

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕНО СЪСТОЯНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

.....

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

.....

ЕДИНАДЕСЕТИ
ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ, 7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА

Пловдив
26–30 ноември 2010 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 48, кн. 1, сб. А, 2010
Филология

**PLOVDIV UNIVERSITY „PAISSII HILENDARSKI“ – BULGARIA
SCIENTIFIC WORKS – PHILOLOGY
VOL. 48, BOOK 1, PART A, 2010**

Редакционна колегия:

доц. д-р Жоржета Чолакова – отговорен редактор
проф. дфн Диана Иванова
доц. д-р Пеньо Пенев
доц. д-р Любка Липчева
доц. д-р Красимира Чакърова
доц. д-р Елена Гетова
гл. ас. д-р Юлиана Чакърова
д-р Борян Янев
д-р Борислав Борисов
д-р Яна Роуланд

ISSN 0861–0029

**ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

**ЕДИНАДЕСЕТИ ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ, 7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА**

СЪДЪРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕНО СЪСТОЯНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Иван Куцаров	
<i>Р. О. Якобсон и езиковедството на XX век</i>	11
Диана Иванова	
<i>Библейските преводи на роден език и българската национална идентичност през Възраждането</i>	27
Мария Мицкова	
<i>Проблеми на езиковото строителство на страниците на възрожденския предговор от 20-те – 70-те години на XIX век</i>	38
Таня Бучкова	
<i>Етимологичен правопис и „естествено правописание“ на страниците на „Цариградски вестник“ (1848–1862)</i>	49
Лъчезар Перчеклийски	
<i>Съществителните имена от стара es-основа в рилския дамаскин (№ 4/10; 78) от XVII век</i>	59
Диана Иванова, Мария Мицкова, Мариана Куршумова, Таня Бучкова	
<i>Национальноезиковата програма на Българското възрождане. Нови прочити</i>	72
Христина Тончева, Иван Илиев	
<i>Книгата за село Припек – между популярното четиво и диалектоложкото описание</i>	85
Анна Чолева-Димитрова	
<i>Реконструкция на старинни лични имена от микротопоними в югозападна България</i>	90
Савелина Банова	
<i>Предизвикателства при описанието на морфологичните особености на междинния български език</i>	102
Виолета Георгиева	
<i>Адвербиализация на предлозите в съвременния български език</i>	106
Гергана Падарева-Илиева	
<i>Опит за характеристика на интонацията на няколко типа радиокомуникатори</i>	111
Веселина Ватева	
<i>Епитетът в публицистичните текстове от пресата</i>	120

Биляна Тодорова	
<i>За някои синтактични характеристики на заглавията на регионалните вестници „Вяра“ и „Струма“</i>	125
Антоанета Джельова	
<i>За какво ни е езиковата култура?</i>	138
Аспазия Борисова	
<i>Книгата „1000 тестови задачи върху българския правопис“ – едно необходимо пособие за обучение и усъвършенстване на езиковата култура</i>	145

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

Иван Чобанов	
<i>За дериватите от съкратените едноосновни хърватски чужди мъжки лични имена с хипокористичен корен затворена сричка</i>	155
Евелина Грозданова	
<i>За правописа на Иван Броз от 1893 година</i>	177
Мартин Стефанов	
<i>За една тенденция в сръбския книжовен език в края на XIX и началото на XX век</i>	187
Павел Крейчи	
<i>Българска, хърватска, словашка и чешка фразеология в края на първото десетилетие на новия век – опит за съпоставителна рекапитулация</i>	196
Елена Крейчова	
<i>Негативната предизборна кампания – поглед към езиковите стратегии в чешки език</i>	206
Ваня Зидарова	
<i>Атенуативните глаголи в българския език и техните славянски съответствия (върху материал от руския и полския език)</i>	214
Вяра Найденова	
<i>Стилистичната роля на вметнати думи, паразитни изрази и средства за запълване на хезитативни паузи (въз основа на речта на главния персонаж от комедията „Народен представител“ от Бранислав Нушич)</i>	225

Катерина Томова	
<i>Междуметия, образувани от изменяеми части на речта (върху материали от български и чешки език)</i>	233
Десислава Тодорова	
<i>Средства за изграждане на кохезия в текста (върху англо-български материал)</i>	240
Борян Янев	
<i>ОНОМА СОФТ</i>	253
Руси Николов, Надин Хери-Бенит	
<i>Езикови ресурси в звукова форма – фонетични изследвания и приложение в чуждоезиковото обучение с помощта на програмата SARP</i>	264
Екатерина Търпоманова	
<i>Езиковедски изследвания, базирани на балкански паралелен корпус</i>	271
Димитрина Хамзе	
<i>Ироногенната функция на негацията</i>	284
Гергана Петкова	
<i>За епонимите, образувани от имена от римската митология</i>	296

**ЕДИНАДЕСЕТИ ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ, 7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА**

Iwona Nowakowska-Kempna	
<i>Język reklamy jako wyraz współczesnej kultury</i>	311
Галя Симеонова-Конах	
<i>Знаците на античната архификция</i>	325
Светлозар Игов	
<i>Ran Cogito u monsieur Teste – героите маски на поетите Збигнев Херберт и Пол Валери</i>	332
Barbara Tomalak	
<i>Słowa – klucze twórczości poetyckiej poświęconej muzyce Chopina</i>	342
Маргрета Григорова	
<i>Полската рецепция на Джоузеф Конрад „между сушата и морето“. Езици на преселението</i>	359

Димитрина Хамзе <i>Итеративната модалност като културогема в творчеството на Витолд Гомбрович</i>	373
Стана Смиљковић <i>Мудрост живота у врањским пословицама Хаџи-Тодора Димитријевића</i>	384
Сунчица Денић <i>Српски писци са Косова и Метохије с краја XX и почетком XXI века</i>	390
Сања Мацура <i>Експлицитна поетика Слободана Селенића</i>	397
Наталија Длугош <i>Прояви на културата на съкращаването в медийното пространство – композити с компоненти ‘еко-’ и ‘био-’ в българския език</i>	415
Patryk Borowiak <i>Współczesne tendencje w nazewnictwie przedszkoli na przykładzie Płowdiwu i Poznania</i>	428
Ваня Зидарова <i>Грамматика на заглавието (наблюдения върху съвременната българска преса)</i>	432
Wirginia Mirosławska <i>Językowy savoir-vivre w podręcznikach języka polskiego dla cudzoziemców</i>	441
Йорданка Георгиева-Окон <i>Невербалната комуникация – културни аспекти на езика на жестовете. Сравнителни наблюдения върху поведението на поляци, българи и турци</i>	448
Красимира Чакърва <i>Бележки върху една група NOMINA COMMUNIA в съвременния български и полски език</i>	455
Мария Добрикова <i>Библейските сюжети във фразеологичния фонд на западнославянския езиков ареал</i>	468
Надежда Сталянова <i>Предизборният език в България и Полша – между агитацията и манипулацията</i>	476
Лилия Кънчева-Иванова <i>За комбинацията от глаголна форма и już в полския език и преводните ѝ еквиваленти на български език</i>	487

Десислава Димитрова	
<i>Умалителните съществителни нарицателни имена в българския и полския език (формално-семантични паралели)</i>	<i>494</i>
Ани Кемалова	
<i>Глоси и интерполации в старите славянски юридически текстове</i>	<i>505</i>
Иван Чобанов	
<i>За хърватските мъжки лични имена, деривати от съкратени композити</i>	<i>511</i>
Наташа Вулович, Мария Джинджич, Даниела Радонич	
<i>Названия на професии, звания и занаяти на членовете на сръбската културна общност в Сентандре (Унгария) върху материал от сентандрейски епитафии</i>	<i>527</i>
Наташа Миланов, Милица Стојановић	
<i>О погрдним називима за човека у опитем речнику српског језика</i>	<i>534</i>
Ивана Маринковић	
<i>О придевима ЖУТ и ЗЛАТАН у српском језику</i>	<i>541</i>
Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић	
<i>Употреба квалификатора вулг. у дескриптивним речницима српског језика</i>	<i>553</i>
Марија Милосављевић-Тодоровић, Бојана Мојсиловић	
<i>О терминолошкој лексици из области уметности у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске</i>	<i>563</i>

***ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК***

Р. О. ЯКОБСОН И ЕЗИКОЗНАНИЕТО НА ХХ ВЕК

Иван Куцаров

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The present paper traces the major achievements of 20th-century linguists, paying especial attention to one of the most prominent ones: Roman Jacobson. Highlighted are two ingenious concepts of Jacobson's, on the basis of which the morphological categories in Bulgarian language are analysed. Namely, the theory of oppositions and his noteworthy study of shifters, both of which appear to be for Bulgarian morphology what Mendeleev's periodic table proved to be in chemistry.

Key words: grammatical categories, morphological oppositions, shifters.

Така поставена, темата изглежда обширна. Тя подхожда за тема на отделна научна конференция, в която наред с езиковедите, могат да се включат литературоведите, фолклористите, културолозите и др. специалисти. Задачата, която си поставяме, е значително по-скромна и се свежда до прозренията на Р. О. Якобсон главно в областта на морфологията.

В началото ще се върнем назад във времето. Езикознанието е многовековна, да не кажем хилядолетна наука. И въпреки това за сериозна наука в днешния смисъл на думата може да се говори едва от края на 18. и началото на 19. век, а този факт се свързва с осъзнаването на родството между езиците. Забележителното събитие е откриването на паметниците на класическия свещен староиндийски език – санскрит, показващ, от една страна, много по-старинни белези от латинския, старогръцкия и староеврейския, с които са се свързвали дотогавашните проучвания, и, от друга, редица общи черти с тези езици, поразяващи с количеството си и недвусмислено говорещи в полза на родството между санскрит и най-старите европейски езици. Пръв за това родство се изказва през 1786 г. председателят на научното дружество в Калкута Уйлям Джонс, а по-сетнешните изследвания на редица немски и английски учени оформят представата за така нар. индоевропейско езиково семейство.

Истинска революция правят трудовете от второто десетилетие на 19. век. През 1816 г. немецът Франц Боп публикува забележителното си съчинение „За системата на спрежението в санскрит в сравнение с гръцки, латински, зендски и германски“, с което поставя началото на сравнително-историческия метод и прави опит да докаже, че родствените езици водят

началото си от един общ език. Значимо събитие от 1819 г. е появата на „Немска граматика“ на Я. Грим, в която авторът обръща поглед към историята на езика и стига до много важни научни обобщения. Една година по-късно А. Х. Востоков отпечатва „Рассуждение о славянском языке, служащее введением в грамматику сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам“ (1820), съчинение, в което с помощта именно на сравнително-историческия метод открива назализма и гласежа на еровете в старобългарския език, прави вярна характеристика на праславянския език, определя отношението на руския език към западните и южните славянски езици в областта на фонетиката, граматиката и лексиката.

През 1933 г. Фр. Боп започва издаването на първата индоевропейска сравнителна граматика, в която умело съчетава сравнителния, съпоставителния и историческия метод. Постепенно се осъзнава, че освен индоевропейското съществуват и други езикови семейства, поставя се началото на научната класификация на езиците. Както подчертава Л. Милетич, откриването на родството между езиците представлява едно от най-тържествените явления не само в историята на езикознанието, но изобщо на европейската наука. Новото начало придава на езикознанието очарование, езиците започват да се изучават заради самите тях, осъзнава се, че езикът е най-достоеен да бъде обект на научно изследване сред всичките произведения, които е създала човешката култура, понеже той е най-същественният белег за потеклото и образованието на хората (вж. Милетич 1891: 60-61). Всичко това стимулира езиковите изследвания в много страни, езиковедите се стремят да представят своя роден език пред света, да го включат в системата на общите проучвания, да определят сходствата и различията по отношение на останалите езици. Славянските учени са в челните редици на тази дейтелност. През 1844 г. на сцената на науката се появява гениалният словенец Франц Миклошич. Отпечатаната във Виена негова критична рецензия „Санскритски и славянски“ разкрива съществени пропуски в славянския раздел на граматиката на Боп и го допълва, като стига до прецизни констатации при анализа на склонението и спрежението, при съпоставката на граматични категории в славянски с останалите индоевропейски езици. През 1852 г. Фр. Миклошич публикува и първия том на първата „Сравнителна граматика на славянските езици“ (1852-1875).

През втората половина на 19. век сравнително-историческото езикознание добива разцвет, като главна заслуга за това има школата на младограматиците.

Лингвистиката на 20. век се насочва все повече към точните науки. Съвременното езикознание води началото си от трудовете на Фердинанд дьо Сосюр, Ян Бодуен де Куртене и др. учени, най-вече представители на пражката и копенхагенската лингвистична школа. Новата методология за-

почва да търси единството и взаимната обусловеност на явленията, тяхното противопоставяне в рамките на единството. Учените се насочват вече към съвременния език, който възприемат като система от комуникативни средства със знаков характер (за разлика от конкретните езикови средства). В езикознанието навлизат математически и символично-математически методи, налага се математическият подход към езиковата проблематика.

Изключителна роля за разработването и налагането на новата методология изиграват учените от Пражкия лингвистичен кръжок [Pražský lingvistický kroužek], който оставя трайна диря не само в славянското езикознание, но и въобще в световната лингвистика. Представителите на Пражката школа (предимно езиковеди слависти и германисти) В. Матезиус, Б. Трънка, Б. Хавранек, Я. Мукаржовски, Й. Коржинек, В. Скаличка, Й. Вахек, руските емигранти Н. С. Трубецкой, Р. О. Якобсон, А. В. Исаченко, С. Карцевски; в контакт с участниците в кръжока са и живеещите в СССР Е. Д. Поливанов, Г. О. Винокур, Н. Н. Дурново, Н. Ф. Яковлев и др. (подробности за тези учени вж. в Куцаров 2002: 530-534, а специално за Пражкия лингвистичен кръжок вж. Алпатов 1999: 177-193; Березин 1975: 215-220; БЕС 1998: 390-391; Бояджиев 1990; Булигина 1964: 46-126; Енциклопедия Е 1999: 456; Звегинцев 1960; Матезиус 1936; ПЛК 1967; Станишева 1996; Супрун 1989: 382-384; Хайнц 1983: 285-294; Хавранек, Хоралек, Скаличка, Трост 1958; Хаузенблас 1963 и др.) са последователи именно на идеите на Ф. дьо Сосюр и Ян Бодуен де Куртене, а руските учени сред тях са под влиянието и на Московската школа на Ф. Ф. Фортунатов. Те наблягат върху необходимостта от структурно схващане на езика и се противопоставят на позитивизма на младограматиците, отстояват тезата за т. нар. автономия в развоя на езика, а по отношение на тълкуването на обществените условия за езиковото развитие стоят на позициите на западноевропейската социология. Организационно Пражкият лингвистичен кръжок се формира на 6 октомври 1926 г., а участниците му се изявяват публично за пръв път по време на I Международен конгрес на лингвистите в Хага през 1928 г. и особено на I Международен конгрес на славистите в Прага през 1929 г. (подробности за тези конгреси вж. в Куцаров 2002: 752-756). Във връзка със славистичния конгрес са издадени и *Тезиси на Пражкия лингвистичен кръжок* (вж. Тезисите в Звегинцев 1960), които стават негов програмен документ. От 1929 г. в Париж започват да излизат и *Трудове* на кръжока [*Travaux du Cercle Linguistique de Prague, I – VIII, 1929-1938*], а от 1935 г. като негов печатен орган се създава списанието *Slovo a slovesnost*. Активният период на заниманията на този кръг учени продължава до началото на Втората световна война, която прекъсва възможностите за нормална научна дейност и особено за международни контакти. При това в навечерието на войната Е. Д. Поливанов и Н. Н. Дурново са ек-

зекутирани в СССР по „Делото на славистите“, по време на войната умират Н. С. Трубецкой, В. Матезиус, Й. Коржинек, а Р. О. Якобсон емигрира в САЩ. Останалите в Чехословакия Б. Хавранек, Б. Трънка, В. Скаличка, Й. Вахек до края на живота си остават на позициите на пражкия структурализъм, като подготвят голям брой ученици.

Един от теоретиците на Пражкия лингвистичен кръжок е големият руски езиковед и антрополог Николай Сергеевич Трубецкой (1890-1938). Ученик на В. К. Пожежински, В. Н. Щепкин, Ф. Е. Корш, М. М. Покровский в Историко-филологическия факултет на Московския университет (1908-1913 г.) и специализант в Лайпцигския университет при К. Бругман, А. Лескин и Е. Виндиш (1913-1914 г.), през 1915 г. той полага магистърските изпити и започва да чете лекции по сравнително езиковедие като частен доцент в Московския университет. В този период той е разочарован от младограматизма, достигнал (според него) своя предел, и се ориентира към психологично-общественото направление на френската лингвистика, представяно най-вече от холандския професор Ж. ван Гинекен (за него вж. Енциклопедия Е 1999: 199-200). Силно влияние за трайна ориентация към славистиката му оказва научното творчество на А. А. Шахматов и Н. Н. Дурново, като главна цел на тази ориентация е стремежът да докаже именно върху славянски материал (трудът му *Опыт праистории славянских языков*, писан в Ростов на Дон, София и Виена, остава незавършен и неотпечатан: първата част е унищожена в Ростов по време на Втората световна война заедно с Университетската библиотека, а ръкописът на втората е конфискуван и вероятно унищожен от Гестапо през 1938 г.) безперспективността на методологията на младограматизма (вж. Чейка 1990: 105-106). От 1918 г. ръководи педагогическата дейност на университета в Ростов на Дон, през 1919 г. е евакуиран в Крим, откъдето през 1920 г. емигрира в Цариград. От 1920 г. е професор в Софийския университет, а от 1922 г. – професор по славянска филология във Виенския университет, където през 1923 г. оглавява (след кончината на В. Ягич) катедрата по славистика. Тук под влияние на С. О. Карцевски и Р. О. Якобсон той вече се увлича от идеите на Ф. дьо Сосюр и Я. Бодуен де Куртене, въпреки че първоначално приема скептично „синхронизма“. През 1926 г. е един от учредителите на Пражкия лингвистичен кръжок, през 1928 г. – участник в Първия международен конгрес на лингвистите в Хага (където изнася забележителен доклад съвм. с Р. О. Якобсон и С. О. Карцевски), през 1929 – ръководител на делегацията на Австрия за Първия международен конгрес на славистите (Прага), участник и във Втория славистичен конгрес (Варшава и Краков, 1934), както и в тържественото честване на десетгодишнината от създаването на Пражкия кръжок през 1936 г. Работи в областта на историята и съвременното състояние на славянските езици, славянските

литератури, културата [*Наследие Чингисхана*, 1925], историята, фолклора и етнографията на славянските народи, индоевропейското [*Gedanken über das Indogermanenproblem*, 1939; *Мысли об индоевропейской проблеме*, 1958], кавказкото [*Die konsonantischen Systeme der ostkaukasischen Sprachen*, 1931], угрофинското езиковедие. Непреходно значение за езиковедията има фундаменталният му труд *Grundzüge der Phonologie* (1939), преведен на много езици (вж. напр. *Основы фонологии*, Москва, 1960; *Podstawy fonologii*, Warszawa, 1970 и др.), поставящ основите на фонологията като дял от науката за езика в най-прецизни подробности (вж. Кочев 1988: 216-217). Именно в този труд Н. С. Трубецкой създава теорията за опозициите.

Роден в Москва, Роман Осипович Якобсон (1896-1982) завършва гимназиалния курс при Лазаревския Институт за източни езици, откъдето води началото си любовта му към фолклора и градското народно творчество. От 1915 до 1920 г. следва в Московския университет като един от най-близките ученици (заедно с Н. С. Трубецкой и П. Г. Богатирьов) на оглавяващата Московската диалектоложка комисия Д. Н. Ушаков (1873-1942; подробно за него вж. Булахов 1976-1978, III: 244-250), участва във фолклорни и диалектоложки експедиции, формира собствени възгледи за анализа на фолклорните произведения. Пак по време на следването си той се включва в работата на Московския лингвистичен кръжок (известно време е секретар на кръжока – вж. Станишева 1996: 135; според други източници „ръководи кръжока“ – вж. Енциклопедия Е 1999: 267), който развива концепциите на руската формалистична школа и който е един от образците (в кръжока участва и Н. С. Трубецкой) за по-късното създаване на Пражкия лингвистичен кръжок. И пак по същото време (Петроград, 1916 г.) Р. О. Якобсон е един от основоположниците на ОПОЯЗ (Общество по изучению поетического языка), където сътрудничи с редица млади литературоведи, а дружески отношения го свързват с поетите Вл. Маяковски, В. Хлебников и Б. Пастернак. След завършването на университета заминава на работа в Търговската мисия на РСФСР в Прага, където се свързва с В. Матезиус, намира благоприятни условия за научна дейност и поема пътя на невъзвращенеца като „частен учен“ (вж. Станишева 1996: 135). Както вече бе споменато, през 1926 г. той е сред основоположниците на Пражкия лингвистичен кръжок. От 1933 до 1938 г. е професор по руска филология в Масариковия университет в Бърно. След въвеждането на протектората през 1938 г. печата под псевдоним (Олаф Йенсен), а след откритата окупация на Чехословакия през 1939 г. емигрира в Дания (контактува в Л. Йелмслев и други членове на Копенхагенския лингвистичен кръжок), по-късно в Норвегия и накрая в Швеция, където намира задоволителни условия за работа. През 1941 г. се преселва в САЩ. От 1942 до 1946 г. е про-

фесор по общо езиковзнание в Свободното училище за висши изследвания (École libre des hautes études) в Ню Йорк, от 1946 до 1949 г. е професор и ръководител на катедрата по славистика в Колумбийския университет (Columbia University) в Ню Йорк, от 1949 до 1958 г. – професор и ръководител на катедрата по славянски езици и литератури и общо езиковзнание в Харвардския университет (Harvard University) в Бостън, а от 1958 г. – професор по общо езиковзнание и теория на комуникациите в Масачусетския технологичен институт (Massachusetts Institut of Technology) в Кембридж. През 1955 г. взема участие в Белградската славистична среща (вж. Куцаров 2002: 759-760) и е избран в първия състав на Международния комитет на славистите, а след 1956 г. редовно посещава СССР и останалите славянски страни, като участвува активно в IV (Москва), V (София), VI (Прага) и VII (Варшава) конгрес на славянските филолози.

Р. О. Якобсон е един от най-забележителните учени на 20. век, оставил неопенимо наследство в областта на методологията на научните изследвания, както и крупни трудове в сферата на езиковзнанието, литературознанието, поетиката, семиотиката, митологията, фолклористиката (анализ на конкретните му приноси може да се намери в Иванов 1985; Станишева 1996, Янакиев 1982 и др.). Ще отбележим трудовете му *Remarque sur l'évolution phonologique du russe comparée à celles des autres langues slaves* (1929), *Prinzipien der historischen Phonologie* (1931), *К характеристике Евразийского языкового союза* (1931), *Zur Struktur des russischen Verbuns* (1932), *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre* (1936), *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1941), *Fundamentals of Language* (1956, съвм. с М. Хале), *Морфологические наблюдения над славянским склонением* (1958), *Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii* (1960), *Введение в анализ речи* (1962, съвм. с Г. М. Фант и М. Хале), *Phonological studies* (1962), *Essais de linguistique générale* (два тома, 1963-1973), *Slavic Epic Studies* (1966), *Сравнительная индоевропейская мифология в свете славянских показаний* (1968), *Word and Language* (1971), *Шифтеры, глагольные категории и русский глагол* (1972), *Языковедческие наблюдения над общими особенностями славянской поэзии* (1973), *Лингвистика и поэтика* (1975), *О лингвистических аспектах перевода* (1978), *On Verse, Its Masters and Explorers* (1979), *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry* (1981), *В поисках сущности языка* (1983), *Early Slavic Paths and Crossroads* (1985), *Contributions to Comparative Mythology. Studies in Linguistics and Philology, 1972-1982* (1985), *Completion Volume One. Major Works 1976-1980* (1988), *Poetická funkce* (1995) и др.

Тук ще акцентуваме само на две от неговите гениални прозрения, на базата на които сме се опитвали да анализираме морфологичните катего-

рии на съвременния български език. Първото е развитието на теорията за опозициите. Както подчертава Ив. Дуриданов, „едно от най-големите постижения на съвременното езикознание е създаването на теорията за опозициите, според която структурата на езика се схваща като единство от разнородни, взаимно свързани системи (по-точно субсистеми), в които определящо значение с оглед на функциите на езика имат различните опозиции на еднородни елементи“ (Дуриданов 1973: 51). Вече бе споменато, че теорията за опозициите е създадена от Н. С. Трубецкой с оглед на фонологията (вж. напр. Трубецкой 1960), а Р. О. Якобсон я прилага и в морфологията (вж. напр. Якобсон 1932; Якобсон 1936; Якобсон 1958 и др.). По-късно по проблема вземат отношение и редица други автори (най-общо за опозициите вж. Ахманова 1969: 369-371; вж. още Бондарко 1971: 85-94; Кодухов 1974: 85-86; Герджиков 1974 и др.).

Опозицията като термин и като явление не е нищо сложно. Тя означава противопоставянията на различията в рамките на общото. Опозиция е напр. отношението между мъжки, женски и среден род в рамките на категорията род; между единствено и множествено число в рамките на категорията число и пр. Както ще видим, тези отношения невинаги са еднотипни, затова и опозициите са различни. Така напр. отношението между мъжки и женски род е неравностойно, тъй като се противопоставят немаркирано и маркирано значение: *лош* ~ *лошА*, а отношението между женски и среден род е между два маркирани члена: *лошА* ~ *лошО*.

Най-същественото ново, което искаме да защитим, е, че при описанието на морфологичните категории в съвременния български език говорим само за формално-семантични опозиции, т. е. за семантични противопоставяния, които са изразени в структурата на езика с граматични морфемии. Правим това уточнение, тъй като у представителите на Пражката лингвистична школа (без това категорично да е декларирано) опозициите са преди всичко семантични. Тезата за само семантичен характер на морфологичните опозиции у нас защитава Г. Герджиков.

Всички са съгласни, че морфологичната категория е двупланово явление – има план на съдържание и план на изразяване, двупланово явление е и грамемата. Защо тогава морфологичните (именно морфологичните) опозиции, които изразяват отношенията между грамемите, трябва да бъдат еднотипни. При това, както ще видим, поне в съвременния български език всички отношения между грамемите в рамките на наличните морфологични категории са изразени както семантично, така и формално, т. е. семантичните отношения имат формален израз. Така напр. множественост ~ немножественост е морфологична опозиция, тъй като споменатото семантично противопоставяне намира опора и в плана на изразяване: *овчарИ* ~ *овчар*. Такива са и опозициите пасивност ~ непасивност (*четеН е* ~ *чете*),

отрицателност ~ неотрицателност (*НЕ чете ~ чете*), относителност ~ неотносителност (*четЯх ~ чета; бЯх чел ~ чел съм; щЯх да чета ~ ще чета*), резултативност ~ нерезултативност (*писАЛ е ~ пише; ще е писАЛ ~ ще пише*), преизказност ~ непреизказност (*пишеЛ ~ пише*) и пр. Тук обаче са представени отношения само в двучленни морфологични категории, съотв. число, залог, статус, таксис, вид на действието, вид на изказването.

Морфологичните категории в съвременния български език са най-малко двучленни, но могат да бъдат и многочленни (с повече от два члена). Двучленните морфологични категории имат един маркиран (отбелязан със специфична граматична морфема или съчетание на граматични морфемии, на които съответствува дадена граматична характеристика) член и един немаркиран (отбелязан с отсъствие на съответната граматична морфема, с така нар. нулева морфема, и респективно – с отсъствие на граматичната характеристика, притежавана от маркирания член) член. Например в категорията число маркираният член е множествено число – *овчарИ, робИ*, което е отбелязано от морфемата *-и*, докато единственото число – *овчар, роб*, е немаркирано – в словоформата няма морфема, която да показва единственост или множественост.

Приемаме, че съществуват многочленни морфологични категории, когато грамемите, включени в тях, имат общо основание за сравнение, което всъщност е семантичното съдържание на цялата категория. В тях може да има само един немаркиран член и два или повече маркирани членове при условие, че маркираните членове като цяло могат да се противопоставят на немаркирания член. Така напр. категорията наклонение в съвременния български език е четиричленна. Тя включва четири грамеми – изявително, повелително, условно и умозаключително наклонение, обединени от семантиката ‘отношение на говорещото лице към действието или резултата от действието’. Това отношение може да бъде два вида – субективно и несубективно (обективно). Несубективно отношение изразяват само формите на изявителното наклонение, които са немаркирани с модална граматична морфема. Останалите три грамеми са обединени от значението ‘субективно отношение на говорещото лице към действието или резултата от действието, което отношение има своите граматикализирани разновидности – повелителност, условност и умозаключителност. В същото време тези три значения са несъчетаеми в една словоформа (в случая прилагаме така нар. принцип на А. И. Смирницки – „в нито една словоформа не могат да се съчетават две грамеми на една и съща морфологична категория Смирницки 1959: 9; в дефиницията на А. И. Смирницки се говори за категориални форми, но под категориални форми авторът разбира това, което в нашето изложение нарекохме грамема – вж. Смирницкий А. И. 1959: 8). В плана на изразяване противопоставянето е по наличие ~ от-

съствие на модална морфема. Многочленни категории са също така лицето, времето, степенуването, родът и т. н.

Основен тип опозиции в морфологията са така нар. привативни опозиции, при които наблюдаваме маркиран и немаркиран член. Обикновено те се означават със символиката $A \sim \text{не-}A$, т. е. единият член притежава характеристиката A , а другият член, най-общо казано, не я притежава (вж. напр. Ахманова О. С. 1969: 370; вж. още Бондарко А. В. 1971: 86-89). Така напр. членът (редът форми) *овчарИ*, *овчарИте*, притежава характеристиката множественост, докато членът *овчар*, *овчарят*, не я притежава. Ще приемем, че този тип опозиции са характерни за всички двучленни морфологични категории в съвременния български език (вж. по-горе примера с категорията число), че такъв е характерът и на основните формално-семантични противопоставяния в многочленните категории (вж. примера с опозицията субективност \sim несубективност в категорията наклонение).

Новото, което влага Р. О. Якобсон в теорията на Н. С. Трубецкой, е отчитането на две значения на немаркирания член – главно (специфично) и общо (обобщено) значение или, по-точно, отчитането на възможността на немаркирания член, от една страна, да изразява противоположното значение на значението на маркирания член, а от друга, имплицитно да изразява значението на самия маркиран член.

Маркираният член на привативната опозиция, както вече посочихме по-горе, е носител на дадена граматична характеристика (напр. множественост в категорията число, пасивност в категорията залог, субективност в категорията наклонение), която е изразена, е маркирана в структурата на езика чрез граматична морфема (напр. **-и** в *овчарИ*, *лошИ* – при множествеността; **-и** или **-т** от миналото страдателно причастие в *писаИ* е, *биТ* е – при пасивността), съчетание от морфемите (напр. **-‘ал/-ел-** в *пишЕЛ* е – при умозаключителното наклонение) или комплекс от граматични морфемите при някои общи или многочленни категории (субективността в категорията наклонение, която обединява повелителното, условното и умозаключителното наклонение, е маркирана чрез комплекса от граматични морфемите и съчетания на морфемите, които изразяват семантиката на отделните наклонения: **-и**, **-е**, **-й** – за повелителното; **би-** – за условното; **-‘ал/-ел-** – за умозаключителното; множествеността от общата за всички части на речта категория число е маркирана чрез комплекса от морфемите **-и**, **-е**, **-ове**, **-еве**, **-а**, **-ета**, **-ена**, **-еса**, **-ища**, **-овци**, **-евци**). Назоваваме маркираните членове винаги с положителен термин, както сторихме по-горе – множественост, пасивност, субективност.

Общото (или обобщеното) значение на немаркирания член на привативната опозиция не дава информация за наличие или отсъствие на положителната характеристика на маркирания член, а при определени условия

може да изразява имплицитно характеристиката на маркирания член. Общото значение на немаркирания член назоваваме винаги с отрицателен термин, образуван от предпоставената морфема *не-* и термина на маркирания член в категорията. Ако се върнем към горните примери, това ще бъдат съответно термините немножественост за категорията число, непасивност за категорията залог, несубективност за категорията наклонение. Общото значение на немаркирания член е системно обусловеното значение, то е същинското немаркирано значение, при което има пълно съответствие между плана на изразяване (липса на морфемата – формален показател на маркирания член) и плана на съдържание (липса на данни за наличие или отсъствие на съдържателната характеристика на маркирания член). Именно формалната и семантичната немаркираност, необремененост, дава възможност в общото си значение немаркираният член да изразява и значението на маркирания член.

Главното (или специфичното) значение на немаркирания член на привативната опозиция сигнализира точно противоположното значение на значението на маркирания член. То е ядрото на общото значение и вероятно поради това е наречено главно. Така в категорията число, при маркиран член множественост и общо значение на немаркирания член немножественост, главното значение на немаркирания член е единственост; в категорията залог, при маркиран член пасивност и общо значение на немаркирания член непасивност, главното значение на немаркирания член е активност; в категорията наклонение, при значение на обединението на маркираните членове субективност и общо значение на немаркирания член несубективност, главното значение на немаркирания член е обективност; в категорията време, при значение на обединението на маркираните членове разновременност и общо значение на немаркирания член неразновременност, главното значение на немаркирания член е едновременност. Както видяхме, най-добре е главното значение да се назовава с положителен термин (единственост, активност, обективност, едновременност) подобно на значението на маркирания член. Това също не е случайно. Главното значение има само план на съдържание, то няма морфеман израз. Следователно, само в плана на съдържание главното значение на немаркирания член е маркирано значение, опозицията между него и значението на маркирания член (подчертаваме – само семантична опозиция) е от друг тип (еквиполентна – вж. по-долу).

Еквиполентните опозиции изразяват равнозначни, равностойни отношения (вж. напр. Ахманова О. С. 1969: 371; вж. още Бондарко А. В. 1971: 89-90). Символично те могат да се означат като $A \sim B$, $A \sim B \sim C$ и т. н., т. е. ако единият член притежава съдържателната характеристика А, другият притежава характеристиката В, третият – С и т. н. Въпреки че консумират

най-много езиков материал (използват се морфеми за всички членове), а може би и точно заради това еквиполентните опозиции са най-елементарните, към които езикът е прибягнал. В по-нататъшното си развитие той е освободил от марка семантично немаркирания член. Ако обърнем внимание на тричленната категория лице на глагола и сравним изразяването ѝ в старобългарския и в съвременния български език, ще установим, че в първия случай изразяването е еквиполентно (*пишѣ*, *пишеШИ*, *пишеТЬ* – всяко лице има собствен формален показател), а във втория вече една от „марките“ е изхвърлена и има формално немаркиран член – трето лице (*пишѣ*, *пишеШ*, *пише*). Разбира се, формалното немаркиране винаги е семантично обусловено. В случая, докато първо и второ лице са наистина лица (задължителни участници в комуникативния акт), третото лице може да е лице, но може и да не е лице, може да участва, но може и да не участва в комуникативния акт. Подобни примери могат да се дадат и с други морфологични категории.

Ще приемем, че в съвременния български език еквиполентните опозиции представят отношенията между маркираните членове на многочисленните категории. Такива са опозициите между повелителното, условното и умозаключителното наклонение, между първо и второ лице, между минало и бъдеще време и т. н. Както стана дума по-горе, само в плана на съдържание опозицията между маркирания член и главното значение на немаркирания член също е еквиполентна. Такива опозиции са субективност ~ обективност в категорията наклонение, разновременност ~ едновременност в категорията време, множественост ~ единственост в категорията число и т. н.

Някои учени отричат еквиполентните опозиции и предлагат отношенията в езика да се представят само чрез двучленни привативни опозиции (такава всъщност е основополагащата постановка на Р. О. Якобсон; у нас последователен привърженик на този принцип е Г. Герджиков – вж. напр. Герджиков Г. 1974 и др.; на противоположно мнение е А. В. Бондарко – вж. Бондарко А. В. 1971: 94; вж. още Мартине А. 1960: 101-105, 165-166; Головин Б. Н. 1962 и др.). Този начин на описание наистина е приложен в някои изследвания, но едва ли представлява най-сполучливото отражение на езиковата действителност. По всяка вероятност първоначално езиците са маркирали отношенията еквиполентно, а по-късно са освободили немаркирани членове в категориите, т. е. преминали са от координационни към субординационни отношения, което е характерно и за развоя на синтактичните отношения. По-важен обаче е фактът, че в съвременните езици и по-точно – в съвременния български език – наблюдаваме и двата типа опозиции.

В традиционните описателни български граматики всички немаркирани грамеми (с изключение на неопределеността) са назовани с главните си значения, т. е. интуитивно нашите граматички са имали предвид еквиполентни отношения и не са отчитали общото значение на немаркираните членове на категориите. Такива названия са напр. единствено число (то същевременно е и множествено), сегашно време (неразновременно), изявително наклонение (несубективно), деятелен залог (непасивен, нестрадателен), пряко изказване (непреизказване), утвърдителност (неотрицателност), акционност (нерезултативност), абсолютност (неотносителност) и т. н.

Както вече изяснихме, отчитаме и двата типа опозиции. Ще повторим: привативните опозиции са характерни за всички двучленни морфологични категории в съвременния български език, те представят и основните противопоставяния в многочленните категории; еквиполентните опозиции характеризират отношенията между маркираните членове на многочленните морфологични категории.

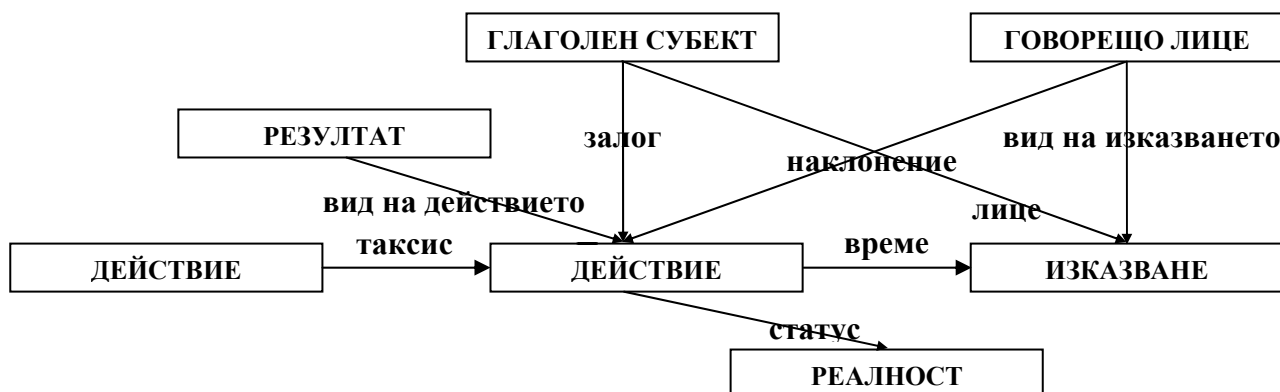
Н. С. Трубецкой (вж. Трубецкой Н. С. 1960: 83) пише и за трети тип опозиции – йерархични или градуални опозиции, при които се наблюдава градация, йерархия на един и същ признак в различните членове на категорията (вж. напр. Ахманова О. С. 1969: 369-370; вж. още Бондарко А. В. 1971: 90). Отношенията в такава категория биха могли да се означат символично като $0 \sim A \sim 2A$, $A \sim 2A \sim 3A$. Като йерархична обикновено се представя (вж. напр. Петър 1984: 82; Петър, Ржехачек 1972 и др.) опозицията в категорията степенуване (*лош* ~ *по-лош* ~ *най-лош*). Ако обаче все пак в сферата на семантичното съдържание може да се допусне подобна йерархия, то в плана на изразяване трудно би могло да се открие такова нещо (би следвало членовете на категорията да са *лош* ~ *по-лош* ~ *по-по-лош*, за да наблюдаваме йерархия на едни и същи изразни средства). Пък и в плана на съдържание отношенията едва ли са йерархични, тъй като *най-лошият* може да бъде и сред *лошите*, без да е необходимо предварително да се излъчват *по-лошите*. Всъщност отношенията и в тази категория могат да се представят чрез привативна опозиция между обединението на маркираните членове и немаркирания член и еквиполентна опозиция между двата маркирани члена (вж. Куцаров Ив. 1997: 188-189).

Ще приемем, че в рамките на една морфологична категория в съвременния български език йерархични опозиции не съществуват. Чрез тях могат да се представят само междукатегориални отношения.

Второто прозрение е свързано със забележителната студия за шифтерите (вж. Якобсон 1957 и Якобсон 1972). И други учени я наричат забележителна (вж. напр. Храковски 2008: 516). Дори съм си позволявал в лекции пред студенти да сравнявам този неголям труд с Менделеевата таблица в химията.

Винаги е правило впечатление, че при дефинирането на семантичното съдържание на глаголните морфологични категории се използват многобройни и най-различни понятия. Давали сме примери с граматиката на Ст. Стоянов (вж. Стоянов 1964), с академичната Морфология на съвременния български език (вж. Морфология 1983), с академичната руска Морфология (вж. Граматика 1953), с речника на О. С. Ахманова (Ахманова 1969), с трудове на В. Станков (вж. Станков 1981) и др. Тук, при класификацията на глаголните морфологични категории авторът констатира, че „следует различать следующие четыре вещи: сообщаемый факт /EN/, факт сообщения /ES/, участник сообщаемого факта /PN/ и участник факта сообщения /PS/“ (Якобсон 1972: 99). Ако приведем тези понятия към традиционните термини, с които си служат славянските граматика, можем да кажем, че става дума съотв. за действие, изказване (за действието), глаголно лице (глаголен субект) и говорещо лице (всъщност авторът използва и това понятие – вж. стр. 101 – при характеристиката на залога), т. е. само четири понятия, които, влизайки в отношения едно с друго, са в състояние да дефинират семантиката на основните глаголни категории. При това Р. О. Якобсон не се ограничава с категориите на „бедния“ в това отношение руски глагол, а отбелязва клетки за потенциално възможни категории.

Именно на тази основа, използвайки посочените постановки, сме се опитвали да представим семантичното съдържание на българските глаголни категории и да уточним техния брой, като коригираме статуквото, наложено в граматиките в края на 40-те години. Последният вариант на тези опити (Куцаров 1998) изглежда така:

За голямо съжаление тук (а и на други места) проличава, че Р. О. Якобсон не познава достатъчно съвременния български език. Ако не е било така, нямаше да се търси толкова сложното обяснение на преизказването (у автора – „засвидетелствованост (evidential)“ (вж. Якобсон 1972: 101), все пак явлението категорично е разграничено от категорията наклонение; същинското отношение е PS – ES; по терминологията на Р. О.

Якобсон от разглеждания труд – отношение „участника факта сообщения /PS/“ к „факту сообщения /ES/“, т. е. отношение на говорещото лице към изказването – (Якобсон 1972: 99, 101), а примерите за морфологична категория таксис биха били от българския език.

Ще добавя само, че именно този труд на Р. О. Якобсон се оказа в подкрепа на тезата ни, че преизказността не е и не може да бъде едно от наклоненията на българския глагол, че времето в който и да е език не може да има повече от три грамеми. Пак благодарение на очертаните от Р. О. Якобсон „клетки“ на възможните категории лансирахме идеята си за наличието на категория таксис, категория вид на действието и категория статус в съвременния български език, идея, която намери широка подкрепа от наши и чужди учени.

ЛИТЕРАТУРА:

- Алпатов 1999:** Алпатов, В. М. *История лингвистических учений*. Москва, изд. 1999.
- Ахманова 1969:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва, изд. 1969.
- Березин 1975:** Березин, Ф. М. *История лингвистических учений*. Москва, изд. 1975.
- Бондарко 1971:** Бондарко, А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград, изд. 1971.
- БЕС 1998:** *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва, изд. 1998.
- Бояджиев 1990:** Бояджиев, Т. Пражкият лингвистичен кръжок и неговите последователи в България. – *Československo-bulharské vztahy*. Vrnо, 1990, стр. 41-48.
- Булахов 1976-1978:** Булахов, М. Г. *Восточнославянские языковеды. Т. I – III*. Минск, 1976, 1977, 1978.
- Булигина 1964:** Булигина, Т. В. Пражская школа. – *Основные направления структурализма*. Москва, 1964.
- Герджиков 1974:** Герджиков, Г. Характерът на морфологичните опозиции и организацията на многочленните системи. – *Български език*, 1974, № 1. София, стр. 34-47.
- Головин 1962:** Головин, Б. Н. Заметки о грамматическом значении. – *Вопросы языкознания*, 1962, № 2. Москва, стр. 29-37.
- Грамматика 1953:** *Грамматика русского языка*. Москва, 1953.
- Дуриданов 1973:** Дуриданов, Ив. За логическата основа на граматическите категории. – *Проблеми на логиката. Т. V. Логика и езикознание*. София, 1973, стр. 43-60.

- Энциклопедия Е 1999:** *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1999.
- Звегинцев 1960:** Звегинцев, В. А. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Т. II*. Москва, 1960.
- Иванов 1985:** Иванов, Вяч. Вс. Лингвистический путь Романа Якобсона. – Роман Якобсон. *Избранные работы*. Москва, 1985, стр. 5-29.
- Кодухов 1974:** Кодухов, В. И. *Общее языкознание*. Москва, 1974.
- Кочев 1988:** Кочев, Ив. Николай Трубецкой (1890-1938). – *Съпоставително езиковедение*, 1988, № 4-5. София, стр. 216-220.
- Куцаров 1997:** Куцаров, Ив. *Лекции по българска морфология*. Пловдив, 1997.
- Куцаров 1998:** Куцаров, Ив. Още веднъж по въпроса за дефинирането на глаголните морфологични категории. – *Юбилейна научна конференция „25 години Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 30. X – 1. XI. 1996 г.* Шумен, 1998, стр. 50-59.
- Куцаров 2002:** Куцаров, Ив. *Славяните и славянската филология*. Пловдив, 2002.
- Мартине 1960:** Мартине, А. Принцип экономии в фонетических изменениях. – *Проблемы диахронической фонологии*. Москва, 1960.
- Матезиус 1936:** Mathesius, V. Deset let Pražského lingvistického kroužku. – *Slovo a slovesnost*, Praha, 1936, № 2.
- Милетич 1891:** Милетич, Л. *Д-р Франц Миклошич и славянската филология*. София, 1981.
- Морфология 1983:** *Грамматика на съвременния български език. Т. II. Морфология*. София, 1983.
- Петър 1974:** Petr, J. *Základy slavistiky*. Praha, 1974.
- Петър, Ржехачек 1972:** Petr, J., Řeháček, L. *Slovanská jazykověda*. Praha, 1972.
- ПЛК 1967:** *Пражский лингвистический кружок*. Москва, 1967.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. Москва, 1959.
- Станишева 1996:** Станишева, Д. О лингвистическом наследстве Романа Якобсона (К столетию со дня рождения). – *Съпоставително езиковедение*, 1996, № 4. София, стр. 134-145.
- Станков 1981:** Станков, В. *Стилистични особености на българския глагол*. София, 1981.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*. София, 1964.
- Супрун 1989:** Супрун, А. Е. *Введение в славянскую филологию* (второ издание). Минск, 1989.
- Трубецкой 1960:** Трубецкой, Н. С. *Основы фонологии*. Москва, 1960.
- Хайнц 1983:** Heinz, A. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa, 1983.
- Хавранек, Хоралек, Скаличка, Трост 1958:** Havránek, V., Horálek, K., Skalička, V., Trost, P. Что нового внесла структурная лингвистика в историческое и сравнительно-историческое изучение славянских языков? –

Сборник ответов на вопросы по языкознанию (к IV Международному съезду славистов). Москва, 1958.

Хаузенблас 1963: Hausenblas, K. K sedmdesátinám akad. B. Havránka. – *Slovo a slovesnost*, 1963, № 1. Praha, стр. 1-6.

Храковски 2008: Храковский, В. С. Таксис. – *Славянское языкознание. XIV Международный съезд славистов*. РАН, Москва, 2008, стр. 516-539.

Чейка 1990: Чейка, М. Николай Сергеевич Трубецкой (1890-1938). – *Съпоставително езикознание*, 1990, № 2. София, стр. 104-108.

Якобсон 1932: Jakobson, R. Zur Struktur des russischen Verbums. – *Charisteria Guilelmo Mathesio...* Prague, стр. 74-84.

Якобсон 1936: Jakobson, R. Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. – *Travaux du cercle linguistique de Prague*, N 6, стр. 244-253.

Якобсон 1957: Jakobson, R. *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb* (Russian Language Project. Department of Slavic Languages and Literatures). Harvard University, 1957.

Якобсон 1958: Якобсон, Р. Морфологические наблюдения над славянским склонением. – *American contributions to the te IV International congress of slavists*. Mutton 'S – Graveuhage, 1958.

Якобсон 1972: Якобсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. – *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва, 1972, стр. 95-113.

Янакиев 1982: Янакиев, М. Роман Якобсон (1896-1982). – *Съпоставително езикознание*, 1982, № 6. София, стр. 79-81.

БИБЛЕЙСКИТЕ ПРЕВОДИ НА РОДЕН ЕЗИК И БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The subject of analysis in this paper is the translation of the Bible into literary modern Bulgarian and the national identity during the Bulgarian revival. The translation is done in a way which does not degrade the text stylistically, and which only makes it more modern, based on the achievements of the then functioning Bulgarian literary language.

Key words: national identity, Bulgarian literary language, sacred text, translation.

Националните преводни версии на Библията¹ заемат важно място в духовната култура на всяка страна – те са значим цивилизационен факт и индикатор за обществена консолидация. В такъв план изследванията върху процеса на формиране на националната идентичност на българите през Възраждането чрез езика и ролята на преводите на Библията заслужават специално внимание.

Преди всичко преводите на Библията трябва да се разглеждат многоаспектно, в контекста на съответната историческа, културна и книжовно-езикова ситуация.

Епохата на Европейското просвещение налага нов светоглед, издигащ идеята за достъпност на знанията, което предопределя и отказа от традиционния писмен език в съвременната комуникация. Сблъсъкът между традиционната, конфесионално закрепена писмена практика и новия по тип книжовен език, в който по-ярко се оглежда етническият белег и етническата идентичност, е неизбежен не само поради обществено-политически причини и новата идеологическа платформа. Те се съпътстват и от редица фактори от социолингвистичен и психолингвистичен характер, а именно неразбирането на старите по тип текстове, невъзможно-

¹ Статията представлява част от проекта „Националноезиковата програма през Българското възраждане. Нови прочити“ към Фонд „Научни изследвания“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ (2009-2010 г.).

стта те да бъдат натоварени с новите общественозначими задачи. Прагматизмът е изисквал бързо и успешно овладяване на знанието и разширяване на социалната база на книжовния език, а в новата комуникативна среда класическите книжовни езици въпреки престижния си статут не са отговаряли на тези изисквания.

Просвещенските идеи, макар и със закъснение, в началото на XIX в. се възприемат от славянските православни народи като водещи в изграждането на по-нататъшния цивилизационен облик на родната им култура.

В процеса на изграждане на българския книжовен език през Възраждането се оформят две противоположни тенденции, а именно: демократичната или разбирането за книжовен език на говорна основа, която е доминиращата тенденция, и участието на старата книжовна традиция като подкрепяща тенденция. Двете същности в градивните книжовноезикови процеси в представите на възрожденските ни книжовни деятели са отразявали двуединството на българския език в неговата съвременна и историческа целокупност.

Новобългарската библейска преводаческа традиция, макар и сравнително млада по отношение на тази в други европейски страни, е значим обществено-исторически и културен факт, съществена проява в национално-възрожденските процеси и в движението за утвърждаване на българския език като инструмент на националната духовна култура.

Като фактор за етническа интеграция и консолидация движението за роден език заема водещо място в българската национална програма през Възраждането. Борбата за защита и утвърждаване на родния език протича паралелно в две направления: от една страна, в обществени прояви за извоюване на права за богослужение, образование и книгопечатане на роден език, а от друга страна – ускоряване на процеса за развитие на книжовния език чрез създаване на разнообразна по жанрове и тематика литература – оригинална и преводна, сред която важно място заемат и преводите на Библията.

Въпросите, свързани с езика, се поставят на обществено обсъждане и влизат в проблематиката на национальноезиковата програма. Възрожденската ни интелигенция ясно декларира вижданията си относно принципите, начините и средствата за изграждане на книжовния език и гледа на този процес като на национално приоритетен. В протичащите дискусии за структурата и функционирането на книжовния език, за нормативното и стилистичното му изграждане се очертават ярко изразени национално-консолидиращи акценти: за мястото на донационалната книжовна традиция, която се възприема като „своя“; за „своето“ и „чуждото“, или за допустимите граници на чуждоезиковото влияние (мястото на заемките); за унификацията на нормата с оглед общобългарското ѝ звучене (наддиалек-

тност). Във функционално отношение: утвърждаване на родния език в образованието и книгопечатането; разширяване на неговите функции във всички сфери на културния живот; разрастване на социалната му база чрез разпространяване на грамотността, стремеж за максимално ограничаване или изхвърляне от употреба на чуждите езици в образованието (турски и гръцки), замяна на непотребните чужди лексикални заемки: прояви, които се свързват с разбирането за чистота на езика (пуризъм).

В периода на националновъзродителните процеси българската култура се създава по демократичен модел, до голяма степен еманципиран от религиозния тип култура. Въпреки това една голяма част от отпечатваната и разпространяваната книжнина е на религиозна тематика, в обществото назрява нуждата от съвременни преводи на Библията. В обстановка на национален подем сред българите преводите на Свещеното писание са натоварени със специални функции, излизаци извън сферата на религията, *те се превръщат във фактор за издигане на националното съзнание*. Преводите на етнически език се възприемат не само като събитие, свързано с църквата, но и като постижение на националната духовна култура. Собствените преводи на Библията легитимират българите пред света, нареждат ги сред просветените европейски (християнски) народи. Съвременният превод извежда Библията от традиционния ѝ религиозен контекст, в който дотогава тя е възприемана, и я издига в по-висок ранг. В ролята на национална версия Библията се превръща в един от универсалните символи на общонародната култура – наред със съществуващата светска книжнина библейските преводи стават *етноидентификационни, символни знаци*, а от друга страна, като акт на съвремието те приобщават българите към европейските християнски народи.

Естествено е всяка книжовна проява да се експлицира, от една страна, на фона на функциониращия през даден период общ книжовен език (като цялостна система), а от друга страна, като негова инвариантна форма, представяща тази цялост. През Възраждането, когато се създават съвременните библейски преводи, българският книжовен език е в период на формиране и в такъв план всеки отделен превод носи в себе си липсите от ненапълно изградения общ книжовен език. Това от своя страна поражда трудности, свързани с адекватното и качествено предаване на сложните смислови оттенъци и символни знаци в Библията.

Пристъпвайки към отговорната задачата, в самата практика на превеждане на библейските текстове книжовниците се изправят пред редица трудности, свързани с характера на преводния език. Още при първите опити проличава невъзможността за пълното оттегляне на църковнославянския език и замяната му с книжовна формация от съвременен тип. Това се вижда от разгорещените спорове за характера на книжовния език през

първите десетилетия на XIX в. Противоречията в търсенето на начини и средства за облагородяването и превръщането на необработения народен език в наддиалектна формация, постигане на неговото „благоречие и благогласие“ (К. Фотинов) не позволяват рязкото и напълно отказване от църковнославянския език.

Без съмнение огромна е ролята на църковнославянския език като *lingua communis*, мост в книжовния континуитет, за формирането на националните книжовни езици в света на *Slavia Orthodoxa*, както и създадените върху неговата основа в средата на XVIII в. хибридни формации (Филкова 2002: 22) чрез натрупване на елементи от говоримия език, които проектират своето влияние и в книжовноезиковата реалност от XIX в. Това е исторически неизбежен етап, в който старите форми все още се държат по силата на традицията, а новосъздаващият се книжовен език не е изградил структурното и формалното си единство.

Опозицията *книжно* (отъждествявано със сакралния църковнославянски текст и с неговия висок, престижен стил) – *разговорно* поставя пред мъчителна дилема българските книжовници при решаването на въпроса какъв да бъде езикът на книжнината, така че да е в достатъчна степен разбираем и едновременно издигнат над всекидневния, разговорния език. Р. Попович споделя обобщения възглед на българската интелигенция от първата половина на XIX в. (съставена предимно от гръцки възпитаници), че простият език е „неукрасен“ език. Подобно е и становището на Неофит Рилски, изразено чрез формалната опозиция *писмен* – *разговорен* в Българска граматика: „единъ языкъ цю се предава народъ писменно, трѣбва да се различва отъ обща цю се употрѣблява междъ множеството“ (с. 11). Към този възглед гравитират и разсъжденията на К. Фотинов (един от първите преводачи на Стария завет), който също изповядва просвещенската идея за класицизъм² – книжовният език трябва да притежава достойнствата и съвършенството на класическите езици (в случая новобългарският книжовен език да се приближи към достойнствата на кодифицирания и богат църковнославянски език, отъждествяван от него със старобългарския). От друга страна, той осъзнава, че новформиращият се книжовен език трябва да бъде достъпен за широките обществени маси, без чиято подкрепа и одобрение той губи социалната си база и по този начин очакваните резул-

² В българското езикознание трябва да се преосмисли една остаряла теза, а именно: тенденцията редица представители на просвещенската идеология да се насочат към принципите на езиковата архаизация, невинаги трябва да се възприема като израз на идеен консерватизъм, а по-скоро като проява на просвещенски класицизъм, свързан с издигане на античната култура с нейните идеали и образци като център на съвременния модел на Новата епоха (вж. Данова, 1994: 350).

тати от общозначимите национални цели се отдалечават. И това противоречие го измъчва особено много, когато се налага да определи езиково-строителните си принципи: *„Две противоположни вещи – едни от други несогласни неща твърде ме борат като описувам – Благоречието сиреч и просторечието“* (сп. „Любословие“, г. I, №2: 21). Сравненията на необработената, нешлифованата народна реч със стилистично издигнатия църковнославянски език карат К. Фотинов, след вътрешни колебания и търсения, в един момент да предпочете „благоречието“, именно класическото, отъждествявано с църковнославянския език и с неговата граматика: *“... не можех да намерим друга, по-благосклонна и по-пристойна граматика от оная, която приключва и употребява священо Писание, което е непоколебимо основание на църковний и на говорний язык болгарски“* (сп. „Любословие“, г. II, № 22: 158). Но от самия цитат проличава, че в църковнославянския той вижда не само църковния език, езика на богослужението, но и корените на народния български език.

Външният пример дава тласък на библейските преводи³ сред народите на Slavia Orthodoxa. По почина на Британското и чуждестранното библейско дружество (British and Foreign Bible Society, основано през 1804 г. в Лондон, съкр. БЧБД) и новосъздаденото през 1812 г. Руско библейско дружество (Российское библейское общество – съкр. РБД), както и със съгласието на Цариградската патриаршия започва подготовка на съвременни преводи на етническите езици на Балканите. Историята на новобългарските печатни версии на Библията започва от превода на архимандрит Теодосий Бистрицки, грък по произход, който, по сведения на неговите съвременници, и както се вижда от резултатите от труда му, не е знаел, или поне слабо е познавал българския език. Този първи опит за съвременен български превод на Библията завършва неуспешно (поради настъпилите идейно-политически конфликти в Русия след отпечатването не само на българския, но и на преводите на руски и сръбски последва цялостното унищожаване на отпечатаните екземпляри)⁴. Представа за езика на българския превод съвременните изследователи придобиват от запазените няколко екземпляра, които се намират в Русия. Мнението на изследователите е категорично, че преводът е ценен по-скоро като исторически факт, но не и като езиков образец или като фактор в развитието на библейската преводаческа практика (Иванова 2002: 261). Поради пред-

³ Едновременно с това книжовният кръг около П. Берон в Брашов приема издателска програма, в която се предвижда издаването на Новия завет. Преводът на П. Сапунов не е по поръчка на БЧБД, а е напълно самостоятелен труд.

⁴ Този въпрос остава неизяснен – освен хипотезата, че преводите са умишлено унищожени, съществува и друга – че наводнението в Санкт-Петербург през ноември 1824 г. е заляло склада на РБД (вж. Klark 1971: 73).

варителната постановка – да представлява по-скоро спомагателен превод, предназначен да съпровожда църковнославянския текст, той не е могъл да бъде друг – главно поради невъзможността да се еманципира изцяло от него, да бъде негова съвременна интерпретация.

В сравнение с другите страни в ареала на *Slavia Orthodoxa* българското възрожденско общество по-гъвкаво възприема реформаторските и просветителските тенденции и сравнително по-рано се сдобива с преводи на Библията на етнически език. За разлика от Русия например, която живее със съзнанието на пазителка на православието и за тясната връзка на руския език (и култура) с църковнославянския, условията в робство, богослужението на гръцки език до 70-те години на XIX в., демократичната и прагматичната насока на българската национална програма и задачите на просветното движение през Възраждането освобождават българите от прекомерната привързаност към църковнославянския, внасяйки либерално, светско разбиране както по отношение на езика на гражданската книжнина, така и на езика на библейските преводи⁵. Освен това характерният за Балканите разпад на византийския източноправославен ойкуменизъм и възникналите движения за етническа църква оформя съзнанието за религиозна принадлежност като компонент на националното съзнание – заедно с езика.

Историята на съвременните преводи на Библията се преплита тясно с историята на развитието на българския книжовен език, обхваща периода на началното му формиране (първите десетилетия на XIX в.), минава през ускореното му изграждане през третата четвърт на XIX в., когато се появяват пълните издания на националните версии на Свещеното писание. Има смяна не само на поколения творци, но се извършват съществени промени в езиково-строителната политика и практика, съпътствани от оживено обсъждане в обществото.

Проблемите на книжовноезиковото строителство през различните му периоди рефлектират и върху библейските преводи: от Сапуновия превод (1828 г.) до Славейковия (1871), погледнато хронологически, изминават няколко десетилетия, но в качествено отношение и с оглед на развитието на книжовния език, това е цяла епоха. В българската книжовноезикова ситуация има смяна на модели: новобългарският модел побеждава, като двете основни тенденции – съзидание на новото и защита на създаденото, но-

⁵ Този извод е валиден по отношение на избора на говорната основа на книжовния език, но що се отнася до процесите на обогатяването на лексиката и фразеологията, на словообразуването и стилооформящите средства, присъствието на старата книжовна традиция в новобългарския книжовен език е значително.

ваторството и традицията са в хармония и тясно споени⁶. Освен това най-видните строители и реформатори на книжовния език се оказват в ролята на преводачи на Библията и в този смисъл концепциите за общ книжовен език са тясно свързани и с въпроса за езика на библейските преводи. Една или друга концепция за общобългарски книжовен език минава и през апробацията ѝ върху библейските преводи.

Следващите по хронология библейски преводи в България съвпадат с периода на книжовноезиковата кодификация.

Въпреки пиетета към старата книжовна традиция, архаизаторската тенденция и по-тясното придържане към църковнославянския език още при първите опити за превеждане на Библията показват своята несъстоятелност (напр. в първите опити на К. Фотинов). П. Сапунов, изразител на демократичната тенденция, наложена в Брашовския книжовен кръг от П. Берон и подкрепящата го българска емигрантска интелигенция, в своя превод на Четвероевангелието (1828 г.) използва широко народно-разговорната реч в преводния библейски текст и прилага основните черти на Беровия книжовен модел. Но Сапуновият превод не е откъснат и от традицията – в доста висока степен са използвани църковнославянски елементи (лексика, граматични особености), с които компенсира стилистичната недостатъчност на необработения все още книжовен език.

Търсейки път за компромис между традицията и народно-разговорната стихия обаче, преводачът в някои случаи при „движението на махалото“ ги поставя в позиция на крайни точки в амплитудата, съзнателно се стреми към тяхното раздалечаване⁷. Разпънат между алтернативата *Sacrum* или *Profanum* и кой път да избере, преводачът често е неориентиран. Така напр. той заменя църковнославянски думи, които имат висок стилистичен статус, с народно-разговорни: *вм. ниціи* – сиромаси, *оутроба* – корем, *лоно* – пазва, *разбойникъ* – хайдѣтинъ, *знаменїа* – велеци, *пришествїе* – дождѣніе, *благодать* – дарба.

В резултат на такова осъвременяване и онародняване текстът става по-разбираем за тогавашните възприематели, но настъпва неговата десакрализация, понижаване на високия книжен регистър, който притежава църковнославянският език, видно от множеството примери в Сапуновия

⁶ По въпроса за мястото на традицията при формирането на новобългарския книжовен език вж. Велчева, 1966: 110-121; Велчева 1990: 189-203; Иванова-Мирчева 1978: 80-90; Цойнска 1983: 372-379; Минчева 1983: 75-123 и др.

⁷ В историята на новобългарските преводи на Библията са познати и преводи, създадени на местни говори, проява на алтернативна култура, които остават изолирани от наддиалектния, национално осъзнат езиков модел и задоволяват комуникативните потребности на регионално равнище.

превод: се царь твои градетъ съда на жревати осли — ето царь твои иде седнатъ на мвлито магарично Мт̄ 12:15; чающихъ движеніе воды — които чакаха мърданіето на водата Й 5:3; да исцѣлвити сокръшены сердцемъ — да стръша стръшеные съ сърцето Лк 4:18. Като пояснения в скоби или под черта той дава разговорни гръцки и турски заемки: острогъ — хендекъ, лѣхи — бюлюцы, въздно — кърварно, образъ — юрнекъ, преторъ — диванъ, накажа — подепсвамъ и др.

Преведеният от Сапунов новозаветен текст, издаден в немалък тираж (претърпял и II издание), е книга, достигнала до хиляди българи, които са можели да четат или да слушат Божието слово на роден и разбираем език. А този факт способства за осъзнаването им като българи.

Следващият по хронология превод, Неофитовият превод на Новия завет (Смирна, 1840), отразява един нов, филологически етап в историята на българските библейски версии. В него се преодолява монодиалектната основа (придържането към особеностите само на един диалект), синкретизмът и стихийността при употребата на различни по произход градивни езикови елементи, като тяхното присъствие се регламентира чрез арбитражната роля на църковнославянския език.

Тенденцията за привличане на традиционни елементи в народната основа на книжовния език е затвърдена от Неофит Рилски, пръв кодификатор на българския книжовен език, създател на първата са граматика (Българска граматика, 1835 г.). Подготвена за нуждите на светското образование, граматиката му става основополагаща и за новобългарската *Filologia Sacra*, тъй като Неофит Рилски прилага последователно заложения в нея кодификационен модел и в превода на Новия завет. Той е един от първите български книжовници, издигнал идеята за общ за всички книжовен език — „с една обща граматика за сичката България“ (Неофит 1835: 3), в която да се примирят разнодиалектните особености, да се постигне единство чрез лексикално-семантичните, фонетичните и лексикалните дублети и да се попълни речниковият състав със заемки от църковнославянски. В такава перспектива предвижда диалектното многообразие да се коригира с намесата на църковнославянската норма, която да се използва в ролята на арбитър. Запазва редица църковнославянски особености (графични, фонетични, лексикални, отчасти граматични), но структурата на книжовния език е народна. Неофит Рилски приема църковнославянската норма най-вече там, където намира нейно пряко потвърждение в българските диалекти. Но същевременно той разширява нейния обхват, включвайки елементи не само от западнобългарските говори, но и от източните, споделяйки схващането, че всички те тряб-

ва да участват при формирането на нормативния комплекс. В резултат на опита му за интеграция на разносистемни елементи в превода му намираме форми като *вѣде* : *вѣде*, *мѣжь* : *мѣжь*, *камень* : *камыкъ*, *сердце* : *сѣрдце*.

Въпреки широкото присъствие на църковнославянски думи, в превода си Неофит Рилски продължава линията на онародняване на лексиката, възприета от П. Сапунов, и замества *врътепъ* с *пещера*, *рѣптаахъ* – *сърдѣха се*, *време* – *товаръ*, *дело* – *работа*, *сласть* – *сладостъ*, *благовоиѣ* – *миризма*, *отвѣтъ* – *отговоръ*, *призови* – *повикай* и др. Неофит Рилски се поддава на влиянието на говорната практика и употребява гърцизми и турцизми, дори в по-голяма степен, отколкото П. Сапунов: *вм. митарѣ* – *гюмрюкчиѣ*, *вм. гъба* – *сонгеръ*, *вм. вестъ* – *хаберъ*, а също *вѣнаро*, *хесапъ*, *папѣци*, *кондиса* и др.

Морфологичните и синтактичните особености на Неофитовия превод също споделят чертите на народната реч. Но преводачът разкъсва ограничаващите рамки на регионалното, не изхожда от особеностите само на един диалект, а запознат със целокупната народна реч в разнообразните ѝ наречия, разширява народно-разговорната основа на книжовния език чрез включване на елементи от различни диалектни области и така утвърждава наддиалектния, общобългарския характер на преводния език. Отварянето на книжовния език за разговорни чужди елементи (турцизми и гърцизми) с цел онародняване сближава превода му с този на П. Сапунов.

Възгледите на Неофит Рилски за балансирано присъствие на църковнославянската и старата българска писмена традиция (по линия на дамаскините) в книжовния език се възприемат и от К. Фотинов, който работи над цялостния превод на Стария завет (поради неговата ранна смърт излизат от печат само „Псалтир (1855)“ и „Битие“ (1857)). Така Неофитовият кодификационен модел става доминиращ в продължение на близо три десетилетия, като носи в себе си континуитета от предходната традиция и перспективата тя да се споява с говоримата реч, облагородявайки я стилистично.

Балансираното присъствие на традицията се наблюдава и в превода на пълния състав на Библията (публикувана в Цариград през 1871 г.), при подготовката на който основна роля играе видният възрожденски книжовник П. Р. Славейков. Водеща фигура в книжовното поле през третата четвърт на XIX в. (като издател, журналист, преводач, писател и поет), Славейков реализира своите възгледи за книжовен език и в превода на Библията и неслучайно тя получава името „Славейкова“ като знак на признание към неговото преводаческо дело. Славейковата библия е свидетелство и за състоянието на тогавашния книжовен език със следните характерни особе-

ности: народностност, ненакърнимост на самобитността на българския език в неговото многообразие, опора в славянската традиция и пиетет към старобългарския език. Простота, естественост и достъпност са качествата, които Славейков постига в преводния език. Библията от 1871 г. е огледало на книжовноезиковата интеграция през третата четвърт на XIX в., в нея е представен един съвременен модел на книжовноезиково строителство, език, обслужващ целия духовен живот на българите.

Трудности и сблъсък на идеи има и на равнище *транслация*, породени от редицата ограничения, свързани с традицията и нейното преекспониране; съвременният превод е под непрекъснатата преса на високите постижения в църковнославянския текст. Преводачите на Библията през XIX в., поставени в една нова комуникативна ситуация и водени от реалните потребности на обществото, търсят адекватни съвременни езикови средства за предаване на сложния по смисъл и съдържание библейски текст. Но текстът, откъснат от Словото, е акт, чрез който се губи онова двуединство и онзи многовековен контекст, в който църковнославянската Библия се е отъждествявала с Православието. Осъзнавайки опасността от предприетия риск, че като използват живото слово, снижават статуса на свещения текст, преводачите, въпреки желанието за пълна еманципация и откъсването му от стария контекст, неизбежно търсят опора в езика на църковнославянската Библия. Чрез подбора на определени традиционни изразни средства те се опитват да пресъздадат и съхранят нейната атмосфера. Независимо от концепциите за езика на библейските преводи през XIX в. – от архаичните до най-демократичните – всички те са в тясна връзка с църковнославянската Библия, търсейки опора в традицията. Националните постижения на българския книжовен език от третата четвърт на XIX в. по най-ярък начин са използвани в превода на П. Р. Славейков – всичко най-хубаво от книжовната съкровищница той претворява в превода на Библията и очертава параметрите на съвременния библейски стил.

В историческото развитие на българската *Filologia Sacra* се наблюдават две основни тенденции – съзидание на новото и защита на създаденото, т.е. новаторството и традицията са в тясна връзка. Преводите на народен език на Библията, текст с многовековна преводаческа традиция, извикват специфични проблеми, породени от сакралния му характер и от преекспонирането му от средновековната в една нова епоха. Традиционната култура не постига съзнание за себе си, липсва ѝ културна саморефлексия, тя остава затворена с устойчиви ценности и високи образци, но непроницаема за влияния отвън. Модерното културно самосъзнание на народите от *Slavia Orthodoxa* я превъзхожда с това, че асимилирайки я, се обогатява, въвежда нейни елементи в ценностната система на Новото време, припознава я като своя интегрална част в постигането на една друга,

съвременна културна идентичност. Утвърждавана или отричана, образът на традицията придобива статут на необходимата опора в стремежите към новата идентичност. Едно от нейните лица се отразява и в съвременните преводи на Библията в Slavia Orthodoxa, чиято мисия е да възсъздават високите ѝ традиционни образци в изменящите се условия на културното развитие, да представят едно звено в дългия път на тази „Книга на книгите“ в различните времеви и езикови пространства, маркирайки еволюцията в нейния стил, но винаги в границите на родния език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Велчева 1966:** Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI-XVII век. // *Български език*, № 2, 110-121.
- Велчева 1990:** Велчева, Б. Приемственост в развоя на българския книжовен език (IX–XIX век). – *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 189-203.
- Данова 1994:** Данова, Н. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. София: Изд. на БАН.
- Иванова 2002:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език*. Пловдив: ИК „Призма“.
- Иванова-Мирчева 1978:** Иванова-Мирчева, Д. Кирило-методиевски традиции в литературния български език през вековете. // *Литературна мисъл*, № 6, 80-90.
- Klark 1971:** Klark, J. F. The Russian Bible Society and the Bulgarians. // *Harvard Slavik Studies*. III, The Hague, 67-103.
- Минчева 1983:** Минчева, А. Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. – *Годишник на СУ „Климент Охридски“*, Факултет по славянски филологии. *Езикознание*, 77, № 1, 75-123.
- Неофит 1835:** Неофит Рилски. *Българска граматика*. Крагуевац 1835.
- Филкова 2002:** Филкова, П. Паисиевата „История славеноболгарская“ в контекста на езиковата ситуация през XVIII в. – *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология. Пловдив, т. 40, кн. 1, 21-28.
- Цойнска 1983:** Цойнска, Р. Към проблема за традиция и новаторство в историята на българския книжовен език. – *Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език*. София, т. 1, 372-379.

ПРОБЛЕМИ НА ЕЗИКОВОТО СТРОИТЕЛСТВО НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПРЕДГОВОР ОТ 20-ТЕ – 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The paper focuses on language intellectualization and language purification as two of the main goals of Bulgarian standard language construction process. It seeks to mark Bulgarian linguistic thoughts and ideas represented in prefaces published during a period of 50 years (from the second to the seventh decade of the 19th century). As stages of the national linguistic program these two processes refer to the basic concept of cultivation, standardization and high prestige of the literary language.

Key words: language intellectualization, language purification, Bulgarian standard language construction process, language program of Bulgarian Revival period

1. Настоящият доклад разглежда процеса на интелектуализация и движението за чистота на езика като проблеми на езиковото строителство от 20-те – 70-те години на XIX век, отразени на страниците на възрожденския предговор. Както е известно, този период е важен и за историята на българския книжовен език по няколко причини. В книжовноисторически план той обхваща времето от зараждането на идентификационни и идейни процеси през 20-те години на XIX в., в резултат на които езиковото съзнание на българския книжовник се насочва към създаването на първите теоретични предписания за устройството, граматиката и правописа на бъдещия книжовен език, които едно десетилетие по-късно, през 30-те години, намират своето осъществяване в излезлите граматики и учебници на Неофит Рилски, Христки Павлович, Неофит Бозвели, Ем. Васкидович; преминава през споровете от втората четвърт на XIX век за мястото на традицията в изграждането на книжовния език и стига до създаването през последните две десетилетия преди Освобождението на т. нар. езиково-правописни школи, свързани с проблемите около избора на диалектната основа на книжовния език, чието решаване, продиктувано от все по-интензивно развиващите се процесите на обработка и обогатяване на книжовния език и нуждата на изграждане на единни норми (Андрейчин 1977: 59), налага създаването на конкретни правописни предложения и схеми.

Българският XIX век извежда на преден план въпроса за статута на създаващия се книжовен език и ролята му на обединител на създаващата се нация, на основен фактор за националното самоопределение и националната легитимация. Въсщност мистичното отъждествяване на националността с една своего рода платонична идея за езика, съществуващ извън и над всички свои варианти и несъвършени версии, е характерна за идеологическите конструкции на просветения елит, на интелектуалците, отколкото на редовите носители на езика (Хобсбом 1996: 65). И дори преди достигането на пълен консенсус по отношение на кодификацията, веднъж установен като израз на националната идентичност, книжовният език не може да бъде заместен с нищо друг, тъй като се превръща в духовна собственост, принадлежаща на обществото (Хрох 2007: 84). В този аспект 20-те – 70-те години на XIX век представляват научен интерес като обект на изследване, доколкото се явяват важен за историята на книжовния ни език период, характерен с усилената рефлексия по отношение на въпросите на езика, когато в хода на полемиката на страниците на българския предговор се заражда един диалог между писатели без предварителна лингвистична подготовка, но с ясна позиция по проблемите на езика, който в следващите десетилетия се превръща в открита научна дискусия между изградени езиковеди с академична подготовка в хуманитарните науки.

2. По думите на Р. Дамянова, възрожденският човек е конституиран в много очаквания, неговата нагласа е да очаква и да се надява да се случат много събития – свободата, културното възраждане, преобразованието. На практика именно "очакващият човек" е действащата личност на Възраждането – той осъществява промените, залагайки, въпреки съпътстващия скептицизъм, на всеобщия стремеж към обнова (Дамянова 2008: 13-26), той „въобразява“ бъдещето, като съставя проекти за светско образование, за самостоятелна църква, за независима държава. Визиите му за езика са ситуирани в същата плоскост – като част от визията за бъдещето, част от хоризонта на очакването (Поппетров 2006: 180). Възрожденските концепции за българския книжовен език са част от сложната, многообхватна и многоаспектна тема за историята на българската филологическа мисъл – как се мисли българският книжовен език *от* деветнадесетото столетие *през* деветнадесетото столетие и как идеите за него се развиват, кристализират и концептуализират с времето. Проследяването на развоя на българската филологическа мисъл през Възраждането може да осветли редица въпроси по отношение на механизмите на създаване на книжовния език от националната епоха, както и процеси и явления на неговото функциониране. Възрожденската визия за книжовния език се съдържа в неговото понятийно осмисляне и концептуално конструиране, във вербализирането на представи и възгледи за неговото съществуване и ситуиране в координатната система на националните ценности

3. Идеята за конструирането на собствения език като основен културен и административен инструмент на консолидиращата се нация кара лидерите на националното движение да променят съществуващата ситуация на езиков плурализъм и да се насочат към обединяване около общ, полифункционален, генетично свързан с етноса език (Александрова 2008: 18). В този аспект възрожденският предговор засяга един от характерните при конструирането на новите национални езици проблеми – проблема за интелектуализацията, за промяна на статуквото и престижа на конструиращия се книжовен език в съответствие с новите социокултурни, духовни и комуникативни търсения на епохата. Като една от основните структурни характеристики на книжовния език (Гарвин 1974: 72) интелектуализацията представлява такава степен на развитие на езика, при която изказванията стават по-точни и по-определени, а при необходимост – абстрактни (Хавранек 1967: 349). Тя протича на две равнища – на лексикално равнище се проявява като тенденция към увеличаване на терминологичната прецизност, която се постига чрез изграждането на ясно дефинирани термини, както и с увеличаването на абстрактните и общите термини; а в полето на граматиката се характеризира с развитието на словообразователни техники и синтактични подобрения (Гарвин 1974: 72-73; Хавранек 1967: 350-351). Процесът на интелектуализация е съпроводен с осъзнатата нужда от въвеждането на книжовния език в културната комуникация (Гладкова/Ликоманова 2002: 89-105), от засилване на интелектуалния аспект на езика, в опитите да се изрази цялата сложност на мислите и връзката между тях (Хавранек 1967: 349). Чешкият историк Мирослав Хрох, който представя интелектуализацията на езика като стадий от книжовноезиковата програма на националното движение, заявява, че тя се осъществява в тясна връзка с по-ранните опити за кодификация и обикновено работи срещу нея – научните дискусии по лингвистични въпроси поддържат желанието на книжовниците да усъвършенстват своята литературна креативност, въпреки използването на различни езикови норми (Хрох 2007: 78).

Инстинктивно създаденото разбиране, че книжовният език трябва да съответства на новите нагласи на времето, на стремежите за приобщаване към останалия просветен свят, поражда тенденция към все по-точно и прецизно изразяване (Гарвин 1974: 72). За българския книжовник успехът на книжовноезиковата програма на Възраждането до голяма степен зависи от въвеждането на нова, „сложна“ лексика за новите явления от обществения и културния живот, чрез която да се интелектуализира езикът. Опитът изграждащият се български книжовен език да се „преведе“ на новия комуникативно пригоден език на „дивилзацията“, е рефлексия от разбирането за наложителността от отграничаване на изграждащия се книжовен език от просторечния, както и за разширяването на функционалните параметри и престижа му. Този процес започва още през първата четвърт на XIX век и

намира въплъщение в предисловните текстове под две форми – от една страна в езиковата практика на авторите от онова време, а от друга – в идеите и възгледите им относно бъдещото на книжовния език. Предговорите на книгите на Берон и Кипиловски или на Нефит Рилски и Райно Попович изобилстват от контактни синоними, при които едното от употребените понятия разяснява и дори превежда нововъведеното, например *национи (народи)*¹ (Кипиловски 1825; Леков 1992: 27); *почерпник (сочинител)* (Кипиловски 1825; Леков 1992: 28); *аритметика (хисап)* (Берон 1824; Леков 1992: 25); *любословци (филологи)* (Н. Рилски 1835; Леков 1992: 34), *наказание (требие)* (Попович 1837; Леков 1992: 59); *любослов – филолог, греч; литератор – латински* (Сичан Николов 1845; Леков 1992: 104); *окрестни (околни), повествователно (историческо)* (Фотинов 1843; Леков 1992: 93) и пр. През третата четвърт на XIX век този процес вече е положен на научни основи, а установяването на новата лексика може да се разгледа като част от разширяването на функционалните и комуникативните параметри на езика. В предговора на своята „Логика“ от 1861 г. Васил х. Стоянович Берон излага основните цели на интелектуализацията и „вкултуряването“ на езика и въвеждането и интерпретацията на нови думи за абстрактни и философски понятия по следния начин: *Освен туй ние вместихме в „Въведението“ си изложението на някои философически и психологически забележки, в които на късичко се изясняват: духът, умът, разумът и душата като предмети на логиката и ѝ служат като предварителни понятия* (Леков 1992: 220). Няколко години по-късно Ив. Момчилов в своето „Предисловие вместо въведение“ на книгата „Очерки из историята и народните сказания“ авторитетно разяснява: *Доро и описанията на развитието на образованието трябва да са изстъпват в разкази, защото младата душа лесно усвоява само понятия, които последователно се развиват, а съпоставените наедно възприема трудно. „Степен на образование“, „положение на народа“ са за новоначалния работи твърде отвлечени и те се осъществяват, стават за него досегателни, тогаз само, когато са опълтени в лица, в които и чрез които се проявяват* (Леков 1992: 261).

Както е известно, интелектуализацията на българския език с оглед на широките му задачи като книжовен език се осъществява с помощта на различни източници (местното книжовно предание, черковнославянския език, други балкански и славянски езици), на различни езикови нива, с различни средства (актуализиране на стари книжовноезикови модели,

¹ Езиковият материал за тази публикация е ексцерпиран от обнародваните от Д. Леков предисловия в специално посветената антология на възрожденския предговор (Леков 1992), както и от антологията с възрожденски текстове, издадена от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 2007 г. (Род и език 2007). Всички възрожденски примери са дадени с осъвременен правопис и са цитирани по посочените издания.

пряко заемане, калкиране, пуризм), а също така и чрез формирането на различните научни терминологии (Вачкова 2008: 168). Или казано с езика на българския предговор от XIX век: *От самия този главулек човек разбира, че нашето меранье е да уработеваме и да развъдим говорния и посмовния наш език с чистобългарски думи. От тях едни ще изковем (...), друго, ще заемваме от людските езици някои речи, които ги нямаме, се като ги побългарим най-малко в краищата им; третье, ще се мъчим да пооправяме някои списания, за да бъдем както упътници на сладкодумните изговори в българския наш език* (Богоров 1878; Род и език 2007: 221). Тези многоаспектни проявления рефлектират и върху теоретичните възгледи и практическите почини на книжовниците, отразени в техните предговори. По думите на Иван Чичи от 1858 г. „първа храна за човеческия ум“ се оказва *учение на наименовани упражнения на ума, разсъдъка и говорената, от които и языка са обогатява, яснопоказването и точността се впечатляват в показването на младите* (Леков 1992: 184) (Курсив мой. – М. М.).

Свидетелство за развитието на интелектуализационните процеси в българския език в периода на неговото изграждане, както вече беше споменато, е създаването и въвеждането в образованието на различни научни терминологии. Формирането на терминологията е въпрос донякъде стихийен, донякъде интуитивен, изпълнен с вътрешни противоречия, отражение на противоречията между самите ѝ създатели (Николова 2003: 7, История 1989: 327), за който обаче е характерен подчертан стремеж към използване на книжовни езикови средства (История 1989: 329). Ето как разяснява причините при търсенето на най-подходящия вариант за въвеждане на термини за нови понятия Н. Геров например: *В физиката, както и в всяка наука, има да ся употребяват особени няколко речи. Ми нямаме тях в наш язык, защото нямаме и сама науката, та голяма мъка видях, докле не намисля как да ги употребя. Някои от тия речи зех от руский язык, защото ми се виде, че идат добре, а много измислих нови колко засега да ся потвърдят от всеобще употребление* (Н. Геров 1849; Род и език 2007: 431).

Може да се каже, че ако в началните етапи от развитието на книжовния език основна цел е неговата интеграция, то характерно за по-късните етапи в съответствие със социалното и икономическото развитие на конструиращата се нация е неговата диференциация и стратификация, т. е. неговото „усложняване“ – към книжовния език се предявяват все по-високи изисквания, в съответствие на които носителите на книжовния език са принудени да го използват все по-широко в различни социални сфери на културното общуване (Горецкий 1988: 212 – 213). За възрожденските книжовници *язык може да ся нарече общий в смотрении самаго имене его, сиреч, когда говориме болгарски или говориме като учени чловеци, или като прости мужие, това е и едно и друго болгарски. Обаче оний, кой списува*

и кой витийствува от катедри, а и прост човек говори, това е общо български! (К. Теодорович, Г. Владикин 1847; Леков 1992: 118).

4. Друг проблем, свойствен за процесите на изграждане и кодифициране на единен национален език, на който е отредено специално място в книжовноезиковата програма на Българския XIX век, е проблемът за чистотата на езика² – проблемът за защитата му като защита на родното. През XIX век в почти всички славянски езици този проблем се явява като един от аспектите на езиковата култивация в ролята си на осъзнат и планиран опит за целенасочена интервенция в езиковата кодификация (Томас 1988: 98). Борбата против чуждите думи възниква със създаването на нацията и националния език, понеже самото съществуване на националното съзнание дава възможност чуждите езикови елементи да бъдат осъзнавани като чужди, като противни на устойчивия и самобитен характер на езика (Москов 1958: 5). В този смисъл процесът е свързан с избора на речево поведение не на основата на комуникативната, а на основата на символната функция на езика (Гладкова/ Ликоманова 2002: 353). На лексикално равнище проявлението на символната функция на езика е силно, както и ясно и разпознаваемо от всички.

Джордж Томас, един от изследователите на славянския пуризм, твърди, че в същината си идеята за лингвистичната чистота е естетическа – никое обяснение на тази идея не е адекватно и пълно, ако не включва в себе си връзката с естетическите основи в разбиранията на общността или определена група от нея. В неговата теория славянският пуризм е рефлексия на идеята за езикова естетика и включва в себе си няколко елемента – страх от чуждо езиково и духовно влияние или доминиране, архаизация, модернизация, обръщане към ресурсите на народния език и елитизъм (Томас 1988: 101-104).

От гледната точка на българската езикова ситуация от XIX век интелектуализацията и движението за чистота на езика са явления, които се развиват паралелно и са отразени еднакво настоятелно и с присъщата за възрожденското писане емоционалност и лична ангажираност. Стремещът към чист

² В настоящата работа се занимаваме с проблема за чистотата на езика и по-скоро с една от неговите прояви – лексикалната чистота като най-разпространена и най-ясно разпознаваема форма на явлениято. Нашето разбиране се доближава до това на М. Москов, според когото като пуризм следва да се определят някои крайности в движението за чист език, но не и самото движение (Москов 1958). Тук не се разглежда пуризмът в дефиницията му на ръководена и организирана борба срещу чуждите думи, свързана с патриотизма, национализма и придобила по този начин в отделни моменти политическа и идеологическа окраска. Движението за езикова чистота се разглежда като един от процесите при конструирането на националния книжовен език, който допринася за издигане на престижа и нивото на обработеност на езика.

език и свързаната с него грижа за развитието на самобитната национална култура провокират обръщането към богатствата на родния език – неговите лексико-семантични и словообразователни ресурси. Този стремеж е тясно свързан с идеята за обработеност на стандартния вариант на езика, като по този начин наред с интелектуализацията се превръща в оръдие на престижността (Енциклопедия 2005: 470). Като обществена проява в българските условия, както споменава Л. Андрейчин, това явление се отличава с трезва умереност (Андрейчин 1977: 148). За българския писател, преводач и автор на предисловия *неразработений и неотъкмений язык никоги не донася успех, пък е срамотно и непростено нам да имаме такъв прохвален и просветений свет зарад имотството му и да не **радеем** за него, за неговата природност, чистота и еднаквост, но да го трупваме с тъмни и различностни шярове... Наший язык е българский, както и славянский, но под друго право; и сега е дума да ся разработи, а да ся разработи ще рече да ся отреби, да ся очисти от ръжди и да му ся даде възпитванье споряд природата му, пък на това възпитванье трябва да сътикасваме и да вникнуваме като на всяко възпитванье* (Ал. Живков 1855; Род и език 2007: 246-247).

На страниците на възрожденския предговор грижата за чистотата на езика започва първоначално като дискусия за мястото на турските и гръцките думи в културната комуникация на XIX век. В предисловни текстове от 20-те и 30-те години, чиито автори в голямата си част са духовни лица или гръцки възпитаници, е често срещано явление бъдещето на българския книжовен език да се разглежда през призмата на гръцкото културно влияние. Известен е фактът, че присъствието на гръцкия език в езиковата комуникация и участието на гръцкия език във външноезиковата история на българския книжовен език, двуезичието и гръцкото филологическо образование на възрожденските книжовници оказват влияние върху създаването на концепции за единен общ национален език (по Николова 2007: 64). Неофит Рилски, Р. Попович, Хр. Павлович, Ем. Васкидовим или К. Фотинов виждат в гръцкия език, който по онова време все още не е загубил функциите си на „учен език“, посредник в просвещението и в интелектуализацията на езика, за тях изучаването на гръцки език е необходимо на българите, тъй като им открива достъп до богата книжнина и духовен живот (Данова 1994: 366). *А за нас, казва Неофит Рилски в предговора на своето „Краткое изложение... на греческия език“, които немаме ни на славенски, нито на болгарски епистамиите, нито учителите, не е ли по-добро вместо латински или немецки, или французки да внедряваме греческият, който е по истине, особно убо аки некий источник и путеводител на нашият славенски на исправлението, а во обще и на сичките европейски язици якоже некий богатий заимодавец* (Н. Рилски 1835; Леков 1992: 46). За Р. Попович по подобен начин е *нужно и много потребно сега в началото да подкрепяме и да възвождаме в Болгарията греческият*

език, ако ищем да цвяти всегда и никога да не повянва учението. (Попович 1837; Леков 1992: 73). С намесата на В. Априлов и Николай Палаузов дискусиата се превръща в идеологически диспут, свързан със защитата на родното, на националната култура и българския език от чужди посегателства. В своята крайна позиция те окачествяват положителното отношение към гръцката просвета като „грекомания“ (Данова 1994: 367).

От друга страна именно прагматизмът, свързан със стремежа за общодостъпност, разбираемост и комуникативна адекватност на конструиращия се стандартен език, налага употребата на подобна гръцка и турска лексика, която е осъзнавана като просторечна, разговорна, некнижовна, но за сметка на това често срещана. Като доказателство за подобно твърдение може да се приведе изказването на Райно Попович от предисловието на неговото *Благонравие: А негде си (макар и да са твърде рядко) употребих и турски речи и ми са сака, чи не е нещо твърде безпътно и грешно, ако в такива външни книжки употребим по нужди и някоя турска реч, но обикновена и която врет всички употребяват* (Попович 1837; Леков 1992: 60). При положение, че няма българска дума, която да изрази някакъв предмет, той допуска употребата на чуждици, като дава предимство на най-разпространените от тях (Москов 1958: 14). В резултат от пробудилото се национално самосъзнание се появява и стремежът да се запази националната самобитност и славянският характер на новия книжовен език, което от своя страна довежда до изтласкването чуждиците извън границите на интелектуалната сфера (История 1989: 319), *защото тия са речи турските обикновени в Българията на сегашното време* (Н. Рилски 1835; Леков 1992: 39) (Курсив мой – М. М.), т. е. в съзнанието на възрожденския писател и преводач тази лексика вече се усеща като чужда, неславянска, тя не е адекватна на промените в общественото и културното развитие, на новите възрожденски идеи. (цит. съч., 319)

Възрожденските възгледи за чист език не са неизменяема константа – те отразяват динамичния ход на развитието на национальноезиковата програма, еволюцията на идеите и становищата за пътищата, начините и механизмите на формиране на книжовния език. С времето патосът и емоционалните изблици отстъпват място на по-балансиранни позиции, релевантни на промените в стереотипите на мислене и адекватни на променената социокултурна парадигма. Българските писатели узряват за разбирането, че чуждите думи са „необходимото зло“ в межкултурната комуникация и естественото следствие в „разместването на народите“. *Истина*, каза Н. Геров през 1852 г., *в сегашний Българский язык ся употребяват на разговор някои чужди речи, Гръцки и Турски и не повече от пят Латински; обаче това не е, защото нямаме на языка си тия речи – всичките речи, что употребяваме от други язици, имаме ги и в Българский, а употребяваме чуждестранити само от един прост навик. Това можем да забеле-*

лежим у всякой народ, който е размесен с друг народ. Всякой такъв народ, без да ся усети, зима за употребление в разговор от языка на други народи, с които той живее размесено. Подобна позиция се защитава и в трезвата и умерена преценка на Сава Доброплодни. В предговора на своята „Стихийна аритметика“ от 1843 г. той разяснява причините за употребата и предпочитането на отделни чужди думи: *В превода, колкото ми е било възможно, отбягвал съм от чужди речи, затова сам по някъде употребих неудобовразумителни славянски, а някъде и странни, но прияти от русите, като например пар (фр. pair, чифт), сарафин оставих по турски, защото и руската дума банкер (фр. banquier) не е славянска реч* (Доброплодни 1843; Леков 1992: 94-95). За К. Фотинов употребата и въвеждането на чужда лексика е обвързано с осъзнат стремеж към усъвършенстване на книжовния език, към изравняване на положението му спрямо останалите езици: *инглески слова, които ако и да са непонятни като чуждоязични, но не е мъчно да ги разсъждава человек и познава, почто тия речи са истолкувани и обяснени в ред на сичките места по книгата. Така употребиха и греците у много географии италиански, френски и инглески таблици дори да придобият нихни. Сега нека сме благодарни и с толкова, поне с мало нещо такива работи не стават и требе да предпочитаме ползата и понятието, нежелси совсем да сме лишени от тия средства...* (Фотинов 1843; Леков 1992: 93-94). Не на последно място възрожденският книжовник вижда в навлизането на чужди думи възможност да „култивира“ създаващият се книжовен език, да го интелектуализира, в отговор на новите нагласи и стремежи за приобщаване към останалия просветен свят. *И ако ся мачих да отбегна гдето можих и колкото можих чужди речи и идиотисми (свойства на всяк язык), но пак са унужих на някои места за употребя и чужди речи, за да са разбира разумът по-добре и защото нямами такивия речи в языкът ни* (Доброплодни 1846; Леков 1992: 115).

Разбира се, мечтата за един чист език, основан единствено на народните говори, съпътства развитието на българската филологическа мисъл още от началните ѝ етапи. Възторженият призив на Ал. Живков от предговора на неговия „Речник на думи турски и гръцки в языка българский“ въплъщава същината на това явление: *Българе! Земете си назад думите ваши, дирете ги насяду, дето ся говори българский язык, дирете ги в вашити книги, в вашити ветхи ръкописи, в майчиний си язык и ся определете само в вашите правици. С накърпен язык сте били толкос години, та знаете как ви върви; поопитайте ся и с своя си да щете виде как ще ви тръгне.* (А. Живков 1955; Род и език 2007: 274).

На подобна основа стои например становището на Неофит Рилски от 1835 г. *Аз мислим, ако да не грешим, защо болгарский язык ако би се очистил от чуждоязичните речи (а речено от греческите и турските),*

които са се вкарали в него неощутително заради сприването и смешението с тия два народа и ако би се согласил некогаши в многообразните си членове и в глаголите, да е най-ближен и приискрен до славенският от сичките други язици, които са произишли от него. И защо може да се наиде совершен, без никакъв недостаток по сичката България разпръснат. А никой да не може да се похвали защо в една или в друга страна да се говори и произноси най-чисто и приискрено българский език, каквото се види от следующите изследования. И ако би било възможно да се собере во едино сичко, **не би имал тогава потреба веке от никаква иноязична реч** (Н. Рилски 1835; Леков 1835: 34). През третата четвърт на XIX век това становище е претърпяло метаморфоза. За Иван Богоров, един от известните радатели за чист български език, това силно влияние на славянский и руски език от страна на множеството руски възпитаници сред българските езиковедци е недопустимо, в неговите разбираня този език се е превърнал в НЕроден, чужд: *такова едно размесване на българский наш език с чуждо наречие не може никак да бъде прието, че то е против етимологията, против логиката, и човек да списува на него, трябва да си потъпче праний разум* (Богоров 1871; Род и език 2007: 218). Без крайните увлечения на Богоров книжовниците от този период заемат една умерена и вярна позиция по отношение на навлизащите чужди думи. П. Р. Славейков или Ст. С. Бобчев са противници на крайната русофилия от страна на някои учители и безразборното заемане от руски език, особено когато за тези думи в създаващия се книжовен език или в народните говори съществуват подходящи и адекватни съответствия (по Москов 1958: 21-46). Същевременно езиковите строители не отричат ролята на руския език като канал за навлизане на международната културна и научна лексика, като канал за интелектуализация на езика.

5. След направения анализ на езиковите възгледи в предговорите на възрожденската книга от гледната точка на поставените проблеми за мястото на интелектуализацията и „прочистването“ на езика може да се направи следното заключение. Интелектуализацията на езика заедно с движението за неговата чистота като принципни моменти от национальноезиковата програма на Българското възраждане поставят акцент върху концепцията за обработеност, универсалност и престижност на книжовния език. Тези процеси могат да бъдат положени в полето на общата тенденция към усъвършенстване на езика – от една страна в проявения стремеж към прецизност и детайлност при избора на изразните средства, а от друга, в опита да се запази и увеличи неговото словно богатство, да се съхрани неговата национална самобитност.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1977:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период)*. Шумен: УИ „Константин Преславски“, 2008.
- Гарвин 1974:** Garvin, P. L. Some comments on language planning. // *Advances in language planning*. Edited by Joshua Fishman. The Hague: Motion, 1974, p.p. 69-78.
- Гладкова/Ликоманова 2002:** Гладкова, Г., Ликоманова, И. *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско – чешские параллели)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. 2002.
- Дамянова 2008:** Дамянова, Р. *Емоциите в културата на Българското възраждане*. София: Сиела, 2008.
- Данова 1994:** Данова, Н. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. София: Изд. на БАН, 1994.
- Енциклопедия 2005:** *Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol. 4. Second Edition*, Elsevier, 2005.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН, 1989.
- Леков 1992:** Леков, Д. Предисловие към тези, които желаят да прочетат и чуят. // *Родолубивий и благоразумний народе българский. Възрожденски предговори. Книга първа 1806 – 1865*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992.
- Москов 1958:** Москов, М. *Борбата против чуждите думи в българския книжовен език*. София: БАН, 1958.
- Николова 2003:** Николова, Н. *Българката анатомична терминология през Възраждането*. Шумен: Антос, 2003.
- Николова 2007:** Николова, Н. Езикова ситуация и езикова политика. Щрихи от периода на Българското възраждане. // *Проблеми на българската езикова политика*. Шумен: УИ „Еп. К. Преславски“, 2007, 56–93.
- Поппетров 2006:** Поппетров, Н. Българското възраждане: бележки към един (не)възможен дебат. // *Българският XIX век. Други прочити*. Съставител и научен редактор Д. Мишкова. София: РИВА, 2006, 165–181.
- Род и език 2007:** *За български род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.
- Томас 1988:** Thomas, G. Towards a Typology of Lexical Purism in the Slavic Literary Languages. // *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XXX, № 1, 1988, 97–111.
- Хавранек 1967:** Гавранек, Б. Задачи литературного языка и его культуры. // *Пражский лингвистический кружок*. Москва: Прогрес, 1967, 338–377.
- Хобсбом 1996:** Хобсбом, Е. *Нации и национализъм от 1780 до днес*. София: Обсидиан, 1996.
- Хрох 2007:** Хрох 2007: Hroch, M. Social interpretation of Linguistic Demands in European national movements. // *Comparative Studies in Modern European History. Nation, Nationalism, Social Change*. Ashgate Variorum. 2007.

ЕТИМОЛОГИЧЕН ПРАВОПИС И „ЕСТЕСТВЕНО ПРАВОПИСАНИЕ“ НА СТРАНИЦИТЕ НА „ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК“ (1848 – 1862)

Таня Бучкова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The text focuses on the language problems in the newspaper *Tzarigradski vestnik* and considers the discussions about developing the orthography based on dialects (natural spelling) or establishing etymological spelling. We make some conclusions about the question regarding the state of spelling (and pronunciation). The text gives an idea of spelling practice and theory of Bulgarian authors in the third quarter of the 19th century.

Key words: etymological spelling, natural spelling, National revival, press, language problems, orthographical problems

В периода на Възраждането българинът пожелава, освен да припечели, да се образова по-добре и сам той да просвещава и влияе на социалните и икономическите процеси. Османската столица се оказва подходящо място за много такива българи. Видният ни историк Н. Начов твърди: „Цариград беше огромно сборище на разни племена, народи и вери, всички подвластни на силния някога турски султан – от Европейска Турция, Мала Азия, Арабия, Северна Африка с Египет... Цариград беше, тъй да кажа, rendez-vous-то на две култури, на два свята: на Изток и Запад.“ (Начов 1925: 2) В такава многолика и колоритна среда се списва вестникът с най-дълъг живот преди Освобождението. Неговите редактори Иван Богоров, Александър Екзарх и Тодор Бурмов са част от Цариградския книжовен кръг, който е съставен от цвета на българската интелигенция по онова време (Неофит Бозвели, Петко Славейков, Никола Балабанов, Лазар Йовчев, Тодор Икономов, Марко Балабанов, Гаврил Кръстевич, д-р Стоян Чомаков и др.). С помощта на влиятелните българи в Цариград (Ст. Богориди, В. Великов, фамилия Тъпчилешови и др.). Цариградската българска община заема водеща роля в координацията на социалните проблеми на българското общество, а османската столица се превръща в културен, просветен и издателски център. Езикова картина на българската колония е отражение на социалната: съществува голям слой от малограмотно или неграмотно население, което се

намира в Цариград единствено по икономически причини и не участва в активно в книжовноезиковите процеси. То е диалектно разнородно, разпръснато из големия град и няма възможност за изравняване на комуникативния код. От друга страна интеллигентите, които също са носители на определени диалекти, най-често избират многопластов комуникативен модел, съответстващ на сложната и нестабилна икономическа и социална ситуация, в която се намират. Изцяло чуждоезиковата среда в османската столица и липсата на собствено административно управление предполагат отсъствие на консолидиращ фактор в българската езикова ситуация, но в такава среда са особено засилени защитата от асимилация и импулсът за съхраняване на родния език. (Иванова 1994: 11)

Редакторите и сътрудниците на „Цариградски вестник“ са силно ангажирани с идеята за независима църква, единен български език и осъзната национална идентичност. Те са добре образовани обществени личности, запознати едновременно с европейската и българската действителност. Информацията винаги е била оръжие и инструмент на действие в обществото и създателят на вестника И. Богоров центрира своята концепция за печатно издание именно около новината и информацията. (Михова 1994: 164-165)

В „Цариградски вестник“ откриваме и дълбока ангажираност с правата на българите, с актуалните въпроси на образованието, езика и правописа. В съдържанието му се включват новини от Балканите, Европа, Америка, Китай, Индия, Йерусалим, отразяват се важни събития от културния, стопански и просветен живот на малки и големи градове, не липсват търговски справки, реклами, обявления. Читателите се срещат с популярни европейски автори и техните произведения: „Чудесиите на Робинсона Крусо“ на Д. Дефо, „Индийска хижа“ и „Павел и Виргиния“ на Бернарден Дьо Сен Пиер, „Кавказки пленници“ от Ксавие дьо Дьо Местр, „Памела оженена“ от Карло Голдони и др. Почти във всеки брой има творби от Кр. Пишурка, А. Гранитски, М. Николов, Й. Хаджиконстантинов-Джинот, Н. Катранов, П. Р. Славейков и др. Поместват се множество фолклорни и етнографски материали – поговорки, събрани от П. Р. Славейков, описания на селища, народни обичаи и др. Вестникът има голяма популярност на територията на Османската империя и извън нея. Получава се от частни лица, библиотеки и читалища в Браила, Букурещ, Галац, Одеса, Москва, Търново, Габрово, Свищов, Сливен, Казанлък, Калюфер, Шумен, Пловдив, Одрин и др. (Стоянов 1957, Иванова 1998: 45)

Борбата за правото на етническо самоопределение и религиозна независимост се извършва на всички нива и с всички средства, включително и чрез езиковата регулация и кодификация. Въпросите на езика се разгръщат на страниците на вестника в тяхната многоаспектност и придобиват обществено и национално значение. Създават се рубриците „Български“,

„Народно просвещение“ и „Болгарска писменност“. Там се публикуват сведения за българските градове и училища, за образователните методи и състоянието на образованието, за историята и сегашното състояние на българския език и актуалните въпроси, свързани с правописа.

Още в първите броеве се появяват статии в подкрепа на правопис „според народните говори“, без да се забравя старобългарското наследство: „Остромировия превод бива да го имаме като основа на някои работи, а не да го следим неизменно във всичко...“ (16.10.1848, №20, Н. П. Константинов). Споровете и дискусиите за изграждане на богат и функционален единен български език са разгорещени, но филологически аргументирани. Опонентите са запознати с европейското и славянското езикознание, позовават се на авторитета на свещените християнски текстове и старите ръкописи: „Защото се е превело Светото Писание в една епоха, в която понятията били по-пространни и следователно езикът по-уработен и несмесен с чужди речи.“ (07.01.1850, №81, А. Гранитски). Публикациите на Б. Петков, К. Лучов, А. Гранитски, Н. Геров и др. често са под формата на спор с единствена цел – изковаването на правилен правопис и език с „ясно и точно изражение“. В „Теория за българското правописание“ А. Гранитски заявява, че: „...умозрението на нашите речи не е доволно да наиде едно постоянно начало върху което се основават ортографическите правила, нито говорещите като са толкоз непостоянни по език се стараят да намерят правилото.“ (07.01.1850, № 81). Авторът поддържа идеята за „благообразно“ приближаване до славянския език „...занимающия ни език Славянски (старобългарски по исторически и критически изказания Юрия Венелина). За точността и правилността на же того езика не подобава да се съмняваме... За да подражаваме на Славянското *хотя* и *добро* не ще можем изведнъж, но постепенно с успех на езика.“ Позицията на Гранитски е логична и далновидна, той отчита факта, че дори книжовниците, които държат на определена правописна и правоговорна система, нямат такава в своята практика. В отговор Н. Геров заявява твърдата си позиция: „Ние трябва да следваме за народът и по неговия говор да съчиняваме граматика и да пишем помежду си инак плаваме против водата.“ (04.01.1850, № 82). На критика е подложен издателят на списание „Мирозрение“ – Иван Добровски поради отклонението си от „естественото Правописание, което преди удобрявате и фалите, пишите пося кой по една кой по друга Ставрография или по благословие (евфимизм) Ортография.“ В своя защита Добровски подчертава неяснотата на това *естествено правописание*: „Добря съ сторили можи человек да рече и за Априлов и другите...ако и съ преди показали мнение за Естественото Правописание, но пак са писали по Ортография, защото по Ортография съ съ надявали по-лесно да съ согласят със другите, а не по Правописание..., колкото ако и да са преудобря-

вали Естественото Правописание, не са рекли нещо доста ясно и определително за него.“ (09.10.1850, № 13). Текст в подкрепа на „Славянската граматика“ срещаме в бр. 55 от 06.10.1851: „А що да сторим? – да последваме колкото можем полегка всеобщий матерний език на церковните списания да учим Грамматиката му и по нея да ся мучим да исправим писмени и говорими език. ...втори пример имаме едно писмо от ученик на велешкото училище...от веднож без никаква мука разумяхме, ако и на простий уже език писано; и то защо? – защото е исправено със Славянската граматика, сир, по Церковни език.“ Общодостъпният код на „Церковни език“ го прави добро решение за една част от книжовниците. В продължение на няколко броя в рубриката „Болгарски“ се помества обширен материал за историята българския (старобългарския) език и значението му за останалите славянски народи: „А Славянските учени и филолози на сегашното време намират, че от всичките славянски наречия онова, което днес употребяват Българети е най-близо до Церковно-Славянский език... От всички Славянски народи Българети най-напред са прияли християнска вяра ...и на техния език и от техни едноплеменници са е превело Свещенното писание...А след него само ония, които приимали възточното изповедание с вярата заедно са зимали от Българити и Църковните книги и българский език.“ (25.01.1852, № 71). Славното минало на българския народ и уникалният български език с огромно значение за целия славянски свят мотивират учители, книжовници и изследователи на езика за изграждане и кодифициране на „чист“ български език. „От как е преведено священното писание на Българский език от времето на Кирила и Методия до сега...не може да ся не измени. ...Обаче при всичкото си изменение пак не ся е отдалечил от пръвообраза толкова...“ (02.02.1852, № 72), „Наистина в сегашний Българский език ся употребяват на разговор някои чюжди речи...обаче това не е зачтото нямаме на языка си тия речи – всичките речи что употребяваме от други язици имаме си ги и Българский, а употребяваме чюждестранните само от един прост навик.“ (23.02.1852, № 75).

От друга страна на мнозина е ясно, че мъчният за изучаване църковнославянски език няма да помогне за ускоряването на нормативните езикови процеси, а напротив: „На такъв език малцина могат да ся улеснят да пишат ..., а някои искат да употребим него за писмен та по него да ся изучаваме. Да направим това ще рече да докараме мъчнотия на работата или да я направим невъзможна...Така, за да ся образуваме по-лесно и да достигнем по истинно просвещение по-скоро трябва да ся изучаваме на языка си и да пишем книги на такъв език какъвто употребяваме на разговор. И ония речи, които можем да вземем от Църковний език, трябва да поприведем споряд сегашний та като си приличат да не се познава, че до сега не сме ги употребявали. Сегашний наш език е така добър споряд сегашното

наше състояние.“ (01.03.1852, № 76). Достъпността на езиковия код и бързината, с която той може да се установи в съзнанието на носителя му не е без значение във време, в което се изисква ускоряване на езиковата консолидация. Новобългарският книжовен език има за цел да се приспособи към качествено ново общество, а старобългарското словесно наследство и под формата на църковнославянска езикова струя се включва само като един от компонентите за разрешаване на езиковите проблеми, и по-точно за интелектуализацията му. (История 1989).

При липса на държавен апарат, възрожденският интелегент е действителният организатор на българското общество, поема функциите на ръководител и наставник включително и по въпросите на езика и правописа (Генчев 1991: 216-217). Отсъствието на държава „мотивираща един особен демократизъм в дискусиите за избора на говорна основа на книжовния език, като всички книжовници и общественици се застъпват за свободно и публично обсъждане на предложенията“ (Жерев 1987: 57). Това е валидно и за правописния въпрос. Емануил Васкидович обявява написването на „Грамматика на говоримия Български език...кратка съ потребните въ време правила, според краткото испитословие въ Български език, не тъкмо как Българите говорят, а как треба да говорят и нарочно да пишат.“ (22.09.1856, № 295). Прави впечатление позицията на автора, който не се съмнява, че е наясно как българите „треба да говорят и нарочно да пишат.“ По-важното е, че правописният въпрос е извикан в публичното пространство чрез печата и това е в духа на времето, в което българският печат е „публичната арена, където се водят най-оживените дискусии по тези въпроси и на неговите страници се апробират различните езикови и правописни модели, откъдето става тяхното масовизиране и възприемане в практиката.“ (Иванова 1994, 1998: 5)

В брой 456 от 07.11.1859 Стефан Горский заявява: „Следова да ся предложи как при възрождението на нашата словесност днес трябва да пишем езика? както говорят площадните (уличните), които без затруднение да проумяват всяко, щото ся пише или за краткост и благозвучие да ся начне да става език книжен без да падне в смешний макаронизъм, който сближава младите методически съсъ церковний език и съ другити Славенски наречия. Трябва да му ся дадат нови форми граматически; да ся изричат членовети, които не толкос съ съществителна част на езика...Да не ся боим да го украсяваме съсъ церковен звук и съ тия думи, които имат собствено изражение (κυριολεξία)... Има много да вземаме и от простонародний език...Мисля, че за християнина е необходимо да ся приближава към церковний език...Не турям мнението си закон, нито диктаторически говоря...“ Стефан Горский вижда решението на правописния въпрос в приближаването до „церковний език“ и изхвърлянето на членните форми, ко-

ито носят маркера „непрестижност“. Според него, същият маркер има и разговорната реч, но не се изключва нейната подпомагаща функция в изграждането на книжовната форма. Горский дава конкретно и балансирано предложение за принцип на изграждане на книжовния език и правопис, без да подчертава изключителната си правота, за разлика от доста книжовници по това време, защото е наясно със сложността на проблема и невъзможността той да бъде решен от един човек.

Правописният проблем прорязва целия период, в който излиза „Цариградски вестник“, като неотменна част от проблема за книжовния език и почти всеки просвещенец има отношение към него. Необходима е консолидираща езикова система с демократичен характер: „Ако поискаме да се сообразяваме всякий съ языка своего места ще писуваме и говорим на провинциален виговор и следователно шуто за жителите другаго места, ако ли ся сообразиме съ языка на всите места то по-зле защото ще писуваме на един език тражелавский.“ (07.01.1850, № 81, А. Гранитски). Липсват ясни правописни правила и книжовниците се стремят да изковат такива на основата на авторитетното книжовно наследство, народните говори и нерядко на собственото си виждане за правопис. „За думите с праметни букви и остромировския писач не е държал едно правило: **длъженьъ, длъженъ; пълнъ, пльнъ...** Мени се чини, че за тия речи никое правило не може да ся постави освен правилото на благогласието...А дето думате да се изфърлят еровете от сред думата то е невъзможно, че ще даде голяма мекотия на четенето. Ще сме на всичко готови да се съгласим като видим получените да докажат истината и да ся съгласят помежду си...“ (16.10.1848, № 20, Н. П. Константинов). Отделният книжовник има съзнанието, че той сам не би могъл да изработи единна правописна система, защото самият той не следва такава. „Виждам, че нещете да приложите в Словницата **Ъ** и **Ь** като что не ся отличават в прозношението от **Ж** ...Аз бих рекъл да ги употребявате като букви свойствени на нашия старобългарски език...Аз съм избрал еровския път и сам не ходя по него, но често ся отбивам...“ (№ 20, Б. Петков). К. Лучов предлага своето становище в същия брой: „Аз мисля еднакво да е народното правописание със старото, както го изискува и произношението народно. Истина това изисква време да ся нареди. Но явих ви на кое се основавам: на разделението на буквите на старите ръкописи и на етимологията...“ Колебливата позиция на авторите е породена от колебаещата се правописна практика (и теория) между традицията и „естественото правописание“ и осъзнаването, че необходимата консолидация може и да не се случи по „тяхно“ време, защото това се оказва сложен и дълъг процес с много спорни моменти. В отговор на „Теория за българското правописание“ от А. Гранитски (01.07.1850) Н. Геров пише: „Остава неоспорима работа, че Светото Писания ся преведе на старобъл-

гарски език, който и до сега ся употребява от живий народ, който говори с юсове. Защо сегашните печатни книги са с У вместо с юсове? Докарваме за пример и едного Руссеца: „Буква юс характеризираща древните църковнославянски ръкописи в живото произношение не се среща нито в едно Славянско племе освен Българите.“ ...Какво да правим със Свещена История от Неновича и Изворъ от Физиката на Н. Геров, които са с Ж и ЮЖ? кое е по свято на един народ освен езика му и не престава ли той да се нарича народ когато го изгуби?“ (14.01.1850, № 82). Страхът от езиково и национално асимилиране е напълно основателен на фона на гръцката езикова политика в рамките на българските територии от Османската империя и структурирането на единен език и правопис е логичен начин за противопоставяне.

Отношението на книжовниците към правописа на другите често е доста остро. Н. Геров е критикуван за нападките си към И. Богоров в бр. 58 (27.10.1851): „... а не зная как е зел преведената История на все от тоя език па ся преподава и до днес въ негови училища като променява у, о, е на ж, ъ, ь това ли е знанието на Българский език?“ Н. Геров обаче има своите поддръжници в лицето на Драгойски, който в същия брой заявява: „Кои баби е търсил Г-н Андр. из Балкана ... да му говорят старобългарски народни песни и приказки ... въ кои книги писува Болгарете съ такива смешни букви „Блжгаре“. „...а граматиките му сами го изобличават, че той, кога ги е писал, не е знаял, что е граматика ...искате да го потулите и да пишат кой как ще.“ (03.11.1851, № 59). Правописните нововъведения на И. Добровски срещат неодобрение от Н. Палаузов: „Г. Добровича употребява ново правописание, основано на това негово предполагаганье: „Пиши както произносяш и произносяй както пишеш.“...ще попитам, на що ни е това кога имаме своя азбука на коя до нине пишат Българе...и коя е освещена от вековете и сродила ся е съ славянският език?...На що да употребяваме безгласните букви ь и ъ за гласни между буквите на думите... кога въ произношението ся често звук ж като **сърце, българинь...**“ Сръбският реформатор Вук Караджич също не е пощаден: „Вук Стефанович умодрил ся е и, за да върази звука я встави в Руски алафавит пет нови знаци...разумее ся да придобие слава на „преобразователя“. Според автора, един нов правопис ще доведе до „омрачение“ на езика, по-добре е членните форми да се премахнат като ги определя като „нечастно навикновение на простий народ“ и в подкрепа на становището си цитира текстовете на Ю. Венелин.

Търсенето на правилния правописен модел не се капсулира само в българската езикова действителност, а се разпростира върху чуждоезични,

но близки, славянски и балкански модели. Книжовникът е склонен да потърси решение в тези модели, ако това ще бъде от полза за правописния проблем. Джинот пише за сръбския правописен модел в статията си „**Ъ, ж, ъж** – литери Болгарски“: „Но ще попитам: защо Сербите трите букви не ги употребяват, защо ми новородени Болгарски книжници ги употребяваме? Сербите како учени и искусноизпитатели на учебността...преобратили **ѣ, і, о, ж, ү** и **ѣ, ъж, і, ү, я** и си украсяват... язика, който е ближен съ Болгарский.“ (19.04.1852, № 82). Трите букви са напълно нежелани: „...тия три букви велико зло творят! Затварят пътя на церковний язык, замърсуват падежите...(26.04.1852, № 83), „...плачем, викам да изоставим тия три букви **ѣ, ж, ъж** които искат да ни обезчестат прекрасний наш язык!... Но ако не изоставим трите букви **ѣ, ж, ъж** неще имами никога писменний язык лесен и вразумителен...“ (03.05.1852, № 84). Джинот настоява за демократичен правопис, но свързан с „църковния език“ и европейска ориентация на образованието: „И ми донелиже не са родиме с Европейски устава и примери и руководители, неможеме да будеме благоприятни ученици Болгарски ...защото е жалко и укорно на Матерний Церковний язык болгарски с едно юс славата да му помрачиме!!!“. С типичния си живописен и пламенен стил Джинот се обявява и против членните форми: „Много тегоба върху болгарската писменност! се забодали како колаци (бодляци) въ среда въ прекраснаго Болгарства...Друго нищо от нас не се слуша сем: та! та! то! то!- ать! ать! хж! хж! кревай вилици, мести зуби, верти рилки и чурлици, изплазай език како волове, отварай усти како сомове. Не добръ наш поступак! не вкусна писменност...само иде звук и екот от щаката! щуката! раката, краката и проч.“ (19.07.1852, № 92). В подкрепа на фонетичния правопис се публикува в бр. 111 и 112 „Слово на Св. Параскева“ – ръкопис намерен в Света Гора. „Това слово е преведено или писано по Български от човек, който трябва да е роден в северна придунаваска България...имал е някакви познания по стари Славянски язык, но колкото са правописанието му, не го е следувал повсякъде, а държал ся повече за изговорът на живи Български язык. За това е любопитно да види човек съ какви букви он изговарял и е писал някои звукове и съ каква леснина и простота течет му языкът.“ (28.02.1853, № 111).

За една част от книжовниците е по-важно да бъде „писменний язык лесен и вразумителен“, но Н. Михайловски в статията си от 1857 г., бр. 330 и 331 описва характерните особености на българския език, проследява историята на някои буквени знаци в езика ни и изтъква положителните аспекти на етимологичното начало в правописния модел: „Сичките до сега издадени книги показват, че един от писателите следували правописната система на нинешния църковен език без да обръщат внимание на на-

родното произношение и на диалектическите свойства на новобългарския език, а други сегашното произношение без да са водят от Етимологията...тези които проумяват истинната цел на правописанието не могат да бъдат доволни от никаква произволна система въ правописанието; за тях са нужни неизменни закони...“ (25.05.1857, № 330). Б. Петков също е привърженик на етимологичното начало и в обширна статия (бр. 336, 338, 344 от 1857г.) пише за историята на езика, проследява промените в него на основата на някои ръкописни паметници, обявява се против членните форми и подчертава важността и ценността на графемите от старата българска азбука: „Буквите ъ, ѱ ж ѱж въ които речи са срещат в старо-Български въ истити речи са чюят тука въ сегашни. Непростително е убо заблуждението на ония, които съветуват да оставим тия Букви и да ги заменим с у, ю, о, е както са нахождат въ сегашний църковний язык и съ това да оставим единствените паметници, които са ся увардили в языка ни, и които ни един от новите Славянски язици не е увардил...“ Обяснимо е желанието на някои от книжовниците да бъде утвърден правопис по образец на старобългарската графична система. Това носи необходимата престижност на езика ни във време на гръцка асимилация и турски официален език.

На 09.10.1854, бр. 194 редакцията на вестника обявява, че подлистникът ще бъде печатан с църковни букви поради оплаквания от свещеници, които се затрудняват да четат гражданския шрифт, и отново е повдигнат въпросът за правописа: „Прочее не са твердѣ за похвала и оныѣ, кои впотреблават членъ-атъ и ж-тѣ безразличіе: за това много добръ нѣщо щеше да бъде ако са земеше нѣкои да покаже истинны правила въ болгарската книжнина — нито много да са отдалечава от старо-болгарски, нито пакъ слѣпо да са предава на разговорныятъ языкъ: но да са держи всегда средина;“ На този етап от развитието на правописния проблем „средният път“ изглежда като логично и приемливо решение и е предпочитан от доста книжовници, но все още не изпъква и не се налага изцяло никой от съществуващите модели или теории. Липсва централизирано държавно управление, което да направи това, писмената практика като цяло е нееднородна.

Етимологичният правопис и „естественото правописание“ се намират в противоборство на страниците на вестника през целия период на неговото издаване, но езиковата му палитра е многоцветна. Публикуваните материали запазват оригиналния правопис на авторите, което помага да се проследят множеството правописни модели през периода, а редакторските статии следват виждането на автора си. Според М. Пршикрилова езикът на Цариградски вестник, и по-точно на Ал. Екзарх, се приближава еднакво

до особеностите на Пловдивската и на Търновската книжовноезикова школа. (Пршикрилова 1990: 163) Общите белези в правописа на редакторите по-скоро преобладават. Това може би не е изненадващо, като се вземат предвид ускорените темпове на развитие на книжовния език по онова време и Цариградски вестник не остава встрани от процесите на утвърждаване на българската идентичност, суверенитет и език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Генчев 1991:** Генчев, Н. *Българска възрожденска интелигенция*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Жерев 1987:** Жерев, С., Проблемът за народната основа на българския книжовен език през третата четвърт на 19 в. // *Език и литература*, 1987, № 2, 56 – 68.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането. (Върху материали от сп. „Читалище“, 1870-1875)*. Пловдив: Макрос, 1994.
- Иванова 1998:** Иванова, Д. *Езиковият въпрос на страниците на „Цариградски вестник“ (1848–1862). В: Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив: Макрос, 1998.
- История на българския книжовен език**. София: Издателство на БАН, 1989.
- Михова 1994:** Михова, Л. *Журналистът Иван Богоров. В: Печат и литература. (ред. Д. Леков)*. София: Изд. на БАН, 1994, 162–172.
- Начов 1925:** Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877. В: *Сборник на БАН*, 1925, № 19, 53–180.
- Николова 2006:** Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи 15-19 в.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2006.
- Пршикрилова 1990:** Пршикрилова, М. Езиков анализ на „Цариградски вестник“ във връзка с установяването на книжовната норма на българския език във втората половина на 19 в. // *Български език*, 1990, кн. 2, 160 – 163.
- Стоянов 1957:** *Българска възрожденска книжка. Аналитичен репертоар на българските книги и на периодичните издания (1806– 1878)*. Т. I, София, 1957.

СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ СТАРА ЕС-ОСНОВА В РИЛСКИЯ ДАМАСКИН (№ 4/10; 78) ОТ XVII В.¹

Лъчезар Перчеклийски
ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

The article traces the evolution of the nouns from the old consonantal es-declension and the impact of changes in the Rila Damascene – a New-Bulgarian manuscript from the 17th century.

Key words: old consonantal declension, interaction between the old names bases, Middle-Bulgarian traditional language, Damascenes.

Рилският дамаскин е писмен паметник от XVII в., в който се съдържат 25 слова от „Съкровище“ на Дамаскин Студит и едно слово на Теофан Ритор. Езикът на паметника е традиционен среднобългарски с известно влияние от говоримата реч. Писмото е полууставно, ресавски правопис с ударения. Сборникът е богато илюстриран и съдържа красиви миниатюри (в началото на всяко от словата), заставки и инициали.

Дамаскинът представлява препис от най-стария превод на словата на Дамаскин Студит. Беньо Цонев нарича този превод *средногорски*, защото смята, че е направен някъде в района на Средна гора (вж. Цонев 1984: 229). По-късно Д. Петканова-Тотева коригира това становище и предлага преводът да се нарича *рилски* (Петканова-Тотева 1965: 48), тъй като има западнобългарски произход. Всъщност тя доказва, че първият превод на Дамаскиновите слова е извършен в Рилския манастир. Основните ѝ аргументи в полза на това твърдение са следните: през XVI–XVII в. в Рилския манастир се пише със сръбска редакция; Рилският манастир разполага с редица гръцки книги, между които издания на „Съкровище“; по това време Рилският манастир има засилени връзки със Света гора и Цариград (цит. съч., с. 47, 48).

Към клона на *рилския превод*, който има най-голямо разпространение от всичките стари преводи в България, Д. Петканова отнася следните дамаскини: Дринов (Панагюрски), Рилски 4/10 (78), Белградски 218, Косте-

¹ Статията е във връзка с научния проект „Неизследвани средновековни писмени паметници от Ръкописната сбирка на Рилския манастир“, финансиран от ЮЗУ „Неофит Рилски“ по Наредба № 9 за 2010 г.

нечки, Ханджарски, Еленски, Нежински, Луковитски, Сопотски и др. Според авторката рилският превод е представен в две редакции. (Пак там, с. 57). Разглежданият в тази статия Рилски дамаскин принадлежи към II по-късна преработка.

В своето изследване за Тихонравовския дамаскин Е. Дьомина прави сравнение на устойчивия състав на словата между дамаскините от този клон (Дьомина 1968: 44–47). От анализа се вижда, че най-близки до Рилския дамаскин по съдържание са Белградският (№ 218), Еленският и Ханджарският, като само в Рилския и Белградския напълно съвпадат редът и съставът на всички 26 слова. Авторката установява, че в дамаскините от този клон основната част от статиите са разположени строго по църковния календар от края на декември до август (т. е. от Рождество до Преображение).

Паметникът днес се съхранява в Ръкописната сбирка на Рилския манастир и е включен в описа на Е. Спространов (Спространов 1902 г.). В скоро време предстои да излезе II том от „Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир“ на Б. Райков, Хр. Кодов и Б. Христова, в който ще бъде представено археографско описание и на Рилския дамаскин.

Тук е мястото да изкажа благодарност към ръководството на Рилската Света Обител в лицето на нейния игумен Адрианополски Епископ Евлогий за предоставената възможност в рамките на проект „Неизследвани средновековни писмени паметници от Ръкописната сбирка на Рилския манастир“ да се запозная лично с ръкописите, които са на съхранение в библиотеката (в т. ч. и разглеждания писмен паметник).

Предмет на тази статия са съществителните имена от стари ес-основи в Рилския дамаскин.

Целта на изследването е тези имена да бъдат ексцерпирани и анализирани, като се преследват следните по-конкретни задачи:

– да се направи класификация на съществителните имена, скланяни по стари ес-основи, в паметника;

– да се потърси мястото и обема на всяко едно от имената спрямо останалите съществителни, отнасящи се към това склонение;

– да се направят изводи относно устойчивостта на склонитбения тип в традиционния книжовен език от среднобългарски тип;

– да се открие степента на влияние на народните говори върху съществителните имена от стари ес-основи.

* * *

1. Произход на имената със стара ес-основа

Интересна хипотеза за произхода на ес-склонението изразява Ив. Добрев в два свои труда – „Старобългарска граматика. Теория на основите“ (Добрев 1982₆: 109–114) и „Произход на славянското консонантно и

дифтонгично склонение“ (Добрев 1982_а: 9–33). Авторът е на мнение, че при наставката -s-, която в праславянския език е характеризирала както именни, така и глаголни основи², е налице по-скоро лексикална характеристика, отколкото граматична. Поради този факт Добрев свързва възникването и употребата на суфикса с една древна форма на човешкото поведение, присъща на шаманите в сибирските народности³.

Най-съществените особености, които според Ив. Добрев свързват тази идеология с произхода на консонантното es-склонение, са:

- убеждението, че съществува горен свят (небо);
- дърво (дърво), което свързва небето и земята;
- звездното небе, въртящо се около полярната звезда, както колелото (коло) около оста си;
- полярната звезда, символизираща мястото, където яремът (нго) се прикрепва към процепа на колата;
- ремъците (таго), които са част от колата;
- екстазът (люто), в който изпада шаманът при различните ритуали;
- разказът на шамана обикновено се води в минало свършено време (сигматичен аорист);
- в речта му се срещат благословения, изказани в бъдеще пожелателно време (образува с наставка -s-);
- действията, които обикновено извършва шаманът, са представени с глаголи, образувани със суфикс -s- и т. н.

2. Съществителните имена със стара es-основа в старобългарската епоха

От многобройните съществителни имена от стари es-основи, които са съществували в праславянския език, в старобългарските паметници са засвидетелствани форми (с основен суфикс -es-) само на около двајсетина названия от ср. р. (слово, небо, тѣло, оухо, око, чюдѣ, днѣво ‘дивене’, коло, нѣсто ‘бъбрек’, дърво, дѣло, лнце, нго, таго ‘ремъците, с които се тегли колата’, люто ‘яроост, гняв’, грано ‘стих, жреческа формула’, чрѣво ‘утроба’, оудѣ ‘вътрешен орган’, слоухѣ ‘слух’), при това повечето от тях са представени с единични примери (лнце, нго, чрѣво и др.). Нещо повече, склонението е разколебано дотолкова, че нито едно от имената не пази своите окончания в

² Вж. Brugmann, K. *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. 2. Aufl. Straßburg, II, I, 1906.

³ Идеологията е запазена в етнографски записи до началото на XX век.

непокътнат вид. Най-много отклонения още на старобългарска почва стават под влияние на имената от стари о-основи ср. р. (словесе, слова; тълесе, тъла и др.) (вж. Георгиев 1991: 166, 167; Мирчев 2000: 64, 65).

Още в стб език се срещат различни варианти във флексията на имената от стари es-основи. Освен с окончания -ε и -α *родителната* форма за *ед. ч.* се явява и с окончание -н (небесн, оуесн, тълесн, дрѣвесн). Окончанието -ъ за *им., вин. и зв. падеж дв. число* е пренесено от о-основа (и *ā-). Окончание -α за *им., вин. и зв. падеж мн. ч.* произлиза от *ие. *ā-*, както при о-основите ср. р. (вж. Георгиев 1991: 165).

Флексията -ъ за *род. п. мн. ч.* е старо локативно окончание, което се е прехвърлило към генитива вследствие на парадигматичен изоморфизъм. Тази промяна се е извършила под въздействие на местоименното склонение, на склонението на сложните прилагателни и на някои субстантивни склонения, при които мест. и род. падеж имат еднакви форми. В развоя на праславянския език под влияние на *ī- и *jā-основите при консонантните склонения се създава нова форма за *мест. падеж мн. число* (-εχъ). При това положение старата форма за *мест. и род. падеж мн. ч.* се специализира само за *генитив в мн. ч.* От имената със стара es-основа окончанието -ъ се пренася и върху всички други основи за означаване на *род. падеж мн. ч.* (вж. Георгиев 1969: 135–137).

Две от имената със стара es-основа (око, оучо) образуват *двойствено* число по образа на имената от стари ĭ-основи (например: оун, оую, оума).

3. Развой на съществителните имена със стара es-основа в българския език

В историята на българския говорим език имената от стари es-основи показват сравнително слаба устойчивост и (както се спомена по-горе) още в старобългарския език започват да се смесват с имената от стара о-основа ср. р., като тенденцията е продуктивният склонитбен тип да асимилира непродуктивния.

През среднобългарската епоха в говоримия български език „поупорито са се държали образуванията от стари es-основи само сред формите за множествено число“ (Мирчев 1978: 174). Не е така обаче в книжнината, където по това време все още се срещат и формите за *ед. ч.*, които съществуват паралелно със съответните образувания от стари о-основи ср. р.

В по-късните среднобългарски паметници (XIV в.) се наблюдава и едно друго явление, а именно, че сред имената от консонантните склонения (в това число и es-основите) като основа в плуралните косвени падежи

се настанява формата за им. пад. мн. ч. (например дървеса̀мъ, лнца̀мъ) (вж. Мирчев 1978: 174; Харалампиев 1992: 126).

В съвременния български език (диалектен и книжовен) са запазени някои от старите форми на съществителните от es-основи. Всички те са в мн. ч., например: *чудеса, небеса, дървеса, телеса, словеса*. Народен характер и по-честа употреба имат само *чудеса* и *небеса*, останалите се срещат предимно в поезията (Мирчев 1978: 174).

4. Съществителните имена със стара es-основа в Рилския дамаскин

а) Употреби на думата слово:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	слово 42	словесе 1	по словеси 3	слово 19	словесем 3	по словесе 1	–	es-осн.
		от слова 5, без слова 2	къ словѣ 1, словѣ 3		словом 9, съ словом 5	въ словѣ 2, во словѣ 1	слове 1	o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн.
	–	–	–	двѣ словѣ 1	–	–	–	o-осн.
Мн. ч.	словеса 7	словесѣ 16, от словесѣ 2	словесемѣ 5, по словесем 1	словеса 13	словесы 1, словеси 5, словесми 1	по словесех 1	–	es-осн.
	слова 1	словѣ 1	–	слова 5	–	словѣ 1, о словѣ 2	–	o-осн.

Съществителното име *слово* е представено най-добре в текста на Рилския дамаскин. Формите му следват както старото es-склонение, така и старите o-основи. Като цяло в единствено число преобладават употребите на облиците по o-склонение, а в множествено число – тези по es-основи. В двойствено число е засвидетелстван единичен пример, който следва продуктивния склонитбен тип.

С най-много примери в единствено число са представени формите за им. и вин. падеж, които по принцип са общи за двете склонения. Тук по es-основа няма регистрирана форма само за звателен падеж, докато по o-основа има примери за всички падежи. Интерес представлява звателната форма *слове*, окончанието на която е взето от имената от мъжки род на същото склонение.

В множествено число най-много примери са отбелязани за вин. и род. падеж. Формите по es-склонение нямат представител за зв. пад., а тези по o-основи – за дат., твор. и зв. пад.

б) Употреби на думата **небо**:

Падеж Число	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Ед. ч.	небо 4	съ небесе 7	–	небо 4, на небо 11	–	на небесе 1, на небеси 7, на небесы 2	–	es-осн.
		неба 1	–		небомь 1	–		o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн.
	–	–	–	–	–	–	–	o-осн.
Мн. ч.	небеса 3	съ небесъ 3, от небесъ 4, небесъ 1	–	на небеса 3	–	на небесех 7	–	es-осн.
	–	–	–	–	–	–	–	o-осн.

Думата **небо** също е сравнително добре представена в паметника. Срещат се форми както по стари es-, така и по стари o-основи. Като цяло преобладават първите.

В единствено число най-много са общите примери за им. и вин. пад., като всичките съдържат по-старата форма **небо** (новата форма *небе*, която е получена чрез асимилация на гласните, не е засвидетелствана в паметника). В косвените падежи при es-основите са налице примери само за род. и местен падеж, а при имената по o-основи са засвидетелствани единични форми за родителен и местен падеж. Интерес представляват примерите за местен падеж по старо es-склонение, където в повечето случаи се среща окончанието *-и* (или неговия графичен вариант *-ы*) вм. очакваното *-е*. Възможно е грешката да се дължи на влияние от страна на имената със стара мека основа на гласна, при които поради преглас на гласни след меки съгласни флексията е *-и* (от ъ). Не е изключена и вероятността грешката да се дължи на народно влияние. Всички случаи с неправилното окончание се срещат след предлога *на*, а от изследванията върху историята на езика се знае, че по това време в народните говори предлогът *на* вече управлява обща форма при стара дателна основа. Поради това в местен падеж, който в стб език се е свързвал с този предлог, се среща окончанието за дат. п. ед. ч. *-и*.

В множествено число са представени само имена по стари es-основи. Примерите са в им., род., вин. и мест. падеж. Преобладават формите в косвените падежи.

В двойствено число не са регистрирани примери.

в) Употреби на думата дѣло:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	дѣло 10	–	–	дѣло 12	–	–	–	es-осн.
		ради дѣла 1	дѣл8 4		дѣлом 1	дѣлѣ 1		o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн.
	–	–	–	–	–	–	–	o-осн.
Мн. ч.	–	–	–	–	дѣлеси 1	–	–	es-осн.
	дѣла 6	от дѣль 1, дѣль 8, кромѣ дѣль 1	дѣлом 3, по дѣлом 7	дѣла 17	дѣлы 6	о дѣль 1, въ дѣлѣхъ 2	–	o-осн.

Названието дѣло е сравнително добре засвидетелствано в Рилския дамаскин. Почти всички форми са по стари o-основи. Единственият пример, с който са представени es-основите, е в твор. пад. мн. ч.

Сред всички облици най-многобройни са тези за им. и вин. п. ед. и мн. ч.

В единствено число в парадигмата на o-склонение липсва пример за зв. пад. Същото е положението и в мн. ч. В двойствено число примери не са регистрирани.

С неправилна флексия е една от формите в мн. ч., при която след предлога o е употребен родителен (о дѣль) вм. мест. пад. (о дѣлѣхъ).

г) Употреби на думата чюдо:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	чюдо 5, ч8до 3	чюдесе 2	чюдеси 2	чюдо 10	–	чюдесе 1, о ч8десе 1	–	es-осн.
		–	–		–	–		o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн.
	–	–	–	–	–	–	–	o-осн.
Мн. ч.	чюдеса 3	чюдесь 2	чюдесем 1	чюдеса 13	чюдесми 1	въ чюдесех 1, о ч8десех 1, о чюдесь 1, о чюдесе (своих) 1	–	es-осн.
		–	–	–	–	–	–	o-осн.

Обликът чюдо е сравнително добре представен в текста на дамаскина. Всички засвидетелствани форми са по стари es-основи. Най-много са примерите в им. и вин. пад. ед. и мн. ч.

В парадигмата за единствено число липсват форми само за тв. и зв. падеж, а в тази за множествено число – само за звателен падеж. Двойствени форми не са регистрирани.

В повечето случаи владее правилната употреба на падежната флексия. Изключение правят две форми в мн. ч. И двете са употребени след предлога o. В единия пример след предлога вм. местен падеж е употребен родителен (о чюдесь), а в другия случай след предлога o е употребена форма

за местен падеж единствено число при положение, че към името се отнася местоимение в множествено число (о чудесе своих).

д) Употреби на думата дрѣво:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	дрѣво 11	– от дрѣва 12, дрѣва 1, от дрѣвѣ 1, кромѣ дрѣва 1	дрѣвѣ 4, на дрѣвѣ 1	дрѣво 4, древо 1, въ дрѣво 1	– дрѣвом 1	– на дрѣвѣ 1	–	es-осн. o-осн.
Дв. ч.	– двѣ дрѣвѣ 1	–	–	–	–	–	–	es-осн. o-осн.
Мн. ч.	дрѣвеса 4 дрѣва 2	дрѣвесь 3, от дрѣвесь 1 дрѣвь 1, от дрѣва 1	дрѣвесьмь 1	дрѣвеса 1	– дрѣва 4, дрѣва 1	–	–	es-осн. o-осн.

Историческият развой на лексемата дрѣво е малко по-особен. В писмените паметници от сръб епоха по отношение на тази дума са засвидетелствани две основни форми – по-старата дрѣво (*древо, дерво) – дрѣвеса и по-новата дрѣво – дрѣва (с друга степен на коренната гласна). В началото двете форми са били диференцирани в семантично отношение – първата (дрѣво, дерво) е означавала ‘дърво, растение’, а втората (дрѣво) – ‘материал от дърво’. По-късно двете се изравняват в дрѣво (отстъпва формата дрѣво, тъй като се скланя по непродуктивните основи), но старата семантична разлика продължава да се пази в мн. ч. (дърва, дървета) (вж. Харалампиев 1992: 127).

В сръб паметници се среща и друга, умалителна форма – дрѣвѣ, дрѣвѣта, която се скланя по ent-основи (Пак там).

Положението в Рилския дамаскин е малко по-различно, но не трябва да се забравя, че в него езикът е преобладаващо книжовен.

Името дрѣво е добре представено откъм названия в текста на сборника. Засвидетелствани са имена и от двата склонитбени типа, като преобладават тези по o-основи.

В единствено число са представени примери само от o-склонението. Най-много са им. и вин. форми. Всички облици в единствено число са с коренна гласна -ѣ- (дрѣв-). Липсва форма само за зв. падеж.

В множествено число имената от двете склонения са представени по равно. При обличите от es-основи са засвидетелствани примери за им., род., дат. и вин. пад., а при тези от o-основи – за им. род. и вин. падеж.

В двойствено число след числителното двѣ е употребено име в им. пад. по o-основа (двѣ дрѣвѣ).

Общо взето, при лексемата дрѣво владее правилната употреба на падежната флексия. Отклонения в това отношение се наблюдават в три форми от ед. ч. В първия случай след предлога *от* е употребена общата форма дрѣво. Повече от ясно е, че тук става въпрос за народно влияние. Във втория пример след същия предлог (*от*) е употребена форма за местен падеж ед. ч. (от дрѣвѣ). В третия случай поради известно влияние отстрана на говоримия език дателната форма дрѣвѣ е дублирана с предлога *на* (на дрѣвѣ).

По отношение на семантиката в единствено число формата с коренна степен -ѣ- по стари о-основи (а не форма със степен -ѣ-) се използва за означаването както на растението дърво, така и на материал от дърво. В двойствено число при единствения пример са означени две дървета, т. е. растения. По-интересно е положението в множествено число, където има дублиране на форми от двете склонения. Всички имена по стари es-основи в мн. ч. означават 'растението дърво'. При обличите по о-основи е налице разнообразие – в повечето примери дрѣва означава 'материал от дърво' и едва при няколко случая е налице значението 'растението дърво'. Тази семантична диференциация в мн. ч. отразява развоя на значенията в говоримия език.

В мн. ч. е засвидетелстван единичен пример със степен на коренната гласна -ѣ- (дрѣва 'дърва').

е) Употреби на думата тѣло:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	тѣло 25	телесе 3 от тѣла 3	– тѣлѣ 3	тѣло 12, въ тѣло 1	– тѣлом 3, съ тѣлом 2	– въ тѣлѣ 2, о тѣлѣ 1, на тѣлѣ 1	–	es-осн. o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн. o-осн.
Мн. ч.	тѣлеса 2, тѣла 2	–	–	тѣлеса 2 тѣла 1	–	–	–	es-осн. o-осн.

Думата тѣло е представена сравнително добре в текста на Рилския дамаскин. Засвидетелствани са форми както по стари es-основи, така и по стари о-основи. Преобладават тези от продуктивния склонитбен тип.

В ед. ч. най-многобройни са общите облици за им. и вин. падеж. Имената от консонантното склонение са представени само от 3 генитивни форми. Напротив, тези от продуктивния тип са засвидетелствани с примери за всички падежи с изключение на звателния.

В мн. ч. са регистрирани по-малко форми, и то само за им. и вин. падеж.

Двойствено число не е представено с примери.

По отношение на употребата на падежите в засвидетелстваните примери са налице само две отклонения – едното е в ед., а другото в мн. ч. И в двата случая предлогът *от* е употребен с обща форма на името, което говори за влияние отстрана на народния език.

ж) Употреби на думата око:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	–	–	–	око 1	окомъ 1	–	–	es-осн. o-осн.
Дв. ч.	очи 6	из очию 1, от очию 1	очима 1	очи 10	очима 4, прѣд очима 1, съ очима 1	–	–	ї-осн.
Мн. ч.	– очи 2	–	–	– очи 5	–	–	–	es-осн. o-осн.

Обликът *око* е сравнително слабо представен в текста на дамаскина. Сред засвидетелстваните примери няма форми по стари es-основи.

В ед. ч. названието е представено от единични форми за вин. и тв. падеж на o-основи.

По обясними причини думата *око* (която представлява двойка човешки орган) е засвидетелствана с най-много примери в дв. ч. Представени са форми за почти всички падежи – им., род., дат., вин. и твор.; липсват примери за мест. и зв. падеж. По наследство от стб език тези форми се скланят по стари ї-основи. С най-много примери е представен тв. падеж.

Поради честата си употреба формите за дв. ч. започват да изпълняват и функция на мн. ч. Това личи особено ясно в случаите, когато общо се споменават очите не на един човек (защото те са две и можем да предположим, че става въпрос за дв. ч.), а на няколко души (например: *отвързѣте очи нетѣлесные*).

з) Употреби на думата оухо:

Падеж	И	Р	Д	В	Т	М	З	Скл.
Число								
Ед. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн. o-осн.
Дв. ч.	–	–	–	–	–	–	–	es-осн. o-осн.
Мн. ч.	–	–	–	–	ушеси 1	–	–	es-осн. o-осн.

Названието *оухо* е много слабо представено в сборника. Зарегистрирани са само две форми в мн. ч. – едната е в тв. п. по стари es-основи (окончанието *-и* е рефлекс на *-ы*), а другата представлява обща форма от старо дв. ч. по ї-основи (уши).

и) Употреби на думата коло:

Обликът коло не е представен с нито една форма. Едно производно съществително име с две форми е образувано от старата основа на *-es-* (*колес-*) с прибавянето на наставката *-ница* (колесница, колесници).

* * *

На анализ в статията бяха подложени наследниците на имената от стара *es-*основа в Рилския дамаскин от XVII в.

На база на изследването могат да се направят следните по-важни изводи:

1. В Рилския дамаскин от наследниците на имената, скланяни по стара *es-*основа, са представени съществителните *слово*, *небо*, *чудо*, *дърво*, *дъло*, *тъло*, *око* и *оухо*. Не във всички тях обаче основата на *-es-* е запазена в еднаква степен. При повечето от названията наред с формите по консонантното склонение се срещат и такива, които приемат окончанията на старата *o-*основа (положение, което е наследено още от стб ръкописи).

2. С най-много примери в писмения паметник е представен обликът *слово*. Добре засвидетелствани са и имената *дъло*, *дърво*, *небо* и *тъло*. Сравнително малко са наследниците на *око*, а лексемата *оухо* е представена само от две форми.

3. Облиците от стара *es-*основа преобладават над тези от стара *o-*основа при названията *небо* и *чудо*. Почти по равно са при *слово*, а отстъпват по количество при имената *дъло*, *дърво* и *тъло*. Думата *око* е представена предимно от названия в двойствено число по стара *ĭ-*основа (както е в стб език).

4. Различна е и честотата на формите от двете склонения в отделните граматични числа. В единствено число старото *es-*склонение има предимство при названията *небо* и *чудо* (обратно на положението в народните говори по това време); в множествено число – при облиците *слово* (не е свойствено за говорите), *небо* и *чудо* (развитието на говоримия език показва точно тази тенденция), а за двойствено число не могат да се правят изводи, тъй като в паметника граматичната категория е представена от незначителен брой примери.

Формите от стари *o-*основи преобладават в следните случаи: в ед. ч. – при названията *слово*, *дъло*, *дърво* и *тъло*; в мн. ч. – само при названието *дъло* (и тук положението е сходно с тенденцията в говоримия език).

5. По отношение на разпределението на облиците от стари *es-основи* в различните падежи, в текста на дамаскина се забелязва следното положение:

– в ед. ч. с най-много форми са представени формите за им. и вин. падеж (те са общи за двете склонения); следват род. и мест., а най-слабо засвидетелствани са формите за твор. и зв. падеж;

– в мн. ч. с най-много облици са представени род. и вин. падеж.

При *o-склонението* в ед. ч. най-много примери са налице при род. и твор. падеж, а в мн. ч. – при им., род. и вин. падеж.

6. На базата на всички употребени примери може да се заключи, че отклоненията от нормата са незначителни. Най-често неправилната употреба на падежна флексия се дължи на влияние отстрана на говоримия език (примерите се срещат и при двете склонения).

7. В паралелната употреба на двете склонения при съществителното име *дръво* (срв. *дръво* – *дръвеса* и *дръво* – *дръва*) в писмения паметник се забелязва онази семантична диференциация, която е характерна и за развоя на названието в народния език.

8. Не се срещат примери, при които в множествено число за основа да е наложена старата именителна форма (напр. *словеса*).

9. Въпреки че склонението на съществителните имена по стара *es-основа* по това време, следвайки тенденцията към анализъм, вече се е било разпаднало, авторите на дамаскините от XVI и нач. на XVII в. все още се стремят да използват старите форми (с основа на *-es-*) наред с поновите (с основа на *-o-*). Причините за това са основно две – стремеж към подражание на средновековните ръкописи и стремеж да се придаде поизискан (книжовен) стил на речта.

Паметниците от XVI и XVII в., които са писани на традиционен среднобългарски книжовен език (ресавска редакция) и съдържат превод на словата на Дамаскин Студит, не са изследвани добре в българската лингвистична наука. Причината е ясна – в себе си те съдържат един мъртъв, предимно синтетичен език, в който са намерили своето място редица езикови (граматични и лексикални) отживелици. Далече по-стойностни за езиковедите са ръкописите с новобългарски превод на словата на гръцкия проповедник.

Без съмнение обаче и тези по-ранни дамаскини са ценни за българското езикознание. Поради трудността да се превежда на един мъртъв синтетичен книжовен език, какъвто е среднобългарският по това време, книжовниците допускат в ръкописите да навлязат доста нови езикови черти, които характеризират българските говори по това време. Освен това в традиционния писмен език живеят доста отживели езикови факти, които чрез книжнината са запазени и до днес. Вероятно на книжовния език дъл-

жим налагането на някои имена със стара es-основа като плурални форми в съвременния български език (книжовен и диалектен).

ЛИТЕРАТУРА:

Георгиев 1969: Георгиев, Вл. *Основни проблеми на славянската диахронна морфология*. София: Изд. на БАН, 1969.

Георгиев 1991: Георгиев, Вл. Съществителни от среден род. В: *Грамматика на старобългарския език*, София: Изд. на БАН, 1991, 164–167.

Добрев 1982_а: Добрев, Ив. *Произход и значение на праславянското консонантно и дифтонгично склонение*. София, 1982.

Добрев 1982_б: Добрев, Ив. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София, 1982, 109–112.

Дьомина 1968: Демина, Е., И. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*. Т. I. Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов. София: БАН, 1968.

Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. III изд., София, 1978.

Мирчев 2000: Мирчев, К. *Старобългарски език*, II изд., Велико Търново, 2000, 64–65.

Петканова-Тотева 1965: Петканова-Тотева, Д. *Дамаскините в българската литература*. София, 1965.

Харалампиев 1992: Харалампиев, Ив. *История на българския език*. I изд., Велико Търново, 1992.

Цонев 1984: Цонев, Б. *История на българския език*. Т. I (III изд.), София, 1984.

НАЦИОНАЛНОЕЗИКОВАТА ПРОГРАМА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ. НОВИ ПРОЧИТИ

*Диана Иванова, Мария Мицкова, Мариана Куршумова,
Таня Бучкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

The Bulgarian 19th century is positioned within a new communicative paradigm, which demands the creation of a new common adjustment and new ideas for a social, cultural and linguistic program. All those changes are consequences from a newly created social experience on whose foundations rises the national idea, including the language question.

This project examines the Bulgarian national language program as a process development and increase during 50 years (from the 2nd to the 7th decade of the 19th century), whose stages emerged gradually and cumulatively. The theoretical foundation of the study is the scheme, created by Czech historian M. Hroch. This scheme outlines the frame of the national language program in the context of national movements of non-dominated ethnic groups during the 19th century.

Key words: nation building process, standard language construction process, Bulgarian Revival period, national language program, linguistic thoughts, markers of national identity, language policy

Настоящият обзор представя обобщените резултати от двугодишната работа по научния проект „Национальноезиковата програма на Българското възраждане. Нови прочити“ (май 2009 г. – ноември 2010 г.) към Фонд „Научни изследвания и мобилни проекти“ на Пловдивския университет с ръководител проф. дфн Диана Иванова и участници гл. ас. Мариана Куршумова, гл. ас. Мария Мицкова, докторант Таня Бучкова, докторант Таня Нейчева.

0. Като част от обширната тема за развитието на българската филологическа мисъл през Възраждането изследването на национальноезиковата програма има за цел: 1) да очертае езиковата политика на българската интелигенция и задачите на българската национальноезикова програма, свързани с грижата за развитието и усъвършенстването на книжовния език; 2) да представи обществения дебат по езиковия въпрос, общественото мнение и оценка за различните книжовноезикови прояви; 3) да анализира колективни и индивидуални идеи, концепции и модели за изграждането на

единен за всички българи книжовен език по пътя на неговата нормализация и кодификация.

В националната езикова програма се търсят и анализират различни аспекти на отношението към родния език, обвързани с минало, настояще и бъдеще, а именно:

- Историческата памет, т.е. търсене на идентификационни маркери, свързани с историята и с книжовната традиция.
- Съвременната книжовна практика, целяща развитие и усъвършенстване на езика, и чрез това създаване на средство за интеграция и консолидация, което да прокарва идеите за духовна и политическа самостоятелност.
- В изследването присъства славянският, балканският и европейският ракурс, тъй като в процеса на националната консолидация българският елит е търсел високи критерии, присъщи на просветените народи и е заимствал продуктивни идеи и модели.
- Изследването е насочено към непроучени досега източници, свързани с посочената тема, като периодични издания, предговори на книги, устави на просветни дружества, учебникарска литература, ролята на Библията на роден език като етноидентификационен фактор, както и рецепцията на езиковедски концепции и модели, идващи от други славянски и неславянски култури.

1. С навлизането в комуникативната парадигма на новото време се появяват обществени нагласи и идеи за обществена, културна и езикова програма. В изследванията върху модерността през Българското възраждане се отбелязва, че нейните прояви се дължат на усвояването от Европа идеи. Всъщност възрожденският концепт „Европа“ се състои в непрестанното му отъждествяване с проекта на модерността (Мишкова 2006: 236). Тя се свързва и с възрожденските модерни проекти в областта на духовната култура: съвременно образование, целящо рационални знания, познания за родната история и формиране на историческата памет, издигане на националната идея, ролята на новата творческа личност, утвърждаване на съвременни модели за културно общуване, усвояване на европейските образци и създаване на собствено български, адаптирайки ги към националните условия. Приобщаването към Европа, но и запазването на българската духовна същност също се оказва сред престижните модели на Възраждането.

Новите почини през цялото XIX столетие са продукт на създаващия се и развиващия се на родна почва социален опит, върху чийто фундамент се издига националната идея, включваща и езиковия въпрос. Напълно в синхрон с гласовете на една епоха, в която езиковият проблем заема важно място в идейните системи на представителите на просвещенската мисъл (Данова 1994: 351), по време на Българското възраждане се наблюдава

едно активно отношение към проблемите на българския книжовен език (Андрейчин 1982: 485).

Заложена още от Паисий, идеята за езика е основна част от общата идентификационна, политическа и културна програма на Българското възраждане, защото именно чрез езика всички компоненти на националната идентичност – общата територия, съзнанието за общо историческо минало и етнически произход, религията и културата – стават значими (Александрова 2008: 23–24). Както е известно, в процеса на формиране на националната идентичност на всички славяни езикът е играл решаваща роля, стигаща до лингвоцентризм (Вачкова 2008: 143–144). Понятието *език* в съзнанието на възрожденския българин е неделимо от понятието *народ* и неслучайно в съчиненията на възрожденските ни будители се издига идеята за езика като средоточие на народностното самосъзнание и най-важният изразител на духовността. При липса на останалите компоненти на държавността (териториални, обществено-икономически, политически) книжовният език през Възраждането се натоваарва с редица функции, излизащи извън рамките на чисто езиковите. Езикът има консолидираща роля, затова в националната програма на Българското възраждане той заема централно място и се концептуализира като основен компонент на националната идентичност (Иванова 1999, Лилова 2003, Жерев 2007, Николова 2007, Александрова 2008, Вачкова 2008 и пр.).

2. Национальноезиковата програма в настоящия научен проект се разглежда като процес, в който през десетилетията на целия XIX в. постъпателно и динамично се включват дейности и прояви, отгласкващи българското общество от застоя и водещи го към модернизация. За нея няма специални декрети, тя не е свързана с някакъв държавен акт, а е плод от дейността на цялото българско общество и преди всичко на авангардната му част – интелигенцията. Като вид идеен конструкт, замисъл за предварително определени взаимосвързани дейности, които в най-обобщен вид предвиждат постигането на поставените цели (а именно създаването на общ кодифициран национален книжовен език), в нея са заложени концепциите и стратегията за бъдещето му устройство, както и личните визии на отделните езикови строители. Една от характерните черти на българската езикова ситуация от възрожденския период – липсата на държавни институции, които да регулират този процес, – води до децентрализация на явленията, предоставя възможност за конструирането на множество версии, в съперничеството и диалогичността между които се осъществява изборът на най-адекватния възможен вариант (Лилова 2003: 147). Диалогичността наред с демократизма се оказват двете основни начала в българската възрожденска езикова доктрина, които лежат като принципни положения и в идейното конструиране на национальноезиковата програма.

В теоретично отношение сме се водили по схемата на чешкия историк М. Хрох, който очертава рамката на национальноезиковата програма в контекста на националните движения в историята на политически зависимите народи в периода на тяхното Възраждане (Хрох 2007: 67–96). Тази схема предоставя отправната точка за една представителна и стройна структура на национальноезиковата програма на българското национално движение. Реализацията на тази програма минава в пет степени:

1. Защита и прослава на езика.
2. Търсене на езикови норми и усилия за кодифициране на езика.
3. Интелектуализация на народния (етническият) език.
4. Нарастване ролята на родния език в училищното образование.
5. Осъществяване на езикова равноправност (право на подчинените народи да използват в сферата на образованието родния си език) (Хрох 2007: 74–81).

И тъй като посочените пет компонента на българската национальноезикова програма през Възраждането (комплексно или поотделно) като предмет на анализ намират място в редица фундаментални или частични изследвания (вж. Иванова 1998, 1999; Александрова 2007, 2008; Вачкова 2008), ние сведохме нашите задачи до издирване на нови, непроучени източници, и анализиране на прояви и дейности, допълващи направеното досега.

- Проучване на материали от второто десетилетие на XIX в., в които се анализира дейността на Брашовското филологическо дружество в контекста на създаването на обединения на професионален принцип, което говори за едно ново съзнание на обществена ангажираност. В дейността на Брашовския кръг се откриват елементи на национална образователна и езикова програма, които се състоят в следното. Приемане на издателска програма, която има цел да подготвя, отпечатва полезни книги и да разпространява полезни знания сред българите. В преобладаващата си част заплануваните книги са свързани с изучаването на езика и историята. За първи път се поставя колективното начало на разглеждане на езиковите проблеми и се осъзнава значението на езика като фактор за издигане на духовната култура. За първи път се предизвиква обществена дискусия за новото отношение към езика с оглед на комуникативните му функции. За първи път пред българското общество се поставя въпросът за замяна на черковнославянската азбука с гражданска кирилица и за опростяване на правописа, обсъждат се проблемите на правоговора. В това отношение изтъкнат е приносът на по-малко познати деятели от Брашовския филологически кръг – Ан. Кипиловски и Васил Ненович. С филологичес-

ките си идеи и решения книжовниците от Брашовския кръг показват един съвременен път на развитие на книжовния език, полагайки демократичното начало в неговото устройство, и чрез солидното присъствие на предходната писмена традиция изтласкват високо народната реч в скалата на престижността, залагайки норми, перспективни за бъдещето (Иванова 2010: 187). Това дава тласък на по-нататъшното развитие на езиковия въпрос, който влиза в рамките на една планирана национална програма.

- Изследване на принципите на езиково планиране през 30-те години на XIX в. в историческата ситуация на отсъствие на българска държава. Този проблем се разглежда в светлината на националната идентичност и избора на езиковостроителни принципи. Основни акценти са поставени върху ключови думи като национална идентичност, модернизация на манталитетите, езикови възгледи, националноезикова доктрина, езикът като националноидентификационен фактор, идентификационни маркери.
- Проучване на материалите, свързани с темата за образованието, както и с българския език и правопис на страниците на „Цариградски вестник“ от началото на 50-те до началото на 60-те години на XIX в. Ролята на периодичния печат за придобиване на гражданственост на дискусиата за бъдещия книжовен език и разностранните филологически проблеми, свързани с това. Във връзка с просвещенските идеи се разглежда утвърждаването на образованието на роден език.
- Разширяване на ролята на Пловдив като книжовноезиков център и неговото място в националноезиковата програма на Българското възраждане. Изследват се няколко оригинални ръкописни документа, свързани със създаването на Пловдивското читалище през 1869 г., които са част от „Протоколна книга на читалището в Пловдив 1869-1875“. Потърсени и анализирани са идеите на една целенасочена национална програма на пловдивската интелигенция, намерили място в Устава, Правилника и Словото за отчитане на първата година. Изследването върху езика на документа е представено в контекста на езиковата ситуация във възрожденския Пловдив и развойните езикови процеси през третата четвърт на XIX век.

2. Център на българската националноезикова програма през Възраждането (респ. и ядро на научноизследователския проект) е езиковият въпрос: ***въвеждането на говоримия език в книжнината и създаване на общ за всички българи книжовен език***. За да осъществи тази задача, българската възрожденска интелигенция извървява труден път, в движение съз-

дава *собствен опит и полага успешно основите на националната книжовноезикова програма.*

В проведеното изследване се проучиха и анализираха следните моменти:

2.1. Национальноезиковият проект на 20-те години на XIX в.

Благодарение на настъпващите социални и икономически промени във възрожденското общество през 20-те години се наблюдава едно активизиране на филологическото съзнание, което поставя началото на българската лингвистична мисъл и първите проекти за кодификация на родния език и за въвеждането му в училищното образование. В началните десетилетия на XIX век в средите на българската емиграция се формира идеята за общ български просветен център и се появяват първите обществено-културни организации. Такава родолюбива дейност се провежда в Брашов, където възниква и първото филологическо дружество през 20-те години на XIX в. Представя се началната фаза на българската национальноезикова програма през Възраждането, откъдето започва и организираният филологически живот и идеята за колективното начало при изграждането на българския книжовен език: предлага се програма, издигат се тези, реализират се конкретни идеи в книжовната дейност, проявява се концептуално отношение към езиковия въпрос.

2.2. Движението за български език и провеждане на кодификаторска дейност

Колективните усилия за изграждането на книжовния език се увенчават с успех няколко десетилетия по-късно, след оформянето на книжовни средища, в които се осъществява кодификаторска дейност. За това спомага и основаването на Българското книжовно дружество в Браила (1869), в чийто устав е очертана сериозна, обширна и перспективна програма за неговото действие и развитие, вкл. и като трибуна на организираната филологическа мисъл. Узрява общобългарската концепция „Без единството на езикът ни не ще има никога освен български населения, които да говорят разни диалекти, българското отечество не ще съществува“ (П. Р. Славейков, в. „Македония“). (Иванова 1998: 55).

Кодификационната дейност се извършва в книжовните кръгове в Цариград, Букурещ, Пловдив, Шумен, Търново и др., където се издават граматики на българския език. В уставите на основаните читалища също има специални точки, които поставят като задачи обработването на книжовния език.

Предмет на изследователското внимание в проекта е дейността на Пловдивското читалище в тази насока, с което се разширява представата за ролята на Пловдивското книжовно средище в кодификационните процеси през третата четвърт на XIX в.

2.3. Периодичният печат и българската национальноезикова програма

Тъй като този въпрос е доста широко проучен в редица изследвания, в проекта се съсредоточаваме върху един малко проучен източник, а именно „Цариградски вестник“, който избрахме поради няколко причини: 1) това е най-дълго излизащото българско периодично издание (цели 15 години); 2) то излиза в разгара на борбата за църковна независимост и става трибуна на българските тежнения и искания; 3) българският език става важен инструмент в борбата за духовна независимост.

На страниците на „Цариградски вестник“ протичат оживени езикови дискусии: обсъжда се мястото на българския език в училище; защитават се неговите достойнства и се отхвърлят нападките на гръцкия духовен елит, че е груб и необработен; разискват се въпроси във връзка с нормативното му изграждане (графика, правопис, морфологични особености, лексикално обогатяване, осигуряване на адекватна терминологична лексика и др.). Всички тези въпроси подпомагат и процесите на езиковата интеграция в българското възрожденско общество. (Бучкова 2011)

2.4. Ролята на Библията на роден език за формиране на национална идентичност

Това е един нов момент при изследване на националноезиковата програма през Възраждането, тъй като досега не е обръщано достатъчно внимание върху новобългарската библейска преводаческа традиция като значим обществено-исторически и културен факт в движението за утвърждаване на българския език. В проекта се подчертава, че в обстановка на национален подем сред българите, преводите на Свещеното писание са натоварени със специални функции, излизащи извън сферата на религията, те се превръщат във фактор за издигане на националното съзнание. В ролята на национална версия Библията е един от универсалните символи на общонародна култура и етноидентификационен знак в епохата на Възраждането.

В изследователския проект се спираме и на една друга проява на нова идентичност, а именно делото на поп Н. Несторов, който, въпреки строгата забрана на Цариградската патриаршия, превежда на „матерен език“ Евангелието и го въвежда в българските църкви „да се чете на божествената литургия и да се разбира от всеки“. Представител на свещеничеството, отстояващо идеята за независима етническа църква, той е поддръжник и радетел на идеята националният книжовен език да влезе достойно в българските храмове и на него да звучат Божиите слова. С оглед на характеристиката на Поп-Ненчовия превод може да се изтъкне неговата *народност и простота*, за да бъде достъпно и разбираемо за читатели и за слушатели. (Иванова 2010)

2.5. Националноезиковата програма на страниците на възрожденския предговор

Част от текстовете на изследването се съсредоточават върху езиковите въпроси, отразени в предговори от 20-те–70-те години на XIX век и отнасящи се към книжовноезиковата програма на Българското възраждане. Това е един от принципните въпроси, намерили място в публичния дебат на страниците на възрожденския предговор. Набелязаните проблеми се разглеждат в ракурса на съотношението *модерност – традиция, развитие на книжовния език – развитие на идеите за него*, на сложните и многоаспектни прояви на възрожденския концепт „Европа“ в контекста на търсенето на национална идентификация. Възрожденският предговор като едно от полетата на собствена авторова изява във време, в което властва преводната литература, позволява реконструирането на книжовноезиковата програма и от друга гледна точка – да се постави акцент не само върху процеса на конструиране на книжовния език, но и върху развитието на българската филологическа мисъл. Защото, въпреки че самата езикова практика на писателите говори много за лингвистичните им познания и разбирания, начетеност или натрупан книжовен опит, всъщност именно вербализираната идея разкрива ръста на филологическото съзнание и развитието на теоретическите концепции – предтечи на науката за родния език (Мицкова 2010: 341).

2.6. Дейността на възрожденското читалище и национальноезиковата програма

В кръга на проучените документи е Протоколната книга на Пловдивското читалище и на компоненти от нейното съдържание – протоколи за добавки към Устава на читалището, което хвърля нова светлина върху дейността на тази пловдивска институция. Основен акцент е поставен върху идеите, мненията на читалищните дейци, очертаващи национальноезиковата програма на Българското възраждане. За целта се проследява процесът на духовна обнова в Пловдив; анализират се текстовете, представящи употребата на родния език в българското училище, в административната сфера, като пълноценно средство за културна комуникация в различните социални сфери. (Куршумова 2010) Изводите, които се направиха, могат да се обобщят в следното:

Включвайки се в общото движение на възгледи и предложения за бъдещото социално, културно и просветно устройство на българското общество, просветните идеи на читалищните дейци също целят утвърждаване на национално самосъзнание и приобщаване към образования европейски свят. При липса на българска държава интелигенцията черпи опит от културните модели на по-високо развитите европейски народи и ги прилага на българска почва.

Институцията читалище допринася за разширяване на дейностите, начертани в българската национальноезикова програма. В този аспект дей-

ността на българското читалище може да се разглежда като осмислена и целенасочена организация за управление на езиковата комуникация в града, като проява самоуправление и на самостоятелна езикова политика, подчинена на основните задачи на националното движение за роден език.

3. Обобщение

Въз основа на проучените по време на изследването нови материали общата картина на национальноезиковата програма на Българското възраждане може да се допълни по следния начин. Като част от програмата на националното движение национальноезиковата програма се вписва в схемата на М. Хрох по следния начин:

3.1. Първата степен на национальноезиковата програма (*Защита и прослава на езика*), както е известно, започва още с Паисий през втората половина на XVIII век, но именно през 20-те години на XIX в. се осъществяват връзката между предходната традиция и настоящето на езика. Възгледите на представителите на Брашовския книжовен кръг, отразени в предисловията и послесловията на техните книги, както и книжовната им практика доказват по неоспорим начин континуитета и непрекъснатостта на българската езикова история. Като носители на възприета предходна книжовна традиция техните книжовни прояви се свързват с ранната новобългарска традиция на дамаскините (Иванова 2010: 166). През 20-те години се полагат „филологическите основи“ (Андрейчин 1982), върху които ще се осмисли националната езикова програма.

Поради пасивната езикова политика на Османската империя национальноезиковата програма е насочена към асимилаторската гръцка политика (Вачкова 2008: 172). На полето на езикостроителните процеси този проблем се трансформира в движение за чистота на езика. Стремещт към чист език и свързаната с него грижа за развитието на самобитната национална култура провокират обръщането към богатствата на родния език, а защитата на езика се възприема като защита на родното.

В този аспект към първия стадий от книжовноезиковата програма можем да включим и още един ракурс – новобългарската библейска преводаческа традиция като значим обществено-исторически и културен факт в движението за утвърждаване на българския език (Иванова 2011). Възрожденските книжовници и преводачи утвърждават водещото място на българския език в координатната система на конструиращата се нация – от една страна като основно оръдие на светско образование и просвета, с което да се равняваме на *просвещените нации*, от друга като основен обединяващ фактор в националното самоопределение (Мицкова 2010: 347), а от трета – като инструмент в духовното добруване на нацията.

3.2. Втората степен (*Търсене на езикови норми и усилия за кодификация на езика*) също намира своя начален старт през втората декада на XIX

век. Това е времето, в което се излагат първите мнения по правописни въпроси, обсъждат се идеи за бъдещи норми, особености на правописа. В периода на начално кодифициране на книжовния език се поставя и проблемът за липсата на обща граматика и общ речник като основни „законодатели“ на книжовния език. Този проблем остава открит през целия XIX век и многократно е изтъкван на страниците на възрожденския предговор и възрожденския периодичен печат. Общата насока в разбирането за единна българска граматика е ориентирана към сближаване на граматичната теория с българската езикова реалност (Иванова 1999: 152). Характерната за възрожденската езикова ситуация демократичност, диалогичност и липса на авторитарност са заложили и в предлаганите кодификаторски и правописни модели и възгледи.

3.3. Третата степен (*интелектуализация на народния (етнически) език*) се осъществява през целия разглеждан период с помощта на местното книжовно предание, с навлизането на чужда лексика от славянски и неславянски произход, с изграждане на терминологичната система. Инстинктивно създаденото разбиране, че успехът на книжовноезиковата програма на Българското възрождане до голяма степен зависи от въвеждането на нова, „сложна“ лексика за новите явления от обществения и културния живот, за новите нагласи и стремежи за приобщаване към останалия просветен свят, чрез която да се интелектуализира езикът, е водеща идея през целия разглеждан период. Опитът изграждащият се български книжовен език да се „преведе“ на новия комуникативно пригоден език на „цивилизацията“, е рефлексия от разбирането за наложителността от отграничаване на изграждащия се книжовен език от просторечния, както и за разширяването на функционалните параметри и престижа му (Мицкова 2010).

Може да се каже, че ако в началните етапи от развитието на книжовния език основна цел е неговата интеграция, то характерно за по-късните етапи в съответствие със социалното и икономическото развитие на формиращата се нация е неговата диференциация и стратификация, т. е. неговото „усложняване“ – към книжовния език се предявяват все по-високи изисквания, в съответствие на които носителите на книжовния език са принудени да го използват все по-широко в различни социални сфери на културното общуване (Горецкий 1988: 212–213).

3.4. От съществено значение за историята на книжовния език е фактът, че езиковата програма на българското възрожденско общество е в тясна взаимовръзка с неговата образователна програма (Вачкова 2008: 168, Александрова 2007). Кодифицираният книжовен език може да изпълни своята социална мисия едва когато се овладее от членовете на нацията. Ето защо най-мощният инструмент за езиково отграничаване безспорно се явяват училищата (Хрох 2007: 79). Настоящото изследване поставя акцент

върху 20-те години като началото на процеса. С издаването на „Рибния буквар“ през 1824 г. се поставя началото на учебната литература. Именно в предговора му П. Берон говори за ползата от училищно образование на роден език: *Всяки, който види тъзи книжка, надея ся да ся зарадва, а най много учителите, зацо тий, ми ся струва, от коле щяха да оставят псалтирите и часословите, от които децата не разбират нищо, ако имахми някоя книга по нашият язык напечатана за тях.* Езикостроителите от втората четвърт на XIX век залагат в своя проект идеята за въвеждането на родния език в училище, която в следващите десетилетия на XIX век ще се осъществи напълно – с откриването на Габровското училище през 1835 г. и чрез изграждането на образователна мрежа през втората и третата четвърт на века.

Четвъртият стадий произвежда една важна промяна в характера на лингвистичната програма – тя навлиза в полето на политиката. Борбата за национални училища и движението за образование на роден език се превръщат в част от политическите диспути (Хрох 2007: 80), а езиковият въпрос става център на българската национална програма.

3.5. Петата степен – на езиково равноправие – се явява основна цел на цялата националноезикова програма, но в крайна сметка се осъществява едва през последната четвърт на XIX век с Освобождението на България. Въпреки това усилията за институционализиране на езика започват през предходните етапи. Важен момент в този процес се явява борбата за църковна независимост, чиито усилия се увенчават с успех през 1870 г. Чрез този успех се осъществява постигане на равноправие на българския език в богослужението (Вачкова 2008: 173).

Усилията в процеса на постигане на езиково равноправие са свързани с масовизирането на просветата и се осъществяват чрез уникалната за Възраждането културна и просветна дейност на читалищата и на различни просветни дружества, както и чрез печата (Иванова 1998: 9). Като специфични форми на българското самоуправление, но и като маркери на национална интеграция възрожденското читалище играе важна роля в политическото съзряване на нацията. Общопросветителските идеи на читалищните дейци се преплитат със съвременните нужди на българското общество: читалището като културен център работи за формирането на национално самосъзнание в ракурса на европейските модели и акценти. Дейността на българското читалище и неговите дейци може да се разглежда като осмислена и целенасочена организация и управление на езиковата комуникация в града, като проява на езикова политика, подчинена на основните задачи на националното движение за роден език. (Иванова 1999)

На свой ред училището също въплъщава усилията на българите сами да създадат и поддържат институциите, които ги отграничават от застоя в

Османската империя и ги приобщават към цивилизованите общества. Преди Освобождението формиращата се национална общност на българите се идентифицира именно чрез новата писмена култура – продукт на българското училище. Тази култура е основана на новобългарския книжовен език и приобщените към нея формират прототипа на политическата нация, която, за да се структурира по класически образец, постепенно се ориентира към конституиране на национална държава (Александрова 2007: 140–142).

ЛИТЕРАТУРА:

- Александрова 2007:** Т. Александрова. Националният език и образователният проект на българите през Възраждането. // *Език и литература*, кн. 3-4, 2007, 129–142.
- Александрова 2008:** Александрова, Т. Българският книжовен език като националноидентификационен проект през Възраждането. // *Българите, книжовността, езикът XIX-XX век*. Съставител и автор проф. дфн Вл. Мурдаров. София: ИК ЕМАС, 2008.
- Андрейчин 1982:** Андрейчин, Л. Филологическите основи, върху които се гради книжовната дейност на някои възрожденци през третата четвърт на XIX век. // *Български език*, кн. 6, 1982, 485–487.
- Бучкова 2011:** Бучкова, Т. Въпросите за образованието и езика, отразени в „Цариградски вестник.“ // *Думи срещу догми. Сборник с доклади от XII национална конференция за студенти, докторанти и средношколци*. Пловдив: Контекст 2011, 11–18.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденки период)*. Шумен: УИ „Константин Преславски“, 2008.
- Горецки 1988:** Горецкий, Я. О теории литературного языка. // *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. Теория литературного языка работав учених ЧССР*. Москва: Прогрес, 1988, 212–220.
- Данова 1994:** Данова, Н. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. София: Изд. на БАН, 1994.
- Иванова 1998:** Иванова, Д. *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив: Макрос 2001, 1998.
- Иванова 1999:** Иванова, Д. Българската национальноезикова програма и езиково-строителните принципи през Възраждането. // *Vilniaus Universitetas. Kalbotyra 48(2)*. Slavistika Vilnensis 1999, 147–153.
- Иванова 2010:** Иванова, Д. Брашовският филологически кръг и отношението на неговите представители към старата книжовна традиция. // Велчева, Б., Д. Иванова. *И от зазоряването тръгва денят ... Изследвания върху приемст-*

веността в развоя на българския книжовен език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010, 166–190.

Иванова 2010: Ivanova, D. Biblia i żywe słowo: przekład lekcjonarza pióra ojca Nenczo Nestorowa (1865). // *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*. VI. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. 23-25.09.2010. Gniezno. Под печат.

Иванова 2011: Иванова, Д. Библейските преводи и формиране на българската национална идентичност през Възраждането. // *Паисиеви четения. Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология. Пловдив 2010. Под печат.

Куршумова 2010: Куршумова, М. Документи на Пловдивското възрожденско читалище и национальноезиковото организиране на българите през третата четвърт на XIX век. // *Паисиеви четения. Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 47, кн. 1, сб. Б, Пловдив, 2010, 162–175.

Лилова 2003: Лилова, Д. *Възрожденските значения на националното име*. София: Просвета. 2003.

Мицкова 2010: Мицкова, М. Национальноезиковият проект в предговорите на възрожденската книга (върху материали от предисловия на публикувани през 20-те години на XIX в. книги). // *Паисиеви четения. Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 47, кн. 1, сб. Б, Пловдив, 2010, 338–351.

Мицкова 2010а: Мицкова, М. Проблеми на книжовноезиковото строителство на страниците на възрожденския предговор. // *Паисиеви четения. Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология. Пловдив 2010. Под печат.

Мишкова 2006: Мишкова, Д. В търсене на балканския оксидентализъм. // *Българският XIX век. Други прочити*. Съставител и научен редактор Д. Мишкова. София, РИВА, 2006, 235–281.

Николова 2007: Николова, Н. Между авторитарността и диалога или за един от социалните аспекти при формирането на новобългарския книжовен език през 20-те – 50-те години на 19. век. // *Език и литература*, кн. 3-4, 2007, 106–116.

Николова 2007а: Николова, Н. Езикова ситуация и езикова политика. Щрихи от периода на Българското възраждане. // *Проблеми на българската езикова политика*. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007, 56–93.

Хрох 2007: Hroch, M. Social interpretation of Linguistic Demands in European national movements. // *Comparative Studies in Modern European History. Nation, Nationalism, Social Change*. Ashgate Variorum. 2007.

КНИГАТА ЗА СЕЛО ПРИПЕК – МЕЖДУ ПОПУЛЯРНОТО ЧЕТИВО И ДИАЛЕКТОЛОЖКОТО ОПИСАНИЕ

Христина Тончева, Иван Илиев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Филиал на Пловдивския университет – гр. Кърджали

This article is a critical review of the book *The Village of Pripek – Past and Present*, published in Sofia, in 2010. Its main objective is to show that the above mentioned book is an unsatisfactory attempt to present the history, the culture, and especially the dialect of the village. This remains a forthcoming task.

Key words: Bulgarian dialectology, Rhodopian dialects, dialectal description, history of Bulgarian language

През 2010 г. излезе от печат книгата *Село Припек – минало и настояще*, реализирана от издателска къща „Тангра ТанНакРа“, София. Тя е с обем 103 с. и е дело на авторски колектив от 23 души, между които се четат имената на кмета на това джебелско село Асен Славов, ст.н.с. д-р Георги Митринов, проф. д-р Делчо Порязов и други лица, очевидно свързани с това място. В уводните думи се дават най-обща сведения за местоположението на селото, описват се проблемите около временното закриване на гимназиалния курс на училището, разказват се основните моменти от историческата съдба на Припек – от легендите за неговото основаване до ден днешен. След уводната част следват още 14 съвсем кратки глави – някои от 2-3, други до 7-8 страници, които са озаглавени: „От високо гледаме, надалеко виждаме“, „По следите на историята“, „В света на преданията, легендите и спомените“, „Живота си давам, вярата си не сменям“, „Грехота е майчин език да забравиш“, „Български шарки, дошли от древността“, „Български празници и обичаи в Припек“, „Бела съм, бела, юначе“, „С автентичните песни на Припешкия край“, „С изгрева на свободата“, „Равносметката“, „В защита на училището“, „Съборът в Припек 2009“. Последната глава – „Интересни места за посещение“ напомня рекламна туристическа брошура, в която има и съответни снимки на географските обекти. Останалите глави също са подплатени с обилен снимков материал, който обаче по-скоро е почерпан от описаните библиографски източници (етнографски и исторически), или пък отразява само определени

събития – напр. изпълненията на мъжката фолклорна група и на женската певческа група, членовете на които са облечени в народни носии (с. 56–57). По тези причини читателят не получава реална представа например за облеклото на жителите на Припек – то е съвсем различно от това на снимковия материал.

От така описаното съдържание на книгата бихме останали с впечатлението, че държим в ръцете си едно популярно четиво с информационно-развлекателен характер. Това впечатление се потвърждава от публикуването на уникалните стари имена на селото, които са оставени без никакъв езиков коментар – просто са споменати. По-старото название на селото – *Макак* – не е широко известно, затова то трябваше да бъде подробно обяснено в главата, в която се оповестява на с. 24. То се знае само от жителите на селото, двама от които – баща и син (Георги Смилянов Бонев, 43 г. и Светослав Георгиев Бонев, 23 г.) – ни го дадоха още през 2009 г., преди публикуването на книгата¹. До това название в скоби е посочено още и *Мниак*, което също не е обяснено. Старинната диалектна форма *мѹя*, *мнѹя* 'мисля, на мнение съм' произхожда от стб. *мънѣти*, *мънѣж*, *мъниши*. За формата *мнѹя* се предполага, че е възникнала от стб. *мънѣж* под влияние на други стб. форми, като *виѣж* 'бия' покрай *въѣж*, инф. *вити*, *пиѣж* 'пия' покрай *пыѣж*, инф. *пити* (БЕР 4: 191–192).

За обикновените читатели на тази книга, които не владеят родопски диалекти, остават неразбрани и публикуваните имена на местности край селото, които са съхранили в топонимната си структура остатъци от тройното родопско членуване – напр. местността *Стоянвоно* в горната махала, *Киряковсконо* в долната махала, както и местността *Пазарен* (с. 26) и *Чиклицконо* (с. 27). За жителите, които не владеят и турски език, непонятно е и старото име на селото – Гюнели, което също не е преведено (с. 29)².

На с. 53 е публикувана песента "Бела съм, бела, юначе", която е обявена за химн на село Припек. Прави впечатление, че в целия текст е поставено едно-единствено ударение – в думата *ѹзник*. Другите диакритични знаци, които виждаме в текста, са графемата за широко *ê* и графемата за широко *ô*, които обаче са поставяни на напълно произволен принцип, без никаква последователност. Тези общоприети в диалектоложките изследвания графични означения нито са обяснени като произнасяне, никаква

¹ Вж. статията на Хр. Тончева и Св. Бонев „Към характеристиката на един архаичен български говор (диалектът на село Припек, Кърджалийско)“ – В: Език – литература – обществени институции. Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Т. 47. Филология, кн. 1, сб. А, 2009 (183–188).

² За това название вж. в същата статия.

информация за тях не получава неосведоменият читател, той би могъл да ги разпознае само ако е преминал поне през един курс лекции по фонология. След текста под линия би следвало да се обяснят и някои специфични лексикални форми, които са разбираеми също само за филолози специалисти и диалектолози. Такива обаче липсват.

След няколко страници са изнесени отново заглавия на песни в типичен диалектоложки облик, предаваме някои от тях нередактирано: „Торнала ми е Дойчица“, „Оти ми плачеш, бобайко“, „В пътен върви юначе“, „Алешченскине хаджия“, „Кукувичкана кукува“ и мн. др. В тези заглавия липсват каквито и да било диакритични знаци, както и всякакви обяснения на диалектните лексеми (с. 57).

В края на самата книга, след всички изброени по-горе глави, са поместени Приложения, които са обявени за “автентични разкази от село Припек“ (с. 88–98). Записала ги е Лиля Димитрова Каменова, учителка в село Припек. Прави впечатление, че почти всички разкази са записани само от един информатор – Калинка Димитрова Каменова, 65-годишна, с начално образование. Този факт е достатъчно красноречив и веднага би предизвикал редица въпроси относно автентичността на текстовете, относно това, защо не са включени и други информатори, дали лицето е родом от селото, дали не е избрано поради родствената си връзка със записващата и др. подобни. Само един кратък текст на с. 94 и една песен на с. 95 са почерпани от друг информатор – Минка Иванова Кисьова, 67-годишна, с начално образование. Всеизвестно е, че само от един източник не можем да почерпим сигурни сведения за който и да било говор.

Към всеки от текстовете тук откриваме изнесен набор от диалектни думи, които са обяснени с техните книжовни съответници. В този набор с изненада прочитаме форми като: **гу – го, тѐ – те л.м. 3 л. мн.ч., ђсем’ – осем, косум – косьм**, които имат близък до книжовния облик, а редица други, които се нуждаят от обяснение, не са изнесени. В текстовете последователно са нанасяни диакритичните знаци, които маркират ударенията, мекостта на съответните съгласни и широките фонемни. Голямо недоумение предизвиква обяснението на графемите **ђ** и **ѐ** на с. 88: “**ђ** – дифтонг, *оу* под ударение, **ѐ** – дифтонг, *ие* под ударение.

На с. 90 в заглавието на разказа за кукерите е използвана диалектната дума **сѐятджие**, която в обяснението след текста е записана като **сѐяджие**, без **Т**. За означаване на специфичната африкативна фонема в диалектоложките изследвания се използва графема **џ**, която обаче не откриваме нито в този текст, нито в записването на топонимите на с. 98. Вместо тази специална графема учителката Каменова е използвала **й**. В текста „Ириж-

ден са е запалил“ на с. 95 се натъкваме на същия графичен знак – **ї**, който пък тук означава консонантното съчетание **-жд-**: **Ириїѣн**.

Би следвало публикуващата тези текстове да се консултира със специалисти фонолози и диалектолози, преди да обяви широките фонемни за дифтонги с посочения фонологичен гласеж. Тя е поела нелеката задача да запише и публикува диалектоложки текстове на диалект, който все още не е напълно проучен и добре изследван, именно затова е трябвало да се прецизират тези публикации.

Още повече, че след текстовете е препечатана статията на ст. н.с. д-р Георги Митринов, в която са описани най-вече фонетичните особености на диалекта на с. Припек – тя е озаглавена: „Една интересна особеност в говора на село Припек“ (с. 99–103). Очевидно обаче няма видима връзка между публикуваната статия и предшестващите я текстове, изследването на колегата Митринов изглежда механично добавено вместо заключение на самата книга вероятно по причина за авторитетност. Доказателства за липсата на съответствия между диалектоложките текстове и описаните в статията фонетични особености се откриват немалко.

При описанието на застъпниците на старобългарските гласни **а**, **ь** на с. 100 в статията се посочва гласна **е** в ударено положение и са дадени примери като: **зет’** от стб. **зѣтъ**, **клѣтва** от стб. **клатѣва**, **мѣсу** от стб. **маѣсо**, **лѣку** от стб. **лъгько**, **тѣнку** от стб. **тънькъ** и др. Самата статия е структурирана около една специфична особеност на диалекта на с. Припек, а именно – наличието на преглас на ударено **ѣ** в **ѣ**, като фонемата **е** може да е етимологична или да е наследница на **а**, **ь**. На следващата страница (101) са дадени същите примери с вече проведения в тях преглас: **зѣт’** от стб. **зѣтъ**, **клѣтва** от стб. **клатѣва**, **тѣнак’** ’тънькъ’ от стб. **тънькъ** и др., какъвто всъщност е действителният гласеж на тези форми в диалекта. Прави впечатление обаче, че в публикуваните диалектоложки текстове примерите за това широко застъпено в говора явление са изключително редки – напр. **пасѣме** (с. 88), **сѣлу** (с. 90), **грѣбен**, **тѣбе** (с. 92).

При описанието на застъпниците на старобългарската ятова гласна в статията са посочени рефлексии **ѣ** под ударение и “пред мека сричка“ и **’а** “пред твърда сричка”, като в примерите на с. 100 виждаме **хл’ѣп** от стб. **хлъвъ**. В диалектоложките текстове на с. 93 ясно е записан друг облик на приведената дума – **л’ѣп**, какъвто е в действителност в говора.

Между примерите за преглас на ударено **ѣ** в **ѣ** в статията откриваме и формата **бѣл** ’бял’ от стб. **вълъ** (с. 101). На с. 94 в диалектоложките текс-

тове се вижда друг облик на тази лексема – **б'ѐлата**. Достатъчно е да погледнем още веднъж и публикуваната на с. 53 песен „Бела съм, бела, юначе“, обявена за химн на село Припек, в текста на която споменатата лексема се вижда записана отново в облика **бѐла**.

В заключение може да бъде обобщено следното. Книгата „Село Припек – минало и настояще“ е описание на историята, бита и поминъка на българо-мохамеданското население на това селище, което е останало само на равнището на популярно-развлекателно четиво с предимно информационен характер. След прочита на книгата категорично може да се твърди, че специфичното и пълно диалектоложко и езиковедско проучване и публикуване на особеностите на този уникален и архаичен български говор и определянето на мястото му в пъстрата диалектна съвременна картина са предстояща изследователска задача.

ЛИТЕРАТУРА:

БЕР 4: *Български етимологичен речник*. Т.4. Научни редактори В. И. Георгиев, И. Дуриданов. БАН, София, 1995.

РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СТАРИННИ ЛИЧНИ ИМЕНА ОТ МИКРОТОПОНИМИ В ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Анна Чолева-Димитрова
Институт за български език при БАН

Object of study are personal names, which are preserved in microtoponymy of the village Gradevo, Blagoevgrad. Some of them are relatively old. They have long been out of the active part of anthroponym system. Besides, they could not be found any longer in our contemporary anthroponymy, sometimes it is difficult to recognize them in toponyms, in which they are stored.

The study covers 60 local names. Some of them we find in other Bulgarian national or local names, and in Slavic anthroponyms, toponymy and regional toponymy.

Key words: personal name, anthroponym, etymology, toponym, microtoponym, settlers names.

Микротопонимията е един от най-важните извори на старинна българска антропонимия. За съжаление, реконструкцията на личните имена от този вид оними не е проучена по-подробно в българската ономастична литература – липсват и сравнителни изследвания, които да обхващат конкретни данни от различни райони на страната. Донякъде това е оправдано, тъй като все още не разполагаме с пълна информация за тези названия от цялата територия на България (в т.ч. и от нейните исторически граници).

В монографиите по топонимия, които са посветени на отделни бивши околии у нас, в частта, посветена на езиковата характеристика на имената, обикновено има параграф, в който се изброяват старинни лични имена или прякори, които са в основата на топоними (вж. Димитрова-Годорова 2006: 193; Михайлова 2008: 81). При етимологизуването им се споменава, че са изчезнали, като в повечето случаи се привежда и сравнителен онимен материал.

Досега както у нас, така и в чужбина, е обръщано повече внимание на лексикалната реконструкция в микротопонимията (Birnbau 1976; Vlanar 1984; Borek 1987; Eichler 1987).

Известно е, че не малка част от топонимите са възникнали от лични имена, понякога техният дял достига до 25-30% от общия брой названия. Ре-

конструкцията на антропонимите от микропоними не винаги е сигурна, макар че на пръв поглед не е особено трудно да се установи дали даден оним е произведен от лично име (Чолева 1995: 59-60). Ономастите са упрекувани, че много лесно приемат в основата на топонима да има антропоним, който в повечето случаи се определя като изчезнал (Младенов 1986: 12).

Обект на проучване в тази статия ще бъдат 60 микропонима от Югозападна България (с. Градево, Благоевградско), в основата на които се откриват старинни лични имена. Насочвам вниманието си както върху реконструираното лично име, така и върху топонимното образуване. От голямо значение за изследването е старинността на антропонима и дали той е регистриран в ономастичната литература. Използваният от мен етимологичен ономастичен анализ на отантропонимните микропоними се опира на схващането, че топонимът трябва да се сведе до определено лично име (Суперанская 1986: 71, 206), макар че в някои случаи се налага и по-детайлно разглеждане на антропонима, като се разглежда основата и се прилага редица от антропонимни или топонимни успоредици. Топонимното образуване също е важен елемент от този анализ, но той предполага и по-задълбочено, отделно изследване.

За справочна литература използвам основно „Български именник“ на Йордан Заимов, тъй като до момента това е най-пълният български исторически антропонимикон. Топонимните материали са част от архива на секция „Приложна ономастика“ на Института за български език при БАН.

Годиловец. – В този топоним е съхранено стар. ЛИ *Годил*. Формата не е отбелязана в Речника на Заимов, макар че там се откриват други антропоними със същата основа: *Годек*, *Годел*, *Годен*, *Годин* и др., със значение 'годен, способен' (Заимов 1988: 65). ЛИ *Годил* е с основа от *Годо*, *Годде* с *-ил*. Образувано е прил. с *-ов* и топ. наст. *-ец*. Разбира се, че тук могат да бъдат дадени и други предположения – първоначално топонимът е имал друга структура, напр. **Годилово дол*, *рид* и под., и по-късно е добавена топ. наст., а втората част от названието е отпаднала. Трябва да се има предвид, че всяка предложена етимология е само един от възможните варианти. За основата срв. МИ *Годевата ливада*, *Годевото мосте* в Радомирско, което е съкратено от *Годимир*, *Годислав* (Заимов 1973: 93), срв. пол. ЛИ *Godek*, *Godko* (Taszycki 1958: 102), чеш. ЛИ *Hodek*, *Hodik*, сгрх. *Godebrat* (Svoboda 1964: 75), срв. гр. *Годеч* (Симеонов 1966: 141), Сели *Годлево* в Разложко (Попов 1979: 96), *Годешево* в Гоцеделчевско (Иванов 1996: 91); *Godijevo* в Черна гора (IM 168); рус. *Годевичи*, пол. *Godlewo* (RGN II 393; SG II 644); рус. ВИ *Годевля* (WRG I 466). Срв. сгрх. ЛИ и РИ *Godes*, Сели *Godečevo* (AR 168); МИ *Годивье*, Охридско; *Годивле*, Прилепско; *Годивля*, Дебърско (Кънчов II 624).

Далевица. – В този топоним е запазено ЛИ *Дале*, скъсено от изч. ЛИ *Далемир*, *Далимир* 'да стане прочут, да стигне далеч, да има успехи' (Заимов 1988: 78). Образув. е притежат. прил. и топ. наст. –*ица*. Вж. по-горе. Срв. МИ *Далевото* в Неврокопско (Иванов 1996:98), Сели *Далево* в Г. Новгород (RGN II 642).

Дальовица. – ЛИ *Дальо* XV в. (Заимов 1988: 79), срв. горното, МИ *Дальовица* в Ботевградско (Михайлова 2008: 123), *Дальови* в Поповско (Димитрова-Тодорова 2006: 322), също и Сели *Daliowa* в Галиция (SG I 896; RGN II 642).

Даша. – ЛИ *Даша*. Женско ЛИ, би могло и родит.-винит. форма от мъжко ЛИ *Дашо* (в говора тази форма е изравнена с именителната), образув. от *Да-но*, *Да-ро* с *-шо* (Заимов 1988:81). Би могло също да е образувано стар. прил. *-јъ-* от *Дахо* (Заимов, пак там) с отпаднала втора част (в случая топонимът е елипса). Срв. ВИ *Дашо* в Радомирско (Чолева 2009: 186), МИ *Дашови ливади* в Панагюрско (Заимов 1977: 92), *Дашов дол* в Софийско, *Дашина могила* във Врачанско (Николов 1997: 171), Сели *Dasze* – G. Grodno (SG XV, 1, 389), *Дашино* в обл. Г. Калуга (RGN II 660).

Долевица. – ЛИ *Доле*, умал. от *Доло* XVI в., произв. от ЛИ *Ра-дол*, *Ви-дол* (Заимов 1988: 92), срв. *Дольова долчина* в Панагюрско – има предположение, че името може да се отнесе към стб. **одоуѣти** 'побеждавам' (Заимов 1977: 98), пол. Сели *Dolewicze*, *Dolewo* (SG XV, 1, 424: RGN III 58-59). За топонимното образувание срв. тук *Далевица*.

Дорковец. – ЛИ *Дорко*, умал. от *Доро*, произв. от *То-дор* (Заимов 1988: 92) с *-ко*. Срв. Сели *Дорково* в Пазарджишко; Сели *Дорково*, обл. Вологда (RGN III 78). За топонимното образувание срв. тук *Годиловец*.

Драгушица. – ЛИ *Драгуш* XV в., образув. от ЛИ *Драго* с *-уш* (Заимов 1988: 96), срв. МИ *Драгушов рът* във Врачанско (Николов 1997: 191), Сели *Драгушени Новые* в Бесарабия, *Драгушанка* в Буковина (RGN III 89), Сели *Драгуша* в Албания (Селищев 1931: 266). Топонимът е образуван от ЛИ и наст. *-ица*. Би могло ЛИ да е мъжко.

Драковец. – ЛИ *Драко* < *Драйко*, със стягане *ай* > *а*, умал. от *Драйо* XIII в., образув. от *Дра-го* с *-йо*, както *Вла-йо* от *Вла-до* (Заимов 1988: 97) с *-ко*. Срв. МИ *Драковска могила* (по РИ *Драковци*) във Врачанско (Николов 1997: 191), Сели *Дракино* в обл. Кострома (RGN III 89). За топонимното образувание срв. тук *Годиловец*, *Дорковец*.

Ивешковец. – Изчезнало ЛИ *Ивешко* – тази форма не е отбелязана при Заимов. Умалит. ЛИ от *Ивеш*, а то от *Иво* с *-еш*, и *-ко*. Срв. ЛИ *Иваш*, *Ивашко* (Заимов 1988: 111). За топонимното образуване срв. тук горното.

Йондиното. – ЛИ *Йонда* – женско или мъжко (родително – винителна форма), срв. тук *Даша*. Името е образув. от *Йоно* с *-до* XVI в. (Заимов 1988: 113), срв. МИ *Йондова могила* във Врачанско (Николов 1997: 215). По строеж топонимът е прил. от ЛИ, членувано.

Калчовец. – ЛИ *Калчо*, умал. от *Кало* с *-чо* XIV-XV в. (Заимов 1988: 116). Срв. МИ *Калчовец* в Ботевградско (Михайлова 2008:143), МИ *Калчова лака*, *Калчовец* във Врачанско (Николов 1997: 220), МИ *Калчов трап* в Панагюрско (Заимов 1977: 109), МИ *Калчов камик* в Асеновградско (Костадинов 1997: 222), МИ *Калчов сад* в Казанлъшко (Константинова 2008: 467), СелИ *Калчево* в обл. Псков (RGN IV 4). За топонимното образуване срв. тук *Ивешковец* и под.

Каре. – ЛИ *Каре*, умал. от *Каро*, а то произв. от гл. *карам* (се) 'коря строго, мъмря': пожелателно име – да бъде строг в преценките си, да бъде добър съдник, XVI в. (Заимов 1988:118). Срв. ВИ *Каров дол* във Врачанско (Николов 1997: 224), СелИ *Карево* в обл. Г. Новгород, Псков (RGN IV68). Много рядко в топонимията се срещат названия изцяло от ЛИ. Голямата част от микротопонимите назовават имоти, които са нечия собственост, затова от името на притежателя се образува обикновено прилагателно име. Може да се предположи, че в наши дни е достигнал един осъвременен топонимен вариант.

Карлич. – Изчезнало ЛИ *Карлич*, образ. от *Карло* с *-ич*. Формата не е отбелязана при Заимов. Срв. за образуването ЛИ *Милич*, *Владич*, *Малич*, *Радич* (Заимов 1988). Възможно да е образувано прил. с *-jъ* от ЛИ *Карлик* (втората част по-късно да е отпаднала), семантично срв. горното. Срв. СелИ *Карлык* в Бесарабия (RGN IV 73).

Кончевица. – ЛИ *Конче*, *Кончо*, умал. от *Коно* XV в., а то производно най-често от ЛИ *Константин* (Заимов 1988:124). Срв. МИ *Кончевица* в Неврокопско (Иванов 1996: 123), МИ *Кончови кошари* във Врачанско (Николов 1997: 239), ВИ *Кончувия бунар* в Асеновградско (Костадинов 1997: 238), СелИ *Кончеево* в обл. Смоленск (RGN IV 379). За образуването срв. тук *Долевица*.

Къчевица. – ЛИ *Къче*, умал. от *Къчо* < *Къто* с *-(ъ)чо*, производно от ЛИ *Кръсто*, *Кръстьо* (Заимов 1988: 134), срв. МИ *Къчево било*, *Къчевото* в Монтанско (Михайлова 1984: 129), МИ *Къчова геран* във Врачанско (Николов 1997: 263). За топонимното образуване срв. тук горното.

Ладовой. – ЛИ *Ладо*, от *(В)ладо* с изпадане на начално *в*. В този случай топонимът е изцяло от изч. ЛИ *Лад-ов-ай*. Формата не е отбелязана при Заимов. Старинен тип имена, образувани са лични имена със суфикс, характерен за прилагателните. Срв. за образув. ЛИ като *Радива* (срв. и *радив*, стар. 'трудолобив'), *Велова*, *Милева* (вж. по-подробно Чолева 1995:62); м. ЛИ *Мил-ов –ан*. Срв. МИ *Ладова могила* във Врачанско (Николов 1997: 265), МИ *Ладова падина* в Ботевградско (Михайлова 2008: 158), ВИ *Ладова* в Албания (Селищчев 1931: 275), Сели *Ладова* в Г. Калуга (RGN V 39).

Ладовой. В този вариант антропонимът е двуосновен, срв. стар. ЛИ *(В)ладивой* 'който да бъде властен над войниците, да бъде добър пълководец' (Заимов 1988: 52), тук с регресивна асимилация.

Ланковци. – ЛИ *Ланко* XVIII в., умал. от *Лано*, а то съкратено от *Милан*, *Бе-лан* и под. (Заимов 1988: 136). Срв. МИ *Лангова ливада* в Радомирско (с озвучено *к* от ЛИ *Ланко*, Чолева 2009: 277), МИ *Ланкоолар-герана* (РИ *Ланкоолар* 'Ланковци' от ЛИ, Константинова 2008: 561), МИ *Лангова бърчина* в Асеновградско (Костадинов 1997: 251), Сели *Ланковци* в обл. Волиния (RGN V 53). Топонимът е жителско име на *-ов-ци* (Заимов 1967).

Ласковец. – ЛИ *Ласко*. Антропонимът би могъл да се разглежда като умал. от *Лазо* (*Лаз-ко*) < *Лазар* или от *Ласо*, съкрат. от *Ласто* XV в., а то от *Ластомир* < *Властомир* 'който да има голяма власт, сила' XVI-XVIII в. (Заимов 1988: 136). Срв. ВИ *Ласков чучур* в Неврокопско (Иванов 1996: 131), МИ *Ласкова чукара* в Панагюрско (Заимов 1977: 126), МИ *Ласкова кошара* в Берковско (Михайлова 1986: 101), МИ *Ласковото*, *Ласковци* в Ботевградско (Михайлова 2008: 159), Сели *Ласково* в Г. Ярославл, Рязан (RGN V 66). За образуването срв. тук *Калчовец*.

Лачовене. – ЛИ *Лачо*, умал. от *Ла-зар* с *-чо* (Заимов 1988: 137). Срв. за образуването Сели *Петревене*. Срв. махала *Лачовци* в с. Поцърненци, Радомирско (Чолева 2009: 278), МИ *Лачовото*, *Лачоска махала* в Ботевградско (Михайлова 2008: 159), МИ *Лачов шумак* във Врачанско (Николов 1997: 268), МИ *Лачо чукар* в Монтанско (Михайлова 1984: 130). Образовано е жителско име на *-ене/-яне* (подробно Заимов 1967), срв. Сели *Мировяне*.

Маленчовица. – ЛИ *Маленчо*, умал. от *Мален*, от *мал* 'малък' и *-ен* (Заимов 1988:145). Срв. МИ *Маленкович* в Монтанско (Михайлова 1984: 137), МИ *Маленеца*, *Малечковата колиба* в Неврокопско (Иванов 1996: 136), СелИ *Malenkowo*, G. Grodno (SG XV, 2, 316). За образуването срв. тук *Дальовица*.

Малчови ливади, Малчовица. – ЛИ *Малчо*, умал. от *Мало* с *-чо* (Заимов 1988: 145), срв. горното. Срв. МИ *Малча* в Берковско и Монтанско (Михайлова 1986: 106; Михайлова 1984: 137), МИ *Малчова ливада*, *Малчов дол* в Казанлъшко (Константинова 2008: 582), МИ *Мальовото*, *Мальов рът* в Ботевградско (Михайлова 2008: 165), вр. *Мальовица* в Рила и в Радомирско (подробно Чолева 2009: 293), СелИ *Мальчовци*, пол. *Malczowce* (RGN V 386), СелИ *Малчани* в Албания (Селищев 1931: 344). За топонимното образуване срв. тук горното.

Мелачковец. – Изчезнало ЛИ *Мелачко* – формата не е отбелязана при Заимов, умал. от *Мелач* < *Мело*, семантично срв. горните, с *-ач*, както *Милач*, *Драгач* (Заимов 1988: 150). Срв. МИ *Меличовец* във Врачанско (Николов 1997: 295), МИ *Мелков рид* в Неврокопско (Иванов 1996: 139). За топонимното образуване срв. тук *Ивешковец* и под.

Мрачовец. – Изчезнало ЛИ *Мрачо* – формата не е отбелязана при Заимов, срв. *Мрако*, от прил. *мрак*, *мрака*, *мрако* 'тъмен, черен', семантично като *Черньо*, *Мръчко*, срв. ЛИ *Мрачко* XVI в. (Заимов 1988: 160). Срв. МИ *Мръчово* във Врачанско (Николов 1997: 311), СелИ *Мърчево*, МИ *Мръчовското* в Монтанско (Михайлова 1984: 144), също *Мърчаево*, Софийско, *Mrčevo* в Хърватия (IM 247); СелИ *Морочево* в обл. Смоленск (RGN V 681). За топонимното образуване срв. тук горното.

Мръзеница. – ЛИ *Мръзен*, образув. от *Мързо* < от гл. *мръзна* 'студувам': защитно име – да не хваща студ, да не се постудява, XVI в. и *-ен* (Заимов 1988: 160), срв. МИ *Мързановец* във Врачанско (ЛИ *Мързан*, Николов 1997: 313), МИ *Мръзово поле*, *Мразова могила* в Ботевградско (Михайлова 2008: 172), МИ *Мръзовица* в Неврокопско (Иванов 1996: 142). Топонимът е образуван от ЛИ и топ. наст. *-ица*. Това е само един от възможните варианти. Могат да се допуснат и други предположения.

Палашковица. – Изчезнало ЛИ *Палашко* – формата не е отбелязана при Заимов, умал. от *Палаш* < *Пало* XVII в. и *-аш*, срв. ЛИ *Палун*, *Палуш* (Заимов 1988:176). Срв. МИ *Палашови буки* в Неврокопско (Иванов 1996:

148), МИ *Палашкото*, *Палашовска кошара* във Врачанско (Николов 1997: 333), МИ *Палашовица* в Асеновградско (Костадинов 1997: 278), Сели *Палашково* в обл. Псков (RGN VI 552). За топонимното образуване срв. тук *Маленчовица*.

Пирчовец. – ЛИ *Пирчо*, умал. от *Пиро*, скъсено от изч. *Пиромир* 'да бъде прочут с упоритост, с твърда воля' или от *Пир-ин* (Заимов 1988: 181), срв. МИ *Пирчова усойна* в Панагюрско (Заимов 1977: 146), МИ *Пирчов валаг* в Монтанско (Михайлова 1984: 154), МИ *Пиркови фърби* в Радомирско (Чолева 2009: 349), МИ *Пирово вършило* в Неврокопско (Иванов 1996: 152), МИ *Пирова дръмка* във Врачанско (Николов 1997: 347), МИ *Пирковец* в Ботевградско (Михайлова 2008: 185). За топонимното образуване срв. тук *Ивешковец*.

Подевица. – Изчезнало ЛИ *Поде*, срв. ЛИ *Подьо* < *Продьо* (Заимов 1988: 181). Би могло и от ЛИ *Пуде*, според говора, от *Пудо*, също и име на календарски светец *Пуд* (Илчев 1969: 410), срв. *Пудева махала*, *Пудеви дол*, *Пудево осое* и др. в Радомирско, РИ *Pudić* в Сърбия (Чолева 2009: 369; AR XIII 618), МИ *Пудьовица* в Неврокопско (Иванов 1996: 157). За топонимното образуване срв. тук *Долевица*.

Пуновица. – ЛИ *Пуно* от *Паун* 'да бъде хубав като паун' (Заимов 1988: 184), ср. МИ *Пуньовица* в Неврокопско (Иванов 1996: 157), МИ *Пунова банка* във Врачанско (Николов 1997: 364), МИ *Пунчови колиби* в Казанлъшко (Константинова 2008: 686), МИ *Пунювата киречница* в Асеновградско (Костадинов 1997: 292), ВИ *Пунов дол* в Монтанско (Михайлова 1984: 161), мах. *Пуновци* в Берковско (Михайлова 1996: 123). За топонимното образуване срв. тук *Палашковица*.

Рамунковец. – Изчезнало ЛИ *Рамунко* < ЛИ *Рамо* + *-ун* + *-ко*, срв. ЛИ *Рамен*, *Рамко*, *Рамчо*, XV в., би могло и от ЛИ *Аврам* (Заимов 1988: 189). Срв. МИ *Рамов мост* в Ботевградско (Михайлова 2008: 197), Сели *Рамунчи*, Вятка (RGN VII 533). За топонимното образуване срв. тук *Мелачковец*.

Рашинковец. – ЛИ *Рашинко*, умал. от *Рашин*, а то от *Рашо* (*Ра-до* и *-шо* или от *Рахо* XIV в. (Заимов 1988:191). Срв. МИ *Рашеница* в Радомирско (Чолева 2009: 378), МИ *Рашовица* в Монтанско (Михайлова 1984: 164), Сели *Raszyn*, G. Grodno (SG IX 537). За топонимното образуване срв. тук горното.

Рельовица. – ЛИ (*X*)*рельо* XIII в., зват. от *Хрело*, от стар. *хръл* 'бърз, стремителен, чевръст, подвижен' (Заимов 1988: 234). Срв. ВИ (*X*)*релкьова бара* в Берковско (Михайлова 1986: 142), СелИ *Хрелево*, обл. Минск (RGN IX 541). За топонимното образуване срв. тук *Дальовица*.

Ретовица. – ЛИ *Рето* от *Рато*, с преглас *ра* > *ре*, стб. *рлтъ* 'борба, война' (Заимов 1988: 190). Срв. СелИ *Ретовка*, пол. *Retówka* (RGN VII 575; SG XV,2, 544). За топонимното образуване срв. тук горното.

Рисковица. – ЛИ (*X*)*риско* XVI в., умал. от *Хрис*, гр. 'злато' (Заимов 1988:235). Срв. СелИ *Рисково* в Г. Псков (RGN VII 591). За топонимното образуване срв. тук горното и под.

Рошлиница, Рушалиница, Рушолница. – Може да се приеме за най-точна втората форма. Изчезнало ЛИ *Рушалин*, с осн. от *Рушо* < *Рухо*, от изч. *рух* 'движение' – пожелателно име 'да бъде подвижен, пъргав, бърз', срв. ЛИ *Рушанко*, *Рушил*, *Рушин* (Заимов 1988: 194), срв. МИ *Ру(х)овец* в Ботевградско (Михайлова 2008: 201), МИ *Рушковото* в Берковско (Михайлова 1986: 127), МИ *Рухньовица*, *Рушановото* в Асеновградско (Костадинов 1997: 299), МИ *Рушеница*, *Рушеновото* в Радомирско (Чолева 2009: 385). Топонимът е образуван от ЛИ и наст. *-ица*.

Сланчилска нива; Сланчилския равнак; Сланчилско; Сланчилци; Слънчилски лъки. – ЛИ *Слънчил*, от *Слънчо* с *-ил* (Заимов 1988: 201). Срв. и МИ *Слънковата скеля* в Асеновградско (Костадинов 1997: 311). В основата на повечето топоними е *жителско име* = *родово име* (Чолева 2002: 90). Образуваните прил. с *-(ь)ск-* обикновено са производни от РИ (в случая РИ произлиза от ЛИ). Това са широко застъпени топонимни модели.

Тичане. – ЛИ *Тичо*, умал. от *Тито* или *Ев-тим* (Заимов 1988: 219). Тук е образувано жителско име, срв. селищното име *Иваняне* в Софийско. Срв. МИ *Тичово требеж* в Берковско (Михайлова 1986: 137). Топонимът е жителско име (Заимов 1967), срв. СелИ *Иваняне*.

Удев дол. – ЛИ (*X*)*уде*, XVII в., от стб. *хоудъ* 'малък' (Заимов 1988: 236). Срв. СелИ *Удево*, обл. Тамбов, *Худлево* (RGN X 266, 550). Топонимът е с първа част притежателно прилагателно и втора – същ. нарицателно. Един от най-често срещаните топонимни модели.

Циков андък, Циковото, Циковци. – ЛИ *Цико*, гальовно от *Васил-ко* (Заимов 1988: 240). Срв. ВИ *Цикова ряка* в Неврокопско (Иванов 1996: 186), МИ *Циков брест* в Монтанско (Михайлова 1984: 185), МИ *Циковица*, *Циков дол* в Берковско (Михайлова 1986: 143), ВИ *Циговите кладенчета* в Казанлъшко (с озвучено *к* – Константинова 2008: 836). Вторият топоним е тип елипса (с отпаднала втора част – може и *андък*) и членувано. Третият топоним е *жителско име* = *родово име* (Чолева 2002: 90).

Чичковица. – ЛИ *Чичко*, умал. от *Чичо* (Заимов 1988: 244). Много-тълковно. Би могло и от нариц. *чичко*. Срв. МИ *Чичковица* в Ботевградско (Михайлова 2008: 227), МИ *Чичова барчинка* в Неврокопско (по изч. ЛИ – Иванов 1996: 191), Сели *Чичкова*, *Чичьково*, обл. Г. Орел, Г. Калуга (RGN X 156). За топонимното образуване срв. тук *Палашковица*.

Чочковица. – ЛИ *Чочко*, умал. от *Чочо* < *Цочо* (Заимов 1988: 245), срв. МИ *Чочков рът* в Ботевградско (Михайлова 2008: 228), МИ *Чочови нивета*, *Чочов церак* в Панагюрско (Заимов 1977: 181), МИ *Чочина махала*, *Чочини ниви* в Радомирско (Чолева 2009: 462), ВИ *Чочин кладенъц* в Монтанско (Михайлова 1984: 189). За топонимното образуване срв. тук горното.

Шалковец. – Изчезнало ЛИ *Шалко*, умал. от *Шало* XV в. < *Ра-шал* (Заимов 1988: 247). Срв. МИ *Шальовото пладнище* в Неврокопско (Иванов 1996: 193), ВИ *Шалин дол* в Берковско (Михайлова 1986: 147), МИ *Шаловското* в Ботевградско (Михайлова 2008: 229), Сели *Шалковичи/Szalkowicze*, *Шальково* в обл. Витебск (RGN X 213; SG XI 772). За топонимното образуване срв. тук *Рамунковец*.

Шарковец, Шарковица, Шарковци. – ЛИ *Шарко*, умал. от *Шаро*, от стар. шар 'шарен, пъстър, т.е. хубав, угледен, представителен' (Заимов 1988: 247). Срв. МИ *Шарков завой* в Радомирско (Чолева 2009: 468), МИ *Шарковец* в Ботевградско (Михайлова 2008: 229), МИ *Шарковица* в Монтанско (Михайлова 1984: 190), МИ *Шарков връх* във Врачанско (Николов 1997: 452), *Шарковец* в Казанлъшко (Константинова 2008: 870), МИ *Шарковото* в Асеновградско (Костадинов 1997: 351), Сели *Шарково* в обл. Витебск, Москва (RGN X 228). За топонимното образуване срв. тук по-горе.

Шиковица. – ЛИ *Шико*, от *Ши-но* и *-ко* или гальовно от *Ва-силко* XVIII в. (Заимов 1988: 247), срв. МИ *Шиковото* в Монтанско и Ботевградско (Михайлова 1984: 190; 2008: 229), МИ *Шикова поляна*, *Шиковска махала* в Казанлъшко (Константинова 2008: 872), МИ *Шикова лочка* в

Асеновградско (Костадинов 1997: 351). За топонимното образуване срв. тук *Чочковица*.

Шиновица. – ЛИ *Шино*, скъсено от *Вълка-шин*, *Добро-шин* (Заимов 1988: 247). Срв. ВИ *Шин дол* в Радомирско (Чолева 2009: 470), МИ *Шиновица* в Монтанско (Михайлова 1984: 190), МИ *Шиньовата круша* в Казанлъшко (Константинова 2008: 872), МИ *Шиновец* в Берковско (Михайлова 1986: 148), МИ *Шиневица* в Асеновградско (Костадинов 1997: 352), ВИ *Шиновите дерета* в Панагюрско (Заимов 1977: 183), МИ *Шиньов рът* в Ботевградско (Михайлова 2008: 230). За топонимното образуване срв. тук горното.

Освен че предоставя интересен материал за изследване, микропонимията разкрива съхраненото богатство на форми при личните имена. Те са ценен влог за историческата българска антропонимия, както и за славянската ономастика.

Повечето от разгледаните антропоними са регистрирани в Речника на Заимов (Заимов 1988). Има и форми, които не са отбелязани в него. Това са реконструирани лични имена: *Годил*, *Ивешко*, *Карлич*, *Ладовай/Ладовой*, *Мелачко*, *Мрачо*, *Палашко*, *Поде*, *Рамунко*, *Рушалин*, *Шалко*.

Тези факти ни дават основание да твърдим, че действително микропонимията е много ценен извор за старинната българска антропонимия, за съжаление все още недостатъчно проучена. Липсата на писмени извори у нас е само една от причините да се насочим с още по-голямо внимание към изследването на отантропонимните микропоними.

Старинните лични имена от Югозападна България са твърде голяма и много важна част от нашето лексикално богатство. Те са свидетелство за културата, естетическите търсения и религиозната принадлежност на изконно българско население, обитавало земите по поречието на Горна Струма.

ЛИТЕРАТУРА:

- Димитрова-Тодорова 2006:** Димитрова-Тодорова, Л. *Местните имена в Поповско*. София: Изд. на БАН, 2006.
- Заимов 1967:** Заимов, Й. *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия*. София: Изд. на БАН, 1967.
- Заимов 1973:** Заимов, Й. *Български географски имена с -јъ. Принос към Славянския ономастичен атлас. С осем карти*. София: Изд. на БАН, 1973.
- Заимов 1977:** Заимов, Й. *Местните имена в Панагюрско*. София: Изд. на БАН, 1977.
- Заимов 1988:** Заимов, Й. *Български именник*. София: Изд. на БАН, 1988.
- Иванов 1982:** Иванов, Й. Н. *Местните имена между Долна Струма и Долна Места*. София: Изд. на БАН, 1982.
- Иванов 1996:** Иванов, Й. Н. *Местните имена в Гоцеделчевско (Неврокопско)*. София: Изд. на БАН, 1996.
- Константинова 2008:** Константинова, Ц. *Топонимията на Казанлъшко*. Велико Търново, 2008.
- Михайлова 1984:** Михайлова, Д. *Местните имена в Михайловградско*. София: Изд. на БАН, 1984.
- Михайлова 1986:** Михайлова, Д. *Местните имена в Берковско*. София: Изд. на БАН, 1986.
- Михайлова 2008:** Михайлова, Д. *Местните имена в Ботевградско*. София: Изд. на БАН, 2008.
- Младенов 1986:** Младенов, М., Д. Михайлова, *Местните имена в Михайловградско. // Съпоставително езикознание, 1986, № 4, 108-113.*
- Николов 1997:** Николов, Б. *Топонимията на Врачанска околия*. София, 1997.
- Попов 1979:** Попов, К. *Местните имена в Разложко*. София: Изд. на БАН, 1979.
- Селишчев 1931:** А. Селишчев, *Славянское население в Албании*. София, 1981 (фототипно издание). С предговор от проф. Й. Заимов.
- Симеонов 1966:** Симеонов, Б. *Етимологичен речник на местните названия от Годечко. // ГСУ-ФСФ, L, 1966.*
- Суперанска 1986:** Суперанская, А. *Теория и методика ономастических исследований*. Москва, 1986.
- Чолева 1995:** Чолева-Димитрова, А. *Антропонимичната реконструкция в микротопонимията. // Български език, № 1-2, 1995, 59-64.*
- Чолева 2000:** Чолева-Димитрова, А. *Старинните лични имена в микротопонимията. // Palaeobulgarica XXIV, 2000, № 2, 97-111.*
- Чолева 2002:** Чолева-Димитрова, А. *Селищни имена от Югозападна България*. Изследване. Речник. София – Москва: Пенсофт, 2002.
- Чолева 2009:** Чолева-Димитрова, А. *Местните имена в Радомирско*. София: БАН, 2009.

- Birnbaum 1976:** Birnbaum, H. Linguistic reconstruction: its potentials and limitations in new perspective. // *Journal of Indo-European studies*, 2, 1976.
- Blanar 1984:** Blanar V. Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, 1984.
- Borek 1987:** Borek, H. O metodach rekonstrukcji apelatywów z nazw toponimicznych. // *IX slovenská onomastická konferencia*, Nitra 1985, Bratislava 1987, 113-119.
- Eichler 1987:** Eichler, E. Zur Rekonstruktion der in Toponymen enthaltenen Lexik. // *IX slovenská onomastická konferencia*, Bratislava 1987, 120-127.
- Svoboda 1964:** Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše přímení*. Praha.
- Taszycki 1958:** Taszycki, W. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. // *Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka*. Wrocław – Kraków.

СЪКРАЩЕНИЯ:

- Кънчов II – Кънчов, В. Избрани произведения. Т. II (Град Скопие. Сегашното и
недавното минало на град Велес. Македония. Етнография и статистика.). С.,
1970. (Фототипно издание от Македония. Етнография и статистика. С., 1911).
- СтБР – Старобългарски речник. С., БАН, т. II, 2009.
- AR - Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1880 ñë.
- IM - Imenik mesta. Beograd, 1956.
- RGN - Russisches geographisches Namenbuch. Herausgegeben von Max Vasmer. 1-
6. Wiesbaden, 1962-1972.
- SG – Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich 1-15,
Warszawa, 1880-1900.
- WRG - Wörterbuch der russischen Gewässernamen. Herausgegeben von Max
Vasmer. 1-5. Nachricht Berlin-Wiesbaden, 1960-1973.

ВИ – водно име	изч. – изчезнало
ЛИ – лично име	обл. – област
МИ – местно име	прил. – прилагателно
РИ – родово име	стар. – старинен
СелИ – селищно име	умал. – умалително

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ ОПИСАНИЕТО НА МОРФОЛОГИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МЕЖДИННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Савелина Банова

The research of language contacts in using a foreign language have yielded some intriguing results about the simplification of languages in the conditions of bilingualism.

The issues concerning the description of intermediary languages are comparable to those emerging with the description of natural languages, whilst some of them appear to prove even more complicated due to the higher degree of variability typical of intermediary languages. The aim of the present study is to outline the challenges accompanying the creation of a main concept, the identification, collection and arrangement of systematic realisable variations in producing in a non-native language.

Key words: intermediary language, morphology, language contacts, language corpus.

1. В съвременния ни глобализиран свят да имаш един майчин език, а да пребиваваш (учиш, работиш) в страна, където официалният език е друг, отдавна вече не е изненадващо явление. Поради тази причина изучаването на чужди езици става неизменно важно за всекидневния живот на милиони хора. Именно затова темата за езиковия контакт и проблематиката, свързана с него, се радва на все по-широка популярност сред лингвистите през последните години (вж. по-подробно Вишеградска 2007).

2. Проучванията на езиковите контакти при чуждоезиковото обучение дадоха интересни данни за възприемането и опростяването на езиците в условия на билингвизъм и полилингвизъм. Тези данни, както е известно, доведоха до създаването на тезата за съществуване на междинни езици, според която в съзнанието на учещия чужд език се създава отделна езикова система („трети“ език), която се характеризира с набор от правила – част от тях са на езика цел, а други – на междинния език. Кордър посочва, че „тя е регулярна, систематична и смислена, т.е. притежава собствена граматична система и може да бъде описана чрез набор от правила“ (Кордър 1981). Според Немзър тази система притежава следните признаци: автономност (т.е. структурна независимост), еднообразие (до определена степен на владеене на езика), външна ориентираност (учещите по правило

не образуват социални комуникативни групи и макар че между тях съществува определено взаимовлияние при общуването, техният стандарт представлява вариант на системата на езика цел) и бедност при по-ниските равнища на владеене (бидейки структурно недоразвита в сравнение със системите на езиците в цяло и неспособна да удовлетвори всички комуникативни потребности) (Немзър 1971). Тук бих искала да цитирам и Данчев, който казва, че „тя (тезата за междинните езици – б.а.) е не само удобен артефакт, а отразява обективно съществуващо явление“ (Данчев 1979: 26). Основание за това е фактът, че речта на чужденците се различава от оригиналната реч, генерирана от естествени носители на езика цел (вж. по-подробно Данчев 2001: 92 и сл.).

Като концептуализира междинния език, Джеймс, от една страна, приема, че той представлява абстракция на езика на учещия, сбор от факти, процеси и стратегии, които учещият използва в процеса на сблъскването си с новия език. Тази концепция, изтъква авторът, ни отправя към Сосюровото определение за „език“. От друга страна, междинният език се разглежда и в смисъла на „реч“ според Сосюр – като прояви на конкретизации, които са подредени във времето, напр. ME1 (след 100 часа обучение), ME2 (след 200 ч.), ME 3 (след 300ч.) и т.н. (Джеймс 1998:7).

Теорията за описание на особеностите (грешките) на междинния език предполага три „кода“ или три езика за описание и сравнение. Първият е езикът цел, вторият – версията на езика цел на изучаващия чужд език, т.е. междинният език, третият – изходният език, т.е. родният език.

Чрез сравняването на междинния език с езика цел се определят системните грешки, които допускат изучаващите чужд език. Посочват се и грешките, които характеризират дадените етапи на езикоусвояването (ME1, ME2 и т.н.), като се посочват правилата, на които погрешно породените форми се подчиняват.

Родноезиковият и вътрешноезиковият пренос, както знаем, са едни от основните фактори, предполагащи появата на грешките и отклоненията в междинния език. Влиянието на родния език е най-голямо в началния етап на езикоусвояването и в по-напредналите етапи намалява. Отрицателната родноезикова интерференция се описва чрез сравнение между изходния (родния) език и междинния език.

Вътрешноезиковият пренос отчита процеси като аналогията и свръхгенерализацията, които са предпоставени от структурата на езика цел. Изучаващият чужд език на определен етап от обучението си има някакви знания, т.е. усвоил е някаква система, която също става източник на интерференция от по-рано придобити знания. По този начин чрез свръхгенерализация на елементи от езика цел, както и чрез вътрешно интерферент-

но влияние, се обяснява и фактът, че често обучавани с различни изходни езици допускат еднакъв тип грешки.

Проблемите на описанието на междинните езици могат да се сравнят с проблемите, възникващи при описанието на естествените езици, а дори са и по-сложни поради повишената степен на вариативност. Освен това трябва да се добави и безспорният факт, че описанието на междинните езици е неизбежно сравнително.

3. Описанието на морфологичните особености на отделните категории в междинния български език се извършва във връзка с научния проект *Морфологични особености на междинния български език (база данни)* на екип от Департамент по езиково обучение (ДЕО) при Софийския университет „Св. Климент Охридски“. При определяне на причините за възникването им се базира на посоченото по-горе, а именно:

- сравняване на междинния език с езика цел;
- етапи на усвояване (ME1, ME2 и т.н.);
- родноезикова интерференция;
- вътрешноезикова интерференция.

Сравняване на междинния език с езика цел. При това сравняване се открояват особеностите (грешките) на междинния български език. Първата задача при тяхното описание е отделянето на систематичните от случайните грешки, тъй като вторите не отразяват степента на владение на езика, а са резултат от външноезикови обстоятелства (умора, разсеяност и т. н.).

Трябва да се отбележи, че не всички особености са явни грешки. Такъв пример е предпочитаната употреба само на несвършен вид при положителен императив: *давай, идвай, влизай* и т.н.

Етапите на усвояване. Всеки етап се характеризира със системните грешки, които показват лингвистичната компетентност, с която изучаващият български език като чужд разполага на дадения етап от обучението си. Освен това чрез описанието на различните етапи се проследява и развитието на лингвистичната компетентност в процеса на езикоусвояването.

Родноезикова интерференция. На преден план тук е родният език на изследваните лица. При морфологичните категории най-често родноезиковата интерференция се наблюдава, когато има типологическо сходство между изходния език и езика цел. Такъв пример е употребата на аорист в исторически текстове в междинния български език на гърци. Както бе посочено по-горе, влиянието на родния език е най-голямо в началните етапи на езикоусвояването, но някои от грешките остават трайни в междинния език.

Вътрешноезикова интерференция. Както е известно, свръхгенерализацията и изравняването по аналогия обикновено водят до опростяване на отделни подсистеми в структурата на междинните езици. В началните етапи тези явления се наблюдават при усвояването на формообразуване-

то, като някои грешки се фосилизират. Другият тип опростяване е свързан със семантиката на дадената морфологична категория. Проблемът, който поставят грешките, породени от вътрешноезиковата интерференция, пред учените, е намирането на източника за пораждането им.

При събирането и обработването на много примери, показващи определени отклонения от обичайната употреба в оригинална българска реч, се появиха някои въпроси, отнасящи се до класифицирането на многобройните и разнообразни данни, свързани с различните морфологични категории. В някои случаи грешките са свързани с междинни равнища – морфосинтактично и морфонологично. Такива, например, са свързаните с категорията род, а знаем, че родът се реализира чрез съгласуването, т.е. на синтактично равнище. Срещаните се нарушения в звуковия състав на думата от типа на *пресичнах* (пресякох) са пример за морфонологично равнище.

4. Създаването на корпуса цели да провокира интереса на изследователи, теоретици и методици, като предложи ценен фактически материал, който би могъл да даде нови данни за усвояването на универсалните и езиковоспецифичните категории, за типологията, както и за разработване на по-прецизни методически системи.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вишоградска 2007:** Вишоградска, И.. „Кукувичите“ думи при езиков контакт. – В: *Dissertationes Slavicae: Linguistica XXVII*. Szeged, 35-40.
- Данчев 1979:** Данчев, А. Контрастивна лингвистика, анализ на грешките и чуждоезиковото обучение. – В: *Съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение*. Велико Търново, 1979: 11-31.
- Данчев 2001:** Данчев А. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 2001.
- Джеймс 1998:** Джеймс, К. James C. *Errors in language learning and use (exploring error analysis)*. Longman. London and New York, 1998.
- Кордър 1981:** Corder, S. P. *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford University Press 1981.
- Немзър 1971:** Nemser, W. Approximative Systems of Foreign Language Learners.- In: *International Review of Applied Linguistics*, 2, 1971: 115-123.

АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕДЛОЗИТЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Виолета Георгиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The present study reduces the notion adverbialization to the transformation of some Bulgarian prepositions into adverbs. It also traces the different „hybrid structure“ types, which are trying to find their origin in the language prepositional system, but subsequently acquire the characteristic features and functions of adverbs.

Key word: preposition, adverb, adverbialization.

Българското езикознание определя термина *адвербиализация* като процес, при който думи от даден клас на речта преминават към класа на наречието, т.е. добиват неговите граматични и семантични характеристики и в резултат започват да функционират по същия начин. В настоящото изследване понятието адвербиализация се свежда до преобразуването на някои български предлози в наречия. Така се стига до получаването на, условно казано, „хибридни структури“, които търсят своя произход в предложната система на езика, но впоследствие добиват характеристиките на наречието и неговите функционални особености.

Според традиционната класификация предлогът се определя като неизменяема служебна дума, чрез която на граматично равнище се изразяват отношенията между останалите части на изречението, назоваващи явления от действителността и означени с пълнозначни части на речта. Терминът *предлог* произлиза от латинската дума *praepositio*, а самото му название се свързва винаги с предпоставената позиция на несамостоятелната единица спрямо останалите части на изречението. В тясна връзка с факта, че предлогът няма самостоятелно лексикално значение и не може да съществува като самостоятелен елемент в изреченската структура, обикновено тази служебна дума не притежава собствено ударение, а съвсем естествено образува акцентна цялост с лексемата в следваща позиция. Доколкото може да се говори за семантика при предлозите, то тя се определя от конкретната употреба, взаимовръзката със значещите думи, тяхното лексикално съдържание и не е осъществима извън словосъчетанието. От друга страна обаче, това не означава, че разглежданите единици нямат собствено значение. Същността на семантичната им натовареност се свързва с „предс-

тавата за някакъв вид отношение, което те носят в себе си и внасят при изразяване на отношението между две същности“. (Спасова-Михайлова 1978: 109–110). Както отбелязва авторката, собственото значение на предлога във всеки конкретен езиков случай се реализира в зависимост от семантиката на граматичната единица в следходна позиция. От своя страна наречията в българския език се определят като неизменяеми самостоятелни думи, с които се означава признак на дадено действие, на друг признак или на предмет. Така за разлика от предлозите наречията функционират като пълноправни членове в структурата на изречението и носят определен смисъл, за чието изразяване не е необходимо присъствието на лексикално обкръжение.

Интересни обаче се оказват случаите, в които в хода на развитие на езика предлози започват да функционират като наречия. Изследваното езиково явление може да бъде разгледано в контекста на няколко отделни случая, които по различен начин реализират специфичните отношения между двата класа думи. Най-напред е необходимо да се припомни, че по своя произход предлозите биват прости и сложни. Простите предлози имат неразчленима морфологична структура и обикновено се състоят от една дума. Към тази група науката причислява изконните български предлози, които имат и най-висока фреквентност в съвременния език: *в, без, до, за, зад, на, над, от, пред, при, по, под* и др. В хода на развитие на езика те максимално разширяват първоначалната си семантика и реализират в речта множество различни значения. Сложните предлози от своя страна се образуват в резултат от сливането на предлог и име или чрез съчетаването на два предлога в неразчленима конструкция (срв. *в+место = вместо, на+сред = напред* и др.), като новополучената структура придобива нова семантика. Така днес езикът „работи“ с развита предложна система, чиито елементи регулират, уточняват, конкретизират отношенията между значещите части на изречението.

Връзката между предлога и наречието може да се търси още в начина на образуване на българските наречия. Така сливането на предлог и име в стара падежна форма или в съвременната му форма довежда до създаването на устойчиви структури с ново значение, които функционират като наречия в нашия език. Форми като *издалеко, издалече, присърце, довечера, насън, насъне, наесен, насила, нашир, начело, наум, наслука, напосоки, накуп, накръст, наистина, презглава* и др. са съставени от дума със служебна функция и пълнозначна част на речта, а в полученото съчетание предлогът губи самостоятелното си значение или по особен начин модифицира новото цялостно значение на конструкцията. Освен това тези структури имат самостоятелно участие в изграждането на изречението и реагират като обстоятелствени пояснения за време, за начин и пр.

Друга група наречия в съвременния език са образувани в резултат на сливането на предлог и наречие: *нататък, оттатък, дотогава, оттогава, досега, засега, нарядко, надълбоко, навътре, навън, нагоре, надолу, отвън, отвътре, наблизо, отблизо, наляво, надясно, отдясно* и др. Предлогът в съчетанието по интересен начин специфицира семантиката на наречието и цялостната конструкция добива по-различно и конкретизиращо значение. Срв.:¹

България горе? <<http://www.dnevnik.bg/analizi/2010/07/26/>>;

Долу Интернетта! <<http://nname.org/2010/10/05/>>;

Петролът надолу, златото нагоре заради нарасналата несигурност <<http://www.investor.bg/news/>>.

Наред с коментирания съчетания в българския език съществуват и конструкции, при които процесът на сливане на предлога и пълнозначната дума не е доведен докрай, но формите запазват функциите на обстоятелствени пояснения в границите на изречението (срв.: *по детски, по момчешки, у дома, от къщи, зад къщи, на топло, на ниско, на високо, на тъмно, по светло*).

Двама души, паднали от високо, са приети в „Пирогов“ <<http://www.chernomore.bg/>>;

От утре караме по светло и без фарове <<http://www.moreto.net/>>;

Първата жена, която той подстригва по момчешки, е френската актриса Ева Лавалие <www.sedianka.info/>.

Най-интересни обаче се оказват тези съчетания, образувани от два предлога, които не функционират като сложен предлог в рамките на изречението, а се реализират като наречия. Форми като *всред, докъм, закъм, иззад, измежду, изпод, изпред, покрай* като производни на простите предлози имат установена предложна употреба в речта. От друга страна, съчетания от типа на *отзад, отпред, назад, напред* изпълняват основно ролята на наречия в служба на обстоятелствени пояснения. Срв.:

Пенсионната реформа започна отзад напред <<http://www.vedomost.info/latest-news/>>.

Малка, спретната къщурка, панелен блок отпред <<http://fen.log.bg/>>;

Хубаво сбогуване, когато не се обръщаш назад <<http://scarlety.blog.bg/poezia/>>;

Остава да погледнеш само напред! Напред, напред, напред и накрая? Пропаст! <<http://lucysetian.eu/nachalo/blog/>>.

Гореспоменатите употреби могат да бъдат отнесени към една специфична група лексеми, квалифицирани от някои автори като предлози².

¹ Примерите са подбрани от електронно базирани текстови корпуси.

² Граматика на БАН, 1993; Георгиев, 1996; Куцаров, 1999 и др.

Форми като *докъде, колкото, напреде, наоколо, насреца, отвъд, отвън, отгоре, отзаде, откъде, отпреди, отсам, отсреща, оттам, оттатък, преди* функционират основно като наречия, ако съдим по ексцерпираните примери. Спорадични се оказват случаите, когато тези лексеми се използват с предложна функция. Срв.

*Колата спря **оттатък** шосето., Но: Оставих чантата **оттатък** (разг.);*

*Дмитрий Rogozin: НАТО да спре да шари **наоколо** в търсене на врагове <<http://e-vestnik.bg/9107/>>;*

*Пътува пиратски кораб през океана и изведнъж **насреца** му – френски галеон. <<http://vic.bg/>>;*

*„**Отсам** ли, **отвъд** ли“ (Блага Димитрова);*

*Власите ни давят **отсам** Дунава. <<http://gong.bg/>>;*

*„**Отвъд** принципа на удоволствието“ (Зигмунд Фройд);*

*Нямаме толкова много футболисти, които да заместят наказаните и контузените и **оттам** идват и проблемите ни < <http://www.google.bg/>>;*

*Стоян Ставрев: **Отвън** напрежението е по-голямо <http://gong.bg/>;*

*Млад фермер: Европа ни дава пари, а **отгоре** не знаят как да ги раздадат на хората <<http://fermer.bg/news/>>;*

*Казах ли, че **отсреща** хълмовете са зелени и безкрайни? <<http://moiteplanini.com/>>;*

*Първанов надъха учените от БАН **преди** протеста им <<http://www.mediapool.bg/>>;*

***Преди** не бих си и помислила за това (разг.).*

От предложените примери става ясно, че тази специална група предлози несъмнено поема граматичните и семантичните характеристики на наречието. От наблюденията върху езиковия материал може да се заключи, че коментираните варианти функционират основно като наречия, а предложната им употреба е сравнително рядка. Би могло да се приеме, че тук се говори за омонимия между неизменяеми думи. От друга страна, е възможно да се заключи, че представените изречения позволяват да се установи т.нар. *синтактична адвербиализация на предлози*. Позицията в изречението и връзката с опорната дума в съчетанието предопределя реализацията на дадена лексема като предлог или като наречие, т.е. отношенията между езиковите единици на синтактично равнище изискват употребата на даден речеви клас. Коментираните служебни думи заемат предпоставена позиция при имената, докато наречието се съотнася както с име, така и с глагол като негова опора. Освен това случаите, в които лексемите се употребяват и като предлози, и като наречия, сигнализират за особеното взаимодействие между двата класа, т.е. една служебна дума може да се реализира и като самостоятелна част на изречението със собствено значение

и роля в синтактичното образуване. Така адвербиализацията в българския език се превръща в характерна черта на езиковата ни система, която освен пълнозначните думи засяга и думите със служебна функция, придавайки им нова функционална характеристика.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Куцаров, Ив., Пенчев, Й., Бояджиев, Т. *Съвременен български език*. София, 1999.
- Георгиев 1996:** Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново, 1996.
- Граматика 1993:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. София, 1993.
- Енциклопедия 2000:** *Енциклопедия на съвременния български език*. Велико Търново, 2000.
- Спасова-Михайлова 1978:** Спасова-Михайлова, С. Към въпроса за семантичната характеристика на предлозите. // *Славистичен сборник*, 1978, 109–114.

Електронни източници, от които е избран примерният материал (ноември 2010 г.):

- <<http://www.dnevnik.bg/>>
- <<http://nname.org/2010/10/05/>>
- <<http://www.investor.bg/news/>>
- <<http://www.chernomore.bg/>>
- <<http://www.moreto.net/>>
- <www.sedianka.info/>
- <<http://www.vedomost.info/>>
- <<http://fen.log.bg/>>
- <<http://scarlety.blog.bg/poezia/>>
- <<http://lucysetian.eu/nachalo/blog/>>
- <<http://e-vestnik.bg/>>
- <<http://vic.bg/>>
- <<http://gong.bg/>>
- <<http://www.google.bg/>>
- <<http://gong.bg/>>
- <<http://fermer.bg/news/>>
- <<http://moiteplanini.com/>>
- <<http://www.mediapool.bg/>>

ОПИТ ЗА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИНТОНАЦИЯТА НА НЯКОЛКО ТИПА РАДИОКОМУНИКАТОРИ

Гергана Падарева-Илиева
Югозападен университет „Неофит Рилски“

The paper discusses the importance of intonation in radio communication where listeners are very sensitive to all kind of varieties in the sound. Intonation forming is also important for the differentiation of one or another type of pronunciation. This research is an attempt to distinguish several prosody types in radio communication.

Key words: prosody, radio communication, pronunciation style

Интонационните компоненти и тяхната промяна в процеса на комуникация имат доказана роля за правилното разбиране на първоначалния замисъл на говорещия от слушащите го. Те изпълняват поне две основни функции – комуникативна и атитудиална. Могат да подчертават част от вербалното съдържание, да запълват период на търсене на дума, да заменят дума или фраза и т.н. Така от полученото по слухов път впечатление субектът възприемател извлича информация, като при това тя е двупосочна – слушателят се осведомява за обекта на комуникатора, но и за отношението му към този обект. Освен това интонацията може да поясни самия текст, но и да го направи по-разбираем, тя има метатекстови свойства (Кърлова, Падарева 2004).

Към посочените по-горе функции можем да добавим и още няколко, доказани в предишни изследвания: а) чрез промяната на тоналния контур може да се влияе на семантиката на изказа като цяло, без да се променят синтаксисът и лексемите; б) по този начин могат да се избегнат неудачните в конкретната ситуация думи и изрази; в) да се предаде търсеното значение; г) да се въздейства емоционално (Падарева 2007; Падарева 2009). Всички тези възможности на интонацията се прилагат или могат да се приложат съзнателно в медийната комуникация и особено в радиокомуникацията, тъй като там словото има най-голяма роля поради липсата на друго впечатление освен слуховото. „*Всъщност интонационните норми на радиоречта са подчинени на характера на този вид устна реч*“ (Балтова и др. 1997: 70). Известно е, че са доказани експериментално интонаци-

онните разлики между радиоречта и обичайната устна реч, като се има предвид спецификата на радиокомуникацията – говорещият не вижда слушащите го, но пък може да им въздейства слухово.

И така, ако радиокомуникаторът умее да борави с „интонационния инструментариум“ правилно и точно, то информацията, която той предава, ще бъде възприета по такъв начин, който отговаря на първоначалния му замисъл. По този начин всъщност фонетичното равнище, в частност прозодичното, има основно значение за слуховата интерпретацията на съобщението. Ако бъде допусната грешка на това равнище, тя трудно може да бъде изправена, защото обяснението на това, което вече е казано по радиото, се избягва, а ако все пак се направи, ефектът от казаното със сигурност ще се изгуби, та дори може да се превърне в дефект. Тук няма обаче да се занимаваме с онези промени в интонацията, които биха могли да доведат до промяна в значението, не защото не представляват интерес, а защото целта на настоящото изследване е друга.

Интонационните компоненти са важни и за изграждането на образа на говорещия. А когато става въпрос за радиокомуникация, се споменава за специфични колективни стилове – типове комуникатори, емблематични за конкретна стилистика, за определен тип предаване – спортно, информационно или забавно. Във вниманието ни попадат интонационните компоненти, които на практика диференцират речевите репертоари на говорещите в зависимост от техния тип.

Цел на настоящата работа е да се опита да представи характеристика на интонацията на няколко типа радиокомуникатори – новинар, футболен коментатор и радиоводещ. Всъщност ще се опита да оразличим произносителните практики в радиоречта. Подобни опити прави френският учен Пиер Леон, който отбелязва специфичната интонационна единица, наречена фоностилема. Той посочва, че определени обособими интонационни фигури позволяват дадено изказване да бъде оприличено или различено по стил (по Попова 1997: 93). Димитър Попов пък изследва произносителните стилове в българския език (Попов 2004). Той отбелязва, че „интонационното оформяне на речта (чрез нейните компоненти – мелодика, пауза, интензитет, темп) е извънредно необходимо за прозодичното обособяване на един или друг произносителен стил“ (Попов 2010: 132). „Вербалните огласовки“ на реализациите на разнообразни сегментни и супра-сегментни единици „способстват за изграждането на галерия от речеви портрети“ (Попов 2010: 131).

Настоящото изследване не си поставя за цел да изгради подобна галерия и да даде пълна представа за модела на интонацията на различните

типове радиореч, а само да представи отделни типични и характерни интонационни прояви, които биха могли да ги диференцират в аудиопространството, т.е. вниманието ще бъде съсредоточено върху супрасегментните средства.

Попов причислява речта по радиото и телевизията към маркирания стил, т.е. произносителния стандарт на съвременния българин и по-точно към неутралния произносителен подстил, който от прозодична гледна точка се отличава с умерен темп на изговор, умерена сила, комбинирано използване на различни типове мелодика и липса на удължени паузи (Попов 2004). Допускаме, че това е така при определени типове радиокомуникатори (например новинари). При други, чиято стилистика на предаването е различна, е нормално да говорим за отклонения от този подстил.

Ще обърнем внимание на няколко компонента: темп, основна честота, минимална и максимална честота, вариации на честотата, интензитет и паузи.

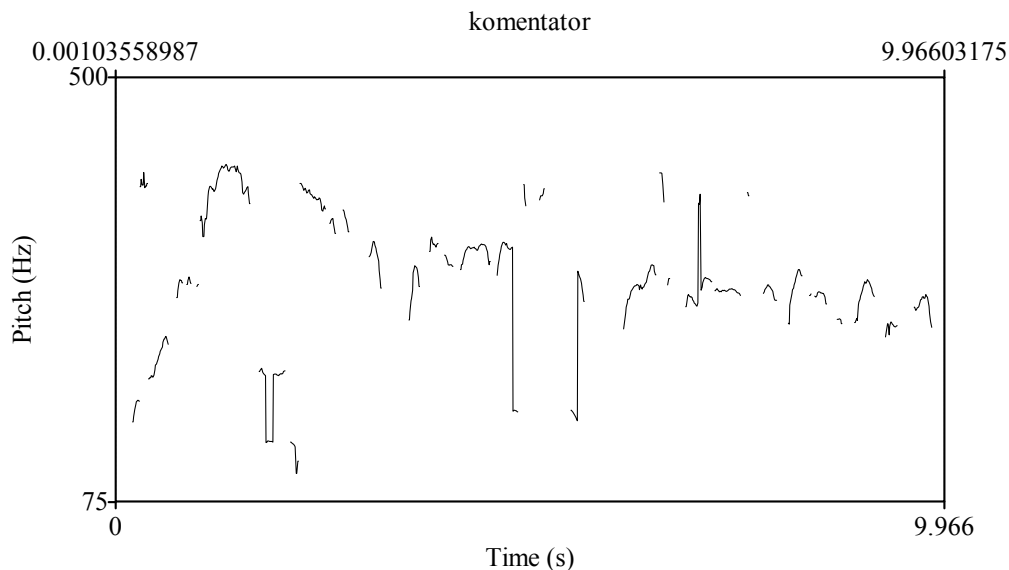
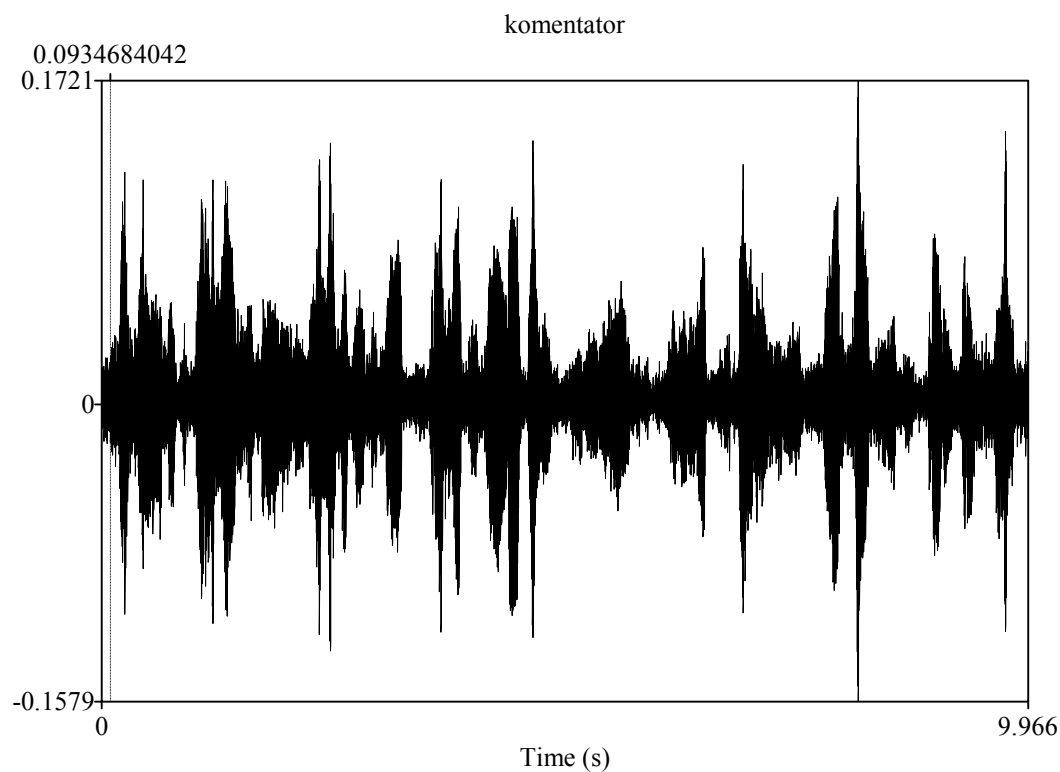
Известно е, че темпът на говорене пред микрофона е важна характеристика на речта предимно защото може да влезе в противоречие с възприемателните възможности на слушателите. Известно е още, че четящият няма проблем с възприемането на собственото си бързо говорене, но слушащият го има.

Промяната на честотата на основния тон пък се свързва с промяната на мелодиката, т.е. на тоналния контур. А както вече посочихме по-горе, чрез промяната на тоналния контур могат да се постигнат няколко цели, обслужващи и обогатяващи речта на радиокомуникатора.

Минималната и максималната честота, както и вариациите във височината също ще ни дадат представа за цялостния прозодичен облик на съответното изказване.

Записите, въз основа на които ще бъде представен анализът, са направени от радио Благоевград, Радио ФМ+ и Националното радио. Анализът е направен с програма за акустически гласов анализ Praat.

Осцилограма, представяща звуковия отрязък от записа на футболен коментатор

Средна стойност на честотата: 293.914 Hz;

Средно честотно отклонение: 66.570 Hz;

Минимална честота: 112.862 Hz;

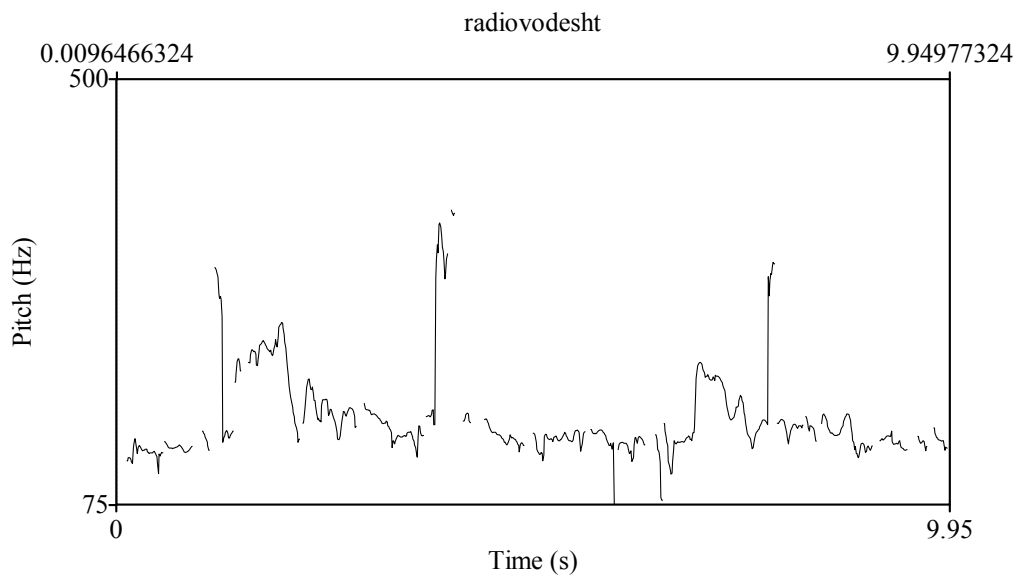
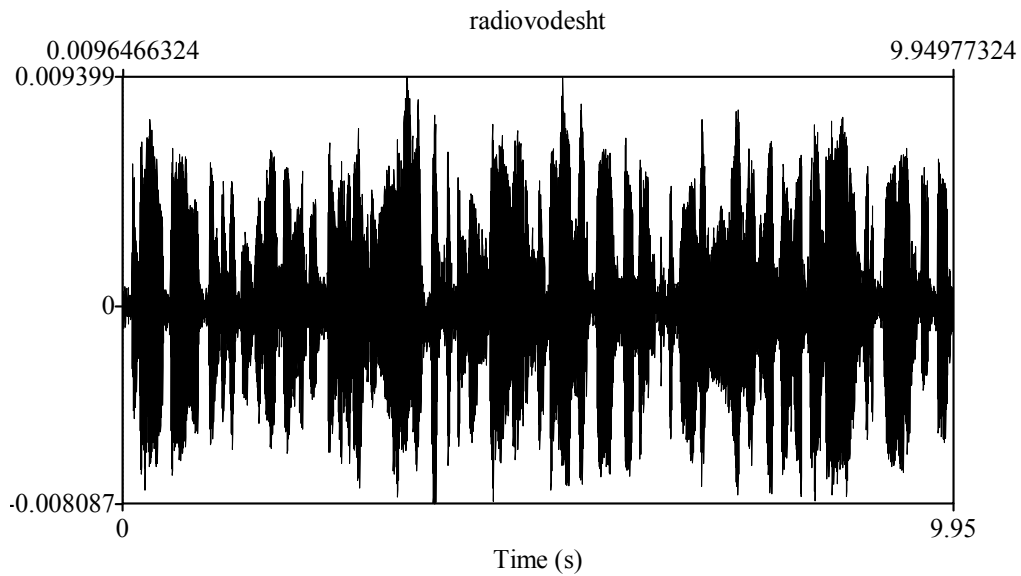
Максимална честота: 412.485 Hz

Брой паузи: 30

Интензитет: 60.57 dB

Брой срички: 52

Осцилограма, представяща звуковия отрязък от записа на радиоводещ

Средна стойност на честотата: 146.490 Hz;

Средно честотно отклонение: 43.905 Hz;

Минимална честота: 75.366 Hz;

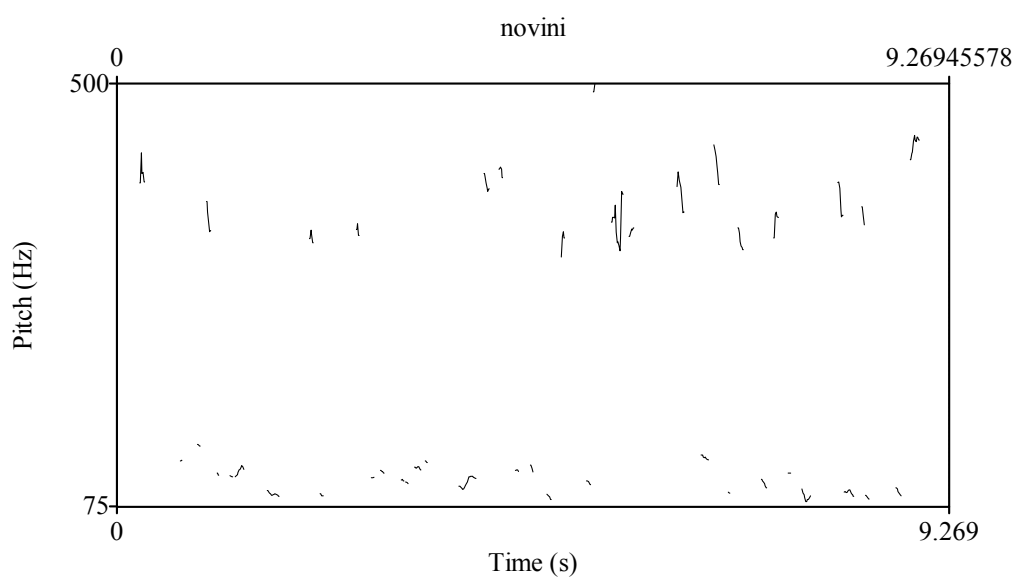
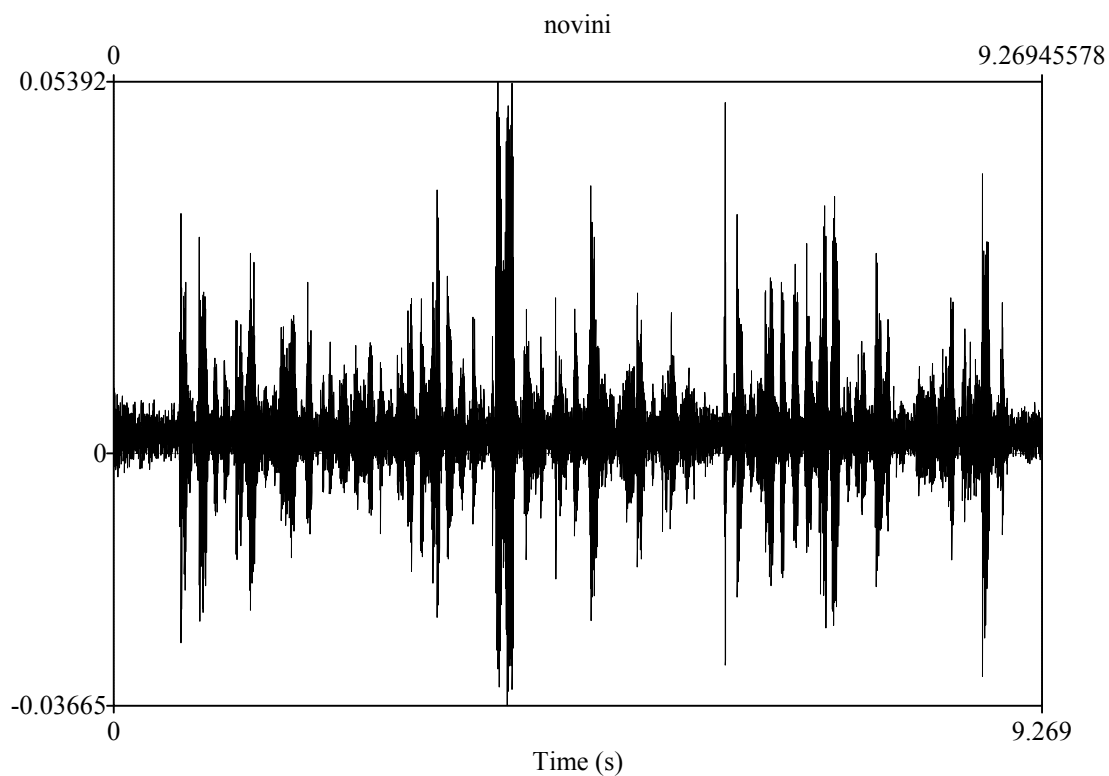
Максимална честота: 368.805 Hz

Интензитет: 40.70 dB

Брой паузи: 21

Брой срички: 60

Осцилограма, представяща звуковия отрязък от записа на новинар

Средна стойност на честотата: 113.751 Hz;
Средно честотно отклонение: 141.083 Hz;
Минимална честота: 79.623 Hz;
Максимална честота: 499.773 Hz
Брой паузи: 40
Интензитет: 46.26 dB
Брой срички: 63

Таблица за сравнение на стойностите

	Средно честотно отклонение	Минимална честота	Максимална честота	Средна стойност на честотата	Брой срички	Брой паузи	Интензитет
Коментатор	66.570 Hz	112.862 Hz	412.485 Hz	293.914 Hz	52	30	60.57 dB
Радио-водец	43.905 Hz	75.366 Hz	368.805 Hz	146.490 Hz	60	21	40.70 dB
Новинар	141.083 Hz	79.623 Hz	499.773 Hz	113.751 Hz	63	40	46.26 dB

От таблицата е видно, че отклонението в основната честота е най-ниско при радиоводещия, следвано е от това при спортния коментатор (макар че, смятам, стойностите биха могли да се променят при анализ на един по-дълъг запис) и е най-високо при новинаря. Минималната честота при футболния коментатор е най-висока и макар той да се нарежда на второ място по големина на максималната честота, средната честота на основния тон при него е най-висока, което се дължи на вложената емоция.

Онова, което прави сериозно впечатление, е броят паузи, които при новинаря са 40 и намаляват при коментатора – 30 и най-малко – 21 – при радиоводещия. Този резултат би могъл да изненада поради впечатлението, че коментаторите говорят с по-бърз темп. От друга страна обаче, радиоводещият запълва паузите с удължени вокали, което програмата не приема за пауза в звученето. Показателен за темпа е и броят на сричките, където резултатът отново изненадва. Най-много срички е изговорил новинарят (63), следван от радиоводещия (60) и накрая се нарежда коментаторът с 52. Изчисленията са правени на базата на записи с времетраене 10 секунди.

Вероятно поради вложената емоция интензитетът е най-висок при коментатора (60.57 dB), следван от новинаря (46.26 dB), а на последно място се нарежда радиоводещият (40.70 dB).

Така *интонационните портрети* на посочените типове радиокомуникатори изглеждат по следния начин:

а) речта на футболния коментатор е с най-висока минимална честота, най-висока средна стойност на честотата и най-ниско средно честотно от-

клонение, най-високи стойности на интензита, по брой паузи се нарежда между новинаря и радиоводещия и има най-малко произнесени срички;

б) речта на радиоводещия е с най-ниски стойности на средното честотно отклонение, със стойности на честотата – средни по отношение на тези на новинаря и коментатора, най-нисък интензитет и най-малко паузи, а що се отнася до броя срички, той е произнесъл 8 повече от коментатора и 3 по-малко от новинаря;

в) речта на новинаря е с най-високо честотно отклонение и най-висока максимална честота, стойностите на минималната честота са малко по-високи от тези на радиоводещия, но пък средната стойност на честотата е най-ниска, броят паузи е най-голям, но и броят на сричките е най-голям в сравнение с произнесените от другите говорещи. Обяснението вероятно е в добрата дикция, четенето на новините и като цяло по-балансираната реч.

Отново посочваме, че настоящото изследване няма претенциите да даде пълна картина и да направи речев портрет на посочените радиокомуникатори изобщо, а просто да илюстрира подобна възможност и да оразличи произносителните стилове в радиокомуникацията. Напълно възможно е при един по-мощен анализ някои от стойностите да се променят. Например допускаме, че от посочените параметри в речта на футболния коментатор може да бъдат коригирани стандартното отклонение във височината, както и дължината и броят на паузите.

Онова, което по-скоро е интересно обаче, е как и кои от посочените параметри влияят на разбирането от страна на слушателите. Напълно възможно е комбинацията от два или повече параметъра да допринесат за нарушения във възприемането на радиоречта, което да доведе до трудности при разбирането. Например предполагаме, че съчетанието от по-висока основна честота, малки средни отклонения и сравнително по-малко паузи ще доведе до трудности в разбирането. Често обаче се случва да има наличие на достатъчно количество паузи, немного високи стойности на основната честота, но повтарящ се интонационен контур при всяко изречение, което определено довежда до отдалечаване от съдържанието на съобщението. Причината за това е, че слушателят долавя най-напред прозодичните характеристики, но в този случай те вместо да „обогатят“ и „потвърдят“ съдържанието или поне да „спомогнат“ за най-сполучливото му представяне, го „заглушават“ поради наличието на един и същи интонационен модел (всички изречения започват от една и съща височина и завършват на едно и също по-ниско ниво на тоналния контур).

Един перцептивен експеримент би могъл да потвърди тези предположения или, разбира се, да ги отхвърли. А резултатите от него като допълнение към представените дотук (и детайлизирани чрез един по-мощен експеримент) биха могли да допринесат за изграждането на един пълен

интонационен модел на различни радиокомуникатори (нещо, което до този момент не е правено). Подобен експеримент ще бъде ориентиран лингвистично и прагматично, като изтъкне функциите на интонационните компоненти при радиокомуникацията.

ЛИТЕРАТУРА:

- Балтова и др. 1997:** Балтова, П., Предоева, А., Пенкова, И. *Аспекти на речевата комуникация*. София: Тилия, 1997.
- Кърлова, Падарева 2004:** Кърлова, Р., Падарева, Г. Интонацията – „метасемантика“ или „метапрагматика“. // *Езикът – средство за образование, наука и професионална реализация*. Варна: Стено, 2004, 260–274.
- Михайлов 2006:** Михайлов, Ж. *Акцент и интонация говора на радију и телевизији*. Београд, 2006.
- Падарева 2007:** Падарева, Г. Експериментална проверка на теоретичния модел на интонацията. // Цв. Ракъовски (ред.), *Годишник на Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“*, Том 5, Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2007, 251–259.
- Падарева 2009:** Падарева, Г. За значението на интонационния избор. // Цв. Ракъовски (ред.) *Юбилеен сборник на Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“*, Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2009, 90–95.
- Попов 2004:** Попов, Д. *Стилистика на произносителните практики в българската реч*. Издателство LiterNet, 13. 02. 2004, 26. 02. 2011 <<http://litenet.bg/publish10/dpopov/stilistika.htm>>.
- Попов 2010:** Попов, Д. Иконичност на речта в режим на стандарт, субстандарт и нонстандарт. // Р. Тодорова, *Език, култура, идентичност*. Шумен: Фабер, 2010, 129–144.
- Попова 1997:** Попова, Сн. *Радиокомуникация*. София, 1997.

ЕПИТЕТЪТ В ПУБЛИЦИСТИЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ ОТ ПРЕСАТА (СЕМАНТИЧЕН И СТИЛИСТИЧЕН АСПЕКТ)

Веселина Ватева
Бургаски свободен университет

The use of epithets in texts from the press has been analyzed in the article. It examines the metaphoric and metonymic epithets, which express the subjective author's assessment. The hyperbolic, litotic, oxymoronic epithets are distinguished among the metaphoric ones, as well as those containing colloquial lexemes or fixed phrases.

Key words: epithet, journalistic text, press, metaphor, metonymy.

Терминът епитет е от гръцки език и означава ‘прибавен’, т.е. отнася се към т. нар. плеонастични изрази.

Още Аристотел в своята „Реторика“ съветва авторите на текстове да не добавят епитети към обикновени думи, защото се получава комичен ефект; да избягват изобилието от епитети, защото това говори за състояние на афект, т.е. да употребяват епитетите на място и с мярка (Аристотел 1986: 164).

В древната римска реторика се говори за два вида епитети – необходими и украсяващи и това деление се поддържа от съвременните стилисти. Б. В. Томашевски разграничава логическо определение и епитет. Функцията на първото е да ограничи обема на понятието, да го индивидуализира, да го отграничи от другите понятия, като разшири съдържанието му. Епитетът е такова определение, което съхранява обема и съдържанието на понятието, но прегрупира признаците му, издигайки на преден план определен признак. Епитетът винаги придава на думата някаква емоционална окраска. Той е свойствен на цялата литература, на всички времена, на всички народи (Томашевски 1983: 196-197).

З. И. Хованска посочва, че епитетът е определение, изпълняващо стилистическа функция и включващо се в литературното произведение в реализация на естетическа функция (Хованска 1984: 302).

Ст. Брезински уточнява, че в съвременната стилистика с термина епитет си служим само когато се отнася до украсяващите епитети. Като части на речта епитетите най-често се изразяват с прилагателни имена, но може да бъдат и причастия, наречия, съществителни. От синтактична гледна точка се

наблюдават съгласувани и несъгласувани определения, приложения, сказуемни определения, съставно именно сказуемо (Брезински 1994: 11-12).

Отделните автори определят различни видове епитети. Обръща се внимание на постоянните епитети, характерни за народното творчество (*тънка снага, ясен месец*), като между тях се отбелязват и тавтологичните епитети, където има повторение на еднокоренни думи (*тънка тънковита, млада младина*). Отделна група са съставните епитети, които са сложни думи и към които се отнасят омировските епитети (*розовопръста, лилийнораменна*). Друга класификация ги дели на зрителни, слухови, статични, динамични и др.; двойни, тройни. Най-полезно за нашето изследване е групирането им на неметафорични и метафорични (*хиперболични, литотни, метонимични и др.*) (РЛТ 1980: 271; Маровска 1998: 208-209; Томашевски 1983: 199-200).

Употребата на епитета в публицистичните текстове се отличава с някои особености. М. Велева посочва, че „като едно от класическите средства за изразяване на емоционална оценка той се употребява умерено в публицистичния стил, „тъй като притежава функционално-жанрова характеристика „поетично“, „художествено“ (Велева 1988: 30).

Ст. Брезински защитава същата позиция, че „украсяващите“ епитети обикновено се смятат излишни, тъй като създават впечатление за натруфена реч“ (Брезински 2001: 85). Авторът подчертава, че епитетът е ненужен в логически смисъл, когато няма съществено значение за хода на разсъжденията (Брезински 2001: 86).

Нашето изследване е върху материал от вестниците „Стандарт“, „24 часа“ и „Труд“. Прави впечатление, че в текстовете няма голямо изобилие от епитети, те се срещат предимно в жанра коментар (изключваме художествено-публицистичните жанрове, които не сме наблюдавали). Ще разгледаме преди всичко метафоричните епитети, които изразяват субективната авторова оценка. Между тях ще разграничим и хиперболични, литотни, оксиморонни; съдържащи фразеологизми или разговорни лексеми, клишета. Ще отделим метонимичните епитети. От синтактична гледна точка наблюдаваните епитети са най-вече съгласувани определения и порядко са в групата на съставно именно сказуемо.

Метафоричните епитети нямат общи семи с определяемата дума, към която се отнасят. Съчетаването им се осъществява в резултат на пренос на качества от друг обект въз основа на някакво сходство между двата обекта.

– Срам трябва да ни е от няколкото управления през тези двадесет години и едно от най-срамните беше това на Жан Виденов, характеризиращо се със *срамна нечиста приватизация* (приватизация, която е срамна и непочтена, като делата на хората, които са я извършили; семите ‘срам’ и ‘непочтеност’ се пренасят от хората върху приватизацията).

– Срам трябва да ни е и от авторитарните методи на новите демократи, които реализираха демократичния проект с *тоталитарни* тухли (демократичният проект е реализиран с методи, които са характерни за тоталитарния режим; семата ‘тоталитарен’ се пренася от методи върху също метафорично употребеното определяемо ‘тухли’, свързано със семата ‘градя’).

– Срам ни е от лидерите ни, които досега не направиха нищо, за да покажат *прозрачното* си управление (семите ‘видимост’, ‘явност’ се пренасят от глаголите ‘показвам’, ‘правя видимо, явно’ върху определяемото ‘управление’).

– Бяха времена, когато нямаше начин неграмотен ученик да премине в по-горен клас, да не говорим за *дирижирано* пълнене на паралелки (пълненето на паралелки се ръководи така, както оркестърът се ръководи от диригента; семата ‘дирижиран’ се пренася от ръководенето на оркестър върху пълненето на паралелки).

– Което с прости думи означава *преборена* корупция и *работещ* закон за конфликт на интересите (семите ‘преборен’, ‘победен’ се пренасят от хората, които са корумпирани, върху корупцията, а семата ‘работя’ от хората, прилагачи закона, върху закона; в случая тези метафорични епитети може да се определят като олицетворения).

– Да излезеш от нормалното си състояние, а навън сигурно е студено, вият *икономически* вълци (семата ‘икономически’ се пренася от икономиката върху определяемото ‘вълци’ и се създава асоциация между техния зловещ вой и неблагоприятното ни икономическо положение).

– Как езикът на вестниците постепенно става *по-мъртъв* от латинския (семата ‘неживо’ се пренася от човек върху езика; при това прилагателното ‘мъртъв’ е в сравнителна степен, което семантично доближава този епитет до оксиморона). Ще посочим още няколко епитета, изградени на основата на оксиморона (Но това е поредният *комфортен* траур (лексемите ‘комфорт’ и ‘траур’ съдържат взаимноизключващи се по смисъл семи); Когато Слави среща някого, той го побеждава веднага – дали с виц, дали със строгост или дори направо с *приятелска!* обίδα.).

Няколко метафорични епитета са образувани с прилагателното ‘политически’ (Започвам да се притеснявам за *политическото* здраве на нацията (семата ‘политически’ се пренася от политиката върху определяемото ‘здраве’ и се създава асоциация за антонимното значение ‘болест’ в политически смисъл, за непреодолими политически проблеми); Хората толкова имат нужда някой да почисти мръсния ни *политически* двор (семата ‘политически’ се пренася върху определяемото ‘двор’ и се създава асоциация за нашето, българското политическо пространство, което е определено и с епитета *мръсно*; Не очакваме нищо ново на *политическата* сергия и вдяс-

но, и вляво, и на целия *политически* пазар – нищо ново (семата ‘политически’ се пренася върху определяемите ‘сергия’ и ‘пазар’ и се създава асоциация за предлагане на остарели принципи в политиката).

Някои от епитетите са хиперболични, основани на преувеличаване качествата на определяемия обект (Третият сезон на *величественния* реалити експеримент Big Brother излиза от рамките на реалити жанра; В Родопите турската естрада се разнообразява от *разтърсващи* народни песни; Научете наизуст гореизложената информация и ще бъдете признат за *изключителен* ерудит в светските среди; Все повече добива сила философията, че краденето от по-слабите и по-безпомощните от теб сякаш поправя *превеликото* зло, което ни стори преходът. Ако решите да си купите нещо, което преди малко държавата си е купила, ще видите, че тя се е държала като мутра в мол – искала е всичко да е *адски* скъпо, за да бъде купено).

Един от епитетите е литотен, при него качествата на определяемия обект се преумаляват (Въпреки *олекотената* грамотност, някои от членовете на парламента са чували за римската презумпция, че законите нямат обратна сила и не важат в минало време).

Част от метафоричните епитети са разговорни лексеми, повечето от тях жаргонизми, което внася експресивността и непринудеността на разговорната реч (Важен елемент в бг-стайлинга са *надупените* устни в стил „Мара Отварачката“; Защо българската работа е винаги *скапана* работа; Подобни въпроси създават *жестоко* интелектуално напрежение в събеседниците; Хората, *прецакани* от Боби Цанков с по някой лев, са много; Аз отдавна имам подозрения, че съм *суперзадръстен* и *изостанал*).

По-голяма експресивност се постига и чрез метафоричните епитети, създадени по аналогия с някакъв фразеологизъм (Има няколко *коледни* теории за това, което ни се случва на такива *пирови* празници (по аналогия с фразеологизма *Пирова победа*, а заглавието на текста е „Пирова Коледа“); Най-странното в случая е, че *драконовските* наказания се приемат от депутати, които неведнъж са били показвани по телевизията как жонглират с чужди карти (по аналогия с фразеологизма *Драконовски мерки*); Семейството ви е жертва на *сапунен* тероризъм (по аналогия с разговорния фразеологизъм *Сапунен сериал*). Един от метафоричните епитети също е изграден по аналогия, но със заглавието на книга от Ел. Багряна (Още по-силни стават краските в лявата политическа карикатура, ако в листите влязат и Жени Живкова, както и *вечната* и *святата* Татяна Дончева).

Някои от метафоричните епитети са лексикални шаблони и понеже към тях не е прибавен израз дешаблонизатор, те принизяват изискаността на стила (*Огромна* страх имам от това; *Тотално* е занижен човешкият контрол).

Метонимичните епитети в повечето случаи се основават на постоянна връзка между обектите по цвят – цветът на знамето на дадена политическа

партия се пренася върху друг обект, свързан с нея (На другия полюс възстановяването на „синята идея“ събра наново „звездите на синия рокендрол“; Искрено привързан към царския либерализъм, Дони истински се отдаде на *жълтата* идея; Демократите си мислеха, че повече няма да видят *червена* бабичка през живота си; Тогава на власт дойде *теменуженосин* авторитаризъм).

Един от метонимичните епитети може да се определи като изграден на основата на връзка по място (Затова *телевизионният* развод между двамата неразделни съратници Слави Трифонов и Р. Петров изглежда толкова интригуващ (раздялата между двамата става в телевизията, в телевизионно предаване, затова метафората *развод* е определена с епитета *телевизионен*).

В заключение ще обобщим, че в публицистичните текстове епитетите не са често срещано явление. Те се откриват предимно в жанра коментар. Субективното мнение на автора се предава чрез метафоричните и метонимичните епитети. Сред метафоричните епитети се открояват предимно хиперболични и оксиморонни, както и такива, съдържащи разговорни лексеми или фразеологизми.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аристотел 1986:** Аристотел. *Реторика*. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1986.
- Брезински 1994 а:** Брезински Ст. *Синтаксис и стилистика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Брезински 2001 б:** Брезински Ст. *Журналистическа стилистика*. Шумен: Издателско-полиграфически комплекс „Юнона“, 2001.
- Велева 1988:** Велева М. *Стилистика на журналистическите жанрове*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1988.
- Маровска 1998:** Маровска В. *Стилистика на българския език*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 1998.
- РЛТ 1980:** *Речник на литературните термини*. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1980.
- Томашевски 1983:** Томашевский, Б. В. *Стилистика*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1983.
- Хованска 1984:** Хованская З. И. *Стилистика французского языка*. Москва: Изд. „Высшая школа“, 1984.

Докладът е изнесен на Паисиевите четения на ПУ „П. Хилендарски“, 2010 г.

ЗА НЯКОИ СИНТАКТИЧНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЗАГЛАВИЯТА НА РЕГИОНАЛНИТЕ ВЕСТНИЦИ „ВЯРА“ И „СТРУМА“

Биляна Тодорова
Югозападен университет „Неофит Рилски“

The aim of the paper is to represent the syntactic models of the local southwestern newspaper titles. They do not tend to be nominal phrases but clauses and sentences. The titles of the materials published in „Struma“ are longer in size and more likely to be metaphorical in their grammar. The titles used in „Vyara“ are shorter, monopredicative and more convenient in their syntactic form.

Key words: clause, sentence, newspaper, title, ellipsis

Заглавието е от особена важност за всеки тип текст. Добрева и Савова (2000: 136) групират заглавията според смисловата им насоченост в три основни категории. Първата обхваща заглавия с ориентация към функцията (или жанра) на текста. Тези заглавия се явяват тематичен обединител на еднотипни по функция съобщения (Добрева, Савова 2000: 170). Във втората категория се поместват тематично ориентираните заглавия – те могат да са отнесени към темата както пряко, така и метафорично. Третата категория е от смесен (функционално-тематичен) тип.

Заглавието има особена функционална тежест и във вестникарския текст. Заглавията в повечето български вестници са от втория тип, като Добрева и Савова (2000: 136–137) смятат, че текстовете с преобладаваща познавателна, осведомителна или инструктивна функция (такива са и част от вестникарските статии) имат заглавия с пряко и относително ясно формулирана текстова тема или нейно подразделение. Ако говорим за размер, „целенасоченото внушение „скъси“ дължината на вестникарския материал и „удължи“ и рационализира заглавието“ (Пенев 1996: 105).

Всички ние сме свидетели на относително по-дългите и значително по-динамични заглавия в националната преса. Важно е обаче какво е озаглавяването в регионалните вестници, които обикновено са извън сферата на интереса на изследователите.

В тази статия ще се опитаме да проследим синтактичните особености на заглавията в югозападните вестници „Вяра“ и „Струма“ – дали заглави-

ята са номинативни (словосъчетания) или предикативни (изречения); какви по вид са тези изречения и т.н.

Статията няма за цел да представи статистически значими резултати и затова ще разгледа подробно по един брой от „Вяра“ и „Струма“. Тъй като вече споменахме, че вестниците твърде често имат под- и надзаглавия, трябва да добавим, че те няма да бъдат включени в това наблюдение, освен в случаите, когато над- или подзаглавието не представлява една синтактична цялост със същинското заглавие.

Произволно избраните броеве са от 15.04.2010 г. на в. „Струма“ и от 16.04.2010 г. на в. „Вяра“. На 16-те страници с формат А2 (505*340) на в. „Струма“ са разположени 81 заглавия, които съдържат 1077 думи, т.е. средната дължина на едно заглавие е 13,3 думи. В. „Вяра“ е с формат А3 (395*282), страниците са 24, заглавията – 86, а думите – 563, т.е. средната дължина на заглавията е 6,5 думи. Както се вижда, в. „Струма“ има значително по-дълги заглавия, интересно е дали това дава отражение на граматичната структура на заглавията в двете издания.

I. Заглавия – словосъчетания

Този тип заглавия не са характерни за съвременната преса, която цели максимална информативност на паратекста. Единственото регистрирано в изследваните броеве изключение всъщност не е статия, а консултация на специалист: *Прекратяване на майчинството* (Вяра, с. 19). Потенциално такива могат да са заглавията на коментарните текстове, но изследваните вестници залагат на информационните жанрове.

II. Заглавия – прости изречения

II.1. Двусъставни и едносъставни изречения

Според начина „на изразяване предикативността и структурата“ изреченията биват едносъставни и двусъставни (ГСБКЕ 1998: 51).

II.1.1. Едносъставни безсказуемни изречения

Започваме разглеждането на простите изречения с тази класификация, защото едносъставните изречения са най-близки до словосъчетанията особено когато говорим за безсказуемни изречения – в крайна сметка наличието или липсата на предикат е основната разделителна линия между двете основни синтактични единици. В случаите на безглаголни изречения във вестникарските заглавия е по-сполучливо да говорим не за именни изречения, а за непълни (елиптирани) безсказуемни изречения. Изпуснатият глагол обикновено е екзистенциалният глагол *съм*, който лесно се възстановява от контекста, но придава особено звучене на изречението: „изреченията, в които се изпуска спомагателният глагол *съм*, са по-напрегнати и експресивни, отколкото съответните пълни изречения“ (Русинов 2000: 87):

Енергийните дружества под шапката на НЕК (Струма, с. 5); *Със 100 млн. повече върнатото ДДС въпреки кризата* (Струма, с. 7); *Петричкият войвода Володя Стоянов фолклорен певец на годината* (Струма, с. 10); *Porsche Panamera с награда „Вдъхновен дизайн“ на автоинтериори на годината* (Струма, с. 11); *На 8 май чакат новия Сауеппе в шоурумове – цената 55 431 евро* (Струма, с. 11). В „Струма“ от този тип са 8 заглавия, или 10% от употребите.

Трябва да споменем, че заглавието *Енергийните дружества под шапката на НЕК* е двусмислено. Поради липсата на тире, което да укаже липсващия глагол, може да бъде прието за именно словосъчетание. В случая текстът на статията дава яснота какво е правилното разчитане на заглавието: *„Всички държавни енергийни дружества ще бъдат обединени в една обща компания, в която водеща ще бъде НЕК, заяви вчера заместник енергийният министър Мая Христова“* (Струма, с. 5). Подобен е и случаят със заглавието *80-г. дядо с присъда за притежание на незаконно оръжие на рождения му ден, черти съдията с думите: „На пушка и жена нямай вера“* – отделянето на *80-г. дядо с присъда за притежание на незаконно оръжие на рождения му ден* със запетая го определя като безсказуемо изречение, а не като номинативна фраза в ролята на външен аргумент. Тези примери показват, че и при относително самостоятелните изречения, каквито са заглавията, контекстът е важен за правилното разбиране на смисъла.

Подобни заглавия често се срещат и във в. „Вяра“ – общо 18 на брой или 21%:

„Недосегаемият“ Вангелов закончан при спецакция (Вяра, с. 1); *Перник срещу бетона по южните склонове на Витоша* (Вяра, с. 2); *Автомивките в Самоков с рекорден оборот* (Вяра, с. 8); *Минният техникум най-после с нов директор* (Вяра, с. 7) и т.н.

По-често срещани в речта са т.нар. безподложни изречения, като огромната част от тях също са непълни – т.е. не става въпрос за безлични изречения, а за т.нар. определено-лични, неопределено-лични и обобщено-лични изречения:

II.1.2. Определено-лични изречения

Тези изречения имат изразено сказуемо с глаголна форма в 1 и 2 л., ед. и мн.ч. на изявително, повелително и условно наклонение (Русинов 2000: 70) и са изключително често срещани във всички стилове, тъй като поради глаголната флексия подлогът е твърде лесен за възстановяване. Бихме могли да подозираме даже, че вариантът с вербализиран подлог е по-силно маркиран стилистично, защото по същество носи редундантна информация. Определено-личните изречения се срещат както в заглавия – прости изречения, така и в сложни такива, като във втория случай имаме още по-малка

неяснота за референцията на елиптирания подлог поради споменаването в предходната част на изречението. Както може да се очаква, подобни изречения се срещат и в заглавията на изследваните броеве на в. „Струма“ (7 на брой или 9%) и в. „Вяра“ (3 на брой, 3%):

Известна златарка завлече клиентки и обяви: Фалирах, срам ме е, ще се самоубия (Струма, с.1); *Управителят на известната ракиджийница в Микрево „Малешевска капка“ Венцислав Янев: Принудени сме да работим на принципа „И вълкът сит, и агнето цяло“, лавирайки между интересите на държавата и производителите* (Струма, с. 8); *Дрю Баримор: Циците да ми стигнат и до земята, да заприличам и на шар пей, не бих се подложила на пластични операции*“ (Струма, с. 10); *Собственикът на едно от първите фотостудия в Благоевград Михаил Христов: След 20 г. опити държавата най-после уби бизнеса ми. Фалирах!* (Струма, с.9); *При важни решения пийте газирано* (Струма, с. 11).

В. „Вяра“: *Борис Андреев: Не бягаме, правят ни проблеми за сградата* (с. 2); *Зам.-министър Ивелина Василева: В края на седмицата възобновяваме работата* (с. 13); *„Банско“: Ако бяхме повели на „Марек“, ставаше лесно* (с. 20).

В голямата част от случаите референтите на елиптирания подлог са изведени в препозиция с двоеточие, което прави кореферирането лесно.

II.1.3. Неопределено-лични изречения

При тези изречения сказуемостта е глаголна форма в 3 л., мн.ч. и въпреки че подлогът е лесно да бъде формално възстановен, то той остава семантично неясен. Той може да бъде известен, но умишлено да не се споменава, за да може вниманието на читателите да се съсредоточи върху действието; може да е и неизвестен, неопределен (Русинов 2000: 77).

Този тип изречения са особено често срещани като заглавия на вестникарските статии, защото отговарят на прагматичните цели на журналистите – създаване на неопределеност и неяснота, които да накарат читателя да прочете текста на статията. Освен това употребата на определено-личните и неопределено-личните изречения отговаря на стратегията да се създаде опозицията „ние – те“: „чрез медията отново се експлоатира опозицията *ние* – народът, и *те* – властта, като тази опозиция е поднесена по начин, безопасен за властта (Лозанов, Спасов, Янков, ред. 2001: 92), защото всичко е на нивото на езиковия каламбур, на „сеирджийството...и гаменския майтап“ (Лозанов, Спасов, Янков, ред. 2001: 114).

Имаме присъствие на колективното „ние“, което се идентифицира с българите като народ, отделени и различни от останалия свят, или с масата българи, противопоставени на благоденстващия управляващ елит. „Ние“, въведено чрез лично или притежателно местоимение, 1л., мн.ч. или чрез глаголната окончателност за 1 л. мн.ч. при определено-личните изрече-

ния, сме обикновено слабата страна, изиграните от съдбата, наследниците на Бай Ганьо, мечтаещи за присъединяване по някакъв начин към света на „другите“, успешите.

„Те“ са или представителите на митичния Запад, или управляващите, които чрез действията си предизвикват бедствия, подобни на природните. „Вредителите“ обаче не са конкретно посочени и не става ясно кой точно е причинителят на съответното действие – той губи идентичността си и отъждествява действието си със своята социална група, която автоматично поема вината за конкретния личен акт. Това става особено ясно от контекста, в който се използват двата типа изречения.

В. „Струма“ – 14 употреби (17%): *Изчезнаха писмените работина кандидатите за директор на РЗОК в Благоевград д-р Каркелев и д-р Димитров (с.1); Отхвърлиха искането на наследниците на румънеца Фека Димо за реституция на 150 000 ха гора в Сандански (с. 2); Арестуваха 3-те проститутки на разклона на с. Бараково, взимали по 10 лв. за сеанс от години (с. 3); Арестуваха учителка, ограбила банка с пластмасов пистолет (с. 5); Сложиха бомби пред офиси в Солун (с. 6); Индипендънт: Търсят двама младежи със заплата € 5 000 да спасяват от изгаряне плажувачите по френското крайбрежие (с.10); Преместиха баскетболен мач от Македония в новата-стара зала „Пирин“ (с. 15) и т.н.*

В. „Вяра“ – 8 употреби (9%): *Искат гаранции за ремонта на 5 социални дома; Гонят 36-има от Асансьорния в Дупница (с. 2); Съдят оцелял в катастрофа шофьор; Затвориха дуо за кражби в Делян; Ловят Абата с хероин в джоба, Спихаха 290 кутии цигари (с. 3) и т.н.*

Измежду заглавията на изследвания брой на в. „Струма“ липсват обобщено-лични изречения. Единствената безлична употреба е: *70-те жени от клуб „Дълбошница“ се разбунтуваха: Писна ни от тормоза на отговорника Ил. Карамачев, държи се като че му е бащиния“*. В изследвания брой на „Вяра“ срещнахме две такива употреби: *Вали ни, но е част от тръпката (с. 11); „Банско“: Ако бяхме повели на „Марек“, ставаше лесно (с. 20).*

II.2. Съобщителни, въпросителни, подбудителни, желателни и възклицателни изречения.

Както е известно, по цел на изказването изреченията биват съобщителни, въпросителни, подбудителни, желателни и възклицателни.

II.2.1. Съобщителни изречения

Огромната част от заглавията във вестниците по същество са съобщителни изречения, тъй като тяхната честота и в речта е най-висока, а и те са стилистично неутрални. Освен това основна функция на медиите е да информират, а чрез съобщителните изречения „говорещият осведомява слушателя за неизвестни нему факти“ (ГСБКЕ 1998: 56). Затова 92% от загла-

вията в „Струма“ и почти всички от заглавията във „Вяра“ са именно такива: *ВСС допусна до конкурса за магистрат №1 на Пиринско Катя Белюва, Вл. Пензов и Хр. Георгиев* (Струма, с. 1); *Ратко Младич гледа крави във Войводина* (Струма, с. 6); *Красива рожденичка блесна на дансинга в „Сън сити“* (Струма, с. 16) и т.н.

Цирконий за 1 млн. лева иззега спецченгета от Кюстендилския Данте (Вяра, с. 1); *Шивачки вардят цех от шеф беглец* (Вяра, с. 2); *Петрички майки скачат срещу бележките за имунизации* (Вяра, с. 3); *Паскалев почна чистка, 9 шефове на културни звена треперят за местата си* (Вяра, с. 3) и т. н.

II.2.2. Въпросителни изречения

Изследователите споменават, че в съвременната преса, за да се привлече вниманието още от заглавието, се използват повествователни изречения, завършващи с въпросителен знак (Ликоманова, Трифонова, ред. 1999: 182, Замбова 2000: 116), както и въпросителни изречения (Васева 1991: 196, Велева 1995: 53-54; Виденов, Алексова, Ангелов, ред. 1995: 247). В заглавията от изследваните броеве на в. „Вяра“ и на в. „Струма“ обаче липсват такива употреби.

II.2.3. Подбудителни изречения

Като изречения, в които говорещият подтиква към действие или търси позволение за извършване на определено действие (ГСБКЕ, 1998: 79), подбудителните изречения са стилистично оцветени, субективномодални. Те, по обясними причини, не се срещат твърде често във вестникарските текстове.

В заглавията на в. „Вяра“ такива изречения липсват. В заглавията на изследваните текстове от в. „Струма“ открихме три такива употреби: *80-г. дядо с присъда за притежание на незаконно оръжие на рождения му ден, черпи съдията с думите: „На пушка и жена **нямай** вера“* (с. 2); *Централата на ГЕРБ нареди: До 11 май **да се проведат** общинските отчетно-изборни конференции в Благоевградска област* (с. 3); *При важни решения **пийте** газирано* (с. 11).

II.2.4. Желателни изречения

Тяхната употреба във вестникарските текстове, особено в информативните жанрове, е доста ограничена, защото в тях се извършва само пожелание за извършване (неизвършване) на определено действие (ГСБКЕ 1998: 86): *Сергей Станишев: Изтича срокът на антикризисния план, правителството да дойде в парламента и да представи програмата* (Струма, с. 7); *Дрю Баримор: Циците да ми стигнат и до земята, да заприличам и на шар пей, не бих се подложила на пластични операции* (Струма, с. 10); *„Банско“: Ако бяхме повели на „Марек“, ставаше лесно* (Вяра, с. 20).

Желателните изречения (както се вижда от цитираните примери) в заглавията на информационните текстове представят желанието на герой на материала, а не това на журналистите и затова са ограничени като употреба (има само две употреби в изследвания брой на „Струма“ и едно във „Вяра“), но пък въвеждат субективен, личен елемент в пространство, което би трябвало по презумпция да е обективно.

Възклицателно е само едно от изреченията в заглавията на изследвания брой на в. „Струма“: *След 20 г. опити държавата най-после уби бизнеса ми. Фалирах!* (с. 9). Във „Вяра“ такива заглавия липсват. Като силно субективномодални и ситуационно зависими, такива заглавия могат да се срещнат само при извънредни обстоятелства, които предразполагат силна емоционална реакция – големи спортни победи, протести, силни природни катаклизми и т.н.

II.3. Утвърдителни и отрицателни изречения

II.3.1. Утвърдителни изречения

Това е по-често срещаният тип изречения и в речта, и в заглавията, тъй като събитията, които са се случили, имат обикновено по-голяма тежест от тези, които по някаква причина не са се случили:

К. Паскалев освобождава зам.-кмета по културата В. Василев и 4-ма ключови експерти (Струма, с. 1); *Абсолвенти и абитуриенти се смесиха на огромния дансинг в „Мулти спейс“* (Струма, с. 16) и т.н.

ВМРО-НИЕ тайно учредена в Перник (Вяра, с. 5); *Ролман отрече клеветите срещу д-р Тренчев* (Вяра, с. 5); *Благоевградските джипита съдят касата; Книги от Солунската гимназия оживяха* (Вяра, с. 7) и т.н.

II.3.2. Отрицателни изречения

В изследвания корпус отрицателните изречения са общоотрицателни – отрича се сказуемото, т.е. самото действие. Такива са 6 (7%) заглавия на „Струма“ и 3 (3%) – на „Вяра“:

Социалният министър Т. Младенов не зачете резултатите от конкурс и назначи за шеф на Социални грижи в Сандански Е. Петкова – Сливкова (Струма, с. 1); *Магистратите от Военно-апелативен съд не можеха да прочетат няколко страници от експертиза и отложиха делото „Чората“* (Струма, с. 2); *80-г. дядо с присъда за притежание на незаконно оръжие на рождения му ден, черти съдията с думите: „На пушка и жена нямай вера“* (Струма, с. 2); *Иван Костов „В 60 мерки никъде не се използва думата „реформа“, това е ляв популизъм* (Струма, с. 7); *Лютви Местан: Кризата не ще меси, а прагматика и реформи* (Струма, с. 7); *Дрю Баримор: Циците да ми стигнат и до земята, да заприличам и на шар пей, не бих се подложила на пластични операции* (Струма, с. 10).

Не бягаме, правят ни проблеми за сградата (Вяра, с. 2); Паветата в цех на Томова не били откраднати (Вяра, с. 5); В БСП не са добре, щом защитават инвеститори като ЕРП-тата (Вяра, с. 9).

II.4. Кратки и разширени изречения

Според ГСБКЕ (1998: 51) „кратките прости изречения се състоят само от подлог и сказуемо, разширените от подлог, сказуемо и техни пояснения“. Тенденцията към увеличаване на дължината на заглавията в съвременната преса, която е особено характерна за в. „Струма“, предполага заглавията почти безизключително да са разширени изречения. Изключения правят някои прости изречения в състава на сложното или пък някои видове непълни изречения: *След 20 г. опити държавата най-после уби бизнеса ми. Фалирах!* (Струма, с. 9); *Известна златарка завлече клиентки и обяви: Фалирах, срам ме е, ще се самоубия* (Струма, с. 1).

Във „Вяра“ се срещат доста по-къси заглавия, но отново изреченията са разширени.

II.5. Пълни и непълни изречения

Стилистично маркираният член са непълните изречения, поради което е нормално те да се срещат статистически по-рядко от пълните. Едносъставните изречения, които обсъдихме в II.1., по същество са непълни изречения. Такива са и заглавия като *Дело за пране на пари срещу Доган* (Струма, с. 5); *По-здрави само за 90 секунди* (Струма, с. 13), *Професор и доцент и без ден стаж* (Вяра, с.17) и т.н., които, въпреки че са безсказуемни, са запазили предикативния си характер и сказуемостта лесно може да се възстанови от читателя. В случая е още по-лесно, тъй като последващият текст (лийдът) съвсем ясно вербализира елипсата:

Дело за пране на пари срещу Доган

Прокуратурата е образувала дело за пране на пари срещу лидера на ДПС Ахмед Доган... (Струма, с. 5);

По-здрави само за 90 секунди

Подобряването на здравето отнема време,но не толкова, колкото сте си мислели. Да, трябва да правите по 30 минути упражнения всеки ден и да спите по 7-8 часа на нощ... (Струма, с. 13);

Професор и доцент и без ден стаж

Университетите ще дават научните степени, професор и доцент ще се става и без ден стаж... (Вяра, с. 17);

Югозападът в ролята на арбитър

„Пирин“ (Бл) и „Миньор“ (Пк) ще влязат в ролята на орбитър в борбата за изпадане и за евротурнирите... (Вяра, с.22) и т.н.

Особен тип съюзна елипса срещаме твърде често в заглавията на изследваните вестници. Става въпрос за имплицитното катафорично свързва-

не, при което се пропуска метакомуникативният глагол във въвеждащ израз към следваща пряка реч (Добрева, Савова 2000: 212): *Волен Сидеров: Сини и червени си подават топката, за да ударят под кръста* (Струма, с. 7); *МВФ: Кабинетът в България много говори, води рискова политика* (Струма, с. 7); *Лютви Местан: Кризата не ще меси, а прагматика и реформи*; *Иван Костов: В 60 мерки никъде не се използва думата „реформа“, това е ляв популизъм* (Струма, с. 7). Такива заглавия има и във в. „Вяра“, те са особено характерни, когато се представят чужди думи – *Борис Андреев: Не бягаме, правят ни проблеми за сградата* (Вяра, с. 2); *Маг Зорница: Градът е енергиен център, орисан да управлява водата* (Вяра, с. 11); *Румен Спасов: ИСПА е благодатен рай за археолозите* (Вяра, с. 12) и т. н.

Дори при запазване на вербалния глагол този модел продължава да е актуален за в. „Струма“, като двоеточието се оказва заместител на кавичките в пунктуацията особено на вестникарските заглавия (Замбова 2000: 117), което можем да тълкуваме като стремеж за освобождаване от препинателни знаци при пряка реч и опростяване на пунктуацията (Виденев, Алексова, Ангелов, ред. 1995: 248): *Централата на ГЕРБ нареди: До 11 май да се проведат общинските отчетно-изборни конференции в Благоевградска област* (с. 3) и т.н. В този брой на „Струма“ има 4 такива употреби.

II.6. Прости и сложни изречения

По състав и граматична структура изреченията биват прости и сложни (ГСБКЕ, 1998: 48).

II.6.1. Прости изречения

Простите изречения имат един предикативен център и представят една завършена мисъл: *К. Паскалев освобождава зам.кмета по културата В.Василев и 4-ма ключови експерти* (Струма, с. 1); *Изчезнаха писмените работи на кандидатите за директор на РЗОК в Благоевград д-р Каркелев и д-р Димитров*; *Ат. Ангелов – Мацолата и съпругата му Йорданка завежда иск за 44 000 лв. срещу бившата си фирма „Еко Ботълс“ на Ив. Давидков за неплатен наем на резервоар за вода* (Струма, с.1) и т.н.

Деца от Пиринско станаха евродепутати (Вяра, с. 24); *Андреа разстреля кинаджии на червения килим* (Вяра, с. 24); *Умореният „Бела“ стигна до равенство* (Вяра, с. 22); *Диканчани бият за ЧРД* (Вяра, с. 20) и т.н.

Усложнените прости изречения са най-често срещаните в заглавията на в. „Струма“ – 62% от всички заглавия. Във „Вяра“ са още по-голям процент – 84%. Тази тенденция потвърждава наблюдението над особеностите на заглавията на централните всекидневници, направено от Зидарова (2011).

II.6.2. Сложни изречения

II.6.2.1. Сложни съчинени изречения

Сложните съчинени изречения представят (поне) две равноправни предикативни структури. 9 (11%) от заглавията във в. „Струма“ са по същество сложни съчинени изречения.

Социалният министър Т. Младенов не зачете резултатите от конкурс и назначи за шеф на Социални грижи в Сандански Е. Петкова – Сливкова (Струма, с.1); 27- г. санданчанин блъсна дете, счупи му ръката и носа (Струма, с. 2); Магистратитте от военно-апелативен съд не можеха да прочетат няколко страници експертиза и отложиха делото „Чората“ (Струма, с. 2) и т.н.

Във „Вяра“ те са 4 (5%): *Не бягаме, правят ни проблеми за сградата (с. 2); Паскалев почна чистка, 9 шефове на културни звена треперят за местата си (с. 3); Банско направи силен сезон, догодина посреща световните скиори (с. 10); Вали ни, но е част от тръпката (с. 11).*

II.6.2.2. Сложни съставни изречения

Тенденция при сложните съставни изречения – заглавия е елипсата на съюзните връзки (Зидарова 2011), поради което критерият за определяне на вида изречение е по-скоро семантичен, не толкова формален. В II.4. споменахме за случаите на пропускане на метакомуникативния глагол и на подчинителните съюзни връзки:

70-те жени от клуб „Дълбошница се разбунтуваха: Писна ни от тормоза на отговорника Ил. Карамачев, държи се като че му е бащиния“ (Струма, с. 1); Съдът потвърди: Собственикът на „Проминвест“ А. Янудов дължи на държавата 1 141646 лв. акциз (Струма, с. 2) и т.н.

НАП продава на търг две луксозни коли, собственикът им дължи 160 000 лева данъци (Струма, с. 5); Вулкан изригна изпод исландски ледник, масово евакуират хора (Струма, с. 6).

2 г. пробация за перничанка, прегазила човек (Вяра, с. 4); Маг Зорница: Градът е енергиен център, орисан да управлява водата (Вяра, с. 11); Кюстендилци в паника – в насипния материал имало радиация (Вяра, с. 13) и т.н.

Във „Вяра“ имената на авторите на съобщенията с изпуснат метакомуникативен глагол са изведени като надзаглавия и са маркирани отделно от заглавията, затова няма да ги имаме предвид при разглеждането на вида изречения. Например: *Маг Зорница (надзаглавие); заглавие: Градът е енергиен център, орисан да управлява водата.*

Въвеждането в препозиция на подчинените допълнителни изречения с изпуснат съюз „че“, при което главното изречение, което е в края на сложното изречение, е отделено със запетая, се отбелязва като продукти-

вен модел още от П. Пашов (1994: 385). Среща се в заглавията и лийдовете на в. „Струма“ и днес:

Полюша избира президент на 13 или 20 юни, реши Сеймът; Чернобилската АЕЦ може отново да избухне, алармира украински депутат (Струма, с. 6).

В изследвания брой на в. „Вяра“ този модел не е актуален.

12 заглавия във в. „Струма“ (15%), 9 във в. „Вяра“ (10%) са сложни съставни изречения. Както се вижда, по-голямата част от тях са непълни, като по този начин се спестява място и се създава кинематографичен ефект: *Вулкан изригна изпод исландски ледник, масово евакуират хора (Струма, с. 6); НАП продава на търг две луксозни коли, собственикът им дължи 160 000 лева данъци (Струма, с. 5); Пирин (Бл) почна с чистката, гони Симов (Вяра, с. 20).*

Тези заглавия обаче затрудняват разбирането и напомнят юктапозиционното свързване, при което две различни теми се срещат в едно общо заглавие. Юктапозиционното свързване обаче е неприемливо от стилистична гледна точка, защото според Матезиус (1967: 491) всяко самостоятелно изречение трябва да съдържа само една мисъл, която да е ядро (рема) на изказването. Освен това изпускането на съюзи затруднява определянето на връзката между двете изречения – дали тя е подчинителна или съчинителна. Например: *Пирин (Бл) почна с чистката, гони Симов (Вяра, с. 20)* може да се разчете като *Пирин (Бл) почна с чистката И гони Симов* или *Пирин (Бл) почна с чистката КАТО гони Симов*.

II.6.2.3 Сложни смесени изречения

Сложните смесени изречения са 10 (12%) в изследвания брой на в. „Струма“. За тях са характерни същите особености, които вече споменахме при разглеждането на останалите видове изречения. Срв.:

Известна златарка завлече клиентки и обяви: Фалирах, срам ме е, ще се самоубия (Струма, с. 1); Бизнесменът Д.Владимиров обжалва решението на районния прокурор Ю.Крумов, поиска експертиза от представителството на „Фолксваген“ взривен ли е, или се е замозапалил автомобилът му (Струма, с. 3) и т.н.

Във в. „Вяра“ сложни смесени изречения няма, което е логично предвид значително по-голямата дължина на заглавията в „Струма“.

III. Изводи

И за заглавията на регионалните вестници са характерни особеностите, които следват централните вестници. Заглавията са предикативни, често елиптирани, което е изява както на стремежа за икономия на изразните средства, така и на желанието за създаване на неопределеност и неяснота, които да предизвикат интерес към останалата част от текста. Елиптирани

могат да бъдат подлогът и сказуемото, може да се пропускат и съюзни връзки.

Най-често заглавията в двата вестника са двусъставни съобщителни, утвърдителни, прости разширени изречения. В „Струма“ се отличава с по-дълги и обстоятелствени заглавия и затова по-голяма част от неговите заглавия са сложни изречения в сравнение с в. „Вяра“. Освен това по отношение на синтаксиса в заглавията на в. „Вяра“ по-рядко се срещат стилистично оцветени употреби, за разлика от заглавията на в. „Струма“: в „Струма“ се срещат по-често едносъставни, непълни, подбудителни, желателни и отрицателни изречения, т.е. маркираните членове на опозициите, характерни за различните класификации на видовете изречения.

ЛИТЕРАТУРА:

- Братанова–Дончева 1995:** Братанова – Дончева М. За някои особености на заглавията в ежедневниците ни, // *Проблеми на социолингвистиката*, Под ред. на М. Виденов, Кр. Алексова, А. Ангелов. София: Международно социолингвистично дружество, 1995, 246 –248.
- Васева 1991:** Васева Ив. За езика и стила на днешния печат, // *Съвременна журналистика*, №1 – 4, 1991, 175 – 198.
- Велева 1995:** Велева М. За несъщинската разговорност на вестникарските заглавия, // *Съпоставително езикознание*, кн.1/ 1995, 47 – 55.
- Виденов, Алексова, Ангелов ред. 1995:** Проблеми на социолингвистиката. Ред. М. Виденов, Кр. Алексова, А. Ангелов. София: Международно социолингвистично дружество, 1995.
- ГСБКЕ 1998:** *Грамматика на съвременния български книжовен език, т. 3, Синтаксис*, София: Абагар, 1998.
- Дичев 2001:** Дичев Ив. Разпродажба на времето, // *24 часа – Вестникът*, Под ред. на Г. Лозанов, О. Спасов и Р. Янков. София: ИК „Труд“, 2001, 111 – 118.
- Добрева, Савова 2000:** Добрева Ел., Савова Ив. *Текстолингвистика*, Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2000.
- Замбова 2000:** Замбова А. *Манипулативни стратегии в печата*, София: Сема РЩ, 2000.
- Зидарова 2011:** Зидарова В. *Преглед на титрологичните практики в новата българска преса*. 20.02.2011
http://www.belb.net/personal/zidarova/headlines_press.htm.
- Ликоманова, Трифонова ред. 1999:** *Медиите и езикът*. Ред. И. Ликоманова, Й. Трифонова. София: ИК „Ето“, 1999.
- Лозанов, Спасов, Янков ред. 2001:** *24 часа – Вестникът*. Ред. Г.Лозанов, О. Спасов, Р.Янков. София: ИК „Труд“, 2001.
- Матезиус 1967:** Матезиус В. Язык и стиль, // *Пражский лингвистический кружок*, Под ред. В.А. Звегинцев. Москва: Прогресс, 1967, 444 – 523.

- Пашов 1994:** Пашов П. *Практическа българска граматика*, София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994.
- Пенев 1996:** Пенев В. Общественото мнение между медиите и властта, между европейските модели и българските реалности, // *Българско медиазнание*, 1996, 91–107.
- Русинов, 2000:** Русинов Р. *Практическа стилистика. Просто изречение. Синтактично-стилистични фигури*, В. Търново: ИПК „Св. Евтимий Патриарх Български“, 2000.
- Спасов 2001:** Спасов О. От политиката до гражданите, // *24 часа – Вестникът*, Под ред. на Г. Лозанов, О. Спасов и Р. Янков. София: ИК „Труд“, 2001, 89 – 102.
- Тодорова 1999:** Тодорова М. За митовете, които медиите могат да създадат, В: *Медиите и езикът*. Под ред. на И. Ликоманова, Й. Трифонова. София: ИК „Ето“, 1999, стр. 180 – 184.

ЗА КАКВО НИ Е ЕЗИКОВАТА КУЛТУРА?

Антоанета Джельова

In this paper, I will discuss the diglossia during the different periods of the development of the literary Bulgarian – old-Bulgarian and present-day Bulgarian. The particularities of the development of the linguistic culture during the last decades and its perspective in the modern education are shown.

Key words: diglossia, the linguistic culture

1. Универсалната способност на човека да възприема света символно и абстрактно, да го преобразява и същевременно да преобразява себе си е отразена в двете основни функции на езика – когнитивната комуникативната – на които се основава човешката цивилизация. Даването на приоритет на едната от тях предопределя разнопосочието на лингвистичните търсения. Като цяло лингвистичните интереси в последните десетилетия са ориентирани повече към историческата лингвистика, типологията и създаването на различни теории при игнорирането на синхронната проблематика на книжовните формации. От друга страна обаче, се утвърждават нови течения като лингвостранознание, етнолингвистика, лингвокултурология, при които комуникативните процеси, проблемът за говорещия човек и отношението *език–общество* са основни.

Пресечна точка на взаимната обусловеност на когнитивната и на комуникативната функция на езика е една на пръв поглед маргинална дисциплина като езиковата култура. Тази позиция е резултат от интердисциплинарната ѝ същност и от неяснотата на нейния предмет.

2. Самото наименование предполага изясняването на две основни понятия – език и култура. От различните дефиниции за култура можем да обобщим, че културата е цялостен модел на човешко познание, вярвания, поведение, изграждане на система от споделени умения, практики и ценности, характерни за човечеството като цяло или за определени общности. Културата е отражение на социалното развитие и усъвършенстване както на общността, така и на отделната личност. Тя е процес на адаптация към средата и към промените във външния свят. Този процес се осъществява чрез образованието като придобиване на система от знания в различни области и формиране на определени навици и умения. Човешката способ-

ност за обобщаване и представяне на опита чрез символи е свързана и с проявата на творчество чрез въображението.

Основните операции с информацията – създаване, съхраняване, предаване и обогатяване на знанията за човека и действителността – се осъществяват чрез традициите и чрез езика.

Културата на езика и културата на речта са част от културата въобще. Културата на езика е свързана с културата на мислене и познания за различните езикови явления. Културата на езика предполага цялостно високо равнище на обща култура и развитие на способност за синтетично и аналитично мислене. Културата на речта е конкретна реализация на езиковите свойства и възможности в условията на всекидневното писмено и устно общуване. Езикът е показател както за интелектуалното и нравственото развитие на отделния човек, така и за развитието на обществото.

3. Според дефиницията за система съществуването на всяка система се предопределя от съществуването на друга взаимодействаща си с нея такава система. Системата на езика и системата на културата са взаимно свързани и взаимно проникващи се със специфично отношение между тях.

Системата на езика е част от системата на културата. Културата също е само част от системата на езика, но съществуването на всяка една от тях зависи от наличието на другата. Езикът е система от знаци за двойно опосредствано отражение на действителността – веднъж чрез категориите на мисленето и втори път чрез категориите на езика. Принципът за двойно означаване дава възможност езикът да интерпретира всяка друга знакова система (вж. Добрев, Добрева, 1993: 33).

Отношението *език–култура* е центрирано върху човека като индивидуална и социална същност. То може да бъде проследено в три основни аспекта, посочени от Тер-Минасова:

А. Езикът – огледало на културата.

Според тази метафора, една от най-разпространените, езикът е огледало на културата – отразява реалния свят, обкръжението на човека, условията на неговия живот, общественото съзнание на народа, манталитета, националния характер, модела на живот, картината на света, традициите, обичаите, морала, системата на ценностите, светоусещането, световъзприемането. В две основни посоки се насочват наблюденията на езиковедите при изследването на тази страна на езика:

1. Лингвокултурологични изследвания при синхронно съпоставяне на различни езици, свързани с установяването на безеквивалентна лексика, изразяването на едно и също понятие по различен начин, съществуването на т. нар. *лакуни* (езикови съответствия на семантичната диференциация на дадено понятие – напр. в англ. различните наименования на адвокатската професия според спецификата на юридическите занимания), наличи-

ето на екзотизми и етнографизми като символ на различни култури. Основание за такава насоченост е идеята, че пътят от реалния свят към понятието и след това към словесното му изразяване е различен у различните народи. Обусловен е от различия в историята, географията, различия в развитието на общественото съзнание (Тер-Минасова 2000: 39, 46, 48).

2. Изследване на националнокултурната специфика на речевото поведение на човека в типични ситуации – роли на личността. В този план основните наблюдения са върху думата, словосъчетанието, фразеологията, идиомите, пословиците, поговорките като непосредствено средоточие на народната мъдрост и културен опит на народа. Въведен е и специфичен термин *логоепистема* – знание, носено от езиковата единица като такава.

Б. Езикът – отражение на промените и развитието на обществото, неговия манталитет и култура.

В този случай от особена важност е отношението между литературния език и нелитературните форми, дълбочината и характера на стилистичната диференциация, предопределени от културната история на обществото – писменост, книгоиздаване, държава, идеология, религия, междуезикови контакти (Мечковска, 2000).

Езикът е начало на два противоположни процеса: от една страна, „мощно обществено оръдие, формиращо човешкия поток в етнос, образуващ нация чрез запазване и предаване на култура, традиция, обществено самосъзнание на даден речев колектив“, от друга, средство за разединяване на хората – знак за принадлежност към определен социум, определена социална и културна прислойка, противопоставяне на *етноинтеграция–етнодиференциация* според принципа *свой–чужд* (Тер-Минасова 2000: с. 14).

Всеки книжовен език трябва да бъде представен с неговото минало, настояще и проекция за бъдеще. Езикът може да се придържа към установената традиция (английски) или да се прояви като пълна противоположност, което зависи от историята, развитието на държавата, идеологията и общественото съзнание.

Две напълно противоположни тенденции се наблюдават в историята на книжовния български език. Книжовният старобългарски език е първият писмено засвидетелстван славянски език. Още със самото си създаване се отличава с висока обработеност на изразните средства. Има два книжовни центъра, но без съществени диалектни различия. Стабилната писмена традиция и високата обработеност на изразните средства правят възможно съществуването му чрез две основни функции: *език на българската народност*, реализиран чрез основните функционални стилове – публицистичен („За буквите“ на Черноризец Храбър), научен („Шестоднев“ и „Небеса“ на Йоан Екзарх), художествен („Азбучна молитва“ и „Проглас към евангелието“), административно-делови (различни грамоти и документи на Царската

канцелария); *език на богослужението*, разпространяван сред останалите славянски народи като диглосия и утвърден като класически език на славянската езикова група, равен по статут на гръцкия и латинския.

В съвременния български книжовен език се наблюдават противоположни тенденции – стесняване на употребата му поради социално-икономически, културно-исторически, демографски причини и вероятност за диглосия, но с обратна перспектива.

Диглосията в съвременния български книжовен език в кратък исторически период представя два противоположни модела. Преди да ги коментираме, ще изясним понятието. При диглосията на определена територия или в дадено общество съществуват два езика или две форми на даден език, употребявани в различни функционални сфери, от които едната е доминираща и се възприема като висока, а другата – като ниска. Обикновено ниската форма е родният или разговорният език за цялото население или отделни негови части, а високата – родствен или неродствен надетнически език на територия с разнообразен етнически състав на населението. При наличие на добро образование в българския се наблюдава изчезване на диалектите и разширяване на сферата на употреба на книжовния език в м. регионалните говори и м. езиците на някои етноси. Тенденцията за стабилизация на книжовния език обаче протича едновременно с изчезването на богатството на народните говори, което води до дестабилизация на българския език. Тази дестабилизация при конвергенцията и унификацията на езиците в ЕС може да доведе до налагане на диглосия на английския език за сметка на нормалното и постепенно утвърждаване на билингвизъм след няколко поколения. (Виденев 2007; Виденев, Стоянов, Исса 2008).

Поблемът за диглосията и развитието на езиковата ситуация и обществото е особено актуален за езици като българския, чието съществуване като сравнително ограничен езиково-културен феномен зависи от множество фактори.

Като съвкупност от материални и духовни ценности културата отразява състоянието на обществения, стопанския и умствения живот в определена епоха или време. Променя се и информационният поток, насочен към езиковата система, при което езикът също се преустройва. При трансформациите на обществото се променя логосът, а заедно с него и критериите за оценка и езиков вкус.

Наблюдават се и се осмислят различни явления. Настъпват промени в езиковото съзнание на обществото. Изменя се характерът на публичната комуникация – в публичните изяви се включват лица с различен социален статут и различна обща и езикова култура, публичната реч става диалогизирана, разкрепостена. Установяват се противоположни тенденции в развитието на езика. При едната се обогатяват изразните му възможности

чрез преодоляването на старите тоталитарни клишета на неемоционалния официален стил с неговата ритуалност и идеологическа еднородност на езиковите щампи. Навлиза разговорна реч, чрез която се проявяват личностното начало и индивидуалността. При другата нараства количеството на вулгаризмите, граматическите грешки и проявите на ниска езикова и обща култура, което влияе на формирането на езиковия вкус на отделната личност и на обществото. Донякъде това е резултат от недостатъчната образование, ниската обща и езикова култура на доминиращи в медийното и политическото пространство личности. Стига се до промени в моралния и етичния стандарт на обществото. Понижаването на езиковата култура на част от обществото е част от разрушителна тенденция, която се наблюдава по отношение на властта, дисциплината, реда, нормите, гарантиращи спокойствието и поведението на личността.

Двете противоположни тенденции – създаване на изискан и усъвършенстващ се език със стремеж към книжовност и усвояване на нови изрази възможности (навлизане на нова лексика, въвеждане на принципа за икономия) и деградация на езика – са проява на поляризацията на обществото в социално-икономическата и културната сфера, което води до неговата дестабилизация. Двете крайности за налагане на много висок стил, понякога с прояви на снобизъм, и на нисък стил, достигащ до вулгаризация, постигат един-единствен резултат, свързан с проблема за националната идентичност.

Една от възможностите за преодоляване на тези противоречия са перспективите, които предлага езиковата култура като инструмент за социално възпитание.

В. Езикът – оръдие и инструмент за културно формиране на личността. Той формира човека, определя неговото поведение, модел на живот, световъзприемане, национален характер, идеология (Тер-Минасова 2000: 133).

Три са възможностите за това:

1. *Развиване на езикова критика като раздел от приложната лингвистика.* Целта е култивиране на езика в общественения живот. Необходимо е не само установяване на равнището на езикова компетентност, но и съзнателна работа за неговото повишаване чрез няколко последователни етапа: усвояване на граматичната и пунктуационна норма; конструиране на устни и писмени текстове при спазване на характерните изисквания за информативност, свързаност, целенасоченост на изложението, цялостност, завършеност, адекватност и уместност, ефективност и въздействие върху реципиента.

2. *Формиране на езиков вкус при изразяването чрез устно и писмено общуване на денотативна и конотативна информация.* От особено зна-

чение е конотативната информация с нейния емоционално-експресивен и оценъчен характер, който трябва да е съобразен със спецификата на комуникативния акт, официалния или неофициалния тип на речта. Проблемите на конотативната информация са обект на реториката, която е част от съвременната стилистика.

3. *Изграждане на комуникативни умения и навици при интегрирането на личността и адаптирането ѝ към действителността.* Усъвършенстването на личността в тази посока предполага висока степен на развитие на езикови знания, умения, навици, творчески способности. Правилното общуване и познания по реторика са решаващи за професионалното развитие на личността както, когато заема ръководна позиция, така и когато е в позиция на изпълнител. В сферата на мениджмънта, политиката, правото, журналистиката, обучението езиковата култура е основно средство за преодоляване на противоречията в обществото и гарант за неговото развитие.

4. От направения преглед става ясно, че езиковата култура има следните основни функции: комуникативна, аксиологична, гносеологична, възпитаваща, развиваща, нормативно-регулативна, рефлексивно-корелационна, оценъчно-диагностична и прогностична.

Като един от компонентите на приложната лингвистика езиковата култура има пряко отношение към останалите компоненти на приложната лингвистика – теория и практика на преподаването, социолингвистика, правопис и правоговор, теория на въздействието и теория на аргументацията, политическа лингвистика, терминология и терминография, лингвистическа терминология и психолингвистика.

Като учебна дисциплина за специалисти, които не са филолози, езиковата култура формира различни педагогически и психологически умения, артистично-импровизаторски способности, бързина и ефективност при изпълнението на определени цели, толерантност, наблюдателност, мобилност и сигурност.

Развитието на дисциплината, съобразено със съвременните политически, икономически и културни интеграционни процеси, предполага осъществяване на две противоположни, но взаимно свързани тенденции: адаптация към чуждия опит и достижения и запазване на националната идентичност.

В този смисъл преподаването на езиковата култура можем да представим с три основни модула:

1. Основни познания за езика и речта – устна и писмена. Национален език и книжовен език. Особености в развитието на отделните периоди от историята на българския книжовен език и различните културно-езикови тенденции в тях.

2. Представяне на културно-речевите норми на правописа, пунктуацията и правоговора. Усвояване на умения за създаване на устни и писмени жанрове, характерни за различни стилове и техните разновидности – официално-делови (канцеларски, юридически, дипломатически), публицистичен, научен, художествен и разговорен. Овластяване на всички жанрове, свързани с обучението и изследователския опит. Придобиване на умения за конструиране на текст с необходимите признаци свързаност, информативност, граматичност, цялостност, завършеност. Разширяване на познанията за преводачески техники и графично оформяне на текстове.

3. Създаване на навици за речево поведение в професионално ориентирана ситуация, запознаване с правилата и нормите на речевия етикет в различни социални области и прилагането им в различни ситуации на общуване с равнопоставени, подчинени и висшестоящи. Създаване на умения за въздействие и убеждаване, съобразени с основни познания за психология на личността. Формиране на навици за координиране на мимики и жестове по време на говорене, придобиване на опит в публичното говорене и начините за преодоляване на сценичната треска на хора без достатъчно изяви в публичното пространство.

Изкуството да се убеждава и въздейства и умението за смело и оригинално мислене и творчество предполагат съобразяването с три условия: познаване на предмета, за който се говори; познаване на родния език; истинност и обективност на предаваната информация.

Повишаването на равнището на общуване при максималното използване на изразните възможности на езиковите средства усъвършенстват едновременно и личността, и обществото.

ЛИТЕРАТУРА:

Виденов 2007: Виденов, М. *Европейският съюз и предизвикателствата пред българските езиковеди* – В: Български език и литература (електронна версия), 2007, № 1, Електонно списание LiterNet 28.04.2007, № 4 (89) – <<http://litenet.bg/publish3/mvidenov/evropejskiiat.htm>>

Виденов, Стоянов, Исса 2008: Виденов, М., Стоянов, Кр., Исса, К. *Ние и българският език* – В: Български език и литература 2008, № 1, <<http://litenet.bg/publish3/mvidenov/nie.htm>>

Добрев, Добева 1993: Добрев Д, Добрева Е. *Справочник на семиотичните термини*. Шумен, 1993.

Мечковска 2000 : Мечковская, Н. Б. *Социальная лингвистика*. Москва, 2000.

Тер-Минасова 2000: Тер-Минасова, С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва, 2000.

**КНИГАТА „1000 ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ ВЪРХУ
БЪЛГАРСКИЯ ПРАВОПИС“ – ЕДНО НЕОБХОДИМО
ПОСОБИЕ ЗА ОБУЧЕНИЕ И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ
НА ЕЗИКОВАТА КУЛТУРА**

Аспазия Борисова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Департамент за езиково обучение – ДЕО-ИЧС,
Катедра „Български език“*

In the work is presented the book „1000 test tasks on the Bulgarian spelling“, namely: motives for its creation; purpose; users; content; types of tasks; formulation of tasks; language sources for the examples in the tasks; effects of use.

Key words: education, Bulgarian language, tests, Bulgarian orthography, spelling

Правописът – основата на нормативно правилния писмен текст

В писмената практика всеки добре развит и обработен книжовен език се създава на определена азбука и има свой правопис, който, обуславяйки единни, общозадължителни правила на писане на думите, улеснява писменото езиково общуване както между членовете на общността от носители на съответния език, така и между неговите ползватели чужденци. Само наличието на писменост обаче не е достатъчно, за да се осъществява комуникация, ако по силата на негласен обществен договор тези единни общозадължителни правила не се усвояват целенасочено в организиран образователен процес.

Писмото

Като система от знаци и правила за записване на речта писмото играе важна роля в културното развитие както на отделния индивид, така и на всеки народ, служейки за съхраняване и предаване във времето на неговия цивилизационен модел. „Чрез писмото речта става достъпна за зрително възприемане без ограничения във времето и пространството. Писмото на народите с по-стар културен и политически живот е свързано с богати, продължителни, многовековни традиции. Общо взето, писмото в своето развитие е по-консервативно от самия език и развитието му се извършва чрез съзнателно установени и възприемани норми, а не по спонтанен път,

както се извършва развитието на езика. Писмото се състои от две главни страни: графическа система и правописна система.“ (Андрейчин, Костов, Николов 1974). Българското писмо е звуково. То отразява в зрителни белези звуковата форма на езика, значенията на думите посредством техния звуков състав. Писмото дава възможност и за отразяване на някои моменти от смисловата страна на езика не само чрез звуковия му състав, а и посредством отделянето на думите една от друга, писането на главни и малки букви, препинателните знаци и пр.

Езикова култура и обучение. Мотиви за създаването на книгата

Езиковата култура на съвременния образован човек е немислима без добре овладяна система от ортографични правила. Тя е въпрос и на личен, и на професионален престиж. Обучението по правопис има за цел да разкрие правописната система на българския книжовен език в контекста на цялостната езикова система и да направи достъпни за трайно овладяване звуковите закони, пунктуационните правила, знаците за графично оформление на писмен текст и т.н. като неотменна част от грамотността и гаранция за разбирането и съставянето на текстове при писмено общуване. Основата на речевата и писмената култура се полага в началното образование, но поради развойния характер на речта и факта, че правописната система е изменима, се налага образованият човек да актуализира и поддържа нивото на своята писмена грамотност практически през целия си активен живот. Реформи в правописа – малки, по-съществени или радикални, се налагат периодично, за да се осъвременят правилата и нормите, за да се изчисти правописната система от остарели елементи, отдалечаващи я от живата реч, за да се демократизира книжовният език и образованието чрез поставянето на правописната система в съответствие с говоримия език. Това налага актуализиране на писмената култура.

Подготовката за конкурсен изпит и удовлетворителният краен резултат от него се основава на усвояването и демонстрирането на висока писмена култура, независимо за кой учебен предмет или за кое образователно равнище става дума. По време на подготовката сборниците за самостоятелна работа са необходими помощници, наред с обучението в клас или в специализиран курс.

Предназначение и ползватели на книгата

Книгата „1000 тестови задачи върху българския правопис“ (Борисова, 2008) е предназначена за подготовка – самостоятелна или в условия на организирано обучение – на българи и чужденци, които имат потребност да повишат, проверят и оценят езиковата си култура, а именно: кандидат-гимназисти и средношколци; кандидат-студенти и студенти с предстоящи писмени изпити, курсови и дипломни работи, държавни изпити; полагащи изпит или интервю при кандидатстване за работа в книгоиздаването или

медиите; работещи, чиито служебни задължения са свързани с необходимостта от правилно писане; граждани при писмено общуване в ежедневието или при водене на лична кореспонденция; чужденци, ползващи български език за писмена комуникация или придобиване на образователна степен в българско учебно заведение.

Обхват на съдържанието

Книгата обхваща съвременното състояние на кодифицираните правописни норми, като няма за цел да полемизира спорни въпроси по проблемите на българския правопис, нито да лансира лично мнение на автора за тях.

В книгата се разглежда правописната система на българския книжовен език в контекста на нейното приложение в практиката по правилен или грешен начин – проблем с основно значение и отношение към езиковата култура; принципите на българското писмо; общозадължителните правописни правила като основа на нормативно правилния писмен текст; звуковите закони като регулатори на звуковите промени; пунктуацията и нейната основна роля за отбелязване на разчленяването на текста по смисъл, както и връзката ѝ със синтаксиса и интонацията; значението, мястото и правилата за (не)употреба на препинателните знаци – всичко това е обхванато в 1000 тестови задачи по начин, достъпен за трайно овладяване от обучаваните и ползвателите. По-конкретно книгата съдържа:

Бележки на автора (с. 5-7);

Инструкция за работа (с. 8);

991 четириформатни задачи от закрит тип с многовариантен отговор – избира се отговор от 4 предложени алтернативи (с. 9-199);

9 задачи със свободен отговор – коригират се текстове с допуснати правописни грешки (с. 200-203);

Ключ (с. 204-208);

Библиография (с. 209-212);

Съдържание (с. 213-214).

Езиковият пълнеж на тестовите задачи включва примери от автора и от ексцерпирани източници. В книгата е вложен изключително голям естетически заряд благодарение на големия брой задачи, в които за примери са използвани цитати от:

81 прекрасни литературни произведения на велики български писатели, поети, публицисти и философи (Ив. Аржентински, Хр. Ботев, Братя Морареви, Ив. Вазов, Н. Вапцаров, П. Вежинов, Т. Влайков, Т. Г. Влайков, Д. Габе, Д. Дебелчнов, Б. Димитрова, Д. Димов, Е. Пелин, Й. Йовков, Л. Каравлов, М. Колева, А. Константинов, И. Петров, Й. Радичков, П. Р. Славейков, Хр. Смирненски, Е. Станев, З. Стоянов, Н. Хайтов, Д. Цончев, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров, Кр. Стоянова, Д. Мичева, Ж. Желев и др.);

Високохудожествени образци на преведена на български език чужда литература (Дж. Джейкс, И. Росоховатский, А. Моравия, У. Еко, Д. Браун, К. В. Керам и др.);

Извадки от произведения на литературната критика (Арnaudов, 1970; Георгиев, 1992 и др.);

Академични граматика (Грамматика на съвременния български книжовен език, Т. 1-3, БАН);

Учебна литература (Стоичкова 2006; Стоянов 1964; Андрейчин, Георгиев, Русинов 1974; Антонова, Кирякова, Накова 1982 и др.);

Справочна литература и речници (Правописен речник на съвременния български книжовен език, 1995; Нов правописен речник на българския език, 2002; Синонимен речник на българския книжовен език, 1980; Български синонимен речник, 1987; Обратен речник на съвременния български език, 1975; Речник на чуждите думи в българския език, 1978);

Интернет сайтове и административни постановления.

Тестови задачи по раздели:

Общи положения и проблеми на езиковата култура, азбуката, правописните принципи (1-10);

Променливо и непроменливо Я (11-60);

Употреба на главни и малки букви (61-220);

Правопис и употреба на членни форми (221-260);

Правопис на причастия (261-270);

Правопис на прилагателни имена на *-ен*, *-нен* и техни родови варианти и производни форми (271-280);

Правопис на краесловно *-й*, *-ий*, *-и*, *-ии* (281-290);

Правопис на прилагателни имена на *-ски* и техни сродни думи (291-301);

Правопис на чужди думи и техни производни прилагателни имена (302-307);

Правопис на думи, съдържащи *ър/ръ*, *ъл/лъ* (308-339);

Правопис на окончания на глаголи от I и II спрежение (340-345);

Правопис на единични и дублирани предлози *с/със*, *в/във* (346-350);

Правопис на звателни форми (351-360);

Правопис на отглаголни съществителни имена (361-363);

Правопис на остарели думи и форми (364-365);

Правопис на сложни думи, словосъчетания и форми (366-438);

Правопис на отрицателни форми с частицата *не* (499-450);

Правопис на форми с полуслято писане (451-495);

Разделно писане на сложни форми (496-505);

Правопис при пренасяне и сечене на думи (506-540);

Правопис и употреба на съкращения (541-580);

Правопис и образуване на лексикални съкращения (581-595);

Правопис на препинателни знаци (596-620);

Правопис и употреба на въпросителен знак (621-625);

Правопис и употреба на удивителен знак (626-633);

Правопис и употреба на многоточие (634-639);

Правопис и употреба на запетая (640-657);

Употреба на запетая при обръщения, междуметия, вметнати думи и изрази, обособени части (658-671);

Употреба на запетая в просто и сложно изречение (672-690);

Правопис и употреба на двоеточие, тире, скоби, точка и запетая, кавички (691-707);

Правопис и употреба на препинателни знаци при пряка, непряка и полупряка реч (708-717);

Пунктуация на цитати (718-720);

Употреба на знаци за графично оформление (721-738);

Оформяне на рубрики (739-750);

Транскрибиране на чужди собствени имена на кирилица (751-769);

Транслитерация на българското писмо: предаване на български собствени имена на латиница (770-790);

Фонетични явления в българския език: асимилация, изпускане и добавяне на букви, изговор (791-991);

Коригиране на текст (992-1000).

Знания и умения, които се тренират и придобиват:

Знания върху теоретични положения, кодифицирани норми и илюстриращи ги примери;

Знания на правила и изключения;

Познаване на съвременни реформи и актуализации;

Умения за ползване на справочна литература;

Умения за ориентиране и концентриране върху формулировката на условието на всяка тестова задача;

Умения за решаване на задачите и даване на правилен отговор чрез разсъждение, съотнасяне, сравнение, изключване, умозаключение;

Трениране на бързина, умение за концентрация и максимално ефективно използване на предоставеното време;

Автоматизиране на уменията благодарение на възможността за многократно повторение;

Умения за самоконтрол и самооценка;

Формулиране на задачите:

Най-общо казано – търсене на верен или грешен отговор. По-долу са приведени няколко примера:

Посочете верния отговор на въпроса:

Посочете грешния отговор на въпроса:

Посочете правилната форма:

Посочете грешната форма:

Посочете верния ред:

Посочете правилото:

Посочете грешния ред:

Посочете изключението от правилото:

Аргументиране на отговор: Нещо е правилно/грешно, защото...

ЛИ въпроси: Правилно ли е... // Грешно ли е... – Да, тъй като... // Не, тъй като...

Прочетете правилата и отговорете на въпроса:

Кое изречение (не)илюстрира правилото...

Коригирайте текста:

При формулирането на задачите са спазени изискванията условието да е ясно и разбираемо; да няма двойно отрицание; отговорите и дистракторите да са свързани само с проблема, който е предмет на задачата; когато се тренира правописно правило, следващите го задачи да са свързани единствено с него.

Ефекти от използването на книгата:

Успешно обучение по ортография;

Разширяване на езиковата култура;

Възможност за многократно повторение на работата по задачите;

Автоматизиране на знанията и уменията;

Възможност за установяване на проблемите и пропуските в подготовката по правопис и пунктуация;

Контрол и оценка;

Самоконтрол и самооценка;

Усвояване на теоретични знания;

Трениране на практически умения;

Придобиване на увереност и самоконтрол;

Актуализиране на знанията и уменията в съответствие с най-новите норми;

Предоставена възможност за мигновена проверка на резултатите чрез ключа;

Мотивация за преодоляване на пропуските и трудностите;

Изработване на позиция на нетърпимост към неграмотността и немарливостта при писмена употреба на българския език дори при неформално общуване;

Формиране на убеденост за необходимостта от опазване чистотата и употребата на нормативно правилен език;

Самоувереност и удовлетворение от постигнатите резултати.

Препоръки към ползвателите

Препоръчително е книгата да се ползва паралелно с правописен речник, например „Нов правописен речник на българския език“, както и с академичната „Граматика на българския книжовен език“, наличната учебна и справочна литература, където са представени кодифицираните норми на българския правопис и пунктуация, звуковите закони, синтактичните правила за употреба на препинателните знаци и пр.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин, Костов, Николов 1974:** Андрейчин, Л., Костов, Н., Николов, Е. *Български език за институтите за начални учители*. София, Народна просвета, 1974, 51–52.
- Антонова, Кирякова, Накова 1982:** Антонова, Ю, Кирякова, Е., Накова, Т. *Български език, България и българите. Основен курс за чужденци. Книга за студента*. МНП, София, 1982.
- Арnaudов 1970:** Арnaudов, М. *Яворов – личност, творчество, съдба. Биография и психологическа анкета*. София, 1970.
- Борисова 2008:** Борисова, А. „1000 тестови задачи върху българския правопис“. Изд. „Д-р Иван Богоров“, София, 2008.
- Георгиев 1992:** Георгиев, Л. *Литературна класика*. 1-6 книга. Цвят, София, 1992.
- Георгиева, Иванова, Пенчев, Станков 1975:** Георгиева, Е., Иванова, К., Пенчев, Й., Станков, В. *Обратен речник на съвременния български език*. Под редакцията на чл.-кор. Любомир Андрейчин. Изд. на БАН, София, 1975.
- Димитрова, Спасова 1974:** Димитрова, М., Спасова, А. *Синонимен речник на съвременния български книжовен език*. Изд. на БАН, София, 1980.
- Компютърната система за транслитерация на собствени имена.*
<<http://www.mdaar.government.bg/comprehensible.php>>
- Милев, Николов, Братков 1978:** Милев, А., Николов, Б., Братков, Й. *Речник на чуждите думи в българския език*. Четвърто преработено и допълнено издание. Наука и изкуство. София, 1978.
- Министерство на държавната администрация и административната реформа.** *Разбираема България.*
<<http://www.mdaar.government.bg/comprehensible.php>>
- Нанов, Нанова 1987:** Нанов, Л., Нанова, А. *Български синонимен речник*. Наука и изкуство, София, 1987.
- Наредба № 3 от 26 октомври 2006 г.** *За транслитерация на българските географски имена на латиница*. В сила от 21.11.2006 г. Министерство на регионалното развитие и благоустройството. Обн. в ДВ, бр. 94 от 21 ноември 2006 г. <<http://bg.wikibooks.org/wiki>>

Нов правописен речник на българския език 2002: Изд. на БАН, Хейзъл, София, 2002.

Правописен речник на съвременния български книжовен език 1995: Под ред. на ст.н.с. I ст. Ел. Георгиева, ст.н.с. I ст. В. Станков. Проф. Марин Дринов. Второ фототипно издание, София, 1995.

Стоичкова 2006: Стоичкова, Св. *Български език за чужденци. Кратка практическа граматика.* Под ред. На чл.-кор.д.ф.н. Михаил Виденов. Шарпстоун, София, 2006.

***ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО
ЕЗИКОЗНАНИЕ***

ЗА ДЕРИВАТИТЕ ОТ СЪКРАТЕНИТЕ ЕДНООСНОВНИ ХЪРВАТСКИ ЧУЖДИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА С ХИПОКОРИСТИЧЕН КОРЕН ЗАТВОРЕНА СРИЧКА

Иван Чобанов

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

Reduction of foreign personal names and their use as a basis for the formation of new names with the help of formants, typical for the process of derivation, existing in the native language, is one of the ways for them to be adapted. The number of the wide-spread hypocoristics, that have become part of the Croatian anthroponymical system amounts to dozens of names. Vocal hypocoristical formants -A, -O, -E are characterized as highly prolific; the same is true for -KO, -KA, -И, -ICA, -AN – formants, containing consonants.

Key words: hypocoristics, reduction, foreign personal names

Разпространено е мнението, че суфиксите, изразяващи субективна оценка, не са словообразуващи, а формообразуващи (Мирославская 1971: 47; срв.: Реформатский 1967; Чорич 1982). Именно с такива суфикси е богато хипокористичното словообразуване, тъй като, сменяйки суфикса, се не изменя обектът, а отношението към него. Редица от деминутивно-хипокористичните форманти са наследени още от праславянски и са характерни за всички славянски езици. Впоследствие те се употребяват и при оформянето на съкратените чужди лични имена и „разширяването на сферата на използване на образците от родната деривация се е превърнало във важен фактор в процеса на тяхното усвояване“ (Malec 1982: 6). Хипокористизацията на заетите чужди календарни лични имена е била един от начините на тяхната адаптация и не е случайно, че броят на хипокористиките от най-разпространените чужди хърватски имена достига няколко десетки (срв.: мъжки лични имена: *Dimitrij (Dimitrija, Dimitrije), Jovan, Josip, Jozip, Petar, Stevan, Stipan*; женски лични имена: *Helena, Marija, Teodora* и др.).

Хипокористичните форми от едноосновните хърватски домашни мъжки лични имена представляват интересна лексикална група. При деривацията на хипокористиките е налице само деминутивно-хипокористичната семантика, основните носители на която са формантите. В начините на образуване на съответните съкратени лични имена и използването на оп-

ределени словообразователни форманти се разкрива системността на антропонимичната лексика. Използвания материал разглеждаме по групи, които определяме само антропонимични хипокористични редове. В един такъв ред влизат хипокористиките, образувани от еднотипни хипокористични корени, представляващи отворена или затворена сричка, от чужди и домашни лични имена и оформени с помощта на един и същ формант. На този принцип изучаваме антропонимичната хипокористична деривация в хърватския език. Всички хипокористики, влизащи в състава на даден антропонимичен ред, притежават еднаква деривационна структура, т.е. съотношението между мотивиращите основи и словообразователните форманти е идентично.

Своите наблюдения осъществяваме върху материал, ексцерпиран от речника на хърватските лични имена на Мате Шимундич (**Mate Šimundić**. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988).

Хипокористичните корени затворена сричка от съкратените едноосновни чужди мъжки лични хърватски имена, от които по пътя на допълнителна деривация са възникнали нови имена, са следните: **AB** – (<Abel, Abner, Abram, Abraham); **ABD** – (<Abdon); **ABR** – (<Abraham, Abram); **AĆ** – (<Aćim), **AD** – (<Adalbert, Adam, Adalđizo, Adalherm, Adelhelm, Ademir, Adil, Adolf, Adolij, Adolije, Adon, Adonis, Adorian, Adrijan, Adorian, Admir, Admiral, Konrad), **ADR** – (<Adrijan), **AFR** – (<Afranije), **AFT** – (<Aftan), **AG** – (<Agapije, Agapit, Agaton Agis, Agor), **AGR** – (<Agrokola, Agripa, Agripin), **AK** – (<Akile, Akilo, Akim, Akram, Aksenije, Aksentija, Aksentije), **AKS** – (<Aksenije, Aksentija, Aksentije), **AL** – (<Aladar, Aladin, Alban, Alberik, Albert, Albertin, Aldobrand, Aleard, Aleksandar, Aleksij, Aleksija, Alimpija, Alimpije, Alipija, Alipije, Alkibijard, Almir, Alojzij, Alojzije), **ALB** – (<Alban, Albin, Alberik, Albertin), **ALD** – (<Aldobrand, Ređinaldo, Rinaldo, Romuald), **ALEKS** – (<Aleksandar), **AN** – (<Anaklet, Anaklor), **ARD** – (<Aleard), **ALF** – (<Alfij, Alfije, Alfons, Alfonz, Alfred, Alfrej, Alfrij), **ALV** – (<Alvijan, Alvin), **AM** – (<Amadej, Amancij, Amancije, Amant), **AMBR** – (<Ambrosij, Ambrosije, Ambrozij, Ambrozije, Ambrožij, Ambrožije), **AN** – (<Ananij, Ananija, Ananije, Anastasij, Anastasije, Anastazij, Anastazije, Anastazio, Anastažij, Anastažije, Anatol, Anatolij, Anatolije, Andon, Andonije, Andrej, Andreja, Andrejan, Andrija, Andriano, Andron, Andronik, Anđel, Anđelin, Anđeo, Anej, Anij, Anestis, Angel, Anicet, Anisij, Anisije, Anselm, Anteo, Antim, Antip, Anton, Antonij, Antonija, Antonije, Antonin, Antonio, Antonjo, Antun, Antunij, Antunije, Anzelm), **AND** – (<Andon, Andrej, Andreja, Andrejaš, Andres, Andrija, Andrijan, Andriano, Andron, Andronik, Venerando), **ANĐ** – (<Anđeo), **ANT** – (<Antim, Antip, Anton, Antonij, Antonija, Antonije, Antonin, Antonijo, Antun, Antunij, Antunije), **AP** – (<Apolij, Apolije, Apolinar, Apolinarij, Apolinarije, Apolon, Apolonij, Apolonije, Apostol), **AR** – (<Aranit, Arator,

Ares, Aret, Arduin, Argej, Argenid, Arhandel, Arhelaj, Arhandeo, Arijan, Aris, Aristej, Aristid, Aristomen, Aristonik, Aristotel, Ariton, Arkadij, Arkadije, Aron), **ARD** – (<Ardon, Arduin), **ARM** – (<Armand, Armidija, Armin, Armitija, Armituje), **ARN** – (<Arnald, Arner, Arnir, Arnold), **ARS** – (<Arsenij, Arsenija, Arsenije), **ART** – (<Artem), **AS** – (<Asen), **ASTR** – (<Astriel), **AŠ** – (<Ašer), **AT** – (<Atanasij, Atanasija, Atanasije, Atilio, Atinogen), **AV** – (<Avakum, Avdon, Avelin, Aventin, Avram), **AVD** – (<Avdon), **AVR** – (<Avram), **AZ** – (<Azur), **BAD** – (<Badem), **BAG** – (<Bagoje), **BAL** – (<Balbin, Baldazar, Baldomir, Baldomer, Balduin, Baltazar), **BALD** – (<Baldazar, Balduin, Teobald, Ubald, Vilibald), **BAN** – (<Baraban, Kolomban, Kolumban), **BAR** – (<Baraban, Barlam, Barnaba, Baronijan, Bartol, Bartul), **BART** – (<Bartolomej), **BAS** – (<Basilij, Basilije), **BAT** – (<Batist), **BAZ** – (<Bazilij, Bazilije), **BAŽ** – (<Bažilij, Bažilije), **BEĆ** – (<Bećir), **BEG** – (<Began), **BEL** – (<Abel, Belisar, Belisarij, Belisarije, Belizar, Belizarij, Belizarije, Beličarij, Beličarije), **BEN** – (<Benedeto, Benuto, Benvenuto, Benjamin, Ruben), **BER** – (<Alberik, Albertin, Berardo, Berhard, Bernard, Bernardin, Bernhard, Berthold, Bertold, Dilber, Eberhard, Liberan, Liberat, Liberij, Liberije, Liberto, Libor, Liborij, Liborije, Tiberij, Tiberije), **BERN** – (<Bernardin, Bernej, Bernhard, Bernold), **BERT** – (<Albert, Albertin, Berthold, Dagobert, Đilberto, Edelbert, Egbert, Engelbert, Filibert, Gilbert, Gvabert, Gvaberto, Helbert, Herbert, Heribert, Hildebert, Humbert, Kunibert, Lambert, Liberto, Norbert, Robert, Umberto, Valdebert), **BIN** – (<Albin, Balbin, Kerubin, Rubin, Sabin, Sabinijan, Sibin), **BIS** – (<Biser), **BLAN** – (<Blanko), **BOD** – (<Bodin), **BOJ** – (<Bojan), **BOLT** – (<Boltežar), **BON** – (<Bonicij, Bonicije, Bonifacij, Bonifacija, Bonifacije, Bonito), **BOR** – (<Tibor, Vibor), **BOS** – (<Bosilko, Bosiljko), **BRAND** – (<Hildebrand, Ildebrando), **BRN** – (<Brnadin, Brnardin), **BRNAD** – (<Brnadin), **BRON** – (<Febronij, Febronije), **BUD** – (<Budman), **BUL** – (<Zumbul), **CAR** – (<Carko), **CEL** – (<Celestin), **CEN** – (<Inocentij, Inocentije, Vicencij, Vicencije, Vincencij, Vincencije), **CENC** – (<Vincenco), **CER** – (<Ciceron), **CIG** – (<Ciganin), **CIN** – (<Hijacint, Jacint, Licinij, Licinije), **CIP** – (<Ciprijan), **CIPR** – (<Ciprijan), **CIR** – (<Cirijak, Ciril), **ČEN** – (<Vičenco, Vinčenco), **ČENT** – (<Inočent), **ČIR** – (<Čiril, Cirilo), **ČIP** – (<Čipran), **ČIPR** – (<Čipran), **ĆEN** – (<Vićenco, Vićentija, Vićentije, Vinćenca), **ĆENT** – (<Inočent, Inočento), **ĆEP** – (<Ćepan), **ĆIP** – (<Ćiprian), **ĆIPR** – (<Ćiprian), **ĆIR** – (<Ćirijak), **ĆIR** – (<Ćiril, Ćirjak), **ČUN** – (<Kaćun), **ČIR** – (<Čiril, Čirilo), **DAG** – (<Dagobert), **DAJ** – (<Dajan, Dajen), **DAL** – (<Dalij, Dalije, Dalmiro), **DALM** – (<Dalmiro), **DAM** – (<Damas, Damaz, Damaskin, Damjan, Damljan), **DAMLJ** – (<Damljan), **DAN** – (<Danijel, Danil, Danile, Danilo, Gordan, Jordan), **DAR** – (<Aleksandar, Dariano, Darij, Darije, Darijo, Darin, Dario, Daroje), **DAS** – (<Dasije), **DAT** – (<Teodat), **DAV** – (<David, Davino, Davor, Davorin, Davorijan), **DEJ** –

(<Amadej, Tadej, Tadeja), **DEL** – (<Delano, Delmiro, Sevdelin, Vendel), **DELM** – (<Delmiro), **DEM** – (<Demeter, Demetrij, Demetrije, Demian, Demir, Demokrit, Demosten), **DEN** – (<Denaj, Denijel, Denis, Gaudencij, Gaudencije), **DENC** – (<Gaudencije), **DES** – (<Desiderij, Desiderije, Despot, Edesij, Edesije), **DESP** – (<Despot), **DEZ** – (<Dezider, Deziderij, Deziderije), **DID** – (<Kandid), **DIJ** – (<Klaudij, Klaudije, Klaudijo), **DIK** – (<Dikonije, Venedikt), **DIL** – (<Adil, Dilber, Odilo), **DIM** – (<Dimijan, Dimitar, Dimitrij, Dimitrija, Dimitrije, Nikodim), **DIN** – (<Aladin, Bernardin, Bodin, Dukadin, Galdino, Gordin, Kojadin, Konradin, Nikodin, Savadin, Senadin, Sinadin), **DIS** – (<Odisej), **DIV** – (<Divino), **DOK** – (<Jevdokim), **DOLF** – (<Adolf, Rudolf), **DOM** – (<Domenik, Dometij, Dometije, Domicij, Domicije, Domijan Domin, Dominator, Domingo, Dominik, Domjan, Domljan, Domnjan), **DON** – (<Adon, Adonis, Andon, Andonije, Avdon, Donat, Donatil, Spiridon), **DOR** – (<Diodor, Dorjan, Heliodor, Hristodor, Isidor, Izidor, Sidor, Teodor, Todor), **DOS** – (<Dositej, Dositij, Feodosije, Teodosij, Teodosija, Teodosije), **DOT** – (<Teodotije) **DREN** – (<Jedren), **DUJ** – (<Dujam), **DUK** – (<Dukadin), **DUL** – (<Hristodul), **DUM** – (<Dumin, Duminik), **DUN** – (<Dunat, Dunavko, Spiridun), **ĐAK** – (<Đakomo, Đakon, Đakonije), **ĐAN** – (<Đanpaolo), **ĐEL** – (<Anđel, Anđelin, Anđelko, Arandel, Arkandel, Evandel, Evandelist, Randel, Vandel), **ĐEN** – (<Đenadij, Đenadija, Đenadije, Euđen, Euđenij, Euđenije, Jevđenije), **ĐER** – (<Đerasim, Đermano), **ĐID** – (<Eđidij, Eđidije), **ĐIL** – (<Đilberto, Verdilij, Verdilije, Vidilij, Vidilije, Virđil, Virđilij, Virđilije), **ĐIN** – (<Lonđin, Ređinaldo, Virđinij, Virđinije), **ĐOR** – (<Đordano, Đordija, Đordije, Đorđo), **ĐORD** – (<Đordano), **ĐORDĐ** – (<Đordija, Đordije), **ĐOV** – (<Đovani, Đovanin), **ĐUL** – (<Đulij, Đulije, Đulijo, Đulizar), **ĐUR** – (<Đurađ, Đurđije, Đurđevak, Đurđijan, Đurđije), **ĐURĐ** – (<Đurđije), **EB** – (<Eberhard), **EC** – (<Ecijo, Ecjo), **ED** – (<Edelbert, Eden, Edesij, Edesije, Edgar, Edmond, Edmund, Edvin, Eduard.), **EĐ** – (<Eđidij, Eđidije), **EFR** – (<Efrem), **EFT** – (<Eftimij, Eftimija, Eftimije), **EFTIM** – (<Eftmij, Eftimija, Eftimije), **EG** – (<Egbert, Egej, Egist, Egidij, Egidije, Eginald, Egej, Egidij, Egidije, Eginald), **EL** – (<Daniel, Denijel, Eladij, Eladije, Elemir, Elmir, Elmar, Elen, Elesije, Eleuterij, Eleuterije, Eleuterio, Elevterij, Elevterije, Eleuterio, Elevterij, Elevterije, Elger, Elvin, Eliđij, Eliđije, Eliđo, Eligij, Eligije, Elpidij, Elpidije, Emanuel, Gabriel, Gabrijel, Gavriel, Imanuel, Izrael, Mikel, Mikele, Mišael, Natanael, Noel, Rafael, Samuel), **ELG** – (<Elger), **ELIN** – (<Marcelin), **ELP** – (<Elpidij, Elpidije), **EM** – (<Emanuil, Emanuel, Emerik, Emidij, Emidije, Emigdij, Emigdije, Emil, Emilij, Emilije, Emilijan, Emir), **EN** – (<Engelbrt, Enij, Enije, Enis, Enrik), **ENC** – (<Lorenco), **ER** – (<Erazmo, Eridan, Erih, Erik, Erman, Ermin, Ermenedildo, Ermenegildo, Erminij, Erminije, Ernest, Ernestin, Erotija, Erotije, Ervin), **ERM** – (<Ermenedildo, Ermenegildo, Ermin, Erminij, Erminije), **ERN** – (<Ernestin), **EVG** –

(<Evgenij, Evgenije), **EVT** – (<Evtimij, Evtimija, Evtimije), **FAB** – (<Fabian, Fabricij, Fabricije), **FABLJ** – (<Fabljan), **FABR** – (<Fabricij, Fabricije), **FAN** – (<Teofan), **FEB** – (<Febronij, Febronije), **FED** – (<Federiko, Fedor, Feodor), **FEL** – (<Felicij, Felicije), **FER** – (<Ferdinand, Ferenc, Fernando, Fernčo, Onesifero), **FERD** – (< Ferdinand), **FEV** – (<Fevronij, Fevronije), **FID** – (<Fidan, Fidelij, Fidelije), **FIL** – (<Amfilohije, Filaret, Filemon, Filibert, Filicij, Filicije, Filicijo, Filicijan, Filiman, Filimon, Filip, Filotej, Filogonij, Filogonije, Foliktemon, Filoktimon, Filotija, Filotije, Karanfil, Trandfil), **FIM** – (<Serafim), **FIN** – (<Serafin), **FIR** – (<Firmilijan, Firminijan, Firmin, Porfirija, Porfirije, Zafir, Zamfir, Zafir, Zemfir), **FIRM** – (<Firmilijan, Firminijan, Firmin), **FIT** – (<Teofit), **FLAV** – (<Flavij, Flavije), **FLOR** – (<Florencij, Florencije, Florij, Florije, Florijan, Florindo, Florisan), **FORT** – (<Fortunat), **FOT** – (<Fotija, Fotije, Fotinij, Fotinije), **FRAN** – (<Francesko, Francisko, Franciško, Frančesko, Frančeško, Frančesko, Frančeško, Frančesko, Frančeško, Frančesko, Frančeško, Frančiško), **FRED** – (<Alfred), **FRID** – (<Friderik, Fridrih, Fridrik, Gotfrid), **FRUM** – (<Frumencij, Frumencije), **FUN** – (<Trifun), **GAB** – (<Gabriel, Gabrijel, Gabrilo), **GABR** – (<Gabriel, Gabrijel, Gabrilo), **GAJ** – (<Gajtan), **GAL** – (<Galdino, Galen, Galijan, Galilej, Galileo, Galjan), **GALD** – (<Galdino), **GALJ** – (<Galjan), **GAN** – (<Ganimed), **GAP** – (<Agapije, Agapit), **GAR** – (<Edgar, Garan, Gariful), **GAS** – (<Gaspar), **GAŠ** – (<Gašpar), **GAŠP** – (<Gašpar), **GAV** – (<Gavran, Gavriel, Gavril, Gavrile, Gavriilo), **GED** – (<Gedeon), **GEJ** – (<Argej), **GEL** – (<Angel), **GEM** – (<Geminijan), **GEN** – (<Atinogen, Doigen, Eugen, Evgenij, Evgenije, Evgen, Evgenij, Evgenije, Fulgencije, Genadij, Genadija, Genadije, Germogen, Teogen), **GENC** – (<Fulgencije), **GER** – (<Gerald, Gerasim, Gerhard, German, Germinije, Germogen, Geroncij, Geroncije, Gerontije, Gervasij, Gervasije, Gervazij, Gervazije), **GID** – (<Egidij, Egidije, Gideon), **GIL** – (<Gilbert, Vergilij, Vergilije, Vigilij, Vigilije, VirgilVirgilij, Virgilije, Virgil, Virgilij, Virgilije), **GILD** – (<Ermenegildo, Hermenegildo), **GIN** – (<Longin), **GLIG** – (<Gligor, Gligorije, Gligur, Gligurije), **GNAC** – (<Ignacij, Ignacije), **GNJAC** – (<Ignjacija, Ignjacija), **GNJAT** – (<Ignjati, Ignjatij, Ignjatije), **GON** – (<Filogonij, Filogonije), **GOR** – (<Agor, Gligor, Gligorije, Gorazd, Gordan, Gordin, Gordijan, Gordij, Gordon, Gregor, Gregorij, Gregorije, Grigor, Vigor), **GORD** – (<Gordan, Gordin, Gordijan, Gordij, Gordon), **GOT** – (<Gotlib, Gothard, Gotrid), **GRAC** – (<Jagračije), **GREN** – (<Ugren), **GRIG** – (<Grigor, Grigur, Grigirij, Grigorije), **GRIN** – (<Pelegrin, Peregrin), **GRIP** – (<Agripa, Agripin), **GRIŠP** – (<Grišpin), **GUL** – (<Guliermo), **GUR** – (<Gligur, Gligurije, Grgur, Grigur), **GUST** – (<August, Augustin, Gustav), **GUŠT** – (<Augušt, Auguština), **GVER** – (<Gverino), **HAD** – (<Hadrijan), **HAM** – (<Hamilkar), **HAN** – (<Hanibal, Johan), **HAR** – (<Haraklija, Haraklije, Haralampije, Harald, Haris, Harit, Hariton, Harun,

Harvej, Zaharij, Zaharija, Zaharije), **HIP** – (<Arhip), **HEL** – (<Heladij, Heladije, Helbert, Helbert, Helij, Helije, Heliodor, Helios, Helverto), **HER** – (<Heraklija, Heraklije, Herbert, Heribert, Herkul, Herkulan, Herman, Hermenegildo, Hermil, Hermilo, Hermin, Hermolaj, Herod), **HERM** – (<Hermil, Hermilo, Hermin, Hermolaj), **HIL** – (<Hilarij, Hilarija, Hilarije, Hilarion), **HILAR** – (<Hilarij, Hilarija, Hilarije, Hilarion), **HILD** – (<Hildebert, Hildebrand, Hildefons, Hildefonz), **HIP** – (<Hipokrat, Hipolit), **HON** – (<Honorabilis, Honorat), **HONOR** – (<Honorabilis), **HORT** – (<Hortensij, Hortensije, Hortenzij, Hortenzije), **HRIS** – (<Hrisanf, Hrisant, Hrisije), **HRIST** – (<Hristifor, Hristijan, Hristodor, Hristodul, Hristosije), **ID** – (<Elidiš, Elidiše, Elišo, Lujidi), **IG** – (<Ignacij, Ignacije, Igor), **IGN** – (<Ignacij, Ignacije), **IGNJ** – (<Ignjatij, Ignjatije), **IK** – (<Ikodin), **IL** – (<Ilarij, Ilarija, Ilarije, Ilarion, Ildebrando, Ildefons, Ildefonz, Ilija, Ilisija), **ILD** – (<Ildebrando, Ildefons, Ildefonz), **IN** – (<Inocens, Inocent, Inočent, Inočento, Inočent, Inočento, Inocentij, Inocentije, Inokentije), **IR** – (<Iraklija, Iraklije, Irenej, Irinej, Irud), **IS** – (<Dionisij, Dionisije, Isaja, Isaje, Isail, Isaile, Isailo, Isak, Isakija, Isakije, Isidor, Izaja, Izak), **IV** – (<Ivan), **IZ** – (<Izrael), **JAC** – (<Hijacint), **JAC** – (<Jaćim), **JADR** – (<Jadran, Jadrija), **JAG** – (<Jaglič, Jagor, Jagraćije), **JAK** – (<Jakim, Jakob, Jakov, Jakub, Jakup), **JAN** – (<Janaćija, Janaćije, Jandrij, Jandrija, Janisije, Janka, Janko, Januarij, Januarije, Stilijan), **JANDR** – (<Jandrij, Jandrija), **JAS** – (<Jasmen, Jason), **JAZ** – (<Jazon), **JEDR** – (<Jedren), **JEF** – (<Jefrem, Jeftim, Jeftimij, Jeftimija, Jeftimije), **JEFT** – (<Jeftim, Jeftimij, Jeftimija, Jeftimije), **JEL** – (<Jelesij, Jelesija, Jelesije, Jelisej, Jelisij, Jelisija, Jelisije), **JER** – (<Jeremija, Jeremije, Jerolim, Jeronim, Jerotej, Jerotija, Jerotije), **JES** – (<Jesiđian, Jesiđije), **JEV** – (<Jevdokim, Jevđen, Jevđenij, Jevđenije, Jevđije, Jevrem, Jenrosim, Jevsenije, Jevsevij, Jevsevije, Jevsenije, Jevsevij, Jevsevije, Jevstatija, Jevstatije, Jevstratija, Jevstratije, Jevtimij, Jevtimija, Jevtimije), **JEVD** – (<Jevdokim), **JEVR** – (<Jevrosim), **JEZD** – (<Jezdimije), **JIV** – (<Jivan), **JON** – (<Jonatan, Jonel), **JOR** – (<Jordan, Jorgovan), **JORD** – (<Jordanilo), **JORG** – (<Jorgovan), **JOS** – (<Josif, Josim, Josip, Josiv), **JOZ** – (<Jozef, Jozua), **JOŽ** – (<Jožef), **JOV** – (<Jovan), **JUL** – (<Jilij, Julije, Julio, Julijan), **JUN** – (<Junij, Junuje), **JUR** – (<Juraj, Jurij, Jurije), **JUS** – (<Justin), **JUST** – (<Justin, Justinijan), **JUŠT** – (<Juštin), **JUV** – (<Juvenal), **KAĆ** – (<Kaćun), **KAD** – (<Arkadij, Kadmil, Kadmilo), **KADM** – (<Kadmil, Kadmilo), **KAJ** – (<Kajetan, Mikajlo), **KAL** – (<Kalin, Kalistrat, Kaloper), **KAM** – (<Kamilo), **KAND** – (<Kandid), **KAR** – (<Karanfil, Karanvil, Karavil, Kariton, Oskar), **KARM** – (<Karmel), **KARP** – (<Karpoš, Polikarp), **KAS** – (<Kasij, Kasije, Kasijan), **KEJ** – (<Zakej), **KEL** – (<Mikel, Mikele), **KELJ** – (<Mikelj), **KENT** – (<Inokentije, Vikentija, Vikentije), **KIB** – (<Alkibijad), **KIL** – (<Kilijan), **KIM** – (<Jakim, Jevdokim, Joakim, Jokim), **KIN** – (<Joakinije), **KIPR** –

(<Kiprian, Kiprijan), **KIR** – (<Kirijak, Kirjak, Kiril), **KLEM** – (<Klement), **KLET** – (<Anaklet), **KLIJ** – (<Heraklije, Iraklije), **KLIM** – (<Kliment, Klimentije), **KOB** – (<Jakob), **KOD** – (<Nikodija), **KOJ** – (<Šakoje), **KOL** – (<Agrikola, Koloman, Kolomir, Kolomban, Kolumban, Mikola, Nikola, Vukol, Vukola, Vukole, Vukolja, Vukolaj), **KOLJ** – (<Vukolja), **KON** – (<Konrad), **KOP** – (<Prokopija, Prokopije), **KOR** – (<Korado, Kordelij, Kordelije, Koriolan, Kornelij, Kornelije), **KORD** – (<Kordelij, Kordelije), **KORN** – (<Kornelij, Kornelije), **KORNEL** – (<Kornelij, Kornelije), **KOST** – (<Kostadin), **KRAC** – (<Pankracij, Pankracije), **KRAT** – (<Hipokrat, Pankratije, Sokrat), **KREŠ** – (<Krešencij, Krešencije, Kreševan), **KRIS** – (<Krisant, Krispin, Kristačije), **KRISP** – (<Krispin), **KRIST** – (<Kristačije, Kristifor, Kristofer, Kristofor, Kristijan), **KRIŠP** – (<Krišpin), **KRIZ** – (<Krizant), **KRUN** – (<Krunoje), **KSAVER** – (<Ksaverij, Ksaverije), **KSEN** – (<Ksenofon, Ksenofont), **KUB** – (<Jakub), **KUL** – (<Herkul, Herkulan, Mikula, Nikula, Sekul, Sekula, Sekule), **KULAN** – (<Herkulan), **KUN** – (<Kunibert), **KUP** – (<Jakup), **KUZ** – (<Kuzma, Kuzman), **KVINT** – (<Kvintilij, Kvintilije, Kvintilijan), **KVIR** – (<Kvirin), **LAD** – (<Eladij, Eladije, Heladij, Heladije, Pilade), **LAJ** – (<Arhelaj, Lajoš, Vukolaj), **LAMBR** – (<Lambreht), **LAMP** – (<Haralampije), **LAN** – (<Koriolan, Ruslan), **LAND** – (<Landar, Landelun, Landolf, Leandar, Roland), **LAR** – (<Hilarij, Hilarija, Hilarije, Hilarion), **LAS** – (<Evilasij, Evilasije), **LAUR** – (<Laurencij, Laurencije, Laurentij, Laurentije), **LAV** – (<Lavinij, Lavinije, Lavrentij, Lavrentije), **LAVR** – (<Lavrentij, Lavrentije), **LAZ** – (<Lazar), **LEK** – (<Aleksandar, Leksija, Leksije, Poleksije), **LEKS** – (<Aleksej, Aleksandar, Aleksij, Aleksija, Aleksije, Leksija, Leksije, Oleksije), **LEM** – (<Alem, Alempija, Alempije, Filemon), **LEN** – (<Alen, Elen, Galen), **LENT** – (<Valent, Valentije), **LEON** – (<Leoncij, Leoncije), **LER** – (<Valerij, Valerije), **LES** – (<Elesije, Jelesij, Jelesija, Jelesije), **LESIJ** – (<Jelesij, Jelesia, Jelesije), **LEŠ** – (<Alešandro, Lešandro), **LET** – (<Anaklet, Leontij, Leontija, Leontije, Miletije), **LEV** – (<Elevterij, Elevterije, Levin, Levterije), **LIB** – (<Liberan, Liberat, Liberij, Liberije, Libor, Liborij, Liborije), **LIC** – (<Licinij, Licinije), **LIG** – (<Eligij, Eligije), **LIK** – (<Likoje), **LIL** – (<Galilej, Galileo), **LIN** – (<Anđelin, Avelin, Evelin, Kalin, Landelin, Linardo, Marcelin, Marcelino, Natalin, Nokolino, Paskvalin, Paulin, Rosalin, Vendelin); **LIP** – (< Filip, Vilip), **LIS** – (<Jelisej, Jelisij, Jelisija, Jelisije), **LISIJ** – (<Jelisij, Jelisija, Jelisije), **LIT** – (<Ipolit), **LOD** – (<Lodovik), **LON** – (<Apolon, Apolonij, Apolonije, Londin, Longin, Polonij, Polonije), **LONĐ** – (<Londin), **LOR** – (<Lorenc, Lorenzo), **LORD** – (<Lordan), **LOV** – (<Lovorko, Lovrenac, Lovrinac), **LOVR** – (<Lovrenac, Lovrinac), **LUC** – (<Lucij, Lucije, Lucijan, Lucijano), **LUČ** – (<Lučano), **LUČ** – (<Lučano), **LUD** – (<Ludovik), **LUDV** – (<Ludvig, Ludvik), **LUL** – (<Julij, Julije, Julijo, Julijan), **LUT** – (<Lutvij, Lutvije, Lutvin), **LUZ** – (<Luzorij,

Luzorije), **MAC** – (<Macan), **MAJ** – (<Majnard, Šemaja), **MAK** – (<Makarij, Makarija, Makarije, Maksenij, Maksenije, Maksilij, Maksilije, Maksim, Maksimilijan, Maksimiljan), **MAKS** – (<Maksenij, Maksenije, Maksilij, Maksilije, Maksim, Maksimilijan, Maksimiljan), **MAM** – (<Mamerto), **MAN** – (<Amancij, Amancije, Armand, Budman, Emanuil, Erman, Imanuel, Manasija, Manasije, Manojle, Manojlo, Manol), **MAR** – (<Marcel, Marcelin, Marcijal, Marčelino, Marčelo, Marčelino, Mardarije, Mardonije, Marelko, Marijan, Mario, Markantonijo, Marko, Martin, Martinijan, Martin, Otmar, Valdemar), **MARD** – (<Mardarije, Mardonije), **MAS** – (<Damas, Damaskin), **MAT** – (<Matej, Mateja, Matij, Matija, Stamat), **MAUR** – (<Mauricij, Mauricije), **MAVR** – (<Mavricij, Mavricije), **MAZ** – (<Damaz, Damazkin), **MED** – (<Arhimed, Ganimed, Medardo, Metodij, Metodije), **MEJ** – (<Bartolomej, Ptolomej, Vartolomej), **MEL** – (<Amel, Karmel, Karmelo, Melentija, Melentije, Melhior, Melkior, Temelko), **MEN** – (<Aristomen, Domenik, Menard, Mentor), **MENC** – (<Frumencije), **MENT** – (<Klement, Kliment, Klimentije, Melentija, Melentije, Mentor), **MERDŽ** – (<Merdžan), **MET** – (<Metodi, Metodije), **MID** – (<Armidije, Emidij, Emidije), **MIH** – (<Mihael, Mihail, Mihailo, Mihajlo, Mihal, Mihalj, Mihovil) **MIJ** – (<Jeremija, Jeremije), **MIJAN** – (<Damijan), **MIK** – (<Mikel, Mikele, Mikelj, Mikola, Mikula, Mikola, Mikula), **MIL** – (<Amil, Emil, Emilij, Emilije, Emilijan, Hermil, Hermilo, Kadmil, Kadmilo, Kamilo, Miletije), **MIN** – (<Benjamin, Domin, Dominator, Dominik, Ermin, Erminij, Erminije, Firmilijan, Firminijan, Firmin, Geminijan, Germinije, Hermin, Venijamin), **MIR** – (<Ademir, Admir, Baldomir, Delmiro, Elemir, Elmir, Emir, Kolomir, Mirando, Mirićije, Miron, Palmiro, Ramiro, Temir), **MIS** – (<Misail, Misajlo), **MIŠ** – (<Mišael, Mišel) **MIT** – (<Armitija, Armitije, Dimitar, Dimitrij, Dimitrija, Dimitrije, Gmitar, Mitar), **MOD** – (<Modest), **MOJ** – (<Moisij, Mojsija, Mojsije, Mojsijo, Mojsil, Mojsilo, Mojsilije), **MOJS** – (<Mojsij, Mojsija, Mojsije, Morsijo, Mojsil, Mojsilo, Mojsilije), **MOL** – (<Hermolaj, Timolaj), **MON** – (<Filemom, Simeon, Simon, Solomon), **MOR** – (<Moric, Moris), **MOT** – (<Timotej, Timotij, Timotija, Timotije), **MRAT** – (<Mratinj), **MUR** – (<Murdin), **NAC** – (<Ignacij, Ignacije), **NAĆ** – (<Janaćija, Janaćije), **NAD** – (<Nadalin), **NAJ** – (<Denaj), **NAK** – (<Anaklet), **NALD** – (<Arnald, Eginald, Ređinaldo, Reginald, Rinaldo), **NAN** – (<Ananij, Ananija, Ananije, Venancij, Venancije), **NAND** – (<Ferdinand, Fernando), **NAP** – (<Napoleon), **NAR** – (<Apolinar, Apolinarij, Apolinarije, Narcis), **NARC** – (<Narcis), **NARD** – (<Bernard, Bernardin, Leonard, Linardo, Majnard, Menard), **NAŠT** – (<Anastasij, Anastasije, Anastazij, Anastazije, Anastazijo, Anastazij, Anastazije), **NAT** – (<Donat, Donatil, Dunat, Fortunat, Iluminat, Natalin, Natalio, Natan, Natanael, Nataniel, Natanil), **NATAN** – (<Jonatan, Natanael, Nataniel), **NAZ** – (<Nazaren, Nazarij, Nazarije), **NEF** – (<Neofit), **NEK** – (<Nektarije), **NEKT** – (<Nektarije), **NEL**

– (<Kornelij, Kornelije, Ninel), **NEN** – (<Komnen), **NER** – (<Abner, Nerej), **NES** – (<Onesifero, Onesim, Onesin), **NEST** – (<Nestor), **NEV** – (<Nevij, Nevije), **NIC** – (<Anicet, Bonicij, Bonicije), **NIĆ** – (<Nićifor), **NID** – (<Argenid, Leonid, Leonida), **NIK** – (<Andronik, Janikije, Nikander, Nikanor, Nikifor, Nikij, Nikije, Nikit, Nikita, Nikodem, Nikodija, Nikodije, Nikodim, Nikodin, Nikolino, Nikon, Nikostrat, Nikula), **NIN** – (<Antonin, Đovanin, Justin, Ninel, Stefanin, Antonino, Tonino, Zanin), **NIR** – (<Arnir, Avenir), **NIS** – (<Dionisij, Dionisije, Janisije, Onisim), **NIŠ** – (<Siniša), **NOFR** – (<Onofrij, Onofrije), **NOJ** – (<Danojlo, Manojle, Manojlo), **NOJL** – (<Danojlo, Danojle, Danojlo), **NOL** – (<Manol), **NON** – (<Zenon), **NOR** – (<Nikanor, Norbert, Norman, Onorij, Onorije), **NOV** – (<Zenovije), **OD** – (<Odilo, Odisej), **OK** – (<Oktavij, Oktavijan, Oktavije), **OKT** – (<Oktavij, Oktavijan, Oktavije), **OL** – (<Olaf, Oleandar, Olimpij, Olimpije, Olimpjo, Oliver, Olivjero, Oliver), **ONOR** – (<Onorat), **OR** – (<Oracij, Oracije, Oracijo, Orastij, Orastija, Orion, Orest, Orfej, Orlando, Oroncij, Oroncije, Oronco, Orsat), **ORLAN** – (<Orlando), **OS** – (<Osvald), **OT** – (<Otaš, Oton, Otavian, Otilij, Otilije, Otmar), **PAJ** – (<Pajsije), **PALM** – (<Palmiro), **PAN** – (<Panajot, Pankracij, Pankracije, Pankratije, Pantelej, Panteleja, Pantelija, Pantelije), **PANT** – (<Pantelej, Panteleja, Panteleje), **PAOL** – (<Đanpaolo), **PAR** – (<Parmenija, Parmenije, Partenija, Partenije), **PASK** – (<Paskal, Paskval, Paskvalin), **PAŠK** – (<Paškval, Paškval), **PATR** – (<Patricij, Patricije), **PAV** – (<Paval, Pavao, Pavel, Pavle), **PEJ** – (<Pompej), **PEL** – (<Pelagije, Pelegrin), **PIJ** – (<Eulampij, Eulampije, Evlampij, Evlampije, Olimpij, Olimpije, Olimpjo), **PIL** – (<Eupilij, Eupilije, Evpilij, Evpilije, Pilade, Pilip), **PEP** – (<Josif, Josip, Josiv, Jožef), **PER** – (<Peregrin, Perikle, Periklo, Petar, Petronja, Petronije), **PET** – (<Petar, Petronija, Petronije), **PETR** – (<Petronija, Petronije), **PIM** – (<Pimen), **PIN** – (<Agripin, Grišpin, Krispin, Krišpin), **PION** – (<Serapion), **PIP** – (<Filip), **PIR** – (<Spiridom), **PJER** – (<Pjerin), **PLAC** – (<Placid, Placit), **PLAT** – (<Platon), **PLAV** – (<Plavac, Plavaš, Plavuš), **POL** – (<Apolij, Apolije, Apolinar, Apolinarij, Apolinarije, Apolon, Apolonij, Apolonije, Hipolit, Ipolit, Poleksije, Polifem, Polifim, Polikarp, Polihronije, Polonij, Polonije), **POLD** – (<Leopold), **POLIH** – (<Polihronije), **POLIT** – (<Hipolit, Ipolit), **POLJ** – (<Poljašin), **POMP** – (<Pompej), **PONC** – (<Poncijan), **POR** – (<Porfirija, Porfirije), **PORFIR** – (<Porfirija, Porfirije), **POŠ** – (<Karpoš), **POT** – (<Despot), **PRINC** – (<Princip), **PROK** – (<Prokopija, Prokopije), **PROKOP** – (<Prokopija, Prokopije), **PROT** – (<Protazij, Protazije, Protazijo), **PROV** – (<Provir), **RAĆ** – (<Jagračije), **RAĐ** – (<Đurađ), **RAD** – (<Konrad, Konradin, Radames), **RAF** – (<Rafael), **RAJ** – (<Rajmond), **RAK** – (<Heraklija, Heraklije), **RAL** – (<Admiral, Randel), **RAMP** – (<Haralampije), **RAN** – (<Arandel, Randel), **RANĐ** – (<Randel), **RAND** – (<Mirando, Randolf), **RAP** – (<Serapion), **RAS** –

(<Tarasij, Tarasije), **RAT** – (<Honorat, Kondrat, Onorat), **RAV** – (<Ravailo), **RAZM** – (<Erazmo), **RED** – (<Redento), **REĐ** – (<Ređinaldo), **REG** – (<Reginald, Regis), **REL** – (<Aurel, Aurelij, Aurelije), **RELK** – (<Marelko), **REM** – (<Remiđij, Remiđije, Remiđo, Remigij, Remigije), **REN** – (<Laurencij, Laurencije, Laurentij, Laurentij, Laurentije, Nazaren, Renato), **RENC** – (<Laurencij, Laurencije, Lorenc, Lorenzo), **RIC** – (<Mauricij, Mauricije, Mavricij, Mavricije), **RIG** – (<Amerigo), **RIJAN** – (<Ciprijan, Hadrijan, Marijan), **RIK** – (<Alberik, Emerik, Enrik, Erik, Federiko, Friderik, Fridrik, Henrik, Rikard, Ulderik, Ulderiko), **RIL** – (<Ciril, Ćiril, Ćirilo, Ćiril, Gabrilo, Gavril, Gavrile, Gavrilo, Kiril, Kiril), **RIN** – (<Darin, Davorin, Gverino, Marin, Karino, Kvirin, Pelegrin, Peregrin, Pijerin, Pjerinp Rinaldo, Seferin, Severin, Zeferin), **RIS** – (<Ristofor, Ristosije), **RIT** – (<Ariton), **RIZ** – (<Risantije), **ROB** – (<Robert), **ROD** – (<Rodion), **ROL** – (<Roland), **ROM** – (<Roman, Romeo, Romuald), **RON** – (<Andron, Aron, Febronij, Febronije, Gerontije, Ilarion, Miron, Oroncij, Oroncije, Oronco), **ROS** – (<Rosalin, Rosarij, Rosarije), **ROŠ** – (<Uroš), **ROZ** – (<Rozalin, Rozano, Rozarij, Rozarije), **ROŽ** – (<Rožarij, Rožarije), **RUB** – (<Ruben, Rubin), **RUD** – (<Irud, Rudolf), **RUĐ** – (<Ruđer), **RUF** – (<Rufin, Rufinijan), **RUS** – (<Ruslan), **RUŽ** – (<Ružarij, Ružarije), **SAB** – (<Sabahudin, Sabin, Sabinijan, Sebastijan), **SAF** – (<Safet, Safer), **SAJ** – (<Isaja, Isajl, Isajle, Isajlo, Isakija, Isakije, Misajlo), **SAII** – (<Isail, Isailo), **SAJL** – (<Isajle, Isajlo), **SAL** – (<Salamon, Salomon, Saustij, Salustije, Salvator, Salvij, Salvije, Salvin), **SALV** – (<Salvator, Salvij, Salvije, Salvin), **SAM** – (<Samailo, Samoilo, Samson, Samuel), **SAN** – (<Sandokan, Sanjan, Sanjin), **SAND** – (<Sandokan), **SANDR** – (<Alešandro), **SANF** – (<Hrisanf), **SANT** – (<Hrisant, Krisant, Risantije), **SAR** – (<Cesar, Rosarij, Rosarije, Sarafin, Visarion), **SAT** – (<Satelit), **SAV** – (<Savadin, Savatija, Savatije, Saverij, Saverije), **SAVER** – (<Ksaverij, Ksaverije, Saverij, Saverije), **SEB** – (<Eusebij, Eusebije, Sebastijan), **SEF** – (<Seferin), **SEL** – (<Sekula, Sekule, Selman), **SELM** – (<Anselm, Selman), **SEN** – (<Aksenije, Aksentija, Aksentije, Arsenij, Arsenija, Arsenije, Asen, Jevsenije, Ksenofon, Ksenofont, Senadin), **SENT** – (<Aksentija, Aksentije), **SERĐ** – (<Serđije, Serđijo), **SERG** – (<Sergej, Sergij, Sergija, Sergije), **SERV** – (<Servacij, Servacije), **SEV** – (<Evsevije, Sevastijan, Sevdalin, Sevdelin, Sever, Severin), **SEVD** – (<Sevdalin, Sevdelin), **SIB** – (<Sibin), **SID** – (<Desiderij, Desiderije, Isidor, Sider, Sidor, Sidonij, Sidonije, Sidor, Sidran), **SIDR** – (<Sidran), **SIĐ** – (<Jesiđije), **SIG** – (<Sigismund, Sigmund), **SIK** – (<Sikst, Sikstin, Siksto), **SIL** – (<Bosilko, Silovan, Silvan, Silverij, Silverije, Silvestar, Silveštar, Silvijan, Vasil, Vasilij, Vasilija, Vasilije), **SILJ** – (<Bosiljko, Vasilj, Vasiljan), **SILV** – (<Silvan, Silverij, Silverije, Silvestar, Silveštar, Silvijan), **SIM** – (<Simeon, Simeun, Simon, Simun), **SIN** – (<Sinadin, Sinaj, Siniša), **SIS** – (<Sisoje), **SIT** – (<Dositij), **SOFR** – (<Sofronija,

Sofronije), **SOKR** – (<Sokrat), **SOL** – (<Solomon, Solomun), **SOS** – (<Sosten), **SOST** – (<Sosten), **SOV** – (<Sovronije), **SOVR** – (<Sovronije), **SOVRON** – (<Sovronije), **SPIR** – (<Spiridon), **STAH** – (< Eustahij, Eustahije), **STAS** – (<Anastasij, Anastasije, Eustasij, Eustasije), **STAT** – (<Eustatij, Eustatije, Evstatija, Evstatije), **STAZ** – (< Anastazij, Anastazije, Anastazijo, Eustazij, Eustazije), **STAŽ** – (< Anastažij, Anastažije), **STEF** – (<Stefan, Stevan, Stefanin), **STEJ** – (<Aristej), **STEP** – (<Stepan), **STEV** – (<Stevan), **STIL** – (<Stilijan), **STIP** – (<Stipan), **STIJEP** – (<Stijepan), **STOL** – (<Apostol, Postol), **STRAT** – (<Jevstratija, Jevsrtatija, Kalistrat, Nikostrat), **SULJ** – (<Sulpicij, Sulpicije, Sultan), **ŠAH** – (<Šahin), **ŠAK** – (<Šakoje), **ŠAL** – (<Šalun), **ŠAN** – (<Šandor), **ŠČEP** – (<Ščepan), **ŠEĆ** – (<Šećer), **ŠEM** – (<Šemaja), **ŠILV** – (<Šilveštar), **ŠIM** – (<Šimun), **ŠIR** – (<Širan), **ŠPIR** – (<Špiridon, Špiridun), **ŠTEF** – / -**ŠTEV** – (<Štefan), **TAC** – (<Optacij, Optacije, Tacijan), **TAD** – (<Tadej, Tadeja, Tadija), **TAL** – (<Talijan, Vitalij, Vitalija, Vitalije, Vitalis), **TALIJAN** – (<Vitalijan), **TALIS** – (<Vitalis), **TAN** – (<Atanasij, Atanasija, Atanasije, Kajetan, Tanasija, Tanasije, Tankred), **TANAS** – (Tanasija, Tanasije), **TAR** – (Tarasij, Tarasije, Tarsicij, Tarsicije, Tarzicij, Tarzicije), **TARAS** – (Tarasij, Tarasije), **TARS** – (<Tarsicij, Tarsicije), **TARZ** – (<Tarzicij, Tarzicije), **TAS** – (<Anastasij, Anastasije, Atanasij, Atanasija, Atanasije, Nastas, Nastasije, Tanasija, Tanasije, Tarsicij, Tarsicije), **TAT** – (<Eustatij, Eustatije, Jevstatija, Jevstatije, Tatjano), **TAV** – (<Oktavij, Oktavijan, Oktavije), **TAZ** – (<Anastazij, Anastazije, Anastazijo), **TEJ** – (<Aristej, Dositej, Filotej), **TEM** – (<Artem, Temelko), **TIB** – (<Tiberij, Tiberije, Tibor, Tiburcij, Tiburcije), **TIJ** – (<Amitije, Armitija, Erotija, Erotije, Estatije, Evstatija, Evstatije, Evstrtija, Evstratije, Filotija, Filotije, Ignatij, Ignatije, Jevstratija, Jevstratija, Kristijan, Laurentij, Laurentije, Lavrentij, Lavrentije, Melentija, Melentije, Salustij, Salustije, Savatij, Savatije, Sebastijan, Sevastijan, Teodotije, Tijan, Tijodor, Timotij, Timotija, Timotije, Vićentija, Vićentije, Vikentija, Vikentije, Vilotija, Vilotije), **TIJAN** – (<Kristijan, Sebastijan, Sevastijan), **TIL** – (<Donatil, Kvintilij, Kvintilije, Kvintilijan, Otilij, Otilije), **TIM** – (<Antim, Eftimij, Eftimija, Eftimije, Eutimij, Eutimije, Evtimij, Evtimija, Evtimije, Jeftim, Jeftimij, Jeftimija, Jeftimije, Timolaj, Tomotej, Timotij, Timotija, Timotije, Timur), **TIN** – (<Albertin, Augustin, Auguštín, Aventin, Celestin, Ernestin, Faustin, Fotinij, Fotinije, Justin, Konstantin, Martin, Martinijan, Sikstin, Valentin), **TIP** – (<Antip), **TIR** – (<Sotir), **TIS** – (<Anestis), **TIT** – (<Titan), **TIV** – (<Tiovan), **TOB** – (<Tobija, Tobijas), **TOD** – (<Hristodul, Metodij, Metodeje, Teodat, Teodor, Todor), **TODOS** – (<Todosija, Todosije), **TOJ** – (<Titoje), **TOL** – (<Apostol, Bartol, Bartolomej, Postol, Ptolomej, Vartolomej, Vitold), **TOLD** – (<Bertold, Vitold), **TOM** – (<Tomas, Tomaseo, Tomazio, Tomasije, Tomažin), **TON** – (<Anton, Antonij, Antonija, Antonije, Antonin, Antonino, Antonio, Aristonik, Ariton, Hariton,

Marantonijo), **TOR** – (<Hektor, Mentor, Salvator), **TOS** – (Hristosije, Krstosije), **TOZ** – (<Teodozij, Teodozije), **TRAN** – (<Trandafil, Trandavil, Trankvil), **TRAND** – (<Trandafil, Trandavil), **TREND** – (<Trendafil), **TRIF** – (<Trifun), **TRIP** – (<Tripun), **TRIST** – (<Tristan), **TRIŠT** – (<Trištan), **TRIV** – (<Trivun), **UD** – (<Tudor), **UG** – (<Ugleš, Ugleša, Ugren, Ugrin), **UGR** – (<Ugren, Ugrin), **TUL** – (<Tulij, Tulije), **TUN** – (<Antun, Antunij, Antunije), **TUR** – (<Artur, Tudor), **TUV** – (<Tuvija), **UĐ** – (<Euđen, Euđenij, Euđenije), **UG** – (<Eugen, Eugenij, Eugenije), **UL** – (<Ulderik, Ulderiko, Ulrih), **UR** – (<Urban, Ureljo, Uroš, Urso), **URB** – (<Urban), **VAB** – (<Vabijan), **VAC** – (<Servacij, Servacije), **VAK** – (<Avakum), **VAL** – (<Valdebert, Valdemar, Valent, Valentije, Valentin, Valerij, Valerije, Valerijan, Validan, Valtazar, Valter), **VALD** – (<Evald, Osvald, Valdebert, Valdemar), **VALEN** – (<Valentije, Valentin), **VALENT** – (<Valentije, Valentin), **VALT** – (<Valtazar, Valter), **VAN** – (<Ivan, Jovan, Vandel, Evandel), **VAR** – (<Varlaam, Vartolomej), **VART** – (<Vartolomej), **VAS** – (<Vasil, Vasilj, Vasiljan, Vasilij, Vasilija, Vasilije), **VAST** – (<Sevastijan), **VEL** – (<Evelin, Velizar), **VEN** – (<Benvenuto, Venancij, Venancije, Vencl, Vendel, Vendelin, Venedikt, Venerando, Venijamin), **VERĐ** – (<Verđilij, Veđilije), **VENC** – (<Vencl), **VEND** – (<Vendel, Vendelin), **VER** – (<Oliver, Saverij, Saverije, Silverij, Silverije, Verđilij, Verđilije, Vergilij, Vergilije), **VERGIL** – (<Vergilij, Vergilije), **VET** – (<Veton), **VEZ** – (<Vezav), **VIB** – (<Vibor), **VIC** – (<Vicencij, Vicencije, Vicenco, Vicent), **VIĆ** – (<Vićentija, Vićentije), **VID** – (<David, Ovidij, Ovidije), **VIĐ** – (<Viđilije), **VIG** – (<Vigilij, Vigilije, Vigor), **VIK** – (<Lodovik, Ludovik, Vikentija, Vikentije, Viktor), **VIL** – (<Karanvil, Mihovil, Mijovil, Trendavil, Trankvil, Vildan, Vilfrid, Vilhelm, Vilibald, Vilim, Viliman, Vilip, Vilotija, Vilotije, Viljem), **VILB** – (<Vilibald), **VIN** – (<Alvin, Elvin, Ervin, Lutvin, Salvin, Vincencij, Vincencije, Vincenco, Vinčenco, Vinćenca, Vinston), **VINC** – (<Vincencij, Vincencije, Vincenco), **VIR** – (<Virđil, Virđilij, Virđilije, Viedinij, Virđinije, Virgil, Virgilij, Virgilije), **VIRG** – (<Virgil, Virgilij, Virgilije), **VIRĐ** – (<Virđil, Virđilij, Virđilije, Virđinij, Virđinije), **VIS** – (<Visarion), **VIT** – (<Viktor, Vitalij, Vitalije, Vitalijan, Vitalis, Vitold, Vitor, Vitore, Vitorio), **VUK** – (<Vukol, Vukola, Vukole, Vukolja, Vukolaj), **VUN** – (<Tivun), **ZAF** – (<Zafir), **ZAH** – (<Zaharij, Zaharija, Zaharije), **ZAJ** – (<Zaharija, Zaharije, Zarija, Zarije), **ZAK** – (<Zakej, Zakerijah), **ZAN** – (<Zanfir, Zanin), **ZANT** – (<Krizant), **ZAR** – (<Cezar, Đulizar, Lazar, Nazarij, Nazarije, Rozarij, Rozarije, Ruzarij, Ruzarije, Valtazar, Zaharij, Zaharija, Zaharije, Zarija, Zarije), **ZARIJ** – (<Zaharija, Zaharije, Zarija, Zarije), **ZAV** – (<Zavir), **ZEB** – (<Euzebij, Euzebije), **ZEF** – (<Zeferin), **ZEM** – (<Zemfir), **ZEN** – (<Zenobij, Zenobije, Zenon, Zenovije), **ZID** – (<Izidor), **ZIG** – (<Zigismund, Zigmund), **ZIJ** – (<Dionizij, Dionizije), **ZIN** – (<Zinaid), **ZOR** – (<Luzorij, Luzorije), **ZOS** –

(<Hrizostom, Zosim, Zosima), **ZUR** – (<Azur), **ŽAR** – (<Rožarij, Rožarije, Ružarij, Ružarije), **ŽER** – (<Žerav, Žermen), **ŽIG** – (<Žigmund), **ŽIJ** – (<Dionižij, Dionižije), **ŽOR** – (<Žorž).

В акта на деривация на хипокористичните имена от корени (затворена сричка), получени чрез съкращаването на **едноосновните чужди мъжки лични имена** в хърватския език, участват следните форманти:

А. Вокални хипокористични форманти.

Формант -А: **Ab-a**, *Abda, Ada, Adra, Afra, Afta, Aga, Agra, Aka, Aksa, Ala, Alja, Alba, Alda, Alfa, Alja, Alva, Ama, Ambra, Anda, Andra, Anta, Ara, Arda, Arma, Arna, Arsa, Arta, Asa, Astra, Aša, Ata, Ava, Avda, Avra, Aza, Bada, Baga, Balda, Bana, Bara, Barta, Bata, Baza, Baža, Beća, Bela, Bena, Benja, Bera, Berna, Berta, Bina, Bisa, Blana, Boda, Bona, Bora, Bosa, Boza, Boža, Branda, Bula, Cara, Cela, Cena, Cenca, Ceta, Ciga, Cipa, Cipra, Cira, Čipa, Čira, Čepa, Čipa, Čira, Daga, Daja, Dala, Dalme, Dama, Damlja, Dana, Dara, Dasa, Data, Dava, Deja, Dela, Dema, Dena, Denci, Desa, Deza, Dida, Dija, Dika, Dila, Dima, Dina, Disa, Doka, Doma, Dona, Dora, Dosa, Dota, Dreja, Drena, Drona, Duja, Duka, Dula, Duna, Đaka, Đela, Đena, Đera, Đila, Đina, Đora, Đorda, Đorđa, Đula, Đura, Eba, Eda, Efra, Efta, Ega, Ela, Elga, Elpa, Ema, Era, Erma, Erna, Evga, Evta, Faba, Fablja, Fabra, Fana, Feda, Fela, Fera, Feva, Fida, Fila, Fima, Fina, Fira, Firma, Fita, Flava, Flora, Fota, Forta, Freda, Frida, Fruma, Funa, Gaba, Gabra, Gada, Gaja, Gala, Galda, Galja, Gana, Gapa, Gara, Gašpa, Gava, Gavra, Geda, Geja, Gela, Gena, Gera, Gerda, Gida, Gila, Gilda, Gliga, Gola, Gona, Gora, Gorča, Gorda, Gota, Graca, Grda, Grega, Grena, Grga, Griga, Gripa, Grozda, Gura, Gusta, Hama, Hana, Hara, Hela, Hera, Herma, Hilda, Hipa, Hona, Horta, Hrisa, Hrista, Iga, Igna, Ika, Ila, Ina, Ira, Isa, Iva, Iza, Jaca, Jaća, Jaga, Jaka, Jana, Jandra, Jasa, Jaza, Jedra, Jefa, Jefta, Jera, Jesa, Jeva, Jevda, Jevđa, Jevra, Jevta, Jezda, Jona, Jora, Jorda, Jorga, Josa, Jova, Joza, Joža, Julia, Juna, Jura, Justa, Kaća, Kada, Kadma, Kaja, Kala, Kama, Kanda, Kara, Karpa, Karma, Kasa, Keja, Kenta, Kima, Kina, Kipa, Kipra, Kira, Klema, Kleta, Klija, Klima, Koba, Koda, Koja, Kola, Konda, Kopa, Kora, Korda, Korna, Kosta, Kraca, Krata, Krisa, Kreša, Krispa, Krista, Kriza, Krsta, Kruna, Kseno, Kuba, Kuna, Kula, Kupa, Kuza, Kuzma, Kvinta, Kvira, Lada, Laja, Landa, Lasa, Lava, Lavra, Laza, Leka, Leksa, Lema, Lenta, Lera, Lesa, Leta, Leva, Liba, Lica, Lika, Lila, Lina, Lipa, Lisa, Loda, Lona, Longa, Lonja, Lorda, Lova, Lovra, Ludva, Luta, Lutva, Luza, Maca, Maja, Maka, Maksa, Mana, Mara, Marda, Mata, Mava, Mavra, Maza, Meda, Meja, Mela, Melja, Mena, Menta, Merdža, Meta, Mida, Miha, Mija, Mika, Mila, Mina, Minja, Mira, Misa, Miša, Mita, Moda, Moja, Mojsa, Mona, Mora, Mota, Mrata, Naća, Nada, Naja, Naka, Nara, Narca, Narda, Nasta, Nata, Naza, Nefa, Neka, Nekta, Nela, Nera, Nesa, Nesta, Neva, Nica, Nića, Nida, Nika, Nina, Nisa, Nika, Nofra, Noja, Nona,*

Nora, Nova, Oda, Oka, Okta, Ola, Olja, Ora, Ota, Paja, Palma, Pana, Panta, Para, Pava, Peja, Pera, Peta, Pija, Pila, Pima, Pira, Placa, Plata, Pola, Polda, Polja, Pompa, Pora, Poša, Proka, Protta, Prova, Rada, Rafa, Raja, Raka, Rala, Rana, Rađa, Rata, Rava, Razma, Rega, Relta, Rema, Rena, Rika, Rista, Rita, Riza, Roba, Roda, Roma, Rona, Rosa, Roša, Roza, Roža, Ruba, Ruda, Ruđa, Rufa, Rusa, Ruža, Saba, Safa, Saja, Sala, Salva, Sama, Sana, Sanda, Sara, Sata, Sava, Seba, Sefa, Sela, Selma, Sena, Senta, Serga, Serva, Seva, Sevda, Siba, Sida, Siđa, Siga, Sika, Silja, Silva, Sima, Sina, Sita, Sofra, Sokra, Sola, Sosa, Sosta, Sova, Sovra, Spira, Srefa, Staha, Stasa, Stata, Strata, Sraza, Staža, Stepa, Steva, Stipa, Stjepa, Straha, Strata, Sula, Sveta, Šaha, Šaka, Šana, Šćepa, Šema, Šima, Šira, Špira, Taca, Tada, Tala, Tana, Tara, Tarsa, Tarza, Tata, Tava, Taza, Teja, Tema, Tiba, Tija, Tila, Tima, Tipa, Tisa, Tita, Toda, Toja, Tola, Tolda, Toma, Tona, Tora, Tosa, Trana, Tranda, Trena, Trenda, Trifa, Tripa, Trista, Triva, Tuda, Tula, Tuna, Tuva, Uga, Uglja, Ugra, Ura, Urba, Vaba, Vaca, Vaka, Vala, Valda, Valta, Vana, Vara, Varta, Vasa, Vasta, Vela, Velja, Vena, Venca, Venda, Vera, Veta, Viba, Vica, Vića, Vida, Viga, Vika, Vila, Vina, Vinca, Vira, Virga, Vita, Vuka, Vuna, Zafa, Zaha, Zaka, Zara, Zava, Zeba, Zefa, Zema, Zena, Zida, Ziga, Zina, Zosa, Žara, Žava, Žera, Žiga, **Žij-a**;

ФОРМАТИ -Е: **Ab-e**, Abde, Abre, Ade, Adre, Age, Agre, Ake, Albe, Alde, Ale, Alfe, Alje, Alve, Ambre, Ame, Ande, Andre, Ane, Ante, Ape, Arde, Are, Arme, Arne, Arse, Arte, Astre, Ate, Ave, Avre, Aze, Bage, Balbe, Bale, Bane, Bare, Base, Bate, Baze, Baže, Bele, Bene, Benje, Bere, Berne, Berte, Bile, Bine, Bise, Blane, Bode, Bone, Bore, Bose, Brande, Brne, Bule, Cele, Cence, Cene, Cipre, Cire, Ćipe, Ćipre, Ćire, Ćipre, Dage, Dale, Dalme, Dame, Damlje, Dane, Dare, Dase, Date, Dave, Dele, Delme, Deme, Dene, Dese, Deze, Dide, Dike, Dile, Dime, Dine, Dive, Dole, Dolfe, Dome, Done, Dore, Dose, Dote, Drone, Duje, Dule, Dume, Dune, Đele, Đene, Đere, Đile, Đorde, Đore, Đorđe, Dove, Đule, Đure, Ebe, Ece, Ede, Ede, Eđe, Ege, Ele, Elpe, Eme, Ene, Ere, Erme, Erne, Evge, Fabe, Fablje, Fabre, Fede, Fele, Ferde, Fere, Fide, File, Fime, Fine, Fire, Firme, Fite, Flave, Flore, Fote, France, Frane, Fride, Frume, Fune, Gabe, Gabre, Gade, Galde, Gale, Gane, Gare, Gaše, Gašpe, Gare, Gave, Gavre, Gede, Gele, Geme, Gene, Gere, Gide, Gilde, Gile, Gone, Gorde, Gore, Gorde, Grace, Grege, Grge, Grine, Gripe, Grišpe, Gule, Guste, Gušte, Gute, Gvere, Hade, Hame, Hane, Hare, Hele, Here, Herme, Hilde, Hile, Hrise, Hriste, Ige, Igne, Ignje, Ilde, Ile, Ine, Ire, Ive, Jace, Jadre, Jake, Jandre, Jane, Janje, Jase, Jaze, Jedre, Jele, Jere, Jive, Jone, Jorde, Jore, Jose, Jove, Joze, Jože, Jule, June, Jure, Juste, Jušte, Juve, Kaće, Kade, Kadme, Kaje, Kale, Kame, Kande, Kare, Karme, Kapre, Kase, Kele, Kime, Kipe, Kipre, Kire, Kite, Kleme, Klete, Klime, Kode, Kole, Kolje, Korde, Kore, Korne, Krace, Krate, Kreše, Krise, Krispe, Kriste, Krišpe, Krize, Krste, Krše, Krune, Ksene, Kule, Kune, Kuzme, Kvinte, Kvire, Lade, Lambe, Lambre, Lande, Lane, Lare, Lave,

Laze, Leke, Lekse, Leme, Leše, Lete, Leve, Libe, Lice, Lile, Line, Lonđe, Lone, Lorde, Lore, Love, Lovre, Luce, Ludve, Lutve, Luze, Make, Makse, Mame, Mane, Marce, Marče, Marće, Mare, Mate, Mave, Mavre, Mede, Mele, Mene, Mente, Mete, Mihe, Muhe, Mike, Mile, Mire, Miše, Mite, Mode, Mojse, Mole, Mone, More, Mote, Nace, Naće, Nade, Nalde, Nande, Nane, Narce, Narde, Nardi, Nare, Naste, Nate, Naze, Nele, Nene, Nere, Neste, Neve, Nice, Nide, Nike, Nine, Nire, Nojle, Nolde, Nole, None, Nore, Ode, Oke, Okte, Ole, Ore, Ote, Pane, Pave, Pete, Palme, Pane, Pante, Patre, Pele, Pere, Pile, Pime, Place, Plate, Polde, Pole, Pompe, Pore, Proke, Prote, Rade, Rafe, Rajе, Rake, Rale, Rane, Rate, Rede, Ređe, Rege, Rele, Reme, Rene, Rike, Rile, Rine, Riste, Robe, Rode, Role, Rome, Rone, Rose, Roze, Rože, Rube, Rude, Ruđe, Rufe, Ruse, Ruže, Sabe, Safe, Sale, Salve, Sande, Sane, Sanje, Sare, Sate, Sebe, Sefe, Sele, Selme, Sene, Serđe, Serge, Serve, Sevde, Seve, Sibe, Side, Sidre, Sige, Sike, Sile, Silve, Sime, Sine, Sokre, Sole, Sovre, Spire, Stefe, Sreve, Stase, Staze, Staže, Stile, Stipe, Stjepe, Strate, Sule, Svete, Šane, Šćepe, Šilve, Šime, Šire, Špire, Štefe, Tace, Tade, Tale, Tane, Tarse, Tarze, Tate, Tave, Taze, Tibe, Tice, Tile, Time, Tine, Tipe, Tobe, Tode, Tolde, Tole, Tome, Tone, Tore, Trane, Trene, Trife, Tripe, Triste, Trište, Trive, Tude, Tule, Tune, Ture, Uđe, Ule, Urbe, Ure, Vace, Valde, Vale, Vane, Vare, Varte, Vase, Vele, Velje, Vence, Vende, Vene, Verđe, Vere, Vete, Vibe, Vice, Vide, Viđe, Vige, Vike, Vile, Vince, Vine, Virđe, Vire, Vite, Zake, Zane, Zante, Zare, Zave, Zebe, Zefe, Zelme, Zene, Zine, Zore, Zose, Zure, Žare, Žave, Žere, **Žor-e**;

ФОРМАНТ -I: **Ab-i**, Aci, Adi, Agi, Aki, Alfi, Andi, Ardi, Ari, Arni, Astri, Ati, Bagi, Bani, Beli, Beri, Berti, Bili, Bodi, Cenci, Ćipi, Dani, Dari, Deli, Denci, Deni, Desi, Dezi, Doli, Domi, Dori, Dosi, Duki, Đaki, Đani, Đeli, Đeni, Đeri, Đini, Đuli, Eci, Edi, Eđi, Egi, Eli, Emi, Eni, Eri, Ermi, Fabi, Feli, Ferdi, Feri, Fili, Fini, Firi, Flori, Franci, Fredi, Gabi, Galdi, Gari, Gaši, Geri, Gidi, Gildi, Goni, Gordi, Goti, Gregi, Gusti, Hani, Hari, Heni, Ili, Ivi, Jaki, Jani, Jazi, Josi, Joži, Kali, Karpi, Klemi, Kobi, Kopi, Kuni, Landi, Lekі, Leksi, Levi, Lili, Lodi, Lordi, Lori, Luči, Lući, Lutvi, Maki, Maksi, Mani, Menci, Miki, Mili, Moni, Naci, Naldi, Nanci, Nandi, Narci, Nardi, Neli, Niki, Nini, Noni, Nori, Odi, Okti, Oli, Ori, Oti, Peti, Poldi, Pompe, Ponci, Princi, Rati, Redi, Regi, Remi, Renci, Reni, Ricci, Riki, Rini, Robi, Rodi, Roli, Romi, Roni, Rosi, Rozi, Rubi, Rudi, Ruffi, Salvi, Sami, Sandi, Sani, Sanji, Sefi, Sibi, Sigi, Siki, Stasi, Stazi, Stefi, Šćepi, Štefi, Tati, Tadi, Tati, Tavi, Tazi, Tibi, Tici, Tiki, Timi, Tini, Tobi, Todi, Toldi, Tomi, Toni, Tristi, Uli, Vaci, Valdi, Vali, Veli, Venci, Vendi, Viki, Vili, Vinci, Vini, Zaki, Zani, Zebi, Zigi, Zori, **Zos-i**;

ФОРМАНТ -O: **Abd-o**, Abo, Abro, Ačo, Ado, Adro, Afro, Afto, Ago, Agro, Ako, Akso, Albo, Aldo, Alfo, Alo, Aljo, Alvo, Ambro, Amo, Ando, Andro, Anđo, Ano, Ando, Andro, Anto, Apo, Ardo, Armo, Arno, Arso, Aro, Aso, Astro, Ato, Ašo, Avdo, Avo, Avro, Azo, Bado, Bago, Balbo, Baldo, Balo, Balto, Bano, Baro,

Barto, Baso, Bato, Bazo, Bažo, Bečo, Bego, Belo, Beljo, Beno, Benjo, Berno, Bero, Berto, Bilo, Bine, Bino, Bisó, Bodo, Bolto, Bono, Boro, Boso, Brando, Brno, Brnjo, Bulo, Caro, Celo, Cenco, Ceno, Ceto, Cino, Cipo, Cipro, Ciro, Čiro, Čepo, Čipo, Čipro, Čiro, Dago, Dajo, Dalmo, Dalo, Damo, Damljo, Dano, Daro, Dato, Daso, Davo, Dejo, Delmo, Delo, Demo, Deno, Deso, Despo, Dezo, Dido, Dijo, Diko, Dilo, Dimo, Dino, Diso, Dolfo, Doko, Domo, Dono, Doró, Doso, Doto, Dreno, Drono, Dujo, Duko, Dulo, Duno, Đako, Đelo, Đeno, Đero, Đino, Đorđo, Đoro, Đulo, Đuro, Ebo, Eco, Edo, Eđo, Ego, Efro, Efto, Ego, Elgo, Elo, Elpo, Emo, Eno, Ermo, Erno, Ero, Evgo, Evto, Fabljo, Fabo, Fabro, Fano, Febo, Fedo, Felo, Ferdo, Fero, Fido, Filo, Fimo, Fino, Firmo, Firo, Fito, Floro, Forto, Foto, Frano, Fredo, Frido, Frumo, Funo, Gabo, Gabro, Gado, Gajo, Galo, Gano, Garo, Gašo, Gašpo, Gapo, Garo, Gavo, Gavro, Gedo, Gejo, Gelo, Gemo, Geno, Gero, Gido, Gildo, Gino, Gligo, Gojo, Gono, Gordo, Goro, Goto, Graco, Grego, Greno, Grgo, Grigo, Gripo, Gulo, Guro, Gusto, Gušto, Gvero, Hado, Hamo, Hano, Haro, Helo, Helo, Hermo, Hero, Hildo, Hilo, Hipo, Horto, Hriso, Hristo, Igno, Ignjo, Igo, Iko, Ilo, Ino, Iro, Iso, Ivo, Izo, Jaco, Jačo, Jadro, Jago, Jako, Jandro, Jano, Jaso, Jazo, Jedro, Jefo, Jefto, Jelo, Jero, Jeso, Jevdo, Jevđo, Jevo, Jevro, Jevto, Jezdo, Jono, Jordo, Jorgo, Joro, Joso, Jovo, Jozo, Julo, Juno, Juro, Justo, Jušto, Juvo, Kačo, Kadmo, Kado, Kajo, Kalo, Kamo, Kando, Kapro, Karo, Karmo, Karpo, Kaso, Keljo, Kimo, Kipo, Kipro, Kiro, Klemo, Kletó, Klimo, Kobo, Kodo, Kolo, Koljo, Kondo, Kono, Kordo, Korno, Koro, Kosto, Kraco, Krato, Krešo, Kriso, Krispo, Kristo, Krizo, Krsto, Kršo, Kruno, Kseno, Kuno, Kupó, Kuzmo, Kuzo, Kvinto, Kviro, Lado, Lambro, Lajo, Lando, Lano, Lavo, Lavro, Lazo, Leko, Lekso, Lemo, Leno, Lero, Leso, Lešo, Leto, Levo, Libo, Lico, Ligo, Liko, Lilo, Lino, Liso, Lito, Lodo, Longo, Lordo, Loro, Lovo, Lovro, Luco, Ludvo, Luto, Lutvo, Luzo, Maco, Majo, Mako, Makso, Mamo, Mano, Marco, Mardo, Maro, Mato, Mavo, Mavro, Mazo, Medo, Mejo, Melo, Meljo, Meno, Mento, Merdžo, Meto, Mido, Miho, Mijo, Miko, Milo, Mino, Minjo, Miro, Miso, Mišo, Mito, Modo, Mojo, Mojso, Moro, Mrato, Naco, Naldo, Nado, Nako, Naldo, Nano, Napo, Narco, Nardo, Naro, Nasto, Nato, Nazo, Nefo, Neko, Nelo, Nero, Neso, Nesto, Nevo, Nico, Nido, Niko, Nino, Niso, Nofro, Nojlo, Nojo, Noldo, Nono, Noro, Novo, Oko, Okto, Olo, Oro, Oto, Pajo, Palmó, Pano, Panto, Paro, Pasko, Patro, Paško, Pavo, Pejo, Pero, Peto, Petro, Pijo, Pilo, Piljo, Pimo, Pino, Piro, Pjero, Placo, Plato, Poldo, Polo, Pompo, Ponco, Poro, Proko, Proto, Provo, Rado, Rafo, Rajo, Rako, Rando, Rano, Rato, Ravo, Razmo, Redo, Ređo, Rego, Relo, Remo, Renco, Reno, Rigo, Riko, Rilo, Rino, Risto, Rizo, Robo, Rodo, Romo, Rono, Roso, Rošo, Rozo, Rožo, Rubo, Rudo, Ruđo, Rufo, Ruso, Ružo, Sabo, Safo, Sajo, Salo, Salvo, Samo, Sanfo, Sando, Sano, Sanjo, Santo, Saro, Sato, Savo, Sebo, Sefo, Selmo, Selo, Seno, Serđo, Sergio, Servo, Sevdo, Sevo, Sibo, Sido, Siđo, Sigo, Siko, Silo, Siljo, Silvo, Simo, Sino, Siso, Sofro, Sokro,

*Solo, Soso, Sovro, Spiro, Staho, Staso, Stato, Stazo, Stačo, Stefo, Stepo, Stevo, Stipo, Stijepo, Stjepo, Strato, Sulo, Sveto, Šaho, Šako, Šano, Šćepo, Šečo, Šemo, Šilvo, Šimo, Širo, Špiro, Štefo, Števo, Taco, Tado, Talo, Tano, Taro, Tarso, Tarzo, Tato, Tavo, Tazo, Temo, Tibo, Tijo, Tilo, Timo, Tino, Tipo, Tiso, Tito, Tobo, Todo, Tojo, Toldo, Tolo, Tomo, Tono, Tonjo, Toro, Toso, Trando, Trano, Trifo, Tripo, Tristo, Trišto, Trivo, Tudo, Tulo, Tuno, Turo, Tuvo, Uđo, Ugljo, Ugo, Ugro, Urbo, Uro, Vabo, Vaco, Vako, Valdo, Valo, Valto, Vano, Varo, Varto, Vaso, Vasto, Velo, Veljo, Venco, Vendo, Veno, Verđo, Vero, Veto, Vezo, Vibo, Vico, Vičo, Vido, Viđo, Vigo, Viko, Vilo, Viljo, Vino, Virđo, Virgo, Viro, Viso, Vito, Vuko, Zafo, Zaho, Zako, Zaro, Zavo, Zebo, Zefo, Zelmo, Zemo, Zeno, Zido, Zino, Zoro, Zoso, Zuro, Žaro, Žavo, Žero, Žigo, Žijo, **Žor-o**;*

Б. Хипокористични форманти, съдържащи консонанти в състава си.

Форманти с D: -**DA:** *Gen-da, Jevda, Nurda, Panda*; -**DO:** *Gen-do, Jevdo, Indo, Pando*; -**DI:** *Sin-di*; -**AD:** *Đen-ad, Đur-ad*;

Форманти с J: – **OJE:** *Ard-oje, Đuroje, Ivdoje, Maroje, Mihoje, Pavoje, Petoje, Stepoje, Vas-oje*; – **IJA:** *Ant-ija, Ćepija, Fabija, Jozija, Lazija, Pavija, Stevija, Stipija, Stratija, Šćepija, Tom-ija*; -**IJE:** *Stat-ije, Stratije*; -**OJA:** *Ard-oja, Vab-oja*; – **OJ:** *Mih-oj*; -**OJE:** *Pav-oje*;

Форманти с C: -**CA:** *Gr-ca, Kr-ca, Manca, Min-ca, Rajca, Venca*; -**CE:** *Gr-ce, Kr-ce, Man-ce, Mar-ce, Ven-ce*; – **CO:** *Gr-co, Krco, Manco, Marco*; -**AC:** *Grg-ac, Fabac, Franjac, Ignac, Ignjac, Ilac, Ivac, Jandrac, Jovac, Jurac, Matac, Mihac, Mikac, Mirac, Nikac, Ninac, Petac, Stipac, Todac, Tomac, Tonac, **Vuk-ac***; -**EC:** *Gabrec, Grg-ec, Ivec, Mihec, Mikec, Nikec, Pavec, Rikec, Videc*; -**ECA:** *Dim-eca*; -**ICA:** *Abd-ica, Adica, Adrica, Aftica, Agica, Agrica, Akica, Aksica, Albica, Aldica, Andrica, Batica, Bećica, Benica, Berica, Bertica, Borica, Bosica, Ćirica, Dajica, Danica, Dikica, Dimica, Dujica, Dukica, Đurica, Edica, Elica, Erica, Fabica, Fabrica, Feđica, Florica, Franica, Gabica, Gabrica, Gajica, Gavrica, Gligica, Gorgica, Gorica, Grdica, Gregica, Gurica, Honica, Ignjica, Ikica, Ilica, Ivica, Jafrica, Jakica, Jandrica, Jeftica, Jerica, Jevtica, Jezdica, Jivica, Jošica, Jovica, Jozica, Jožica, Jurica, Karmica, Kojica, Kostica, Krešica, Kuzmica, Kvirica, Lazica, Letica, Lujica, Makica, Naksica, Manica, Matica, Mikica, Minica, Mirica, Mitica, Mišica, Mojica, Nakica, Nikica, Ninica, Novica, Pakica, Palmica, Panjica, Parica, Pavica, Perica, Pimica, Poldica, Rajica, Rikica, Ristica, Robica, Romica, Rudica, Savica, Svdica, Simica, Stepica, Stipica, Svetica, Šimica, Širica, Špirica, Štefica, Tadica, Tejica, Timica, Todica, Toldica, Tomica, Tonica, Trendica, Trenica, Tripica, Trivica, Tunica, Ugrica, Urbica, Urica, Vabica, Valica, Valtica, Valjica, Vanjica, Vukica, Zakica, Zavica, Žav-ica*;

Форманти с Ć: – **ĆA:** *Bor-ča, Ćirča, Danča, Denča, Dimča, Đenča, Fimča, Finča, Genča, Ger-ča, Ilča, Ivča, Jonča, Jovča, Kajča, Konča, Kopča,*

Manča, Monča, Nanča, Ninča, Panča, Rajča, Sanča, Simča, Stevča, Tanča, Timča, Tomča, Tonča, Tunča, Vanča, Velča; – **AČ**: **Ig-ač**, Ivač, Jovač, Marač, Nikač; – **AČA**: **Fran-ača**, Franjača, Ikača, Ivača, Jozača, Matača, Stepača, Stipača; – **ČE**: **An-če**, Borče, Čirče, Damče, Danče, Denče, Dimče, Dorče, Genče, Ilče, Irče, Ivče, Jonče, Jovče, Kajče, Kirče, Kolče, Levče, Lenče, Lanče, Manče, Ninče, Panče, Rajče, Ranče, Savče, Simče, Stevče, Timče, Tinče, Tonče, Tripče, Trivče, Van-če; – **ČI**: **Ar-či**, Danči, Ferči, Genči, Karči, Nenči, Ninči, Tonči, Vanči; – **ČO**: **An-čo**, Ap-čo, Borčo, Čenčo, Čirčo, Dančo, Dimčo, Genčo, Ilčo, Jončo, Kajčo, Končo, Lajčo, Ninčo, Pančo, Pavčo, Rajčo, Sančo, Tončo, Tomčo, Vančo, **Vel-čo**; – **IČ**: Bar-ič, Iv-ič, Mar-ič;

ФОРМАНТИ С Ћ: – **ЋА**: **Ћen-ća**, Ivća, Tonća; – **ЋE**: **An-će**; – **ЋI**: **Ћen-ći**, Lajći, Tonći; – **ЋO**: **An-ćo**, Ćenćo, Tonćo; – **AČ**: **Iv-ać**, Janać, Jovać, Jozać, Ilać; – **IČ**: **Al-ić**, Antić, Batić, Bonić, Danić, Dimić, Dujić, Dukić, Franić, Gabić, Gabrić, Gavrić, Ilić, Ivić, Jagić, Jakić, Jović, Jožić, Jurić, Kuzmić, Lazić, Maksić, Manić, Marić, Matić, Milić, Minić, Mirić, Mišić, Pavić, Savić, Simić, Stepić, Stević, Stipić, Šimić, Špirić, Štefić, Tadić, Tonić, Trivić, Tunić, **Vuk-ić**; – **UČ**: Đur-uć; – **UČI**: Jer-ući;

ФОРМАНТИ С К: – **КА**: **Al-ka**, Bečka, Benka, Berka, Bonka, Borka, Bulka, Ćepka, Dajka, Damka, Darka, Dinka, Domka, Donka, Drenka, Dronka, Đenka, Đulka, Đurka, Elka, Erka, Fapka, Filka, Fimka, Finka, Firka, Fitka, Florka, Gorka, Ilka, Iljka, Inka, Irka, Ivka, Jaska, Jefka, Joska, Joška, Julka, Jurka, Koljka, Levka, Lovka, Milka, Mirka, Miška, Natka, Ninka, Pavka, Perka, Petka, Rafka, Rajka, Ranka, Rapka, Remka, Rinka, Romka, Roska, Rufka, Ruska, Safka, Sajka, Sanka, Sanjka, Sarka, Savka, Senka, Simka, Sinka, Stepka, Stevka, Stipka, Sulka, Svetka, Šćepka, Špirka, Tatka, Tilka, Tomka, Tonka, Torka, Toska, Trenka, Trifka, Tripka, Trivka, Vaska, Veljka, Venka, Verka, Vilka, Vinka, Viska, Vitka, Zarka, Zorka, Žarka, **Želj-ka**; – **KE**: **Bat-ke**, Đurke, Jake, Mitke, Purke, Sinke, Tirke; – **KI**: **Al-ki**, Franki, Đenki; – **KO**: **Ać-ko**, Al-ko, Aljko, Amko, Anko, Arko, Asko, Aško, Banko, Belko, Barko, Batko, Bečko, Belko, Benko, Binko, Berko, Bilko, Binko, Bisko, Bonko, Borko, Bosko, Bulko, Celko, Cenko, Cetko, Čirko, Ćepko, Dajko, Dalko, Damko, Danko, Darko, Dasko, Davko, Dejko, Delko, Deljko, Demko, Denko, Desko, Dilko, Diljko, Dimko, Dinko, Disko, Divko, Domko, Donko, Dorko, Drenko, Dronko, Dujko, Dulko, Dumko, Dunko, Dunjko, Đelko, Đenko, Đerko, Đilko, Đulko, Đurko, Elko, Emko, Enko, Erko, Etko, Fanko, Fapko, Felko, Ferko, Filko, Fimko, Finko, Firko, Fitko, Florko, Franko, Franjko, Frumko, Gorko, Grenko, Gurko, Hanko, Hamko, Herko, Hermo, Hilko, Ilko, Iljko, Inko, Irko, Isko, Ivko, Jačko, Janko, Jasko, Jazko, Jefko, Jelko, Jerko, Jesko, Jevko, Jonko, Jorko, Josko, Jovko, Joško, Julko, Junko, Jurko, Kajko, Lajko, Lanko, Lasko, Latko, Lavko, Lelko, Lemko, Lenko, Lesko, Leško, Levko, Lilko, Linko, Lisko, Lorko, Lovko, Lujko, Lutko, Macko, Majko, Manko, Marko, Matko, Melko, Meljko, Menko,

*Metko, Milko, Minko, Mirko, Misko, Mitko, Miško, Mojko, Nacko, Naćko, Najko, Nanko, Narko, Natko, Nazko, Nefko, Nelko, Nerko, Nesko, Nevko, Nicko, Nićko, Ninko, Nisko, Noj-ko, Nonko, Norko, Novko, Nurko, Olko, Orko, Otko, Pajko, Panko, Parko, Pasko, Paško, Pavko, Pelko, Perko, Petko, Pilko, Pimko, Pirko, Pjerko, Polko, Poljko, Porko, Protko, Rafko, Rajko, Ranko, Ratko, Rasko, Ravko, Relko, Remko, Renko, Rinko, Risko, Rolko, Romko, Ronko, Rotko, Rosko, Roško, Rufko, Rupko, Rusko, Rutko, Safko, Sajko, Salko, Samko, Sanko, Sanjko, Sarko, Satko, Savko, Sefko, Selko, Senko, Senjko, Sevko, Silko, Simko, Sinko, Sisko, Spirko, Stajko, Stasko, Staško, Stefko, Stepko, Stjepko, Strajko, Sulko, Svetko, Šanko, Šćepko, Šećko, Šemko, Šimko, Širko, Špirko, Štefko, Talko, Tanko, Tarko, Tasko, Tatko, Tejko, Temko, Tilko, Timko, Tinko, Tirko, Tojko, Tolko, Tomko, Tonko, Tonjko, Torko, Tosko, Tranko, Trifko, Tripko, Trivko, Tulko, Tunko, Turko, Tuvko, Urko, Valko, Vanko, Vapko, Varko, Vasko, Velko, Veljko, Venko, Verko, Vetko, Vicko, Vićko, Vilko, Viljko, Vinko, Virko, Visko, Vitko, Zanko, Zarko, Zavko, Zefko, Zenko, Zinko, Zosko, Zurko, **Žer-ko**; **AK**: **Andr-ak**, *Dijak, Đurak, Ilak, Ivak, Jurak, Lovrak, Matak, Mitak, Petak, Rajak, Tomak*; (*De-j-ak*) – **AKA**: **Đur-aka**, *Ivaka*; – **EK**: **Al-ek**, *Andrek, Antek, Barek, Boltek, Cenek, Dolfek, Đurek, Fabrek, Florek, Francek, Gabrek, Gustek, Guštek, Itadek, Ivek, Jožek, Julek, Jurek, Justek, Lovrek, Marek, Matek, Mitek, Nacek, Poldek, Robek, Rudek, Šimek, Štefek, Tadek, Todek, Toldek, Tomek, Tonek, Vacek, Valek, Vicek, Videk, Vincek, Vitek*, **Zor-ek**; – **EKA**: **Ant-eka**; – **IK**: **Jur-ik**, *Polik, Štefik*; – **IKA**: **Ad-ika**, *Albika, Antika, Danika, Edika, Erika, Ferika, Florika, Gabika, Gustika, Harika, Jožika, Lazika, Petika, Poldika, Polika, Robika, Rolika, Romika, Rudika, Sandika, Tomika, Tonika, Minika, Nacika, Vasika, Vilika*, **Šan-ika**; – **OK**: **Đur-ok**, *Ivok, Matok, Mihok*; – **OKA**: **Joz-oka**; – **UKA**: **Ant-uka**, *Jovuka, Jozuka, Matuka, Ristuka, Simuka, Stevuka, Stipuka, Vicuka*; – **UKO**: **Ant-uko**;*

Форманти с L: – **LJA**: **Pav-lja**; – **LE**: **Kr-le**, *Orle*; – **AL**: **Mih-al**; – **ALJ**: **Mih-alj**, *Stevalj*; – **ELA**: **Duj-ela**, *Ivela, Jakela, Jandrela, Jovela, Jurela, Maksela, Pavela, Simela, Stipela*; – **ELJA**: **Iv-elja**, **Jakelja**, **Jovelja**, **Jurelja**, *Marelja, Matelja, Stevelja*; – **ILO**: **Đen-ilo**, *Đord-ilo, Đurđilo, Stevilo*; – **Ol**: **Mih-ol**; – **OLA**: **Fran-ola**; – **UL**: **Anđ-ul**, *Dinul, Stevul, Trivul*; – **ULJ**: **Stev-ulj**; – **ULA**: **Ant-ula**, *Franula, Matula, Mitula, Tomula, Vicula*;

Форманти с N: – **AN**: **Afr-an**, *Agan, Akan, Alan, Aran, Arman, Baran, Batan, Bećan, Belan, Beljan, Bodan, Boran, Ćipan, Ćiran, Desan, Dikan, Diman, Dujan, Dukan, Đordan, Đurjan, Eftan, Eman, Evtan, Firman, Gajan, Gavan, Gavran, Grgan, Hristan, Igan, Iran, Jakan, Jandran, Jeftan, Jeran, Jezdan, Josan, Jozan, Juran, Kipran, Koban, Kojan, Krešan, Krisan, Kristan, Ladan, Lazan, Lekan, Leksan, Likan, Maksan, Maran, Matan, Medan, Mihan, Mijan, Mikan, Milan, Miran, Mitan, Mojan, Nićan, Nikan, Pavan, Petan, Petran, Poldan, Prokan, Ratan, Razman, Ristan, Rodan, Rosan, Rudan, Servan,*

Sevdan, Siljan, Siman, Sinan, Spiran, Šakan, Špiran, Tadan, Trazan, Tican, Tijan, Timan, Tisan, Toman, Tosan, Tripan, Trivan, Ugljan, Vakan, Vartan, Vasan, Veljan, Vican, Viljan, Vićan, Vitan, Vukan, Zor-an; – **EN**: **Al-en, Boren, Daren, Đuren, Đorđen, Ksenen, Lovren, Maren, Miren, Polden, Sofren, Valen, Vassen; – **IN**: **Ant-in, Bodin, Darin, Đurin, Franin, Grgin, Jakin, Jovin, Jurin, Maksin, Marin, Matin, Pavin, Tadin, Todin, Sandin, Vald-in**; – **INA**: **Ant-ina, Ćipina, Franina, Grgina, Gustina, Ivina, Jakina, Jerina, Josina, Jovina, Jozina, Joćina, Jurina, Lazina, Matina, Ninina, Pavina, Rikina, Stepina, Stevina, Stipina, Todina, Tomina, Vasina, Vic-ina**; – **ONJA**: **Dik-onja, Mikonja**; – **UN**: **Iv-un, Jozun, Jurun, Matun, Pavun, Petun, Stevun, Vasun, Veljun**;**

ФОРМАНТИ С R: – **ARA**: **Joz-ara, Matara**; – **UR**: **Neg-ur**; – **URA**: **Joz-ura, Matura, Stipura, Tomura, Šćepura**;

ФОРМАНТИ С S: – **AS**: **Andr-as, Baras, Brnas, Dujas, Franas, Geras, Iras, Jakas, Juras, Manas, Matas, Vitas**; – **US**: **Jak-us**

ФОРМАНТИ С Š: – **AŠ**: **Andr-aš, Grgaš, Mojaš, Ivaš, Jandraš, Jelaš, Joraš, Juraš, Kuzmaš, Mikaš, Nikaš, Petraš, Prokaš, Stipaš, Špiraš, Tomaš, Vitaš**; – **EŠA**: **Ant-eša, Andreša, Bareša, Daneša, Gabreša, Ileaš, Iveša, Jadreša, Jandreša, Joveša, Jureša, Lovreša, Mareša, Mateša, Nikeša, Pav-eša**; – **IŠA**: **Ant-iša, Andriša, Bariša, Daniša, Daviša, Dujiša, Iviša, Jakiša, Jandriša, Joviša, Juriša, Mariša, Maniša, Matiša, Mikiša, Paniša, Paviša, Simiša, Siniša, Steviša, Stipiša, Tadiša, Todiša, Tom-iša**; – **OŠ**: **Ad-oš, Agoš, Alboš, Androš, Antoš, Benoš, Gavroš, Grgoš, Dimljoš, Đuroš, Egoš, Fabljoš, Franjoš, Ignjoš, Ivoš, Jagoš, Jakoš, Juroš, Lovroš, Medoš, Mikoš, Pavoš, Petoš, Rikoš, Simoš, Stevoš, Stepoš, Stipoš, Tadoš, Tomoš, Tunoš, Vitoš, Žig-oš**; – **ŠA**: **Gr-ša, Jakša, Manša, Mikša, Nikša, Pavša, Prokša, Simša, Stepša, Stipša, Tomša, Vukša**; – **ŠE**: **Gr-še, Dimše**; – **ŠO**: **Gr-šo, Dimšo, Jakšo**; – **IŠ**: **Iv-iš, Mar-iš, Piliš**; – **EŠ**: **Đur-eš, Gabreš, Joveš, Jureš, Lovreš, Mareš, Paveš**; – **OŠA** **Ant-oša**; – **UŠ**: **Andr-uš, Ivuš, Jakuš, Pavuš**; – **UŠA**: **Ant-uša, Ivuša, Tomuša**;

ФОРМАНТИ С T: – **TA**: **Fran-ta, Gajta, Kajta**; – **TE**: **Gaj-te, Kajte**; – **TO**: **Đur-to, Kajto, Vikto**; – **AT**: **Jur-at, Mihat, Sinat**; – **ATA**: **Joz-ata**; – **ETA**: **Andr-eta, Bareta, Beneta, Boneta, Brneta, Daneta, Đureta, Fabljeta, Franeta, Franjeta, Gabreta, Grgeta, Igneta, Iveta, Jageta, Joseta, Joveta, Jureta, Jurota, Klimeta, Kuzmeta, Lovreta, Makseta, Maneta, Mareta, Mateta, Miketa, Mileta, Niketa, Paveta, Pileta, Stepeta, Stipeta, Tometa, Tuneta, Valeta, Vinc-eta**; – **OTA**: **Gaj-ota, Grgota, Franota, Franjota, Ignjota, Ivota, Maksota, Matota, Mihota, Mikota, Pavota, Placota**;

И в хърватската антропонимична система при образуването на хипокористични форми от съкратените едноосновни мъжки лични имена са единични примерите без използването на деривационно средство: *Ben-#, Dan-#, Den-#, Din-#, Dren-#, Don-#, Fred-#, Štef-#, Tijan-#, Tin-#, Ton-#*,

Vid-#, *Vinc-#*. Изразители на хипокористичността в случая са както съкратената форма, така и нулевият формант (срв. Чобанов 2009).

Фреквентността на антропонимичните хипокористични форманти при образуването на нови мъжки лични имена от съкратените едноосновни хърватски чужди мъжки лични имена с хипокористичен корен затворена сричка може да бъде представена по следния начин:

– вокални хипокористични форманти: – **А**: 623; – **О**: 559; – **Е**: 542; – **І**: 192;

– хипокористични форманти, съдържащи консонанти в състава си: – **КО**: 302; – **ІСА**: 134; – **АН**: 105; – **КА**: 99; – **ІĆ**: 43; – **ЕК**: 42; – **ЕТА**: 36; – **ЇЕ**: 34; – **ЇА**: 33; – **ОЇ**: 33; – **ІКА**: 28; – **ІНА**: 25; – **ІЇА**: 24; – **ЇО**: 22; – **АС**: 21; – **АЇ**: 17; – **ЕЇА**: 16; – **ІН**: 15 (срв.: Чобанов 2008, Чобанов 2009, Чобанов 2010). В единични примери се срещат формантите – **ЇЕ** (An-će), – **УĆ** (Đur-uć), – **УЇІ** (Jer-ući), – **ДІ** (Sin-di), – **ДЕ** (Đur-đe), – **ГА** (Min-ga), – **УКО** (Ant-uko), – **АЛ** (Mih-al), – **ЛЈА** (Pav-lja), – **ОЛ** (Mih-ol), – **ОЛА** (Fran-ola), – **УЛЈ** (Stev-ulj), – **УР** (Neg-ur), – **УС** (Jak-us), – **АТА** (Joz-ata), – **ЕВА** (Šim-eva), – **ЕЗ** (Iv-ez), – **ЕЗА** (Iv-eza).

ЛИТЕРАТУРА:

- Малец 1982**: Malec M. *Staropolskie nazwy osobowe od imion dwuczlonowych*. Wrocław: Ossolineum, 1982.
- Милевски 1969**: T. Milewski. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław: Ossolineum, 1969.
- Мирославская 1971**: А.Н. Мирославская. *Особенности словообразовательной структуры русских календарных имен*. В: Ономастика Поволжья. Горький, 1971, вып. 2, 47 – 51.
- Реформатский 1967**: А. Реформатский. *Введение в языковедение*. Москва: Высшая школа, 1967.
- Роспонд 1965**: Ст. Роспонд. Структура и классификация древневосточных антропонимов (имена) // Вопросы языкознания, 1965, № 3, стр. 3 – 21.
- Свобода 1964**: J. Svoboda. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Akademia, 1969.
- Станойчич, Попович 1997**: Ж. Станојчич, Љ. Поповић. *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за учебнике, 1977.
- Стеванович 1970**: М. Стевановић. *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Матица Србска, 1970.
- Суперанская 1969**: А.В. Суперанская. *Структура имени собственного*. (Фонология и морфология). Москва: Наука, 1969;
- Taszycki 1926**: W. Taszycki. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Krakow: Ossolineum, 1926.

- Чобанов 2008:** И. Чобанов. *За кратките форми от сръбските сложни мъжки лични имена, представляващи затворена сричка.* В сб.: Славистика III, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, стр. 126 – 138.
- Чобанов 2008:** И. Чобанов. *Антропонимичната хипокористична деривация от съкратените едноосновни сръбски женски лични имена.* В сб.: Научни трудове, том 46, кн. I, 2008, Сб. А, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, стр. 398 – 410.
- Чобанов 2009:** И. Чобанов. *За кратките форми от сръбските сложни женски лични имена, представляващи затворена сричка.* В сб.: Српски језик у употреби. Крагујевац, 2009, стр. 81 – 89;
- Чобанов 2009:** И. Чобанов. *За хипокористичните форми, деривати от съкратените едноосновни сръбски мъжки лични имена.* В сб.: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Людмил Спасов, том II, стр. 13 – 34; Велико Търново: Фабер, 2009.
- Чобанов 2010:** И. Чобанов. *За сръбските и българските вокални хипокористични форманти, участващи в производни от мъжки лични имена.* В сб.: Језички систем и употреба језика. Књига I, Крагујевац, 2010, с. 197 – 210.
- Чорич 1982:** Б. Ћорић. *Моциони суфикси у српскохрватском језику.* Београд: Издаје Филолошки факултет, 1982.
- Шимундич 1988:** М. Šimundić. *Rječnik osobnih imena.* Zagreb: Matica Hrvatska, 1988.

ЗА ПРАВОПИСА НА ИВАН БРОЗ ОТ 1893 г.

Евелина Грозданова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The text examines one of the first orthography books of the Croatian language – the *Orthography* by Ivan Broz from 1893. This study follows the time and circumstances in which it was created, namely the end of the 19th century, when the early Renaissance begun in the Croatian lands. Emphasized is the enormous role of Broz's *Orthography* in the linguistic history of the Croatian language.

Key words: orthography, orthographical tradition

Наситен с множество обществено-политически и културни събития е XIX в. за Хърватия, неслучайно наречен от Лудвиг Щайндорф *дългият XIX век*. Хърватското национално движение и образуването на модерно национално съзнание водят началото си от първата половина на XIX в. и се преплитат с развитието на езиковия въпрос. За хърватската национална идентичност въпросът за езика и до днес си остава с необичайно голяма актуалност (Щайндорф 2009: 120), а проблемът за опазване на майчиния език е жизненоважен, но труднопостижим, тъй като хърватите нямат единен книжовен език. Съществуват три наречия (чакавско, кайкавско и щокавско) с три изговора (екавски, йекавски и икавски) със свой начин на изписване, а официален език в Хърватия по това време е латинският. От север унгарците полагат усилия да въведат своя език, австрийците искат да наложат немския, а в Далмация и Истрия се говорят още италиански и френски. За да успеят да съхранят родния си език и да устоят на чуждите посегателства, хърватите трябва да стъпят на здрава основа – на свой единен книжовен език. Първата крачка в решаването на тази толкова важна задача прави младият Людевит Гай. През 1830 г. той издава книгата „Кратка основа на хърватско-славянския правопис“, в която предлага нов начин на писане. Използвайки за думите, които трудно се изписват, нова ортография по образец на чешкия език (става дума за въвежането на *č, ć, š, ž*) Людевит Гай полага основата на онзи необходим единен правопис, който успява да обедини националните сили в отпора им срещу насилствено налагания им унгарски език. Всъщност с книгите на Л. Гай и Йосип Кушевич през 1830 г. хърватският народ тръгва по пътя на националното си

Възраждане, понеже тези книги – първи кълнове на националната идеология – ярко очертават дългосрочните (останали непроменени чак до 1918 г.) цели на хърватската национална политика: борба за опазване на родния език и държавните автономни права и обединение на хърватските земи около Банска Хърватия.

В усилието за реализиране на тези цели процесът на национално Възраждане на хърватския народ се изявява доста по-различно в сравнение с Възраждането на другите населяващи Балканския полуостров народи – Възраждането на хърватите начева не под собственото им национално име, а под илирско име. Специфичното, доста разнопосочно историческо развитие на хърватските земи изисква създаване на такава национално-обединителна идеология, която да може да преодолее наслоилите се през столетията различия между населяващите Далмация, Хърватия и Славония хървати. На отдалечилите се един от друг в своя исторически път и говорещи три диалекта хървати била необходима обща обединителна национална платформа. За да оцелеят като народ, в началото на XIX в. те трябвало да изградят идеология, която не само да възвърне у тях съзнанието за общия им корен и общата им историческа традиция, но и да изпълни това съзнание с ново съдържание, с нов поглед към бъдещето, за да може да осигури раждането на модерната хърватска нация. Необходимостта от решаването на тези важни задачи предопределя появата на илиризма, който е типично хърватско културно и обществено-политическо движение – продукт единствено на хърватската обществена мисъл. Опирайки се на преданието, че вскички южни славяни произхождат от илирите и вземайки предвид голямата популярност на илирското име (утвърждаващо се в литературата още от XV в.), хърватските възрожденски дейци възпримат това име, защото горещо вярват в ползата от южнославянската взаимност и единение. Това единение според тях може да направи възможно изграждането на онази мечтана южнославянска културна общност, която може да засили отпората на южните славяни срещу чуждите влияния и аспирации. Създадена на базата на основаващия се на щокавския говор общ книжовен език, пропагандираната от илиризма южнославянска общност в крайна сметка трябвало да спой отдалечените в своето историческо развитие хърватски земи, да им подсигури единен езиков стандарт и да подпомогне борбата им срещу германизацията и маджаризацията. Преди обаче да получи ярката си политическа окраска и да се трансформира в политическа акция за отстояване на хърватската идентичност, илиризмът дава живот на онова силно изявено културно-просветно движение, с което се характеризира процесът на националното Възраждане на хърватите. Оглавявано от Людевит Гай и неговия кръг съмишленици, това културно движение постепенно разширява социалната си база и все повече буди на-

ционалното чувство сред хърватите (Божилова 1998). След Хърватското национално възрождане възникват и първите политически партии в Хърватия, от които най-силна е Народната партия на известния и в България епископ Йосип Юрай Щросмайер. Идеите на тази партия са за просветно и културно издигане на Хърватия и обединение на всички южни славяни (т.нар. „южнославянска идея“).

Политиката на езиковата реформа на илирите се свързва с работата на сръбския филолог Вук Караджич. От 1813 г. той се установява предимно във Виена. Още от 1818 г. започва да работи за нормиране и модернизиране на сръбския език. През 1850 г. по инициатива на Вук Караджич във Виена сръбски и хърватски интелектуалци подписват т.нар. *Виенски книжовен договор*, който регламентира създаването на общ книжовен език за сърби и хървати на монодиалектна основа (южното херцеговско наречие), с единна азбука и фонетичен правопис (към договора се присъединява и словенецът Фр. Миклошич).

Предисторията на Виенския договор започва с книжовните реформи на двамата видни възрожденци – сърбина Вук Караджич и хърватина Людевит Гай. През 1836 г. Л. Гай предлага за всички илири, т.е. южни славяни, общ книжовен език – един шокавски йекавски диалект с архаични падежни форми (напр. *женах* за родителен падеж, мн. ч., *женами* – творителен падеж, мн.ч.), с речников фонд от цяла „Илирия“ и с етимологичен правопис (*вராбац – вРабца*). Противно на това В. Караджич предлага за сърбите, а по-късно и за хърватите, като общ език шокавски йекавски диалект с нови падежни окончания (*женā* за родителен падеж, мн.ч., *женама* за дателен, творителен и местен падеж, мн.ч.), лексикален фонд от територията на този диалект и фонетичен правопис (*вРабац – вРапца*). За преодоляване на различията между илирийците и В. Караджич се водят разговори, които в началото са безуспешни, тъй като всеки твърдо отстоява позициите си. За Караджич създаването на общ книжовен език за всички южни славяни е невъзможно, поради което настоява за общ книжовен език само за сърбите и хърватите, а последователите на Л. Гай защитават становището за единен южнославянски книжовен език. Но постепенно се стига до формиране на комисия, включваща изтъкнати книжовници и от двете страни: Иван Кукулевич, Димитрия Деметар, Иван Мажуранич, Винко Пацел и Стйепан Пеякович от страна на хърватите; Вук Караджич и Джууро Даничич от сръбска страна и Франц Миклошич като представител на словениците. Събрани във Виена през 1850 г. по инициатива на Караджич, те подписват книжовен договор със съзнанието, че сърбите и хърватите са един народ. Основните положения са следните:

1. Не трябва да се смесват говорите и да се създава нов, непознат на народа говор.

2. Най-правилно и най-добре е книжовен статус да получи южното наречие, т.е. йекавският щокавски диалект.

3. Звукът *x* да се пише на етимологичното си място (*храна, Хрват*).

4. В родителен падеж, мн.ч. да се употребява окончанието *-ā* (*женā*), а не *-ax* (*женах*).

5. Сричкотворно *p* да се пише без придружаваща гласна, т.е. *прст*, а не *перст* или *парст*, както пишели илирийците.

Людевит Гай, който не присъства на подписването на Виенския договор, го публикува в загребския вестник „Народне новине“ (бр. 76, 1850), придружавайки текста със следните думи: „Времето скоро ще покаже дали това предложение е реалистично и води ли от сегашното положение към жадуваното разбирателство и единство или напротив, към още по-голямо разцепление и книжовни раздори.“. В същото време Вук Караджич е обвинен от сръбска страна, че е пренебрегнал екавските говори. Въпреки подписания договор през втората половина на XIX в. не приключват споровете около книжовния език. Илирийците продължават да се придържат към своя правопис и език, а при сърбите постепенно се кодифицира като книжовно и екавското произношение. Все пак към края XIX в. би могло да се говори за по-пълно възприемане на клаузите на Виенския договор и от двете страни, за което заслуга имат учени като Ватрослав Ягич, Джуро Даничич, Томо Маретич, Иван Броз. В името на доминиращата през XIX в. идея за славянска общност и единство и хървати, и сърби правят сериозни отстъпки, прекъсвайки дотогавашната книжовна традиция и възприемайки нов книжовен език на народна основа, по-точно – на основата на източнохерцеговските щокавски говори, чийто носител е самият Вук Караджич. Основополагащата идея на Виенския договор, създаваща възможност да се работи над единна норма и кодификация, е схващането за народностно единство на сърби и хървати. В редица свои публикации преди 1850 г. В. Караджич използва за назоваване и на едните, и на другите сръбския етноним, което предизвиква остра реакция сред хърватски интелектуалци. Б. Шулек например решително заявява, че „народностното име може само доброволно да се приеме, а не да се налага“. Обективните исторически процеси в крайна сметка не водят до създаване на единна нация от тези два толкова близки славянски етноса, което се отразява върху начина на по-нататъшното нормиране и кодифициране на вече провъзгласения от Виенския договор общ книжовен език (Величкова 1996).

По времето, когато и сръбският, и хърватският езиков стандарт са в период на изграждане, договорот не намира особен отзвук нито в Белград, нито в Загреб. В края на века ученици и последователи на В. Караджич в Хърватия подновяват стремежа да се въведе фонетичен правопис, граматика и речник в съответствие с Вуковия модел за книжовен език. Издават

се редица кодификационни пособия: *Oblici* (1879) и *Sintaksa hrvatskoga jezika* (1881) от Мирко Дивкович, *Hrvatski pravopis* (1892) от Ив. Броз, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1899) от Томислав Маретич, *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901) от Ив. Броз и Франьо Ивекович, както и академичният *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976), започнат и редактиран от Джуро Даничич. С тази реформа последователите на В. Караджич в Хърватия на практика реализират идеите на Виенския договор, без обаче да се стигне до пълна езикова унификация. Запазват се определени специфични разлики между сърби и хървати в изговора на ятовата гласна, в някои граматични и словообразователни особености, съществени различия се очертават в лексиката. Тези процеси хронологически преминават границата между XIX и XX в. и са свързани с нова еволюционна фаза от книжовноезиковото развитие на сърби и хървати (Иванова 2000: 205).

По времето на бан Куен-Хедервари е наложен абсолютичен режим на управление в Хърватия. Този режим е подчинен на голямата цел Хърватия да стане само област на Велика Унгария. За осъществяването на посочената цел Куен-Хедервари не подбира методи и средства. В провеждането на тази политика ловко се използва съперничеството между хърватските и сръбските политически сили и това прави невъзможно изграждането на хърватско-сръбски фронт в отпора срещу режима. Смята се, че именно властването на Куен-Хедервари влияе благоприятно за победата на езиковите принципи и правописни решения на хърватските последователи на В. Караджич и за появата на Брозовия правопис.

Без съмнение правописът на Броз е преломна точка в лингвистичната история на хърватския език – Далибор Брозович заявява: „Изминаха вече почти единадесет десетилетия от появата на първото издание на *Хърватски правопис* от Иван Броз от 1892 г. Тази книга преобърна историята на хърватския правопис: до хърватското Възраждане в правописната практика се преплитат прилагането на фонетичния принцип, който отговаря на същинската фонетична структура на хърватския език, с прилагането на морфологичния принцип, чиято употреба може да се тълкува по различни начини. След Възраждането се конкурират и сменят различни правописи, съставени според морфологичния принцип, който е властващ в славянските езици (загребската и други школи). Книгата на Броз внася значителна промяна. Броз въвежда фонетичния правопис сравнително последователно (*vrabac – vrapca, sladak – slatka, svatovi – svadba, pod+pun – potpun, и др.*). Тук той е съгласен с кръга от хърватски езиковеди на Маретич, към който той само частично принадлежи. *Хърватски правопис* на Броз носи и две промени в азбуката: въвежда буквата *đ* за използваните дотогава диг-

рафи *dj/gj* и отбелязването на рефлекса на дългия ят чрез триграфемна секвенция *ije*.“ (Брозович 2001: 12).

1892 г. Иван Броз чрез *Хърватски правопис* реализира първия фонологичен правопис в историята на хърватската ортография, а според някои автори и първия хърватски правопис въобще, като се има предвид неговата концептуална разработка (Бадурин 2006). С усвояването на фонологичния принцип (уподобяване по звучност и място на учленение, губене на съгласни) този правопис със сигурност прекъсва континуитета на етимологичните наръчници на загребската филологическа школа. От друга страна в многобройните изключения, особено в отсъствието на уподобяване по звучност на последната съгласна от префикса (*predsjednik, nadčovjek, predturski*) и семантичните или формообразователни изключения при суфиксите (*mladca, mlatca, gradski, sredstvo*), както и начина на писане на бъдеще време (*pisat ću*) показват отдалечаване от вуковия последователно фонологизиран модел и усвояване на дотогавашната традиция, която ще стане различителният белег на хърватския умерено фонологичен правопис спрямо този на Белич в Сърбия. Броз възприема според нормата на Караджич, вече утвърдена в Академичния речник и трудовете на Томо Маретич, графемата *đ* (това е първият хърватски правопис, в който се появява тази графема), също и двойното записване *ije/je*. Имайки предвид коренните промени при правописния принцип, които правописът на Броз внася, хърватската културна общественост известно време не го приема и поради това много писатели, Матица хърватска, партийни вестници продължават да пишат на възприетата норма от изминалите тридесет години. Дейността на Броз и разработването на неговите решения продължава в първата половина на ХХ век Драгутин Боранич. В десет издания на своята правописна книга (последната е публикувана през 1951) авторът реализира континуитета на умерено фонологичния принцип на Броз (Кохарович 2000).

Брозовият *Правопис* се счита за първия хърватски правопис в поновия смисъл на думата, а също така представлява и първата правописна книга, от която започва създаването на днешната правописна норма от фонологичен (по-точно: фонологично-морфонологичен) тип (Бадурин 2006). Иван Броз, разбирайки методологичните капани, в които попада, докато пише правописния наръчник, заявява в увода: „Ако някому се струва, че I раздел е прекалено обемен, нека знае, че наистина много от правилата в I раздел принадлежат към граматиката на хърватския език, но тъй като те липсват в училищните граматики, трябваше да намерят място в тази книжка“ (Броз 1893: V). Брозовият правописен речник поема и някои неправописни компетенции: „Това, което е отбелязано със *, нека не се употребява в книжовната реч“.

В предговора към второто издание на своя *Правопис* (1893)¹ Броз заявява: „За да се знае със сигурност как трябва да се пише, комисията предложи да се издаде специална книга за правописа, в която освен правила да се включи и правописен речник [...]. През 1889 г. правителството взема решение за трети път да се разгледа въпросът с единния училищен правопис. Специална комисия, в която са повикани да участват учители по специалността, разглежда няколко седмици този въпрос и стига до решението, че училищата се нуждаят от единен правопис, който да се основава на фонетичния принцип. Нататък в увода Броз продължава: „Що се отнася до първи раздел, аз съм го изработил според правилата на Вук и Даничич, а само тук-там съм се отклонил от тяхното писане [...]. Зная, че ще се намерят хора, които ще въстанат против това писане и ще му се противопоставят, но това противопоставяне ще бъде напразно. Не е достатъчно само да се руши, трябва и да се създава [...]. Втори и трети раздел на книжката не са толкова обхватни, колкото е първият, нито правилата в тях са толкова строго определени, но това се дължи на факта, че по този въпрос сравнително рядко са се водили полемки. Като основно правило се отбелязва следното: „Звуковете в хърватските думи се пишат предимно така, както ухото ги чува да се изговарят“. В първи раздел на *Хърватски правопис* се намират правилата за изписването на отделните звукове, започвайки с групата /ie/ – „На мястото на досегашното *ie* в думи, като например *bieda, diete, vrieme, sviet...*, трябва да се пише *ije*, следователно: *bijeda, dijete, vrijeme, svijet*“. По този начин Броз утвърждава правилото, че когато в източните говори (кайкавско наречие) имаме дълго *e*, а в западните говори (чакавско наречие) дълго *i*, то тогава в южните говори редовно има *ije*, така например: на изток – *smeh, dete*, на запад – *smih, dite*, а в южните говори *smijeh, dijete*. Когато в източните и западните говори имаме съответно кратко *e* и кратко *i*, то тогава в южните имаме *je*, така например: на изток – *mesto, bežati*, на запад – *misto, bižati*, а в южните говори *mjesto, bježati*. Също така, когато *je* се намира след *r*, звук *j* се губи и остава само *e* – *vrèmena*. Понататък Броз изрежда кога трябва да се пише *r*, как трябва да се различават *č* и *ć*, следва едно от нововъведенията на автора, а именно употребата на *đ*. За *dj* и *gj* се уточнява, че вместо досегашното *dj* в думи като *ladja, tudji...* и вместо *gj* в думи като *angjeo, kalugjer...* трябва да се пише *đ*, съответно: *lada, tuđi, anđeo, kaluđer...* *dj* ще се пише само там, където в изговора се подразбират два отделни звука: а) когато в южния говор имаме сбор *dje*, който в източния говор отговаря на *de*, а в западния на *di*, следователно ще се пише *djeteta*; б) в сложни думи, когато *d* принадлежи на първата полови-

¹ В настоящото изследване се разглежда второто издание на *Хърватски правопис* от 1893 г.

на, а *j* на другата, напр. *nadjačati, odjuriti*; в) в някои чуждици – *adjektiv*. След това Броз се спира на друг спорен въпрос, а именно кога трябва да се пише *h* – във формите за мн.ч. на родителен падеж за прилагателни и местоимения – *ih*; в окончанието –*ah, -ih (-ijeh)* за стария местен падеж в мн.ч на съществителни, прилагателни, числителни и местоимения – *na svih stranah, pri ljudih...*; в окончанието за 1л., ед.ч в имперфект и аорист – *rekoh, čuh, vidijeh, moljah...* Не трябва да се пише *h* – в окончанието за родителен падеж, мн.ч на съществителните имена и на числителните *dva, tri, četiri*. Авторът отбелязва, че е грешно да се пише *h* в началото на някои думи: а) ако думата започва с гласна, предимно от турски произход – вм. *hametom, huditi – ametom, uđiti*; б) ако думата започва със сричкотворно *r* – вместо *hrđa, hrvati se*, трябва да се пише *rđa, rvati se*; в) в средата на някои думи – вместо *lahko, mehko – lako, meko*. Правописните правила продължават с указанията за писане на сбор от съгласни звукове: „Когато в една и съща дума се намерят един до друг два съгласни звука от различен вид, тогава (в изговора им, съответно и) в написването им, те ще се уеднаквят по следните правила: ако първият съгласен звук е звучен, а вторият беззвучен, то звучният се променя в беззвучен: *vrapci* вм. *vrabcı, općina* вм. *obćina...*; при *dc đc* се пише само *c ċ – srce, srčan*; групите *ds dš* остават непроменени *gradski, srodstvo, kadšto*; *v* не се променя пред беззвучни съгласни – *ovca, jevtin*; ако една до друга се намерят звучна и беззвучна съгласна, каквито са групите *dt, gk, zs*, то тогава звучната се променя в беззвучна – *odtočiti, lagko, izsušiti* съответно *ottočiti, lakko, issušiti*, но се чува *otočiti, lako, isušiti*, следователно така се и пише. Ако първата съгласна е беззвучна, а втората звучна, тогава беззвучната се променя в звучната – *gdje* вм. *kdje, nozdrve* вм. *nosdrve, svagda* вм. *svakda*. Зъбните зъгласни *s, z* пред небните *č, ć, dž, đ, š, ž* се променят в небни *š, ž – pašće* вм. *pašće, lišće* вм. *lišće*. Когато в една дума се намерят две еднакви съгласни една до друга, то тогава едната от тях изпада – *ruski – ruski, bezzakonje – bezakonje* (с изключение на формите за компаратив, когато прилагателното започва с *j – najjači*). Когато в една дума *d, t* се намират пред *c, ċ*, то *d, t* не се пишат – *priča* вм. *pritča, svečanost* вм. *svetčanost*.“

Във втори раздел следват правилата за писане на главна буква, на сложни думи, разделяне думата на срички. Трети раздел обръща внимание на пунктуацията, а в края на *Хърватски правопис* намира място правописен речник, който се състои от 60 страници. Самият Броз заявява, че книгата му е първата сериозна крачка по пътя към така желаното единство в правописа, и вярва, че с времето ще се стигне и до него – най-напред в училищата, а след това и на книжовно равнище (Броз 1893).

Интересен факт е, че Броз използва разделно писане при отрицателните форми за бъдеще време – *ne ċu*, вм. *neću*. Форма, която отстъпва от

Вуковите правила, но която отново намира място в някои от най-новите хърватски правописни модели (вж. Бабич, Хам, Могуш 2009: 50). Правописните принципи на Броз благодарение на делото на Драгутин Боранич се използват през цялата първа половина на века, всъщност до началото на шестдесетте години. Съществува само едно прекъсване от 1941 до 1945 г. по времето на Независимата хърватска държава (Бадурина 2006).

Правописните упътвания в Хърватия винаги са били не само езикови ръководства, но и проява на обществената сила, която ги е препоръчвала или отхвърляла. Така правописните модели са имали качеството по-скоро на обществени, отколкото на езиковедски проекти. Точно поради тази причина най-злощастните от тях биват унищожени не чрез езиковедски аргументи, а чрез термични – така едни се озовават на обществената, т.е. политическата власт, а други, без да се обръща внимание на непригодността на правописния континуитет (което винаги предполага и понижаване на правописната компетенция на хората, които ще ги използват), са били насърчавани от обществения авторитет, като сред последните Кохарович поставя и *Хърватски правопис* от Иван Броз 1892 година (Кохарович 2000). Отхвърлян от едни, приет радужно от други, този правопис е заслужил мястото си в историята на хърватския език. Блаженка Мартинович изказва следното мнение: „Изминали са десетилетия, но бурните събития около правописните наръчници не заглъхват; обстоятелствата и темите са малко по-различни, но нерядко и днес се интересуваме от правописната традиция. Отворените въпроси отново свидетелстват, че правописът е изключително важен социолингвистичен въпрос, какъвто е бил и през ХХ век. Време е и за преиздаване (или ново издание) на правописа на Броз“ (Мартинович 2010: 13).

ЛИТЕРАТУРА:

- Бабич, Хам, Могуш 2009:** Babić, S. Ham, S. Moguš, M. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb, 2009.
- Бадурина 2006:** Badurina, L. Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. // *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, autor I. Pranjković M. Samardžija, 145–158. Zagreb: Matica Hrvatska, 2006.
- Бадурина, Маркович, Мичанович 2008:** Badurina, L. Marković, I. Mićanović, K. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2008.
- Божилова 1998:** Божилова, Р. *История на Хърватия*. София: Абагар, 1998.
- Броз 1893:** Broz, I. *Hrvatski Pravopis*. Zagreb, 1893.
- Брозович 2001:** Brozović, D. Jedanaest stoljeća hrvatskoga pravopisnog križnog puta. // *Vijenac*, IX, № 186, 19. IV. 2001.

- Величкова 1996:** Величкова, С. Сърбо-хърватският езиков проблем. // *Език и литература*, 1996, № 5–6, 147–154.
- Иванова 2000:** Иванова, Н. *История на сръбския и хърватския книжовен език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2000.
- Кохарович 2000:** Koharović, N. Pravopisni križ svejedno gori. // *Vijenac*, Matica hrvatska, VIII, № 158, 24. III. 2000.
- Лашкова 2005:** Лашкова, Л. *Сърбо-хърватска граматика*. София, 2005.
- Мартинович 2010:** Martinović, B. Stoljeće pravopisnih polemika. // *Vijenac*, Matica hrvatska, XVIII, № 418, 11. III. 2010.
- Марцелич 2001:** Marcelić, S. Pravopis u diskrepanciji. // *Sociologija/kroatistika*, Filozofski fakultet Zagreb, II, № 3, IV. 2001, 7-12.
- Милосавлевич 2003:** Милосављевић, П. „О Бечком књижевном договору.“ От *Увод у србистику*, 177–186. Београд, 2003.
- Ницолова, Радева 1980:** Ницолова, Р., В. Радева *Помагало по български правопис и пунктуация*. София, 1980.
- Хърватска граматика 1997:** *Hrvatska gramatika*. Matica Hrvatska, 1997.
- Щайндорф 2009:** Щайндорф, Л. *Хърватия от Средновековието до наши дни*. София: Рива, 2009.

ЗА ЕДНА ТЕНДЕНЦИЯ В СРЪБСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Мартин Стефанов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The paper researches some aspects of the development of the literary Serbian language at the end of the 19th and beginning of the 20th century. It also aims at shedding some light on the role that processes of nominalization and decomposition of the predicate have in the intellectualization of the literary language.

Key words: philological science, Serbian literary language, „Belgrade style“, intellectualization, nominalization, decomposition

Краят на XIX и началото на XX век е важен период в развитието на сръбския книжовен език. От особено значение са постиженията в областта на синтаксиса, израз на интелектуализацията на езика. В доклада ще бъдат разгледани някои аспекти на процесите на интелектуализация – номинализацията и декомпозицията на предиката. Като илюстративен материал са използвани текстове на четирима сръбски книжовници и учени – Стоян Новакович, Любомир Недич, Богдан Попович и Павле Попович. Трима от разглежданите автори (Любомир Недич, Богдан Попович и Павле Попович) са считани за представители на т. нар. „белградски стил“ – явление, с което се свързва създаването на модерния сръбски книжовен език (Миланович 2004: 136)¹. Стоян Новакович е книжовник, школуван в духа на Вуковите традиции, ученик на Джуро Даничич. Това личи особено в създадената от него граматическа литература, която се явява продължение на граматическите идеи на неговия учител.

В средата на XIX век сръбският книжовен език стъпва върху съзнателните тенденции към онародняване, започнали в средата на XVIII век, и езиковата реформа на Вук Караджич. С това обаче не се слага край на процесите на нормиране и унификация – във фонетично, граматично и лексикално отношение. При унификацията на редица фонетични и граматически норми значителна роля изиграват говорите на Войводина и Се-

¹ Трябва да се отбележи, че в своята „Историја српске књижевности“ Йован Скерлич не включва Любомир Недич сред представителите на течението. Относно „белградският стил“ виж Скерлич 1914; Секулич 1985; Ивич 2000; Миланович 2004: 135–141.

верна Сърбия (Ивич 1997; Ивич 2000; Ивич, Кашич 2000). През втората половина на XIX век се развива също така пуристично движение, което не оставя трайни следи в езика (Херити 1999; Ивич 2000). Появата му съвпада с най-активните търсения в областта на лексиката, характерни за писателите романтици и реалисти, но и за развиващите се клонове на науката (Фекете 1984; Грицкат 1994; Ивич, Кашич 2000).

Езиковата ситуация в края на XIX и началото на XX век се променя. Това личи както от отношението на съвременниците към езика от периода (Попович 1897; Попович 1914), така и от отношението им към езика на представителите на романтизма и реализма в литературата (Недич 1893; Скерлич 1914). Така например през 1914 г., при повторната публикация на неговата студия „О васпитању укуса“ (поместена в „Огледи из књижевности и уметности I“), Богдан Попович ревизира изложеното в нея през 1896 г. твърдение за „неточността“, „неправилността“ и „некнижовността“ на сръбския език. А критичното отношение на литературната критика към езика на отделни автори романтици и реалисти, въпреки че отразява определени естетически възгледи, е показателно и за разликата между езика в края на XIX и началото на XX век и езика от предходния период. Нападани са основно словотворческите опити, диалектизмите и непознаването на книжовната норма. Тази разлика може да се усети и в езика на авторите от разглеждания тук период, който допринася много за синтактичната обработка на сръбския книжовен език – с усложняването на изречението, стабилизирането и кодифицирането на хипотаксиса и разнообразната употреба на обособени части.

Периодът се характеризира и с утвърждаването на френското културно и езиково влияние в сръбското общество. Големи са заслугите в това отношение на френските възпитаници Богдан Попович и Павле Попович. Имената на двамата се свързват с Висшето училище (Университета) в Белград, а дейността на Богдан Попович, който преподава френски език и литература, се определя като пионерска – той е първият напълно квалифициран преподавател в тази област. Издава учебници и наръчници по френски език и литература (Гърчевич 1977)².

Началото на XX век е времето, в което на практика се стига до нормирането на логическата пунктуация, използвана от Вук Караджич в неговите трудове и утвърдена в престижните сръбски вестници (Миланович 2004: 136–137). За възприемането на логическата пунктуация се обявяват и Любомир Недич – „Правопис и интерпункција“ (1929) и Богдан Попо-

² Другите двама разглеждани тук автори, Стоян Новакович и Любомир Недич, са немски възпитаници. Немският език и култура са имали силно влияние сред сръбската интелигенция по-рано през XIX век.

вич – „Теорија „реда по ред“ (1977), „Начело интерпункције“ (1904). Безспорно, влияние за това оказва и френският език.

Последната четвърт на XIX век е период на създаване на обемна граматична литература, основно от страна на последователите на Джуро Даничич. Срв. напр. четиритомната школка граматика на Стоян Новакович (1879–1890), както и неговата „Српска граматика“ (1894). С граматическа дейност се е занимавал и Любомир Стоянович, публикувал няколко школки граматики, както и „Грамматика старословенског језика“, написана за училищни нужди (1892) и др.

Характерна особеност на сръбския книжовен език от края на XIX и началото на XX век, и особено на „белградския стил“, е постигането на по-висока степен на абстрактност и интелектуализация на изказа. За това допринасят особено много неличните глаголни облици – най-вече възникналите вследствие на кондензация, номинализация и декомпозиция езикови структури. Тези явления са сред признаците за наличието на тенденция към интелектуализация в езика (Хавранек 1967; Иванова, Ницолова 1995). Разбира се, споменатите езикови структури са били използвани и по-рано, но със значително по-ниска честота. Онова, което отличава употребата им през периода, е не толкова честотата, а новата им функция – за обогатяване и усложняване на синтаксиса; за постигане на по-висока абстрактност и прецизност на изказа.

Разгледаните тук текстове представят научния и научнопопулярния стил, които много добре отразяват особеностите и възможностите на книжовния език от периода. Казаното важи и за текстове и автори, които не се числят към т. нар. „белградски стил“, като напр. Стоян Новакович, чийто език е в по-голяма степен вуковски – по-близък до народните говори и по-метафоричен. Срв.: *оборити ватру* (СН: 89, 157), *ићи на подворење* (СН: 51), *излегнуо се сукоб* (СН: 91), *завргла се буна* (СН: 140), *засести у бусију* (СН: 142-143, 157) и др. От друга страна, от тук представените автори Стоян Новакович единствен употребява последователно глагола *вршити* като вербален компонент в декомпозирани и перифразни предикати, което по-късно ще бъде редовна практика.

В специализираната научна литература до разглеждания период номинализираните структури (НС) и декомпозираните и перифразните предикати (ДП и ПП) не са обект на особен интерес. И все пак на НС се посвещава известно внимание (напр. Даничич 1858; Стоянович 1913). Като езикови единици, на които е присъща определена структура, разглежданите езикови структури, макар и косвено, попадат в рамките на пуристичното движение. Така например Йован Бошкович се обявява против изразите: *уложити протест* (einen Protest einlegen вм.: *поднети протест/протестовати*), *образложити* (begründen вм.: *доказивати/навести разлоге/поткрепити разлози-*

ма); Атанасие Попович пџк се обявља срећу изразите: *Ја сматрам за дужност* (ich sehe es als meine Pflicht вм.: мислим да ми ваља.../да морам.../да сам дужан да...), он ради под упливом његовим (...unter dem Einfluss von... вм.: он ради под притиском његовим) (Херити 1999).

Всџщност спорен е вџпросџт за терминологичното название на езиковите структури, вџзникнали вследствие на декомпозицијата на предиката. Каџо цјло се приема постановката, че за ДП може да се говори в случаите, когаџо срећу сџответната глаголно-именна конструкција стои глагол в лична форма, докаџо случаите, в които нема такава сџответствие, се разглежаџат каџо ПП³. И този критериј за терминологично разграничавање обаче не е напџлно подхоаџащ, тџџ каџо сџществува сџществена разлика межаџу конструкциите *вршиџи анализу* (← анализираџи), *вршиџи злочин* (← X) и *тражџи одговор* (← покушаваџи одговорџи). По-нататџк в текста двата термина ще бџдаџт изпольвани паралелно, тџџ каџо изследването нема за цел да прави формално-структурно, функционално-семантично или стилистично разграничение межаџу ДП и ПП.

Номинализираните и кондензираните облици усложњаваџт изреченската структура и повишаваџт абстрактноста на текста: (1) *Многи су се преварили у својим очекивањима и ако плаћаџу свој улог, плаћаџу га само из патриотизма. Многи, слободниџи од ових, престали су са плаћањем улога и, незадовољни избором књига, одабираџу сами, купуџуџи по антикварницама поједине свеске* (ПП: 5).

Номинализираните, кондензираните и декомпозираните облици се изпольваџт каџо стилистично средство с цел избјагвање на повторение, каџо по този начин обогатјаваџт изразните вџзможности на езиџа: (1) *Многи су се преварили у својим очекивањима и ако плаћаџу свој улог, плаћаџу га само из патриотизма. Многи, слободниџи од ових, престали су са плаћањем улога и, незадовољни избором књига, одабираџу сами, купуџуџи по антикварницама поједине свеске* (ПП: 5); (2) *Тај захтев није потребан само зато што се на тај начин и укус васпитава: ... него је потребан зато што од познавања многих дела зависи многа правилна оцена. Две важне ствари, међу онима које утичу на оцену о вредности каквог дела, јесу оригиналност, и њој подређена особина новине. Међутим ни о једној ни о другој није могуће дати правилну оцену, ако човек није познат са најважнијим књижевним делима, старим и новим. Колико је који писац узајмио од својих претходника, колико је, према томе, више или мање, оригиналан, моћи ћемо оцениџи само на тај начин... А уживати у новини, или боље, умети је оцениџи, може се само тако ако се зна шта је пре тога урађено* (БП: 4–5).

³ За стилистичните и функционалните особености на декомпозираните и перифразните предикати в срџбскиј и бџлгарскиј езиџ виж Радовановиџ 1977, Тополинска 1982, Ивиџ 1995, Баракова 2003.

Отношения на синонимия се забелязват и между отделни ДП и ПП. Срв. напр.: *израдити помоћ* (СН: 3) / *указати помоћ* (БП: 18); *известити објашњења* (БП: 42) / *дати објашњења* (СН: 40, ПП: 15); *дати оцену* (БП: 4) / *изрећи оцену* (БП: 22); *дати суд* (БП: 39) / *изрећи суд* (СН: 10); *произвести ефекат* (ЈН: 48–49) / *дати ефекат* (БП: 6). Тези конструкции обаче не са напълно синонимни, тъй като различните глаголни компоненти притежават различни особености – подчертаване на процесуалността или резултативността, подчертаване на реципиентната насоченост на действието, изразено чрез именната част и т.н.

НС изпълняват и редица функционално-стилистични изисквания – постигане на безличност и абстрактност на изказа. А граматическите им характеристики им дават по-голяма свобода на свързването в изречението и отгук – възможността да изпълняват някои специфични комуникативни намерения, като например максимално отдалечаване на представата за извършване на действието от неговия (евентуален) вършител: (3) *Морамо додати, извињења ради, да сам се надао да ће други, спремнији и позванији, узети на себе овај описани посао протестовања* (ПП: 5).

НС могат да изразяват различни логико-семантични значения. Това се вижда в примерите (1) и (3). Тази особеност на НС е засвидетелствана и в „Грамматика за I разред гимназије (једанаесто издање)“ на Любомир Стоянович, където авторът регистрира възможността с предложни конструкции с абстрактни („мислени“) съществителни да се изразява причинно значение: (4) *Паићеш од страха*; (5) *Браћа га из зависти оставе на чардаку*; (6) *Погинућеш за правду* (Стоянович 1913: 50).

Особено добре изразена е една от характерните особености на НС (абстрахиране на действието от вършител) в следващите редове, в които Богдан Попович дефинира изискванията за наличието на „добър вкус“, където примерите дори навлизат в областта на използваната от него терминология: (7) *1. од природе нежно осећање; 2. жива и пластична машта; 3. једно опште образовање далеко изнад просечног; 4. познавање великог броја књижевних дела; 5. књижевно познавање језика; 6. правилан суд; 7. техничко образовање; 8. дубоко познавање човека; 9. врло велико искуство живота* (Попович 1914: 6–8, 12).

Много богати на стилистични и функционални възможности са ДП и ПП. Те могат да кондензират граматични значения като пасивност и модалност. Употребата им от една страна има функционално-стилистична стойност и се използва с оглед на спецификите на текста – тенденция към абстрактност, номинативност, немодалност. От друга страна тези структури са примери за синонимия на ниво синтаксис и, следователно, за обогатяването на изразните средства: (8) *Северна гранична места:... стајала су сва под јачом или слабијом опсадом устаничке војске* (СН: 158). (← *Ус-*

таничка војска је јаче или слабије опсадила северна гранична места:...); (9) *Мисли се да је и то цариградско писмо, ..., било предмет поменутога саветовања.* (СН: 49) (← *Мисли се да су се и о том цариградском писму, ..., саветовали.*); (10) *Као што видимо, почело се одмах са обзирама који немају много везе са литературом.* (ПП: 22) (← *Као што видимо, почело се одмах са обзирама које не можемо много повезати са литературом.*); (11) *Каква је то смелост од управе штитити једно дело... које, ... , не наилази на неодобравања зато што припада, рецимо, једној школи..., него зато што је без претензија и слабо* (ПП: 43) (← *... које не одобравају не зато што припада, рецимо, једној школи..., него зато што је без претензија и слабо...*); (12) *... код другог песника би овај ротаџизам можда и био за осуду и непријатно би нас дирао...* (ЈН: 61) (← *... код другог песника бисмо овај ротаџизам можда и морали осудити и непријатно би нас дирао...*); (13) *... на то питање сам науман потражити одговора у овом кратком огледу.* (БП: 1) (← *... на то питање сам науман покушати одговорити у овом кратком огледу.*); (14) *Отуда у овим редовима треба само тражити напомену главних тачака, нацрт одговора на питање...* (БП: 1) (← *Отуда у овим редовима треба само покушати напоменути главне тачке, нацртати(?) одговор на питање...*).

Употребата на ДП и ПП, освен от по-богатите изразни възможности на тези езикови единици, може да бѣде обусловена и от структурни причини. ДП и ПП се употребяват, когато в езика няма глаголна форма за изразяването на дадено действие, но съществува съответно съществително име (Радованович 1977 и др.). Срв. напр.: (15) *дати правац* (ЈН: 35-36 и др., ПП: 37, БП: 45), (16) *правити биланс* (ПП: 24-25), (17) *дати оставку* (ПП: 26), (18) *повући паралелу* (ЈН: 34 и др.)⁴, (19) *заметати кавгу* (СН: 167) и др. В някои случаи ДП и ПП могат да се свържат с глагол, който обаче семантично или контекстуално не им съответства – напр.: (20) *обратити пажњу* (*← *пазити*). Същото важи и за ДП и ПП, за които съществуват еднолексемни форми с подобно (или синонимно) значение, както в примери (15) и (19) – *дати правац* (*усмерити*) и *заметати кавгу* (*посвадити, завадити*).

В граничните области на явлението декомпозиция на предиката се намират и конструкции с глагол съм и съществителни като *последџца* и *узрок*, които служат за изразяване на причинно-следствени значения и темо-ремна организация на изречението: (21) *Епитети Јакшићевџ узети су од мрачних и суморних страна; то је, делом, сасвим природна последџца његове природе, која најрадије тражи ову страну њихову, а делом (и*

⁴ Конструкцията вероятно е калкирана от немското *eine Parallele ziehen*. От анализираниите тук текстове тя се появява единствено в текста на Любомир Недич.

можда већим) је у вези са његовим рембрандтским колоритом стила (ЈН: 59–60); (22) *Шта је узрок том преображају који је...* (ПП: 41).

Периодът след окончателната победа на езиковата реформа на Вук Караджич в Србија е време на интензивен развој на книжовниот език тјмо в онези области, които отличават съвременната обработена книжовна норма – лексикологијата и синтаксиса. Особено важен в тоа развитие е периодът в крај на XIX и началото на XX век, когао срџбското изречење придобива неопходимата абстрактност, усложненост и сџцевременно јасноћа, за да отговара на изисквањата на времето. За тоа допринася установяването на норма в употребата на номинализираните и декомпозираните езикови структури. Тоа е период на активна филологическа, книжовна, научна и преподавателска дејност, а Стојан Новакович, Любомир Недич, Богдан Попович и Павле Попович са част от личностите, задавали насоките на тази дејност.

Направените набљудења в никакџв случај нямат претенција за изчерпателност, тџј като процесите на номинализација и декомпозиција на предиката могат да бџдат разглеждани с оглед на редица аспекти, вџв формално-структурен, функционално-семантичен, стилистичен и когнитивен план. Те служат по-скоро като илустрација на част от възможностите, които разглежданите езикови структури имат в срџбскиот книжовен език в крај на XIX и началото на XX век. НС, ДП и ПП са валидно езиково средство, което обогатява изразните възможности на модерниот срџбски книжовен език.

ИЗВОРИ:

- БП:** Поповић, Б. О васпитању укуса. // Б. Поповић. *Огледи из књижевности и уметности I*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914, 1–46.
- ЈН:** Недич, Љ. Ђура Јакшић. // Љ. Недич. *Из новије српске лирике. Критичке студије*. Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1893, 21–62.
- ПП:** Поповић, П. *Српска књижевна задруга*. Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1897.
- СН:** Новаковић, С. *Устанак на дахије 1804*. Београд: Државна штампарија, 1904.

ЛИТЕРАТУРА:

- Баракова 2003:** Баракова, П. Декомпозирането на предиката в българския език...или движение в две посоки. // *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания*. Съст. В. Панайотов и Я. Бъчваров. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, 247–254.
- Грицкат 1994:** Грицкат, И. Из историје стабилизације књижевног језика код Срба – после Вукове и Даничићеве победе. // *Јужнословенски филолог*, L, 1994, 5–31.
- Гърчевич 1977:** Грчевић, Ф. Предговор. // *Критички радови Богдана Поповића. Српска књижевна критика. Књ. 8*. Прир. Ф. Грчевић. Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1977, 7–43.
- Даничич 1858:** Даничић, Ђ. *Српска синтакса. Део првиј*. Београд: Државна штампарија, 1858.
- Иванова, Ницолова 1995:** Иванова, К., Р. Ницолова. *Ние, говорещите хора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Ивич 1995:** Ivić, M. Još o dekomponovanju predikata. // M. Ivić. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoграф, 1995, 180–188.
- Ивич 1997:** Ivić, M. Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom. // M. Ivić. *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Čigoja, 1997, 11–34.
- Ивич 2000:** Ивић, П. Језичке прилике. // *Историја српског народа. Шеста књига, други том. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*. Уредник шесте књиге А. Митровић. Београд: Српска књижевна задруга, 2000, 257–291.
- Ивич, Кашич 2000:** Ивић, П., Ј. Кашић. О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године. // *Историја српског народа. Пета књига, други том. Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*. Уредник пете књиге В. Стојанчевић. Београд: Српска књижевна задруга, 2000, 311–381.
- Миланович 2004:** Милановић, А. *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Недич 1893:** Недич, Љ. *Из новије српске лирике. Критичке студије*. Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1893.
- Попович 1897:** Поповић, П. Српска књижевна задруга. Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1897.
- Попович 1914:** Поповић, Б. О васпитању укуса. // Б. Поповић. *Огледи из књижевности и уметности I*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914, 1–46.
- Радованович 1977:** Радовановић, М. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). // *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 1977, 53–78.
- Секулич 1985:** Секулић, И. Београдски стил. // *Сабрана дела Исидоре Секулић. Књига четврта: Из домаћих књижевности I*. Прир. М. Лесковац. Београд: Вук Караџић, 1985, 95–118.

- Скерлич 1914:** Скерлић, Ј. *Историја нове српске књижевности* (потпуно и илустровно издање). Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914.
- Стојановић 1913:** Стојановић, Љ. *Српска граматика за I разред гимназије*. Београд, 1913.
- Тополинска 1982:** Тополињска, З. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. // *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, 1982, 35–49.
- Фекете 1984:** Fekete, E. Uloga srpskih pisaca druge polovine XIX. veka u zasnivanju modernog književnog jezika. // *Jugoslovenski seminar za strane slaviste* 33-34. Odgovorni urednik N. Ivanišin. Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, Zavod za Slavistiku, 1984, 291–303.
- Хавранек 1967:** Гавранек, Б. Задачи литературног језика и его културе. // *Пражский лингвистический кружок*. Сост. и ред. Н. А. Кондрашова. Москва: Прогресс, 1967, 339-377 (Перевод с чешского А. Г. Широковой).
- Херити 1999:** Херити, П. Пуристички ставови у Србији у другој половини XIX века. // П. Херити. *Језичка разматрања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 86–107 (Превод с енглеског Ј. Грковић-Мејџор).

БЪЛГАРСКА, ХЪРВАТСКА, СЛОВАШКА И ЧЕШКА ФРАЗЕОЛОГИЯ В КРАЯ НА ПЪРВОТО ДЕСЕТИЛЕНИЕ НА НОВИЯ ВЕК – ОПИТ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛНА РЕКАПИТУЛАЦИЯ

Павел Крейчи
Масариков университет, Бърно

The paper represents a contrastive recapitulation and a selective analysis of the main publications dealing with the Czech, Slovak, Croatian and Bulgarian phraseology – from the beginning of modern scientific research till 2010.

Key words: Phraseology; idiomatics; Czech phraseology; Slovak phraseology; Croatian phraseology; Bulgarian phraseology; Phraseological dictionaries

Фразеологията като научна лингвистична дисциплина в своя модерен вид започва да става центъра на вниманието едва след Втората световна война (благодарение на руския лингвист В. В. Виноградов). В отделните национални езиковедски изследвания разработването на фразеологичните проблеми и въпроси започва малко по-късно. В настоящата статия бихме искали да представим една съпоставителна картина на това, докъде е стигнало проучването на фразеологията при чехите, словаците, хърватите и българите за последните 40 години. Бихме искали и в съпоставителен аспект да обърнем внимание преди всичко на: 1) монографиите, в които за пръв път се разглежда фразеологията като сравнително самостоятелна езиковедска дисциплина и които са предвидени както като теоретична обработка на самата дисциплина, така и като опит за комплексно проучване на особеностите на една национална фразеология; 2) тълковните фразеологични речници, в които се описва богатството на една национална фразеология и които по този начин всъщност доказват способността на съответните езиковеди лексикографи да направят такъв речник; 3) преводните фразеологични речници (тук обаче ще направим едно допълнително уточнение – ще се спрем само на такива речници, които съдържат материал от нашите четири анализирани езици) и 4) другите публикации като: библиографии, терминологични речници, специализирани фразеологични речници или монографии, монографии, които се занимават с анализирането на фразеологията на избраните от нас четири езика.

1) Монографии

Първият от езици, на които се появява написана с висока научна ерудиция монография, е словашкият. Йозеф МЛАЦЕК след публикуването на своята докторска дисертация *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972) издава труда си *Slovenská frazeológia* (1977), където разработва фразеологията по-скоро в теоретичен аспект, разглежда началото на модерно проучване на фразеологичните единици (ФЕ) и описва и коментира съвременното състояние в тази научна област в Словакия. Още преди Млацек обаче се появява самостоятелно разработена статия за фразеологията „*Frazeológia*“ в учебника на Павол ОНДРУС *Slovenská lexikológia II* (1972)¹. Най-плодотворен период за този род научни изследвания обаче представляват 80-те години на ХХ в. През 1982 г. излизат два учебника по фразеология – в Чехия *Idiomatika a frazeologie češtiny* на Франтишек ЧЕРМАК, в България *Българска фразеология* на Кети НИЧЕВА². През 1984 г. излиза вече второ, преработено и допълнено издание на *Slovenská frazeológia* на Йозеф МЛАЦЕК, а през 1985 г. се появява публикацията *Česká lexikologie* на чешките езиковеди Йосеф ФИЛИПЕЦ и Франтишек ЧЕРМАК. Сериозно място в нея заема разделът *Frazeologie a idiomatika*, написан от Франтишек ЧЕРМАК. Този раздел всъщност може да се смята за „чешката фразеологична монография“, без значение, че е „скрита“ в рамките само на един лексикологичен раздел. Една година по-късно, в България се появяват две изследвания от Веса КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, свързани с българската фразеология. Едното от тях се нарича *Фразеологизмите в българския език* (второто ще споменем по-късно). По отношение на теорията авторката представя различна гледна точка в сравнение с К. Ничева, което също личи и от редица полемични статии в списание *Български език* (Добрикова 2008: 18). През следващата година, през 1987 г. К. Ничева издава монографията си *Българска фразеология*. Сравнително голямото количество фразеологични монографии през 80-те години приключва с две изследвания от 1989 г. – методическото помагало *Frazeológia v škole* на словака Франтишек МИКО и раздел *Frazeologija* в рамките на по-големия труд *Leksikologija* на хърватската лингвистка Ясна МЕЛВИНГЕР. От посочените данни личи, че 80-те години имат изключително важно значение за развитието на фразеологията като модерна научна дисциплина. Това мнение ще бъде потвърдено също така и от един друг вид научни издания (преди всичко речници). След „бума“ на издания предимно с теоретична насоченост през 80-те години следва една почти двадесетгодишна пауза, след която отново се появяват нови монографии, част от тях са всъщност събрани

¹ Виж рецензията на Иржи Дамборски (1974).

² Самата авторка обаче посочва 1983 г. като година на издаване (Ничева 1993: 458, 461).

съчинения на богатата теоретична дейност на пионерите на чешката, словашката и хърватската фразеология: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (2007) на Франтишек ЧЕРМАК, *Tvari a tváre frazém v slovenčine* (2001) и *Štúdie a state o frazeológii* (2008) на Йозеф МЛАЦЕК и *Hrvatska frazeologija* (2007) на Антица МЕНАЦ.

2) Тълковни фразеологични речници

2.1. Основни тълковни фразеологични речници – свързани са с чешката, хърватската и българската фразеология. Интересното е, че се различават както по количеството представен материал, така и по методология и по година на издаване. Още през 70-те години излиза двутомния *Фразеологичен речник на българския език* (том I, 1974, том II, 1975; Кети НИЧЕВА, Сийка СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, Кристалина ЧОЛАКОВА). Фразеологизмите в него са подредени по азбучен ред според първата буква на първата дума на ФЕ; в края на втория том е представен регистър на компонентите, които извън фразеологичната единица имат характер на автосемантична лексикална единица и при всеки един компонент – списък на фразеологизмите, в които се среща. През 1982 г. излиза еднотомен *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* на Йосип МАТЕШИЧ. От 1983 г. започва да излиза *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, който в крайна сметка е в четири тома (том I, *Přirovnání*, 1983; том II, *Výrazy neslovesné*, 1988; том III, *Výrazy slovesné A-P, R-Ž*, 1994; том IV, *Výrazy větné*, 2009; авторският колектив работи под ръководството на Франтишек ЧЕРМАК, Иржи ХРОНЕК и Ярослав МАХАЧ, том IV – под ръководство на Франтишек ЧЕРМАК, Ян ХОЛУБ, Рената БЛАТНА и Марие КОПРШИВОВА); единствено чешкият речник е преиздаден (първите три тома през 2009 г., *Výrazy slovesné* вече в едно книжно тяло). ФЕ в него са подредени по азбучен ред на семантично ключовите думи (същото важи и за речника на Й. Матешич). В сравнение с българския и (сърбо-)хърватския речник само SČFI съдържа чуждоезикови еквиваленти на чешките фразеологични единици (английски, немски, френски и руски). Към основните речници можем да добавим още един български речник, излязъл през 2005 г. – това е *Фразеологичен синонимен речник на българския език* на Ани НАНОВА.

2.2. Тълковни фразеологични речници с по-малък брой ФЕ – такива излизат най-вече в България. На първо място искаме да посочим *Нов фразеологичен речник на българския език /НФРБЕ/* (1993) на Кети НИЧЕВА, а освен него още *Фразеологичен речник на българския език /ФРБЕ/* (2002) на Мира НИЧЕВА и *Hrvatski frazeološki rječnik* (2003) на Антица МЕНАЦ, Желка ФИНК АРСОВСКИ и Радомир ВЕНТУРИН. Ако приемем, че НФРБЕ е един вид допълнение или продължение на ФРБЕ от 70-те години, ФРБЕ на М. Ничева (подготвен, разбира се, в съавторство с К. Ничева

/1923 г.–2000 г./, представлява речник за по-широка употреба, който включва и много нови или незабелязани до момента ФЕ в по-старите речници. Интересно е да се отбележи, че *Hrvatski frazeološki rječnik* е първият речник, който извежда в заглавието си определението *хърватски*. Обемът му на ФЕ в сравнение с речника на Й. Матешич обаче е по-скромен.

На второ място искаме да посочим речниците, които са по-скоро с маргинално значение в сравнение с вече споменатите. Това се дължи на самото им предназначение – за широката публика, за студентите филолози и под. От българските издания ще споменем *Кратък български фразеологичен речник* (1981) на Здравка АЛЕКСАНДРОВА и Палма БОГДАНОВА, предназначен за чуждестранни студенти, и *Малък фразеологичен речник на българския език* (1999) на Върбан ВЪТОВ, предназначен за студенти и издаден в рамките на поредицата *Учебен полилексикон*. Тук е и мястото да споменем многократно издавания словашки речник на Елена СМИЕШКОВА – *Malý frazeologický slovník* (1974, 1977, 1983, 1988, 1989), предназначен за студенти и широката публика, и чешкия синонимен речник на Йосеф Вацлав БЕЧКА, който освен синоними съдържа също така фразеологизми: *Slovník synonym a frazeologismů* (1977, 1982, предназначен за журналисти).

2.3. Тълковни фразеологични речници на пътя от старото към модерното схващане на фразеологията – такъв тип речници излизат само в Чехия и Словакия. Типичното при тях е смесването на понятията *фразеологизъм* и *фраза*, устойчиви словосъчетания с идиоматичен характер и без такъв, нагласа на единиците от паремиологичен тип, стар и от съвременната гледна точка вече неподходящ тип терминология и под. Речниците са три: *Slovenský frazeologický slovník* (1931 и 1934–37, Петер ТВЪРДИ), *Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví* (1965, 1975, 1996 изд. Й. Млацек като *Slovenské přísloví a porekadlá*, 2006 изд. като *Slovenské přísloví, porekadlá, úsloví a hádanky*, първото издание обаче е още от 1896 г. с чешко заглавие *Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví*, Адолф Петер ЗАТУРЕЦКИ) и *Lidová rčení* (1947, 1963, 1996, 2000, 2009, Ярослав ЗАОРАЛЕК). Както се вижда от сравнително честото преиздаване, особено популярни преди всичко са речникът на словака А. П. Затурецки и този на чеха Я. Заоралек.

3) Преводни фразеологични речници

Преводните фразеологични речници, съдържащи в известна степен български, хърватски, словашки и чешки ФЕ, са издавани единствено в Хърватия. Още през 1986 г. е издаден *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (Антица МЕНАЦ, Дубравка СЕСАР, Рената КУХАР). Речникът е част от поредицата *Mali frazeološki rječnici* – инициативата на

А. Менац. Същия речник е издаден отново през 1998 г., този път вече като *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik (s indeksom čeških i slovačkih frazema)*. Вторият речник – *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (2006, Желка ФИНК АРСОВСКИ и кол.) – е опит за многоезичен фразеологичен речник, който съдържа определен вид фразеологични единици – устойчиви сравнения. Както се вижда, хърватските преводни фразеологични речници представляват опит за многоезичност в преводната фразеология, което можем да смятаме за положителен факт, от друга страна, този подход има своите отрицателни черти – хърватско-чешко-словашкият речник не дава никакви лингвистични характеристики, като към хърватските ФЕ само изрежда чешките и словашките им еквиваленти (вярно е, че намеренията на поредицата не позволяват да се направи повече). Самият речник от речника на устойчивите сравнения е разположен на по-малко от половината от общо 440 страници на книгата. Почти 240 страници съдържат предговор, основни данни за речника, показалец и списък на източниците – всичко това на 9 езика. В никакъв случай не искаме изложеното в настоящия текст становище да се смята за някакъв вид критика към двата хърватски речника, но вторият случай обаче показва, че правенето на един такъв многоезичен речник е съпътствано с редица затруднения и изисква много компромисни решения, които невинаги са в полза на самия речник.

4) Други публикации (специализирани монографии и речници/диалектна или диахронна фразеология и др./, съпоставителни монографии, библиографии, терминология...)

В последната част на статията ни искаме да обърнем внимание на публикациите, които разработват някакъв определен аспект от фразеологията – в рамките на един език или в сравнителен план.

4.1. Специализирани монографии и речници – този тип публикации представляват най-често теоретична разработка на някакъв конкретен тип ФЕ (било то от формална или от семантична гледна точка). Теоретичната част на тези трудове е последвана много често от речник, затова е трудно такъв тип изследвания да се класифицират с едно определение. Устойчивите сравнения са предмет на анализ от българката Веса КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА (*Устойчивите сравнения в българския език*, 1986) и хърватката Желка ФИНК АРСОВСКИ (*Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, 2002). Тематичният аспект се забелязва в публикациите на словашките авторки Ема КРОШЛАКОВА и Катарина ХАБОВЦЯКОВА (*Človek v zrkadle frazeológie*, 1990; *Frazeologický slovník. Človek a příroda vo frazeológii*, 1996), чехкинята Ева МЪРХАЧОВА (*Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*, 1999; *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a*

idiomatice, 2000) и българина Върбан ВЪТОВ (*Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*, 2002). Диахронния аспект в своите трудове пък е предпочела хърватката Лиляна КОЛЕНИЧ (*Riječ o riječima: iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*, 1998; *Riječi u svezama: povijest hrvatske frazeologije*, 2006), с хърватска диалектна фразеология се занимават Динко МАТКОВИЧ (*Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*, 2004), Мира МЕНАЦ-МИХАЛИЧ (*Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*, 2005) и Йела МАРЕСИЧ заедно с Мира МЕНАЦ-МИХАЛИЧ (*Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*, 2008).

4.2. Съпоставителни монографии – този тип публикации съдържат теоретична разработка по някакъв конкретен въпрос или тип ФЕ, само че единствено в сравнителен аспект. Що се отнася до съпоставителното проучване на чешкия, словашкия, хърватския и българския език, този тип публикации се появяват сравнително рядко. Засега са ни познати само три такива издания – и трите включват българска фразеология и фразеологизми, които са анализирани в съпоставка със словашкия (*Z bulharsko-slovenskeje frazeologije*, 1998, Мария КОШКОВА; *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém*, 2008, Мария ДОБРИКОВА) или с чешкия език (*Bulharská a česká publicistická frazeologie ve vzájemném srovnání*, 2006, Павел КРЕЙЧИ).

4.3. Терминологични речници – речниците, които разработват лингвистична терминология, са сравнително много. Разбира се, те включват и фразеологична терминология. Невинаги обаче можем да се доверим напълно на данните, които четем от тях. По различни причини рядко информацията в тях е актуална и достатъчно пълна. Като се има предвид, че точно в областта на фразеологията терминологичният апарат все още не е достатъчно установен, и то даже в рамките на една национална лингвистика, не ни изненадва нуждата от един качествен и изчерпателен речник на фразеологичната терминология. Такъв речник успяват да издадат в Словакия (*Frazeologická terminológia*, 1995, Йозеф МЛАЦЕК, Петер ДЮРЧО и кол.).

4.4. Библиографски справочници – за да можем да разберем мащаба на една национална фразеология (в смисъл на лингвистична дисциплина) и какви са нейните конкретни научни плодове, най-подходящо е да погледнем в библиографския ѝ списък, ако обаче има такъв. Най-актуалната библиография на една национална фразеология е издадена в Хърватия (*Bibliografija hrvatske frazeologije*, 2010, Желка ФИНК АРСОВСКИ, Барбара КОВАЧЕВИЧ, Анита ХЪРНЯК). Около едно десетилетие по-рано в Германия се появява такава библиография на българската фразеология

(*Die bulgarischen Phraseologismen. Auswahlbibliographie*, 2001, Юлия ЛИХТЕНБЕРГ). Още едно десетилетие пък по-рано своята библиография издават словашките фразеолози (*Bibliografia slovenskej idiomatiku, frazeológia a paremiológia*, 1992, Петер ДЮРЧО, Йозеф МЛАЦЕК, Яна СКЛАДАНА и Зузана ПРОФАНТОВА). Подобен тип публикация засега липсва само в Чехия, въпреки изключителните постижения в теоретичното разработване на фразеологията и във фразеографията. Словашката фразеология също заслужава една актуализация на своята библиография, понеже за последните двадесет години са се появили много нови статии и изследвания, които заслужават да бъдат включени в един специализиран монодисциплинарен тип библиография.

5) Заключение

Като сравним ставащото в чешката, словашката, хърватската и българската фразеология от 70-те години до 2010 г., всяка от посочените езикови среди има с какво да се похвали (чешки четиритомен речник, словашко терминологично помагало, хърватско обработване на диалектна фразеология, българско изобилие на най-различните фразеологични речници), но има и бели места, които тепърва чакат да се попълнят или решат (преди всичко липсва основен словашки фразеологичен речник, липсва пълноценна основна монография върху хърватската фразеология, съществува несъответствие на българска теоретична концепция в областта на фразеологията спрямо другите три разглеждани национални концепции, най-малко в основната терминология на дисциплината /бълг. *фразем* не отговаря на хърв. *frazem*, слов. *frazéma* нито чеш. *frazém*/).

В таблицата по-долу добре се виждат в сравнителен план както успехите, така и недостатъците на отделните национални фразеологии. В броя на монографиите са включени дълги теоретични статии, които са в рамките на съответно лексикологично изследване (при Чермак и Мелвингер).

****	чешки	словашки	хърватски	български
монографии	3 3-Ф. Чермак	4 3-Й. Млацек 1-Ф. Мико	2 1-А. Менац 1-Я. Мелвингер	2 1-К. Ничева 1-В. Кювлиева- Мишайкова
съпоставителни монографии	1 1-П. Крейчи	2 1-М. Добрикова 1-М. Кошкова		
основни речници	1 SĀFI 4-ТОМЕН		1 FRHSJ 1- ТОМЕН	2 ФРБЕ 2-ТОМЕН ФСРБЕ 1-ТОМЕН
други речници	1 SSF	1 MFS	1 HFR	4 НФРБЕ ФРБЕ КБФР МФРБЕ
спец. монографии и речници	2 1чов. 1жив.	3 1чов. 1прир. 1синт.	6 1срв. 2ист. 3диал.	2 1срв. 1библ.
преводни речници			2 HĀSFR HSRPF	
речници от по-старо време	1 Я. Заоралек	2 А. П. Затурецки П. Твърди		
библиографии и терм. помагала		терм.-1 бгрф.-1 FT BSIFP	бгрф.-1 ВHF	бгрф.-1 ВPhAb

СПИСЪК НА ОПИСВАНАТА ЛИТЕРАТУРА:

Българска литература:

- АЛЕКСАНДРОВА, Здравка – БОГДАНОВА Палма: *Кратък български фразеологичен речник*. София, 1981.
- ВЪТОВ, Върбан: *Малък фразеологичен речник на българския език*. Велико Търново, 1999.
- ВЪТОВ, Върбан: *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново, 2002.
- КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, Веса: *Устойчивите сравнения в българския език*. София, 1986.
- КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, Веса: *Фразеологизмите в българския език*. София, 1986.
- LICHTENBERG, Julia: *Die bulgarischen Phraseologismen. Auswahlbibliographie*. Frankfurt/Main, 2001.
- НАНОВА, Ани: *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София, 2005.

- НИЧЕВА, Кети: *Българска фразеология*. София, 1982/1983 (учебник).
- НИЧЕВА, Кети: *Българска фразеология*. София, 1987.
- НИЧЕВА, Кети: *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, 1993.
- НИЧЕВА, Кети – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА Сийка – ЧОЛАКОВА Кристиалина: *Фразеологичен речник на българския език*. София, 1974 (том 1: А-Н), 1975 (том 2: О-Я).
- НИЧЕВА, Мира: *Фразеологичен речник на българския език*. Пловдив, 2002.
- Хърватска литература:**
- FINK ARSOVSKI, Željka: *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb, 2002.
- FINK ARSOVSKI, Željka et al.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb, 2006.
- FINK ARSOVSKI, Željka – KOVAČEVIĆ Barbara – HRNJAK Anita: *Bibliografija hrvatske frazeologije i CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima*. Zagreb, 2010.
- KOLENIĆ, Ljiljana: *Riječ o riječima: iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*. Osijek, 1998.
- KOLENIĆ, Ljiljana: *Riječi u svezama: povijest hrvatske frazeologije*. Osijek, 2006.
- MARESIĆ, Jela – MENAC-MIHALIĆ Mira: *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb, 2008.
- MATEŠIĆ, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb, 1982.
- MATKOVIĆ, Dinko: *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa, 2004.
- MELVINGER, Jasna: *Frazeologija*. // Jasna Melvinger: *Leksikologija*. Osijek, 1989.
- MENAC, Antica: *Hrvatska frazeologija*. Zagreb, 2007.
- MENAC, Antica – FINK ARSOVSKI Željka – VENTURIN Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb, 2003.
- MENAC, Antica – SESAR Dubravka – KUCHAR Renata: *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik*. Zagreb 1986.
- MENAC, Antica – SESAR Dubravka – KUCHAR Renata: *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema*. Zagreb 1998.
- MENAC-MIHALIĆ, Mira: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb, 2005.
- Словашка литература:**
- DOBRIKOVÁ, Mária: *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém*. Bratislava, 2008.
- ĐURČO, Peter – MLACEK Jozef – SKLADANÁ Jana – PROFANTOVÁ Zuzana: *Bibliografija slovenskej idiomatiki, frazeologije a paremiologije*. Bratislava, 1992.
- KOŠKOVÁ, Mária: *Z bulharsko-slovenske frazeologije*. Bratislava, 1998.
- KROŠLÁKOVÁ, Ema – HABOVŠTIAKOVÁ Katarína: *Človek v zrkadle frazeologije*. Bratislava, 1990.
- KROŠLÁKOVÁ, Ema – HABOVŠTIAKOVÁ Katarína: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava, 1996.
- MIKO, František: *Frazeológia v škole*. Bratislava, 1989.
- MLACEK, Jozef: *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*. Bratislava, 1972.

- MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava, 1977, 1984.
- MLACEK, Jozef: *Tvari a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava, 2001.
- MLACEK, Jozef: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok, 2008.
- MLACEK, Jozef – ĎURČO Peter et al.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava, 1995.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava, 1974, 1977, 1983, 1988, 1989.
- TVRDÝ, Peter: *Slovenský frazeologický slovník*. Trnava, 1931, Prešov – Praha, 1934-1937.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví*. Praha, 1896.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví*. Bratislava, 1965, 1975.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské přísloví a porekadlá* (ed. Jozef Mlacek). Bratislava, 1996.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské přísloví, porekadlá, úsloví a hádanky*. Bratislava, 2006.
- Чешка литература:**
- BEČKA, Josef Václav: *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha, 1977, 1982.
- ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha, 1982.
- ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika*. // Josef Filipec – František Čermák: *Česká lexikologie*. Praha, 1985.
- ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha, 2007.
- ČERMÁK, František – HRONEK Jiří – MACHAČ Jaroslav: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha, 1983, 2009 (*Přirovnání*), 1988, 2009 (*Výrazy neslovesné*), 1994, 2009 (*Výrazy slovesné*).
- ČERMÁK, František – HOLUB Jan – BLATNÁ Renata – KOPŘIVOVÁ Marie: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha, 2009 (*Výrazy větné*).
- KREJČÍ, Pavel: *Bulharská a česká publicistická frazeologie ve vzájemném srovnání*. Brno, 2006.
- MRHAČOVÁ, Eva: *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava, 1999.
- MRHAČOVÁ, Eva: *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava, 2000.
- ZAORÁLEK, Jaroslav: *Lidová rčení*. Praha, 1947, 1963, 1996, 2000, 2009.

ЛИТЕРАТУРА:

- Дамборски 1974:** Damborský J. Slovenská lexikológia II. // *Naše řeč* № 5/57 (1974). 02.11.2010 <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5798>>.
- Добрикова 2008:** Dobříková M. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií)*. Bratislava: ASTOR Slovakia 2008, 18.
- Ничева 1993:** Ничева К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, 458, 461.

НЕГАТИВНАТА ПРЕДИЗБОРНА КАМПАНИЯ – ПОГЛЕД КЪМ ЕЗИКОВИТЕ СТРАТЕГИИ В ЧЕШКИ ЕЗИК

Елена Крейчова
Масариков университет, Бърно

The paper deals with the strategy of the choice of different language means that serve the negative political campaigning in Czech language. It is presented on examples from the billboards before the elections in 2010.

Key words: pre-election campaigning, negative campaign, language strategies

Един от начините за отслабване на позициите на политика е т.нар. негативна предизборна кампания, а именно нападателната, агресивната предизборна битка (терминът негативна кампания е всъщност превод от английски на изразите *campaign fouls, negative campaigning*). Нейната примерна цел е да отслаби, да унищожи или да осмее политическия противник, характеризира се с насочеността си към негативното, към отричане на неговия имидж. Насочеността ѝ към имиджа на опонента-политик не е случайна. Имиджът е всъщност един от факторите, който играе главна роля за изборния успех или неуспех на политика. Най-често използваните средства в тези кампании са полуистините, измислени, несъществуващи или инсценирани скандали, компрометираща информация за личния живот и т.н. Използването на негативната кампания няма нищо общо напр. с политическата сатира, въпреки че често срещаме желанието на политиците тя да бъде окачествявана като такава.

Използването на този вид негативна комуникация е най-често свързано с вземането на важни политически решения или избори. По този начин понякога политическата битка се свежда до лични обиди и лъжи и за нея престават да важат каквито и да е обществени или морални правила. За влиянието и резултатите от негативните предизборни кампании се дискутира постоянно. Върху резултата от негативната кампания оказват влияние силата и повтарянето на впечатлението, съдържанието на посланието, социалният контекст на реципиента и мн. др. В кратък хоризонт най-честият ефект от негативната кампания е медиалната презентация, но тя може да доведе и до обратен ефект на негативната кампания, обратно на намеренията на създателя ѝ.

Много често в предизборните кампании, особено преди парламентарните избори през май 2010 година в Чехия, се включват и анонимни билбордове, насочени срещу някоя политическа партия или срещу нейните лидери. Най-често възложителят на изготвянето на билбордовете, включени в негативната кампания, остава неизвестен (въпреки че за избирателя е пределно ясно чии интереси обслужва). В нашето изследване се насочихме към негативната предизборна кампания през пролетта на 2010 година преди парламентарните избори в Чехия на 28.05.2010, при това само към реализацията ѝ на билбордове. Според всички медии и социолози това беше най-силната досега и най-агресивната предизборна кампания в Чехия, а ние ще се опитаме да представим един поглед върху нейната реализация – както като стратегия към избирателя, насочена към възприятията и емоциите му, така и в лингвистичен аспект, а именно подобрите езикови средства на този вид предизборни призови.

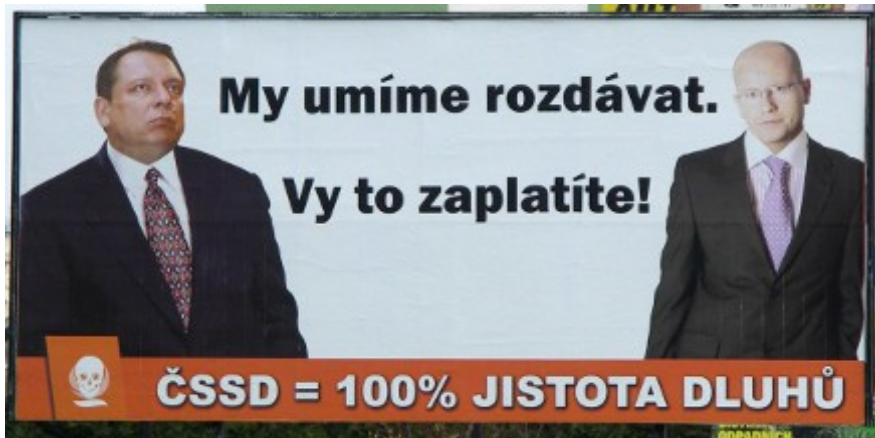
Предизборната кампания не е академичен дебат, в който решаваща роля да имат качеството и силата на аргументите. Повечето избиратели се интересуват от политика съвсем повърхностно, те не разсъждават върху предизборните програми и не анализират детайлно плановете и намеренията на политическите партии. За изборния вот в много случаи е решаващо първото впечатление и емоциите. Затова партиите се обръщат към избирателите с девизи, призови, в които често срещаме сравняващи се или противоположавящи се твърдения (напр. ДА на нещо /НЕ на нещо друго и т.н.). В наблюдаваната от нас предизборна кампания много често ДА започна да изчезва и от огромното количество предизборни билбордове към избирателя беше насочена само негация, чисто отрицание. Двете най-големи политически партии (ODS – Гражданската демократическа партия (ГДП) и ČSSD – Чешката социалдемократическа партия (ЧСДП) се нападаха взаимно и изтъкваха една на друга липсата у противника на програмни цели и аргументи, но в края на краищата всяка от тях избра примитивно атакуване и влияние върху първичните инстинкти на избирателя, а най-вече върху страха. Беше насаждан страх у избирателя както напр. от връщането на комунистите на власт, от фалиране на държавата, от потъване в дългове или дори опасност от плащане на такса за преглед при лекар. Избирателят трябваше да повярва, че ако изборите спечели една или друга партия, ще се стигне до катастрофа и трагедия. Тук искаме до посочим някои от предизборните билбордове, включени в тази кампания¹.

Много често билбордовете се появяваха като серия, варианти на един и същ лайтмотив: напр. кампанията срещу ЧСДП беше водена под девиза: „Чешка социалдемократическа партия – сто процентна сигурност за потъване в дългове.“

¹ Снимките са взети от <http://blog.wuwej.net/2010/04/12/predvolebni-antikampane-2010.html>, към дата 10.6.2010).

(снимано на 29.03.2010 в 17:46) „Мамо, колко хубаво задлъжняло момиченце имате! Чешка социалдемократическа партия – сто процентна сигурност за потъване в дългове.“

(снимано на 5.4.2010 в 14:56) „Ние умеем да раздаваме. А вие ще го платите. Чешка социалдемократическа партия – сто процентна сигурност за потъване в дългове“.

(снимано на 10.05.2010 в 16:45) „Икономистите предупреждават – Правителството на ЧСДП ще ви лиши от вашите спестявания. Чешка социалдемократическа партия – сто процентна сигурност за потъване в дългове“.

Девизът на негативната кампания на ЧСДП срещу ГДП и ТОП 09 „Ако не гласуваш, ще платиш.“ се реализира също в няколко варианта билбордове:

(снимано на 23.04.2010 в 16:28) „Ако не гласуваш, ще платиш. 30000 крони за обучение. На 28. май да спрем ТОП 09 и ГДП“.

(снимано на 23.04.2010 в 17:44) „Ако не гласуваш, ще платиш. 430 крони за обикновена пломба. На 28. май да спрем ТОП 09 и ГДП“.

(снимано на 23.04.2010 в 17:46) „Ако не гласуваш, ще платиш с уволнение без посочване на причините. На 28 май да спрем ТОП 09 и ГДП“.

Много интересен факт е този, че на един билборд от тази серия наблюдаваме гъвкава реакция на предизборните социологически проучвания – вместо първоначалния текст „На 28 май да спрем ТОП 09 & ГДП виждаме промяната „да спрем коалицията на ТОП 09 & ГДП и Обществени дела“:

(снимано 09.05.2010 в 12:09) „Ако не гласуваш, ще платиш 430 крони за обикновена пломба, 3657 крони за грип, 30000 крони за обучение, с уволнение без посочване на причините. Да спрем коалицията ТОП 09 & ГДП и Обществени дела!“.

Друг тип билбордове с конфронтация на двете основни политически партии привличат вниманието с използването на един и същ фразеологизъм (*kašlat na něсо/něкого* – не ме е грижа, не ме интересува, дори плюя на някого/нещо)

(снимано на 06.05.2010 в 17:00) „Благодарение на таксите за лекарски прегледи годишно преодоляват ракови заболявания повече от 2400 души. И. Пароубек: „Ще премахнем таксите на всяка цена!!!“. ЧСДП плюе на тежко болните!“

(снимано 05.04.2010 в 14:40) „ГДП: „Не ни пука за обикновените хора! За лекарски преглед ще се плаща и точка!“

Друг тип билбордове са насочени към конкретните лидери на политическите партии с атака към самата личност, а не към точки от предизборната програма на партиите.

(снимано на 07.04.2010 в 17:30) „Ние не сме виновни за нищо! Вие ни избрахте!“

(снимано на 07.04.2010 в 17:30) „Аз съм един уморен мъж“

(снимано на 07.05.2010 в 17:07) „Не избирайте кръстниците“

(снимано 07.05.2010 в 17:15) „Време е да приключите, г-н Парoubек“

От езикова гледна точка текстовете на билбордовете са изпълнени с глаголи в повелително наклонение, които изразяват императивната функция на изписаните послания, дори от гледна точка на пунктуацията виждаме, че повелителните изречения в много случаи не се задоволяват само с един възклицателен знак.

Негативната кампания е примамлива по много причини. Тя обединява още повече твърдото ядро привърженици и симпатизанти на дадената политическа партия, разколебава последователите на политическия съперник, атакува чувствата и емоциите на тези, които не са решили още на кого да дадат своя глас и има за цел да девалвира дългосрочната тактика на политическа конкуренция². Също така много психологически изследвания доказват, че негативното послание се запомня по-лесно. Този стил предизборна кампания, освен всичко останало, показва и решителността и психическата устойчивост на политиците във върховата политика. Разбира се, отново може да се постави въпросът дали цената не е прекалено висока. САЩ и Великобритания имат традиции от няколко десетилетия, що се отнася до негативната кампания, и продължават да я развиват и усъвършенстват. Но техният опит доказва, че прекомерната негативна кампания, която не признава никакви позитивни послания или непрекъснато се усъмнява в тях, може да причини повече вреди, отколкото да донесе полза. Остава под въпрос дали примитивното предизвикване на „низките“ страсти и инстинкти на избирателя ще функционира дългосрочно и в новите демокрации (напр. точно в Чехия или България), дали избирателят няма да избере именно обратната реакция в резултат от негативната кампания. Без съмнение негативната кампания въздейства върху избирателя. Но тя не е панацея за предизборната (и изобщо политическата) ситуация, може лесно да се превърне в духа, изпуснат от шишето, при който няма връщане назад и резултатите са непредвидими.

<http://www.e15.cz/nazory/komentare/negativni-kampan-funguje-ale>, април–май, 2010 г.

АТЕНУАТИВНИТЕ ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ТЕХНИТЕ СЛАВЯНСКИ СЪОТВЕТСТВИЯ (върху материал от руския и полския език)

Ваня Зидарова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The prefix „по-“ activates qualitative and quantitative shades of meaning of the verbal lexeme. One of its functions is to modify the verb stem in the direction of duration and intensity of action. Verbs with the prefix „по-“ denote a shorter period for the manifestation of the activity and / or less of an intensity of the activity. This word-formation type does not concede to any serious lexical or word-formation constraints. The function of lexical intensifiers of meaning in Russian and Polish is performed by adverbs of quantity and phrases with limited temporal semantics.

Key words: verb, word-formation, prefix, Slavic languages

Префиксацията е основен деривационен похват в системата на славянското глаголно словообразуване. С помощта на префикси и техните комбинации лексикалната семантика на произвеждащата глаголна основа подлежи на различни семантични модификации. Един макар и най-бегъл съпоставителен анализ на славянските езици показва, че по отношение на префиксалната деривация българският език е развил сравнително по-големи възможности. Префиксите са натоварени с по-голяма полисемантичност, а полипрефиксацията е по-широко застъпен похват. И макар основният префиксален фонд в славянските езици да е сроден, все пак се наблюдават и доста различия в начините, по които конкретният славянски език използва номинативните възможности на префиксацията.

Един от най-разпространените семантико-словообразователни типове в глаголната система е типът на глаголите с префикс по-. Този тип глаголи се определят като най-общо като **атенуативни**. Това са лексеми от типа *поиграя, полегна, позапържса, поостана, поусмихна се, поразмествам* и т.н. Тук те ще бъдат разгледани с оглед на тяхната лексикална семантика, словообразователни особености и съответствия в полския и руския език. Целта на анализа е да се маркират семантико-словообразователните особености на този деривационен тип в българския език и да се види доколко в останалите два славянски езика се наблюдават деривационни сходства и различия.

Първата писмено регистрирана атенуативна глаголна форма се среща в Тиквешкия ръкопис (Лилов 1964). Историята на префикса по- показва, че в старобългарските и среднобългарските писмени паметници префиксът има първо пространствено, а след това развива и темпорално значение. Първите прояви на разглежданата тук атенуативна семантика е в дамаскините, както посочва М. Лилов в обстояния си преглед върху семантичния развой на префикса по- (Лилов 1964). Според Др. Матеев (Матеев 1952: 79) представката по-, която първоначално е имала главно пространствена семантика, е развила две нови значения – темпорално и модално. Първо се е формирало темпоралното значение, а по-късно и модалното: *поостана* (темпорално значение) и *понакажа* (модално значение).

В най-обстойното изследване върху начините на глаголното действие авторката К. Иванова свързва този семантико-словообразователен тип глаголи с два различни начина на действие – атенуативен и делимитативен. Представката по- е посочена като основен носител и на двата типа семантика. Атенуативните глаголи са свързани със слабия интензитет на действието, а делимитативните – с краткото времетраене на действието (Иванова 1974: 71,77). В. Радева, изследвайки българското словообразуване, използва термина „атенуативни“ за глаголи, означаващи „ограничено времетраене“, докато – както посочих – за К. Иванова атенуативни са глаголите, означаващи „ограничен интензитет“ (срв. Радева 1991: 189). К. Иванова използва и термина „итеративно-атенуативни глаголи“ за деривати от несвършен вид като *похапвам, помигвам, похърквам* (Иванова 1974: 79–83). В изследването си авторката посочва няколко лексеми от разновидностите на този словообразователен тип глаголи, но поради изключителната му продуктивност и липсата на сериозни семантични ограничения за реализирането му в съвременната глаголна лексика броят е нараснал значително.

Б. Кръстев в изследването си върху умалителността смята, че префиксът по- може да модифицира глаголната семантика и в посока на деминутивност. Според него една от семантичните функции на представката по- е да образува „глаголи с умалително значение“ – *полегна, поработя, почета* (Кръстев 1976: 24). Не се конкретизира обаче посоката на „умалителност“ откъм време, степен, интензивност и прочие. Като „деминутивна“ определя тази семантична функция на префикса и М. Лилов, квалифицирайки я още като „модална“. Според него с глаголи от този тип се означават действия, които „*по преценка на говорещия* (курсив М. Л.) *тряят по-малко време*“ (Лилов 1964: 144).

Семантико-словообразователният тип „по + V“ е интересен преди всичко в семантично отношение, тъй като представя специфичен семантичен нюанс: отклонение в посока минус от логическата мяра в извършването на действието, изразявана от непрефигирания корелат. Сравни *играя* ~

поиграя, легна ~ полегна, запържса ~ позапържса, остана ~ поостана, усмихна се ~ поусмихна се, размествам ~ поразмествам. Префиксът по- в този вербален модел модифицира интензивността и/или времетраенето на действието, означено с глаголната лексема. В интерес на терминологичното удобство е по-добре да се използва един термин и това да бъде „атенуативни глаголи“, а разграничението на техните прояви да се извършва в процеса на семантичния анализ.

Разглеждайки категориите „количество“ и „степен“ от логико-семантична гледна точка, авторите на българо-полската съпоставителна граматика свързват количествената информация в глаголната лексема с информация за времето, през което е актуален даденият предикат, т.е. времето на съществуване на даденото действие (БПСГ 1994). Казано с други думи, категорията „количество“ при глаголите се свързва с „количество време“ (времметраене). Категорията „количество“ по принцип има релативен характер – тя е свързана с опозицията „малко количество – голямо количество“, като количествената единица може да бъде както субстанция, така и предикат. Признакът „количество“ не е присъщ само на мерими субстанции, както и признакът „качество“ не бива да се свързва само с атрибути на субстанциите. Глаголните лексеми, както е известно, са предикативни единици – те означават действие или състояние (представени като признак, предикат), осъществяващо се във времето. Т.е. те имат както количествено, така и качествено измерение. Поради това при глаголите можем да разглеждаме както количеството на признака – неговия интензитет, сила на проявление, така и количеството време, в което признакът е актуален. Поради това и могат да се съпровождат от количествени модификатори като *повече, по-малко, много, кратко, дълго време, силно*. Т.е. количественият аспект на глаголната семантика е свързан с две основни категории – количество време (времметраене) и количество качество (степен, интензитет). Диференцирането им зависи от ономаσιологичния признак, залегнал в глаголната семантика и въпреки това разграничаването им понякога е доста трудно. В някои лексеми на преден план излиза предикацията, атрибутивността, а в други лексеми – акционността, действието.

Съответно в семантиката на атенуативните глаголи можем да открием и двата нюанса – **квантитативен** (свързан с темпоралната продължителност на действието) и **квалитативен** (свързан с интензивността на осъществяване на действието).

Квантитативна семантика: атенуативните глаголи означават **кратка продължителност на действието** във времето спрямо неутралната мяра, означена с непрефигирания глагол. Например: *поостана, пооставам, полегна, полежса, поседна, поседя, поработя, поработвам, почета, повалява, повластвам, погостувам, поергенувам, погоря, повървя, повозя се, попъ-*

тувам, посвиря, поиграя, потърпя, помълча, покръшкавам, полюлея, помечтая, покихвам, поживея, поклеча, покикотя се, потичам и т.н. В контекста като лексикални интензификатори могат да се срещнат модификаторите „малко“, „за кратко време“, „минута-две“, „известно време“. Например: *Ще поиграя час-два. Свецта трябва да погори минута-две. Да се повозим малко на метрото. Помълчахме известно време. Погостувах им за ден-два. Потърти малко.*

Квалитативна семантика: атенуативните глаголи означават, че действието се извършва в **относителна слаба степен** спрямо приетата за неутрална мяра, означена с непрефигирания глагол. Например: *позавехна, позасрамя се, поназнайвам, повъзмъждавам, поразхлабя, поприкрия, поразхубавя се, понапълни, посвия, поразместя, поизпера, поназнайвам, попрекалаля, попритисна, поизплаша, позапържа, посваря, поомекна, похапна, похапвам, понамокря, поразширя*. В речта лексикалните модификатори са понякога същите като при квантитативната семантика, тъй като в българския език наречията за количество „малко“ и „много“ са полисемантични и означават както количество, така и качество. Например: *Ще поразместя малко мебелите. Тази пола трябва малко да се постесни. Попрекалих малко с виното. Позатегнах малко възела*. Но и без лексикален интензификатор префигираният глагол с префикс по- на лексикално-семантично равнище е способен самостоятелно да изрази недостатъчната интензивност: *Поназнайвам английски. Кабелът се е понамокрил. Виждаш ми се поотслабнала*.

И при двете семантични разновидности става въпрос за мярка, различна от приетата за неутрална. Т.е. по-кратко време на осъществяване или по-слаба степен на проявление на действието. Атенуативните глаголи – независимо от конкретния семантичен нюанс – имплицират сравнение. То може да бъде по време или по интензивност спрямо непрефигираната лексема. В количествената опозиция „малко – много“ тези глаголи стоят по-близо до левия полюс или с други думи означават недостатъчна мяра. При двойно префигирани глаголи може да се получи семантичен контраст между значенията на представките. Например глаголът „разхубавявам“ означава „правя по-хубав“, т.е. увеличавам интензивността на качеството. Но префиксът по- в „поразхубавявам“ модифицира производния глагол в смисъл „правя да стане малко по-хубав“.

На трето място може да се посочи възможността на атенуативните глаголи да изразяват и специфична модалност. Това се наблюдава по-скоро в речта и не би трябвало да се свързва със системните значения на лексеми от този деривационен тип. Интенцията на адресанта в изказването е да омаловажи значимостта или интензивността на предиката. Например: *Попийвам чаша вино от време на време. Попляскам я понякога. Подочух, че си ста-*

нал депутат. „Мене като пуснаха тук, че пиянствах и я побийвах...“ (Елин Пелин). По отношение на горните примери смем склонни да приемем мнението на Кр. Чакърова, че в тази случаи префиксът по- няма пряко отношение към експлицирането на мяра, а семантиката на атенуативния глагол е по-скоро резултат на контекстови показатели (Чакърова 2003: 60).

Интерес представлява и въпросът дали съществува някаква закономерност в образуването на атенуативните глаголи. Наблюденията показват следната зависимост в словообразователно отношение. Когато глаголната основа е с подчертано процесуална семантика, префигираният глагол означава кратка продължителност на действието във времето. Например: *тичам – потичам, лежа – полежа, пея – попея, скачам – поскачам, чета – почета, играя – поиграя*. Когато глаголната основа е с по-силно изразена атрибутивност и се свързва с качество или промяна в качеството на аргумента в синтагмата, префигираният глагол означава по-слаб интензитет. Например: *зная – поназнайвам, сварявам – посварявам, отслабвам – потслабвам, смекчавам – посмекчавам, плаша – поизплаша, мръзна – помръзна, засрамя се – позасрамя се*. Освен в комплексната лексикална семантика на произвеждащата глаголна основа атрибутивният акцент може да се види и на словообразователно равнище в коренната морфема, която често е субстантивна или атрибутивна: *мек – смекча – посмекча, мраз – мръзна – помръзна, срам – засрамя се – позасрамя се*. Лексикалната семантика на изходния глагол също може да повлияе върху възможността за образуване на атенуативен глагол. Ако действието не може да бъде степенувано откъм интензивност и време или не протича в относително дълъг интервал от време, не е възможен атенуативен дериват. Например: *поумирам, *позаспя, *поприспя, *пообичам, *помразя, *позаработя, *повляза, *позапуша. Ингресивните глаголи например, които маркират началото на действието, не позволяват то да бъде характеризирано откъм време или степен, доколкото тези две качества все още не са разгърнати. Ограничение по същата причина има и при префигирането на други фазови глаголи – *попродължавам, *посвръшвам, *поприключа.

Важна е и връзката на атенуативността с вида на глагола. Според Др. Матеев префиксът по- в темпоралното си значение се свързва с несвършени по вид глаголи, за да означава по-кратко време от процеса на тяхното действие. В съчетание с глаголи от свършен вид пък означава по-слаб интензитет. Т.е. от темпоралното измерение се преминава към измерение на интензитета, което авторът определя като „модално“ (Матеев 1952: 78). Но има много примери за несвършени глаголи, в които префиксът по- не е свързан с време, а със степен: *поразкрасявам, понамалявам, поприглаждам* и т.н. В случая може би двойната префиксация оказва някакво влияние. Сравни: *попръскам* (време) и *поопръскам* (степен), *попека – поизпека*,

подърпам – *пораздърпам*. В общи линии приемаме зависимостите, посочени от цитирания автор, но не сме съгласни с окачествяването на степенята, интензитета, като модална характеристика. А и лексиката показва, че няма абсолютна зависимост между атенуативността и вида на глагола.

Първичните несвършени глаголи са непрефигирани и при тях няма да открием такива, означаващи атенуативен начин на действие. Префиксът *по*, присъединявайки се към глаголната основа от несвършен вид, води до две семантични промени – смяна на вида от несвършен в свършен и внасяне на атенуативен семантичен признак. Този признак се запазва при суфиксацията, която води до формиране на вторичния несвършен вид. По принцип несвършените глаголи се характеризират с процесуалност и неограниченост във времето, докато свършените глаголи означават действие, финализирано във времето. Поради това по-често се срещат атенуативни глаголи от несвършен вид, макар че няма строга забрана във видово отношение. Сравни: *полежа* – *полегна* – *полягам*, *поседа* – *поседна* – *посядам*, *посвия* – *посвивам*, *полюлея* – *полюлявам*. Невъзможност за образуване на атенуативен тип глагол има при основи от свършен вид, изразяващи еднократност: *повдигна, *помигна, *постана, *помахна, *погълтна, *посмукна, *попадна, *поклекна. Б. Кръстев посочва такива изключения (*повикна*, *почукна*), като отдава словообразователната дефективност на свършения вид плюс суфикс *-н-* (Кръстев 1976: 24). Той смята, че морфемата *-н-* в такива глаголи има умалително значение и поради това не се внася вторично умалителност чрез префикс *по-*. Но това не може да бъде семантично препятствие – умалителният нюанс може да се дублира и да се изрази едновременно както със суфикса *-н-*, така и с префикс *по-*. Например: *похапна*, *попийна*, *потропна*. Лексикалният материал показва, че видът на глагола, суфиксът *-н-*, както и умалителността в семантиката не са безусловен фактор за словообразователна дефективност. Смятам, че в тези случаи релевантен е начинът на действие, и по-точно еднократността, която поставя семантична забрана за образуването на атенуативен тип глагол. Сравни: *почукна, но *почукам*, *почуквам* (малко, известно време). Причината е като при ингресивните глаголи – еднократността на осъществяване на действието не позволява то да се представи вариативно с по-малко времетраене или по-слаб интензитет. Така че основна предпоставка за образуване на атенуативен глагол е процесуалност на действието и градуалност на активния признак, означен с произвеждащата основа. Префиксът *по-* като носител на атенуативна семантика не се свързва с еднократни глаголи, с фазови глаголи, както и с такива, означаващи неизменно състояние.

Префиксът *по-* се присъединява както към непрефигирани (*поработя*, *посмея се*, *помълча*, *потърпя*, *понея*, *поваря*, *полежа*), така и към вече префигирани (*понапълня*, *поразхлабя*, *понауча*, *повъзмъжавам*, *позасуча*, *по-*

утихна, попритисна, позагладя) глаголи. Натрупването на префикси естествено усложнява глаголната семантика, нюансира я, тъй като всеки префикс внася собствен семантичен признак в цялостното значение на лексемата. Но при двойната префиксация можем да открием и още една зависимост. Присъединяването на префикс по- към първичен несвършен глагол води до смяна на вида и на лексикалната семантика, като една от семантичните промени е именно превръщането на глагола в атенуативен: *вали – повали, работя – пороботя, пека – попека, копая – покопая, уча – поуча* и т.н. Но свършен по вид глагол може да се образува и с други префикси. Когато се извърши двойна префиксация от типа по- + *pref* + V, полученият дериват е атенуативен, но вече префиксът по- не е темпорален, а качествен модификатор. Например: *понавали, попревали, поизработя, позапекя, поразкопая, понауча, поразмачкам, понамачкам, поизмачкам* и т.н. При образуването на вторичен несвършен вид префиксите се запазват и в семантично отношение се запазва качествената атенуативност: *понаучавам, поразмачквам, позапичам, поразкопавам, попревалява* и т.н. Тези факти подсказват, че вероятно има зависимост не толкова между вида и атенуативния нюанс на глагола, колкото между нюанса и лексикалната семантика, дължаща се на наличието на други префикси.

След като разгледахме семантиката и словообразователната страна на атенуативните глаголи в съвременния български език, да пристъпим към сравнението с други два славянски езика – руски и полски. Очакванията са, че общославянският характер на глаголната лексика и префиксацията като широко разпространен в славянските езици похват ще водят до значително подобие по отношение на изразяване на атенуативността. И в двата езика префиксът по- се използва в глаголното словообразуване. Но сравнението с българския език извежда на преден план някои различия по отношение на продуктивността на морфемата и нейната съчетаемост с основата. Ето какво показва лексикалният паралел, основан на лексикографски източници:

Монопрефигирани глаголи

Български език	Руски език	Полски език
полюшвам	покачивать	pokołysać
потърпя	потерпеть	cierpieć trochę
поседа	посидеть	posiedzieć
почета	почитать	poczytać
побъбря	поболтать	pogadać
погостувам	погостить	pogościć, zagościć
поболедувам	поболеть	pochorować
поживея	пожить	pożyć
поиграя	поиграть	potawić się, potaćczyć
полегна	полечь, прилечь	położyć się
почакам	подождать	roczeekać trochę
позабравя	позабыть	zapomnieć trochę
повалаява	покапать, покропить	popadać
полягам	ложиться ненадолго	położyć się trochę
похапна	перекусить на скорую руку	zjeść coś nieco

При монопрефигираните глаголи подобие то в словообразователно отношение е доста голямо. В руския и полския език все пак освен префикса по- се среща и описателен еквивалент на българския атенуативен глагол: *поревнувам* – *być zazdostny pewien czas*; *похапна* – *przekąsić, zjeść coś nieco*; *поколебая се* – *zawachać się trochę*; *подремвам* – *дремать время от времени, ненадолго*; *подухвам* – *дуть слегка, время от времени*; *походя* – *походить на некоторое время*; В руския език най-често срещаните лексикални модификатори на атенуативността са – *ненадолго, время от времени, наскоро, на некоторое время*. В полския език лексикалните модификатори са – *trochę, czasem, od czasu do czasu, na chwile, naprędce, nie długo*. Когато е необходимо, те именно изразяват атенуативната семантика, експлицирана в българския език чрез префикса по-.

За българския език е установено, че монопрефигираните глаголи обикновено означават „за кратко време“. Обикновено префиксът по- е достатъчен, за да се изрази атенуативната семантика. Но за интензификация на признака може да се добавят и лексикални модификатори, срещани и в другите два славянски езика – за кратко, недълго, за известно време, малко. Съпоставката показва, че въпреки словообразователното сходство между трите сравнявани езика в българския език системността на префикс-

салното изразяване на атенуативност е най-голяма, докато в други два езика по-често се прибъгва до лексикални модификатори, тъй като морфемното маркиране на тази семантика е недостатъчно изразително.

Полипрефигирани глаголи

Български език	Руски език	Полски език
позакъснея	запоздаты немного, немного времени	spóźnić się troche
позабавя	замедлить немного	zwolnić troche
позабравям	позабывать слегка, немного	zapomniac troche
поразходя се	погулять на некоторое время	pospacerować
поизлъжа	приврать	omamić, oszukać troche
поизпера	простирають	
поогледам	осмотреть бегло	obejrzeć troche
поогладнея	проголодаться, почувство- вать легкий голод	z głodnieć troche
поолекна	стать немного легче	użyć troche
поопозная	узнать до некоторой степени	zapoznawać troche
позамислям се	призадумаваться	zamyślać się troche
понастивам	простужаться немного	przeziębic się troche

Сравнението на полипрефигираните глаголи показва значително по-сериозни различия в словообразователно отношение. Докато за българския език полипрефиксацията е обичайно явление и глаголи с два и повече префикса са обичайни, в руския и полския език – както впрочем и в останалите славянски езици – полипрефиксацията е рядко явление. Глаголите най-често имат само един префикс, както останалите семантични нюанси се експлицират по лексикален път. Това става чрез наречията за количество и степен – *немного, слегка, до некоторой степени; troche*. Полипрефигираните глаголи в българския език означават не толкова признака „кратко време“, колкото признака „неголяма степен“ на действието. Например: *попържа – кратко време ~ поизпържа, позапържа – в малка степен; поваля – валя кратко време ~ понаваля – валя малко количество; подремя – кратко време ~ позадрема, попридрема – леко, в неголяма степен*. Разбира се, от голямо значение е лексикалната семантика на изходния непрефигиран глагол – дали той означава действието като процес, акцентирайки върху времето на неговото протичане, или се набляга на признаковия момент в семантиката на глагола, не на времето, а на начина на извършване-

то му. Понякога е трудно да се разграничат двата нюанса: *побъркам* – *леко, за кратко време*; *похапвам* – *малко и набързо*. Най-често срещаните морфемни съчетания в препозиция за българския език са: *пона-*, *поиз-*, *пооб-*, *поо-*, *пона-*, *попри-*, *поза-*. И в руския, и в полския език еквивалентният глагол има само един префикс, а значението на втория се предава по лексикален начин.

Полски език: *позамислям се* – *zamyślać się*, *позамета* – *zamieść troche*, *поизкъпя се* – *wykaprać się troche*, *поизмия* – *zmyć troche*, *поизмокря* – *zmoczyć troche*, *поизцедя* – *wycedzić troche*, *понаскубя* – *narwać troche*, *понапълнявам* – *przytyć troche*, *понакупя* – *rokupować troche*, *посгъстя* – *zgeścić troche*, *поогладнея* – *złodnieć troche*, *поодраскам* – *zadrasnąć troche*.

Руски език: *понагрея* – *нагреть немного*, *понадуша* – *пронухать*, *понаплаша* – *напугать немного*, *позамета* – *замести наскоро*, *посгъстя* – *сгустить немного*, *поопържа* – *обжарить немного*, *слегка*, *поогледам* – *осмотреть бегло*, *поогладнея* – *проголодаться немного*, *позатрудня* – *позатруднить немного*, *понахраня* – *накормить немного*, *понакуцвам* – *прихромывать немного*, *понапълнявам* – *полнеть немного*, *пообръсна се* – *побриться кое как*, *поизцапам* – *вымазать немного*, *поизлъжа* – *приврать*, *поназнайвам* – *знать кое что*.

На базата на направените наблюдения можем да направим следните изводи за семантиката на атенуативните глаголи и за лексикалния паралел български език – руски език – полски език:

- При монопрефигираните глаголи с префикс *по-* семантиката е свързана с *по-кратко време* на извършване на действието, т.е. атенуативността има темпорален характер. В руския и полския език еквивалентните глаголи са или също с представка *по-*, или *порядко* – атенуативността е изразена не по морфемен, а по лексикален начин чрез наречия за време и начин.
- При полипрефигираните глаголи префиксът *по-* внася семантика „в *по-малка степен*“ и засяга не количествената, а качествената характеристика на глагола. Руският и полският език показват в това отношение *по-големи различия* спрямо българския – полипрефиксацията е изключително рядко срещано явление, глаголите са монопрефигирани, а атенуативната семантика се изразява по-често изцяло по лексикален път чрез наречия за начин.
- Продуктивността на префикса *по-* в българския език е много по-голяма, отколкото в останалите два славянски езика. Въпреки че също може да се интензифицира чрез поява на наречие за време или начин, префиксът *по-* обикновено е достатъчен показател за атенуативност.

ЛИТЕРАТУРА:

- БПСГ 1994:** *Българо-полска съпоставителна граматика. Семантичните категории количество и степен.* С., 1994.
- Иванова 1974:** Иванова, К. *Начини на глаголното действие.* С., 1974.
- Кръстев 1976:** Кръстев, Б. *Умалителността в българския език.* С., 1976.
- Лилов 1964:** Лилов, М. Семантичен развой на глаголната представка по-. // *Известия на Института за български език*, 1964, кн. 10.
- Матеев 1952:** Матеев, Др. Семантиката на глаголните представки и нейното отношение към видовото значение на глаголите. // *Известия на Института за български език*, 1952, кн. 1.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език.* С., 1991.
- Чакърва 2003:** Чакърва Кр. *Аспектуалност и количество.* Велико Търново, 2003.

**СТИЛИСТИЧНАТА РОЛЯ НА ВМЕТНАТИ ДУМИ,
ПАРАЗИТНИ ИЗРАЗИ И СРЕДСТВА ЗА ЗАПЪЛВАНЕ
НА ХЕЗИТАТИВНИ ПАУЗИ
(въз основа на речта на главния персонаж от комедията
„Народен представител“ от Бранислав Нушич)**

Вяра Найденова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The work deals with the hesitation forms from the point of view of stylistics. The language forms are of a wide spectrum: from the use of indefinite sounds during the speech or different forms denotation to complete expressions. From a syntactic point of view, those expressions are syntactically and logically in no connection and do not carry any meaning; that is why they are considered parasite elements in speech. Since they express affection or an intimate relation of the speaker to the subject of speech, hesitation forms, first of all, have stylistic value. In literature, especially in the comedy *Parliamentarian* by Branislav Nushich, they are hesitation forms denoting the rhetoric characteristics of the central personage Jevrem Protich.

Key words: hesitation forms, comedy *Parliamentarian*, Branislav Nušić, parasite elements in speech, stylistic value.

Настоящата работа структурно се дели на две части. В първата част се разглеждат понятията *паразитни думи* и *хезитативни частици*, като по-специално се обръща внимание на класификацията им от страна на двама сръбски автори с оглед особеностите на сръбския език. Във втората част се разглежда функционирането и стилистичната им роля в определени възлови сцени при изграждането на образа на главния персонаж от комедията на Бранислав Нушич „Народен представител“.

I. Езиковите средства със статут на хезитативни частици или паразитни думи (*англ. Hesitation forms, сръбски пошманалице*) варират в широк диапазон: от определени фонемни и звукови в разговора, през различните морфо- и словоформи (в сръбски: *овај, овога, ааа, хм* и т.н.) до цели словосъчетания, фразеологизми и паремии (пословици, поговорки, клетви, въпросителни и възклицателни изречения и т.н.). Подобни изрази не са свързани нито синтактично, нито логически с изречението и не изразяват никакво значение, затова се смятат за паразитни. Обаче тъй като изразяват

афективното отношение на говорещия спрямо обекта на обсъждането, паразитните и хезитативните частици имат преди всичко стилистична стойност и именно поради това се използват като ярък индивидуализиращ шрих в речевото поведение на даден персонаж (особено видно е това в драматургичните произведения, изградени изключително върху диалога и действието).

В съчетание с невербални средства (жестове, мимики, пози, движения) паразитните изрази като езикови средства изразяват субективното отношение към предмета или лицето, за които се говори, те се изговарят без никаква връзка с техния смисъл, обикновено когато в разговора се цели печелене на време, за да се намерят необходимите думи за онова, което се иска да се каже. Милорад Дешич (Дешич 1969) третира споменатия клас думи не само като нещо излишно и уродливо в говорния израз, но преди всичко като на феномен със специфична езикова функция и значение, като ги класифицира в четири групи – а) произлезли от вокативни форми на съществителните имена (**брате мој**), б) от второ лице на глагола в презент (**знаш, разумеш, знате**), в) от словосъчетания и конструкции (**на прилику, бог те веселио**), г) псувни и клетви (**сунце ти жарко, бога ти твога**). По-скоро като излишни думи разглежда тези изрази пък Йордана Маркович (Маркович 1999), което се вижда от дефиницията ѝ: „Като паразитни спомагателни думи разглеждам всички онези думи, които са очебийно фреквентни и които най-често са семантически празни, онези думи, по които говорещото лице, група или район могат да бъдат разпознати в даден момент или за по-дълъг период, но които думи с нищо не допринасят за по-доброто разбиране, макар че обичайно се появяват в комуникацията.“ (Маркович 1999: 793). Те могат да се срещнат, изразени чрез елементите и средствата на всяко едно от равнищата на езика – от употребата на неопределени звукове или определени междуметия (дори невербални, напр. изкашлянето, което обозначава намерение да се вземе думата – както е в репетицията за изявата на бъдещия народен представител в пленарна зала – от комедията „Народен представител“), до цели словосъчетания или части от паремии, в даден контекст дори и езиково-текстуални цялости, които надхвърлят изказа.

На фонетично равнище подобни паразитни „ефекти“ се постигат чрез употребата на неартикулирани звукове, с някои движения на тялото (паралингвистични знаци). Подобни периферни звукове се поддават трудно на транскрипция в писмен текст, но са особено ефектни при изпълнението на сцена, защото са разнообразни и специфични за актьорската интерпретация: с глотална, фарингална, назална или назално-орална артикулация или пък вокали с недокрай изяснено учленение, струйни или експлозивни съгласни. Те се появяват, за да запълват хезитативни паузи или да изразят отношението на говорещия или негово чувство. Като знак за учудване или

възмушение се е установило „цъкането“ – **ц ц ц**. Назално изговореният удвоен периферен звук (**м м**) в зависимост от дължината му може да бъде сигнал за потвърждение или отрицание или неопределеност, а даже и на ирония, подобно е звученето и на удвоения гърлен вокал **а а** или затъмнен вокал **а а**. При колебание в разговора (поради това, че говорещият търси подходящата дума или обмисля какво да каже по-нататък като съдържание, или поради някакви чувства, които го вълнуват), се забелязват паразитни изрази от типа на: **аааа, хм, пааа, ахаа** и т.н.

Но най-голям брой подобни изрази е установен на равнище лексика. Според класификацията на Й. Маркович те се разпределят така (1999: 794–797): *психологическо-времеви* – **овај, онај**, а в началото на израз: **е, сад(а), овако**, а от войнишкия жаргон – **слушај ‘вамо; частици за обръщане на внимание** (десемантизирани вокативни форми на съществителни – **човече, бате, буразеру** (или чуждицата **еј, мен** или по-архаичното **дедер**); *частици за задържане на вниманието* – **знаш** (или с апокопата **‘наш**), **као, као знаш, оно; утвърдителни частици** – като напр. **наравно, дабоме, како да не, па даа, ма каквих, разуме се, него шта; частици за уверяване** – **кажем, каже, вели**.

Като паразитни изрази в даден текст (или изказ) могат да фигурират и елементи от равнището на словосъчетанието и изречението:

– фразеологични словосъчетания и пословици, крилати фрази, цитати – като сръбската *Бог те веселио*, латинските *Lupus in fibula* – те пък като маркери на една по-„интелектуална“ реч.

– Клетви: *Бога ми; Мајке ми; Свега ми; Не помако се жив с места*. – когато говорещият се къдне във верността на думите си. Клетви и проклетия: *Дабогда и мени тако било, Дабогда црко ако лажем*.

– Псувни и други нецензурни думи – в традицията на сръбски език е употребата на псувни и нецензурни думи.

Изреченията като паразитни изрази са разнообразни по съдържание или значение (съобщителни, въпросителни или възклицателни) и по състав (прости – по-често, сложни – по-рядко).

Най-фреквентни са вметнатите изрази, за да се обърне вниманието на събеседника върху чужди думи – чрез **вели, каже, вели-каже** (бълг. *вика, казва, разправя*).

– Въпросителни изречения – от типа: *Шта ту можеш? Како се каже? Молим;*

– Възклицателни изречения – като напр. *Ма немојте! Не лези, враже!*

От синтактична гледна точка подобни думи и изрази не са интегрална част в структурата на израза нито синтактично, нито логически и поради това може да се каже, че те не изразяват никакво определено значение и

затова се смятат за паразитни. Но от гледна точка на стилистиката паразитните изрази, изразявайки афективността, субективното отношение или оценката на говорещия към даден обект или лице, са релевантни със своята риторическа, нюансираща стилистична роля и стойност.

Критериите, приложими при определяне на даден израз като паразитен, преди всичко в рамките на разговорния стил или на художествения функционален стил, когато репрезентира разговорността, са съобразени с фактори като архаичност, литературен стил, регионално и диалектно обособяване, индивидуалност на автора и на персонажа, социална принадлежност на автора или персонажа и т.н.

Паразитните изрази се появяват в речта, но в писмения текст се „изчистват“, тъй като съществува възможността за корекция и редакция на този текст – от страна както на самия автор, така и на други (коректори, редактори), и по този начин броят на грешките намалява, а паразитните изрази почти изцяло могат да бъдат избегнати. Но в художествения стил те са съзнателно и целенасочено употребени от самия автор за пресъздаване на определен нюанс и цвят при характеризацията на персонажа, на афективност или отношение.

Паразитните думи от разговорния функционален стил умело се впитват в текста на диалозите на драми, серии, филми, понеже са един вид идентификация на конкретния герой, т.е. могат да се превърнат в отличителна черта на речта на дадения персонаж, но после отново се връщат в живота, облагородени от присъствието си в художественото произведение и отново възродени за всекидневието.

II. Именно такива са случаите с произведенията на Бр. Нушич. Редица са примерите с употребени паразитни изрази в разговорния и художествения функционален стил, включително в комедиите на Бранислав Нушич – всепризнат майстор на живия народен език, които присъстват в речевите изяви на всеки един от персонажите му, но това съобщение е посветено на ролята им при обрисуване на образа на „Народния представител“ от едноименната комедия.

В обикновените за него жизнено ситуации, в сферата, в която ежедневно се движи, речта на главния герой – самозвания кандидат за народен представител Йеврем Прокич, иначе дребен дюкянджия в провинциален градец на прага на ХХ в., – може да се характеризира като силно разговорна със свободен и често емфатичен словоред, с много обръщения, фамилиарни изрази, роднински названия, междуметия, звукоподражателни елементи, изобилие от императивни форми, илокутивни частици и контекстно употребени съвкупности от десемантизирани лексеми или изрази, формули за привличане и задържане вниманието на събеседника. Подобна

езикова индивидуализация напълно отговаря на спецификата на самия персонаж: „Гле, молим те!“, „Па, знаш, ...“ „Чекај, молим те! О, људи божји...“, хезитативни езикови елементи, паузи, повторения, елипси и показателни частици: „Јест, него...“, „Зар ја знам... ето... на пример... на пример...“, „И то баш... овај... онако, да будем избран?“, гномически банализми: „А... овај... шта сам хтео да кажем... па то, знаш...“) и т.н.

Цитатите фигурират в оригинал на сръбски език – още изпъстрени със силно разговорни езикови елементи: „Јок, море, што ће мени то! Посао ми, хвала богу, добро иде, па што да тражим преко хлеба погаче.“; „Аха! Опозиција! Дакле тако, опозиција? А чему опозиција, зашто опозиција, коме опозиција? А? Е, то ћемо да видимо.“ Наборът от езикови средства, които героят използва в репликите, в съзнанието на говорещите сръбски език се свързва с асоциации за просторечие, ниска култура изобщо, принадлежност към изостанали и необразовани обществени прослойки и диалектни ареали. Именно с това този тип изрази се превръщат в стилистични минитропи в рамките на комедията, разбираеми и експлоатирани като хумористичен акцент и до днес.

Благодарение на тази тяхна особеност да изразяват афективно настроение или субективно отношение Нушич обрисова живо и правдоподобно личността на Йеврем чрез характеристиките на стила му на говорене – нерешителен, дребен хитрец с ограничена култура. Всичко това е комичен контрапункт на грандоманските му амбиции да стане депутат. До голяма степен подобни езикови средства сигнализират и за неадекватността му в реални житейски ситуации, изобразени в комедията: предстоящия годеж на дъщеря му за опозиционния кандидат в изборите, неговата „търговска дейност“, самата предизборна кампания.

Йеврем Прокич дотолкова е обсебен от мисълта за предизборната борба, че не е способен да осмисли новината за годежа на дъщеря си. Вдъхновен да се кандидатира, в реплики, където се преплитат възклицания, повторения, разговорни фразеологизми, той съобщава на роднините си, че едва ли не и той „се е сгодил“ с депутатския мандат:

„ПАВКА: Јевреме, кажи драгичка!

ЈЕВРЕМ: Чекај! Кажи ти прво драгичка!

ПАВКА: Ама кажи ти, кад ти кажем!

ЈЕВРЕМ: Па добро: драгичка!

ПАВКА: Ја, у име божје, дадох реч за Даницу.

ЈЕВРЕМ: А ја дадох реч за посланика.

ЈЕВРЕМ: Ама ко се не радује, радујем се, него . . . чу ли, Павка, шта ти ја рекох: ја, у име божје, одох у посланике.“ (1 действие, XXII сцена)

В още по-очевиден разнобой е речевата изјава на Йеврем Прокич на фона на изискванията на комуникационна сфера като предизборната бор-

ба, която предстои, и една евентуална негова депутатска кариера. Подобна сфера и ситуация предопределя, а и изисква специфичен речник, средства и начини на изразяване при предаване на дадения тип съдържание и постигането на конкретните комуникативни задачи. Този набор от езикови изразни средства, специфично организирани и индивидуализирани, характерни за дадена личност, успешно могат да бъдат определени с термина „репертоар от кодове“ (Виденев 1995: 19).

Комичните асиметрии, несъответствието в поведението и речта на героя поради аберация (разместване) на елементи от езиковите „кодове“, отражение на начина му на мислене, се разиграват в естествено следващи се пълнокръвни сценични ситуации. Обладан от фиксидеята си да стане депутат, дребният дюкянджия вече се вижда в заседателната зала, но е силно разтревожен от тази перспектива. Причината за това е, че говоренето пред публика не е най-силната му страна. Осъзнавайки недостатъчните си езиково-комуникативни умения и оскъдността на набора си от словесни изразни средства, кандидат-депутатът се чувства несигурен за случаите, когато ще се наложи да държи речи пред много хора. За него тази жизнена и комуникативна сфера е непозната, т.е. плашеща, а съответстващата ѝ речева дейност като стилистика и „градивен материал“ силно го затруднява, понеже не владее подходящите средства (не разполага с подходящия езиков „код“).

Йеврем си дава сметка в каква важна и авторитетна среда му предстои да навлезе, както и това, че той не е готов със своя скромни речеви „репертоар“ да бъде достоен оратор или участник в подобен комуникативен акт. В представите му речевата дейност, съобразена с изискванията на официално-деловия стил, фиксиран от етикета в Скупщината, или на публицистичния – пред публика и избиратели, изпъква като огромна отговорност, непознат и мъчителен труд, нечовешко усилие. Така че той с типичния си жив разговорен език описва тази дейност с паузи, повторения, обръщения, народни думи, накъсана фраза, елиптични изрази, емфаза, показателни частици, междуметия и звукоподражания, риторични въпроси и възклицания:

„ЈЕВРЕМ: Бринем се . . . ето, то, по цео дан се бринем...

Није за изборе, него се бринем ако будем изабран. Знаш, откако сам се решио да будем народни посланик, а мене све онако нека туга подилази. Није управо ни шала! Велика сала, па ту клупе, па пуно људи, па министри; па онда ту публика и народ и сви вичу, па пример... Оно кад вичу сви, и лако је, вичем и ја, па ето ти. Али тишина, брате мој, тишина, па пример. Полети мува и цела скупштина чује зууууц... формална тишина. А тек председник узме звонце па: зиминими, зиминими, ними, ними, ним! Господин Јеврем Прокић има реч! А?!“ (2 действие, XI сцена).

Сцената, в която кандидат депутатът репетира своите бъдещи парламентарни изяви, е едно от върховите постижения на Бранислав Нушич като комедиограф. Съвсем съзнателно авторът използва езикови средства и формули от сферата на административно-официалния стил (с някои елементи на публицистичния стил), като ги смесва и комбинира по неочакван начин с разговорни и просторечни, сред които изобилстват паразитни и хезитативни изрази. В посочената сцена обаче разностилието не дразни, не може да се квалифицира като стилистичен дисонанс – в рамките на комедията „Народен представител“ то е търсено с цел постигането на поредица от вербални комедийни акценти в съчетание с типично сценичните средства и хумора и пародията, заложен в самото развитие на действието. Понеже действащото лице и в „игровата ситуация“ в ролята на депутат, и в живота е един и същи човек – дребният търговец от сръбска паланка в края на XIX в. Йеврем Прокич, – той не може толкова бързо да пренастрои поведението си и говорните си изяви, да „прекодира“ езика и мисленето си. Причините са комплексни: в речта на героя и в неговия характер са заложен типичните черти на дребната провинциална буржоазия, която не може да надхвърли себе си.

Според заложените в репликите му тропи (от всички езикови равнища) речта на самозвания кандидат за народен представител Йеврем може да се характеризира като подчертано разговорна и просторечна, което е тенденциозно и специално търсено от Нушич като характеризиращ момент и като хумористична основа на този негов пълнокръвен и жизнен типаж: „Покрай основната си функция – да съобщава, в художествената литература разговорната реч изпълнява имитативна функция – способства за постигане на живост и автентичност в употребата (при диалогичните реплики), а също и за създаване на словесен портрет на героите или за реалистично изобразяване на бита на една или друга социална среда; в авторско повествование може да служи като средство за стилизация; при стълкновение с елементи на книжната реч да поражда комичен ефект.“ (Попов 2001: 94). От стилистически и риторически аспект паразитните изрази, характерни точно за разговорната реч, могат да бъдат в помощ на говорещия да постигне в комуникацията континуитет при разказването и по-близък контакт със слушателите. Езиковеди и стилисти са на общото мнение, че е необходимо от гледна точка на културата на говоренето да се спазва известна мяра при употребата на подобни езикови средства. Наличието и количеството им е в пряка зависимост от това дали правят речта по-експресивна и по-динамична. В речта на персонажа си обаче авторът ги внася, за да се създаде впечатлението, че говорещото лице не разполага с необходимите думи и посяга към паразитните изрази, за да запълни неловките паузи, настъпили в изказването.

В начина на изразяване на Йеврем Прокич се натъкваме освен на го-реописаните елементи, но доста често и на фонетична небрежност при артикулацията, хаплогология, апо- и синкопа, паузи, диалектни черти, заложенни още от самия автор в репликите му, но тези фонетични черти несъмнено биха били още по-отчетливи при сценично изпълнение на родния език. Въз основа на характера, изявите, жизнените цели на „народния представител“, но и на целия този жив комплекс от всички разговорни черти – който сам по себе си е достатъчно комичен и точно поради това любим похват на Бранислав Нушич, – се изгражда образът на малокултурния меркантилен провинциален богаташ с неадекватни амбиции за политическа кариера. Ето как езикови средства като: паразитен израз, обръщение, повторение, междуметие, най-често дисонантни на фона на цялостното изказване или ситуация, престават да се схваща като неграматични или колоквиални елементи (каквито биха били от гледище на нормата), а се издигат до статуса на минитропа, на стилема. Причината е, че Нушич органично вплита в речта на героя си подобни елементи от разговорния стил – целенасочено и целесъобразно, в рамките на езиковата характеристика и типизация на героя и в търсене на образно-експресивно, хумористично и сатирично въздействие на сценичното му превъплъщение.

ЛИТЕРАТУРА:

- Виденев 1995:** Виденов, М. *Езиковата култура на българина*. София: Анубис, 1995.
- Дешич 1969:** Дешић, М. Функција и значај српскохрватских узречица. // *Књижевност и језик*, № 1, кн. XVI, Белград, 1969.
- Маркович 1999:** Марковић, Ј. Сувишне речи и њихова употреба у говору. // *Српски језик*, № 4/1-2, год. IV, Белград, 1999, 793-798.
- Николич 2008:** Николић, В. Поштапалице у разговорном и функционалном стилу – синтаксички и реторички аспекти. // *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. год., Кн. I *Српски језик у (кон)тексту*, Крагуевац, 2008, 101–111.
- Попов 2001:** Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001.

**МЕЖДУМЕТИЯ, ОБРАЗУВАНИ
ОТ ИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА
(върху материали от българския и чешкия език)**

Катерина Томова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

This article attempts to characterize and trace the processes where inflective and independent parts of speech pass on to the category of the Interjection. A model for defining the degree of the desemantization of the principal words is suggested on the basis of materials from Bulgarian and Czech language.

Key words: interjection, inflective and independent parts of speech, pragmatics, semantics

Незаслужено пренебрегвано, междуметието продължава да бъде смятано за „заварено дете“ (Ницолова 2008: 275) от съвременната лингвистика като почти всяка граматика му отделя най-много 1–1,5 страница, за да го характеризира. Въпреки отделните опити все още липсва цялостно и пълно изследване в тази насока. Вероятно една от причините за това се крие в уникалната специфика на междуметията. Те са неизменяеми думи, чрез които говорещият непосредствено изразява различни видове емоции и волеви подбуди или пък се имитират всевъзможни звуци от действителността, без да е налице називна функция. На границата между вербално и невербално употребата на междуметия често е придружена от жестове и специфична интонация. Заради силно експресивния си характер те са присъщи на разговорната реч, а в писмената се появяват, за да придадат живот и изразителност на изказа.

По произход и начин на образуване междуметията се делят на два вида: **първични** (същински, непроизводни), които вероятно могат да бъдат смятани за едни от най-старите изразни езикови средства, и **вторични** (производни, секундарни), образувани от изменяеми или самостоятелни части на речта. Вторият вид е обект на настоящото изследване. Целта ни е в най-общ план да проследим начина, по който се развиват тези процеси в българския и в чешкия език, и това, как и до каква степен пълнозначните думи могат да се превърнат в междуметия.

Мнението на българските езиковеди относно вторичните междуметия често е нееднозначно. За първи път подобен тип междуметия се появяват в *Основна българска граматика* (1944 г.) на Л. Андрейчин. Най-общо според повечето лексиколози една пълнозначна дума се превръща в междуметие, когато напълно избледнее нейното лексикално значение, загуби способността си да се словоизменя, т.е. започне да функционира като неизменяема част на речта и „засили до краен предел емоционално-експресивната си функция“ (Русинов 1966: 49). Като примери винаги се посочват звателните форми на съществителните имена *мама, майка, майчица* – **мамо, мале, майко, майчице** и *бог* – **боже, божичко, божке**. Почти винаги се прави уговорката, че някои лексеми, използвани като междуметия, не са напълно десемантизирани и следователно става въпрос за тяхна междуметна употреба. Напр. *Ужас! Глупости! Срам!*

Основният проблем според нас е липсата на ясен критерий за преценка на степента на десемантизация на подобни изрази. Всеки изследовател се опира на собствения си езиков усет. Р. Русинов се опитва да посочи по-конкретен ориентир в това отношение – наличие на многозначност, изключително характерна за първичните междуметия, и възможност вторичните междуметия да бъдат замествани с първични.

Напр. **Боже, колко е хубаво!**

Ах, колко е хубаво!

Смятаме, че ако е налице поне едното от двете условия, то става дума за същински вторични междуметия.

Напр. **Дръжки! Нищо не си разбрал.** В зависимост от интонацията „дръжки“ би могло да изразява различна емоция – възмущение, досада, нетърпение. Същевременно бихме могли да го заместим с първични междуметия:

Еее! Нищо не си разбрал. – възмущение, укор;

Уф! Нищо не си разбрал. – досада;

Ооо! Нищо не си разбрал. – нетърпение, яд.

Междуметието *браво* също би могло да изразява различни емоции – възторг, одобрение, понякога укор или ирония, но трудно бихме го заместили с първично. Ако обаче не е изпълнено нито едно от двете условия, явно би било по-подходящо да говорим за междуметна употреба на съответната пълнозначна дума. Напр. *Вън*, употребено като междуметие, има само едно значение – груба заповед към някого да излезе, и определено не може да бъде заместено адекватно с първично. Този начин на определяне на характера на вторичните междуметия се отнася най-вече за емотивния (емоционалния) тип¹. Вторичните контактови (контактни) междуметия,

¹ Приемаме класификацията на чешката академична граматика.

които се реализират винаги в една и съща речева ситуация, приемаме за същински. Напр. *горчиво* като възглас на сватба, подканващ младоженците да се целунат.

Изясняването на границите на вторичните междуметия е наложително, тъй като рискуваме да се окажем в една от двете крайности – от пълното отричане на този тип междуметия до признаването на безброй много думи или изрази, заредени с различен емоционален заряд или изразяващи волеви подбуди (напр. различни императивни форми), за междуметия.

За разлика от българските чешките граматика не акцентират върху степента на десемантизация на пълнозначните думи при преминаването им в междуметия. Единствено се споменава, че тази степен може да бъде различна – „от семантична гледна точка става дума за промяна или загуба на значението (*ty vole! čoveče!*)“ (Цвърчек 2010: 299).

С оглед на изменяемите части на речта, от които са образувани, вторичните междуметия могат да бъдат разделени на следните групи:

Междуметия, образувани от съществителни имена

Най-често във функция на междуметие се появяват звателните форми на *майка, господ, бог, Богородица, Дева Мария, Исус Христос*.

Български език:

БОГ, ГОСПОД – *боже (мой), божичко, боже господи, господи, господи боже (мой)*;

ДЕВА МАРИЯ, БОГОРОДИЦА – *пресвета Дево (Марийо), (пре-) света Богородице*.

Нужно е да отбележим, че тези междуметия не са характерни за разговорния език, а по-скоро – за преводна художествена литература:

МАЙКА – *майко (мила), майчице (мила), (леле) мале (мила)*

Чешки език:

BŮH, PÁNBUH – *(můj) bože, božínku, (můj ty) božičku, panebože, pani, pane, panepanebi, panečku*;

JEŽÍŠ KRISTUS – *kristepane, kristebože*, Въпреки че *ježíš, ježíšmarjá, ježíšmarjajozef* не са на практика звателни форми, смятаме, че мястото им е тук поради очевидната функционална и семантична идентичност;

PANNA MARIA – *Marijapano (Marjápano)*.

Вокативно по произход е и междуметието *hrome*, което изразява удивление, учудване или яд, гняв. Тези форми се възприемат като напълно загубили субстантивното си значение, т.е. като същински вторични междуметия. Често пъти звателната форма се комбинира с прилагателно име (*мил, свети, пресвети*) или притежателно местоимение (*мой*). Поради наличие на падежна система в чешкия език, което е и една от основните

структурни разлики между двата езика, ще се опитаме да систематизираме междуметията, чийто произход е мотивиран от съществителни имена, по падежи.

Именителен падеж, ед.ч.

Български език – *помощ, ужас, срам, позор, резил, слава, хвала, вятър, чупка(та), гръм и мълнии.*

Чешки език – *paráda, slava, běda, žel, hrůza, hanba, škoda, pomoc, hrom a peklo, hovno, crucifix,*

При болшинството от тези междуметия връзката с лексикалното значение на съответното съществително име е запазена в значителна степен, следователно става дума за негова междуметна употреба.

Именителен падеж, мн.ч.:

Български език – *трици, дренки, чушки, дръжки, трънки, краставици, тикви;*

Чешки език – *houby.*

Според нас тези междуметия са същински (вж. примера на стр.1).

Родителен падеж:

Чешки език – *u čerta, u sta hromů, tisíc hromů, u všech sakrů, u všech sakramentů.*

Дателен падеж:

Български език – *ей богу;*

Чешки език – *k čertu, k sakru, ke všem sakramentům.*

Винителен падеж:

Български език – *за бога, бога ми*

Чешки език – *čerta starého, boha, proboha, propána, propánaboha*

Вторичните междуметия в родителен, дателен и винителен падеж са същински.

Звателен падеж:

Освен коментираните вече звателни форми към тази подгрупа се отнасят и контактови междуметия, изразяващи неформално обръщение, които също смятаме за същински.

Български език – *човече, брат, братче, нич, майна, копеле;*

Чешки език – *vole, člověče, čoveče, čéče, holenku, holečku.*

Междуметия, образувани от прилагателни имена

В българския език освен израза *леви – десни* (за поддържане на ритма при маршируване) не открихме самостоятелно вторично междуметие, образувано от прилагателно име, каквото е междуметието *skvělý* в чешкия език. По-скоро прилагателните се появяват като пояснителна част, засилваща експресивността на междуметието.

Срв. *Боже! – Мили боже!*

Междуметия, образувани от числителни имена

Български език – *раз, два* – за отмерване на такт при маршируване; *раз, два, три (едно, две, три)* – при отброяване преди извършване на нещо.

Чешки език – *raz, dva, tři* – за отброяване при команда;

Tu jeden; kluku, darebáku...jeden (jedna) – в обръщение като израз на различни емоции – закана, възмущение, недоволство и др. (*ах ти; ах ти, хлапе такова, нехранимайко такъв; нехранимайко с нехранимайкото ти*).

Междуметия, образувани от местоимения

Местоименията обикновено също рядко могат самостоятелно да изпълняват функция на междуметие. Изключение в българския език е *туй-то!* за израз на изненада, удивление или неодобрение, а в чешкия – *tytyty* със значение на предупреждение. Като част от междуметен израз местоимението има подсилваща функция. Срв. *Виж! – Виж ти!*

Междуметия, образувани от глаголи

Най-често като междуметия функционират императивните форми на глаголите.

Български език – *виж (ти), гледай (ти), слушай, стой, изчезни, давай-давай, карай*

Чешки език – *hled'(-me,-te), heled' (se, heleme se, heled'me, heled'te), vid'(-te), podívej, jdi (ty), hubaj, počkej*

При тези примери степента на десемантизация е най-силна.

Изрази от речевия етикет, които по форма са императивни, също приемат за същински междуметия, тъй като се реализират винаги в една и съща или в ограничен брой варианти на една и съща ситуация, въпреки че в повечето случаи връзката с императивната форма на съответния глагол е достатъчно ясна.

Български език – *здравей, заповядай, извинявай, прощавай* (1. със знач. на „*довиждане*“; 2. със значение на „*извинявай*“)

Чешки език – *promin'*

От глаголи са образувани и следните междуметия:

Български език – *моля* – само в 1 л., ед.ч., сег. вр. като:

- израз на молба или учтива покана;
- израз на недоумение или въпрос;
- отговор на изказана благодарност.

слушам – само в 1 л., ед.ч., сег. вр. като отговор на военна заповед.

Чешки език – *tímáš* – при подаване на нещо със значение „ето; на; това е“;

- като израз на удивление „я гледай“.

В чешкия език се наблюдава и интересен процес, при който към междуметие (най-често с подбудителен характер) се добавят глаголни окончания – *na!*, *nate!* – *на, на ти, на ви; ето, ето ти, ето ви*. Напр. *Na, Pavle, oběd! Nate, paní Novotná, oběd!* (Стрнадова 2009: 20). В българския език подобно явление има в някои диалекти – *хайде!*, *хайдете!*

С глаголен произход са и звукоподражателни и звукообразни междуметия от типа „боц“, „друс“, „лап“ и др., в чешкия език – „*buch*“, „*dup(y)*“, „*frnk*“. Те обаче не са обект на настоящото изследване, тъй като категорично и лесно могат да бъдат идентифицирани като междуметия. Поради особената си специфика и разнородните мнения на езиковедите тези форми заслужават отделно проучване.

Междуметия, образувани от наречия

Включваме и тази група междуметия в изложението си, тъй като наречието е неизменяема, но все пак самостоятелна част на речта.

Български език – *тежко, горко, блазе* + кратки форми на личните местоимения в дателен падеж. Интересното е, че в третото издание на *Български тълковен речник* тези форми се определят като междуметна употреба на въпросните наречия, а в четвъртото издание от 1994 г. „*блазе*“ вече е междуметие.

– военни команди и категорични заповеди – *вън, долу, мирно, свободно, напред, назад, наляво, надясно*.

- *отлично, ясно, чудно, честито, горчиво*.

Чешки език – *pruč, zpátky, vpřed, určitě, sotva*.

При тези форми смятаме, че степента на десемантизация е най-ниска и би следвало да ги приемаме като наречия, употребени междуметно. Изключение правят военните команди, които са контактови междуметия, използвани при определен тип ситуации, а също и възгласът „*горчиво*“.

Междуметна функция изпълняват и отделни фразеологизирани изрази. Една от причините е очевидната прилика между формата, значението, функциите и употребата на вторичните междуметия и определен тип фразеологизми.

Български език – *по дяволите; дявол да го вземе; да му се не види* и др.

Чешки език – *propánajana; bastafidli, no nazdar; tě buh; herdek frydek/filek; doprdele* и др.

Без да претендираме за изчерпателност на изложението, бихме могли да направим следните изводи:

1) Моделът на образуване на междуметия от пълнозначни думи е сходен в двата езика.

2) Най-много вторични междуметия са образувани от съществителни имена (звателни форми) и от глаголи (императивни форми).

3) Поради спецификата на звукоподражателните и звукообразните междуметия и явната липса на словообразователна мотивация и на български, и на чешки не бяха открити вторични междуметия, образувани от изменяеми части на речта, с изключение на типа „боц“, „лап“ и др. Интерес представлява чешкото звукоподражателно междуметие *cukrú (zy-zy-zy)*. Според нас един от възможните начини за появата на тази лексема е съчетаването на подражаването на звука, който издава гугутката, с естествения стремеж новото да се уподоби на съществуваща вече дума (*cukr – захар*).

4) Предложеният модел за определяне на степента на десемантизация може да бъде приложен и в двата езика.

5) Оказва се, че междуметията като част на речта е достатъчно жива категория със свои вътрешни процеси и тенденции, които заслужават детайлно проучване.

ЛИТЕРАТУРА:

Данеш 1987: Daneš, Fr., Hlavsa, Z.. *Akademická mluvnice češtiny. (2. Tvarosloví)*, Praha: Akademia, 1987, 239–250.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Междуметията – заварените деца на граматиката. // *В търсене на смисъла и инварианта*. Под ред. на Я. Бъчваров, УИ, София, 2008, 275–285.

Русинов 1966: Русинов, Р. Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в междуметия. // *Български език и литература*. 1966, кн. 4–5, 47–54.

Стрнадова 2009: Strnadová, M. *Úvod do novořeckých citoslovcí, komparatistická studie na pozadí češtiny a němčiny*. Bakalářská diplomová práce. Masarykova Univerzita, FF, Brno, 2009.

Цвърчек 2010: Cvrček, V. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010, 229–230.

СРЕДСТВА ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА КОХЕЗИЯ В ТЕКСТА (върху англо-български материал)

Десислава Тодорова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The cohesive mechanisms in English and Bulgarian are similar but there are differences in the way they are used in text production. Text cohesion is studied in close relationship to other mechanisms specific for the respective language, hence the need to analyze it within that language and in a comparative perspective. The main differences are outlined and analyzed as a result of comparing written texts in English with their written translations in Bulgarian which makes evident numerous cases of shifts in cohesion. Such studies can also have practical application with respect to the analysis of linguistic communication in general, foreign language teaching, translating and interpreting.

Key words: cohesion, planning, translation, shifts, pronouns

Въвеждане на темата

В настоящото изложение се анализират някои от основните механизми за изграждане на кохезията в писмени текстове на английски и български език. Разгледаните примери, направените анализи и изводи са част от едно по-обстойно изследване в областта на кохезията на текста и специфичните изменения, които настъпват в условията на превод и по-специално в синхронния превод. С тази разработка се цели да се очертаят по-важните проблеми, отнасящи се до кохезията на един текст като цяло. Хипотезата от направените първоначални изследвания е, че съществува висока степен на изоморфизъм на начините за постигане на кохезия в английски и български, но се наблюдават различия в реализацията им, съществени с оглед постигане на висока степен на свързаност в текста.

Изследването на кохезията като един от параметрите на свойството „текстуалност“¹ може да спомогне за по-прецизен и многоаспектен анализ на всеки вид езикова комуникация, защото в общуването си ние боравим с текстове. В научната литература съществуват различни определения на по-

¹ Всеки текст притежава в определена степен свойството „текстуалност“, т.е. всеки текст в различна степен отговаря на критериите за текстуалност, които според Богранд и Дреслер са кохезия, кохерентност, интенционалност, приемливост, информативност, ситуативност и интертекстуалност.

нятието „текст“. Тук няма да разглеждам предимствата и недостатъците на разнообразните дефиниции, а като работно определение ще използвам предложението от Добрева и Савова (2004: 23): „...като текст се определя всяко знаково образуване, което е преднамерено създадено, отличава се със строга и смислова автономност и със способност за осъществяване на самостоятелна комуникативна функция в конкретна ситуация на общуване.“

Изучаването на механизмите за изграждане на кохезията, както и средствата, чрез които тя се реализира, се оказва изключително важно както в едноразговорен план, така и в ориентираните към превода контрастивни изследвания (частна теория на превода) и в чуждоезиковото обучение. Преводът, като особен вид комуникация, също така е тясно свързан с проблемите на кохезията и по-конкретно с механизмите и средствата, използвани при изграждане на кохезията в изходния и преводния текст. По отношение на чуждоезиковото обучение трябва да се отбележи, че обикновено не се отделя достатъчно внимание на начина на изграждане на текста като цяло, тъй като обикновено фокусът е върху синтаксиса на отделните изречения. Това води до съществени грешки, когато учащите започват да прилагат наученото при боравенето с цели текстове. Тези грешки се проявяват както в разбирането, така и в продуцирането на текстове (при превеждане или писане на есета), което води и до засечки в комуникацията.

Основната причина, поради която проблемите на кохезията са от много голямо значение за превода, е, че текстовата свързаност се обуславя от наличието на смислова свързаност или кохерентност. Елементите на повърхността служат и като сигнали за споделените знания, които трябва да се приложат по време на комуникацията от страна на участниците в комуникативния процес. Тези сигнали се пренасят по комуникативния канал от продуциращия към приемащия текста, т.е. от източника до адресата, а при комуникация, осъществена с помощта на превод, преводачът е и реципиент на изходния текст (ИТ), и създател на преводния текст (ПТ).

Както е известно, в зависимост от канала на общуването се разграничават два основни вида превод – писмен и устен. При устния превод, за разлика от писмения, в повечето случаи² участниците се намират на едно място по едно и също време. Съществува обаче и друго, по-важно разграничение на различни типове текстове по отношение на специфичните им характеристики, което налага въвеждането на скаларен подход, чийто полюси са устност и писмовност (на английски „orality/ literacy scale“, Танен

² Има случаи, при които участниците в комуникативния процес общуват устно помежду си, но не споделят едни и същи пространствени координати, а само времевите, напр. видеоконференции и телемостове. Същото важи и за общуване, осъществявано с помощта на превод, напр. авторът на ИТ е на едно място, а преводачът и реципиентите на ПТ са на друго място. Има и случаи, при които авторът на ИТ е на едно място (в зала или телевизионно студио), преводачът е на друго място (друго телевизионно студио), а реципиентите са на трето място (пред малкия екран).

1980, цит. у Шлезингер 1989: 10). На базата на редица признаци може да се определи мястото, което заема един текст по тази скала, независимо дали той е писмен или устен, т.е. двете измерения се пресичат и допълват. Най-често използваните са следните пет критерия: 1) степен на планиране, 2) споделено знание, 3) степен на заангажираност, 4) лексика и 5) невербални елементи (вж. Шлезингер 1989: 14). Един от широкоприетите параметри за определяне мястото на текста по скалата устност – писмовност е степента на планиране. Спираме се на този параметър, тъй като той е особено важен и пряко свързан с кохезията, защото един добре планиран текст предполага висока степен на кохезия, което се отразява в много висока степен на процеса на разбиране. Както е известно, разбирането е в основата на успешното протичане на комуникацията особено в условията на превод. Главната задача на преводача е да разкрие плана на автора на изходния текст и да изгради макроструктура, която възможно най-много да се доближава до оригиналната. Степента на планиране в голяма степен определя вътрешната организация и оттук кохезията и езиковите средства за реализирането ѝ в текста, тъй като добре планираният текст се разбира много по-лесно и точно в сравнение с непланирания.

Планирането е процес, който протича непрекъснато в хода на комуникацията. Но за разлика от автора на ИТ, който по всяко време може да промени плана, създателят на ПТ (преводачът) може да нанася само поправки по предварително очертания от него план, следвайки посоката, в която го води ИТ.

Планирането е пряко свързано с кохезията на текста: то предопределя до голяма степен силата на релационните мрежи от семантични отношения и връзки в плана на дълбинната структура на текста, в която участват отделни същности (или „същности“ у Добрева и Савова 2004: 158; англ. „entities“) като действащи лица или предмети (Уърт 1999: 81–82), техните признаци и свойства, действията, които извършват, и релациите, които съществуват между тях.

Ролята на планирането в продуцирането на текста се изразява в достъпността, която авторът осигурява на реципиентите до текстуалния свят като поредица от сцени (Табаковска 1993: 73). За всяка сцена е характерно, че в повърхнинния текст тя се представя чрез специфичното за съответния език експлициране на определени елементи. Оттук следва и въпросът дали повърхнинната свързаност в един текст, като огледален образ на дълбинната свързаност, която съществува в текстуалния свят, е специфична за всеки език.

В опит да се даде макар и частичен отговор на тези проблеми тук се разглеждат примери на английски и техните преводи на български език, които показват необходимостта от изследване на различията, съществуващи между двата езика по отношение на изграждането на кохезията. Както вече беше посочено, механизмите в двата езика са в общи линии идентични, но се наб-

людават различия в реализацията им поради различното място, което заемат в съответната езикова система. За показателните местоимения, които са част от първите уроци по английски език, в двуезичните речници и в учебниците по английски език намираме следното: „this“ означава „това“ (за близост, ед. ч.), „that“ означава „онова“ (за отдалеченост, ед. ч.), „these“ означава „тези“ (за близост, мн. ч.) и „those“ означава „онези“ (за отдалеченост, мн. ч.). От проучените текстове се оказва обаче, че изборът на показателно местоимение в конкретен текст не зависи само от параметрите число и значение (т.е. близост или отдалеченост). Намесва се още един аспект, а именно маркираност – немаркираност в съответната езикова система. В българския език немаркираните местоимения са „това“ и „тези“ за единствено и множествено число съответно, докато на английски – „that“ и „those“³. На български използваме „онова“ и „онези“, само когато маркираме отдалеченост в пространството, а на английски наблягаме на близостта чрез използването на местоименията „this“ и „these“:

(1) It is also the EU's executive arm — in other words, it is responsible for implementing the decisions of Parliament and the Council. **That** means managing the day-to-day business of the European Union: implementing its policies, running its programmes and spending its funds.

Тя е изпълнителният орган на ЕС — т.е. отговорна е за изпълнението на решенията на Парламента и на Съвета. **Това** означава, че тя управлява ежедневната дейност на Европейския съюз: провеждане на политиките, изпълнение на програмите и изразходване на средствата.

Случаи като този, при които парадигмите в двата езика са идентични, но се наблюдава несъответствие в реализацията, ни карат да си зададем въпроса дали и при другите механизми, където има разминавания дори в самата парадигма, ще се наблюдават различия в реализирането на кохезията в двата езика. В опит да се намери отговор на този въпрос е направен анализ на писмени текстове, където се проследяват различията в кохезията между отделните изречения, но се обръща внимание и на случаите, в които вътрешноизреченската кохезия има пряка връзка с цялостната организация и общата кохезия на текста.

Използваният корпус се състои от:

1) Текстове предимно от ежедневната комуникация, научно-технически и обществено-политически. Не са включени текстове от художествената литература, поради факта, че при тях има по-висока степен на стилистична натовареност. С оглед на бъдещото ми по-задълбочено про-

³ Непълнотата в съответствието между показателните местоимения се разглежда от Христо Стаменов в „Българо-английски езикови контрасти и интерференция“ (Stamenov 2001: 81 – 96).

учване на измененията при синхронния превод, дотук подбраните текстове са по-близко до тези, които най-често се срещат при синхронен превод, т.е. с доминиращо референциално, а не прагматично значение.

2) Текстовете с различна позиция по скалата устност – писмовност. Поради тази причина текстовете са от брошури за историята, функциите и структурата на институциите на Европейския съюз, както и от журналистически статии от вестници и списания.

3) Преводи на студенти от дисциплините „Превод на обществено-политически и икономически текстове“ и „Превод на научно-технически текстове“ към катедра „Англицистика и американистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Преводите на студентите ми бяха предоставени от проф. Алексиева. С този вид корпус се стремя да покажа важността на проблема и за обучението по превод.

Обикновено специалистите в областта на текстолингвистиката разглеждат кохезията като част от проблемите на синтаксиса на текста, но в настоящия анализ се обръща внимание и на кохезията вътре в изреченията с оглед постигане на гореизложените цели. Там, където смятаме, че решенията на преводача са необосновани, т.е. чувства се влияние на ИТ, тези текстове са подавани на информанти (т.е. други билингви), за да се постигне по-голяма обективност и да се изведат по-стабилни корелации за тази двойка езици.

Целта на направения анализ на писмено продуцирани и писмено преведени текстове е да се набележат основни различия по отношение на кохезията в условията на писмен превод, при който, за разлика от синхронния, преводачът има време да обмисли решенията си и да конструира внимателно ИТ. Тези изводи могат да послужат за отправна точка при анализа на отклоненията, които настъпват при синхронен превод, където измененията са продиктувани от екстремната времева рамка, в която протича комуникацията, както и от факта, че участниците в повечето случаи споделят пространствените и времевите параметри.

Кратък преглед на средствата за постигане на кохезия в английски и български език

За по-систематизирано представяне на измененията в кохезията в разработката се използва основно класификацията на Халидей и Хасан с някои малки изменения и допълнения: например конюнкцията, която Халидей и Хасан предлагат като механизъм, в настоящата разработка се разглежда като един от подвидовете юнкция, като се следва моделът на Богранд и Дреслер, от които са взимствани и средствата за реализиране на лексикална кохезия. Представената тук таблица е опит да се обобщят основните механизми и

средства⁴, чрез които се постига кохезия в български и английски език, за да се опишат съществуващите различия в тази двойка езици.

Таблица 1

Механизъм	Средства
Референция	Персонална референция – лични местоимения – притежателни местоимения – относителни местоимения ⁵ – възвратни (притежателни) местоимения – неопределителни местоимения ⁶ – отрицателни местоимения
	Показателна референция – показателни местоимения ⁷
	Сравнителна референция – лексикални средства за изразяване на сравнение – граматически маркери като сравнителна и превъзходна степен на прилагателни имена и наречия
Субституция – номинална, глаголна, изреченска	
Елипса – номинална, глаголна, изреченска	
Юнкция ⁸ – конюнкция (съединяване, свързване), дизюнкция (представяне на алтернативи), контраюнкция (противопоставяне), субординация (подчинително поясняване)	
Лексикална кохезия – рекуренция, частична рекуренция, паралелизъм, парафраза, синоними	

⁴ Богранд и Дреслер посочват и следните механизми за изграждане на кохезията: интонация, аспектиалност, време, функционална изреченска перспектива, които ще бъдат разгледани в бъдещото по-обстойно изследване на синхронния превод.

⁵ Ролята на относителните местоимения като средства за изграждане на кохезията трябва да се отчете за текстове на български език, тъй като за разлика от английския език те не могат да се изпуснат в началото на подчинено относително изречение. Освен това те са от съществено значение и при изграждане на ПТ при синхронен превод, тъй като улесняват нахвърлянето на едно дълго изречение на по-кратки.

⁶ Текстобразуващата функция на неопределителните местоимения е разгледана от Петя Осенова в дисертацията „Семантика и функциониране на неопределителните местоимения в българския език“, 1999 г.

⁷ В групата на средствата за изразяване на показателна референция в английски език Халидей и Хасан включват следните лексеми: *this, that, these, those* (речников превод: това, онова, тези, онези), *the* (определителен член). П. Пашов (2004: 109) посочва, че в групата на показателните местоимения в български език се включват и местоименията „такъв“ (което се мени по род и число), с което се означават признаци. Речниковият еквивалент на английски език на тази подгрупа показателни местоимения е „*such*“, което според модела на Халидей и Хасан спада към средствата за сравнителна референция. След проведени допитвания до носители на българския език установявам, че „такъв“ (и различните форми за род и число) носи смисъл на сравнение, а не на посочване в съзнанието на българина, поради което ще се придържа към класификацията на Халидей и Хасан.

⁸ Терминът „юнкция“ на български език се взимства от Добрева и Савова (2004: 239)

Поради невъзможност да се обхване голямото разнообразие от механизми и средства в рамките на един доклад, тук ще разгледам само случаи, при които от особен интерес са кохезивните връзки, осъществени чрез местоимения на английски език. Тъй като е трудно да се намерят примери само с един механизъм, в анализирания примери ще се намесват и други начини на свързване, което подчертава колко сложна е картината, а оттук и необходимостта от изучаването както на механизмите, характерни за съответния език, така и на различията при реализацията им. Както е видно от Таблица 2, парадигмата на личните местоимения се състои от голямо разнообразие от форми и се открояват следните различия:

Таблица 2

Лични местоимения / Personal pronouns							
Number Число	Person Лице	Subject/ Подлог	Direct complement Пряко допълнение		Indirect complement Непряко допълнение		
			Full/ пълна	Short/ кратка	Full/ пълна	Short/ кратка	
Ед.ч Sg.	1л 1 st	Аз	Мен(е)	Me	(на) мене	Ми	
		I	Me				
	2л 2 nd	Ти	Теб(е)	Te	(на) тебе	Ти	
		You					
	3л 3 rd	M	Той	Него	Го	(на) него	Му
		M	He	Him			
		F	Тя	Нея	Я	(на) нея	И
		J	She	Her			
		N	То	Него	Го	(на) него	Му
		Ср	It				
Мн.ч. Pl.	1 л	Ние	Нас	Ни	(на) нас	Ни	
	1 st	We	Us				
	2 л	Вие	Вас	Ви	(на) вас	Ви	
	2 nd	You					
	3 л	Те	Тях	Ги	(на) тях	Им	
	3 rd	They	Them				

В българския език има по-голямо разнообразие от форми на личните местоимения, както и наличие на пълни и кратки форми. Характерна особеност за българските лични местоимения е, че в зависимост от конкретната комуникативна ситуация може да се употреби само пълната, само кратката или комбинация от пълна и кратка форма на едно и също местоимение с функция на допълнение.

В парадигмата на притежателните местоимения (Таблица 3) се открояват следните разлики:

Таблица 3

Притежателни местоимения / Possessive pronouns											
Число	Лице/ Person	Мъжки род/ Masculine		Женски род/ Feminine		Среден род/ Neuter		Множествено число/ Plural		Кратка Short	
		indef	def	indef	Definite	indef	Definite	Indef	definite		
Единствено/ Singular	1 л	мой	Моя(т)	моя	Моята	мое	Моето	мои	моите	ми	
	1 st	My*/ mine**									
	2 л	твой	Твоя(т)	твоя	Твоята	твое	Твоето	твои	твоите	ти	
	2 nd	Your*/ yours**									
	3 л	M	негов	неговия(т)	негова	неговата	Негово	Неговото	негови	неговите	му
		3 rd	His*/ his**								
		Ж	нейн	нейния(т)	нейна	нейната	нейно	Нейното	нейни	нейните	й
		F	Her*/ hers**								
		Ср	негов	неговия(т)	негова	неговата	Негово	Неговото	негови	неговите	му
	N	Its*/ its**									
Мн. ч./ Pl.	1 л	наш	нашия(т)	наша	Нашата	наше	Нашето	наши	нашите	ни	
	1 st	Our*/ ours**									
	2 л	ваш	вашия(т)	ваша	Вашата	ваше	Вашето	ваши	вашите	ви	
	2 nd	Your*/ yours**									
	3 л	техен	техния(т)	тяхна	тяхната	тяхно	Тяхното	техни	техните	им	
3 rd	Their*/ theirs**										
Възвратни притежателни местоимения***		свой	своя(т)	своя	Своята	свое	Своето	свои	своите	си	

* атрибутивна употреба; ** самостоятелна употреба; ***формата е същата за всички лица и числа

1) В българския език има по-голямо разнообразие от форми на притежателните местоимения:

а) От една страна, те се изменят по род, число, лице и определеност, докато тези на английски се отличават само по лице. Както при личните местоимения, и при притежателните има пълни и кратки форми, но тук не се наблюдава дублиране на пълна и кратка форма. Поради голямото разнообразие от форми в българския език често се допускат грешки, което обяснява и факта, че „трябва да се внимава при превеждане на английските притежателни местоимения на български... Особено трябва да се внимава да не се превеждат английските притежателни местоимения винаги с пълните български форми...“ (Ранкова и Иванова 1998: 68). Грешки от подобен характер са пряко свързани и с темо-ремната организация на текста, което от своя страна влияе на разбирането и на целия комуникативен процес.

б) В българския език освен притежателни има и възвратни притежателни местоимения, докато в английския има единствено притежателни местоимения, на което ще се спрем след малко (пример 3).

2) В английския език притежателните местоимения се разделят на две групи: едните се употребяват атрибутивно (т.е. притежателното местоимение стои пред съществителното и се използва като прилагателно), а другите – самостоятелно (т.е. притежателното местоимение замества именната фраза).

На базата на така очертаните разлики в парадигмите на личните и притежателните местоимения в двата езика може да се очакват случаи на изменения в кохезията при превод между български и английски език. Най-лесно доловимото и сравнително лесно за усвояване изменение е замяната на едно лично местоимение с друго, най-вече поради факта, че в английски език родът на съществителните имена и оттук на местоименията зависи от естествения пол на съответните обекти, докато на български съществува граматически род. Тъй като тези различия са една стабилна закономерност и се усвояват без сериозни проблеми от българи, изучаващи английски като чужд език, няма да се спирам на подобни случаи.

Интересни са примерите, при които лично местоимение се заменя от показателно. Тази замяна е продиктувана от факта, че в английски език с по-голяма лекота се използват номинални структури за описване на действия, докато в български тези действия „се подемат“ от анафорично използваното показателно местоимение „това“, което препраща към цялото събитие:

(2) The Commission may prohibit mergers between companies if it thinks **they** will lead to unfair competition. The Commission also has to make sure that EU countries do not distort competition through excessive subsidies to **their** industries.

Комисията може да забранява сливания на компании, ако прецени, че **това** ще доведе до нелоялна конкуренция. Комисията трябва да гарантира също така, че държавите от ЕС не нарушават правилата за конкуренция чрез прекомерно субсидиране на **своите** промишлени отрасли.

В този пример личното местоимение „they“, което анафорично ни препраща към съществителното име „mergers“, изразяващо самото действие на сливане, преминава в показателното местоимение „това“, което анафорично корелира с цялата предикация на сливането. Освен това притежателното местоимение „their“ се предава с възвратното притежателно местоимение „своите“, тъй като в случая се изразява притежание на

подлога на подчиненото изречение. За разлика от притежателните местоимения, които имат лице и число, възвратните притежателни местоимения не отразяват лицето, числото и рода на притежателя. Те се менят по род като прилагателни имена, а също и по число, за да отразят рода и числото на съществителното име, означаващо притежавания предмет.

На тази разлика между двата езика трябва да се обърща внимание, защото понякога може да се стигне до неточности, двусмислия или дори грешки. Ранкова и Иванова (1998) само загатват за проблема, който съществува при превод на притежателни местоимения от английски на български език, но събраният корпус от преводи на студенти подсказва, че трябва да се обърне по-сериозно внимание в тази насока:

(3) Young enough to serve two five-year terms, Mr Hu will need all of the creativity and verve at **his** disposal.

Достатъчно млад, за да отслужи два петгодишни мандата, г-н Ху ще се нуждае от всичките **му** налични творчески способности и енергия.

В случая в ПТ има интерференция от ИТ, но притежателното местоимение „му“ не препраща към подлога, а към трето лице. Ето защо трябва да се използва възвратно притежателно местоимение. Това е само един от случаите, в които правилният избор на преводен вариант зависи от редица други фактори.

Допълнителното разграничение на притежателни и възвратни притежателни местоимения в българския език дава възможност да се избегнат двусмислия и неточности при превод от английски на български, стига преводачът да ги съобрази. Свърхмаркираността в българския език може обаче и да пречи, както става ясно от следващия пример:

(4) The Committee's opinions are forwarded to the larger institutions — the Council, the Commission and the European Parliament. **It must be consulted** before decisions are taken on economic and social, regional and environment policy.

Становищата на комитета се изпращат до по-големите институции — Съвета, Комисията и Европейския парламент. **Те трябва да се допитват до него** преди да вземат решения по икономическата, социалната и регионалната политика и политиката за опазване на околната среда.

В този случай в английския текст личното местоимение „it“ препраща към „Committee“ от предишното изречение. В българския текст обаче е

използвано местоимението „те“ като подлог на второто изречение. Това е направено, тъй като, ако се опитаме да запазим конструкцията от ИТ и използваме местоимението „той“ (вместо комитета), няма да бъде ясно дали става въпрос за Комитета, Съвета или Европейския парламент – всички тези съществителни са 3 л. ед.ч. м.р. Освен това поради семантиката на глагола „consult“ в английския текст се посочва само едно от действащите лица чрез лично местоимение, докато българският текст експлицира вършителя на действието и към кое от тях то е насочено. Ако запазим конструкцията на ИТ, ще получим следния ПТ: „Той трябва да се консултира...“. Както вече беше споменато, така не става ясно кой е кореферентът на „той“, а и залогът на глагола подсказва за различна релация между вършителя на действието и реципиента на извършеното действие, т.е. според семантичната функция.

Както се вижда и както отбелязва и Иванчев (1978: 142), „...за реализирането само на една езикова проява действува не само един фактор, а няколко [...] Ако искаме да обясняваме езиковите факти задоволително, ние трябва да се стремим да разкриваме сложната взаимовръзка между явленията, сложното взаимодействие на различните фактори...“.

Във връзка с изложеното дотук интересни са случаите, при които механизмите за изграждане на кохезията се преплитат със средствата за отрицание – явление само по себе си специфично за двата езика. Както е известно, за разлика от българския език, в английския не се допуска употреба на двойно отрицание. Това е съществена разлика, която неминуемо се отразява и на кохезията, тъй като има местоимения, които участват в изграждането на отрицателните изречения, но същевременно имат и текстоизграждаща функция (напр. неопределителните и отрицателните местоимения).

(5) Nao has no emotions, and so cannot develop any.

Информант 1: Нао няма никакви емоции, затова не може и да развие такива.

Информант 2: Нао няма емоции и също така не може да ги развива.

В този пример ясно личи преплитането на механизмите за изграждане на кохезия с други средства, специфични за съответния език. Ето защо местоимението „any“ в ПТ на първия информант е заменено от местоимението „такива“ (вж. бел. 3), а вторият информант използва кратката форма на лично местоимение „ги“. В превода на втория информант обаче изборът е необоснован, тъй като „личните местоимения във всичките си форми са винаги поначало определени. И с тях могат да се заместват или свързват само определени имена“ (Иванчев 1978: 142). Това е още една причина, поради която може да се твърди, че изборът се обосновава от смисъла на текста като цяло.

Заклучение

С накратко разгледаните тук примери се опитам да представя доказателства в подкрепа на следните твърдения:

1) Наблюдават се изменения в кохезията при превод на текстове от английски на български език както в рамките на всеки от механизмите, така и между отделните механизми, въпреки че те съществуват и в двата езика.

2) Измененията в кохезията не са продиктувани от индивидуални необосновани решения от страна на преводача, а от факта, че тези механизми се преплитат с други особености на двата езика. Различията се дължат на това, че средствата за изграждане на кохезията заемат различно място в езиковата система на съответния език.

3) Точното дешифриране на кохезивните връзки в ИТ е пряко свързано с разбирането на текста, а предаването им в ПТ спомага за постигане на висока степен на адекватност на превода, т.е. кохезията е ключов елемент за успешното протичане на комуникацията.

ЛИТЕРАТУРА:

Добрева, Савова 2004: Добрева, Е., И. Савова. *Текстолингвистика*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2004.

Иванчев 1978: Иванчев, Св. *Приноси в българското и славянското езикознание*. София: Наука и изкуство, 1978.

д-р Богранд, Дреслер 1981: de Beaugrande, R.A., W. U. Dressler. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman, 1981.

Пашов 2004: Пашов, П. *Българска граматика*. София: Издателска къща „Хермес“, 2004.

Ранкова, Иванова 1998: Ранкова, М., Цв. Иванова. *Английска граматика*. София: Наука и изкуство, 1998.

Стаменов 2001: Stamenov, C. *Papers in English and Contrastive Linguistic*. Plovdiv University Press, 2001.

Табакowska 1993: Tabakowska, E. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993.

Уърт 1999: Wert, P. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman, 1999.

Халидей, Хасан 1976: Halliday, M. A. K., R. Hasan. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.

Шлезингер 1989: Shlesinger, M. *Simultaneous Interpretation as a Factor in Effecting Shifts in the Position of Texts on the Oral-Literate Continuum*, essay presented as a thesis for the degree of M.A., Tel Aviv University, Faculty of Humanities, Department of Poetics and Comparative Literature, February 1989.

Източници:

В настоящото изложение са използвани примери от следните източници:

- 1) Брошура за създаването и функционирането на институциите на ЕС: August 2010, <http://ec.europa.eu/publications/booklets/eu_glance/68/index_en.htm>. Брошурата е качена на официалната страница на ЕС на английски и на български език и като текст се доближава до полюса „писмовност“.
- 2) Блог към британския вестник „Гардиън“: 10 August 2010, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/andrewbrown/2010/aug/10/robots-emotion-ethics-philosophy>>. Журналистическата статия (която като коментар на конкретно събитие се доближава към полюса „устност“) беше предоставена за превод от английски на български език на двама информанти, за които българският е роден и които са с различно ниво на владеене на английски като чужд език.
- 3) Преводи на студенти на статия от вестник „Financial Times“ (от 4 февруари 2002 г.)

ОНОМА СОФТ

Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ONOMA SOFT is a web-based software onomastic program, which was developed by specialists of „APT Systems“, meeting the needs of the students and teachers of the Philological Faculty at the Paisii Hilendarski University of Plovdiv. The program was financed by the Department for Scientific Research at Plovdiv University under the project „ФЛ-5“. The program processes by various software techniques and methods 19 types of proper nouns, using over 20 linguistic, culturological, geographic, historical, etc. indexes, which are specific for each proper noun.

ONOMA SOFT has been launched under open source license, which allows its free usage and modification.

The project is accessible on the web-site: <http://sourceforge.net/projects/onoma/>.

The project has been realized on C» .Net 3.5 and requires the installation of IIS Server and SQL Server 2008 Express.

Key words: onomastic program, types of proper nouns, indexes

Науката не е ли някаква предварително изработена програма, която не ни дава възможност да погледнем какво се случва извън нея, защото, както ни е известно, ние не може да разрешим проблемите си със същия начин на мислене, който е създал тези проблеми. Има ли смисъл да правим наука тогава?

Ако използвам Айнщайн, мога да намеря някакъв по-общ отговор на този въпрос: „Човешкото съществуване е част от едно цяло, наричано от нас вселена. Човекът е ограничен във времето и пространството. Той възприема себе си, своите мисли и чувства като нещо отделно от всичко останало... нещо като оптична самоизмама на неговото съзнание. Тази самоизмама може да се опише като затвор, в който сме ограничили своите лични желания и привързаността ни към малцина други хора в нашето обкръжение. Нашата задача е да се освободим от този затвор, като разширим кръга на своето състрадание и като обгърнем случващото се около нас, всички живи същества и цялата природа....“ (Кузнецов 1964: 98). Това обгръщане всъщност е вглеждане в случващото се около нас, т.е. правенето на наука, то е толкова важно, колкото и нашето същес-

твуване, за да просперираме като социум, за да се доказваме пред външните наблюдатели, за да запазим ценностите си и да имаме самочувствие, и най-вече – за да имаме отговор на всеки въпрос (макар и често той да е грешен, но ние да не знаем това). Следствие от науката е знанието, което е ценност само по себе си, то е жизнена необходимост, то е естествено право на всеки човек. Любопитството е основен фактор за нашата екзистенция. Всички обекти и явления от заобикалящия ни свят представляват своеобразни системи, изградени от конкретни елементи в определена структура. Всеки изследователски проект, колкото и тясноспециализиран да е той, има своето огромно значение, защото представя един малък елемент, без който системата няма да функционира.

В широките рамки на сравнителното езикознание своето специфично място заема контрастивната ономастика – наука, която в България все още не е заела полагащото ѝ се достойно място в хуманитаристиката. Как щеше да функционира човешкото общество и изобщо – щеше ли да има такава, – ако не съществуваша имената ни, как щяхме да опознаваме и контролираме заобикалящия ни свят, без той да е конкретно идентифициран и маркиран...? Истината е, че собствените имена заместват конкретните личности и обекти, имената дори са по-важната страна... Изключително важен дял на ономастиката е антропонимията, защото имената на хората са едни от най-ярките културни и комуникационни индикатори на човешкия индивид. От най-съществено значение е следният факт: *Човекът е част от природата, а името му – част от социума (имената са социални знаци). Посредством името и самият човек става част от социума, превръща се в реално маркиран обществен елемент. Т.е. имената са обединяващото звено между двата фундаментални аспекта на човешкото съществуване – природния и социалния.* Неслучайно Хайне е казал, че „Получавайки име, човекът получава входен билет за културата“.

Това е социалният свят, това е нашият свят, в противен случай универзумът ще е изграден от материя, изразяваща нереални реалии, защото зад имената се крият културата, историята, философията, психологията, литературата, самият език... Става много сложно! И това е само едно зрънце от лингвистичната наука. Важното всъщност е езиците и техните елементи да не се изследват сами по себе си, а да се съпоставят помежду си, защото всеки език е инструмент и продукт на социума, мисленето и културата. Така ще можем да разгадаем субкултурните специфики на различните етноси, да вникнем в ценностните им системи, да опознаем техните вярвания, бит, изобщо – начин на живот. Не е ли това една от основните цели на съществуването ни – да изучаваме все повече заобикалящата ни действителност, макар и така да се чувстваме все по-несигурни в натрупаните вече познания?

Както споменах вече, ономастиката е все още „млада“ за българското езикознание наука, въпреки че много често изследователският обект може да засяга диахронен лингвистичен проблем, чийто обхват има суб- или интеркултурен характер. Собствените имена са носители на твърде много екстра- и интралингвистична информация, която не може да бъде пренебрегната с лека ръка, много често от тази информация зависи развитието на даден езиковедски казус, неговата интерпретация, класификация и датировка, нерядко от наличните оними учените езиковеди възстановяват апелативна лексика, до която няма друг начин да стигнат. Ономастичната информация е твърде важна и за археолозите, историците, етнографите, политолозите, за географските изследвания, както и в определени казуси за философските, психологическите, а дори и социоложките и математическите наблюдения.

В Пловдивския университет има учени, които правят всичко необходимо за развитието на тази наука – някои от тях се занимават основно с антропонимия, други – и с топонимия. Все по-често на студентите от магистърските програми и на докторантите се възлагат дипломни и докторски тези в областта на ономастиката. Вече има и доктори, и доценти, защитили ономастични дисертации и хабилитации. Само една от успешните защитените дисертации анализира повече от 6000 лични имена от славянския и германския ономастикон. Към момента има четири спечелени и успешно финализирани проекта по антропонимия, финансирани от Фонд „Научни изследвания“ към Поделение НПД на ПУ. Пловдивският университет изследва все по-усилено в тази научна лексиколожка област съвместно с колегите от Секция „Приложна ономастика“ към Института за български език при БАН. С тях се работи съвместно по два топонимни проекта – създаване на български топонимен речник, както и разработване на семантична среда по българска микротопонимия на Западна България. Освен това с въпросната секция сме съвместни автори на мащабен антропонимен проект „Мода на личните имена“, включващ изготвянето на ежегодни списъци с най-разпространените лични антропоними в най-големите български градове и издаване на сертификати за конкретни антропоними и топоними. Споменатата Секция получава периодични данни от ЕСГРАОН, както и има свои теренни проучватели; двама от сътрудниците защитиха дисертации по ономастика – една по диалектна топонимия (хидронимия, ойконимия и оронимия) и друга – по урбанонимия. На студентите от Пловдивския университет се възлагат самостоятелни задачи за събиране и описване на лични имена на лица от етническите малцинства, от смесени бракове, по възрастови и професионални признаци, по принципа „домашни-чужди“, на прякори, прозвища, зооними, хрематоними и ергоними. По всички тези проекти се трупат ономастична информация – хиляди анкети и фишове, които се обра-

ботват, описват и систематизират на ръка. В архива на *Катедрата по общо езикознание и история на българския език* все още стоят непокътнати и прашасалите кутии с фишовете по микротопония от местни информатори. Всичко това доведе до нуждата ономастичната работа в Пловдивския университет да бъде осъвременена, модернизирана и технологизирана. За тази цел благодарение на Проекта ФЛ-5 към Фонд НПД бе финансирано изработването на програма за цялостна обработка на собствени имена – ОНОМА СОФТ – от фирмата АПТ Системс, която работи успешно в изготвянето на научен и технологически софтуер. Програмата ще обслужва нуждите на всички представители на Филологическия факултет, интересувачи се от ономастика, като основната ѝ цел обаче е да ангажира студентското общество с въвеждането на ономастичните масиви. Една програма по *Информационни технологии в теорията и практиката на собствените имена* би могла да се впише чудесно в учебния план на много от специалностите към Факултета, особено към нововъведената Приложна лингвистика с ИТ.

Ето защо по предварително зададени конкретни параметри фирмата АПТ Системс изработи за нуждите на Филологическия факултет специализиран софтуер за автоматична обработка на база данни за собствени имена „ОНОМА СОФТ“. Програмата ще обработва 19 вида собствени имена (*оними*):

1. хидроними /имена на водни обекти/
2. ороними /имена на сухоземни географски обекти/
3. ойконими /имена на териториално-административни населени единици/
4. урбаноними /имена на вътрешноградски обекти/
5. лични антропоними /лични имена/
6. бащини имена
7. фамилни имена
8. когномени
9. родови имена
10. прякори
11. прозвища
12. псевдоним
13. монахоним /имена на монаси, калугери и др./
14. зооним /имена на животни/
15. космоними /имена на небесни тела/
16. теоними /имена на божества и богове/
17. хрононими /имена на исторически събития и епохи/
18. ергоними /имена на организации, фирми, сдружения/

19. хрематоними /собствени имена на предмети от бита/

Необходимата информация за всеки вид оним се извежда от предварително въведени данни по следните основни характеристики:

ОНИМ /евент. синоним, вариант/

1. Конкретен вид (респ. подвид) на онима
2. Исторически и археологически сведения, паметници
3. Етнографски и културни сведения, паметници
4. Етимология (произход) на онима

Научна етимология

Народна етимология

5. Семантична характеристика на онима
6. Езикова характеристика на онима

Лексикални варианти

Суперсегментна характеристика

Характеристика на етимона (изходния апелатив) като част на речта (ЧР)

Фонемна и силабична характеристика

Графемни особености

Морфемна характеристика, граматични особености

Словообразователна (структурна) характеристика

7. Мотиви за избора на онима, екстралингвистични особености
8. Съкратени, хипокористични форми
9. Географска характеристика на онима

Географско разпространение, топика

Местонахождение

Площ

Височина

Дълбочина

Ширина

Дължина

Друго

10. Числови и статистически показатели
11. Съвременно състояние на онима (тенденции, промени)
12. Други характеристики /специфични за конкретния оним/

Описание на проекта

Онома софт е уеб базирано приложение, създадено за учени и студенти в сферата на ономастиката. Приложението се използва за събиране и класифициране на ономастични данни. Онома софт се достъпва с потребителско име и парола от интернет и позволява разглеждането, разпечатването и въвеждането на различни оними и харектаристики за тях като: конкретен вид, тип, етимология, семантика, географски сведения и др. Особена характеристика на Онома Софт е, че класифицира онимите по основна категория (фамилно име, име на географски обекти (топоним, респ. хидроним, ороним, урбаноним, ойконим) и др.) и при разглеждане на вече въведени оними ги оцветява в цвета на категорията (за всяка категория има зададен различен такъв). Това позволява по-лесното им разграничаване и улеснява потребителите. Друга особеност е възможността, въведените оними да се сортират по азбучен и по обратен азбучен ред за удобство при научни публикации.

Кратко описание на различните функции на програмата

Създаване на потребители и вход към системата

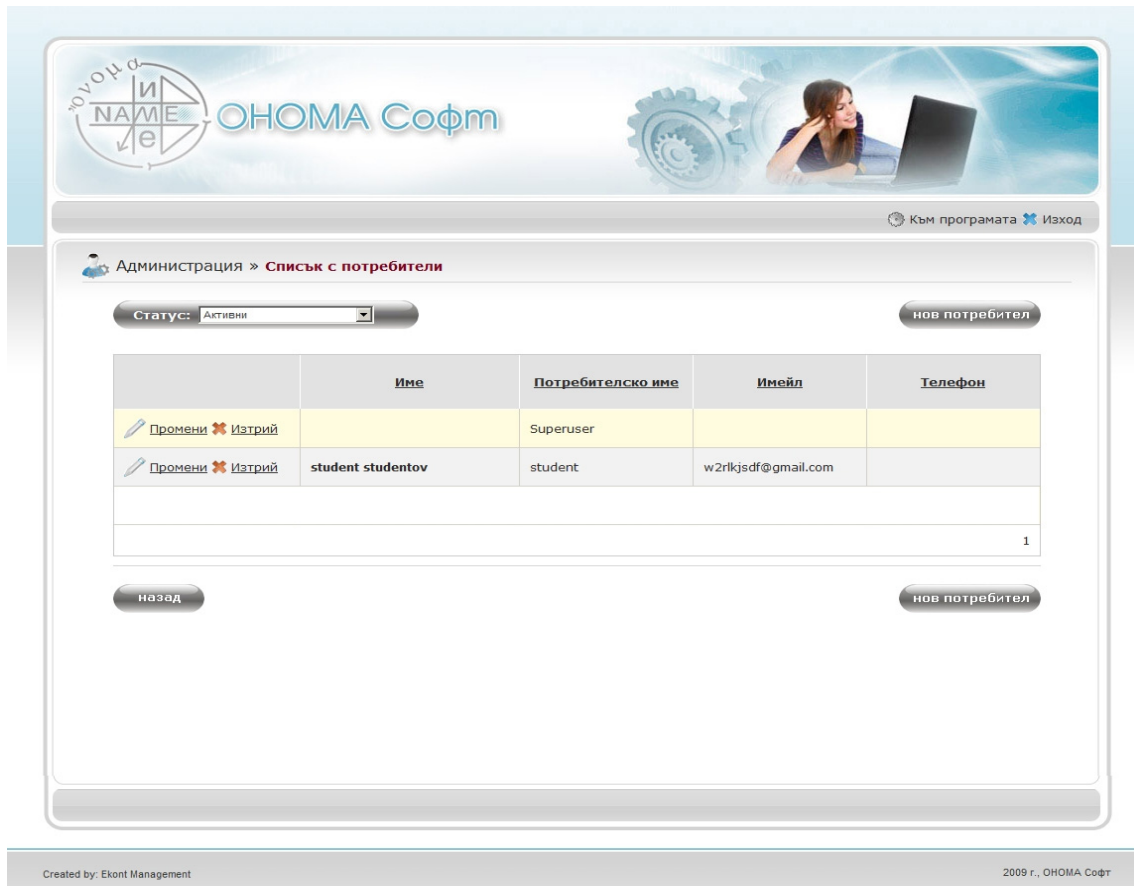
При влизане всеки потребител трябва да въведе зададени и уникални за него потребителско име и парола. Потребителското име служи, за да се определят правата на достъп на потребителя. Също така, при редакция на даден оним, се записва потребителското име на потребителя и датата, на която той е извършил промяната. По този начин може да се проследи кой и кога е променял или редактирал даден оним. Нови потребители се създават от потребител с администраторски права. (виж фигури 1, 2 и 3).

Фиг. 1 – Вход в програмата

Фиг. 2 – Администрация – Добавяне на потребител

Фиг. 3 – Администрация – Списък с потребители

Въвеждане, търсене и разглеждане на оними

След като потребителят е успешно аутентициран, приложението го отвежда до основната форма. От основната форма могат да се търсят оними, като това се прави чрез единия от филтрите за кратко и разширено търсене. Намерените по критерия за търсене оними се изобразяват в табличен вид, като всеки от тях е оцветен в цвета на неговата основна категория. Онимите могат да бъдат сортирани по азбучен и обратен азбучен ред по всяка една от характеристиките. От тази позиция също могат да се разпечатват оними.

Нови собствени имена се въвеждат от редакционната форма. В редакционната форма трябва да се въведат всички задължителни характеристики за даден оним. Ако информацията в дадено поле е пропусната, проложението изписва грешка и не позволява запис на оними с невалидни или непълни данни. (виж фигури 4 и 5).

ОНОМА Софт

Администрация Изход

Резултати от търсенето

Търсене по:

Въведи собствено име /оним/:

Георгиев

Категория: Бащино име

Достоверност на онима (0-10): 10

Конкретен вид (респ. подвид) на онима: Собствено име

Съкратени, хипокористични форми: няма

Научна етимология:

Народна етимология:

Дата на създаване: от: до:

Последна редакция: от: до:

изчисти

разширено търсене

търси

Сортирай по: Нормално

добави

разпечатай

Име	Категория	Дост.	Тип	Исторически и археологически сведения	Етнографски и културни сведения	Научна етимология	Народна етимология	Семантична характеристика	Лексикални варианти
1									

Сортирай по: Нормално

добави

разпечатай

Created by: Ekont Management

2009 г., ОНОМА Софт

Фиг. 4 – Търсене по конкретни параметри

ОНОМА Софт
автоматична обработка на база данни за собствени имена

Администрация

Резултати от търсенето

Сортирай по: Азбучен ред

добави разпечатай ново търсене

Оним	Вид	Истор. свед.	Етногр. свед.	Произход	Научна етим.	Народна етим.	Семантика	...	Опции
Дунав	хидр.	Древните тр...	-	-	голяма река	пълноводие	редактирай виж детайли история
Рила	ороним	Първоначално...	-	тракийски	многоводна	многоводна	редактирай виж детайли история
Петър	л.антр.	от Гърция	-	гръцки	камък, скала	камък, скала	редактирай виж детайли история
Петрова	бащ.име	Първоначално...	-	от Петър	от собственото...	редактирай виж детайли история
Перун	теоним	Първоначално...	-	славянски	перати	удрям, блъск. силно	редактирай виж детайли история
Пловдив	ойконим	Първоначално...	-	тракийски	Пулпудева	Пулпудева	редактирай виж детайли история
Пирин	ороним	Първоначално...	-	тракийски	скала	перунаш	редактирай виж детайли история
Иванов	бащ.име	Първоначално...	-	от Иван	от собственото...	редактирай виж детайли история
Родопи	ороним	Първоначално...	-	гръцки	пл-та на розите	розоволика	редактирай виж детайли история
Елена	л.антр.	от Гърция	-	гръцки	светла като сл...	светла като слън...	редактирай виж детайли история

Страници: << 1 | 2 | 3 | 4 | 5 ... >>

Сортирай по: Азбучен ред

добави разпечатай ново търсене

Created by: Ekort Management 2009 г., Copyright © ОНИМ Софт

Фиг. 5 – Резултати от търсенето

Технически характеристики, инсталация и лиценз

Програмата „Онома софт“ е пусната под опън сорс лиценз, което позволява безплатното ѝ използване и модифициране.

Софтуерът обработва 19 вида собствени имена – *лични, бащини и фамилни антропоними, хидроними, ороними, ойконими, урбаноними, когномени, родови имена, прякори, прозвища, псевдоними, монахоними, зооними, космоними, теоними, хрононими, ергоними и хрематоними*, по следните характеристики: оним, конкретен вид на онима, исторически, археологически, етнографски и културни сведения, етимология, семантична х-ка на изходния апелатив, езикова х-ка на онима, мотиви, екстралингвистични особености, съкратени форми, географска х-ка, числови и статистически показатели, съвременен състояние и специфични характеристики.

Може да достъпите проекта от <http://sourceforge.net/projects/onoma/>

След като свалите проложението, може да го инсталирате, като следвате инструкциите в **readme.txt** файла.

Проектът е реализиран на C# .Net 3.5 и изисква инсталирани IIS Server и SQL Server 2008 Express.

ЛИТЕРАТУРА:

Кузнецов 1964: Кузнецов, Б. *Алберт Айнщайн*. София: Техника, 1964

ЕЗИКОВИ РЕСУРСИ В ЗВУКОВА ФОРМА – ФОНЕТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ПРИЛОЖЕНИЕ В ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ С ПОМОЩТА НА ПРОГРАМАТА SARP

Руси Николов

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

Надин Хери-Бенит

Университет Париж 8

This software tool was designed in view of the frequent need of language researchers and students for accessing, collecting, manipulating and representing acoustic data, in particular in order to create vowel charts. F2/F1 vowel space mapping is essential for the acoustic description of the vowel system of any language. Being easily interpretable in terms of articulatory characteristics, these graphical representations are also valuable in the field of language teaching, learning and (self-) assessment. The *SaRP* tool, which is an extension to the programme *Speech Analyzer* version 3 or later, allows creating and managing informative charts in an easy and interactive manner.

Key words: F2/F1 vowel charts & computer generated feedback on vowel production

Важен компонент в чуждоезиковото обучение е усвояването на произношението, особено при езици (като английския и френския), за които е необходимо обучаващите се българи да придобият съвсем нови артикулационни и перцептивни навици. Един традиционен метод – колкото банален, толкова и успешен, следователно неотменим – се състои в простия цикличен процес на слушане и повтаряне. За съжаление този метод, в най-примитивната му форма, е наистина успешен само в ранна детска възраст. Доказателство за това е фактът, че дори много продължителен или постоянен престой в съответната страна не е достатъчен сам по себе си за един видим напредък в това отношение. (В този ред на мисли и богатите езикови ресурси в звукова форма, достъпни чрез Интернет, не са достатъчни сами по себе си за усвояване или усъвършенстване на чуждото произношение.) Личните ми наблюдения показват, действително, че потопяването в съответната езикова и цивилизационна среда след определена възраст (което със сигурност е ползотворно за опознаването и отварянето към

чуждата култура), не допринася съществено за усвояването на чуждото произношение, противно на широко приетото обратно мнение. (Тук е необходимо, разбира се, да се отчетат различните възможни критерии при дефиниране на понятия като „добро“ или „приемливо“ произношение.)

Въпросът е актуален, защото при съвременните условия все-повече навлиза, включително в университета, „късноезиковото“ обучение, ако можем да го наречем така по аналогия. Отговорът, който предлагаме за преодоляване на трудността, или дори на невъзможността възрастните да усвоят достатъчно бързо и добре произношението на един чужд език, може да се изрази най-кратко с помощта на две ключови думи: *интелектуализиране* на обучението и приложение на специализирани информационни *технологии*.

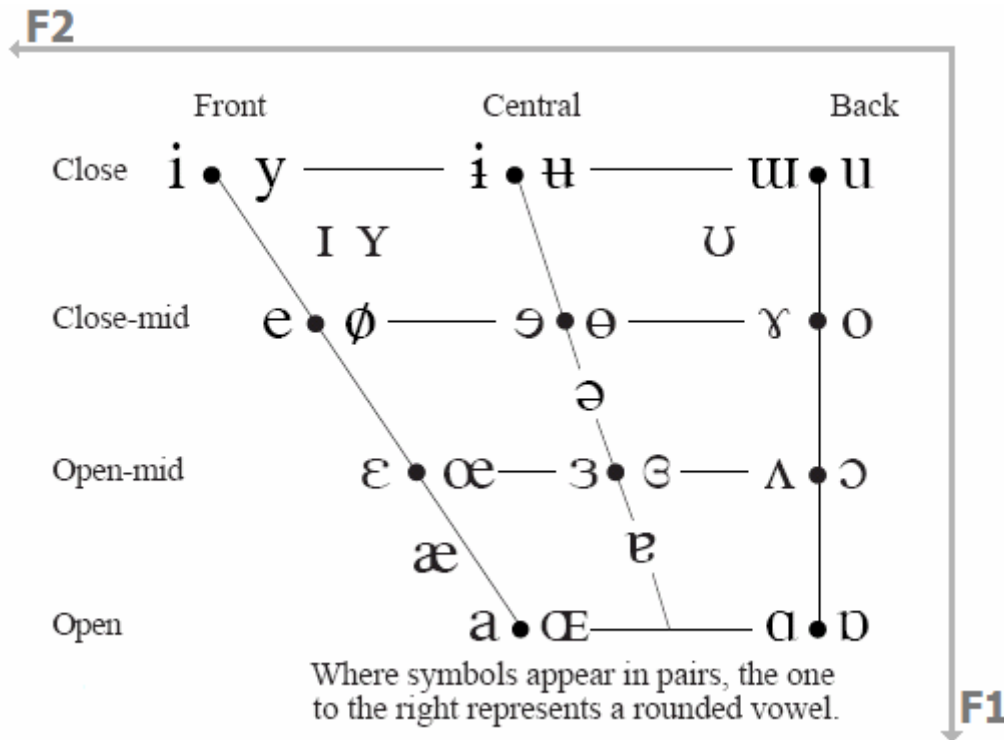
Да се интелектуализират упражненията по правоговор, означава да не се разчита единствено на субективна слухова оценка и на хаотично артикулационно възпроизвеждане на звуковете на речта. Полезно е да се познаят и прилагат 1) фонетичните модели, които представят връзките между акустичен образ и артикулационно описание на говорния звук и 2) технологичните средства, които позволяват да се направи обективна оценка на акустичните характеристики на звука, да се сравнят с нормативните стойности (както за езика, така и за конкретния речеви изказ с оглед на фонетичния контекст) и да се дадат при необходимост съответните указания от артикулационно естество. Именно такова технологично средство се разработва и разпространява от международен екип – едновременно създател и потребител на компютърната програма – включващ лингвист, психолингвист, фонетик, методик, инженер-програмист и докторант: <http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/sarp/>

Кратко теоретично въведение

Звукът е добре познато физично явление, но рационалното му описание като продукт на устната реч се основава главно на чисто фонетични (артикулационни и перцептивни) и фонологични (функционални) принципи. При такова описание се търси оптимална система от признаци със съществена роля за изучавания аспект на устната комуникация, като се започне от ролята им за идентифициране на звука (като сегмент от речевата верига) и се достигне до ролята им за идентифициране на говорещия.

Езиково релевантните акустични признаци на гласните звукове се свеждат до две числени стойности (съответстващи на първите две резонансни честоти на гласовия канал, F1 и F2). Следователно всяка гласна може да се представи като точка в двумерна (равнинна) координатна система. Ако се направи това за различните гласни от един език, се установява интересно съвпадение – акустичната схема на гласните има същата

конфигурация, както артикулационната им схема (вж. диаграмата на гласните в международната фонетична азбука и фиг. 1). Това означава, че извличайки от сложната звукова вълна релевантните акустични признаци за една гласна, може да се съди за нейните артикулационни характеристики.

Фиг. 1: Гласните в IPA - Артикулационна схема и акустичен трапец в координатната система F2-F1

Пречките за широко и успешно приложение на този акустико-артикулационен модел в обучението по правоговор, и в частност в чуждо-езиковото обучение, са свързани 1) с несъвършенството на алгоритмите за изчисляване на формантите и 2) с липсата на специализирани, ергономични, надеждни и свободно достъпни компютърни програми за приложение на постиженията на съвременната фонетика. Програмата SaRP се разработва именно с цел да компенсира това несъвършенство и да запълни тази липса.

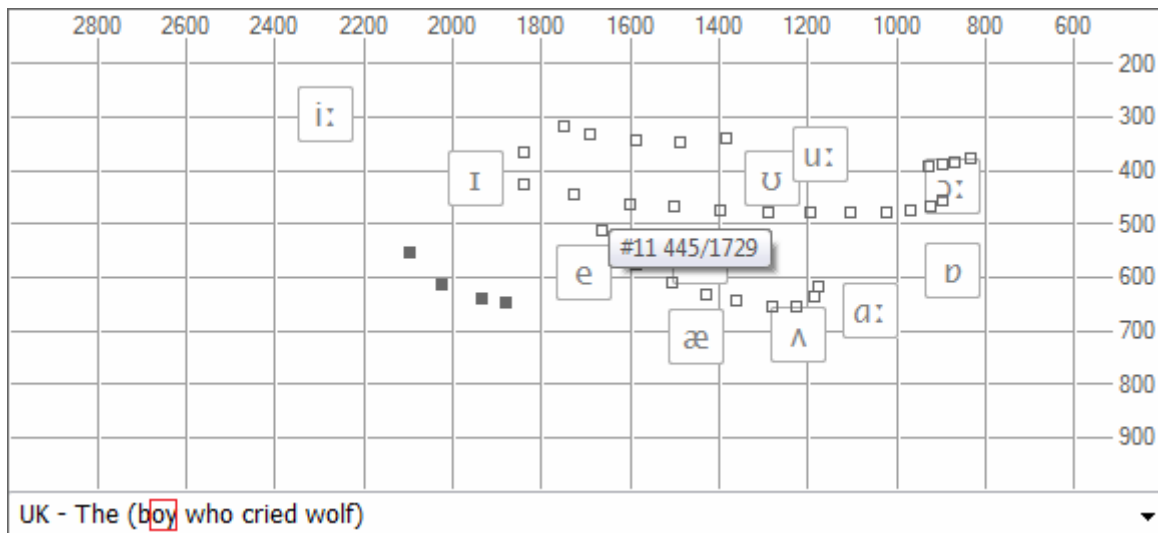
Съществуват експериментални данни, според които в устната комуникация слушателят идентифицира една гласна, отчитайки не абсолютните стойности на акустичните ѝ характеристики, а индивидуалния за говорещия диапазон на изменението им: „a listener relates every vowel he hears to what he has perceived as the speaker’s personal range of vowel variation, rather than to any absolute formant values“ (J. C. Wells, *A study of the formants of the pure vowels of British English*, University of London, 1962,

<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/formants/index.htm>). Това твърдение е лесно приемливо, защото е и логично в светлината на общата концепция за езика като сложна система (включително звукова), в която всеки елемент се дефинира чрез отношенията, които установява с други елементи от съответната подсистема на езика. Твърдението е лесно приемливо и защото личните ни наблюдения показват, че индивидуалният тембър на гласа не влияе на качеството на гласните в езиково отношение, т.е. на лекотата, с която ги идентифицираме.

Всичко това, заедно с общата (и затова правилна) идея за „големи индивидуални различия“, сякаш обезсмисля използването на една точкова диаграма на гласните, в езика или в конкретен изказ, като модел „за подражание“, особено ако гледаме на точките като абсолютни позиции, т.е. фиксирана цел, а не като обща конфигурация, в която значение имат единствено относителните разлики.

Не може да се отрече, че относителните разлики имат първостепенно значение за осигуряване на разграничителните функции на звуковите сегменти. Но нашият експериментален опит ни води и до друго заключение. Програмата *SaRP* е високоергономично средство, което ни позволява за кратко време да правим голям брой измервания, които се представят в лесна за съпоставяне и тълкуване форма. Един голям брой измервания, отнасящи се за определена гласна, за определен тип фонетичен контекст, за определен пол на говорещите, за определена възрастова група и за определен диалект показват удивително съвпадение на резултатите за различните говорещи по отношение на стойностите на първите два форманта. Колкото до ясните различия, които установяваме слухово в тембъра на гласните при различните говорещи, те се дължат главно на по-горните форманти: F3, F4 и т.н. Изразът „удивително съвпадение“ не означава, разбира се, пълно съвпадение. Затова понятието „точка“ не трябва да се приема в математическия смисъл на думата, а като зона, чиито размери са сами по себе си оценка на статистическата дисперсия, т.е. на степента на вариативност на езиково релевантните характеристики на гласната. Технически, програмата позволява да се конфигурират размерите на маркерите от точковата диаграма на гласните за всеки тип серия поотделно.

Типовете серии, които могат да се управляват от програмата и да се наслагват в една диаграма (т.е. на един екран), са три на брой: 1) контролни серии с фонетично означени маркери за език, диалект, индивид и т.н., 2) контролни серии за речеви сегменти с маркери, асоциирани със съответните графеми от изказа и 3) потребителски серии (вж. фиг. 2).

Фиг. 2: Методологически модел: видове контролни серии

SaRP - предназначение на програмата

Програмата позволява лесно и интерактивно построяване, записване и съпоставяне на диаграми с голяма информативна стойност при описание на гласните звукове. Освен като средство за изследване и съпоставяне на звуковите системи на езиците, тя се използва успешно и като инструмент за усвояване на нови или за коригиране на неправилни произносителни навици, в частност чрез (само)контрол и (само)оценка на произношението. За тази цел визуално се представя обективна обратна информация за произношението, като се извличат релевантните акустични признаци на гласните от звуковата вълна и се показват в подходяща за артикулационно тълкуване графична форма.

Развитието на програмата е свързано главно с обогатяване на нейната база от данни – библиотеки и колекции от анализирани звукови файлове.

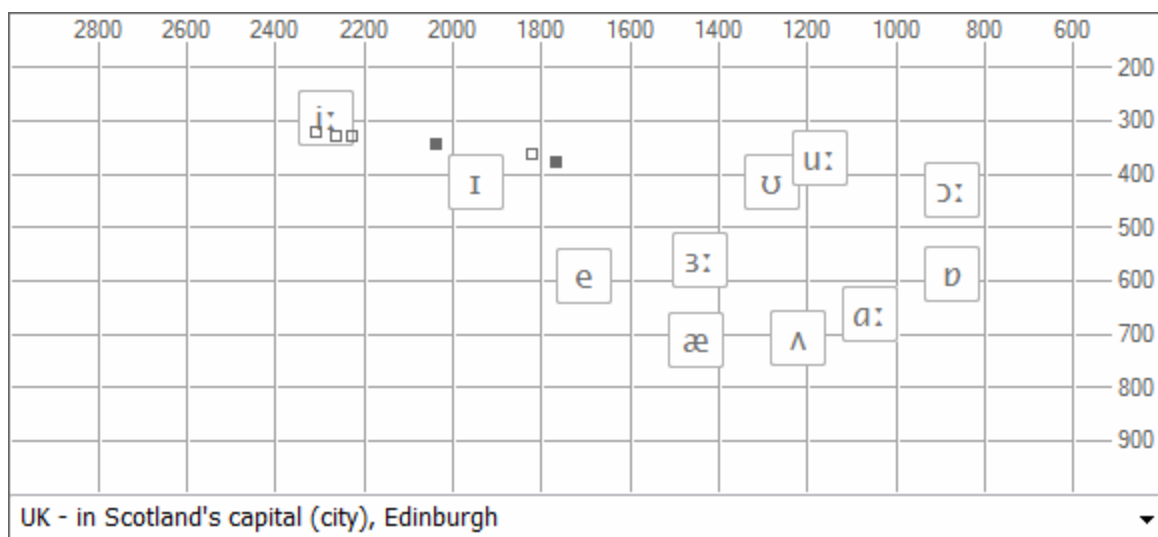
SaRP - основни характеристики

- Генерира обратна информация - числена и графична - за произношението на гласните.
- Извлича стойностите на F1 и F2 автоматично или полуавтоматично (интерактивно).
- Бързо създава, записва и отваря диаграмите на гласните. Конфигурира се изцяло и се използва лесно.
- Поддържа три вида набори данни. Съпоставя диаграми на гласните чрез наслагване на контролни и потребителски диаграми.
- Числено и визуално (графично) редактиране на диаграмите: създава, премества, изтрива, заключва/отключва маркерите.
- Изчислява и изобразява графично средните стойности.
- Включва база данни (с йерархична структура от библиотеки и колекции) с извадки – образци от устна реч.

Пример за приложение – експертна оценка на произношението на английската дума *city*

Често се счита, че експертна оценка на качеството на произношението може да се даде единствено чрез слухова оценка от експерт в съответния език, в идеалния случай едновременно експерт и естествен носител на езика. В действителност, овладяването на експертни средства, в частност на подходящи програми за акустичен анализ, позволява тази оценка – еднакво обективна и езиково релевантна – да бъде направена и от неспециалист. Следователно, една експертна оценка в този смисъл може да представлява и самооценка.

Втори важен аспект на оценката/самооценката на произношението е изборът на подходящи критерии за правилно произношение, в частност по отношение на качеството на гласните. Банално е твърдението, че съществуват естествени индивидуални различия в произношението, но когато се изберат езиково релевантни признаци, тези различия се проявяват в рамките на строго определени и достатъчно тесни рамки. За гласните звукове такива признаци са стойностите на първите два форманта. Но дори тези научно установени критерии не могат да предопределят избора на конкретен модел за оценка на произношението. От една страна, речникът *Daniel Jones's English Pronouncing Dictionary* предлага следната транскрипция на думата *city* /sɪt.ɪ/; от друга страна, *Longman Pronouncing Dictionary* и други съвременни речници на английското произношение отчитат факта, че в края на една дума в английския език графемата <y> съответства на затворената гласна /i/. Експерименталната проверка със *Speech Analyzer* и *SaRP* показва, че това действително е така.

Фиг. 3: Измерване на двете гласни в думата *city*, произнесена от българин

Резултатите, показани на фигура 3 (черните маркери – левият за /i/ и десният за /□/) показват, че студентът има правилно изградени артикулационни (и вероятно слухови) навици, които му позволяват да разграничи качеството на двете гласни в думата. В същото време се вижда, че затворената гласна не е достатъчно предна и затворена, което може да се обясни с влиянието на родния български език. Това е основание да се дадат съответните указания от артикулационно естество, които да помогнат на студента да подобри произношението си, а именно да стесни гласовия канал в предната част на устната кухина и да повдигне ларинкса при произношението на тази гласна. Последвалите нови опити и измервания показаха на студента какъв е акустичният ефект на всяка една от тези промени в положението на говорните органи.

ЕЗИКОВЕДСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ, БАЗИРАНИ НА БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛЕН КОРПУС

Екатерина Търноманова

*Секция по компютърна лингвистика,
Институт за български език, БАН*

The paper presents a linguistic research based on a Balkan Parallel Corpus on a specific topic – the comparison of transpositions and modal values of the present tense in the languages of the Balkan Linguistic League (Bulgarian, Romanian, Greek and Albanian). It outlines the process of building and using a parallel corpus not only for machine translation experiments, but also for linguistic researches and demonstrates, on the other hand, the work with the corpus on the chosen topic, based on the analysis of the texts.

Key words: present tense, Balkan languages, translation

Целта на този доклад е да представи лингвистично проучване върху паралелен корпус на балканските езици по конкретен езиков проблем – съпоставяне на транспозициите и модалните употреби на сегашно време в езиците от балканския езиков съюз (български, румънски, албански и гръцки). От една страна, се представя изграждането и използването на паралелния корпус като ресурс не само за целите на автоматичния превод, но и за езиковедски изследвания, а от друга, се демонстрира работата с корпуса по избраната тема, като се изхожда от анализ на събраните текстове.

Паралелни корпуси на балканските езици. Засега Секцията по компютърна лингвистика (СКЛ) към Института за български език (ИБЕ) разполага с паралелен корпус на балканските и южнославянските езици, разработен с чуждестранни партньори от няколко държави – Гърция, Румъния, Сърбия и Словения. Корпусът съдържа текстове от европейски документи, както и преводи на романа на Жул Верн „80 дни около света“, които са анотирани на ниво дума, т.е. на всяка дума в даден език съответства превод от другите езици. От гледна точка на изследванията в областта на балканското езикознание недостатъкът на този корпус е липсата на текстове на албански език. Процесът на събиране и обработване на корпуса, както и успешното му използване като ресурс за автоматичен превод вече са представени (вж. Tufis 2008:145-152).

За целите на настоящото изследване е съставен паралелен корпус на балканските езици, като текстовете са събрани от няколко информационни сайта. Критериите за съставянето на корпуса са следните:

- достъпност на текстовете в интернет;
- възможност за съотнасяне на текстовете, най-добре – изречение по изречение;
- текстовете да са представени на всички балкански езици, може да има и допълнителни езици евентуално за съпоставяне или за бъдещи изследвания извън Балканското езикознание.

Въз основа на тези критерии бяха избрани два информационни сайта: Southeast European Times и сайтът на Радио България.

SETimes е информационен сайт, съдържащ новини, репортажи, интервюта и анализи на десет езика: албански, босненски, български, хърватски, английски, гръцки, македонски, сръбски, румънски и турски. Статиите са стилистично неутрални, няма текстове в стила на таблоидната журналистика. Като текстове преобладават кратките новини, но има и по-дълги статии с политическа, икономическа, юридическа, обществена и културна тематика. На всяка статия съответства точен превод на всички езици, което прави сайта изключително удобен за съпоставяне на текстовете изречение по изречение както за експерименти в областта на автоматичния превод, така и за лингвистични изследвания.

Радио България е международната програма на БНР. Сайтът съдържа текстове на 11 езика – български, руски, английски, немски, френски, испански, сръбски, гръцки, албански, турски и арабски (от балканските езици липсва румънският език). Предимството му е разнообразната тематика на статиите: новини, политика, икономика, общество, история, религия, музика, култура, фолклор, туризъм, екология, спорт. Недостатъците на сайта на Радио България са няколко. На първо място има разминавания в текстовете на различните езици – както в заглавията, така и в съдържанието. Поради по-голямата дължина на текстовете, преводът е по-свободен, понякога в даден език липсват цели параграфи. Материали, които не са с актуална тематика, се появяват на различни дати в страниците на отделните езици. Разликите в заглавията и датата на публикуване затрудняват автоматичното извличане на текстовете, а несъответствията в самите текстове правят по-трудно автоматичното съпоставяне изречение по изречение. По отношение на лингвистичния анализ на текстовете недостатък е, че преводачите в езиковите редакции на Радио България са предимно българи, т.е. изследователят трябва да разчита на усета на преводача, който не е носител на езика, при предаването на специфични езикови структури. СКЛ има устно споразумение с главния редактор на сайта на Радио България за ползването на текстове от сайта за научни цели.

Международната служба на Би Би Си предоставя информация на 32 езика. През 2005 г. бяха закрити няколко езикови редакции, сред които българската и гръцката, а през 2008 беше спряна и румънската редакция, така че от балканските езици в момента е достъпен само албанският.

За конкретното изследване са използвани и няколко статии от Уикипедия, примери от проучената научна литература, както и примери от различни сайтове, открити чрез търсачката Гугъл.

Темпоралните системи на балканските езици. Българският, румънският, гръцкият и албанският принадлежат към т.нар. езици от вербален тип – с опростено склонение и развито спрежение (Асенова 2002:75). Тенденцията към анализъм в именната система се компенсира от развитата глаголна система. Темпоралните системи в три от балканските езици – български, гръцки и албански – съдържат следните времена: презенс, имперфект, аорист, перфект, плусквамперфект, футурум, футурум екзактум, футурум претерити, футурум екзактум претерити. Румънският език стои встрани от това развитие – аористът е в голяма степен изместен от перфекта, няма футурум претерити и футурум екзактум претерити (Асенова 2002:249-250).

В балканското езикознание са проучени и описани детайлно основните балканизми в глаголните системи на езиците от БЕС – заместване на инфинитива по идентичен начин и образуване на бъдеще време. II. Асенова разглежда балканския тип условно наклонение и запазването на опозицията между аорист и перфект в български, румънски и албански (Асенова 2002). III. Демирай съпоставя функциите на българските преизказни форми и албанския адмиратив (Demiraj 2004).

Транспозиции на сегашно време в балканските езици. В граматиките на българския, румънския и гръцкия език се отбелязва възможността за транспозиция на сегашното време в полето на миналото (аорист и имперфект) или на бъдещето – сегашно историческо и сегашно предсказно (ГСБКЕ; GRL; Holton 2000). На преносните употреби на сегашно време в български обръщат внимание редица автори (Андрейчин, 1944, Мутафчиев 1964, Станков 1966, Маслов 1981 и др.) Във всички изследвания са дадени примери от художествената литература или разговорната реч, които илюстрират стилистичния ефект от транспозициите на презенса. Употребен вместо аорист, той предава поредица от действия или събития, а замествайки имперфекта, обикновено описва ситуацията, обстановката около главното действие:

(1) гр. *Εκεί που τρώγαμε, σηκώνεται ο Νίκος ξαφνικά, ανοίγει την πόρτα και φεύγει.* ‘Както си ядохме, става Никос изведнъж, отваря вратата и си отива.’ (Holton 2000:224)

бълг. *Усилна жътва кипи из равното софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори* (Елин Пелин, ГСБКЕ 297).

Употребата на сегашно време вместо миналите времена внася живост и картинност в речта, като представя действието като извършващо се пред очите на читателя или слушателя.

В ГСБКЕ се разглежда и използването на сегашно историческо време в научноисторически съчинения на мястото на преизказните глаголни форми или аорист – в този случай авторът излага историческите събития обективно (ГСБКЕ 298-299). В останалите балкански езици основно време за предаване на исторически разказ е миналото свършено (в румънски – перфект). Единствено в българския съществува противопоставяне между свидетелско и несвидетелско предаване на фактите, изразено в първия случай с аорист, а във втория – с преизказни форми. Това допринася за снемането на стилистичния ефект от транспозицията на презенса и превръщането му във време на обективност, тъй като чрез аориста авторът подчертава достоверността на изказването, сякаш е бил свидетел на действията, които описва, създавайки по този начин експресивност, а чрез преизказните форми, обратно, се разрушава връзката между автора и предаваните исторически факти и се създава усещането за отдалеченост във времето.

За да илюстрирам това несъответствие между българския и останалите балкански езици, подбрах няколко текста със сходна тематика от Уикипедия – статии за Първата и Втората световна война и биографични бележки за известни поети и писатели или исторически личности. Във всички български текстове линията на действието е предадена със сегашно историческо време, в албански и гръцки – с аорист, в румънски – с перфект.

(2) бълг. *Около 888 г. Симеон се завръща в България и се установява в новосъздадения княжески манастир в Преслав, „при устието на Тича“, където под ръководството на Наум Преславски се заема с преводи на религиозни текстове от гръцки на старобългарски език. Междувременно Владимир наследява Борис, който се оттегля в манастир.; На 28 юли 1914 година Австро-Унгария обявява война на Сърбия и нахлува в нейната територия. Русия започва мобилизация.*

гр. *Η σύγκρουση ξεκίνησε στις 28 Ιουλίου 1914 με την κήρυξη πολέμου από την Αυστροουγγαρία στη Σερβία. Στις 30 Ιουλίου κάλεσε η Ρωσία τις δυνάμεις της σε γενική επιστράτευση για να υποστηρίξει τη Σερβία.* ‘Сблъсъкът започна на 28 юли 1914 г. с обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия.

На 30 юли Русия събра силите си под всеобща мобилизация, за да подкрепи Сърбия.’

алб. *Pas mbarimit të shkollës, Gjergj Kastrioti (Skënderi) kreu detyra ushtarake në Ballkan e në Azinë e Vogël, duke u dalluar për trimëri dhe për këtë arsye iu dha titulli bej që do të thotë princ ose fisnik pra Skënderbeg do të thotë Aleksandri princ ose fisnik. Ai nuk e harroi kurrë Atdheun e tij të dashur dhe priste me padurim rastin të kthehej në tokën që e lindi.* ‘След завършването на училище, Герг Кастриоти (Скендер) отби военната си служба на Балканите и в Мала Азия, отличавайки се с храброст и по тази причина му се даде титлата бей, което означава принц или благородник, т.е. Скендербег означава принц Александър. Той никога не забрави любимото си Отечество и чакаше с нетърпение удобен случай да се върне на земята, която го роди.’

В румънски в повечето исторически текстове повествованието се води в перфект (*perfectul compus*), но в някои биографии се открива редуване на минало и сегашно време:

(3) рум. *Ilie, n. 1846 a fost tovarășul de joacă al lui Mihai, descris în mai multe poeme. Moare în 1863 în urma unei epidemii de tifos. Maria, n. 1848 sau 1849 trăiește doar șapte ani și jumătate. Aglae (n. 1852, d. 1906), a fost căsătorită de două ori, locuiește în Ipotești și are doi băieți, pe Ioan și pe George. A suferit de boala Basedow-Graves. Mihai a fost cel 4 de-al șaptelea fiu. După el s-a născut în jur de 1854 Harieta, sora mai mică a poetului, cea care l-a îngrijit după instaurarea bolii. Matei, n. 1856, este singurul care a lăsat urmași direcți. A studiat Politehnica la Praga și a devenit căpitan în armata română. Ultimul copil, Vasile, a murit la un an și jumătate, data nașterii sau a morții nefiind cunoscute.* ‘Илие, роден през 1846 г., е бил другар по игра на Михай, описан в най-много стихотворения. Умира през 1863 г. в следствие на епидемия от тиф. Мария, родена през 1848 или 1849 г., живее едва седем години и половина. Аглае (1852-1906 г.) е била омъжена два пъти, живее в Ипотещ и има двама синове – Йоан и Джордже. Страдала е от базедова болест. Михай е бил четвъртото от седемте деца. След него се е родила около 1854 г. Хариета, най-малката сестра на поета, която се е грижела за него след появата на болестта му. Матей, роден през 1856 г., е единственият, който е оставил преки наследници. Учил е политехника в Прага и е станал капитан в румънската армия. Последното дете, Василе, е починало на година и половина, като датата на раждането и смъртта му не са известни.’

Избраният абзац е от биографията на Михай Еминеску и представя семейството на поета. В останалите части от биографичната статия също се срещат пасажи, в които се редуват минало и сегашно време. Цитираният тук пасаж е по-описателен, но сегашно историческо време се среща и в по-динамични части от текста, които представят поредица от действия, следователно няма връзка между избора на презенс и стилистични ефекти

като забавяне на действието или наративен преход. Налага се изводът, че в румънския език, подобно на българския, транспозицията на сегашно време в научноисторически текстове до голяма степен е загубила своята експресивност и се използва за обективно предаване на събитията. Въпреки това предпочитано време в историческите текстове е перфектът.

Графиките на балканските езици отбелязват и транспозицията на сегашното време в полето на бъдещето (ГСБКЕ:300, GLR:235, Holton 2000:225). В гръцката и румънската граматика е направено уточнението, че най-често става въпрос за близко бъдеще време.

(4) бълг. *Утре започват празниците „Аполония“.*

рум. *La 5 mai vine sora mea.* ‘На 5 май идва сестра ми.’

гр. *Αύριο έχει παρέλαση.* ‘Утре има парад.’

алб. *Nesër është afati i fundit për formularin A3 dhe studimet “Master“.* ‘Утре е последният срок за формуляра А3 и магистърските програми.’

В тази транспозиция обикновено участват инхоативни глаголи (вж. примера на български) и глаголи за насочено движение (вж. румънския пример), които съдържат в семантиката си идеята за бъдещо осъществяване на действието. К. Иванова добавя, че глаголите *съм* и *имам* също се поддават на транспозиция към бъдещето (Иванова 1978:193), както е показано тук в примерите на албански и гръцки. Често, но не задължително, такива конструкции се уточняват с лексикални детерминатори за бъдеще време (наречия за време). Тези фактори несъмнено допринасят за употребата на сегашно вместо бъдеще време. Ефектът е представяне на действието като сигурно.

Ролята на сегашно време в журналистически текстове. Основно повествователно време в журналистическите текстове е минало свършено (тук изключваме т.нар. сегашно репортажно време, което се използва най-вече за предаване на спортни събития и е характерно за директните излъчвания на електронните медии). Аористът (перфектът в румънския) изгражда основната линия на действието. Поради спецификата на журналистическия стил българският език не се отличава в това отношение от останалите балкански езици – аористът подчертава, че репортерът, автор на текста, е присъствал на събитието, допринасяйки по този начин за достоверността на фактите, за които се пише. Преизказните глаголни форми не са характерни за езика на сериозната журналистика, тъй като показват, че репортерът не е свидетел на събитието, което не е желан ефект. Затова пък преизказните, умозаключителните и недоверчивите форми (по терминологията на Герджиков 2003) често се срещат в таблоидните издания като пораждаат съответните стилистични ефекти, срв. *Бойко бил в лоши лични отношения с Първанов* (заглавие от в-к „Труд“). По-нататък в статията се цитира изказването на Бойко Борисов, т.е. в този пример преизказната глаголна форма

изпълнява основната си функция да бъде предадено действието като несвидетелско. При това положение е интересно да се види как транспозицията на сегашно време се вписва в стилистично неутрални текстове.

При прегледа на събрания балкански паралелен корпус се вижда високата честота на употреба на сегашно време в заглавията на статиите. Естествено се предполага, че не всички репортажи се предават в момента на провеждането на събитията, затова се очаква, че става въпрос за транспозиция на презенса.

Употребата на сегашно време вместо минало в заглавия на журналистически текстове се налага като своеобразна мода от англоезичната журналистика¹. Обикновено става въпрос за събития, завършили скоро преди момента на публикуване на новината, който приемаме за момент на изказването. Ролята на презенса е да подчертае актуалността на фактите, пренасяйки ги в настоящия момент.

(5) бълг. САЩ **критикуват** Турция за отлагането на учение на НАТО²
 Във вторник (13 октомври) Държавният департамент **разкритикува** Турция за решението ѝ да отложи военно учение на НАТО поради участието в него на Израел.

алб. SHBA **kritikon** Turqinë për shtyrjen e stërvitjes së NATO-s
 Departamenti i Shtetit **krititkoi** të martën (13 tetor) Turqinë për vendimin e saj që të shtyjë një stërvitje ushtarake të NATO-s për shkak të pjesëmarrjes së Izraelit.

гр. Οι ΗΠΑ **επικρίνουν** την Τουρκία για την αναβολή άσκησης του NATO
 Το υπουργείο Εξωτερικών **επέκρινε** την Τουρκία την Τρίτη (13 Οκτωβρίου) για την απόφασή της να αναβάλει στρατιωτική άσκηση του NATO λόγω της συμμετοχής του Ισραήλ.

рум. SUA **critică** Turcia pentru amânarea exercițiului NATO
 Departamentul de Stat **a criticat** Turcia marți (13 octombrie) pentru decizia sa de a amâna un exercițiu militar al NATO din cauza participării Israelului.

англ. US **criticises** Turkey for postponing NATO exercise
 The State Department **criticised** Turkey on Tuesday (October 13th) for its decision to postpone a NATO military exercise due to Israel's participation.

В (5) на всички езици глаголът в заглавието е в сегашно време, а в новината същият глагол е повторен в минало свършено (в български е префигиран). Така от текста става ясно, че действието е приключило, но заглавието подчертава актуалността на описваното събитие. Допълнителен ефект в конкретния пример е изтъкването на валидността на цитираното изказване

¹ Поради тази причина са дадени паралелни примери на английски език.

² Когато примерите са идентични, няма превод на български език.

в настоящия момент – негативността, която се носи от семантиката на глагола *критикувам*, остава валидна и в момента на предаването на събитието. Както се вижда и от други примери, транспозицията на сегашно време на глаголи за вербална комуникация често поражда този ефект.

Събраният материал показва, че честотата на транспозицията на сегашно време в минало в заглавията на журналистически текстове е различна в балканските езици. Градацията е български – румънски – гръцки – албански. Ето няколко примера, които илюстрират употребата на сегашно време вместо минало в заглавията:

(6) БЪЛГ. *Джелич каза, че Сърбия работи здраво за членството в ЕС*

алб. *Gjelic thotë se Serbia po punon shumë për anëtarësimin në BE*

гр. *Ο Ντιέλιτς αναφέρει ότι η Σερβία εργάζεται σκληρά για να ενταχθεί στην ΕΕ*

рум. *Djelic: Serbia depune eforturi considerabile pentru aderarea la UE*

англ. *Djelic says Serbia working hard for EU membership*

Както в (5), и в пример (6) е употребен глагол за словесна комуникация. В български аористната форма *каза* се оказва достатъчна, за да придаде достоверност и актуалност на цитираното изказване, докато в албански, гръцки и английски за това допринася сегашното време на глагола *казвам*. В румънски заглавието е безглаголно, предадено с разпространената напоследък формула *Име: цитирано изказване*, която също придава тежест на цитата.

(7) БЪЛГ. *Българският премиер Борисов бе на посещение във Франция*

алб. *Borisov i Bullgarisë viziton Francën*

гр. *Ο Μπορίσοφ της Βουλγαρίας επισκέπτεται τη Γαλλία*

рум. *Borisov vizitează Franța*

англ. *Bulgaria's Borisov visits France*

В (7) е употребено сегашно време на глагола *посещавам* в албански, гръцки, румънски и английски. От текста по-нататък става ясно, че посещението е приключило. Употребата на презенс вместо аорист подчертава важността на самото действие, а не на факта дали то е завършило, или не. Миналото време на глагола *съм* в български определя действието като приключило към момента на изказването; все пак аористната форма *посети* би поставила акцента върху завършеността на действието, докато в перифрастичната конструкция *бе на посещение* той се носи от съществителното и така се засилва усещането за важността на визитата.

(8) БЪЛГ. *Бизнес: Управителят на централната банка на Румъния беше преизбран*

алб. *Biznes: Rizgjidhet guvernatori i bankës qëndrore të Rumanisë*

гр. *Επιχειρήσεις: επανεξελέγη ο διοικητής της κεντρικής τράπεζας της Ρουμανίας*

рум. *Afaceri: Guvernatorul băncii centrale din România, reales*

англ. *Business: Romania's central bank governor re-elected*

В (8) единствено в албански е предпочетено сегашно време вместо минало. В останалите езици миналата глаголна форма (в румънски и английски – минало причастие) подчертава, че действието е приключило – изборът на управител е направен и е факт в момента на изявлението.

Анализът на събрания материал в балканския паралелен корпус показва, че високата честота на употреба на сегашно време вместо минало в заглавията на журналистически текстове в албански език е довело до десемантизация на транспозицията и загуба на стилистичния ѝ ефект в сравнение с останалите балкански езици.

Употребата на сегашно време вместо бъдеще също е често срещано явление. Обикновено се среща семантичната група на глаголи за насочено движение и фазови глаголи, които не съдържат никакви особени експресивни нюанси, освен представянето на действието като сигурно, сравни: *Бойко Борисов заминава на посещение във Франция*. По-интересни са примерите с глаголи извън тази група:

(9) *Оставаме 4 милиона след половин век* (заглавие във в-к „Стандарт“)

Пример (9) е заглавие на материал за демографската криза, която се очаква в България. Сегашното време на глагола, освен че представя действието като неизбежно, засилва драматизма от предстоящото събитие.

(10) бълг. *Европа гласува: Избори за ЕП 2009 г.*

алб. *Evropa voton: Zgjedhjet e PE 2009*

гр. *Η Ευρώπη ψηφίζει: Ευρωεκλογές 2009*

В (10) имаме заглавие на рубрика, обединяваща няколко статии за бъдещите избори за Европарламент. Настъпването на действието не е конкретизирано чрез лексикален детерминатор за време, а самото действие чрез употребата на сегашно вместо бъдеще време се схваща като продължителен процес. Транспозицията на презенса, както в много от горните примери, има роля да предаде тежест на събитието – предстоящия европейски вот.

Един интересен пример на албански представлява заглавие с два глагола в сегашно време, първият от които е употребен вместо минало, а вторият – вместо бъдеще:

(11) *Kurorëzohet Mis Serbia dhe niset për në Afrikën e Jugut* ‘Коронясва се Мис Сърбия и заминава за Южна Африка’

От текста на статията се разбира, че Мис Сърбия е вече коронясана и предстои заминаването ѝ в Южна Африка. Едновременното предаване на минало и бъдещо действие чрез сегашно време е доказателство, че в албанския транспозицията на презенса до голяма степен се е десемантизира-

ла и се е превърнала в обичайно изразно средство в медийния език, чрез което не се търси някакъв особен стилистичен ефект. Подобни примери в останалите езици, включени в изследването, не бяха открити.

Транспозицията на сегашно време се среща сравнително по-рядко извън заглавията, в текстовете на новините от събрания корпус. Обикновено става въпрос за по-емоционални репортажи, в които чрез пренасянето на събитията в настоящия момент се цели предизвикването на съпричастност у читателя. За това допринася и предаването на цитирана реч чрез сегашно време на глаголи от типа *казвам* (*споменавам, изтъквам* и т.н.). В неутрални материали, където се цели фактологичност, се цитира в минало време, докато за постигането на по-голяма експресивност и ангажираност на читателя с темата се използва сегашно време, сравни:

(12) *„Жизненоважно е да се уважава независимостта на съдебната власт, особено когато се вземат решения, свързани с религиозни въпроси“*, **подчерта** Яхангир.

„Данъкоплатците отново трябва да плащат повече от предвиденото заради нечии грешни решения. Не е честно да плащаме допълнително за нещо, което по-рано се гарантираше от държавата,“ **казва** Саня Омажич, *продавачка от Задар и майка на първокласник.*

В това отношение в събрания материал не бяха открити разлики между изследваните езици.

Можем да обобщим, че в медийния език чрез транспозицията на сегашно време в миналото се търси ефект на придаване на актуалност на събитията, а при глаголи за словесна комуникация – валидност на изказването в настоящия момент. Употребата вместо бъдеще време (извън групата на глаголите за насочено движение и фазовите глаголи) подчертава важността на събитието.

Модални употреби на сегашно време. На модалните употреби на презенса в български се спира подробно К. Иванова (1978). Тя разграничава транспозицията на сегашно време в бъдещ план за неотменимо действие, от една страна, и за планирано действие, което изразява готовност или субективна модалност за извършването му от страна на говорещото лице. Именно във втория случай става въпрос за модална употреба на презенса. Авторката очертава ограниченията на тази употреба, наложени от семантиката на глаголите. Афинитет към модални функции показват отново глаголите за насочено движение и фазовите глаголи, докато при някои групи глаголи модалната употреба на сегашно време е напълно изключена – това са глаголите, принадлежащи към еволютивния, статалния, релативния, едноактния, многоактния, имагинерно-резултативния, окупантно-аугментативния начин на действие (Иванова 1978:93-94). Общото

между тези групи глаголи е, че поради семантиката им предаваните от тях действия трудно се поддават на планиране.

Модалният презенс се среща и в други славянски езици, както показва анализът на А. Бондарко (1971) за руски и съпоставителното изследване на Б. Дикова (2001) за български и чешки. Българският език показва забележително сходство с останалите езици от БЕС в тази област, като се оформят няколко типа модално сегашно време – за готовност, за планирано действие, в условни конструкции и за заповед.

Сегашно време за готовност, както личи от наименованието му, изразява готовността на говорещото лице да извърши някакво действие. Обикновено няма лексикален маркер за времето на извършване, тъй като действието се възприема като принципно осъществимо, независимо от времето на реализация. Затова пък в повечето случаи експлицитно присъства обектът, за когото ще се извърши действието.

(13) бълг. *За тебе гол в банята влизам.*

гр. Δυο ζωές για σένα δίνω. ‘Два живота за тебе давам.’

алб. *Unë për ty e bëj botën katror.* ‘За тебе правя земята квадратна.’

рум. *Dau totul pentru tine.* ‘Давам всичко за теб.’

Горните примери свободно се трансформират в бъдеще време и в условно наклонение, но презенсът подчертава по-ярко готовността на говорещия да извърши действието, дори в настоящия момент.

Сегашно време за планирано действие е най-широко дискутирано в научните изследвания. К. Иванова прави връзка между срока за реализация на действието, изразен с детерминатор за време, и неговата значимост – колкото е по-близко планираното действие, толкова е по-незначително, сравни: *Обувам си обувките и тръгваме веднага./ Утре си слагам новата рокля и отиваме на гости./ Синът ми догодина отива войник* (първите два примера са от Иванова 1978:94). Възможна е и паралелната употреба на сегашно време за неотменимо и за планирано действие:

(14) алб. *Nesër sigurisht pushim jemi e nesër shkojmë, dalim e për shopping, se kam parë ca gjëra te lezetshme.* ‘Утре със сигурност сме в почивка и утре отиваме, излизаме и на шопинг, че съм видяла няколко готини неща.’

Първият глагол представя действие, което ще настъпи независимо от волята на говорещия, а глаголите *отиваме* и *излизаме* отразяват плановете му.

В ГСБКЕ е описана употребата на презенса в условни конструкции, като се уточнява, че сегашните форми изразяват подчертана готовност или способност за реализиране на действието. Разликата между условното наклонение и модалния презенс е, че в първия случай действието се представя като евентуално осъществимо при наличието на дадено условие, до-

като сегашното време изразява сигурност, че действието ще се реализира (ГСБКЕ 301).

(15) бълг. *Ако налагам един масул и другият му край остане над водата, прекарвам и цял час!* – отвърна раздразнен Филип (П. Стъпов, примерът е от ГСБКЕ)

алб. *Ik se të vras në tokën tënde.* ‘Отивай си, че те убивам на твоя земя.’; *Në se ata shokët e tu janë të informuar mirë se kush ju ka kërkuar pare, më tregon emrat dhe nesër i ke në gazetë.* ‘Ако тези твои приятели са добре информирани кой ви е поискал пари, казваш ми имената и утре са във вестника.’

гр. *Αν αρνηθεί, σπκώνομαι και φεύγω.* ‘Ако отрече, ставам и си тръгвам.’

Повелителният презенс изразява ясната воля на говорещия действието да се изпълни точно според желанието му, особено в разговорната реч може да предаде доста категорична заповед. От прегледаните примери се вижда, че често със сегашно време се предава поредица от заповеди.

(16) бълг. *Прибираш се вкъщи и точка по въпроса!*

гр. *Το παίρνεις και φεύγεις!* ‘Вземаш го и тръгваш!’

рум. *E șaptesprezece fără un sfert! Mitrică, te duci și te culci și la ora douăzeci ești aici!* (М. Преда, примерът е от GLR) ‘Сега е седемнайсет без четвърт! Митрика, отиваш и си лягаш и в двацет часа си тук!’

Изводи. Транспозицията на сегашно време не е уникално явление в балканските езици и едва ли може да се разглежда като балканизъм. Все пак транспонирането на презенса и в двете посоки – минало и бъдеще, и функциите, които изпълнява като стилистично средство в разговорната реч, художествената литература и медийния език са още едно сходство, което обединява балканското езиково пространство. В изследваните текстове се забелязва връзката между силата на стилистичния ефект, породен от тази транспозиция и честотата на нейната употреба. В научноисторически съчинения употребата на сегашно време е обичайна за българския, среща се често в румънския и съвсем рядко в гръцкия и албанския, така че в последните два езика поражда силна експресивност, подобно на ефекта в художествени произведения. В журналистическите текстове транспозицията на презенса е най-разпространена в албанския, където в голяма степен е загубила първоначалните си функции.

Изразяването на субективна модалност чрез глаголните времена е характерно явление за балканските езици, което свидетелства за тяхната близост. Като паралелна форма за изразяване на бъдещо действие, хипотетично действие или заповед, модалният презенс внася допълнителни нюанси като готовност, планиране, сигурност, категоричност, обогатявайки инвентара от изразни средства в изследваните езици.

Бъдеща работа. Предстои разширяване на балканския паралелен корпус чрез автоматично извличане на съпоставими текстове от информаци-

онни сайтове. Желателно е да се включат текстове от художествената литература, като особено интересни за изследване биха били произведения от балкански автори и преводите им на останалите езици от БЕС, които са особено подходящи за лексикални, фразеологични, морфосинтактични и синтактични анализи. Събраният корпус ще бъде аотиран поне на ниво изречение, което ще улесни търсенето на паралели между езиците.

По отношение на лингвистичните изследвания в областта на балканското езикознание ще бъде продължено съпоставянето на темпоралните системи на езиците от БЕС, като вниманието ще бъде съсредоточено върху преносните и модалните употреби на глаголните времена. Внимание заслужават и аспектиалните системи в български и гръцки, където има морфологично изразен вид на глагола.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. Основна българска граматика. София, 1944.
- Асенова 2002: Асенова, П. Балканско езикознание, Велико Търново, 2002.
- Бондарко 1971: Бондарко, А. В. Вид и време руского глагола. Москва, 1971
- Герджиков 2003: Герджиков, Г. Преизказването на глаголното действие в българския език. София, 2003.
- ГСБКЕ: Граматика на съвременния български книжовен език, том II. София, 1993.
- Дикова 2001: Дикова, Б. Към въпроса за преносните употреби на формата за сегашно време в българския и чешкия език. – БСУ. Юбилейна научна конференция с международно участие “Университетът през третото хилядолетие“. Т. IV. Бургас, 2001, стр. 158-168.
- Иванова 1978: Иванова, К. Особености при модалната употреба на сегашно време вместо бъдеще. – Славистичен сборник, 1978, стр. 89-94.
- Маслов 1981: Маслов, Ю. С. Грамматика болгарского языка. Москва, 1981.
- Мутафчиев 1964: Мутафчиев, Р. Сегашно историческо време в съвременния български език. София, 1964.
- Станков 1966: Станков, В. Стилистични особености на сегашно историческо време. Български език, 1966, кн. 3, стр. 205-216.
- Demiraj 2004: Demiraj, Sh. Gjuhësi ballkanike. Tiranë, 2004.
- GLR: Gramatica limbii române, vol.1. București, 1966.
- Holton 2000: Holton, D., P. Mcdkridge, Еп. Φιλιλπάκη-Warburton. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα, 2000.
- Tufiş 2008: Tufiş, D., Sv. Koeva, T. Erjavec, M. Gavrilidou, Cv. Krstev. Building language resources and translation models for machine translation focused on South Slavic and Balkan languages. FASSBL – 6. Zagreb, 2008.

ИРОНОГЕННАТА ФУНКЦИЯ НА НЕГАЦИЯТА

Димитрина Хамзе

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

As a fundamental principle and qualifier of dialectics, as a generator and guarantor of the meaning in general, the negation is self-ridiculing in its seemingly repulsive (rejecting) function, to impose with steady confidence its affirming intensities.

Key words: comemics, modality, implication, binarity, synthesized and consolidated antinomy

1.0.0. **Комичното** като цяло е **неделим елемент от инвазивното концептуализиране на света**, чиято градивна единица е **негацията**. Съпоставянето на нещата и констатацията, че „това **не** е това“, т.е. че е нещо по-различно или дори пълна противоположност на първото, са катализаторът на множество от асоциации, които разместват пластове и преразпределят семантичните полета. Два абстрахирани обекта взаимно си разменят елементи, докато се стигне до **несъвместимост, асиметрия, алогичност и антиномии**, които представляват същността на комичното.

1.0.1. **Негацията** е не само в интенционално или рецептивно аксиологичната реакция на неприемане (отричане, осъждане, отхвърляне) на нещо, но е **конституент на самите комеди**. Тя е основен конструкт на **иронията**. **Експлицитно** твърдението на иронизиращия продуцент е маркирано от **асертивно-афирмативна модалност**, но **имплицитно модалността е асертивно-негативна**. Всъщност при иронията става дума за двойна негация: *Ти не си това, което ти казвам (в актуален план), но ти можеш да бъдеш това, което ти казвам (ако се коригираш), следователно няма да си това, което подтекстово ти внушавам с казаното (в проспективно-профетичен план).*

1.0.2. **Категориите на комичното** имплицитно (пресупозитивно) експонират **негацията като принцип и квалификатор на диалектиката**, като **генератор и гарант на смисъла въобще**. Те онагледяват диалектиката на дискурса, за който Ролан Барт споделя, че се развива според **двупонятийна диалектика**: „господстващото мнение и неговата противоположност, Доха-та и нейният парадокс, стереотипът и обновлението, умората и свежестта, вкусът и безвкусното: обичам не обичам. В действител-

ност тази бинарна диалектика е диалектика на смисъла... и диалектика на ценността“ (Барт 2005: 86). **Смисълът** дължи съществуването си единствено на **наличието на противоположност**. В *Самото самó* Алексей Лосев казва: „Където няма различия и противопоставяния, там няма и не може да има и никакъв смисъл“ (Лосев 2004: 243). В **търсене на самостта** или **абсолютната индивидуалност на вещта**, Лосев извършва поетапно **серия от негации** (изземвания), задължителни за нейната квалификация и идентификация. Така **отрицанието** се превръща в **същностна характеристика**. „Ако то (А-то) е твърдествено на него, тогава цялата вещь А е абсолютно **неразличима в себе си** в смисъл на своето съотнасяне с **не-А** и цялата тя продължава да бъде изцяло **абсолютно различна от всяко не-А**“ (Лосев 2004: 27). Така изпъква утвърдителната функция на **негацията като автоирония** (негацията се самоиронизира) на отхвърлянето, защото негирането е най-категоричната форма на утвърждаване.

– **Негацията е генеративният източник** и на **общуването**, на **комуникативния акт**. Според Лосев виждането и чуването активно участват в процеса на общуване, но не го изчерпват, нито го обуславят. Ние можем да виждаме с очите си, но това все още не е общуване, защото можем не само да виждаме, но и да чуваме. Това означава, че можем да общуваме *посредством* зрението и *посредством* слуха, но самото зрение все още **не** е общуване и самото чуване все още **не** е общуване. Можем и да виждаме някого, без да разбираме абсолютно нищо от това, което виждаме. И можем да разбираме нещо без помощта на зрението. Ако зрението би било твърдествено на общуването, то тогава чуването не би било общуване, а общуването с писма би било физическо зрение. „Значи общуването се съдържа в пределите на зрението и чуването или на обединяването им чрез писма, но то **не е нито** едното, **нито** другото, **нито** третото“ (Лосев 2004: 30). Възможно е да **не** виждаме, да **не** чуваме някого, дори да **не** го познаваме, да **не** го обичаме, да **не** го ненавиждаме и същевременно да сме в най-дълбоко и съществено общуване с него. Можем да **не** познаваме нашите предци, но общуваме с тях чрез целия товар на наследствеността, концентрирала целия им живот с неговите чувства, мисли, възжеления, и предопределила едно дълбоко и пълноценно общуване, много по-съществено и непреодолимо, отколкото общуването с хората, когато галим дете или пазаруваме. „А то **не се познава** и **не се възприема** изобщо по **никакъв начин**, и **не е** откъм **никоя** своя страна душевно, психическо общуване“ (Пак там: 32). В тази констатация прозира **иронията на комуникативния акт**, непременно като сетивен (дистантен или пряк) обмен на интелектуални и психо-емоционални енергии.

– **Деиксисът е продукт на негацията** или деиктичната функция е една от функциите на негацията. Непознаваемостта на света, неговата нео-

бусловеност и несводимост до отделни признаци се доказват с невъзможността да отговорим на универсално-екзистенциални въпроси като: *Къде е този свят? Какви са неговите свойства? Съществува ли самият този свят? В опит за отговор на тези въпроси бихме могли да направим **посочващ жест и нищо повече**. Земята **не е светът** – тя е в света, но **не е самият свят**. Луната също **не е светът**, както и Слънцето. Какъв е този свят? Ето какъв е, казвам аз, и продължавам да използвам същия жест. Тук се откроява **иронията на непознаваемостта**, недостъпността и неовладяемостта на света, както и на нежеланието ни да осъзнаем и признаем този факт, на неоснователните ни усилия да го отхвърлим. Това е **ирония на човешката илюзия** (самозаблудата) за познаваемостта на света и приспособимостта към света, която ни е жизнено необходима за осмисляне на априорно безсмислената ни екзистенция.*

– Когато се опитваме да **дефинираме** нещо, обикновено го правим чрез **негация**. Така отрицанието става потвърждение, затвърждаване на нещото. А определянето на нещо чрез признаците му води до неговото отрицание – до отдалечаването му от себе си, от същността му, от неговата „самост“.

– Откриването на самото самото на вещта също се дължи на **тотална негация**. Това означава да **нямаме възможност** да изкажем за нея **нищо един предикат**. „Само такава, абсолютно лишена от всякакви признаци и предикати, същност на вещта е нейната абсолютна индивидуалност, нейното самото самото“ (Пак там: 39). Абсолютната безпредикативност като репрезентат на Божествения абсолют се равнява на усилената предикативна амплификация, т.е. отсъствието или отхвърлянето на предикацията се отъждествява с нейния хипертрофиран антипод (свръхизобилната предикативност). Изплува **иронията на предикативната прогресия** като усилен опит за достигане на самостта.

– Съществуването на **тайната** е възможно само благодарение на **негацията**. „Тайната е онова, което по самото си същество **никога не може да бъде разкрито**“ (Пак там: 58). Енигмата е **ирония на самодоволното ни самозалъгване** от „разбулването ѝ“.

– **Антиномичното устройство на самостта на вещта** откроява **негацията** като най-пряк път към нея – „Абсолютната индивидуалност, или самото самото на вещта е еднородно неразлично ставащо различие и различно, разделно намиращо се в нея еднородно-безразлично ставане. И най-малкият ущърб на различеността и неразличеността води самото самото до гибел, до смърт“ (Пак там: 63). Това е **ирония на противопоставянето и антагонизирането на различията** едно спрямо друго и на различията в самите себе си, които всъщност съставляват конвергентно-компактна взаимна гравитация в единността.

– **Негацията** е и белег на **единство, синтез, съвпадение** – „да признаем като факт съвпадението на различимост и неразличимост в едно единно и неделимо съществуване“ (Пак там: 67). Тук изпъква **иронията на привидната парадоксалност на конвергентната функция на негацията**.

– Според Барт **никога нищо не бива да се отрича**. Точна тази фраза е тотално негирана – **отрицание на отрицанието**, и представлява ирония на самата негация, на репулсивния ѝ статут. **Висшият смисъл на негацията** е в нейното **самоотричане**. Вселенският смисъл се отнася до **виталността на антиномиите** до съществуването на биномите и опозициите. Самото всеутвърждаване е положено с негация. Първоизточниците на философията са в **удивлението, в съмнението, в съзнанието за загуба**. *Удивлението е също скрита екскламативна негация* („невероятно!“, „невъзможно!“), а съмнението и усещането за загуба несъмнено **имплицират отрицание** (*не съм удовлетворен, на знам, не съм сигурен, нямам, не притежавам*). Безспорността на някакъв факт се утвърждава и запечатва само със силата на **иронизираното удвоено отрицание**, което го прави аксиоматичен. Съществуването добива плътност благодарение на бинегацията и в тази истина има **априорно вградена ироничност**. Ясперс казва: „Достоверността на съществуването е от такъв вид, че макар ние да **не получаваме никакъв отговор на въпроса** относно неговото основание, ние сме доведени до всеобхватното, което по същността си просто **е и не може да не е**, а чрез него е всичко друго“ (Ясперс 1994: 33–34). Тук се откроява генеративната функция на негацията. Цялата човешка мисловност, човешкото интелектуално търсачество и заключаващата мъдрост извира от негацията. Човекът не е затворен в себе си, т.е. надарен е със свобода, поради своята **неудовлетвореност**. На него му **липсва увереност** относно самия себе си и затова той е **открит за нови безгранични възможности**. А те са продиктувани именно от тази липса, от недостига, от **нямането на нещо**. Екзистенцията ни като такава също е положена чрез негация. **Абсолютната ни независимост е невъзможна**, поради перманентно съпътстващото припомняне на предходните ни формални превъплъщения. Ясперс констатира следното: „В мисленето ние зависим от нагледа, който трябва да ни бъде даден, в битието си зависим от други хора, благодарение на взаимопомощта с тях е възможен нашият живот. Като самобитие ние зависим от друго самобитие в комуникацията, с което ние двамата наистина се връщаме към себе си. **Няма изолирана свобода**. Където има свобода, тя се бори с несвободата и ако тя бъде напълно преодоляна, поради отпадането на всички противоречия, ще бъде премахната и самата свобода“ (Ясперс 1994: 97–98). Бягството от себе си към Другия в процеса на комуникацията е и бягство към себе си (реверсивна патрабола), поради недостига на себе си. Единствено **ироникът** става **независим**, благодарение на

иронията – **иронизирайки невъзможността да бъдеш абсолютно независим** (иронизира се самата негация). Универсалната антиномичност в устройството на света запечатва тъждеството на даденото и неговата противоположност (**негация**) като основен и омнивалиден принцип на космогонията. Нашата възможност да се ситуираме във времето, да приемаме, или по-точно да се примиряваме с неговата безпощадна деструктивност, произтича от **изконната негация**, легнала в основата на мирозданието, както и на собствения ни когнитивен порив. „Нашата същност е битие на път – констатира Ясперс. – Ние искаме да си пробием път през времето. Това е възможно само в **полярни противоположности**. Само съществувайки изцяло във времето на нашата историчност, ние научаваме нещо за вечното настояще.“ (Пак там: 110). Тук похълва **иронията на познанието**, оказващо се невъзможно извън дихотомиите на Универсума.

– **Несигурността на всяко битие в света** е въплътена негация. **Комичното** като **функция на екзистенцията** и **естетически израз на съмнение** (не можеш да бъдеш сигурен в нищо), **неприемане, отхвърляне**, ни помага да **преобразуваме съзнанието си за битието, да ставаме самите себе си** и да приемаме мъдро и дори с естетическа наслада **неавтентичността, непредвидимостта и тоталната несигурност**. Ясперс твърди, че „**никоя държава, никоя църква, никое общество не осигурява абсолютна защита**. Такава защита е била красива заблуда на спокойни времена, в които границата е оставала забулена“ (Ясперс 1994: 16) **Иронизирайки институционалните претенции** за протекция и в повечето случаи демагогските им попълзновения, единствено **комичното**, което винаги е атакуващо, **осигурява такава защита**. Както ни уверява Ясперс, човек **никога не може да бъде** изцяло и окончателно доволен от себе си; в преценките за себе си той **не може да се опира** само върху себе си (Пак там: 16). Затова позицията на самодоволство, самонадеяност, високомерие и самовлюбеност е **силно ироногенна**. Апостол Павел показва, че ние **не можем да бъдем истински добри**, защото без знание доброто действие е невъзможно, но припознавайки своето действие като добро, изпадаме в плен на гордостта и несигурността.

– Основанието за **комуникацията** въобще също е **негативно**: „Това, което **не се осъществява в комуникацията**, все още **не съществува**, това, което не се основава в крайна сметка на нея, е без достатъчно основание. **Истината** започва едва когато са налице **двама души**“ (Ясперс 1994: 105). Тя добива живот само „в“ и „чрез“ комуникацията.

– **Комикогемите** съдействат да изпъкне **амфибологията** (двусмислието, двойното тълкуване) в езика като негово свойство, базирано също на **негацията**. Наблюденията на Ролан Барт в това отношение са изключително ценни. Думата *intelligence* например може да означава способността

за **разбиране и съучастие**, *absence* – отсъствие на човека и разсеяност на ума, *comprendre* – съдържам и схващам, *discret* – прекъснат и сдържан, *exprimer* – изстисквам и изразявам, *fin* – край и цел, *sens* – посока и смисъл. По принцип контекстът ни кара да изберем едно от двете значения и да забравим за другото, но Ролан Барт твърди, че при среща с някоя от тези двойни думи, тя **запазва и двете значения**, „сякаш едното намига на другото, а смисълът на думата е именно в това намигане, в резултат на което една и съща дума в едно и също изречение означава **едновременно две различни неща** и ние използваме семантично едното благодарение на другото [...] фантазмът е в това, не да разбираш всичко (независимо какво), а да разбираш друго нещо“ (Барт 2005: 91–92). В тази **конфронтативна симбиоза** (амбивалентно съществуване) или семантично съучастничество е **вградена ирония** (*преструвам се, че имам предвид едното значение, но всъщност подсказвам и смисъла на другото, и така иронизирам човешката заблуда, ограниченост, слепота, недосетливост за това друго значение*). **Иронизира се и основанието за забравата**, амнезивния рефлекс. Тук **ирония и негация се сливат**, негацията сякаш поглъща иронията и взема надмощие. **Негативната презумпция** е не „не само едно значение, следователно избери едно от двете“, а „не само едно значение, не елиминирай нито едно от тях“. **Иронията се съдържа в семантичната структура на езика, тя е част от неговия „генотип“**.

1.0.3. **Иронията** в когнитивистичен аспект е **негация** – негативна перцепция, пресупонирана като: *ти не си това, за което се мислиш и представяш, не си такъв, какъвто ти се иска да бъдеш или да изглеждаш*. В този случай негацията стимулира **езиковата демагогия** (но с **перфекционистична цел**), от конвенционално-етични съображения за негласна забрана на явното отхвърляне. Като естетически концентрат и стилизирана, **синтетична идиолектна картина на света** на базата на неин компонент, иронията е доказателство, че една ситуация **никога не може да бъде** отразена пълно и всестранно, но нейната фрагментарност като градивна съставка на тази панорама, пробужда стремеж към омнифония и коритмичност. **Иронията самоиронизира собствената си претенция за пълнота**, осъзнавайки непълнотата на когнитивния стремеж. Стефана Димитрова констатира, че „говорещият осъществява процеса на концептуализация на света и избира ракурсите и аспектите, които от негово гледище най-добре обслужват оценъчното му отношение към описвания материал“ (Димитрова 2009: 126). **Ироничният регистър** е специфично **отрицание** на необозримата и дезориентираща **полисемичност на текста**.

1.0.4. **Ефективността** на даден езиков изказ се основава на **негацията** (твърдението е доказуемо в дълбинната структура) и това в пълна сте-

пен важи за **иронията**. При нея са спазени всички постулати на Грайс, макар че не всички са доловими на повърхнинно равнище:

I. Изисквания за **качество** (квалитетни изисквания):

1. *Не казвай нищо, в истината на което не си уверен.*
2. *Не казвай нищо, за което нямаш убедителни доказателства.*

II. Изисквания за **количество** (квантитетни изисквания):

1. *Изказът ти трябва да съдържа **не по-малко** от необходимата информация.*
2. *Изказът ти трябва да съдържа **не повече** от необходимата информация.*

III. Изисквания за **релевантност**:

1. *Избягвай (не допускай) непонятни изрази.* В ироничен аспект презумпцията е пределно ясна, а експлицитно е представено нейното огледално отражение с обратен знак.
2. *Избягвай (не допускай) амбивалентността.* Тук не става дума за смислопораждащата амфиболия, а за избягване на недоразумението, на погрешното разбиране, на отклоняването и осуетяването на илокутивната цел. В дълбинната структура на иронията двусмислието е изключено.
3. *Бъди кратък (не разточителствай).*
4. *Бъди организиран (не се разпилявай, овладей хаоса).*

IV. Изискване за **вежливост** (куртоазно изискване). Формулирано лапидарно, то звучи така: *Не бъди груб и предизвикателен. Бъди вежлив.* Това изискване има естетически, социални и морални основания. Спазването му може да породи неконвенционални импликатури, какъвто е случаят с **иронията** (Цит. по Ст. Димитрова 2009: 62–63). При нея изискването **не е нарушено** на повърхнинно ниво и дори допринася за идентификацията ѝ. Благодарение на този принцип ироничната илокутивна стратегия е постижима и речевият акт не е дефективен. Привидната лъжовност на иронията е всъщност лъжелъжлива, с дълбок морален подтекст, а той е достъпен, благодарение на **иманентната негация**. Изброените правила генерират **ирония на неосъзнатата или подценена негативна подплата** на ефективния изказ.

Гореизложените максими на Грайс излъчват **прескриптивна модалност** (модалност на говорещия) за осъществяване на успешен речеви акт, но самото им изпълнение зависи от много фактори. Всеки човек има свои представи за истинност, доказуемост, релевантност, дори вежливост. Всеки човек се движи в рамките на собствения си идиолект. Понякога говорещият не спазва изброените идеални правила, защото не ги познава, в други случаи, поради слаба езикова и комуникативна компетенция не е в състояние да ги приложи в речевата си практика. Ироникът само привид-

но нарушава – напълно съзнателно – някои от правилата на повърхнинно (но не и на дълбинно) ниво за постигането на съвсем определени прагматични цели. **Иронията като латентна негация се превръща в средство за негация на негативното в живота. Иронията иронизира и собствена си антигетика** (на мисленото и казаното), защото всъщност те не си противостоят – ядрената им семантика е една и съща.

1.0.5. **Негацията като инвариант на иронията.** Колкото и уникална да е ироничната продукция, нейно константно ядро е **негативният инвариант**: „нещо не е добро, нещо е лошо и то трябва да бъде порицано, осъдено и преодоляно“. По въпроса за инвариантността, е неизбежна асоциацията с откритието на Цветан Тодоров, че всеки разказ е разказ за друг разказ. Всеки текст е някакъв **концептуализиран инвариант** – инвариант, превърнат във вариант (Цит. по Димитрова 2009). Всяка дума има **семантичен образ**, който се запазва във всички контексти (той е в известна степен екстра- и надтекстуален). Този образ е инвариантен и при **иронията се припознава в негацията**. Комичните категории открояват един основен принцип, забелязан от Ролан Барт, а именно, че **субектът е само ефект на езика** (Барт 2005) (*Не съм този, който съм.*) – **ирония на човешката самота**. Това е инициатива за създаване на нова наука – за ефектите на езика, а споменатият принцип изтъква **антропогенната и субективистична функция на езика**.

Архитектониките на метафората и иронията са твърде сходни: двата им признака – семантичен и формален – имплицират респективно **негация в дълбинната структура и афирмация на отреченото там – в повърхностната**. Тази негация обаче **при метафората е относителна**: „нещо не е друго нещо, но може да има някаква далечна, макар и въображаема прилика“, – а **при иронията е абсолютна**, демонстрирана като пълна антиномия. Импликацията на иронията нагледно го доказва:

X иронизира Y

казвам: *Ти си нещо добро. (Не мисля това, което казвам.)*

мисля: *Ти не си нещо добро. (Ти не си това, което казвам.)*

искам: *да разбереш, това, което мисля,
да знаеш, че можеш да си това, което казвам,
да станеш това, което казвам.*

В заключение бихме обърнали внимание на следното:

1. **Иронията на съществуването се съдържа в негацията** като тотален принцип на живота въобще с неговото безсмислие и непознаваемост. Последница от откритието за нашата безпомощност и беззащитност в непроницаемия, омnipotentен Универсум като контрапункт на човешката антипотентност (човекът като антипод на омnipotentния Космос), е **самоиронията** (латентна или явна), която според нас е първична и се превръща

в модел за иронизация (виж Чоран 2006 – препускането ни към нищото, празнотата. Животът ни е лъжа.) По симпатичен път авторът приписва слабостта си на някой друг, осмивайки неговото, а индиректно и своето, незнание и фалшиво самочувствие. Така и двете релации: човек – Космос и човек – човек стават ироногенни. **Антитетичната конструкция** на иронията отразява нейния трагикомичен аспект, а трагичните полутонове вибрират както в орбитата на уязвения ироничен обект, така и на иронизиращия продуцент, открил способността на иронията да предизвиква бездействие по отношение на непознаваемия Абсолют като най-рационален тип поведение, следствие от негация. Иронията като **негативна производна** е единственото оръжие на продуцента срещу безсилието на човека пред лицето на Вселената и срещу безсмислието на неговия живот. В *Екзегеза на упадъка* Емил Чоран казва: „Ако с всяка дума ние печелим победа над небитието, то е само за да изпитаме още по-осезаемо неговата власт. Умираме съразмерно на думите, които пилеем около себе си... Говорещите нямат тайни. А ние всички говорим. Разкриваме се, излагаме на показ сърцето си; всеки от нас като палач на неизразимото се стреми да разруши всички тайни, начело със своите собствени. И ако се срещаме с другите, то е за да се опозорим дружно с нашия бяг към празнотата, било чрез обмена на идеи, било чрез признания и интриги. Любопитството е причина не само за грехопадението, но и за безбройните ежедневни падения.“ (Чоран 2006: 23). Така идентифицираме **негативния фундамент на комуникативната ни обвързаност. Иронизира се комуникацията като „изтребление“ на тайни.**

2. **Негацията е основен принцип в общуването**, пораждащ ироничните импулси: негацията на човешката идентичност и индивидуалност, които се оказват невъзможни в маркиращия ни, изнурително интензивен (и императивен) маскообмен – ние сме винаги Не-аз, - негацията на истинността и автентизма на общуването, като са винаги относителни и зависими от „излъчванията“ на Другия. **Комуникацията** за бележития румънец е нашата **безперспективна Голгота**, която няма да ни донесе спасение, а ще ни запокити в Нищото. И може би единствената релативна компенсация за „самоизтезанието“ би било ускоряването на деградацията ни: „Животът не е нищо друго, освен стремеж към падение, къмprostituиране чрез диалози на девствената самота на душата, едно извечно, повседневно отрицание на Рая. Човек би трябвало да слуша само себе си в безкрайния екстаз на непредаваемото Слово, да кове думи за собственото си мълчание и съзвучия, доловими единствено от неговите тъги. Ала той се явява **бъбривецът на всемира**; той говори от името на другите; аз обича множественото число. [...] Единствено **лъжата на художника не е тотална**, тъй като той съчинява само себе си. [...] С изключение на моменти-

те, когато се отдаваме на **неизразимото**, [...] животът е грохот над лишено от ориентири пространство, а вселената – геометрия, поразена от епилепсия.“ (Пак там: 23). Тези мисли удивително приличат на разсъжденията на Ясперс за безусловното. Следователно, о-смыслеянето на живота е единствено „във“ и „чрез“ негацията. Животът е евфемизъм на Злото, а граматиката – принудата за примирение с илюзията за живота. Животът е **несвой, несвойствен и несвойски**.

Животворността на комуникацията е и нашият бич. Без нея не бихме просъществували, но с нея не бихме били никога автентичния и уникален „аз“, не бихме дори разбрали кой е той. **Безусловността е отрицание** на всички условности, в които сме обвити като в пашкул и **ирония** на пресиращо-депресивната ни, условностна зависимост. **Истинската, свършена комуникация е безусловна**, а ние не сме способни на безусловност, следователно за нас тя е невъзможна, с изключение, може би, за неколцина избраници. Според Карл Ясперс е съмнително дали има безусловна любов, вкоренена във вечно основание, а не просто човешка слабост и увлечение, привичка и вярност към договора. Не е възможна истинска комуникация в любящата борба, защото това, което може да се покаже, именно поради това не е безусловно (Ясперс: 1994). Тук се откроява **иронията на нашата обреченост на условното и на невъзможността да съществуваме в безусловното**. Нашето най-важно условие за живот, както и алтернативата ни за живот е **нагледността**, а **най-голямата нагледност в света е комуникацията на една личност с друга**. Само **ироникът с ироничното си оръжие и броня едновременно може да постигне независимост, невъзможна за останалите**. Ясперс казва: „Волята за комуникация се лута в противоречиви заблуди: искаме да бъдем щадени, а съхраняваме претенцията за абсолютна самодостоверност и самоопределение. Стремим се да получим извинение за своята нервност, а претендираме за признаване на нашата свобода. Проявяваме предпазливост, мълчим и се съпротивляваме прикрито, докато заявяваме условно готовност за комуникация. Мислим за себе си, докато си мислим, че говорим за предмета“ (Ясперс 1994: 109). Ако в процеса на комуникация имаше пълна непредубеденост и откритоост, не би имало и повод за ирония. Заедно с постоянното ни – съзнателно или не – отклоняване от истината, генерира и **нежеланието ни да бъдем иронизирани, което на свой ред е иронизирано от ироника**. **В защита на истината, той иронизира и нейната липса в междучовешката комуникация**. Комуникирайки, трябва да се пазим от „присвояване“ на комуникацията, за което би ни помогнало единствено философстването. Според Ясперс: „философстването трябва да **остави несигурна дори възможността за пълна комуникация**, ако то живее от вярата в комуникацията и поема нейния риск. Може да се вярва в нея и тя

да си остава в неизвестност. Тя е загубена, когато си въобразим, че вече е наше притежание“ (Ясперс 1994: 110). Следователно трябва да я **отречем** като наше притежание, за да я запазим, поддържаме и упражняваме. Това е тъжният и непреодолим **парадокс на битието** ни, който ражда **екзистенциалната** (или **контраперсонална**) **ирония**.

Според Ясперс **безусловното предшества всичко целесъобразно** като целеполагащо. Следователно **безусловното не е** това, което се иска, а това, **откъм което се иска**. **Безусловното** като основание на действието не е предмет на познанието, а **съдържание на вярата**. Битието, гледано откъм света е нищо, но от противоположната страна е всичко (Ясперс: 1994). Ролан Барт обръща внимание на един прекрасен образ – на **жезъла на гадателя**, насочен към небето, т.е. към **безпосочното**. Това **тържествено-жестикулативно очертаване на граница** в безграничното е емблема на самоосъзнаването на аза като част от безусловния безкрай. Миг след **символично** очертаната граница **не остава нищо**, освен интелектуалната устойчивост на едно открояване, чисто ритуалното и произволно занимание по подготовката на смисъл в една разстлала се пред очите ни безусловност. Знанието, което ни е довело до нея ни прави истински щастливи, включително благодарение на осъзнаването на безбрежните простори на постигнатото **незнание**. Тук се разкрива иронията на нашето „знаене“, на приоритета на знанието. А знанието за безусловното е врата към незнаенето като отличителна черта на безусловното.

Комичното е рационалната ни позиция по отношение на съществуването. С привидната си мистификация то демистифицира безцелната ни екзистенция, демаскира лъжата за нейната смисленост, разголва „животоспасяващата“ ни потребност от лъжи. Ние биологически сме устроени да мамим, иначе бихме изгубили почва под краката си. „Трагичната поза подхожда единствено на нескончаемия смешен пубертет – казва Чоран, – ала са необходими безкрай изпитания за да стигне човек до палячовщината на отказа“ (Пак там: 117). В същия дух разсъждава и Киркегор: „Нужна е смелост да **не се поддадеш на състрадателните съвети на отчаянието**, които позволяват на човека да заличи себе си от човешкия род“ (Киркегор 1993: 305). Мисълта на датския философ е също иронична, тъй като позволенията да се заличиш като човек е „височайше благоволение“ за автодеградация.

3. Спасението ни е в **ироногенната функция на негацията**, която би довела до разбирането на негативния принцип на битието, до изцелителното самоотрицание чрез самокритика и на тази база до автокоригиране.

4. И накрая, иронично е и самото заглавие на статията, поради самосъздалия се пароним като негов възлов компонент, благодарение на асо-

цията с „ерогенната“ зона-функция на негацията, особено чувствителна и бурно реагираща на иронопораждащи стимули.

ЛИТЕРАТУРА:

- Барт 2005:** Барт, Р. *Ролан Барт за Ролан Барт*. София: CREDO, 2005.
- Вежбицка 1999:** Wierzbicka, A. *Język – Umysł – Kultura*. Warszawa: PWN, 1999.
- Димитрова 2009:** Димитрова, С. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.
- Киркегор 1993:** Киркегор, С. *Върху понятието за ирония*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Лосев 2004:** Лосев, А. *Самото самó*. София: Захарий Стоянов, 2004.
- Чоран 2006:** Чоран, Е. *Наръчник по разложение*. София: Факел експрес, 2006.
- Ясперс 1994:** Ясперс, К. *Въведение във философията*. София: Оксиарт, 1994.

ЗА ЕПОНИМИТЕ, ОБРАЗУВАНИ ОТ ИМЕНА ОТ РИМСКАТА МИТОЛОГИЯ

Гергана Петкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

There are different principles used by linguists and scientists for giving a name to new findings in every sphere of human knowledge.

The paper reveals how a mythological name (especially a Roman one) becomes a term for a new scientific discovery or an academic finding, what stands behind the word “eponym” and how the selected examples could be classified according to the sphere of their usage and the ways of their formation.

Key words: Roman mythological name, eponym

Образуването на епоними¹ е един от най-разпространените начини за именуване на нови открития от всяка сфера на човешкото познание, който е приложим и при изграждането и допълването на терминологичния апарат на отделните науки. Обикновено за основа, от която да бъде създадено наименование на ново понятие, служи името на неговия откривател или създател. Често със същата цел се използва име на персонаж от митологията. Във втория случай етимологичната връзка между термина и собственото име е изградена на различно ниво. Тя не се изразява единствено в предаване на значението „измислен от...“, „открит от...“, „създаден от...“, а много често проследява сюжета на отделен мит (дори цикъл от митове) или се базира на отличителна черта на характера или външния вид на митологичния персонаж (Тошева 2004: 40). Тази особеност на епонимите, образувани от имена от митологията, ги прави интересен обект за изследване от страна на ономастиката.

В настоящата статия своите наблюдения осъществяваме върху 16 имена (и техните варианти) от римската митология (8 имена на богове, 5 имена на богини и 3 имена на митични герои), както и върху 56 термина, образувани от тях.

Като основен източник за ексцерпиране на митологичните имена и епонимите е използван „Енциклопедичен речник от А до Я“ от Сергей Влахов, както и „Български тълковен речник“ с авторски колектив Л. Ан-

¹ Терминът „*епоним*“ (επωνυμοσ) е от гръцки произход и означава „*даващ име*“.

дрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров и „Речник на чуждите думи в българския език“ на Александър Милев, Божил Николов и Йордан Братков.

Класификацията на епонимите осъществяваме с оглед на сферата на употреба, моделите на образуване и системните отношения.

I. Тематична класификация.

1. Медицина: **ГРАЦИИ** > грацилен

2. Химия: **МЕРКУРИЙ** > меркурий (ост.), **дн. живак**; **ТЕЛУС**, <Тера>матер (лат. „земя“, „майката земя“) , отъждествявана с **Церера** > телур (Те)

3. Биология: **ФАВЪН**, **ФАУН** > <капуцин->фавън (зоол.), фауна (зоол.), фаунистика (зоол.); **ХЕРКУЛЕС** > херкулес (зоол.)

4. Астрономия: **ЦЕФЕЙ** (от гр. Κηφεύς) > цефеиди (астр.)

5. Техника: **ЮПИТЕР** > юпитер (техн.)

6. Повече от една сфера:

АМУР > аморозо (муз.); стрели на Амур (минер.)

БАКХУС (БАХУС, БАКХ, ВАКХ) > бакхическа стъпка, бакхий (лит.); бакхически стих (лит.); вакхически песни (лит., муз.)

ВЕНЕРА > венерина папрат, венерин косъм, венерин косатник (бот.), **син.** богородичен косъм; венерин хълм (анат.); венерически болести (мед.); венеролог (мед.); венерология (мед.); венерофобия(мед.)

ВУЛКАН > вулкан (геол.); вулканизат (техн.); вулканизация (техн.); вулканизъм (геол.); вулканисти, вулкански скали (геол.); вулканична пепел (геол.); вулканолог (геол.); вулканология(геол.); вулкански бомби (геол.); вулкански острови (геол.); вулканско стъкло (геол.); вулкански туфи (геол.); вулканфибър (техн.)

ЛАТИН > латина (бот.), **син.** слабонога, недопирка; латине, латински шрифт (печ.); латинец (ист.) ; латинизъм (ез.); латинка, майска латинка, латин(чи), латинчице (бот.); латински език (ез.); латински квадрат (мат.); латинско писмо, латиница (ез.); латинче (бот.), **син.** овчица

НЕПТУН > нептунизъм (геол.); нептуний (Np) (хим.); нептунист (геол.)

САТУРН > сатурнизъм, **син.** плумбизъм (мед.); Сатурнии (зоол.), **син.** Пауново око; сатурнийски стих (лит.)

ФЛОРА (лат. *flos* – „цвете“) > флора (бот.); флореал (от лат. *floreus* „изобилстващ с цветя“) (ист.); флористика (бот.); флористична карта (бот.), **син.** ботаническа карта; флористични царства (бот.); чревна<микро>флора (микробиол.)

ЦЕРЕРА > цериева „земя“ (минер.); церий (Ce) (хим.)

Логическата връзка, която съществува между епонима и митологичното име, е с важно значение. От нея може понякога да се направи предположение за значението на термина и за научната сфера, в която той намира приложение.

Често с течение на времето тази връзка избледнява и е необходимо относно нея да бъдат направени допълнителни разяснения. Например остарялото наименование на химичния елемент *живак* заради физичните свойства² на метала се свързва с бог *Меркурий*, пратеника на боговете, известен със своята подвижност и пъргавина. *Сатурнизъмът* (натравяне с олово) се свързва със *Сатурн*, бога-покровител на мините, чието име в миналото се е асоциирало с химичния елемент *олово* (Вайсраб 1977: 109-110).

Логическата връзка може да бъде както със сюжета на мита (*флора*, *меркурий*, *сатурнизъм*, *херкулес*, *венерин хълм*), така и чисто лингвистична (*чревна <микро>флора*, *латински език*, *вулканична пепел*, *вулканфибър*) (Тошева 2004: 39).

II. Модели на образуване на епонимите. Обособяват се следните групи:

1. Термини, образувани чрез конверсия:

вулкан, *<капуцин->фавън*, *латин*, *меркурий*, *телур*, (*чревна <микро->флора*) *флора*, *херкулес*, *юпитер*

Конверсията е много разпространен начин за образуването на различни наименования (предимно съществителни собствени имена) в българския език поради неговия аналитичен характер. Обикновено това е най-логичният и най-прекият път, по който даден епоним да бъде образуван, защото така изградената етимологична връзка между термина и собственото име може лесно да се открие.

Важно е да се отбележи, че основната функция на личното име вече не се състои само в това да идентифицира даден митологичен персонаж; то е станало част от терминологичния апарат на област от човешкото познание (Суперанская 1986: 46). Възможно е епонимът да премине в разговорната реч и да се детерминологизира (Бояджиев 1999: 188).

2. Термини, образувани с помощта на суфикси и суфиксоиди:

Афиксалното словообразуване може да бъде посочено като основен словообразователен начин в българския език (Андрейчин 1983: 32).

² В думата *живак*, другото, по-популярно в българския език наименование на метала, може да се открие подобна етимологична връзка.

А. Термини, образувани с помощта на суфикси³:

а. с помощта на домашни суфикси:

-а: *латина, фауна-ал*

-ал (Ковачев 1987: 139): *флореал*

-е: *латине; латинче*⁴

-ец (с разширени варианти *-иец, -еец, -енец, -анец, -ианец*): *латинец*

-ица: *латиница*

-ка: *латинка, майска латинка*

-ка + -ица + -е: *латин-ч-иц-е*⁵

-че: *латинче*

б. с помощта на чужди по произход суфикси:

-ат⁶: *вулканизат*

-и(й)⁷ (Ковачев 1987: 140)⁸: *бакхий, нептуний, церий, Сатурнии*

-ид⁹: *цефеиди*

-изъм¹⁰: *вулканизъм, латинизъм, нептунизъм, сатурнизъм*

-ист¹¹: *нептунист*

-ит¹²: *вулканисти*

-лен¹³: *грацилен*

-озо¹⁴: *аморозо*

³ Като основен източник на информация относно суфиксите в българския език е използвана „Грамматика на съвременния български език“, том II (Морфология) с авторски колектив Андрейчин, Асенова, Георгиева, Иванова, Ницолова, Пашов, Първев, Русинов, Станков, Стоянов, Чолакова.

⁴ Суфиксът *-е* може да се свързва и със съществителни имена, образувани с помощта на *-ица* или *-ка*, като се поставя на мястото на *-а* от суфикса. При това звукът [ц] или [к] преминава в [ч] (*латинче* < латинка + *-е* и палатализация на [к] в [ч]).

⁵ При тази комбинация на домашните суфикси се наблюдава палатализация на [к] от *-ка* в [ч] и елизия на [а].

⁶ Суфикс с латински произход; от *-atus (-ata, -atum)* със значение „притежание; нап-рава“ или „специфична особеност“ (Брукс 2007: 10).

⁷ Суфиксът служи и за образуване на деминутивни форми, чиято неутрална форма завършва на *-а* (Янев 2009: 170): *латин-ч-и* < латинка + *-и*; наблюдава се палатализация на [к] в [ч] и елизия на [а] от суфикса – *ка*.

⁸ Суфикс с гръцки произход; от *-ιος* през лат. *-i- (-us, -a, -um)* (Георгиева 1998: 148).

⁹ Суфикс с латински произход; от *-id- (-us, -a, -um)* със значение „свойство“ или „склонност към нещо“ (Георгиева 1998: 130).

¹⁰ Суфикс с гръцки произход; от *-ισμος* през лат. *-ismus* със значение „система, начин, състояние, характеристика; последовател на...“ (Каращук 1977: 68).

¹¹ Суфикс с гръцки произход; от *-ιστής* със значение „този, който; това, което; човек, който се специализира в дадена област“ (Каращук 1977: 47).

¹² Суфикс с гръцки произход; от *-ίτης* със значение „произход, естество; качество; минерален продукт“ (Брукс 2007: 80).

¹³ Суфикс с латински произход; от *-li- (is, e)* (Георгиева 1998: 141).

-ция¹⁵: *вулканизация*

в. с помощта на комбинация на домашен и чужд по произход суфикс:

-ист + -ик (-а, -о) (Ковачев 1987: 143): *фаун-ист-ик-а, флор-ист-ик-а*

От ексцерпираните собствени имена от римската митология чрез прибавяне на различни по произход и значение суфикси са образувани съществителни нарицателни имена, използвани в терминологичния апарат на отделните науки. Транспозиция се наблюдава само при два от посочените в таблицата примери – грацилен и аморозо.

Б. Термини, образувани с помощта на суфиксоиди:

Голяма част от суфиксоидите, използвани при образуването на сложни термини, са от гръцки произход (навлезли в български директно през гръцки или от гръцки през латински) и носят строго определено значение.

-лог (лат. **-logus** от гр. **λόγος**); букв. „*слово, реч*“; служи за образуване на наименование на специалист в дадена научна област (Брукс 2007: 91): *венеролог, вулканолог*

-логия (лат. **-logia** от гр. **λόγος**); букв. „*слово, реч*“; служи за образуване на наименование на дадена научна област (Брукс 2007: 91): *венерология, вулканология*

-фобия (лат. **-phobia** от гр. **φόβος**); суфиксоид със значение „*страх*“ (Брукс 2007: 132): *венерофобия*

При образуването на термини с помощта на суфиксоиди задължително се използва интерфикс (венеролог, венерология, венерофобия; вулканолог, вулканология). В случаите когато суфиксоидът започва с гласна, употребата на съединителна морфема обикновено не е необходима (*arthr-itis*).

Възможно е също така митологичното име да бъде включено в състава и на сложно съществително име без съединителна гласна (**вулканфибър**). Този тип сложни имена в българския език са много малка група (Молхова 1992: 135).

3. Словообразователни (деривационни) модели, по които са образувани прилагателните имена от съставните наименования:

-ев: *цери-ев* (*цериева* „*земя*“)

-ин: *венер-ин* (*венерин косатник, венерин косъм, венерина напрат, венерин хълм*)

-ич + -ен¹⁶: *вулкан-ич-ен* (*вулканична пепел*); *флорист-ич-ен* (*флористична карта, флористични царства*)

¹⁴ Суфикс с латински произход; от **-os-** (**-us, -a, -um**) със значение „*качество*“ или „*качество във висока степен или в изобилие*“ (Георгиева 1998: 168).

¹⁵ Суфикс с латински произход; от **-tio(n), -tionis** (завършек за *Genitivus singularis*) (Георгиева 1998: 66); в български език суфиксът **-ция** се съдържа в съществителни имена от латински произход, означаващи действия.

-ич-еск-и¹⁷: *бакх-ич-еск-и* (бакхическа стъпка, бакхически стих, бакхически песни); *венер-ич-еск-и* (венерически болести)

-ск-и: *вулкан-ск-и* (вулкански скали, вулкански бомби, вулкански острови, вулканско стъкло, вулкански туфи); *латин-ск-и* (латински език, латински квадрат, латинско писмо, латински шрифт); *сатурний-ск-и* (сатурнийски стих)

4. Термини, образувани с помощта на конструкция **съществително нарицателно име + предлог + съществително собствено име**:

Собственото име може да бъде част от устойчиво словосъчетание. В научната литература най-разпространена е конструкцията **съществително нарицателно име + предлог + съществително собствено име**:

стрели на Амур

III. Системни отношения.

1. Синонимия.

Любопитно е да се отбележи, че от едно име могат да бъдат открити два (много рядко и повече от два) абсолютно тъждествени като значение термина, които са създадени по различни модели на деривация:

бакхий/ бакхическа стъпка

вулканити/ вулкански скали

латине/ латински шрифт

латинка/ майска латинка/ латин(чи)/ латинчице

латиница/ латинско писмо

Българският език е развил и домашни синонимни форми на някои от ексцерпираните епоними. Те са образувани на базата на съществуваща синонимия между чуждата и домашната коренна морфема или въз основа на избледняла етимологична връзка между отделните представители на синонимната двойка (*меркурий (ост.) = живак; сатурнизъм = плумбизъм*).

Прави впечатление, че с изключение на синонимната двойка *сатурнизъм = плумбизъм*, няма случаи, при които чуждият термин и домашният му синоним съдържат един и същи суфикс.

венерина папрат, венерин косъм, венерин косатник = богородичен косъм

латина = слабонога, недопирка

¹⁶ Състои се от **-ич** (чужд по произход суфикс) и **-ен** (изключително продуктивен суфикс в българския език); чуждата съставна част на този суфикс се среща в думи от гръцки и латински произход (от гр. **-ικος**, лат. **-icus**). Налице е палатализация на [к] в [ч] (-ик + -ен > -ичен).

¹⁷ Състои се от чуждата по произход част **-ич-** (от гр. **-ικος**, лат. **-icus**) и **-еск-и**; среща се предимно в прилагателни имена от чужд произход. Този словообразователен модел е възприет в българския книжовен език от руски.

латинче = овчица

меркурий (ост.) = живак

сатурнизъм = плумбизъм

Сатурнии = Пауново око

флористична карта = ботаническа карта

Този тип синоними се наричат абсолютни или лексикални дублети и могат да бъдат открити само в научната терминология (Георгиев, Русинов 1996: 165-166). От една страна, това е една екзотична отличителна черта, която позволява на представителите на различните научни школи да се възползват от свободата да изразяват своето различно мнение и отношение към даден проблем (Суперанская 1986: 34) и по този начин да поддържат разнообразие при употребата на специализирана лексика (Зидарова 1998: 113), но, от друга страна, може да доведе и до объркване в акта на комуникация, защото термините са загубили основната си функция – ясно и точно да назовават предмети, процеси и други понятия от човешкото познание (Зидарова 1998: 113).

2. Антонимия.

Макар и рядко епонимите могат да бъдат част и от антонимни двойки. Например **нептунизъмът**, схващане, съгласно което главната роля в образуването на скалите играе водата, е научна концепция обратна на **плутонизма**¹⁸ – геоложка концепция, съгласно която водеща роля в историческото развитие на Земята играят вътрешните ѝ сили. Образуването на термини от римски митологични имена е изключително продуктивен процес и вероятно това е причината, поради която най-голям е броят на епонимите, които влизат в терминологичния апарат на повече от една наука.

От направената класификация според принципите на словообразуване могат да се проследят различните схеми, по които ексцерпирани епоними са образувани, и да се установи степента на продуктивност на отделните модели.

Най-голяма е групата на термините, създадени с помощта на суфикси, и в нея се обособяват няколко подгрупи в зависимост от произхода на използваните наставки. Най-многобройни са епонимите, включващи в състава си чужд суфикс, чийто произход е от гръцки или латински¹⁹. Това вероятно се дължи на общия произход на корена и суфикса на думата, както и на факта, че епонимите са термини от международната лексика, което

¹⁸ Епоним, образуван от едно от имената на бога на подземния свят и подземните недра, *Плутон* (от гр. *πλουτος* – „богатство“).

¹⁹ Много чести са случаите, при които суфиксът е гръцки по произход, но е навлезнал в българския език под влиянието на латински.

предопределя употребата на подобен тип наставки²⁰. Не по-ниско е нивото на продуктивност и на българските суфикси. При употребата на повече от един суфикс (допуска се комбинация и на домашна и чужда наставка) в рамките на една дума настъпват редица фонетични промени²¹ (палатализация, елизия). Учудващо най-малък е броят на епонимите, образувани със суфиксоиди, които са изключително продуктивни при създаването на интернационална научна лексика.

Принципът за образуването на съставни наименования е следващият по продуктивност, но тук преобладава употребата на домашни суфикси (*цериева „земя“; венерин косатник, венерин косъм, венерина напраг, венерин хълм; вулкански скали, вулкански бомби, вулкански острови, вулканско стъкло, вулкански туфи, латински език, латински квадрат, латинско писмо, латински шрифт, сатурнийски стих*), а чуждите се срещат само в комбинация с тях (*вулканична пепел, флористична карта, флористични царства; бакхическа стъпка, бакхически стих, бакхически песни, венерически болести*). Сравнително малък е броят на епонимите, създадени чрез конверсия. Открит е само един термин, при който е приложена конструкцията *съществително нарицателно име + предлог + съществително собствено име – стрели на Амур*.

Универсалната употреба на епонимите е причина техният брой непрестанно да нараства. Затова описанието на принципите, по които те се образуват, и класифицирането им според сферата на употреба е от важно значение не само за лингвистиката, а и за останалите науки.

Списък на използваните съкращения:

анат. – анатомия; **астр.** – астрономия; **бот.** – ботаника; **геол.** – геология; **ез.** – езикознание; **зоол.** – зоология; **ист.** – история; **лит.** – литература; **мат.** – математика; **мед.** – медицина; **микробиол.** – микробиология; **минер.** – минералогия; **муз.** – музика; **ост.** – остарял; **печ.** – печатен; **техн.** – техника; **хим.** – химия

Индекс на имена от римската митология

АМУР – бог на любовта

БАКХУС (БАХУС, БАКХ, ВАКХ) – бог на плодоносните сили

ВЕНЕРА – богиня на любовта и красотата

ВУЛКАН – бог на разрушителния и очистителен огън

²⁰ Чуждите суфикси в българския език не са многобройни, но те са изключително продуктивни и техният брой непрекъснато нараства поради навлизането на все повече чуждици в езика ни (Молхова 1992: 141).

²¹ Тези промени са проследени по-горе в текста при представянето на принципите на словообразуване на епонимите.

ГРАЦИИ – три римски богини на пролетта и прелестта

ЛАТИН – легендарният родоначалник на латинските племена, цар на Лациум

МЕРКУРИЙ – бог на търговията

НЕПТУН – бог на моретата и водите

САТУРН – един от най-древните староиталийски богове, първоначално бог на плодородието, а по-късно – на времето

ТЕЛУС, <Тера>матер (лат. „земя“, „майка земя“) – древноиталийско божество, богиня на земята-кърмилница, на плодородието, отъждествявана с **Церепа**

ФАВЪН (ФАУН) – бог на горите и пасищата, покровител на пастирите и ловците

ФЛОРА (лат. *flos* – „цвете“) – сабинска и древноримска богиня на земеделието, на цъфтежа на класовете, на цветята и градините, на пролетта и младостта

ХЕРКУЛЕС – митичен герой

ЦЕФЕЙ (лат. от гр. Кефей) – цар на Етиопия, съпруг на Касиопея и баща на Андромеда

ЦЕРЕРА – италийска и римска богиня на производствените сили на земята, на плодородието

ЮПИТЕР – върховно римско божество

Индекс на епонимите, образувани от имена от римската митология²²:

аморозо (муз.) – Означение за начин на изпълнение: нежно, любовно, затрогващо (1, 3)

бакхическа стъпка, бакхий (лит.) – Стъпка от 3 срички: първата кратка, следващите две – дълги (в античната поезия) (1, 3)

бакхически стих (лит.) – Стих от 3 бакхия и 1 амфибрахий (1)

вакхически песни (муз., лит.) – Песни (в стихове), прославящи виното и веселието, особено разпространени през Ренесанса (1)

венерина папрат, венерин косъм, венерин косатник (бот.) – Папрат с фини, подобни на косми вейки, *син.* богородичен косъм (1)

венерин хълм (анат.) – Срамното, или лонното, възвишение (1); Леко изпъкнало окосмено място над външните гениталии у жената (2)

²² С единица (1) са отбелязани епонимите, ексцерпирани от „Енциклопедичен речник от А до Я“ на Сергей Влахов, с цифра две (2) епонимите, ексцерпирани от „Български тълковен речник“ с авторски колектив Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров и с цифра три (3) от „Речник на чуждите думи в българския език“ на Александър Милев, Божил Николов и Йордан Братков.

венерически болести (мед.) – Острозаразни заболявания, предавани предимно по полов път: сифилис, трипер, мек шанкър (1, 2, 3)

венеролог (мед.) – Лекар, специалист в областта на венерологията (1, 3)

венерология (мед.) – Дял от клиничната медицина, в който се изучава етиологията, патологията, патогенезата, клиниката (клинична картина, протичане) и терапията (лечение) на венерическите болести (1, 3)

венерофобия (мед.) – Патологичен страх от прихващане на венерическа болест (1)

вулкан (геол.) – Коничен планински връх с дълбок отвор (кратер), от който се изхвърля (или излива) лава, нажежена пепел, отломки от скали и се отделят горещи газове (1, 2); Земеповърхна височина, обикновено с конусовидна форма, с връх, през отвора на който постоянно или от време на време изригват горящи газове, късове от скали, лава и пепел (по името на латинския бог на огъня Вулкан) (3)

вулканизат (техн.) – Каучук, който е бил подложен на вулканизация (1)

вулканизация (техн.) – Технологичен процес за (гореща или студена) обработка на суров каучук, в резултат на която той се превръща в гума (1, 2, 3) обикновено чрез нагриване със сяра, за получаване на необходимата еластичност, твърдост и издръжливост (2, 3); Поправка, вулканизиране на каучукови изделия (2, 3); Химическа обработка на хартия, за да ѝ се придаде якост, пъргавина, електроизолационни и др. свойства (3); Обработка на дървен материал с нагриване при голямо налягане за предпазване от гниене (3)

вулканизъм (геол.) – Съвкупност от явления, свързани с придвижването на магмата в земните недра към повърхността на Земята (1, 3); Теория за образуване на земната кора от вулканични действия (3)

вулканисти, вулкански скали (геол.) – Скали, образували се при втвърдяването на лавата (1)

вулканична пепел (геол.) – Продукт от изситняването и разпращаването на изхвърлената лава в резултат на вулканичен взрив (1)

вулканолог (геол.) – Геолог, специалист в областта на вулканологията (1)

вулканология (геол.) – Наука за вулканите (причини и образуване, произход, действие, състав на изхвърлените материали и др.); един от дяловете на динамичната геология (1, 3)

вулкански бомби (геол.) – Късове застинала лава, изхвърляни при изригването (1)

вулкански острови (геол.) – Острови, образували се при изригването на вулкани на дъното на морето (1)

вулканско стъкло (геол.) – Силикатна стъкловидна маса от бързо застинала лава в състава на вулканични образувания (1)

вулкански туфи (геол.) – Скали, образували се при вкаменяването на изхвърляни при изригването пепел и други материали, включително и вулканско стъкло (1)

вулканфибър (техн.) – Еластичен непропусклив картон от импрегнирани влакнести материали (1, 3)

грацилен (мед.) – Тънък, нежен, крехък (за кост, скелет) (1)

<капуцин->фавън (зоол.) – Вид американска маймуна (1, 2, 3)

латина (бот.) – 1) Диворастящо растение; **син.** слабонога, недопирка; 2) Латинка (1)

латине, латински шрифт (печ.) – Доскоро един от най-използваните шрифтове в полиграфията (1)

латинец (ист.) – Воин, участник в IV кръстоносен поход (1)

латинизъм (ез.) – 1) Особеност (дума, конструкция) на латински език (1, 2); 2) Заемки от латински в други езици (1, 2, 3); 3) Построена по латински образец дума или израз (предимно в терминологията) (1, 2, 3)

латинка, майска латинка, латин(чи), латинчице (бот.) – Градинско растение с жълти или оранжеви цветове (вероятно донесено у нас от латинците по време на кръстоносни походи) (1, 2)

латински език (ез.) – Един от италиийските индоевропейски езици; с разцвета на Рим става литературен език на цялата държава, а по-късно и основа за оформянето на различните романски езици; постепенно излиза от употреба като естествено средство за общуване, но се запазва като език на администрацията и католическата църква, а по-късно – на науката: множество научни термини се създават на базата на гръцки и латински корени (1)

латински квадрат (мат.) – Квадратна таблица от числа, сумите от които на всеки ред и във всяка колонка са равни помежду си (1)

латинско писмо, латиница (ез.) – Латинска азбука; оформила се на базата на древногръцката азбука; послужила е за основа на повечето азбуки на европейските народи (1, 2, 3)

латинче (бот.) – 1) Бял нарцис, **син.** овчица; 2) Латинка (1)

меркурий (ост.) – Химичен елемент, **дн.** живак (1, 3)

нептунизъм (геол.) – Схващане, съгласно което главната роля в образуването на скалите играе водата; обратно е мнението на плутонистите (1)

нептуний (Np) (хим.) – Радиоактивен елемент от актиноидите; наречен на Нептун по аналогия с елемента уран(ий) (1, 3) в природата не съществува отделно, получен през 40-те години на XX в. чрез бомбардиране на уран с неутрони (3)

нептунист (геол.) – Привърженик на т.нар. нептунизъм (1)

сатурнизъм (мед.) – Хронично отравяне с олово (от лат. *saturnus* „олово“ у алхимиците); **син.** плубизъм (1, 3)

Сатурнии (зоол.) – Семейство нощни пеперуди, **син.** Пауново око (1)

сатурнийски стих (лит.) – Характерен за римското стихосложение поради въвеждането на гръцката ритмика (1)

стрели на Амур (минер.) – Иглести кристали на гьотит, турмалин или рутил като включвания в кварц, включително в аметист (1)

телур (Te) (хим.) – Рядък елемент, тежък метал; в природата често се среща в съединения с олово, сяра, селен; използва се главно при легирането на олово, също в полупроводниковата техника (1); кристално вещество със сребристобял цвят (3)

фауна (зоол.) – Съвкупност от видовете животни, животински свят (на определена територия или акватория в определена епоха) (1, 2, 3)

фаунистика (зоол.) – Дял от зоогеографията; изучава фауната на Земята: състава на видовете, техния произход и особености (1)

флора (бот.) – Съвкупност от видове растения; растителният свят (на определена територия или акватория, в определена геологическа епоха) (1, 2, 3)

флореал (от лат. *floreus* „изобилстващ с цветя“) (ист.) – 8-ят месец от френския революционен календар (1, 3)

флористика (бот.) – Дял от ботаниката, изучаващ флората на Земята (като цяло или отделни части от нея), често групирани във флористични царства (1)

флористична карта (бот.) – Карта, представляваща разпределението на растителните видове в даден регион или на Земята; **син.** ботаническа карта (1)

флористични царства (бот.) – Исторически оформили се върху части от земната повърхност големи обединения от близки по произход флори, отразявани върху една или друга флористична карта (1)

херкулес (зоол.) – Едър американски бръмбар (1)

цериева „земя“ (минер.) – Условно наименование на минерал, от който е изолиран едноименният церий (1)

церий (Ce) (хим.) – Елемент от лантаноидите; наречен е така, понеже времето на откриването му съвпада с откриването на Церера (един от най-големите астероиди, разположен между планетите Марс и Юпитер) (1, 3); мек, ковък и лесно режещ се метал (3)

цефеиди (астр.) – Тип пулсиращи променливи звезди-свръхгиганти; името си получават от β -Цифея (променлива звезда, характерна за този тип небесни тела (1); звезди, които периодично променят блясъка си (3)

чревна<микро>флора (микробиол.) – Постоянна, създадена се в процеса на еволюцията, съвкупност от микроорганизми главно от типа на чревната бактерия (колибактерии), обитаващи червата (дебелото черво) на човека и животните (1, 3)

юпитер (техн.) – Електродьгова лампа, прожектор (използва се предимно в кинотехниката) (1, 3)

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1983:** Андрейчин, Л., П. Асенова, Е. Георгиева, К. Иванова, Р. Ницолова, П. Пашов, Хр. Първев, Р. Русинов, В. Станков, Ст. Стоянов, Кр. Чолакова, *Граматика на съвременния български книжовен език, том II (Морфология)*. София: „Издателство на БАН“, 1983.
- Бояджиев 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: „Изток – Запад“, 1999.
- Брукс 2007:** Brooks, K. *Chambers classical roots for medics*. Edinburgh: “Chambers“, 2007.
- Вайсраб 1977:** Vaisrub, S. *Medicine’s Metaphors: messages and menaces*. Oradel: “Medical Economics Company“, 1977.
- Георгиев, Русинов 1996:** Георгиев, Ст., Р. Русинов. *Лексикология на българския книжовен език*. Велико Търново: „Абагар“, 1996.
- Георгиева 1998:** Георгиева, Н. *Латинско – български словообразователен речник на имената /съществителни и прилагателни/*. Пловдив: „Хермес“, 1998.
- Зидарова 1998:** Зидарова, В. *Очерк по българска лексикология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.
- Каращук 1977:** Каращук, П. М. *Словообразование английското езика*. Москва: „Высшая школа“, 1977.
- Ковачев 1987:** Ковачев, Н. *Българска ономастика (Наука за собствените имена)*. София: „Индекс 80“, 1987.
- Молхова 1992:** Molhova, J. *The Noun (A Contrastive English-Bulgarian Study)*. Sofia: “Kliment Ohridski University Press“, 1992.
- Суперанска 1986:** Суперанская, А. В., В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов, *Теория и методика ономастических исследований*. Москва: „Наука“, 1986.
- Тошева 2004:** Tosheva, A. *Mythology and/in Medical Language//Scripta Periodica Supplementum*, 2004, № 2, 39-48.
- Янев 2009:** Янев, Б. *Система на личните имена в българския и немския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

ИЗПОЛЗВАНИ РЕЧНИЦИ:

- Андрейчин 2005:** Андрейчин, Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н., Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, *Български тълковен речник*. София: „Наука и изкуство“, 2005.
- Влахов 1996:** Влахов, С. *Енциклопедичен речник от А до Я*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996.
- Милев 2007:** Милев, Ал., Б. Николов, Й. Братков, *Речник на чуждите думи в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 2007.

**ЕДИНАДЕСЕТИ
ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ,
7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА**

JĘZYK REKLAMY JAKO WYRAZ WSPÓŁCZESNEJ KULTURY

Iwona Nowakowska-Kempna

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” w Krakowie

Being the most obvious manifestation of modern popular culture, advertising joins information and persuasion, presenting a particularly interesting and original tension between colloquial style and artistic style. In Bulgarian advertising, one can observe a specific blend of the elements of western and eastern culture (international advertising campaigns), especially on the level of the language. In this light, the paper analyzes different ways of brand name constructions such as: calques, borrowings, Bulgarian transcriptions of foreign trade marks and word-for-word translations.

Key words: advertising, borrowing in translation, calque in translation, persuasion, translation, globalization

Reklama – *signum temporis* – wywołuje zainteresowanie wielu dyscyplin naukowych, kręgów biznesu i różnych sfer praktycznych.

Reklama, jako najbardziej oczywisty komponent życia społecznego i kultury masowej (patrz. Kłoskowska 1983: 95) staje w centrum naszej uwagi¹, fascynując różnorodnością, zaskakując widza połączeniem sprzeczności: stereotypu i banału z oryginalnością, codzienności z artyzmem, wulgaryzmu z wzniosłością itp. Przynosi grę potoczności ze sztuką (Nowakowska-Kempna 2008), dlatego jej uporządkowana charakterystyka i typologizacja stanowią źródło niemałych trudności.

Reklama, z racji swej przynależności do świata ekonomii, gospodarki i marketingu, ale także – wielu dyscyplin humanistyki od psychologii po językoznawstwo, ma charakter interdyscyplinarny i dlatego owo powiązanie nauk społecznych, ekonomiczno-prawnych i humanistycznych wymyka się jednoznacznej i adekwatnej definicji. Ma charakter międzynarodowy, gdyż wiele tych samych reklam międzynarodowego biznesu bywa prezentowana w różnych krajach, z dostosowaniem do języka kraju prezentacji. Tworzy niepowtarzalną i sobie właściwą całość (de Feur, Dennis 1996).

¹ Fragmenty tego artykułu (około 1/3 tekstu) zostaną również opublikowane w tekście: Scene construction in advertisement messages [w:] Cognitive Poetics, red. A. Kwiatkowska oraz: Bułgarska reklama: między globalizacją a lokalizacją, między sloganem a apoftegmatem, [w:] Tworzyć, poznawać, komunikować, red. G. Habrajska, Łódź 2011.

W *Słowniku* pod redakcją B. Dunaja (1996: 1352) czytamy iż **reklama** to: „oddziaływanie polegające na perswazji oraz na kształtowaniu opinii, gustów klienta, stosowane przez producenta i sprzedawcę w celu takiego poinformowania klienta o towarze czy usłudze, aby wzbudzić jego zainteresowanie i nakłonić go do kupna”. Autor, jak wielu innych badawczy, ujawnia dwoistą naturę reklamy, fakt, że służy ona informacji o produkcie, należąc do świata informacji i komunikacji (informujemy kogoś o czymś w ramach komunikacji) oraz iż ma na celu nakłonienie do kupna produktu, służąc perswazji – istotnego elementu marketingu, a więc – gospodarki.

Owe komponenty komentuje trafnie B. Kwarciak (1999: 13), podając syntetyczną definicję reklamy jako zjawiska, zbudowanego z tych elementów: **informacji + perswazji**. Podobny styl myślenia odnajdujemy w pracach zachodnich badaczy (Adam, Bonhomme 1997), którzy piszą o **info-perswazji**.

Biorąc pod uwagę marketing, wyznaczony działaniami ATL tj. reklamę w prasie, radio, telewizji, Internecie, billboardach, kinie oraz outdoor i indoor, a pozostawiając na uboczu działania BTL, jak marketing bezpośredni, degustacje, prezentacje, eventy, samplingi, sponsoring itp. (por. Kotler 2005) reklama jawi się jako zjawisko multimedialne w przekazie wielokanałowym, uruchamiające w ostatecznym efekcie wszystkie pięć zmysłów: wzroku, słuchu, smaku, węchu i dotyku (temperatury i ciśnienia, Langacker 1987) w harmonijnym połączeniu, dającym w granicznym przypadku stylistyczny lub faktyczny stan **synestezji** (Bremer 2010). Efekt reklamy – **brand** to produkt, przedmiot, usługa, idea itp., marka, firma czy instytucja. Zostaje on w reklamie poddany różnym zabiegom, nie tylko informacyjno-nakłaniającym.

Reklama może służyć wprowadzeniu produktu/marki na rynek, zmiany jego wizerunku, modyfikacji postaw i przyzwyczajeń konsumenta, stymulowaniu nowych potrzeb czy zwiększeniu częstotliwości zakupu (por. Jachnis, Terelak 1998: 44, Leduc 1974: 15-16, Kempny-Falińska, Camm 2009).

Ch. Holloway (1997: 172) stwierdza, iż odbiorca reklamy ma do czynienia z przekazem, odnoszącym się do trzech różnych poziomów: poznawczego (korzyści związane z posiadaniem produktu), emocjonalnego (wartości, w perspektywie których ukazany jest produkt) i behawioralnego (nakłanianie do zakupu). Wartość nakłaniająca, określana zwykle mianem **perswazji** oznacza „wpływanie na kogoś w celu nakłonienia go, by w coś uwierzył; przekonywanie, tłumaczenie” (Dunaj (red) 1996: 735).

Ze względu na miejsce występowania, reklamę można scharakteryzować jako gatunek dziennikarstwa prasowego lub telewizyjnego (por. Grosse 2001).

Język reklamy, mam tu na myśli SŁOWO w reklamie, obsługuje wszystkie sfery materialności reklamy – poza obrazem – i pozostaje w zgodzie z różnymi typami reklamy.

Tworzy rozmaitego rodzaju konfiguracje z obrazem.

Aby lepiej zrozumieć reklamę, zwłaszcza tę o charakterze międzynarodowym, adresowaną do odbiorców w wielu krajach Europy, Ameryki i Azji, a tym samym bardzo skomplikowaną formę komunikacji (Habrajska 2010) między producentem a potencjalnym nabywcą, trzeba odkryć jej zasadnicze wyznaczniki. W charakterystyce takiej reklamy warto odnotować cztery ważne wskaźniki.

I. Forma słowa w reklamie związana jest ściśle z medium, dzięki któremu jest reklama rozpowszechniana.

Przy zastosowaniu tego kryterium można wyróżnić reklamy statyczne, ukazujące się w prasie (gazety, tygodniki, miesięczniki), na billboardach i w Internecie jako nieruchome obrazy oraz reklamy dynamiczne w telewizji, radio i Internecie (filmy lub obrazy ruchome), których dynamika wynika z następstw obrazów lub obrazów wyobrażeniowych, pojawiających się podczas słuchania materiału dźwiękowego w radio (por. Habrajska 2010).

Przy reklamie statycznej wartość słowa, do którego można powrócić i przeczytać po raz kolejny, jest większa niż w reklamie dynamicznej, w której – słowo się zmienia wraz z sekwencją filmową. Trzeba wszakże zaznaczyć, iż w obu wypadkach niezwykle ważny jest slogan – hasła kojarzone na stałe z daną reklamą, np. *да бъде икона!*

II. Rodzaj produktu charakteryzowany jest w odniesieniu do danej grupy konsumpcyjnej (Awdiejew 2010).

D. Doliński (2003: 59) przyjmuje, iż reklama może dotyczyć produktów odznaczających się niskim zaangażowaniem emocjonalnym konsumenta, jak jedzenie, proszki do prania i inne produkty chemiczne oraz papierosy, alkohol, słodycze bądź wysokim zaangażowaniem, jak samochody, dom, meble itd. oraz biżuteria, kosmetyki, ubrania itp. Te pierwsze można określić jako reklamy angażujące sferę racjonalną konsumenta, a te drugie – sferę emocjonalną.

D. Doliński (2005: 359) podkreśla, iż reklama produktów angażujących sferę racjonalną powinna być oparta na rzeczowej informacji, wskazującej ich pozytywne cechy funkcjonalne oraz „lepszość” w stosunku do innych produktów tego typu, mających innego producenta lub innych wyrobów podobnych tego samego producenta. Prototypowo więc (por. Rosch 1978, Langacker 2001, 1995) zaangażowanie sfery racjonalnej powinno łączyć się z przywołaniem argumentacji opartej na danych statystycznych, opisie parametrów produktu, wydobyciu bardziej adekwatnych cech charakteryzujących produkt wysokiej jakości itp. Argumentacja perswazyjna oparta jest wówczas na stylu naukowym, na przywołaniu niektórych, ważnych wskaźników – związków - chemicznych produktu, o określonych

właściwościach, należących do świata nauki. Pojawiają się zatem terminy naukowe z dziedziny chemii, biotechnologii, biochemii itp. przy reklamie np. pasty do zębów SENSODYNE, COLGATE i jej gatunków. Dotyczy to również lekarstw, dostępnych bez recepty.

Oprócz i obok terminów naukowych mogą się tutaj pojawić terminy zawodowe. Przykładem tego typu reklamy może być np. reklama środka piorącego ARIEL w kapsułce, w której pojawiają się określenia fachowe związane z samym proszkiem: ARIEL ACTIVE Gel Capsules w opozycji do: ARIEL – *течен препарат за пране*. Dotyczy to również pralki – urządzenia technicznego do prania a określenia techniczne to *пералната машина, барабана на пералната машина* oraz chemiczne: *капсулата се разтваря напълно във водата, освобождава мощен гел, 2x по-концентриран*. Jest sprawą oczywistą, iż pomimo strategii unaukowienia tekstu reklamy (por. Camm 2010) reklama ta nie jest wolna od metafory konceptualnej np. ARIEL – *експертът на* (z rodzajnikiem określonym) *почистването*, opartej na metonimii: proszek w miejsce producenta proszku (Goosens 1985) dającej efekt metafory i metonimii, czyli metaftonimii oraz *безспорен резултат* ‘bezsportny rezultat’ odnoszący się do tych samych mechanizmów metaforycznych. Pojawia się również epitet metaforyczny *силен гел* ‘silny żel’ i hiperbola jako typ metaftonimii: *2x по-концентрирана сила* ‘2 razy bardziej skoncentrowana / skondensowana siła → do usuwania plam’. Z jednej strony trzeba się tutaj zgodzić z tezą G. Lakoffa i M. Johnsona (1980: 25-27), iż metafora jest naszym sposobem codziennego myślenia i mówienia o rzeczywistości (Lakoff 1987), a więc nie może jej zabraknąć w realistycznych formach reklamy promującej urządzenia i przedmioty codziennego użytku, ułatwiające życie, z drugiej strony – podnosi ona jednak atrakcyjność reklamy, wnosząc komponent napięcia emocjonalnego, „niedosłowności” tekstu, nieoczekiwanej pointy, należąc już do stylu artystycznego.

Trzeba na koniec zauważyć, iż reklama oparta na racjonalnej sferze prezentacji produktu obficie korzysta – podobnie jak pozostałe typy – z frazemów, a więc zdaniem W. Chlebdy (2003: 993) – takich utrwalonych fraz, które z łatwością można przywołać z pamięci jako całość. W tekście reprezentują je: frazemy nominalne ARIEL ACTIVE gel capsules, ARIEL – *течен препарат за пране, барабана, пералната машина* oraz werbalne: *сложете директно, сложете върху нещо, стартирайте програмата за пране, нещо (капсула) се разтваря напълно във водата*.

Илюстрация 1.

Зрѐдло: *Elle Bulgaria*, 10.2010

D. Doliński (2003: 59) podkreśla, iż produkty należące do emocjonalnej sfery zaangażowania wymagają pewnej manipulacji uczuciami odbiorcy np. poprzez wykorzystanie postaci lub obiektów wzbudzających emocje, które przenoszone są na produkt. Wykorzystywana jest również magia obrazu i słowa (do której powrócimy w dalszej części rozważań). W sferze emocji mieści się również wyobrażenie o produkcie i przekonania, jakie mają o sobie potencjalni nabywcy, przekonania człowieka o tym, jaki chciałby być (Habrajaska 2010, Doliński 2003). W owo „ja idealne” wpisany jest często spory ładunek emocji, a reklamowane produkty charakteryzowane są z punktu widzenia należnego konsumentowi luksusu, czemu mogą towarzyszyć slogany typu „*podaruj sobie odrobinę luksusu*”, „*jesteś tego warta*”. W strategiach reklamowych pojawia się tutaj często osoba znana – celebryta promujący produkt (Camm 2010) za którą stoi przekonanie nabywcy: „skoro M. Szarapowa, A. Szewczenko noszą taki zegarek to i ja muszę / powinienem”.

Przykładem reklamy towarów odznaczającym się nacechowaniem emocjonalnym może być wykorzystywanie magii obrazu (patrz. Habrajaska 2010).

III. Słowo w reklamie związane jest z konstruowaniem sceny reklamy odniesionej do reklamy statycznej lub dynamicznej.

Tą pierwszą będę się dalej zajmowała. Reklamę pojawiającą się w prasie, a więc reklamę statyczną / pozostającą w opozycji do dynamicznej np. filmu telewizyjnego ze scenami, można zdefiniować jako gatunek dziennikarski, włączając do jej eksplikacji wyznaczniki/wskaźniki, które zostały przytoczone w dotychczasowych rozważaniach i powiedzieć, iż gatunek ten należy do kultury masowej, popularnej, do odznaczającej się interdyscyplinarnością **infoperswazji** o postaci **ikonotekstu**, mającej na celu spowodowanie nabycia produktu dzięki ukazaniu jego pozytywnych cech, odnoszącej odbiorcę do trzech różnych poziomów: poznawczego (informacja), emocjonalnego (związanego z odwołaniem się do wartości) i behawioralnego (perswazja w marketingu), obdarzonej funkcją naddaną, estetyczną (Grosse 2001).

Nieobce są mu zabiegi homotypii, tj. upodabniania się do innych gatunków (Camm 2009). Ze względu na specyfikę prezentacji, przekaz reklamowy układa się w pewien obraz ikoniczno-tekstowy, w którym słowo i obraz, tworzą określone konfiguracje, dające w efekcie pewien szczególny ryt/ikonę, która stosunkowo łatwo może być przywołana z pamięci (Langacker 1987: 17), bez wysiłku kognitywnego (Rosch 1978: 29), ułatwiając komunikację, skracając przekaz reklamowy do minimum, przynosząc spójny obraz rzeczywistości, dobrze utrwalony, dzięki schematowi naszego myślenia o produkcie: *COCA-COLA to jest to, Polak potrafi, teraz Polska, z KASIA ci się upiecze, FROSTA – smaczna i prosta*. Nietrudno zauważyć, iż konstruowanie przekazu reklamowego, zwanego dalej – **ikonotekstem** współtworzonego przez komponenty graficzno-tekstowe i wizualne (obrazy, zdjęcia, rysunki) jest podporządkowane określonej koncepcji, którą łatwiej jest rozszyfrować i opisać, posługując się Langackerowskim (1987, 1995, 2001) terminem konwencjonalnego obrazowania, czyli konstruowania sceny (1995: 29 ang. *mental imagery, construal scene*).

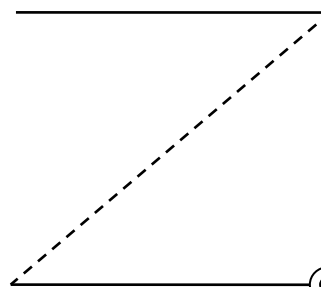
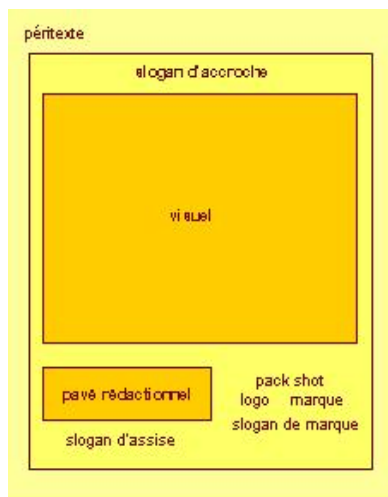
Treść konceptualna wiąże się w przypadku reklamy z brandem (produktem/firmą/marką/institucją), którego zalety i użyteczność są waloryzowane. Konstruowanie sceny zakłada ich uwypuklenie na poziomie struktury semiotycznej tekstu (fr. *structure sémiologique*, Lugrin 2006, Adam, Bonhomme 1997).

Przekaz reklamowy, przyjmujący w efekcie postać pewnej ikony wizualno-graficznej w prasie bądź filmu w telewizji czy Internecie, przy bliższej analizie okazuje się bardzo skomplikowany. Zbudowany jest bowiem z kilku warstw, które nakładają się na siebie, tworząc niepowtarzalną całość.

Kompozycja sceny łączy bowiem harmonijnie przynajmniej cztery etapy/wymiary:

1. wizualny,
2. psychologiczny,
3. neurologiczny,
4. kognitywno-lingwistyczny.

W wymiarze wizualnym materialności tekstu (Moirand 2000) po wszechstronnych studiach nad reklamą, G. Lugrin (2006: 104) ukazał organizację sceny reklamy prasowej, w której występują: tekst na obrzeżu (*péritexte*), tytuł/nagłówek (*slogan d'accroche*), obraz czy element wizualny (*visual*), często przedstawiający kontekst konsumpcji produktu, tekst redakcyjny reklamy (*pavé rédactionnel*), często wsparty sloganem właściwym (*slogan d'assise*) oraz pack shot (ang. 'zdjęcie opakowania') np. zdjęcie przedstawiające produkt reklamowany lub logo czy slogan marki bądź wszystkie razem:

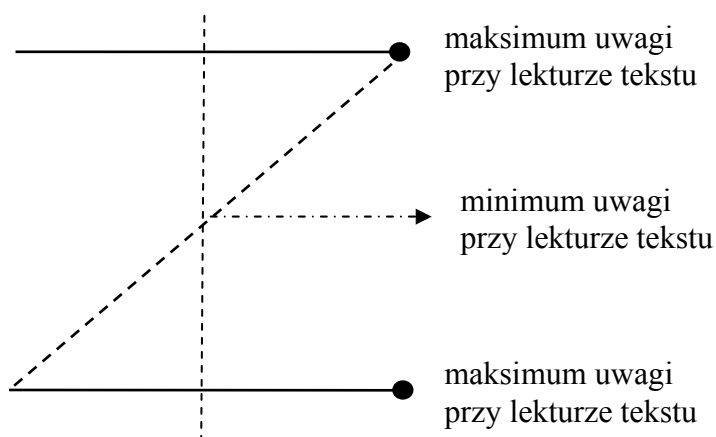
CENTRUM
UWAGI
maksymalna
koncentracja
uwagi

Ilustracja 2.

Źródło: *Beauty Woman*, 10.2010

Dogłębne studia nad organizacją sceny reklamowej doprowadziły wcześniej J.M. Adama i M. Bonhomme'a (1997: 72) do wniosku, iż ikonotekst powinien być dobrze wpisany w psychologiczne mechanizmy odczytywania/lektury tekstu bądź tekstu z rysunkiem. Kilkuletnie bowiem badania eksperymentalne nad ludzką percepcją strony zapisanej i/lub pokrytej rysunkiem/obrazem oraz zapisem, ujawniają wyraźnie kierunki neuroaktywności człowieka w jej odbiorze. Odczytanie „ścieżki” tekstu w neuroaktywnej percepcji ludzkiego oka tworzy charakterystyczne **Z**, w którym:

przy czym uwaga koncentruje się głównie po prawej stronie karty i tam też wypadają jej centra zainteresowania i „zatrzymania” wzroku (Camm 2009).

Jeśli nałożymy psychologiczno-percepcyjną organizację reklamy na jej układ formalno-wizualny, to okaże się, iż prototypowa budowa sceny reklamowej, czyli model kanoniczny ikonotekstu dokładnie odwzorowuje tę organizację, tj. na układ osiowy litery **Z** z jej progami: minimalnym i maksymalnym natężeniem uwagi w odbiorze informacji nakłada się prototypowo headline i baseline oraz pack shot/produkt, logo czy slogan.

IV. Słowo w reklamie nawiązuje / realizuje do trzech podstawowych tendencji we współczesnych językach słowiańskich, głównie w państwach, które weszły bądź przygotowują się do wejścia w struktury unijne.

Jest to pewna ogólna tendencja związana z wyobrażeniem o życiu w państwach unijnych oraz chęć wzięcia udziału w procesach dostosowawczych do standardów unijnych, zgodnie z wyobrażeniami społeczeństw na temat liberalnych stosunków społecznych i życia „na luzie”.

Tendencje te to: dążenie do przyjmowania zapożyczeń, wulgaryzacja języka i nasycenie potocznością (Skudrzyk 2005, Warchala 2003).

Pierwsza tendencja jest szczególnie dobrze widoczna w bułgarskiej reklamie, ponieważ brand pochodzący z zagranicy w postaci produktu, marki firmy czy instytucji powinien być zapisany cyrylicą z dostosowaniem do reprezentacji fonologicznej oryginału, jak zakłada *Słownik poprawnej bułgarszczyzny* (1975). Ze względu na zróżnicowanie brandu, dostosowania te mogą być jednak rozmaite w praktyce. Analiza wielu czasopism bułgarskich billboardów i reklam internetowych pozwala podzielić reklamy na:

1) krajowe, zwykle marketing narodowy lub regionalny, wsparty hasłem „*Zwiedzajcie Bułgarię, bo...*” i tu następuje film lub zdjęcia prezentujące najbardziej urokliwe miejsca w Bułgarii,

2) zagraniczne, dostosowane do realiów Bułgarii.

W procesie dostosowawczym pierwsze miejsce zajmuje właśnie dostosowanie obcych nazw do bułgarskiego systemu graficznego, zgodnie z wymową obcych nazw w oryginale, przy czym zwykle marki i/lub instytucje noszą np. nazwisko właściciela, por. ЖАН-КЛОД ЛАРЕШ, РЕДЖИС МАКЕНА, АЛ РИЙС, ГЛЕН БРУУМ, ДЖОН КУЕЛЧ, МАЙКРОСОФТ, РЕНО, ПЕЖО itp. (Менчева 2003, Котльър 1996: 18-35).

Jednakże obok tak dostosowanych nazw pojawiają się nazwy zachowane w oryginalnym zapisie łacińskim, zarówno nazwy kampanii reklamowych, jak i producentów (czasem tożsame) np. THOMSON, UBISOFT, WANADOO, BASF, OMB, TEVA ORAZ EBAY ENEL, EDEN GAMES, MIRCOM, często w postaci skrótowca PARC, THOMSON, SKF, TCL CORPORATION oraz hybrydy ЮЕС

БАНКОРП, ЮЕС СТИЙЛ, БАНК ъФ ТОКИО. W sklepach czy w marketach pojawiają się produkty zachowujące swoje oryginalne nazwy zapisane alfabetem łacińskim. Dotyczy to sfery żywienia np. DANON, NESCAFÉ CLASSIC, JACOBS CRONAT GOLD, LIPTON, Taste of London, DERONI, SOLETTI MILKA LUFLÉE typ Alpine Milk White itp.; kosmetyków: VERSUS VERSACE, L'ORÉAL PARIS spirala VOLUME MILION LASHES, GIVENCHY, LA PRAIRIE Switzerland, LANCÔME PARIS, IDYLLE GUERLAIN itp.; czy chemii gospodarczej: ARIEL, PERSIL (PERSIL GOLD), SILAN, MUSTELA (Dermo-Reiniger, Dermo-Nettoyant, Stelatopia) pur balsam minerale, FRUITS FANTASY, DOMESTOS; oraz czasopism: ELLE, NATIONAL GEOGRAPHIC, STORY; domów mody: MARELLA, MANGO, GIANNI, LEVI'S, Galeria SKANDAL, HUMANIC, GUESS, MARCIANO, OLIVER WEBER, FRANKIE MORELLO, NO-L-ITA.

Po przejrzeniu dużego korpusu reklam pomieszczonych w czasopismach (kobięcych, poświęconych zdrowiu i turystyce) mogę stwierdzić, iż obszary handlu i gospodarki związane z jedzeniem, chemią gospodarczą, samochodami, domami, meblami itp. oraz biżuterią, kosmetykami, ubraniami itp. korzystają w coraz bardziej znaczącym stopniu z produktów zagranicznych mających swoją markę i/lub nazwę, przyjętą przez rynek bułgarski w oryginalnym zapisie anglo- lub francuskojęzycznym, czytany zgodnie z obcą wymową, chociaż zdarzają się zapisy podwójne np. L'ORÉAL PARIS i Л'ОРЕАЛ ПАРИС w różnych numerach czasopisma czy w czasopiśmie i Internecie. Mają miejsce także sytuacje prezentacji internetowych, gdzie ЖЕНЕРАЛ МОТОР КАМПАНИИ zapisany jest wśród kampanii samochodowych, a obok w nawiasie podany jest zapis oryginału w języku angielskim. Zdarzają się także hybrydy (por. rozważania poprzednie).

Zapożyczenia, anglojęzyczne głównie, ale nie tylko, występują nie tylko w sferze nazw produktów, lecz również w sferze prezentacji reklamy tj. w tekście reklamy, w którym używane są różne pojęcia z dziedziny marketingu, jak *дизайн*, *бренд*, *консумацията*, *марка маркетинг*, *клиент*, *медия*, *лиценза*, powstają kalki typu *рекламна кампания*, *рекламната тема*, *рекламодател*, *(национална) рекламна агенция*, *търговски посредник*, *търговска марка*, *търговски знак / лого / емблема / плакат*, *рекламен призив*. Część tych nazw wchodzi w stałe związki z różnymi określeniami, głównie o charakterze przymiotnikowym, rzadziej rzeczownikowym, jak *фабрична марка*, *запазена марка*, *регистрирана марка*, *търговска марка*, przechodząc do klasy frazemów. W tekstach reklam odczuwalne jest stosowanie frazemów (Chlebda 1993, 2003, 2005), najpierw frazemów o charakterze nominalnym, *американката* → *маркетингова асоциация*, określających produkt lub zadania marketingowe itp., a następnie frazemów werbalnych, mówiących o działaniu np. *американката* → *маркетингова асоциация* → *работи* (Chlebda 2005).

Druga tendencja, tak charakterystyczna dla współczesnej kultury masowej, to wulgaryzacja języka. Trudno byłoby ją zauważyć w reklamie. Język reklamy oscyluje przede wszystkim wokół stylu publicystycznego → informacji o produkcie czy też informacji wzbogaconej o przejawy stylu artystycznego bądź potocznego. S. Camm (2010) pisze o strategii teasingu, która ukazuje produkt w co najmniej dwóch odsłonach rozciągniętych w czasie. Może ona np. wykorzystać negliz prezentera lub erotykę dla zwiększenia oglądalności reklamy i zainteresowania nią klienta. Jak zauważa S. Camm (2010) jeszcze bardziej na tego typu działania nastawiona jest strategia szoku - gdzie shockvertising to połączenie wyrażenia shock ‘szok’ oraz advertising ‘reklamowanie’ - która służy zwiększeniu zauważalności przekazu poprzez wykorzystanie motywów przykracających granice przyzwoitości, norm moralnych, społecznych lub religijnych.

W reklamach tych od umiarkowanie prowokacyjnych po brutalne, pojawiają się sceny i teksty przerażające, wyuzdane czy zwyrodniałe, wykorzystuje się agresję słowną lub fizyczną, erotykę aż do scen pornograficznych prawie (Sadowska 2009). S. Sadowska (2009) pisze „intymność stała się towarem”. Należą tutaj niektóre kampanie reklamowe projektantów DOLCE&GABBANA, YVES SAINT LAURENTA i AGENT PROVOCATEUR, dostępne w Internecie, ale nie występujące w bułgarskiej prasie.

Styl potoczny (Anusiewicz 1992, Awdiejew 1992, Skudrzyk 2005, Warchała 2003) ujawniający się w języku codziennej komunikacji częściej jest obecny bardziej w reklamie telewizyjnej niż prasowej, z racji rozgrywających się tam scenek rodzajowych, zbudowanych wokół działań przeciętnych obywateli – gdyż jest najszersza grupa docelowa i jej język staje się obowiązujący w tego typu reklamie. Często potoczność dotyczy rozmów użytkowników sieci telefonii komórkowej np. doprowadzonej aż do przesady potoczności „niekomunikatywnej”, opartej na absurdzie rozmów operatorów i użytkowników sieci PLUS, potocznością nasycone są rozmowy w reklamie HEYAH czy PLAY, piwa KAMENITZA, COCA-COLI. W reklamie prasowej potoczność służy zwykle zbudowaniu trafnego sloganu (por. *да бъде икона!*; Chlebda 2005), odnoszącego się do codziennej rzeczywistości, po to, by slogan został zapamiętany i towarzyszył w codziennym życiu klientom i wyzwalał codziennie chęć zakupu towaru np. w kampanii reklamującej wódkę ABSOLUT (Кафтанджиев, 2008a: 201) mamy hasło: *Absolut Sofia*. z umieszczoną nad nim gimnastyczką z szarfą (z kręgu gimnastyki artystycznej) w tańcu, która układa się w kształcie butelki, natomiast w drugiej wersji mamy gimnastyczkę unoszącą na dłoni dwa razy większą od niej butelkę ABSOLUTU do *implicite* hasła: *наш ABSOLUT* (Кафтанджиев, 2008b, 2007).

Jest również sprawą oczywistą, że natura reklamy jest skomplikowana, a tendencje współczesnych języków słowiańskich – w tym języka bułgarskiego –

kręgu państw unijnych przeplatają się w wielu gatunkach i odmianach reklamy ze stylem artystycznym. Zwykle też tworzą styl mieszany: publicystyczny z artystycznym i potocznym.

W podsumowaniu powyższych rozważań trzeba stwierdzić, że:

1) pod uwagę zostało wziętych 50 reklam angielskich, 50 reklam francuskich, 50 bułgarskich, przy założeniu, iż reklama ma charakter ponadnarodowy, globalny,

2) oprócz i obok reklam o kanonicznej konstrukcji sceny funkcjonuje wiele reklam niekanonicznych o innej organizacji ikonotekstu, bardziej lub mniej odległej od budowy prototypowej,

3) konstruowanie przekazów reklamowych w oparciu o komponenty graficzno-tekstowe i wizualne, dające w efekcie ikonotekst wykorzystuje przynajmniej cztery wymiary: formalno-wizualny, psychologiczny, neurologiczny i kognitywno-lingwistyczny, wykorzystując procesy konwencjonalnego obrazowania,

4) konstruowanie sceny podporządkowane jest celowi – info-perswazji, służącej wypromowaniu brandu,

5) w procesie profilowania brandu są pod uwagę tzw. ścieżki czytania ikonotekstu wraz z obszarami minimalnej i maksymalnej koncentracji uwagi, które determinują odbiór przekazu reklamowego, nakierowany prototypowo na brand,

6) brand (produkt/marka/firma/instytucja) zajmuje zwykle pozycję maksymalnej koncentracji uwagi, ale możliwe są i inne układy konstruowania sceny przekazu, służące różnym strategiom, jak w przypadku strategii teasingu,

7) ścieżki czytania ikonotekstu wprowadzają element dynamiki do reklamy, uruchamiając konfiguracje znaczenia, tworzonego w procesie odbioru tekstu, i ujawniając konteksty: wizualny oraz werbalny użycia pojęcia, co daje efekt tworzenia informacji przez odbiorcę, jego konceptualizację brandu, a budowanie sensów wykorzystuje mechanizm emergencji, pozwalający na łączenie lub stapianie sensów w nową jakościowo całość (por. Fauconnier, Turner 2001, Lewandowska-Tomaszczyk 2006),

8. reklama ma charakter międzynarodowy, przynajmniej ogólnoeuropejski, na pewno ogólnounijny, stąd też ta sama jej wersja ukazuje się równocześnie w wielu językach narodowych, w tym w znacznej mierze – w języku oryginału pierwszej edycji np. tylko po francusku lub angielsku, a taki tekst występuje obok tekstu i nazwy brandu zapisanego w języku wydania czasopisma tj. np. po bułgarsku. Reklama bułgarska korzysta więc z międzynarodowej edycji kampanii reklamowych, co z jednej strony przynosi kalki i hybrydy językowe, a z drugiej wprowadza komunikację marketingową w krąg zachodniej kultury masowej. W ten sposób akcentuje też przynależność Bułgarii do „wielkiego świata”.

ЛИТЕРАТУРА:

- Adam, Bonhomme 1997:** Adam J.-M., M. Bonhomme. *L'argumentation publicitaire*. Paris: Nathan, 1997.
- Andrejčín 1975:** Andrejčín L., L. Georgiev, St. Ilčev, N. Kostov, I. Lekov, St. Stojkov, C. Todorov. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1975.
- Anusiewicz 1992:** Anusiewicz J. Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata. // *Język a kultura, t. 5: Potoczność w języku i kulturze*. Red. Anusiewicz J., Nieckula F. Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, 1992, 9-20.
- Awdiejew 1992:** Awdiejew A. Wiedza potoczna a inferencja. // *Język a kultura, t. 5: Potoczność w języku i kulturze*. Red. Anusiewicz J., Nieckula F. Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, 1992, 21-27.
- Awdiejew 2010:** Awdiejew A. Podstawowe komponenty procesu reklamowego. // *Styl-Dyskurs-Media*. Red. Bogołębska B., Worsowicz M. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, 233-240.
- Brehmer 2009:** Brehmer J. *Seeing sounds and hearing colours. Synesthesia from The Cognitive Perspective*. Kraków. (in print).
- Camm 2010:** Camm S. Strategie kreacji reklamowej. // *Styl-Dyskurs-Media*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (w druku).
- Chlebda 1993:** Chlebda W. Frazematyka. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy. // *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2 Współczesny język polski*. Wrocław: J. Bartmiński, 1993.
- Chlebda 2003:** Chlebda W. Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy. // *Prace Językoznawcze 6*. Łask, 2003.
- Chlebda 2005:** Chlebda W. *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole, 2005.
- De Fleur, Dennis 1996:** De Fleur M., E. Dennis. *Understanding Mass Communication*. New York: Princeton 1996.
- Dunaj, red. 1996:** *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. Dunaj B. Warszawa: Wilga, 1996.
- Fauconnier, Turner 2001:** Fauconnier G., M. Turner. Tworzenie amalgamatów jako jeden z głównych procesów w gramatyce. // *Językoznawstwo kognitywne II, zjawiska pragmatyczne*. Red. W. Kubiński, D. Stanulewicz. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001, 173-212.
- Grosse 2001:** Grosse E.U. Evolution et typologie des genre journalistiques. // *Semen* No13, Wyd. Presses Universitaires France-Comtoises, 2001, 15-36.
- Goosens 1990:** Goosens L. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. // *Cognitive Linguistics*, No 1-3, 1990, 323 – 340.
- Holloway, Robinson 1997:** Holloway Ch., Ch. Robinson. *Marketing w turystyce*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 1997.

- Habrajska 2010:** Habrajska G. Stylistyczne gatunki reklamy. // *Styl-Dyskurs-Media*. Red. Bogołębska B., Worsowicz M. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, 241-250.
- Jachnis, Terelak 1998:** Jachnis A., J. Terelak. *Psychologia konsumenta i reklamy*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Branta, 1998.
- Kaftandžiev 2007:** Кафтанджиев Х. *Герои и красавици в рекламата (Героичните маркетингови наративи)*. София: Сиела, 2007.
- Kaftandžiev 2008a:** Кафтанджиев Н. *Semiotics in an Absolute Word*. Sofia: Ciela 2008.
- Kaftandžiev 2008b:** Кафтанджиев Х. *Хармония в рекламната комуникация много презаведена*. София: Сиела, 2008.
- Kempny-Falińska, Camm 2009:** Kempny-Falińska M., S. Camm. Slogany reklamowe w roli współczesnych przysłów – sposoby prezentach polityki i gospodarki w glottodydaktyce. // *Cudzie jazyky v škole*. Nitra: Wydawnictwo Uniwersytetu w Nitrze. (w druku).
- Kłoskowska 1983:** Kłoskowska A. **Kultura masowa**. Warszawa: PWN, 1983.
- Kotler 2005:** Kotler Ph. *Marketing*. Poznań: Rebis, 2005.
- Kwarciak 1999:** Kwarciak B. *Co trzeba wiedzieć o reklamie*. Kraków-Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1999.
- Lakoff 1987:** Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago 1987.
- Lakoff, Johnson 1988:** Lakoff G., M. Johnson. *Metaphores We Live by*. Chicago: The University of Chicago Press. Tłum. pol. *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: PWN, 1988.
- Langacker 1987:** Langacker R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I. Stanford, 1987.
- Langacker 1995:** Langacker R. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin, 1995.
- Langacker 2001:** Langacker R. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin, 2001.
- Leduc 1974:** Leduc R. *Le pouvoir publicitaire*. Paris-Bruxelles-Montréal: Bordas, 1974.
- Lewandowska-Tomaszczyk 2006:** Lewandowska-Tomaszczyk B. Kategoriezacja i teoria stapiania. // *Poetyka i stylistyka kognitywna*. Red. Habrajska G., J. Ślósarska. Kraków: Universitas, 2006, 5-16.
- Lugrin 2006:** Lugrin G. *Généricité et inetrtextualité dans le discours publicitaire de presse écrite*. Petre Lang, Editions scientifiques internationals, 2006.
- Menčeva 2003:** Менчева Л. *Рекламна политика*. София: НГУ, 2003.
- Moirand 2001:** Moirand S. Du traitement différent de l'intertexte selon les genres convoqués dans les événements scientifiques à caractère politique. // *Semen*, No 13, Presses Universitaires Franc-Comtoises, 2001, 97-119.
- Nowakowska-Kempna 2008:** Nowakowska-Kempna I. Reklama – gra potoczności ze sztuką. // *Сборник на Софийския университет*, София, 2008.
- Nowakowska-Kempna 2010:** Nowakowska-Kempna I. Scene construction in advertisement messages. // *Cognitive Poetics*. Red. A. Kwiatkowska. Łódź (złożony do druku).

- Reboul 1980:** Reboul O. Kiedy słowo jest bronią. // *Język i społeczeństwo*. Red. M. Głowiński. Warszawa: Czytelnik, 1980.
- Rosch 1978:** Rosch E. Principles of Categorization. // *Cognition and Categorization*. Red. Rosch E., B.B. Lloyd. New Jersey, 1978, 27-48.
- Sadowska 2009:** Sadowska S. *Intymność stała się towarem*. Łódź, 2009.
- Skudrzyk 2005:** Skudrzyk A. *Czy zmierzch kultury pisma? O synestezji analfabetyzmie funkcjonalnym*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2005.
- Warchala 2003:** Warchala J. *Kategoria potoczności w języku*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2003.

ЗНАЦИТЕ НА АНТИЧНАТА АРХИФИКЦИЯ

Галя Симеонова-Конах
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

The research paper *The Signs of European Archifiction* is dedicated to the *images of Europe* in post-modern Bulgarian prose, created after 1989. The dynamics, the development of the various ideas forming the model of cultural identification create a notion of the content implied in it in a given historical context or moment of the social and cultural development. Another central issue in of the research are the tendencies in literature, described as „the Thracian gesture“, the return to the universal signs of the Antiquity in Bulgarian prose. They manifest the significance given by the Bulgarian people to the European path of development, as well as the abandonment of the image of the *Exotic Other* in Bulgarian culture.

Key words: cultural identification, post-modern Bulgarian prose, antiquity, sign, universalism, Thracian gesture, *Exotic Other*

В постмодерната епоха сме склонни да виждаме в понятието *Европа* „фигура“, функционираща в такъв метадискурс, който позволява да бъде придадено значението „европейско“ и на други дискурси, а след това те да могат свободно да се употребят за постигането на същия семантичен ефект. Пример за подобен механизъм представлява „модата, преобразяваща обикновените дрехи в моден стил“ (Барт 2004: 94-97).

На българска почва интересът към античната епоха и цивилизация със съответните културни, езикови и литературни препратки в структурните пластове на литературната творба е възприеман в прозата на деветдесетте години на ХХ век като знак за европейското. Както е известно, културите, създадени по сегашните български земи, имат синкретичен характер и са наситени с огромно наследство – праисторическо, антично, християнско; от своя страна, българската култура като динамична историческа цялост е разглеждана в различни синхронни и диахронни контексти.

При анализа на всяка култура или цивилизация хоризонтът на нейната търсена тъждественост съдържа или не свързващите я в единна историческа цялост части. В различни моменти от развитието на съответната култура отделни нейни елементи изпълняват и служебна роля по отношение на определени обществени или културни идеи и нагласи. Някои от тези елементи могат да бъдат подминавани, те остават неотбелязани или са

третирано неутрално, като неприсъстващи. Но тяхната „неотбелязаност“ говори много за съдържанието, което искаме да вложим в идентификацията на съответната култура в даден исторически момент или контекст от развитието на държавата, обществото, както и на самата култура и литература. Вътрешната динамика, преместванията, извършващи се вътре в идентификационния национален модел, показват относителния характер на неговите съставни елементи, които се оказват подвижни в зависимост от различни естетически или идейни проекти.¹

Клаудио Магрис в *Несигурна картография* (част от изследването му озаглавено *Дунав*) се опитва да скицира многопластовостта на съвременния европейски човек, обитаващ бреговете на голямата европейска река, земите на стария римски Лимес. Стигайки в своето пътешествие в долното ѝ течение, до България, той пише за нейната култура:

Но много по-дълбоко от непрекъснато появяващата се славянска основа е тракийската „подоснова“, една много широка общност от етноси, представляващи субстрат на цялата карпатско-дунавска-балканска цивилизация. (Магрис 1999: 343)

Античността винаги е била част от веригата, която е свързвала сегашните български земи и култура с европейското, в древността те са идентифицирали и самата Европа.

Образите на древните цивилизации, тяхната априорна архаика е популярен образ в българската постмодерна проза, разказ знак за миналото. В съвременната литература, когато авторът е изравнен с изследователя, границите между науката и литературата се доближават. И тук е заключена и една от идеите на постмодернизма, че литературата не може да опознае реалността с инструментите на художественото пресъздаване, както и нейната „влюбеност“ в използването на научни текстове, изброявания (*Inventario* на Хорхе Л. Борхес) и използването на научна терминология. Научността трябва да ореални художественото познание, но от друга страна, научността на литературния текст в повечето случаи е иронична.

Идентификацията с европейското чрез античността се осъществява най-видимо на езиково равнище, в наименованията и топонимията, в творческото адаптиране на различни факти от античната история. Това е жива античност, естествена, предметена, даже битова (запазена в обредността, в пейзажа – руините, надписите), запис на началото на историята и събитията, един цитат на миналото. Знаците на античното не оживяват в прозата посредством някакво интелектуално усилие, приспособявайки ги

¹ Етничните елементи в идентификационния български модел обикновено се свързват с етногенезата: античен – главно трако-гръко-римски (античният субстрат), протобългарски и славянски.

към културата или философията на коренно противоположен модел. Те са самата „античност“ в етнически и географски смисъл, нейната история, която се разиграва върху същата територия на древните цивилизации.

В настъпилата „текстуализация“ на действителността понятието *Европа* може да бъде както културен конструкт, така и носител на аксиологическо съдържание.

Един от опитите да се дефинира европейското и да се определи основната същност на европейската култура чрез някакъв основополагащ белег, е да се приеме, че Европа се отнася към култури, които могат да се възприемат преди всичко като притежаващи история. Това разбиране се основава на убеждението, че има и култури, които нямат история, те са доисторически или аисторически. В наши дни сме свидетели на деконструкцията на „историчността на Европа“ в постмодерното разпадане на метанаративите.

Но за българския писател деконструирането се извършва само по отношение на някои черти/елементи на собствената му история и култура и почти никога спрямо европейските. Той ги дефинира чрез тяхната историчност и използва знаците на античното, за да подчертае собствената си културна принадлежност към Европа, акт, който придава допълнителна стойност на регионалната цивилизация.

Сама по себе си историчността е онтологическа категория, тя е само един от начините за изразяване на това, което Пол Рикьор нарича „човешки опит за времевостта“. Благодарение на нея понятието Европа се равнява на история и цивилизация (Европа-история-цивилизация). В това равенство при определянето на европейската идентичност, в процеса на автоидентификация се реализира „преобразуването“ на различни дискурси, но така, че въпреки всичко – да останат еквивалентни.

Ролан Барт описва в своите *Митологии* знаковостта на „римското“ (Барт 2004: 94-97) в холивудските филми, анализирайки филма на Джоузеф Манкевич *Юлий Цезар*. То е представено като набор от знаци, най-разпознаваемият от които е римският бретон на актьорите. Римляните са „римски“ благодарение на този елемент от тяхната визуална идентичност. Разбира се, така е възможно да се „извади“ знаковостта на Рим единствено в изключителната повърхностност на холивудските кинопродукции на исторически теми. Възможно е обаче тя да се развие в дълбочинните пластове на произведението и чрез скритите си интенции, благодарение на своята *изкуственост* и *натуралност* едновременно.

Латинските названия в българската проза, изобразяваща крайдунавското пространство, изпълняват ролята на такъв моментален сигнал или „алгебричен“ знак на историческата стойност на наименованието. От една страна го денотират, а от друга, тъй като знакът не съществува в изолация,

напротив, винаги се обявява в определен контекст и влиза в отношения с други елементи, конотират „римското“, античното. В прозата на Емил Андреев тази знаковост е заключена преди всичко в наименованията (използването на латински термини), графичен образ на „руините в пейзажа“ и белег за континуума в историята, но и игра с директивата за ученост (Falko Tinmuculus (сокол), Rubus fruticosus (къпини)).

Идентификацията с древността се осъществява на езиково и семантично равнище, едновременно е и *презумпция* за историчността на региона, на локалната култура. Градовете на стария римски Лимес са за Андреев битови и историко-културни реалности, които и отвеждат читателя към разнообразни езикови и семантични дискурси. Етимологическата бележка в разказа *Отмъщението на Йеб* от сборника *Островът на пияниците* говори за подобно отношение:

Етимологическа бележка: (...) Името на бирата е „Алмус“ < лат. „Алмус“ (антична крепост в долнодунавския лимес), но е твърде погрешно да се приема, че и името на града Лом идва от латинското „almus“ (с отпадане на наставката „-us“ и преобръщане в срещката „al“- „la, lo“; вж. Вернер) (Андреев 1999: 55-56).

Андреев не е изкушен като Ролан Барт да покаже знаковостта на явлениято, в случая на римското в масовата култура (римския бретон), той се опитва да го разширява чрез презумпцията за научност (псевдо) на текста, докато в един момент си даваме сметка, че „историческото“ е само продукт от света на консуматорските блага (бирата „Алмус“, известна в близкото минало като „Ломско пиво“).

Историчността, научното познание претърпява битовизация, загубва своята възвишеност като интелектуален знак. Авторът по естествен начин преминава от регионалното към универсалното и обратно. В канавата на неговите разкази се преплитат фолклорни символи, архетипове, образи от балканския свят, разбърква се историческото знание и настоящото битие и това „епистемологическо объркване“ става част от разпадането на сегашния ден, деструкция на настоящето, но и негов единствен корелат.

В прозата на Андреев универсализмът на съвременната българска култура е разклонение на гръко-римския свят. Историята тук е и Запад, и Изток в поликултурния и разнуетничен универсален „миш-маш“ на Балканите. Авторът характеризира един от своите герои като „трако-дако-келто-българо-славянски потомък от винения пояс на Европа“ (Андреев 1999: 79). Времето на Екзотичния Друг (Симеонова-Конах 2004: 247-259) в историческата етногенеза, визирам между другото есетото на Ботьо Савов „*Скитското и славянското в българската литература*“ (Савов 1924: 4-5) от двадесетте години на ХХ век, търсенето на екзотичния примитив в

авангарда, често мазохистичните размисли върху категориите център и периферия, като че ли е отминало.

Античността е живо битие за автора и персонажите, но вече е усвоявана исторически с помощта на иронията или лекия пастиш. Героите си говорят пред чаша бира „Алмус“ за Дионис и вакханките с жаргона на съвременната субкултура: „шизоидният комплексар и пияница Дионис от чиста физическа завист и злоба е накарал менадите да разкъсат бедния музикант“ (Андреев 1999: 86-87).

От една страна, наблюдаваме иронично, деконструктивистко отношение към историята, характерно за постмодерната епоха, от друга – авторът и неговите герои дефинират античната култура и обредност като домашна традиция: „*Чисто нашенска, трако-гръцка дивотия!*“

При този случай екзотопията на Цветан Тодоров, културна, социопроостранствена, времева, представя самоосъзнаването и цялостното отъждествяване на антиномията свое–чуждо и води до ново качество. Универсалността е подчертана и чрез разположението на съвременния град на река Дунав, свързваща осем европейски страни, територията на древния Лимес.

Лом е стар пристанищен и търговски град. Движението на стоки и етноси е задължителна привилегия на подобни селца. (Андреев 1999: 58)

Знаците на древността са реални, осъвременени на езиково и семантично равнище, те са част от историята и ландшафта, сенки на миналото и гаранция за принадлежността към гръко-римската култура, тази архификция на европейската идентичност, но в случая адаптирани и на едно битово-историческо равнище. Те са историята на региона, която е заключена и в руините на древните поселища, и в родното, свойско вече звучене на *Алмус*.

Историческият и културен конструкт на европейската идентичност е иронизиран като нещо домашно, един „продукт“ на масовата култура, но именно така той е непрекъснато актуален, включен е в синтеза на културите.

„Тракийският жест“, както го наричам, препратките към тракийското минало в българската проза е както проява на настъпилото отъждествяване с античния модел, оживено от редица обстоятелства през последния половин век (между другото от европейската перспектива на страната, както и от множеството археологически открития), така и съзнателна постмодерна игра с националната държава и промяната на идентификационния дискурс. Много примери за подобни литературни артефакти могат да бъдат намерени в историческата и неисторическата проза от последните две десетилетия. В *Летище за пеликани* на Сава Василев творческият акт, „майсторенето“ на *партитурата* за романа е разкодирано в измислените

„публикации“ на съвременна тема, „цитирани“ в измислена книга, а едновременно вплетени в историческите фикции на тракийските „събития“ от долномизийските земи през античната епоха.

Палещото слънце на Тракия вешаеше края на лятото и все повече го караше да бърза на север, към земите от татък Хемус, където навярно беше стигнал неговият челен отряд. Императорът разхлаби ремъка на шлема си, помисли малко, после го свали. (...) В същото време една римска манипула се промъкваше през гъстообраслите долномизийски земи към бъдещото средище на късната римска империя и града, който много по-късно, в годините на император Валент, щеше да бъде нейна временна столица. Към този непостроен още град пътуваше император Траян, за да му даде името на любимата си сестра Марциана, но добре знаеше племената, населяващи тукашните земи. Траките, или варварите, както ги беше нарекъл венценосният Омир, бяха костелив орех. Неведнъж бяха спирали те марша на войските му, неведнъж по време на бой бе търсил в очите им гняв или страх, ала не беше откривал нищо. И това беше най-страшното. Родени земеделци, траките носеха в сърцата си култа към земята, която им даваше хляба и виното и ги избавяше от земните мъки, та изпращаха с радост и песни мъртвите си (Василев 2000: 37-38).

За постмодерната литература, известна със своята „непоносимост“ към традицията и установените интерпретации на историята, „днес“, както и „вчера“ са неисторически понятия. По отношение на историята Джани Ватимо смята, че не съществуват „никакви вечни структури на разума“, а единствено наследство от слово и поведение, на които „ние даваме смисъл чрез нашето отношение към тях“. И затова има значение само това, което става сега, историята не е важна, актуалното „днес“ взема връх над историческото „вчера“. Постмодерната проза по дефиниция е аисторическа, което я различава от голямата традиция в българската литература в областта на историческия роман. „Днес“ и неговите фрагменти в съзнанието на героите на Райна Маркова са аисторически. Проблемът за историческото време, за объркването на история и фикция подхваща и Георги Господинов в някои от разказите си – *Човекът с многото имена*, *Гаустин*.

Българските прозаисти от прелома на века охотно извървяват пътя от „новия историзъм“ към следите на миналото в пейзажа, наименованията, фигурите на ежедневно общуване, забравените значения, полуизтритите редове на паметта, подчертават класическите „европейски“ брънки от идентификационната културна верига на българите. Към онова, което може би е било начало на началата и което Жак Дерида нарича праписмо, търсенето на следите. Подобни тенденции говорят преди всичко за естествена отвореност към „европейския проект“ след 1989 г., към античните праоснови на неговата универсалност, както и за отказа от отъждествяването с модела на Екзотичния Друг.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андреев 1999:** Андреев, Е. Островът на пияниците. // Е. Андреев. *Островът на пияниците*. София: Факел, 1999, 86-87.
- Андреев 1999:** Андреев, Е. Отмъщението на Йеб. // Е. Андреев. *Островът на пияниците*. София: Факел, 1999, 55-58.
- Барт 2004:** Барт, Р. Римляните в киното, прев. Ст. Атанасов. // Р. Барт. *Нулева степен на почерка. Митологии*. София: Колибри, 2004, 94-97.
- Василев 2000:** Василев, С. *Летище за пеликани. Роман партитура*. Велико Търново: Слово, 2000, 37-38.
- Ватимо 1996:** Vattimo, G. Kryzys pojęcia podmiotu w filozofii postmodernistycznej, прев. М. Potępa. // *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* R.V, 1996, № 1, 80.
- Магрис 1999:** Magris С. Niepewna kartografia, прев. А. Oswólska-Mętrak. // С. Magris. *Dunaj*. Warszawa: Czytelnik, 1999, 343.
- Савов 1924:** Савов, Б. Скитското и славянското в българската литература. // *Хиперион*, 1924, III, 4-5
- Симеонова-Конах 2004:** Simeonova-Konach, G. Idea słowiańska a Egzotyczny Inny. // *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*. Под ред. на А.В. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2004, 247-259.

**PAN COGITO И MONSIEUR TESTE –
ГЕРОИТЕ МАСКИ НА ПОЕТИТЕ ЗБИГНЕВ ХЕРБЕРТ
И ПОЛ ВАЛЕРИ**

Светлозар Игов
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The paper compares two literary characters – Pan Cogito, by Zbigniew Herbert and Monsieur Teste by Paul Valéry. The author focuses on their functions as characters in an isolated and detached space, on an imaginary stage. Herbert's character reaches further than his French predecessor in his ambition to dwell outside the social and historical scene – Pan Cogito knows that he is cast aside by this world and that he has no other home, so he rebels against society with the power of his inner values and beliefs.

Key words: Literary character, prose character, lyrical character, lyrical „I“, disguise character, role character, persona, dramatis personae, impersonality, logical omnipotence, 1968, metaphysical void, historical abandonment, historical misery.

В своя мемоарен текст „1968“ (сп. „Септември“, 1990, кн. 8, също и в книгата „Ранният край на лятото“, 1995) разказвам за едно посещение заедно с Изет Сарайлич и Петар Вуичич при Радован Зонович. Петар Вуичич е сръбски полонист, преводач на Збигнев Херберт. С него ме запозна босненският поет Изет Сарайлич, а ни сприятели общият ни интерес към полската литература.

Збигнев Херберт е посветил на Петар Вуичич стихотворение. То не е просто акт на обичайна благодарност на един поет към пресътворилия го на друг език. Защото Петар Вуичич беше не само преводач на Херберт, той беше негов съмишленик, а бих казал – и съучастник. Изпитал сам натиска на репресивната машина на комунистическия режим, Вуичич бе почувствал в поезията на Херберт сроден екзистенциален и социален опит и не просто превеждаше тази поезия като собствено „преживяно“, но и бе станал негов „тайник“; Херберт му изпращаше своите ръкописи и в превод на Вуичич в Югославия биваха публикувани негови творби, които не можеха да излязат в родината му. В стихотворението си не просто посветено на, а озаглавено „До Петар Вуичич“ Херберт прави и една от най-съкровените си житейски и поетически равносметки:

*Всъщност няма за какво да се съжاليا
знаеш добре това Петре
казвам го на Теб а чрез Теб на останалите*

*половин век ти познаваше моите мисли по-добре
от самия мен
защото ги превеждаше търпеливо*

*успях
може да се каже че съм роден с късмет*

*обясни това на останалите
животът ми беше прекрасен*

страдах

В това стихотворение – едновременно лична благодарност и обобщение за мисията на преводача – впечатляват две неща.

Херберт казва – „превеждаше моите мисли“, а не „превеждаше моите думи“ или „превеждаше моите стихове“. Поезията на Херберт е наистина „поезия на мисълта“, на оголената мисъл, а не „мислене в образи“. Поезията на Херберт е типична интелектуална поезия.

И другото – „прекрасният живот“ на Херберт е – „мислене“ и „страдание“, което ми напомни изходната точка на творчеството на Иво Андрич – човекът, който „мисли и страда“. И за Херберт поезията е „познание чрез страдание“, старогръцкото, Есхилово „*pathei mathos*“.

(Някои критици смятат, че образът маска „пан Когито“ е нужен на Херберт, за да се дистанцира от неговата изглеждаща „старовремска“ комична патетичност, но „патетиката“ на пан Когито е именно това „познание чрез страдание“, което изповядва, без да се дистанцира от него, самият Херберт.)

Не познавам, впрочем, Вуичич извън няколкото ни срещи, при които той ми даваше ръкописите на Херберт, а аз ги преписвах и сам се опитвах да превеждам. Така още в онези години се запознах с поезията на Херберт, а покрай мен в нея навлезе и приятелят ми Николай Кънчев. (Един съпоставителен прочит на Херберт и Кънчев като типологическа успоредица може да бъде интересен, но е друга тема.)

По времето, когато за пръв път се срещнах с поезията на Херберт, един от любимите ми автори вече беше Пол Валери, не дори толкова пое-

тът, колкото есеистът и мислителят. А неговият „Господин Тест“ беше станал една от настолните ми книги, каквато е и днес.

И когато през 1974 година се появи Хербертовият „Пан Когито“, никак не ми бе трудно да установя голямото му сходство с героя на Пол Валери.

Тук няма да разглеждам въпроса за генетичната връзка на пан Когито с героя на Пол Валери мосю Тест. Няма дори да обръщам внимание на сходствата между двамата герои като човешки личности и мислители. Няма да търся и в каква степен пан Когито и мосю Тест са изразители на философиите на своите автори. Все неща, за които е писано доста. Ще се съсредоточа върху същността им на литературен персонаж, върху функциите им като художествени герои.

Най-очевидното при съпоставката е това, че мосю Тест е герой в прозаически текстове, докато пан Когито е герой в лирическо творчество. Постоянен персонаж в лирическо творчество е несъмнено много по-рядко явление от персонаж в прозата.

„Героят“ е основен градивен елемент в прозаическото изкуство, в разказа или в романа. Необичайното при господин Тест следователно не е това, че той е герой на разказ или роман, а това, че поетът Пол Валери е написал проза. Не много традиционна е и самата проза „Господин Тест“. Тя не е нито разказ, нито роман, а цикъл от осем прозаически текста, придружени с предговор, писан към английския превод на един от текстовете. Текстовете впрочем са възниквали в различно време и сами по себе си са жанрово разнородни. Един от тях е „вечер с господин Тест“, друг е „разходка“, трети представя избор от мисли от бележник на господин Тест, два текста са писма, едно на госпожа Емили Тест, друго – до приятел, има „опит за портрет“, както и сборка от мисли на господин Тест, а последният текст описва смъртта на героя. Въпреки разнородността на серията от прозаически текстове, те са обединени от личността на героя – господин Тест.

Обичайно издавани заедно в обща книга, тези текстове могат да се четат и като фрагментарен „роман на героя“. И своеобразието на този роман не е толкова в това, че е фрагментарен, а в това, че господин Тест е не толкова герой на действието, каквито са героите в традиционния роман, а герой на мисълта, на мисленето. Затова и вместо чрез „случки“ той е представен с „мисли“. Господин Тест е „мислител“. Твърде необичаен мислител!

Пол Валери впрочем не е само поет. Той е и блестящ критик – есеист, автор на ред великолепно есета за творци и творби на изкуството. Но освен тази есеистична критическа проза Пол Валери е и мислител, който е записвал свои бележки, хрумвания, съждения в отделни „тетрадки“, които са издадени в няколко обемисти тома.

Бихме могли да сравним „Мислите“ от Log-Book-а на господин Тест с мислите на самия Пол Валери от неговите „Cahiers“. Може дори да стиг-

нем до извода, че мислите на господин Тест приличат повече на афоризмите на Елиас Канети или Емил Чоран, отколкото на „мислите“ на самия Пол Валери. Художествената инвенция на Пол Валери обаче не е в самите „мисли“, а в образа на Мислителя, в самия господин Тест като литературен персонаж и като личност. Като герой на самите актове на „чистото“ мислене, като инструмент на мисленето.

А сега нека оставим героя от фрагментарния роман на френския поет Пол Валери „Господин Тест“ и се вгледаме в постоянния лирически персонаж на полския поет Збигнев Херберт пан Когито.

За пръв път стихотворенията за пан Когито се появяват в едноименната книга през 1974 година. Идеята за създаване на такъв лирически персонаж като образ роля, образ маска зрее у Збигнев Херберт в духовната атмосфера на и след паметната за световната история 1968 година. Книгата е композирана в колежа в Лос Анжелис, където през учебната 1970-1971 година Херберт е гост-професор. От споделяното с негови кореспонденти от онези години полските биографи на Херберт открояват известен негов отпор спрямо интелектуалния климат на Америка, където „европейският дух е неразбираем, а дори и безполезен“, разбирането му за Америка като „неартистична“ среда и впечатлението му за американските студенти като „не напълно развити интелектуално“. С това не искам да кажа, че Херберт проявява доста обичайната при мнозина от Изтока неприязън към Запада. Напротив, Херберт като човек, поет и интелектуалец е изцяло рожба на западната култура, ценности и манталитет, дори е с по-изострена „западна“ чувствителност поради сталинисткия режим в родината си. Известен негов отпор спрямо Америка иде преди всичко от „европеизма“ му и е типичен и за мнозина западноевропейски интелектуалци спрямо Америка. У Бодрияр например се смесват възхита и страх.

Почти всички биографи на Херберт отбелязват, че „не храни симпатия към революцията от 1968 година“. Но недостатъчно се изяснява какво точно значи „революцията от 1968 година“. Щом и полската критика не особено диференцирано говори за „революцията от 1968 година“, какво да говорим за България, която не само не разбра 1968 година през 1968 година, но и упорито продължава не просто да не разбира, но и да фалшифицира историята – не само за 1968 година.

А разбирането на „революцията от 1968 година“ въобще, дори след множеството нови изследвания, особено интензивно появили се около 40-годишнината през 2008 година, все още не е достатъчно диференцирано. Защото 1968 година значи различни неща в Прага и в Париж, във Варшава и във Вашингтон, в Белград и в Кьолн. И би могло да се каже, че революциите на Запад попречиха на революциите на Изток, и по-точно – на Пражката пролет, на чехословашката „нежна революция“.

И до днес малцина разбират защо светът допусна съветските и „братски“ танкове да влязат безнаказано в Прага на 21 август. Несъмнено и в САЩ, и в Париж гражданските размирици през 1968 година са имали и своите вътрешни причини. Виетнамската война и движението на Мартин Лутър Кинг достатъчно нажежаваха гражданския мир в САЩ през 60-те години, както алжирската война – във Франция.

Но само подстрекателствата на Кремъл, дори и скрити зад маската на загадъчно – екзотичния за Запада маоизъм, можеха да превърнат западните граждански напрежения в опасни локални или глобални революционни катаклизми. „Братските“ танкове можеха да влязат безнаказано от световната общност в Чехословакия само защото Кремъл обеща на Запада да вдигне своя чадър от подстрекателите си на Запад. И Западът успя без танкове да се справи със своите граждански неподчинения в тогавашната ситуация.

Но мнозина и до днес не разбират разликите между различните революции през 1968 година, а още по-малко тайната сделка за безнаказаното навлизане на „братските“ танкове в Прага и нейната цена. Изключително чувствителният политически Збигнев Херберт много добре и своевременно е разбрал тези неща. И затова в отпора му спрямо Америка има не само типично „европейска“ реакция, но и социална чувствителност, липсваща на западните – европейски или американски – либерали.

Изострената след 1968 година социална и политическа чувствителност на Збигнев Херберт не е отговор на „метафизическото нищо“, а на историческата нищета на света, както източния, така и западния.

Ян Блонски е напълно прав, когато казва, че *„Пан Когито не иска да живее в историята. Но не познава друго жилище. Осъден на телесност, нещо повече, горд със своята човешка обикновеност, той не може да избяга в небето на чистата поезия, при безличната истина, идеалното добро. Та нали е същество от плът и кръв, личност, а не знак“*.

Но едва ли са прави критици като друг от най-добрите интерпретатори на Херберт, Яцек Лукашевич, с твърдението си, че героят на Херберт е „отговор на метафизическото предизвикателството на нищото“, изхождайки от тезата на Блонски, че „на зова на нищото“ Херберт противопоставя фигурата на пан Когито.

Фигурата на пан Когито обаче **не е противопоставена на „метафизическото нищо“**, тя е противопоставена на историческата нищета, в която е „захвърлен“, на онази история, в която „не иска да живее, но не познава друго жилище“. И едва чрез това противопоставяне срещу историческата нищета на света пан Когито може да бъде съ- и противопоставен на една друга литературна персона, на една друга „ролева“ литературна личност – на господин Тест на Пол Валери.

Образът на господин Тест се появява за пръв път в текста на Пол Валери „Вечер с господин Тест“, публикуван през 1896 година в парижкото списание „Кентавър“. В изданието от 1926 година този текст е препубликуван заедно с още три текста за господин Тест, придружени от предговор, а в окончателното издание от 1946 са публикувани и останалите пет текста, които закръглят своеобразния фрагментарен „роман“ за господин Тест.

Появилият се през 1896 година първи текст за господин Тест е замислен още през 1894 година, две години след една „решителна криза“ (подобни на която са изживявали Паскал и Толстой) от нощта на 4 срещу 5 октомври 1892 година, когато Пол Валери решава да се отърси от всякакъв романтизъм у себе си, както и от всички идоли, които пречат на „чистото“ функциониране на мисълта, и да се посвети на търсенето на един общ интелектуален метод, на една „математика на интелекта“.

Плод на търсенето на тази „чиста“ мисъл е образът на господин Тест.

Свързвали са интелектуалната авантюра на господин Тест, това „чудовище на интелекта“, с аванюрата на европейската метафизика, с развитието на „чистото“ самосъзнание от Плотин през Декарт, Фихте и Кант до Хусерл, откривали са в неговата „обмисляща себе си мисъл“ (точно този образ използва Валери и в прочутото си стихотворение „Морското гробище“) сходство с Хусерловата феноменологична редукция.

Дестилирането на „чистата мисъл“ обаче не значи игнориране или елиминиране на телесно-чувственото. Пан Когито не трябва да се противопоставя на мозък Тест като противопоставяне на сетивно-чувственото на чисто-мисловното. Напротив, още в първия текст за мозък Тест е демонстрирано заспиването му като сетивно потъване в тялото, като достигане до предела на усещането за собственото тяло. Сам Валери говори за битката, която води у него „женската му чувствителност“ с „изцяло мъжката мисъл“. До „чистата“ мисъл се достига не чрез елиминиране на телесно-сетивното, а чрез преброждането му докрай.

Впрочем никак не е случайно, че името на „чудовището на интелекта“ е Тест; това име води най-напред към латинското *testis*, ядрото на телесната виталност. Но господин Тест не е образ на потентността като оплождаща сила, а на логическата omnipotentност като способност за различни възможности, като принцип на потенциална готовност и множественост, като безкрайна игра на различни възможности.

На тази игрова omnipotentност обръща внимание в своето есе за Пол Валери Т. С. Елиът: „Той можеше да се изявява в различни роли, но никога не се разтваряше в нито една от тях“. (Дали сам Елиът е бил импулсиран от Валери за своите лирически герои маски – от типа на Свиней или Пруфрок – и за самия концепт „персона“ е въпрос, който тук няма да поставям.)

Без съмнение създаването на лирически герой маска, на лирическа „персона“ като похват в „лириката на ролята“, както я нарича Ян Блонски по повод пан Когито, е форма на „дистанция“ на автора към лирическия герой.

Днес знаем добре, че дори в „аз“-изповедната лирика, „аз“-изказът не означава изказ на „аз“-а на автора, че „азът“ в лириката е също лирически герой, неидентичен с автора, независимо дали ще го наричаме лирически „аз“, лирически говорител, лирически герой или дори „автор“ (защото „автор“ е също една от възможните роли на всяка историческа личност). Затова може би Пол Валери е изпробвал своята концепция за „имперсоналността“ най-напред в прозата, където „той“-героят е станал вече традиционен похват, функция на всевиждащия, паноптичен разказвач.

„Имперсоналността“ се налага в модерната поезия по-късно от прозата. Пан Когито е несъмнено рожба на Мосю Тест като герой маска, към когото авторът търси дистанция, защото е само една от многото му възможни „роли“. Но Херберт не е имал нуждата от прозаически „той“-герой, от герой, който е обговорен преди сам да заговори като господин Тест. Неговият лирически герой пан Когито е едновременно разказан и разказващ, той мисли, докато е обмислян. В прозаическия герой Мосю Тест партиите на разказването за него и партиите от неговите „мисли“ са подредени сюкцесивно. У лирическия персонаж пан Когито внушението е за коекзистентност на говореното „за“ него и „от“ него.

И в модерната проза, и в модерната поезия героят маска, „той“-героят, към когото авторът е напълно „извънпоставен“, с подчертана дистанция към него, може би се е родил от драмата, от театралното изкуство. С други думи, и в „лириката на ролята“, и в имперсоналната проза „той“-героят е *dramatis personae*. Необходимостта от него е необходимост от дистанция на автора към казаното в текстовете му. И господин Тест, и пан Когито са рожби на тази необходимост, независимо от протовоположните авторски интенции – господин Тест е рожба на центростремителното желание да се създаде универсален метод на чистата мисъл, пан Когито е рожба на центробежното желание да се излезе отвъд визията на един статичен „универсален“ свят. Но творбите и на Валери, и на Херберт са преди всичко „инсценировки“, извеждане на „героите“ в едно обособено и дистанцирано от автора Пространство, на една имагинерна сцена.

Дете на Мосю Тест, пан Когито обаче е създаден не за да бъде идентичен с него, а за да отиде **отвъд** него. И пан Когито като господин Тест може би иска да живее в един свят отвъд социалното и историчното, но той знае, че няма друг дом освен социалното и историчното, в които е „захвърлен“. И той се изправя срещу този свят със своите истини, ценности и „добри съвети“. Ето два от тях:

*не трябва
да се подписва пакт
със злодея*

*нито да се очаква
че добрите намерения
ще доведат непременно
до благоприятни последици*

Но какъв е съветът на едно от манифестните стихотворения на Херберт, „Силата на вкуса“:

*Съвсем не се искаше прекалено силен характер
за нашия отказ несъгласие упорство
имахме частица от необходимата храброст
но всичко това бе само въпрос на вкус*

Кой знае какво би станало, ако по-умело и красиво ни изкушаваха

Последният стих предупреждава за възможни по-опасни изпитания – когато ще ни изкушават „по-умело и красиво“.

Но за какви „нови изкушения“ може да се говори при общности, които не усещат не-свободата си не дори в ползатени клетки, но и затънали до гуша в помийни ями от собствените си изпражнения, на „острова на копрофилите“?

Говорейки за пан Когито като противопоставен на „чистата мисъл“ на а-социалния и а-историчен мосю Тест чрез своето приемане на историята такава, каквата е, съвсем не искам да кажа, че пан Когито е някакав подобрен мосю Тест; подобно „прогресистко“ мислене е нерелевантно спрямо изкуството. Контрастната съпоставка само откроява различията, но не и духовната им ценност. По-голямата ефикасност на единия или другия персонаж в различни исторически и духовни контексти ги прави само различни, но не и по-добри или по-лоши като литературен персонаж и художествен похват.

Във всеки случай роденият и от известна неприязън към „неартистичната“ Америка пан Когито е оказал някакво въздействие върху „ненапълно развитите интелектуално“ американски студенти на гост-професора Збигнев Херберт, щом след появата на неговия лирически герой те дори започват да издават студентско списание „Pan Cogito“.

Искам да кажа, че докато Европа се е американизирала, и Америка донейде се е европеизирала. И то не в смисъл, че е изтребила местното на-

селение, както се случило преди векове, а че – поне в университетските кампуси – са попрочели нещо от европейските четива на пан Когито и гостуващия професор Херберт.

Един от най-добрите по-нови интерпетатори на Херберт, Яцек Лукашевич, определя пан Когито като „старовремски“ заради неговия „статичен, старовремски образ на света“, но неслучайно отправя тази си констатация към американския контекст на генезиса на пан Когито след 1968 година. Като образ маска пан Когито не е само „щит между поета и читателя“, той е и щит между поета и неговия герой, необходимата дистанция спрямо него, която означава, че неговата визия не е единственият възможен образ на света.

Към „нововремския“, динамизиран, релативизиран, фрагментиран и фрактален свят пан Когито гледа с погледа на може би „старовремски“, но нерелативизирани ценности. Ценности, които единствено могат да свържат „разпадналата се връзка на времето“. Вече не от името на пан Когито Херберт сочи някои от изворите на тези ценности:

*слушах старец, който рецитираше Омир по памет
познах хора изгнаници като Данте
видях в театъра всички Шекспирови пиеси*

През последния половин век някои интелектуалци с особено сладострастие обичат да изтъкват, че тоталитарните идеологии и властови практики, Сталин и Хитлер, са „плодове на Просвещението“. Може и да е така. Но не са единствените плодове на Просвещението. Омир, Данте и Шекспир са също плодове на Просвещението.

Пан Когито и Херберт са направили своя избор – *продължават да суфлират на властелините на света своите добри съвети*

*както винаги
винаги
без резултат*

Литературата няма алтернатива, тя няма избор, защото има само един избор – този, който е без изгледи за победа, *винаги без резултат*.

Изборът на пан Когито и Херберт.

Един стар български поет, Иван Хаджихристов, наричаше поезията – *ценни книжа, които не се котират на борсата на живота*.

ЛИТЕРАТУРА:

Валери 1946: Valéry, P. *Monsieur Teste*. Paris: Gallimard, 1946.

Елиът 1946: Eliot T.S. *Leçon de Valéry. Paul Valéry vivant*. Marseille, 1946.

Игов 1990: Игов С. 1968. // *Септември*, 1990, кн.8.

Лукашевич 2002: Łukasiewicz, J. *Zbigniew Herbert*. Warszawa, 2002.

Херберт 1974: Herbert, Z. *Pan Cogito*. Warszawa, 1974.

Херберт 1992: Herbert, Z. *Raport z oblężonego Miasta i inne wiersze*. Wrocław, 1992.

Херберт 2000: Херберт, З. *Силата на вкуса*. (Прев. Вера Деянова). София, 2000.

Херберт 2001: Херберт, З. *Пан Когито*. (Прев. Димитрина Лау-Буковска). София, 2001.

SŁOWA – KLUCZE TWÓRCZOŚCI POETYCKIEJ POŚWIĘCONEJ MUZYCE CHOPINA

Barbara Tomalak

Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej

The analysis of the corpus of texts devoted to Frederic Chopin and the presentation of key-words of that poetry allow us to unveil imaginary sets which are not entirely conscious and which are based on sometimes far-fetched associations firmly rooted in the cultural tradition. “Semantic common-places” – the term used in the analyses refers to phenomena which are not the elements of the language of a particular author, but belong to the subject in question, i.e. to Chopin and his works. A literary topic circulated in a culture combines a certain amount of such common-places which appear in particular realisations. In the case of Chopin as a literary subject, 29 poems have been analysed written between 1865 and 2010 (written by the most outstanding Polish poets).

In her analysis the author identifies the following common-places: art, landscape, folklore, national struggle for liberation and the romantic paradigm. One can observe a dense coverage of the system of overlapping semantic common-places in the poems which refer to the same or similar key-words. This clearly proves the existence of certain patterns and stereotypes. One can also attempt to formulate a traditional stereotype of Polishness built up upon the respected romantic tradition. Yet the statistic analysis of the texts shows some phenomena which are surprising from the perspective of the romantic stereotype and which require further discussion.

Key words: semantic common-place, art, landscape, folklore, struggle, Romanticism.

Pojęcie słów-kluczy, wprowadzone przez Pierre`a Guirauda, odnoszące się do specyfiki twórczości danego autora, służy głównie badaniu osobniczego idiolektu, zwłaszcza w odniesieniu do pojawiania się nieuświadomionych zespołów wyobraźniowych, motywowanych przez podprogowe treści nieświadomości, bazujących na odległych nieraz asocjacjach i nie poddających się racjonalnej analizie. Można je wyodrębnić w skomplikowanym procesie tworzenia i porównywania list frekwencyjnych ułożonych na podstawie słów składających się na badany materiał językowy oraz słów języka literackiego, właściwego dla danego języka narodowego (w naszym przypadku polszczyzny

używanej w codziennym komunikowaniu się w szkołach, urzędach i placówkach kultury).

Moim celem jest jednak wstępne i (z konieczności) pobieżne przeanalizowanie – nazwijmy je tak roboczo – powszechników semantycznych, które nie są właściwością języka konkretnego autora, ale przynależą do poruszanego tematu. Uczyńmy założenie następujące: wyraziście sformułowany temat literacki, zwłaszcza jeśli dłużej znajduje się w kulturowym obiegu, gromadzi określoną (ale podlegającą pomniejszym fluktuacjom) liczbę takich powszechników, które go „obsługują” w potocznych realizacjach. Myślę, że łatwo byłoby wskazać powszechniki dla tematu „miłość”, „wojna” czy choćby „piłka nożna” albo nawet „Ameryka”. W tematach stricte literackich wygląda to trochę inaczej: mówimy na przykład o wyznacznikach stylu romantycznego i jako charakterystyczny przykład wymieniamy typowe słownictwo pojawiające się w utworach tego okresu. Kazimierz Wyka, wybitny polski krytyk i historyk literatury, rozważając metodologiczne konsekwencje koncepcji Guirauda (1969), zauważa, że łatwiej poddają się procedurom badawczym „style, poetyki oraz indywidualności oparte o zasadę obrazu i skojarzenia”, gdyż wówczas słowo-klucz uruchamia całe łańcuchy skojarzeniowe, a ponadto wraz z innymi słowami-kluczami tworzy „zespoły”, całą siatkę semantycznych oddziaływań, w wyniku których słowa wzajemnie się objaśniają i wzmacniają w procesie zintensyfikowanej interferencji znaczeń. Wyka uważa, że traktowanie takich „zespołów” jako językowego odbicia Jungowskich archetypów (jak twierdzi Gaston Bachelard) jest nadinterpretacją zjawiska i że nie trzeba odwoływać się do nieświadomości, żeby próbować je zrozumieć, gdyż „w każdym stylu, tak ponadindywidualnym jak jednostkowym, wytwarza się coś na podobieństwo kodu poetyckiego, wytwarza się zespół sygnałów stylistyczno-językowych o określonym układzie i skuteczności artystycznej”. Wystarczy zatem znajomość właściwego kodu. W tej kwestii nie do końca zgadzam się z profesorem, w swojej książce *Imiona róży* (2006) udowadniałam, że symbole towarzyszące róży, traktowanej tutaj jako słowo-klucz, występują w polu semantycznym róży w sposób nieumotywowany, z niepodważalnie większą częstotliwością (2,5 razy częściej) niż w tekście kontrolnym, i że objaśnienie tego fenomenu wykracza poza uwarunkowania językowe.

Problematyka badań dotyczących słów-kluczy jest rozległa i inspiruje badacza do własnych poszukiwań, toczonych na obrzeżach oficjalnej wykładni pojęcia pola wyrazowego, przyjmowanej i rozwijanej w ślad za J. Trierem i L. Weisgerberem.

Przedmiotem moich obserwacji jest antologia polskich wierszy poświęconych Fryderykowi Chopinowi i jego twórczości. Tematem, w rozumieniu przywołanym wcześniej, będzie zatem muzyka Chopina.

Przyjmujemy, że słowa-klucze badanej poezji odnoszą się do tematu i nie będą rozpatrywane jako przejaw indywidualnej ekspresji poetyckiej. Z konieczności przedstawiona statystyka słownikowych użyć jest w przybliżeniu jedynie dokładna, a formułowane w oparciu o tak opracowany materiał wnioski i opinie w dużej mierze intuicyjne, co jednak nie podważa ich wiarygodności. Oczywiście, chcąc rzetelniej przedstawić temat, należałoby ułożyć wspomniane wcześniej listy frekwencyjne i dokonać skomplikowanych obliczeń, ale wydaje się, że nawet tak pobieżny ogląd pozwala na poczynienie pewnych ciekawych spostrzeżeń.

Badaniem objętych zostało dwudziestu autorów i dwadzieścia dziewięć wierszy, powstałych między 1865 a 2010 rokiem, znajdujących się w antologii (w formacie elektronicznym) według wyboru Janusza Nowosada: *Chopin w poezji polskiej* (Nowosad 2010). Najwartościowszym i najbardziej rozpoznawalnym wierszem w antologii jest, znany z programu szkolnego, *Fortepian Szopena* Cypriana Kamila Norwida (Norwid 1973: 97). Tego samego autora zamieszczono także fragment poematu *Promethidion* (Norwid 1997: 11). Pozostali autorzy to: Kornel Ujejski: fragment wiersza *Marsz pogrzebowy* (Ujejski 1866: 5); Maria Konopnicka: *Gdy polonez chopinowski* (Kobyłańska 1949), *W rocznicę Chopina* (Konopnicka 1915: 113); Kazimierz Przerwa-Tetmajer: *Cień Chopina* (Przerwa-Tetmajer 1987: 30), *Mazurek Chopina* (Tuwim 1957: 404); Artur Oppman: *Koncert Chopina* (Oppman 1958: 146), *Preludium* („Czas” 1899: 2); Leopold Staff *Zniszczenie pomnika Chopina* (Staff 1950: 343), *Nonsens* (Staff 1980: 883), *Mieszczuch* (Staff 1950: 328); Kornel Makuszyński: *Chopin do Ojczyzny wracający* (Makuszyński 1988: 218); Jarosław Iwaszkiewicz *Chopin* (Iwaszkiewicz 1982: 45); *Spotkanie* (Iwaszkiewicz 1967: 53); Kazimierz Wierzyński: *Szopen* (Wierzyński 1981: 245); Władysław Broniewski: *Mazurek Szopena* (Broniewski 1966: 183), Stanisław Baliński *Ojczyzna Szopena* (Baliński 1941: 29); Konstanty Ildefons Gałczyński: *Spotkanie z Chopinem* – fragment wiersza *Niobe* (Gałczyński 1979: 442); Marian Piechal: *Nuty Chopina* (Piechal 1986: 74), Roman Brandstaetter: *Żelazowa Wola i Śmierć Chopina* (Brandstaetter 1987); Leopold Lewin: *Mickiewicz słucha Chopina* (Lewin 1956: 145); Jan Twardowski: *To wszystko trwa jak Chopin* (Twardowski 1988: 18); Jerzy Hordyński: *Nokturn Fis-dur Chopina* (Hordyński 1961: 28); Anna Kamińska: *Chopin na bruku* (Kamińska 1959: 30); Wanda Chotomska: *Preludium deszczowe i W Żelazowej Woli* (Chotomska 1984); Jerzy Zajaczkowski: *Zaczarowany fortepian* (Nowosad 2010: 38).

Nasze „powszechniki semantyczne” będą przekrojem przez cały korpus badanych tekstów. Z założenia nie definiuję tutaj ich rozmiaru, gdyż pod uwagę należy brać w razie potrzeby zarówno cały wiersz, jak i dwuwersowy fragment. Istotne będzie raczej występowanie w kolejnych wierszach tych samych (lub

podobnych, synonimicznych) zespołów słów-kluczy, które dają początek łańcuchom asocjacyjnym i pozwalają zamknąć się w pewnym obszarze tematycznym, stanowiącym jakiś aspekt tematu głównego, czyli chopinowskiej muzyki. Moja propozycja dotyczy zjawisk najbardziej rzucających się w oczy, co może być wyborem subiektywnym. Nie zamykam zatem listy. A oto powszechniki, którym się przyjrzymy: sztuka; krajobraz; folklor; walka narodowo-wyzwoleńcza; paradygmat romantyczny.

Tematem poezji poświęconej Chopinowi jest oczywiście muzyka fortepianowa. W całym korpusie tekstów słowa takie, jak: fortepian (12 użyc), muzyka (14 użyc), grać (23 użycia) zostały jednak zdominowane przez inne instrumenty: dzwony [i dzwonki] – (9 użyc); skrzypce (1 użycie), bas (1 użycie), trąbki (1 użycie), bassetla (1 użycie), lira (1 użycie), lutnia (1 użycie), harfa (1 użycie), organy (1 użycie), fujarka (1 użycie), surma (1 użycie), pianino (1 użycie), klawikord (1 użycie), bęben (1 użycie); piosenka [piosenka, pieśń, pienie, śpiew i podobne] – (24 użycia); śpiewać (12 użyc). Mamy do czynienia ze zjawiskiem złożonym: z jednej strony wariacje na temat instrumentu (w sumie 22 różne użycia) oraz odwołanie się do piosenki, która może świadczyć o głosowej, nie instrumentalnej realizacji (śpiewać), ale może też (i analiza to potwierdza) nawiązywać do tradycyjnego nazywania piosenką (czy pieśnią) poezji lirycznej, co wskazuje na konotacje romantyczne, ale i na intersemiotyczny przekład muzyki na słowa. Z drugiej strony fortepian jest w korpusie tekstów obecny w o wiele większym stopniu na zasadzie *pars pro toto*: klawisze (i klawiatura) występują aż 23 razy! Podobnie, choć nie tak często, występują w tej roli struny i wieko. Oto przykłady:

A to jeszcze kłóć się klawisze [...] (C. K. Norwid, *Fortepian Szopena*)

Nad rebusem klawiszy pochylił się nisko, (A. Oppman, *Koncert Chopina*)

I klawisze znowu klękną pod palce aniołów. (K. Wierzyński, *Szopen*)

Po sercach, o przyjaciółko,
Biją nas białe klawisze. (W. Broniewski, *Mazurek Szopena*)

[.....] życie
[...] w strunach milczących jak krew w żyłach płynie, (M. Piechal, *Nuty Chopina*)

Krzyczy gardło szerniałe, grzmi wieko otwarte: (K. Wierzyński, *Szopen*)

Istotne jest jeszcze coś innego, mianowicie upodmiotowienie klawiszy, potraktowanych jako organ ludzki:

Którego ręka...dla swojej białości
Alabastrowej – i wzięcia – i szyku –
I chwiejnych dotknięć, jak strusiove pióro –
Mieszała mi się w oczach z klawiaturą
Z słoniowej kości... (C.K. Norwid, *Fortepian Szopena*)

Jakby sprzęgał swą duszę, czarem czy miłością
Z tą czarną i z tą białą martwą, zimną kością,
I śmiertelną umowę zawierał tajemnie:
Ja wezmę twoje życie, weź moje ode mnie. (A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Podobnie dzieje się ze strunami i klawiszami, które podlegają personifikacji:

Rozmawiają z sobą struny cztery [...] klóćą się klawisze (C.K. Norwid. *Fortepian Szopena*)

Niech się palce połamią i struny ogłuchną, (K. Wierzyński, *Szopen*)

Kolejnym ważnym zjawiskiem jest synestezyjne pomieszanie sztuk, a także zmysłowych doznań („Gdyby fiołki i konwalie / Zamiast pachnąć grać umiały, / Byłaby to muzyka Szopena” w wierszu *Nonsens Staffa*; „Muzyka blasków” w wierszu *Zniszczenie pomnika Chopina Staffa*). Dominuje wizualizacja muzyki, przekład na obraz, choć pojawia się również motyw rzeźby, jeden raz, u Norwida.

On oczy ma zamknięte. Lecz nie gra. Maluje.
Przypomnił jakiś obraz: [...] (A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Wyeksponowane zostały związki muzyki Chopina z literaturą romantyczną a także z podaniem etnogenetycznym („Polska – przemienionych kołodziejów”, dwukrotnie wymienione w wierszu Norwida nawiązanie do podania o Piaście), z folklorem („- o białej narzeczonej, / - i o koniusze biednym”, w wierszu Broniewskiego), co również wiąże się z paradygmatem romantycznym, którym zajmiemy się później. Widać, że powszechnik semantyczny obejmujący sztukę cechuje się złożonością i bogactwem odniesień. Wielość instrumentów przywołanych dla wystąpienia swoistego fenomenu, jakim były koncerty Chopina, potwierdza tylko to, co znajdujemy w relacjach zachwyconych słuchaczy: niemożność znalezienia słów oddających wrażenie, jakie wywierała ta muzyka. Wydaje się, że poprzez zwielokrotnienie instrumentów i wydawanych przez nie dźwięków opis poetycki próbuje zasugerować właśnie tę niewysławialność i nie poddające się analizie przeżycie, jakie było udziałem słuchającego.

Najciekawszymi słowami-kluczami będą tutaj, obok „fortepianu” i „klawiszy”, „piosenka” („piosnka”) i „śpiewać”. „Piosenka” uruchamia kilka

łańcuchów asocjacji. Pierwszy z nich to wokalna realizacja, w szczególności odnosząca się do folkloru:

Przypomnił jakiś obraz: wieś w gruszkowych sadach,
 Bose dzieci na progach, malwy na lewadach,
 Roześmianą dziewczynę w kalinowym wianku,
 [.....]
 I widok, jakby wstążką, owinał piosenką.
 Dziwna piosenka, wszystkim słuchaczom przyjemna,

Ktoś myśli: to znad Ikwy, inny ktoś: znad Niemna,
 Jeszcze komuś od Wisły gra echem znajomem,
 Jakby ją dzieckiem słyszał pod rodzinnym domem:
 A to tylko tak szumi liść na polskim drzewie,
 A to tylko tak pluszcze polski deszcz w ulewie,
 A to tylko tak tęskni serce po tym wszystkim:
 Za kamieniem przydrożnym – za niebem – za listkiem.

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Cytowany fragment wiersza pokazuje dalsze skojarzenia. Drugi łańcuch asocjacji wiąże się z piosenką rozumianą jako wiersz liryczny, z konkretnym przełożeniem na paradygmat romantyczny: „piosenka” znad Ikwy odnosi się do twórczości Juliusza Słowackiego, „piosenka” znad Niemna – do twórczości Adama Mickiewicza. Trzeci łańcuch spina elementy kolejnego powszechnika semantycznego, krajobrazu. Jak widać, zestawy słów-kluczy warunkują się i motywują wzajemnie. Przyjrzyjmy się z kolei krajobrazowi. Dominuje krajobraz przedindustrialny, powszechnie występujący nawet we współczesnych wierszach o Chopinie:

Jakichś ornych pól szerokich, (M. Konopnicka, *Gdy polonez chopinowski*)

Na wiejskie gaje, na kwietne sady,
 Na pola hen, / [...] Słucha jak szumią nad rzeką lasy (K. Przerwa-Tetmajer, *Cień Chopina*)

Wieś w gruszkowych sadach (A. Oppman, *Koncert Chopina*)

[...] w polu pastuchy / [...] w ugorach jałowiec, (K. Wierzyński, *Szopen*)

Pójdzie piaszczystym traktem, (W. Broniewski, *Mazurek Szopena*)

Przyleciały do niego mazowieckie wierzby (R. Brandstaetter, *Śmierć Chopina*)

A potem krążę po parku / I szukam wierzby nad Utratą. (R. Brandstaetter, *Żelazowa Wola*)

nad Mazowszem lasów i pól, (J. Zajączkowski, *Zaczarowany fortepian*)

Krajobraz ten jest zasadniczo krajobrazem wiejskim, dwukrotnie pojawia się obraz parku i jeden raz miasto (A. Kamińska, *Chopin na bruku*). Dominują las, drzewa, „zieleń” i kwiaty. W jednym z wierszy, opisującym pobyt Chopina

z George Sand w Valldemossa na Majorce (K. Wierzyński, *Szopen*), pojawiają się drzewa tak egzotyczne, jak cyprysy, laury, mirty i drzewo pomarańczowe, w pozostałych dominuje jednak „naszość”: „nasza brzoza”, „wierzby nasze”, „liść na polskim drzewie”, „polski deszcz”, w przeciwieństwie do „obcej gdzieś krainy”, „cudzego nieba”, „cudzego wiatru”. Najczęściej pojawia się wierzba (6 razy), brzoza (2 razy), dąb (2 razy) i pojedynczo: świerk, osiny, gruszkowe sady. Wśród kwiatów najczęstsza jest malwa (4 razy), bez (3 razy), fiołki, konwalie i georginie występują pojedynczo. Pojawia się w opisie krajobrazu „wieś w gruszkowych sadach” i pojedyncze chaty wiejskie: „dom modrzewiowy wiejski” (C.K. Norwid), nieraz tylko zasugerowane raczej niż pokazane: „bose dzieci na progach”, „jaskółcza śpiewa nad nim strzecha” (K. Makuszyński). Są także dworki szlacheckie: „Stary szpinet, stary dwór” (K.I. Gałczyński), „biały dworek stoi nad rzeczką” (W. Chotomska), „Fortepian stał w dworku małym / na Mazowszu” (J. Zajączkowski). Z innych budynków wymienić można by kościoły, obecne jednak raczej symbolicznie poprzez głos dzwonów i dzwonek, przywoływanych w tekstach wielokrotnie, jak wspominałam o tym wcześniej. Krajobraz nawiązuje zarówno do folkloru, jak i do paradygmatu romantycznego – w tym drugim wypadku jest to przykładowo krajobraz zainspirowany twórczością Mickiewicza: „podkowieńskie jary”, „niemeńska fala”, „westchnienia litewskiego boru” (L. Lewin, *Mickiewicz słucha Chopina*). Za ciekawostkę może być uznana obecność ptaków (inne zwierzęta nie wstępują), są to jaskółki (2 razy), skowronki (2 razy), orły (2 razy) oraz pojedynczo: kruki, wrony, żurawie, (dzikie) gęsi, bociany, sowy, przepiórka i słowik – łącznie 14 użyć. Najliczniej jednak, bo aż 4 razy, pojawiają się świerszcze, częsty, jak widać, element polskiego krajobrazu: „świerszcz złoty” (W. Wierzyński), „chórem świerszczów głośnym gra polana” (K. Makuszyński), „świerszczy granie” (J. Zajączkowski), „świerszcze nad rzeką” (W. Chotomska). Krajobrazowi przypisana jest dość często pora dnia, a nawet roku. Na wieczorną lub nocną porę wskazują aż 32 cytaty. Noc występuje 9 razy, zmierzch, wieczór, ciemność, zmrok 13 razy, gwiazdy i księżyc – 10 razy. Ranek, świt i dzień występują tylko 6 razy. Pora roku wskazana została czterokrotnie i za każdym razem jest to jesień, choć oczywiście obecność kwiatów i ptaków pośrednio świadczy też o wiosnie. Co zatem należy uznać za słowa-klucze krajobrazu? Wydaje się, że stereotyp krajobrazowy najdobitniej ukazują chaty (wieś) i dworki, drzewa (wierzby), kwiaty (malwy), ptaki (duża liczba wariantów, ale raczej kojarzone z wsią i polem), świerszcze, pora wieczorna (pora nocna), księżyc i gwiazdy. Intuicja podpowiada, że model ten jest w znacznym stopniu proveniencji romantycznej, został przywołany wtórnie, gdyż łatwo go rozpoznać, a ponadto kojarzy się z czasem, w którym Chopin żył i tworzył.

Zestawienie Chopina z „mazowieckimi wierzby” (R. Brandstaetter) stanowi pewien stereotyp, ale już za mniej rozpoznawalny należałoby uznać jego związek z malwami czy świerszczami, dopiero badania statystyczne tekstów pomagają go ujawnić.

Kolejnym powszechnikiem semantycznym jest folklor. Motywy ludowe (i ziemiańskie) dominują w antologii nad powstańczymi, pojawiając się w dziewięciu wierszach, podczas gdy powstańcze tylko w siedmiu. Liczne cytaty przytoczone powyżej przedstawiają przykłady odwoływania się do ludowości, w związku, na przykład, z krajobrazem. Wspominałam także o związkach z podaniem o Piaście i z baśnią, w odniesieniu do literatury romantycznej inspirowanej folklorem. Ludowość pojawia się nie tylko za sprawą krajobrazu („poła hen”, „dom modrzewiowy wiejski”, „jaskółcza strzecha”, „malwy i bez”, „wierzby płaczące”), ale poprzez ludzkie zatrudnienia i zabawy:

[...] żniwiarzy w pole woła przepiórka	(W. Chotomska, <i>W Żelazowej Woli</i>)
Jak się wóz drabiniasty z użątkiem wynurza...	(L. Lewin, <i>Mickiewicz słucha Chopina</i>)
[...] roztęsknią się w polu pastuchy	(K. Wierzyński, <i>Szopen</i>)
Bose dzieci na progach, [...]	(A. Oppman, <i>Koncert Chopina</i>)
Roześmianą dziewczynę w kalinowym wianku	(A. Oppman, <i>Koncert Chopina</i>)
Jak Panna Młoda z družbą na weselu tańczy,	(L. Lewin, <i>Mickiewicz słucha Chopina</i>)

Mamy w wierszach również sporo nawiązań do muzyki ludowej, co jest niewątpliwie odzwierciedleniem faktu, że Chopin w swoich kompozycjach wyraźnie sięgał do inspiracji mazurkami, oberkami i kujawiakami rodem z Mazowsza (57 mazurków Chopina!):

Jak brzęczą skrzypce, jak huczą basy, / Z odległej wsi.	(K. Przerwa-Tetmajer, <i>Cień Chopina</i>)
mazurska, kujawska nuta / wraca do nas, serdeczna,	(W. Broniewski, <i>Mazurek Szopena</i>)
Ziemia twojej muzyki.	(R. Brandstaetter, <i>Żelazowa Wola</i>)
cała ziemia tutaj śpiewa mazurka.	(W. Chotomska, <i>W Żelazowej Woli</i>)
I fujarkę zaklął pastuszą,	(J. Zajączkowski, <i>Zaczarowany fortepian</i>)
[...] chłopskiej muzyki, / z jej zawadiackim refrenem.	(L. Staff, <i>Mieszczuch</i>)

Wszystkie te muzyczne sugestie są, co bardzo rzuca się w oczy, ogólnikowe. Autorzy wierszy z łatwością przechodzą do sformułowań jeszcze ogólniejszych.

Wyrażał ciębie nie brząz, lecz powietrze
Drżące dźwiękami, co od marzeń lepsze

(L. Staff, *Zniszczenie pomnika Chopina*)

On ci jest bowiem, który uczył brzozy
Płakać i śpiewać nauczył skowronki,
[.....]
I słuchaj, jak jest Polska rozśpiewana,
Jak sercem bije w twojej rytm ballady,
Jaką słodyczą głosów wielbi Pana,
Jak twoim dźwiękiem szemrzą wód kaskady,
Jak chórem świerszczów głośnym gra polana,
I polska nawet śmierć, gdy duszę bierze,
Nie milczy, ale śpiewa swe pacierze.

(K. Makuszyński. *Chopin do ojczyzny wracający*)

zaklął w klawisze śpiew –
wschody słońca, gwiazdy, szum boru,
krople deszczu, rozmowy drzew.

I fujarkę zaklął pastuszą,
Wiatr jesienny i świerszczy granie.
I marzenie, i serce, i duszę,
I tęsknotę, i uśmiech, i łkanie.

(J. Zajączkowski, *Zaczarowany fortepian*)

Ścierają się tutaj dwie różne koncepcje uwznioślenia znaczenia twórczości Chopina dla polskiej kultury. Pierwsza z nich znajduje wyraz w wierszu Makuszyńskiego, przedstawiającym kompozytora jako Wielkiego Nauczyciela dźwięków, który „rozśpiewał” Polskę – nie tylko ludzi, ale i całą przyrodę. Z kolei Zajączkowski pokazuje go jako Wielkiego Ucznia, który czerpie swoją muzykę z otaczającej go rzeczywistości (mieści się w tym i inspiracja twórczością ludową, i zjawiskami przyrody), chłonie dźwięki i swoim kunsztem przekształca je w wielką sztukę.

Ciekawostką, której nie wyróżniłam jako osobnego powszechnika, jest „dziewczyna”, występująca we wszystkich zestawach w sposób całkowicie, moim zdaniem, nieumotywowany. Obecność dziewczyny w folklorze jest znacząco częsta, charakterystyczna zwłaszcza w kontekście wyeksponowanego wątku ludowego:

Roześmianą dziewczynę w kalinowym wianku

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

I rozplakanej słucha dziewczyny, jej skarg, jej łez

(K. Przerwa-Tetmajer, *Cień Chopina*)

- o białej narzeczonej, / - i o koniusze biednym,

(W. Broniewski, *Mazurek Szopena*)

Jak Panna Młoda z drużbą na weselu tańczy,

(L. Lewin, *Mickiewicz słucha Chopina*)

Słucha, jak śpiewa słowik, jak dziewczyna nuci,

(J. Iwaszkiewicz, *Chopin*)

Dziewczyna nie przynależy tylko do folkloru, jak to wynikałoby z przytoczonych wyżej cytatów, świadczą o tym kolejne przykłady:

Chopinowska piosnka płynie
 Spod dziewczęcych rąk,
 [.....]
 I dziewczyna rozmarzona
 [.....]
 Zapomniała w śnie dziewczyna

(A. Oppman, *Preludium*)

Czytamy: „spod rąk”, a zatem nie o śpiew chodzi, lecz o grę na fortepianie! „Rozmarzona” dziewczyna nie pojawia się tym razem w kontekście malw, bzu i bosych dzieci, lecz w „uściskach białych anielic” i w „upojenia mgle”. Podobnie jest w dalszych cytatach:

Panienczka, panienczka / Czesze złoty włos,

(K. Przerwa-Tetmajer, *Mazurek Chopina*)

Kontekstem jest tu co prawda *Świtezianka* Mickiewicza, ale to tylko literacki sztafaż, świadczący o związkach nie z folklorem, lecz raczej z tradycją romantyczną literacką.

Lub jak wyrzut w źrenicach tych ślicznych panienek,
 Którym grywał do tańca młodziutki Szopenem.

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Powszechnik ludowości jest dość schematyczny, słowa-klucze rozpoznawalne. Są to z pewnością mazurek, fujarka pastusza (i inne chłopskie instrumenty muzyczne, wymieniane pojedynczo, ale, jak wcześniej podawałam, licznie), „nucąca” („rozpłakana”, „roześmiana”) dziewczyna („Panna Młoda”, „biała narzeczona”), „bose dzieci”, a także te postrzegane jako ludowe elementy krajobrazu, wymieniane wcześniej: „malwy i bez”, „jaskółcza strzecha”, „dom modrzewiowy wiejski”. Zestawy słów-kluczy w obrębie ludowości pokrywają się, co jest zrozumiałe, gdyż i sztuka („chłopska muzyka”), i krajobraz („wiejskie gaje, kwietne sady”), i folklor („Panna Młoda z družbą na weselu tańczy”), i twórczość poetów romantycznych z ich fascynacją ludem sytuują się w obrębie tego samego paradygmatu, rozumianego szeroko jako obraz wsi w literaturze i sztuce.

Kolejnym powszechnikiem jest tradycja walki narodowo-wyzwoleńczej, nawiązująca do powstania listopadowego, w późniejszej poezji także do powstania styczniowego oraz do wojen XX wieku, a nawet, cofając się w czasie, do wojen II Rzeczypospolitej („orle szumy” i „chorągwianych piór szelest” w wierszu Konopnickiej; „husarz szeptał przed śmiercią koronki” w wierszu Makuszyńskiego). Muzyka Chopina, owe „armaty ukryte w kwiatach”, jak wyraził się Robert Schumann w 1836 roku, okazuje się formułą wyjątkowo

pojemną dla patriotycznych uniesień, poświęcenia w walce i gwałtowności patriotycznych zrywów. Sama terminologia daje do myślenia: w antologii słów odnoszących się do śmierci, grobu, trupów, trumien, pogrzebów jest aż 53, znacząca ich część dotyczy tradycji powstańczej i poniesionych klęsk:

Nie śmie dotknąć klawiszów , by nie trysły łzami,
By się w krew nie rozlały źródłiskiem czerwonym,
Gdzie szarżuje, jak w przepaść, szwadron za szwadronem,
Gdzie stracone kompanie i działa za działem
Runą z ostatnim: „naprzód!”, z ostatnim wystrzałem
I zatargną łoskotem odrętwiałe ludy
Jak do miliona grobów walące się grudy.

[.....]
Biją dzwony pogrzebne od krańca do krańca
[.....]
A z lamentu tych dzwonów jak śmierć się wywija
Taka straszna tęsknota...wszystkich – i niczyja!
Taki żal, który w serce jak w trumnę kołata,

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

W pustą noc, w ciemność zguby, w jej zmrok nierozumny,
Rozwalać pięścią groby i rozbijać trumny,
Piszczelami bić w bęben, kością przez klawisze,
Wskrzeszać śpiących i pędzić!

[.....]
Kawalerię szkieletów, konie zmartwychwstałe,
Jak lecą, złe i mściwe, po śmierć i po chwałę
Jak rzą do krwi, co jątrzy, krwi, co rzeką wali!

[.....]

Cały świat jak przerażać do dna klawiatury,
Biec do grobów i trupy wywlekać do góry,
[.....]
Gdyż już lecą, gdy widać, gdy słysząc, jak dzwoni,
Jak krzyczy cała Polska:
– To oni! To oni!

(K. Wierzyński, *Szopen*)

W dwóch zacytowanych wierszach dominują wyznaczniki stylu romantycznego, a opis narodowej martyrologii hiperbolizuje rozmiar nieszczęścia, mnożąc góry trupów, rzeki krwi, „miliony” grobów i utożsamiając ze sobą śmierć i chwałę, wymieniane jednym tchem.

Pojawiają się również próby rozciągnięcia tej wizji na okresy wcześniejsze (o czym wspomniane zostało powyżej) i późniejsze:

I dalej znoszą dla niej, pod niebem nieszczęścia,
 Śmiertelny chłód wygnania na mongolskich mrozach.
 I w nowe idą piekło, zaciskając pięści,
 Na dno upodleń ludzkich w niemieckich obozach.

I dalej o nią walczą na Norwegii śniegach,
 I na piaskach Egiptu w rozpalonym wietrze,
 Umierają samotnie w galijskich szeregach,
 I w Anglii, wiecznie wolnej, wznoszą się w powietrze.

(S. Baliński, *Ojczyzna Chopina*)

Słowa-klucze to, według częstości występowania: śmierć (agonia) – 16 razy, grób (kurhan) – 14 razy, trup (szkielet, piszczele, czaszki) – 11 razy, trumna (urna) – 10 razy. Określenia odnoszące się do wojennych zmagania pojawiają się rzadko („Jak broni się w okopie garnizon powstańczy” w wierszu Lewina). Inne cechy charakterystyczne to niewielka w tym kontekście ilość słów eksponujących polskość. Polska (Pospolita - Rzecz, matka, ojczyzna, kraj nasz, kraj ojców, „romantyczna Pani”) występuje łącznie 17 razy, Warszawa – 4 razy, Wisła – 3 razy, Mazowsze – 2 razy. Mamy także po jednym przykładzie „polskiej duszy”, „polskiej śmierci”, „polskiego drzewa” i „polskiego deszczu”.

Ostatni rozpatrywany zestaw słów-kluczy wiąże się ściśle z paradygmatem romantycznym. Najbardziej rzucającymi się w oczy odwołaniami do tradycji romantycznej są niewątpliwie postacie z epoki:

Polski klub. Na fotelach samych gwiazd elita:
 Mickiewicz i Słowacki, księżę Adam, [...]
 [.....]
 Dembiński i Dwernicki, Ursyn srebrnobiały,
 Książ Jęłowicki obok księżny Wirtemberskiej,
 Nabelak w krwawych pąsach łuny belwederskiej,
 I chmurny, jak dźwięk jego pieśni ukraińskiej
 Brat ludu, wróg monarchów i książąt, Goszczyński.

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Mickiewicz i Słowacki pojawiają się w innych jeszcze wierszach: wiersz Iwaszkiewicza *Spotkanie* przedstawia Chopina i Słowackiego, wiersz Lewina *Mickiewicz słucha Chopina* przedstawia Chopina i Mickiewicza. Oprócz postaci opisywane są również wydarzenia z epoki, takim wydarzeniem z pewnością jest koncert w wierszu Oppmana, roztrzaskanie o bruk fortepianu Chopina w wierszu Norwida, czy wreszcie pogrzeb kompozytora (K. Ujejski, *Marsz pogrzebowy*) i, oczywiście, wszystkie wzmianki o powstaniu listopadowym. Bardziej jednak istotne aniżeli odwoływanie się do historii są nawiązania literackie. Mamy do czynienia wręcz z inkrustacją postaciami literackimi salonu, w którym dostojni emigranci słuchają chopinowskiego koncertu:

Na fotelach... ksiądz Robak... zmienna Telimena...
Wallenrod... Gustaw... Konrad z bazylińskiej celi...
Piast Dantyszek... ksiądz Marek... Kordian i Anelli...

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Konrad pojawia się ponownie w szaleńczym zrywie żywych, martwych i aniołów, będącym przełożeniem tak zwanej Małej Improwizacji z *Dziadów* Mickiewicza na czyn zbrojny:

Alarm! Zbudźcie się martwi! Do ręki piszczele!
Trąbić surmę ostatnią [.....]
Anioły zakuć w pancerz, niech staną szwadronem,
Rekruci bóstw przy ludzkim nieszczęściu szalonym,
Z Bogiem lub mimo Boga! Podajcie mi szpadę.
Otrąbić szturm! Ja wiodę. Ja jestem Konradem.

(K. Wierzyński, *Szopen*)

Niewątpliwie potężny prąd duchowy, jakim był romantyzm, znalazł odzwierciedlenie w przedstawianiu w wierszach aniołów, dusz, cieni, widm, marzenia, gry wyobraźni:

Idzie nocami cień jego blady –

(K. Przerwa-Tetmajer, *Cień Chopina*)

Każę mu być aniołem albo szaleć w walce –

(A. Oppman, *Koncert Chopina*)

Dawne widma, sny...
[.....]
Biorą białe anielice
Ją w uściski swe,
I nad ziemią wzłata ona
W upojenia mgie. (A. Oppman, *Preludium*)

A za nim Chopin w roju cieniów kroczy...
Duch, wiecznie żywy i tak roztęskniony, (K. Makuszyński. *Chopin do ojczyzny wracający*)

Anioły przy klawiszach stanęły milcząco
[.....]
Płynąć trzeba tym drugim nadświatowym brzegiem,

(K. Wierzyński, *Szopen*)

Inny charakter mają reminiscencje z Litwy, wywołane muzyką „malującą” krajobraz, nawiązujące głównie do *Pana Tadeusza* Mickiewicza (choć „piosnka znad Ikwy”, odsyłająca czytelnika do liryki Słowackiego również jest obecna):

Który jeszcze klawikord tyle mu opowie
O krainie, co była dla niego jak zdrowie!

(L. Lewin, *Mickiewicz słucha Chopina*)

O upodobaniu do ludowości, inspirującej twórczość poetów romantycznych i kompozycje Chopina była już mowa wcześniej. Niewątpliwie nie jest przypadkiem rozważane ewentualne pokrewieństwo ballad Chopina z poezją Adama Mickiewicza.

Na koniec należałoby wspomnieć o nawiązaniach sięgających o wiele głębiej. Powyżej, podczas omawiania tradycji narodowo-wyzwoleńczej, przedstawiona została metafizyka objawiająca się pod postacią zawezwanego do walki wojska ludzkich i końskich szkieletów. Owa upiorna armia umarłych, pędząca zemścić się i umrzeć po raz drugi, jest wizją mocno zakorzenioną w literaturze romantycznej:

„Cóż to – zapyta – „są za bezimieńce,
Którzy na dawnym wstali mogilniku?
Bój tylko widać i ogniste wieńce,
[.....]

„Nie, to nie ludzie z krwi i ciał być muszą,
Lecz jacyś pewnie upiorni rycerze,

(J. Słowacki, *Kiedy prawdziwie Polacy powstaną...*)

I wstał Anhelli z grobu – za nim wszystkie duchy,
[.....] cała ćma z grobów wstawała
I wszystkie brały dawno porzucone ciała.

Wstaliśmy i ku Polsce szli – a na cmentarzu
Zatrzymał Szaman ową straszną duchów zgraję
[.....]
A wszyscy byli; straszny i zimny grabarzu
Śmierci, gdzież jest twój oścień, gdzie zwycięstwo twoje?
Wszyscyśmy byli – i krwi naszej poszły zdroje.

(J. Słowacki, *I wstał Anhelli z grobu...*)

Przytoczone fragmenty wierszy Juliusza Słowackiego (1987) pozwalają zinterpretować ową ideę pośmiertnej walki jako właściwą nastrojom panującym po klęsce powstania, wiernie odzwierciedlonym w poezji, przede wszystkim właśnie Słowackiego. Jak widać, nazwiska obu wieszczów – i trzeciego z nich, Norwida, którego wiersz *Fortepian Szopena*, utwór wybitny, otwiera antologię – są słowami-kluczami dla paradygmatu romantycznego, choć zapewne należałoby uwzględnić także anioła, „cień błady” i duszę.

Pora na wnioski. Spośród dwudziestu dziewięciu wierszy nie udało się zacytować (lub w jakiś inny sposób o nim nadmienić) tylko jednego. Jest to wiersz Jana Twardowskiego (*To wszystko trwa jak Chopin*, 23 wersy). Niektóre wiersze, zwłaszcza te dłuższe, liczące ponad 100 wersów, zacytowane zostały wielokrotnie, gdyż „obsługują” więcej niż jeden powszechnik semantyczny. Najczęściej cytowanym okazał się Artur Oppman (*Koncert Chopina, Preludium*), następnie Kazimierz Wierzyński, Leopold Lewin i Jerzy Zajączkowski. Świadczy to niewątpliwie o szczelnym pokryciu tekstów przez

siatkę zaproponowanych powszechników semantycznych. Świadczy to również o schematyczności i o wręcz stereotypowości poezji poświęconej Chopinowi. Bez większego trudu udałoby się skonstruować model „uśrednionego” wiersza na jego temat. Co ciekawsze, model taki nie traci na popularności, mimo upływu lat i wymiany pokoleniowej zachodzącej wśród autorów. Ostatni wiersz w antologii (J. Zajączkowskiego) jest równie w tym względzie schematyczny jak utwory z przełomu XIX i XX wieku (A. Oppmana). Można przypuścić, choć wymagałoby to odwołania się do analiz XIX wiecznych poetyk, że za tę trwałość odpowiada styl romantycznej poezji. Jak zauważa Maria Janion (1991), dopiero teraz kończy się trwająca dwieście lat w kulturze polskiej wielka epoka panowania jednolitego stylu romantyczno-symbolicznego. W oparciu o słowa-klucze poezji poświęconej muzyce Chopina można zatem podjąć próbę sformułowania stereotypu polskości w tradycyjnym ujęciu.

Będą to słowa „piosnka” i „śpiewać”, chata wiejska i dworek szlachecki, kwitnące sady, malwy i bzy w ogrodach, wierzby płaczące i brzozy, jaskółki, świerszcze na łące, dziewczyna (w kontekście niewinności, marzenia, urody – narzeczona), wieczór, noc, blask księżyca, migotanie gwiazd, chopinowski mazurek, chłopska muzyka (fujarka pastusza, ale też i skrzypce, basy). Na drugim biegunie stereotypu polskości znajdują się wyznaczniki martyrologii polskiej: śmierć, grób, trup, trumna, Polska („matka”, „kraj ojców”) oraz polskość ujęta jako przeciwstawność obcości: „polska dusza”, „polska śmierć”, „polskie drzewo”, „polski deszcz”, „nasza brzoza”, „wierzby nasze”, „nasza złota zorza”, „nasze gwiazdy drżące”. Prócz tego w skład stereotypu wchodzi: anioły, cienie zmarłych, widma, dusze i zmartwychwstałe z grobów upiory-mściciele narodowych krzywd. Niesłychanie ważne dla stereotypu są nazwiska romantycznych wieszczów, do których dołącza Fryderyk Chopin, i ich dzieła, a także wykreowane przez nich postacie literackie (Konrad!), w założeniu rozpoznawalne przez odbiorcę – czytelnika.

Ten stereotyp jest w znacznym stopniu spuścizną romantyczną, szacowną – i niezniszczalną. Pojawia się jednak nadzieja dla tych, którzy się w tej spuściznie nie potrafią odnaleźć. To ten jedyny wiersz o Chopinie, który ani jednym słowem nie odwołuje się do stereotypu. Pozwolę sobie na koniec zacytować jego fragment:

Co będzie z ludzką sztuką
Przy strasznym końcu świata,
Gdy trąba groźnie zabrmi

Na przykład, co z Chopinem?
gdy ogień – uczeń dziki –
popali jemu w nutach
krzyżyki i bemole?
[.....]

Lecz myśli dzieł najprostsze
zrodzone w męce ludzkiej
nie zginą. W Bogu trwają
jak światła pełne ręce.

[.....]

[.....]
to wszystko trwa jak Chopin,
którego Pan Bóg słucha.

(ks. J. Twardowski, *To wszystko trwa jak Chopin*)

LITERATURA:

- Baliński 1941:** Baliński S. *Wielka podróż*. Londyn: M. I. Kolin ltd, 1941.
- Brandstaetter 1987:** Brandstaetter R. *Pieśń o życiu i śmierci Chopina*. Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W Drodze” 1987.
- Broniewski 1966:** Broniewski W. *Wiersze i poematy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1966.
- Chotomska 1984:** Chotomska W. *Muzyka pana Chopina*. Warszawa: Nasza Księgarnia 1984.
- Gałczyński 1979:** Gałczyński K. I. *Dzieła w pięciu tomach. [T] 2: Poezje*. Warszawa: Czytelnik 1979.
- Hordyński 1961:** Hordyński J. *Rozmowy z Chopinem*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1961.
- Iwaszkiewicz 1967:** Iwaszkiewicz J. *Poezje wybrane*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1967.
- Iwaszkiewicz 1982:** Iwaszkiewicz J. *Ciemne ścieżki*. Warszawa: Czytelnik, 1982.
- Janion 1991:** Janion M. *Projekt krytyki fantazmatycznej*. Warszawa: Wydawnictwo PEN, 1991.
- Kamieńska 1959:** Kamieńska A. *Poezje wybrane*. Warszawa: Czytelnik, 1959.
- Kobylańska, red. 1949:** *Fryderyk Chopin natchnieniem poetów. W setną rocznicę śmierci*. Red. K. Kobylańska, Warszawa: Księgarnia Wydawnicza W. Galster i Ska, 1949.
- Konopnicka 1915:** Konopnicka M. *Poezje. Wydanie zupełne krytyczne, Tom 3*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1915.
- Lewin 1956:** Lewin L. *Poezje wybrane*. Warszawa: Czytelnik, 1956.
- Makuszyński 1988:** Makuszyński K. *Poezje wybrane*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1988.
- Norwid 1973:** Norwid C. K. *Pisma wierszem i prozą*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973.
- Norwid 1997:** Norwid C. K. *Promethidion*. Kraków: Universitas, 1997.

- Nowosad, red. 2010:** *Chopin w poezji polskiej. Antologia.* Wydawnictwo Polihymnia 2010. Red. J. Nowosad. Dostęp z dnia 10 lutego 2010 <http://g1.poznan.edu.pl/Download/Chopin_w_poezji_polskiej.pdf>
- Oppman 1899:** Oppman A. Preludium. // *Czas* R. 52, № 238. Kraków: 18. X. 1899, s. 2.
- Oppman 1958:** Oppman A. *Wiersze wybrane.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1958.
- Piechal 1986:** Piechal M. *Wiek trzech epok. Wybór wierszy z lat 1927-1983.* Warszawa: Czytelnik, 1986.
- Przerwa-Tetmajer 1987:** Przerwa-Tetmajer K. *Poezje.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Słowacki 1987:** Słowacki J. *Dzieła wybrane, Tom 1: Liryki i powieści poetyckie.* Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987.
- Staff 1950:** Staff L. *Poezje 1915-1944.* Tom 3. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1950.
- Staff 1980:** Staff L. *Poezje zebrane.* Tom 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980.
- Tomalak 2006:** Tomalak B. *Imiona róży.* Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, 2006.
- Tuwim, red. 1957:** *Cztery wieki fraszki polskiej.* Red. J. Tuwim. Warszawa: Czytelnik, 1957.
- Twardowski 1988:** Twardowski J. *Który stwarzasz jagody. Wiersze wybrane.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1988.
- Ujejski 2006:** Ujejski K. *Poezje Kornela Ujejskiego. Nowe wydanie z wyboru autora. Tom 2. Lipsk: F. A. Brockhaus 1866.* Uniwersytet Michigan, 2006. Dostęp z dnia 10 lutego 2011 <<http://books.google.com/books?id=7IEBAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>>
- Wierzyński 1981:** Wierzyński K. *Poezja i proza. Wybór i posłowie Michał Sprusinski. [T.] 1. Poezja.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981.
- Wyka 1969:** Wyka K. Słowa-klucze. // *O potrzebie historii literatury.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969.

ПОЛСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА ДЖОУЗЕФ КОНРАД „МЕЖДУ СУШАТА И МОРЕТО“. ЕЗИЦИ НА ПРЕСЕЛЕНИЕТО

Маргрета Григорова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

The title of one of Joseph Conrad's collections, *Twixt Land and Sea* (1912) is interpreted as a metaphor for the key reception models that have emerged in the course of conflicting attitudes to his works and position in Poland. The article keeps in its focus the stages, problems and perspectives on transcultural Conrad in Polish reception that is divided between static and dynamic (acknowledging his migrant position) points of view. The article traces the following models of reception: the „accusation and trial“ (Orzeszkowa, Kot), the migrant's „*acceptance as one of us*“ (Tarnawski, Miłosz, Najder, Busza), Polish creative understanding of Conrad's world (Dąbrowska, Żeromski, Herling-Grudziński), the sea-focused Polish reading (Miłobędzki, Dzianisz), as well as the latest biographical reconstructions and interpretations (Zabierowski, Adamowicz-Pośpiech, Pacukiewicz).

Key words: Joseph Conrad, Polish reception, migration

Полската рецепция – задачи и изпитания

Както и може да се предположи, полската критическа рецепция на Джоузеф Конрад не протича безпроблемно. Това е най-трудната му рецепция, най-парливата и ангажираната. Почти е невъзможно тя да бъде лишена от патриотична подбуда или патриотичен дълбинен пласт. И не е необходимо да бъде лишавана. Патриотичните импулси се проявяват по различен начин – или в обвинението, или в защитата на сънародника, който обогатява с присъствието си една чужда литература. Именно във връзка с това, една от основните задачи на полската критическа рецепция е да отиде отвъд ограниченията на това деление и да тълкува и разбира Конрад като **творец, стоящ извън хоризонта на „патриотичното подозрение“**, който все повече я запленива с красотата на писането си и силата на прозренията си. Да приеме неговата преселническа и транскултурна позиция и да го чете през нея и отвъд нея. Конрад учи на това истински проникновения си читател. Съпреживяван най-дълбоко от своите сродници по перо – писателите Мария Домбровска, Стефан Жеромски, Ярослав Ивашкевич, Густав Херлинг-Груджински и от дълга плеяда критици, „обвиняемият“

Конрад намира в полското рецепционно ехо едно от най-красивите си признания и проникновени тълкования.

Съзнато или не, полската критика търси полската идентичност в творчеството на поляка, станал английски писател и произлязъл от родова среда със сериозни патриотични и културни заслуги. Описва, интерпретира и интелектуализира проявите на тази идентичност, нейните аксиологизации и проблематизации. По този начин тя проверява себе си. Кой са основните нагласи в родната рецепция и най-естествените ѝ задачи? Както отбелязва Зджислав Найдер, „поляците още от самото начало търсят в неговите творби послания, специално адресирани към тях“ (Найдер 2010), което довежда до четене, съпроводено от търсене на скрит подтекст или алегорично възприемане на творбите¹. Национално определени задачи на полската критическа рецепция са: да проучи до последната подробност полската част от неговата биография², да обследва отношението му към собственото родословие, национална памет, история и култура, да конструира моста на културната приемственост с родната му традиция, да проследи наследството, което оставя на следовниците, и разбира се, не на последно място, да го превърне в своя генерална морска емблема³ – това са логични очаквания спрямо родната рецепция, неин дълг към Конрад.

¹ Основни творби, в които се търси подтекстова алегорична сюжетност, са освен най-дискутираният „Лорд Джим“, „Ренегат“, „Еми Фостър“, „Между теченията“, „Младост“. Сюжетност, „подозирана“ и от чужди учени.

² Статут на първа базисна биография, написана от поляк, има книгата на Зджислав Найдер „Животът на Джоузеф Конрад Коженъовски“, известна в няколко полски и английски издания. Първо английско издание: *A Chronicle*, Cambridge UP, New Brunswick, Rutgers UP, 1983; второ, обогатено и допълнено английско издание: *Joseph Conrad: A life*, Camden House, 2007; полско издание: *Życie Josepha Conrada Korzeniowskiego*, 1996, 2007. Последните решения на спорове около биографията намираме в книгата на Агнешка Адамович-Пошпех „Джоузеф Конрад: спорове за биографията“. Вж. Adamowicz-Pośpiech A. *Joseph Conrad: Spory o biografię*, Katowice, 2003. Авторката води спор и прецизира някои моменти от книгите на Найдер. Тя доказва, че Конрад е бил реален, а не частен ученик към гимназията „Св. Анна“ в Краков, където са последните полски години на неговото образование.

³ Четенето на Конрад като преди всичко „морски“ автор е инициатирано от Жеромски през 20-те години, но се популяризира най-силно след 60-те години. През 1920 г. по инициатива на редактираното от Вацлав Берент, Стефан Жеромски и Леополд Стаф списание „Нов преглед на литературата и изкуството“ („Nowy przegląd literatury i sztuki“) е планирано издаването на Конрад преди всичко като прочут морски писател с „Негърът от екипажа на „Нарцис“, „Огледалото на морето“, „Тайфун“. От тази програма е изпълнено само началото, излизат части от „Негърът...“ в превод на Ян Лемански, а самото списание спира да излиза след една година.

Основни автори, които четат Конрад през „морето“ са Юзеф Милобедзки и Павел Джаниш. Вж. Miłobędzki J. *Conrad w żeglarskiej kurcie. Wybór publicystyki morskiej* 360

Изясняването на „полското“ в Конрад, както посочва Домбровска, е необходимо, за да бъде разбран той истински от читателя в коя да е част от света. Както видяхме, именно „полската страна“ на неговия гений често е ситуирана като неуловима, енигматична и привлекателна за чуждата критика. За чуждия прочит е не по-малко интересно да търси измеренията на полското в творчеството му – линия, която следва още първият му монографист и негов поклонник Ричард Кърл (Кърл 1914). „Полша няма намерение да си присвоява Джоузеф Конрад – пише за френското издание „Pologne Littéraire“ писателката Мария Домбровска. – Може обаче да доказва правото си да изясни онези черти на неговия талант, които постоянно остават неразбираеми за читателите от други държави. Полската критика си дава това право, не за да предупреди, че този прекрасен творец е неин, а за да хвърли повече светлина върху неговото така дълбоко човешко, героично и морално творчество.“⁴ (Домбровска 1974: 259) В това изказване на Домбровска личи диалог с чуждите рецепционни точки, нагласа на взаимодействие с тях. Не присвояване, но отстояване на „своето“, полското в световния Конрад.

Конрад преживява в родината си контрастна съдба, пълна с перипетии – той е осъждан, неразбиран, обожаван и преоткриван многократно. Порицан в дезертърство и издигнат в позиция на морален водач на националната съпротива по време на Втората световна война, Конрад преживява съдбата и на забранения автор – във времето на ПНР са изхвърлени от биографията му книги като „В очите на Запада“, в които личи ненавистта му към Русия, подхранена от политическата история и личната му биография. Сам считан за автор на парадоксите, Конрад се озовава до ден днешен в парадоксална ситуация, както посочва Найдер: „Днес имаме парадоксална ситуация – Конрад, писателят земляк, някога морален авторитет, после забранен автор, после писател, биещ с рекордите на изданията си, днес присъства по-малко у нас както в книжарниците, така и в интелектуалния живот, отколкото във Франция, Англия, Канада или Италия.“ (Найдер 2010). Причините за това Найдер намира в три основни фактора: първият от тях е особеният морален „релативизъм“ на Конрад, откривателя на сблъсъка между моралните ценности. Вторият фактор е неговият прословут „трагизъм“, който е чужд на съвременния човек, стремящ се да избягва усещането за трагизъм и да се из-

Josepha Conrada Gdańsk: Wydawnictwo Morskie 1972; Paweł Dzianisz Wokół Conrada, Gdańsk 2008

⁴ Статията на Мария Домбровска под заглавие *Le vaisseau embrasé de Lord Jim. Joseph Conrad et la Pologne*. (Горящият кораб на Лорд Джим е публикувана през 1926 г. в бр. 3 на френското издание „Pologne Littéraire“ 1926, nr 3, s.1. Тук цитираме полския превод на текста от изданието: Dąbrowska M. *Szkice o Conradzie*, red. E. Korzeniowska, Czytelnik, Warszawa, 1974, c.295

плъзва от моралните казуси. Третият фактор се крие в рязката и категорична граница, която Конрад поставя между обекта и субекта и която, според Найдера, е загубена в съвременната постмодернистична хуманистика.

Отношението на Конрад към Полша, родната история и личното родословие от самото начало се оказва естествено свързано с проучването на ключовата за Конрад категория „вярност“ – ценност, която той споменава като първа и водеща от порядъка на универсалните ценности в своя „Личен дневник“. В огледалото на родната рецепция верността е свързана и с идеала на рицарския етос, фундаментален за родословието на полската мисъл и традиция. Както посочва Стефан Забиеровски в „Как да четем „Лорд Джим“, решенията на Конрад, включително това да напусне Полша и да стане моряк, са подчинени на разбирането му за чест, което е наследил от етоса на шляхтишкия си произход. „Да го кажем така: Конрад напуска това, което е външно, остава верен на това, което представлява същността на неговото наследство – преди всичко на формираните от шляхтишкото съсловие морални стойности – етоса. Той многократно управлява поведението на Конрад и което е по-важно за нас – насочва поведението на неговите герои. Център и огнище на този етос – това е понятието за чест. То е и основната норма, която води Конрад в избора му на морската професия.“ (Забиеровски 1997:93)

На Конрадовия идеал за вярност Мария Домбровска посвещава една от най-пламенните си полемични статии „Конрадовото понятие за вярност“ („Konradowskie pojęcie wierności“, Домбровска 1974), а тоталният му монографист Зджислав Найдера – тематичната монография „Изкуство и вярност“ („Sztuka i wierność“, Найдера 2000). Основното в позицията на Найдера е да покаже, че Конрадовото емигриране (и липсата на завръщане) не се различава по нищо от това на романтиците, че Конрадовото родословие остава ненакърнено в неговото самосъзнание и че запазва по свой начин верността си към Полша. Нещо повече, Найдера показва терзанията на Конрад, които биват считани за израз на неговото чувство за вина, за стереотипна проблематика, наследена от творчеството на неговия баща, Аполо Коженъовски (Найдера 200:17-20).

Идеалът за верността при Конрад е непрестанно преоткриван ключ към разбирането на творческия свят на Конрад. Той е обект и на книгата на Йоанна Сколик „Идеалът на верността в творчеството на Конрад“ (Сколик 2009). Поставяйки „верността“ в контекста на философските учения на мислители като Емил Дюркгейм, Берtrand Ръсел и Габриел Марсел, авторката чете дълга поредица от Конрадови творби през идеала за верността, който изразява нравствена категоричност и максимализъм, определя поведението на героите, техните „проблеми“ и тяхната целенасоченост.

През огъня на конфронтациите. Процесът около Конрад. Обвинители и защитници

Приемането на Конрад в Полша преминава през огъня на конфронтациите. Отделянето му от родовото тяло е твърде болезнено за някои от сънародниците му, а въпросът за преселението на Конрад е пробен камък за полската критическа рецепция. Основните причини и фактори на проблемното отношение и обвиненията към Конрад са налице: Конрад напуска Полша, не се завръща за постоянно в родината си, не написва нито една своя книга на родния си език, името му също метаморфозира в английско. Освен автобиографичните книги и статиите по полските въпроси само една книга на Конрад носи полски исторически сюжет – повестта „Княз Роман“. Като че ли недостатъчно е забелязано колко силна е тя в защитата на полското достойнство и полската героичност на характера.

В една или друга степен посочените въпроси оттекват в полската критика и тя се опитва и до днес да им даде отговор, както показват заглавията на главите от книгата на един от съвременните изследвачи на полската му рецепция Стефан Забиеровски – „Защо Конрад напуска Полша?“, „Защо Конрад става английски писател?“ и „Защо Конрад не се завръща в Полша?“⁵ (Забиеровски 1971: 39-53, 53-63, 98-101).

Това, което тревожи и гневи мнозина от сънародниците, е заплахата от асимилация, от превръщане на поляка в англичанин. „Дали Конрад остана поляк?“ – задава болезнен въпрос Кажимеж Гурски и отговаря още по-болезнено: „Когато се запознах с него, в гърдите му не биеше полско сърце.“ (Гурски 2006: 259). Това са малко или много травматичните въпроси, които първо са дали подтик за обвинения в предателство, дезертъорство и бягство от родината. Самият Конрад е носел гласовете на обвиненията вътре в себе и е отговарял по един или друг начин – в автобиографичните си творби, статии, писма и в творби. Страдал е, алиенирал се е тогава, когато се е чувствал застрашен от неразбиране. Такъв изглежда, описан в спомените на Ян Перловски, който се среща с него по време на едно от посещенията му в Кажимерувка – имението на неговия вуйчо опекун, преди пътуването до Африка. Поведението на Конрад с всички анг-

⁵ Стефан Забиеровски е един от най-последователните изследвачи на Конрадовата рецепция – докторатът, хабилитацията и професурата му са построени като постъпателно разширение на хронологичните дялове и на основните въпроси в тази рецепция. Забиеровски издава на тяхна основа няколко базисни конрадистични книги и обследва в тях различни релации и приемни линии на наследството на Конрад в полската литература: Zabierowski S. Dziedzictwo Conrada w literaturze polskiej XX wieku, Kraków, 1992; Zabierowski S. Polska misja Conrada, Katowice, 1984; Zabierowski S. Jak czytać „Lorda Jima“ Wyd. Książnica, Katowice, 1997; Zabierowski S. Dziedzictwo Conrada w polskiej literaturze XX wieku, Kraków, 1994.

лийски елементи в него събужда антипатия у Перловски, който задава като много други въпроса „Защо не пише на полски?“. Но разбираме и нещо друго, а именно – невидимата болка, която Конрад е носел у себе си. „Не се досетих за неговото вътрешно раздвоение. Не знаех, че докато той ме поразяваше, аз го раних...“ – пише Перловски (Перловски 2006: 207)

За повече от половин век, от края на 19. век до 60-те години на 20. век около творческата съдба на Конрад се завихрят дискусии и полемики, формира се нещо като съдебен процес. Непременно трябва да се има предвид, че първите обвинения около емигрирането на Конрад са инициирани, както ще видим, от гледна точка на „полския позитивизъм“, но това е позитивизъм в периода на залеза му и началното му изместване от позициите на начеващия модернизъм, чиито критерии и оценки за Конрад по-късно ще изрази Жеромски – писателят, осъществил мост между позитивистичните бащи и модернистичните синове.

„Процесът“ пламва на границата между двата века, когато през 1899 г. в сп. „Родина“ („Kraj“) започва дискусията около т.нар. „емиграция на талантите“ (пол. „emigracja zdolności“). Основни участници в дискусията са писателят и журналистът Винценти Лютославски, литературоведът Тадеуш Жук-Скаршевски, по-късно директор на полското информационно бюро в Ню Йорк (през 1921-1922 г.). Дискусията поставя в центъра на внимание емиграцията на различните видове таланти, причините за нея, оценката на това явление и отражението му върху Полша. Както подчертава Зофия Ябковска, „полският философ (Лютославски, б.м. М.Г.) се отнася благосклонно към постиженията на полските умове на полето на науката, техниката и литературата зад граница. Вторият подред автор подчертава неволите на живота в чужбина и трудностите с процеса на адаптация към новите условия.“ (Ябковска 1964: 14-15) Единият вижда трудностите вътре в страната, другият – тези навън.

Съвсем различна е реакцията на Елиза Ожешкова. Тя използва една грандиозна ботаническа метафора (ботаниката е нейна страст), за да въстане срещу преселението. Това е метафората на дървото с отскубнат корен, на полски „drzewo bez koreni“, която и за българската култура на преселението е създала прочутия образ на същото това „дърво без корен“. Ожешкова започва своето изложение с поетично въведение на рамката на разговора, който са водили с Лютославски по време на една горска разходка. Тогава исполинските дъбове сякаш ѝ заговорили с мъдрия глас на самата природа, че дърветата трябва да останат там, където природата ги е засяла, да хвърлят благодатна сянка и да наторяват почвата наоколо с листата си. Типична позитивистична метафора в духа на вкореняването в земята, на работата над земята. Ожешкова обсъжда причините на емиграцията именно във връзка с призивите на позитивизма „Работи и се обогатя-

вай!“ и „Знанието е сила“, призиви, които според нея довеждат до своята метаморфоза в „Работи, за да забогатееш“ и „Знанието е единствената сила“. В потока на тези съждения се появява и с пълна сила гневният упрек на писателката позитивистка, че Конрад се е продал на англичаните. „Ако става дума за книгите, то трябва да кажа, че този господин, който пише на английски език добре четени и платени романи, замалко не ми причини нервна криза. Четейки за него, чувствах нещо хлъзгаво и безвкусно да ме хваща за гърлото. Как така! Нима и творческите заложби трябва да се присъединят към емиграцията? До този момент ставаше дума само за инженери, прокурори и оперни певци. Ала сега нещата отиват към въпроса за оневиняването на писателите? Ако става дума за работата на химиците, а даже и на философите, малко знам за тях, но забелязвам някои причини да бъдат публикувани на чужди езици. Но понеже е засегнато писателското творчество, чиито дълг *fortis come la mort*⁶ познавам с пълна сила – затова протестирам. Творческата способност, това е короната на растението, върхът на кулата, сърце в сърцето на народа. И това сърце, този цвят, този връх да отнемеш от своя народ и да го дадеш на англичаните, които имат и от пиле мляко, затова, защото плащат повече! Затова и да се мисли за това не може без чувство на срам.“⁷ (Ожешкова 2006: 191-192).

Конрад е бил силно уязвен от тази реакция, до такава степен, че не е поискал да се запознае с творчеството на известната писателка. Когато неговата братовчедка и преводачка по време на престоя в Полша от 1914 г. му предлага да прочете „Край Неман“, шедьовъра на Ожешкова, той отказва и добавя, че не иска да чете нищо от тази жена. Братовчедка му остава с впечатлението, че Конрад е получил писмо от Ожешкова, защото реакцията му е била твърде лична и много категорична (Загурска: *Polskie zaplecze Conrada Korzeniowskiego t. II* 2006:191-192).

Процесът, който се завърта около Конрад, е подобен на този, който се води в началните части на романа „Лорд Джим“. На съд е подложен героят, който напуска кораба „Патна“, без да е направил всичко по силите си, за да помогне на пътниците по време на коработрушение. Важно е и това, че тези пътници са пилигрими, макар и китайски. Романът е довършен през 1900 г., една година след атаката на Ожешкова. Като творба, създаваща притча за цената на личната отговорност и за нуждата от бдителност над кораба с пилигрими (пилигримският кораб е символен образ за полската романтична култура, създаден от Мицкевич), „Лорд Джим“ се озовава в центъра на интерпретациите. Той е една от най-дискутираните творби

⁶ Силно като смъртта (фр.)

⁷ Статията на Ожешкова „*Emigracja zdolności*“ е публикувана в „*Kraj*“ 1899, № 16. Цитираме я по изданието: *Polskie zaplecze Conrada Korzeniowskiego, t. II*. Red. Z.Najder i J. Skolik, Lublin, 2006, 191-192.

на Конрад и най-често е свързан с полския подтекст в творчеството на писателя, с разпъването и саморазпъването му на кръста на проблема за вината, предателството и верността.

Интересна ситуативност се корени във факта, че две жени писателки стоят като крупни фигури от двете страни на съдебния процес – Елиза Ожешкова застава на входа на обвинението и не може да прости на Конрад, че е лишил Полша от своя талант и се е „продад на англичаните“. Това обвинение се появява във време, когато Конрад е в началото на славата си и му остава още четвърт век до края на жизнения и творчески път. Мария Домбровска се изправя на фронта на защитата петнадесет години по-късно, вижда пред себе си много по-развит път на същия Конрад. В продължение на повече от половин век отбива нападки и все по-дълбоко потъва във възторга си на поклонник, пилигримстващ през неговите творби. Поклонник, който желае да предаде на другите получените посвещения в универсални и полски истини. Тя буквално изиграва ролята на негов рицар, адвокат на честта му. Тридесет и пет години след като е прозвучал упрекът на Ожешкова, Домбровска продължава да отговаря на него и неговото ехо. През 1934 г., когато отново се появява обвинение в измяна⁸, тя пише: „Неблагоприятното отношение на Елиза Ожешкова към Конрад не може да има авторитет, тъй като Ожешкова не е могла да знае за Конрад онези неща, които знаем ние и които трябва да знае всеки, който повдига тези въпроси. Защото ние знаем, подкрепени от множество факти, че Конрад ни най-малко не се е отказал от Полша, за да прикрие пред някого своя произход и име.“ (Домбровска 1974: 133) Както се вижда в патоса на аргументите, Домбровска строи ревностна защита. Тя скорострелно отговаря на удара с удар и пише публицистичната статия „Още в защита на Конрад“ („Jeszcze w obronie Conrada“), която бива публикувана едва по-късно в сборното издание „Скици за Конрад“⁹. Скиците на Домбровска събират прочитите върху трагизма, верността, борческата философия на Конрад, прочитат сякаш „на живо“ „Сърцето на мрака“, „Прагът на зрелостта“, „Тайфун“, „Младост“, полемизират с онези, които не го разбират, разхождат по света на неговите дири. Есеистични и импресионистични и същевременно борчески, те са считани за едни от най-интимните текстове

⁸ В сп. „Полският Меркурий“ („Merkuriusz Polski“) се появява текст от анонимен автор, в който четем познатото обвинение: „Защото остава неизменният факт: Конрад се е отказал от родината си, езика си и името си. И за всеки, който поставя тези въпроси на върха на моралния си кодекс, Конрад е завинаги погребан.“ („Merkuriusz Polski“ 1934, nr 3-4, цит. по: Домбровска М. Szkice o Conradzie, 1974, с. 268)

⁹ Многогодишните текстове на Домбровска са събрани и издадени заедно първо през 1957 г. под заглавието „Скици за Конрад“ („Szkice o Conradzie“). През 1974 г. следва тяхното второ издание, придружено от великолепия предговор на Ева Коженювска.

на съпреживяване на Конрад, в които философията му се превръща в лична философия на авторката.

Следващата голяма полемика на Домбровска е с Ян Кот непосредствено след войната. Тази полемика отново е длъжна да се бори с абсурдите на неправдоподобната социологизация на Конрад. Обвиненията на Ян Кот са отправени в две посоки – той го обявява за „последен поет на мешчанството“ и защитник на интересите на капитализма, като игнорира „Ностромо“, „Тайният агент“ или „Игри на съдбата“, където Конрад извършва категорична критика на капиталистическия свят. Другото му обвинение е свързано с Конрадовото понятие за вяръност, което Кот оспорва, привеждайки пример от „Огледалото на морето“, в който се казва „Верността в голяма степен ограничава свободата.“ Кот смята, че Конрад е привързан само към шляхтишкото минало и рицарския етос и не приема настоящето. В статията си „Бележки в полетата на статията на Ян Кот“ Домбровска показва, че намира тези интерпретации за несправедливи и доказва това, посочвайки, че Конрад е изиграл преди всичко позитивна водаческа роля със своето учение за човешката битка със стихииите и независещите от човека катаклизми и това проличава особено силно по време на Втората световна война.

Още едно вдъхновено рецепционно огледало намира Конрад от страна на Жеромски, у когото врат осезанията на новата, модерна полска литература и новата, по-дълбоко почувствана рефлексия върху полската история. Между тях двамата гори творческа взаимност, идеална съвместимост на критерии, разбирания, усещания. Приятелство и сродство. Конрад е горял от нетърпение да се запознае с Жеромски, чете с упование неговите книги, измежду които особено обича „Сизифов труд“ („Prace syzyfowe“) и „Пепелища“ („Popioły“). Осъществяват срещата си в Закопане през великата 1914 г. и Жеромски става един от първите, които разбират творческия път и светоглед на Конрад, неговата „свещена биография“, в основата на която стои връзката с морето и стихииите и битката с тях. Както посочва Ева Коженъовска, авторът на „Предпролет“ е един от първите познавачи на Конрад, прочел повечето му творби и есета.

Неслучайно точно Жеромски е един от най-проникновените възприематели и интерпретатори на Конрадовото творчество. Неслучайно именно той разбира така добре морско-безграничния Конрад. Морската безграничност на Конрад има своето съответствие в душата и сетивата на младополския романист. В „История на греха“ Жеромски изгражда картина на общуване между душата на героинята си, извечната Ева и тъмната нощна глъбина на морето. В „Пепелища“ с морето „говори“ големият скиталец Кшищоф Цедро, един от воините в полските редове на Наполеоновата армия. Же-

ромски е обзет от темата за скиталчествата духом и телом, разпознал е и свещената, ритуално-магична свързаност между душевност и море.

Жеромски е инициатор на първите издания на избраните съчинения на Конрад в шест тома, което започва да излиза през 1922 г. и е един от първите, които разрешават мъдро въпроса за отношението му към родината и нейните дела. Написва предговора към избраните му съчинения, ревиуен текст след смъртта му и една статия. През 1924 г. Жеромски, Домбровска и Ивашкевич участват в посветения на Конрад брой на „La nouvelle Revue Française“, организиран от френския преводач, приятел и инициатор на френското издание – писателят Андре Жид. За този брой са предназначени текстът на Жеромски „Писател-земляк“ („Pisarz-rodak“), на Ивашкевич „Конрад и Европа“ („Conrad a Europa“) и есето на Домбровска „Трагизмът на Конрад“ („Tragizm Conrada“). Текстовете на Жеромски и Ивашкевич са публикувани и в десети брой на „Литературни вести“ („Wiadomości literackie“) през същата 1924 г. Есето на Ивашкевич е първият текст, който обръща внимание на релацията Конрад и Европа. Самият той по-късно ще разгърне латентната си страст към пътешествия, фактор, който явно го е сближавал с Конрад.¹⁰ Жеромски и Домбровска акцентуват върху това, че полскостта на Конрад е забелязана в оценките на западната критика. Известно е, че френският монографист Жан-Обри посещава Полша, за да попълни със сведения своята книга за Конрад и да разбере полския дух в него, пише и статия, публикувана под заглавие „Полша в живота и творчеството на Джоузеф Конрад“ („Polska w życiu i dziełach Josepha Conrada“) в полската преса.¹¹

Хоризонтът на преселението

Както вече се очерта във всичко казано досега, полската рецепция на Конрадовото творчество гравитира към разделянето си на две части – такава, която приема и разбира преселението на сънародника писател и друга, която не го приема или не го разбира (по-малък дял, но събуждащ значеща конфронтация). С това деление съвпадат или не „вътрешната“ (тази в страната) и „външната“ (емигрантска, дисидентска, преселническа) рецепция. По принцип нормално е преселникът Конрад да бъде по-добре разбран и приет от подобни на себе си по дух и съдба – критици и писатели.

¹⁰ Ивашкевич печата есето си „Conrad a Europa“ във „Wiadomości literackie“, 1925, № 5. В по-късно време той разгръща ветрило от пътешественически скици – *Szkice z Danii* (1962), *Podróże do Włoch* (1977), *Podróże do Polski* (1977).

¹¹ Публикацията на Жан-Обри „Polska w życiu i dziełach Josepha Conrada“ е публикувана в „Droga“ 1927, nr 12, s. 18-29.

Един от най-проникновените интерпретатори на Конрад е писателят преселник в Италия Густав Херлинг-Груджински. В началото на своята емиграция, между 1947 и 1952 година той живее в Лондон, откъдето участва в редакцията на емигрантското месечно списание „Култура“. Бил е и сътрудник на радио „Свободна Европа“, а от 1955 г. се заселва в Неапол. Херлинг-Груджински пише за Конрад още в дебютния си том с есета и скици за полски писатели „Живи и мъртви“ („Żywi i umarli“), издаден в Рим, през 1945 г., в „Най-кратък пътеводител през самия себе си“ („Najkrótszy przewodnik po samym sobie“), излязъл през годината на Милениума в Краков. Както показва Агнешка Адамович-Пошпех, в биографията и творчеството на Херлинг-Груджински има много подобия с живота и творчеството на Конрад, които са програмни за Херлинг-Груджински. Той дискутира задълбочено „Тайфун“, „Лорд Джим“, „Линията на сянката“, „В очите на Запада“. Различават се по избора на език. (Adamowicz-Pośpiech 2007: 181-193) През 1945 г. в посочената книга с есета излиза „Въображемо интервю с героя на „Тайфун“ („Wywiad imaginacyjny z bohaterem „Tajfunu“), по което е направен и радиоспектакъл в Полша. Това, което прави Конрад най-близък до Херлинг-Груджински, е активният екзистенциализъм, съзнанието за необходимостта от усилие и свръхусилие, за активно противодействие и борба с битието и nihilистичните сили в него. Приобщават го към Конрад и пътищата за преодоляване на неизбежната екзистенциална самота чрез сцеплението с другите в битката с живота и за живота. За Херлинг-Груджински обвиненията срещу преселението на Конрад са напълно безсмислени.

Критици преселници, главни инициатори на Конрадовата рецепция въвн от Полша и след Втората световна война са живеещият от 1945 г. в Англия Вит Тарнавски и най-мощният полски конрадист Зджислав Найдер. Полски приноси към международната рецепция отбелязват и приятелят на Конрад Юзеф Ретингер и големият полски критик емигрант Тимон Терлецки.

Красноречив израз на емигрантското отношение към Конрад е издадената от Вит Тарнавски в Лондон през 1957 г. антологична книга с есета, статии и спомени на сънародници на Конрад „Живият Конрад“ („Conrad żywy“). Публикуването ѝ става със съдействието на Съюза на свободните поляци в чужбина (*Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie*). Важно и символно е, че това е втората книга от започнатата емигрантска поредица, начело на която стои „Живият Мицкевич“ („Mickiewicz żywy“, Londyń, 1955), интервалът във времето е само две години. Не е случайно, че в съзнанието на поляците в чужбина Конрад застава до Мицкевич. Повечето от текстовете показват Конрад като изразител на битката със самотата в самосъзнанието на емигрантите, като поддържник на тяхната полска идентичност и като дари-

тел на важни универсални и творчески истини. В тази книга откриваме изповеди на емигранти от различни краища на света. Един от най-красивите текстове е „Откриването на Патусан“, есе на писателката Мария Кунцевичова, която се среща лично с Конрад в началото на Първата световна война. Патусан, утопичния остров от Лорд Джим, тя превръща в емблема на самотния път на човека, който е хвърлен в битка със света и враждебните сили в него, човека, притиснат от историята, който се оказва обречен на самота и не може да сподели своя вътрешен път с никого. „Пътуването до Патусан. До страната, която не можеш да споделиш с никого. Пътуване в самота. По-скоро не пътуване, а военна кампания. Нашествие на вътрешните светове.“ (Кунцевичова 1957: 51) За Кунцевичова Конрад е открил човека, независим от своя национален произход, „не поляка, руснака или германеца. Човека, който се бори със света. Не с руснаците или с германците. Със света, не на картата, а в сърцето“ (Кунцевичова, 1957: 52).

Съставителят на „Живият Конрад“ Вит Тарнавски издава през 1972 г. в Лондон и монографична книга за своя писател съотечественик – „Конрад – човекът, писателят, полякът“ („Conrad – człowiek, pisarz, rodak“), в която прави портрет на гениалния си съотечественик. Близки до неговите са и заслугите на Тимон Терлецки, който през 1957 г. издава в същото лондонско издателство „Швидерски“ книгата си „Конрад в полската култура“ („Conrad w kulturze polskiej“). Терлецки е революционно и патриотично настроен полски емигрант във Франция, Англия и САЩ, участник в организираните във Франция революционни полски легиони по време на Втората световна война. Той е критик и анализатор главно на романтичната полска литература и култура и интерпретира преди всичко релациите на Конрад спрямо романтичните творци.

Зджислав Найдер е един от големите дисиденти интелектуалци, посветили живота си на Конрад. Първоначално учи във Варшавския университет, но после завършва бакалавърска, магистърска и докторска степен в Оксфордския университет, където е огнището на конрадистиката. Оглавява полската станция на радио „Свободна Европа“, заради което е задочно осъден на смърт през 1983 г. – присъдата пада и той се завръща в Полша чак през граничната 1989 г. Неговото завръщане, съчетано и с освобождаващата граница на падането на комунистическия режим, довежда до истинско отприщване и повишена интензивност на конрадистичните инициативи. Найдер е автор и съставител на няколко от най-важните съвременни монографии, антологии и множество статии, той е стожерът на конрадистиката в Полша. Директор е на центъра за изследвания над Конрадовото дело в Ополе (Ośrodek Badań Conradystycznych w Opolu). Центърът осъществява опека над музея на Конрад в родния му град и се намира в контакт с едни от най-големите му световни изследвачи – Седрик Уотс,

Кейт Карабин, Джийн Мур, Мери Можински, преподавателя в Колумбийския университет поляка Анджей Буша¹², автор на книгата „Полският литературен контекст на Джоузеф Конрад“ (*Conrad's Polish Literary Background*, 1966). През 1999 г. и 2005 г. в Краков са проведени две мащабни международни конференции „Конрад и историята“ („Conrad a historia“) и „Конрадовата Европа“ („Europa Conrada“).

Зждислав Найдер подарява личния си архив на открития през 2007 г. „Conradianum“ – **Ośrodek Dokumentacji i Badania Twórczości Josepha Conrada** – център по конрадистика към Ягелонския университет. Това е и жест към последния полски град, в който е учил и живял Конрад. Откриването на центъра през 2007 г. е във връзка с голямото полско честване на 150-годишнината от рождението. Центърът провежда ежегодни Конрадови срещи и фестивали и издава на английски език „Годишник по конрадистика“ („Yearbook of Conrad Studies“).

Важна роля за Конрадовата рецепция играе Гданск, градът, свързан с морската емблематичност на Конрад, осмислена като морска слава за самата Полша. Там е открит негов паметник и на името му са наречени музей и корабостроителница. В Гданск са инициирани и значими конрадистични форуми, издания и поредици. Неслучайно новата вълна на отношение към Конрад след 1989 г. води до сравнително ранна международна конференция от нов тип, проведена именно в Гданск през 1994 г. на тема „Конрад, видян през очите на различни народи“ (пол. „Conrad widziany oczyma różnych narodów“, англ. „Various National Perspectives on Conrad“).

Последните двадесет години и особено последните десет със сигурност преобразяват, преоткриват и стабилизират полската рецепция на Конрад, която сумира и надгражда гледни точки. Юбилейната 2007, когато 150-годишнината от рождението му бе отпразнувана с мащабни програми във всички университети, доведе до истинско негово преоткриване не само в Полша. В това е и големият смисъл и принос на такива години. Тя показва, че въпреки трудния път, който е извървял Конрад в собствената си родина, конрадистиката в Полша е в разцвета на силите си.

ЛИТЕРАТУРА:

Адамович-Пошпех 2007: Adamowicz-Pośpiech A. Gustaw Herling-Grudziński as a reader of Conrad // *Yearbook of Conrad Studies (Poland)*, vol. 3, Kraków: Jagiellonian University Press, 2007.

¹² Анджей Буша е преподавател по английска литература в Колумбийския университет (Канада) от 1965 г. Той напуска Полша в навечерието на Втората световна война през 1939 г., първо живее и работи в Англия в продължение на 16 години.

- Гурски 2006:** Górski K. Moje spotkanie z Josephem Conradem. // *Polskie zaplecze Conrada Korzeniowskiego*, t. II. Red. Z.Najder i J. Skolik. Lublin, 2006.
- Домбровска 1974:** Dąbrowska M. *Szkice o Conradzie*. Red. E. Korzeniowska, Warszawa: Czytelnik, 1974.
- Джаниш 2008.** Dzianisz P. *Wokół Conrada*, Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 2008.
- Жан-Обри 1947:** Jean-Aubry G. *Vie de Conrad*. Paris, 1947.
- Живият Конрад 1957:** *Conrad Żywy*. Książka zbiorowa wydana staraniem Związku pisarzy polskich na obczyźnie. Red. Wit Tarnawski. Londyń, 1957 .
- Забиевски 1971:** Zabierowski S. *Conrad w Polsce. Wybrane problemy recepcji krytycznej w latach 1896-1969*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1971, 39-53, 53-63, 98-101.
- Забиевски 1997:** Zabierowski S. *Jak czytać „Lorda Jima”*. Katowice, 1997.
- Кунцевичова 1957:** Kunczewiczowa M. Odkrycie Patusanu // *Conrad w kulturze polskiej*. (Red. I opr. Tymon Terlecki), Londyń: B. Świdorski, 1957.
- Кърл 1914:** Curle R. *Joseph Conrad*, Doubleday, Page, 1914.
- Милюбендзки 1972:** Miłobędzki J. *Conrad w żeglarskiej kurcie. Wybór publicystyki morskiej Josepha Conrada*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1972.
- Найдер 2000:** Najder Z. *Sztuka i wierność. Szkice o twórczości Conrada*. Opole, 2000.
- Найдер 2010:** Najder Z. *Przesłanie Josepha Conrada*, 16 октомври 2010.
http://www.culture.pl/pl/culture/artykuly/es_conrad_przeslanie
- Ожешкова 2006:** Orzeszkowa E. Emigracja zdolności. „Kraj“ 1899, nr 16. // *Polskie zaplecze Conrada Korzeniowskiego*, t. II. Red. Z.Najder i J. Skolik, Lublin, 2006, 191-192.
- Перловски 2006:** Perłowski J. O Conradzie i Kiplingu. // *Polskie zaplecze Conrada Korzeniowskiego*, t. II. Red. Z.Najder i J. Skolik. Lublin, 2006, 207.
- Сколик 2009:** Skolik J. *The Ideal of Fidelity in Conrad's Works*. Toruń: A. Marszałek, 2009.
- Ябковска 1964:** Jabłkowska R. *O życiu i twórczości Josepha Conrada, Józeph Conrad Korzeniowski*. Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1964.

ИТЕРАТИВНАТА МОДАЛНОСТ КАТО КУЛТУРОГЕМА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ВИТОЛД ГОМБРОВИЧ

Димитрина Хамзе

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The circular path of modal dialectics, expressing reiteration as a fundamental principle of the Cosmic Creation and of human existence, reveals its double iterative nature: as genealogy and domination, and as a condition for manifestation and update.

Reiteration is the all-penetrating modal „radiation“ in all spheres of existence and consciousness: it marks the speech acts and forms of communication, runs through the perceptive-comparative effort, ensures the infinity of life, powers the irony in the refrain complex and irony of identification, i.e. of obligatory logical joining, uncovering our language infirmity and our cognitive weakness. The vital repetition is a sense-forming and form-generating phenomenon, having a playful nature which acts as litmus for a number of unnoticed and unappreciated functions of language, „encouraging“ our aspiration to immortality.

The story of the myths is the story of endless repetition, which combats the effects of Time and brings us back to the archetype, providing the universal semantic matrixes. Experience and style are the result of the manifold reiteration. Repetition is a demystifier of language, but language itself is also a reiteration. Derivation is possible due to the reiteration and continuity is an iterative function. Dialectics is reiteration; plurality and history are a series of repeated forms. Reduplication is the backbone of classification; it is an important generator of the comedian, while the iteration of irony plays the role of „genotype“ for other comemics. Text-provoking and hermeneutic functions of repetition raise it to an engine of culture and universal creative works.

Key words: reiteration, modal interaction, comic modalcomplex, metamodality, formogenesis, form-generation, play

Модалността е субективна логико-философска, ментално-психологическа и експресивно-естетическа проекция на нашето съприкосновение с действителността и същевременно резултанта на опита ни от това взаимодействие, която намира лингвистичен израз чрез граматикализирани или лексикално-синтактични средства. Въпреки наличието на ценни изследвания върху споменатата категория тя още не е достатъчно проучена и още по-малко цялостно представена, а в повечето опити да бъде осветлена ца-

ри хаос. Трудностите в анализирането на модалността се появяват още при опитите за дефинирането ѝ, съпътстват начините на нейното проявление, както и уточняването на лингвистичния инвентар за изразяването ѝ. Все пак показателен за нейното място и роля в системата на даден език е интересът, целенасочените търсения на специалистите, както и делът, който те ѝ отреждат сред филологическата проблематика.

Специално внимание заслужава **модалността при комичните категории** като **нееднородна съвкупност** от наслагващи се **модални енергии в сложна интеракция**, чийто резултат е **комическата модалност в качеството ѝ на метамодалност**. Съзижда се сложен комплекс от явни и скрити модалности в различно съотношение при различните категории на комичното. Явната **асертивно-афирмативна модалност** в повърхнинния план при иронията и пародията се кръстосва с **асертивно-негативната модалност** в генеративното ядро, както и с **деонтичната, аподиктичната (изискващата), епистемичната, оптативната и естетическата модалност** (последната и на повърхнинно ниво) отново на дълбинно равнище, а също и в **предвиждания виртуално-рецептивен план**. Изредените модалности се пораждат в полето на иронизиращия продуцент. В полето на рецепиента (или на обекта) се актуализират отново **асертивната, оптативната и емоционално-експресивната модалност**. Тази модална **конвергенция** създава впечатление за **модална полифония**. При **гротеската асертивната модалност** се преплита с оптативната, емоционалната и експресивно-естетическата, която е доминантна за тази категория. Комемите са **симбиотично-модални компендиуми**, модални „интеграли“, които в резултат на модална коагулация излъчват една синкретична доминанта, а именно **ироничната модалност**.

Така както бихме могли да потърсим **генеалогията на модалността** в субективното и да очертаем с един замах **кръгообразната траектория на нейната диалектика**, сведена до компресирано триединство: **субективно-обективно-субективно**, можем да си позволим и риска да обявим **кръгово-ретроспективната диалектика на иронията за изоморфна на модалната: самоирония-ирония-самоирония**. В онтологичен и морално-етичен план **комемите** като цяло описват същата дъга: първоначалната хармония е нарушена, дисхармонията и асиметрията пораждат комичното, което в крайна сметка води до възстановяване на баланса: **хармония-дисхармония-хармония**. Тук очевидно хегемонията принадлежи на **итеративната модалност** (ротационната траектория на повторението), нов, предлаган от нас термин за разширяване на модалния диапазон с една фундаментална, по наше мнение, **суперординативна** (свръхуправляваща) и може би единствената, която би могла да бъде наречена **обективна**, модалност – пряка производна на **Космическия императив**.

В този модален калейдоскоп не сме споменали само за **волунтативната** и **имперцептивната модалност** – и двете с мощно (открояващо се) присъствие при **иронията**). Най-новото тук, което бихме искали да добавим към богатия модален спектър, са **комическите модалности**, изискващи разбира се специално проучване, и то със солиден монографски обем.

Субектът се изгражда, самоопределя и анонсира (атестира) чрез **многократната повтаряемост на речевите актове**, в които еволюира (или инволюира) като личност. Същевременно уникална е илюзията за автора на комуниката (възприемащ се като новатор), че дори хилядократното повторение е **нов акт**, защото всеки път се осъществява включване на говорещия в нов времеви отрязък и в различна система от речеви обстоятелства. Самите **форми на общуване са повторение**, т.е. неповторими индивидуалности в истинския смисъл на думата няма.

1. **Итеративната модалност**, излъчваща **повторението** като ключова философско-екзистенциална категория, е **функция на компаративно усилие**. Човекът с „реактивна скорост пробягва“ пътя на **сравнението**, за да се спре на (за да избере) същото (изходното): „сравнявам те с нещо друго или с нищото, за да разбера, че трябва да **те повтора** (да те изтъкна отново)“. При амнезивното повторение се прави светкавичен пробег по сравнителните маршрути и отново магнетично се оказва изходното, което предопределя селекцията и сякаш заздравява пъпната връв, която ни свързва с **архетипа**. **Неразличимостта на моментите** в безкрайното траене е също **повторение** – сякаш размножаване на един и същи миг. **Връщането е себеутвърждаване чрез повторение**.

– **Повторението като гаранция за живот**, поражда и поддържа съществуването. Без него не би имало приемственост и унаследяване на биологически и ментални модели, не би съществувало и понятието **архетип** като източник и свидетелство за една безкрайна поредица от **повторителни действия на човечеството**, без която не би било възможно каквото и да е общуване, каквото и да е превод, каквото и да е културен обмен. В екзистенциален план изплува **иронията на „рефреничния“ комплекс** (мой термин), който се оказва жизнено важен за просъществуването ни като вид.

– **Повторението е ироногенно**, когато идва да ни внуши, че тайната на битието с цялата бездна от значения си остават недостъпни и непостижими за нас. Този болезнен опит се изостря още повече в **непозната среда**, когато човек поглежда всичко с непривикнало око, доближава се до предметите с емоционално недоверие и тревога, още преди да е намерил някаква обобщаваща, подреждаща (класифицираща) и „опрощаваща греха“ на тази специфика, **Форма**. **Чуждостта накърнява (възпрепятства) адекватната, пълноценна концептуализация** и задълбочава енигмата.

Когато пристига в Тандил, Ада поглежда света така: „*Co to za koń?*“. „*Koń jak koń, zupełnie zwykły, przecież widzisz*“. „*Ten koń nie jest zwykły, bo ja tu jeszcze nie zamieszkałam!*“ (Dz. II, 83 по Гомбрович 1984: 334). Итерацията на базата на **отъждествяващото сравнение** поражда **многостепенна ирония**: **ирония на идентификацията** (на самото отъждествяващо сравнение: уж кон като кон, но се оказва, че е непознат, чужд, недостъпен за сетивно-менталната ни перцепция), **ирония на облигаторната конкатенацията** (на смисловата връзка – какво общо има един обикновен кон с нашето поселище, с местоживеенето ни?); под тези ирочни пластове надзъртат по-дълбоките иронични нива: **ирония на езиковата безпомощност** и **ирония на когнитивната ни недостатъчност**.

За Ада зад понятието-етикет „кон“ надзърта цяла семантична пропаст, необхваната от **Формата**. За съжаление, същността на този кон може да се изрази само тавтологично – тя не надхвърля понятието, репрезентирано от езиковия знак. Тук се проявява едновременно силата и безсилието на езика. Формата, в която се организира съдържанието на съзнателния микрокосмос, е **езиковата Форма**. Очевидно, между света на индивида и света на литературното произведение се очертават **явни паралелизми**, свързани със специфичния императив на Формата. В света на литературната творба: „*jedno słowo wywołuje drugie...jedna sytuacja inną...nieraz jakiś szczegół pęcznieje albo, przez powtarzanie, zdania nabierają niezmiernego znaczenia...*“ (Ś. 127 по Гомбрович 1984: 334) **Повторението генерира смисъл**, то е смислообразуващо, а **Формата е повторение** в смисъл на перманентна и **константна формогенеза** (и **формообразуване**).

В съзнанието: „*zauważyłem od dawna pewną logikę w narastaniu wątków. Gdy jakaś myśl staje się dominująca, zaczynają mnożyć się fakty zasilające ją z zewnątrz, to wygląda, jakby rzeczywistość zewnętrzna zaczęła współpracować z wewnętrzną*“ (Dz. II, 92 по Гомбрович 1984: 334)

Чистото звучене на думата придобива демиургична мощ. Безсмислената асоциация набира неподозирани сили. Този процес играе ключова роля както в микрокосмоса на литературната творба, така и в интимния микрокосмос на индивида.

– **Повтаряемостта** като генеративен фактор, като основополагащ и универсален принцип на съществуването, **се въплъщава във Форма**, изпълнила с безбройните си «ластари» и «заклеймила» човешката комуникация. Човек не би могъл да избегне Формата, нито дори да я заобиколи. Цялостната му екзистенция е непрекъснат процес на генериране на Форма, на интерформален обмен и на депримираща субординация по отношение на Формата. Тя е **символ на комуникацията**, заредена е с комуникативни импулси, а индивидът е общуващо същество, което крепи битието

си на интерактивните стратегии като генератори на Форма и като Формални производни – неизбежни в хода на общуването.

2. Повторението е феномен с игрови характер.

– Като игра, **повторението напомня рутинните действия при играта**: поредното хвърляне на зарове, магично-обредните действия, еднаквите механични операции. Неологистичните „вакханалии“ на полския писател Витолд Гомбрович в романа му „Космос“ със своята сеизмично-вулканична метежност принципно се повтарят **като рефрени**, сякаш за да ни предпазят от неминуемата автодеструкция. Взривовете от авторски неологизми (оказионализми) разкрива евристичния потенциал на езика и излъчва поредната му функция – **мутационно-креативната**. Рутинно повтаряните синтактични вериги на Швейк (във всеизвестния едноименен роман на Ярослав Хашек), образувани на базата на **механичното прикачване**, ни предлагат **експериментална алтернатива за инфинитност...** Това безконтечно разказване (повторение на този вид дейност) е **метаитерация на интер- и интратекстуалните повторения като микрорепетитиви** (субординирани повторителни рефлексии) на нашия **антропологичен макротекст**, наречен живот. Наративните ексцесии на Швейк са **ирония на тази зависимост, както и на неосъзнатия ни стремеж към безсмъртие**.

– Самите ние, хората, сме **повторение на безкрайните форми на универсалната жизненост**. Целта на повторението е да бъде **извисено, трансцендирано или ресакрализирано даденото** (обектът на повторението). Ако човек успее да открие **безусловността** и да проектира в нея собственото си съществуване, което постепенно се отъждествява с нея, тогава, според Карл Ясперс, той постига своята вечност и **вечно повтарящото се прераждане** като първоизточник на безусловното (Ясперс 1994). Съзнателното разработване на философията е една никога незавършена и **постоянно повтаряща се задача**, осъществяваща се винаги като актуална цялост.

– **Историята на митовете е история на безкрайната повтаряемост**, както убедително доказва Мирча Елиаде. Митовете обясняват света на първобитния човек и собствения му начин на съществуване. Припомняйки си и осъвременявайки митовете, той придобива **способността да повтаря това, което са правели ab origine Боговете, Героите или Предците**. Митът съществува, оживява и се поддържа от повторението. **Периодичното повтаряне** на това, което е било направено in illo tempore, гарантира изцяло, че нещо **съществува напълно**. Тук се откроява **медиаторно-антиконтестативната функция на повторението**. Всяко ново раждане представлява символично повторение на космогонията и на митическата история на племето. Чрез припомняне (anamnesis), т. е. повторение, човек се освобождава и от въздействието на Времето. Ритуалът на посвещението е повторение на космогоничния мит, а човешкото

положение в света е безкрайна инициация (повторение на повторението) – поредица от „изпитания“, „смърти“, „възкресения“. Според Чоран, колкото и да ни изглежда странно, повторението е борба или поне илюзорна съпротива срещу скуката и остаряването. То ни връща към *illud tempus* и ни поддържа в стадия на детството. **Езиковото повторение е също връщане на лентата към изначалното време.** „Редупликацията“ е нещо като лакмус и барометър на човешкото съществуване.

В системата на граматичните времена определящо и релевантно е **миналото време**, останалите времена са негово повторение (повече или по-малко вярно негово копие: глаголите „чета“, „пиша“ изразяват условно работна „сегашност“, за да имаме отправна точка, вододел с чисто емпирично-прагматична функция. Всеки момент от едно актуално действие, мислено като протяжност, е всъщност многократно повтаряна миналост. **Повтарянето на дадено моментално действие** представлява именно **продължителност** или **развитие**. Итерацията е отрицание на делимостта на времето – тя е символ на стапяне (претопяване) на условното темпорално сегментиране (разграничаване, парцелиране).

– Онази част от психиката, наречена от Юнг „колективно несъзнавано“, задържа и предава общото психологическо наследство на човечеството, благодарение на чудотворния **епаналептичен** (повторителен) **механизъм**, който ни осигурява ротационните завръщания към първоизвора на девствената култура и чрез **итеративната модалност** ни припомня нейната освежаващо възродителна, рекреативна и обновяваща роля. **Повторителността**, изявена в универсалните семантични матрици (експликации): мисля, чувствам, обичам, мразя, усещам и т. н., като обща семантично-културна платформа, ни връща (отново повторение) към архетипа и ни консолидира около него, правейки възможна многонационалната културна интерференция, пълноценното междуетническо общуване, полилингвалните преводачески инициативи. **Архетипите са универсални теми, еднакво символни за всички.** **Еволютивната функция на повторението** съзираме в посланието на **архетипа**, открояващо перспективната тенденция на несъзнаваното. Джордж Стейнер припомня, че досега нито един познат ни биологичен механизъм не може да обясни устойчивостта и размножаването на архетиповете, особено на нивото на конкретни образи, епизоди и сцени.

Според принципа на **повторителната комплементарност на езика**, всяко ново съдържание, което идва от несъзнаваното променя основната си природа като се интегрира частично в съзнанието на наблюдателя. Така човекът се озовава под егидата на съзнанието, което го прави уникален и висшестоящ сред останалите биологични видове, но давлението на **Формата** – ключово философско понятие в творчеството на Гомбрович – по-

тиска и „обезврежда“ дори и него. **Формогенезата** е итеративна и **изоморфна** на **Космогонията** – постъпателно се сгъстява в калъп до терминална конфигурация, следвана от разграждане до окончателен разпад. Преснима модела Хаос – Ред – Хаос. Тази цикличност, т. е. перманентна, **непрекъсваема повторителност** е аналог и илюстрация на човешката екзистенция, спасителна илюзия за смислеността ѝ. Като единствено избавление от „санационната политика“ на **Формата**, Гомбрович предлага **друга Форма от висш порядък** – тази на **Изкуството** и тази на **Абсолюта** с нейния съвършен порядък и вездесъщи императиви, които предопределят респект и блсгоговение, независимо от фатализма (в човешки ракурс) на съдържанието (посланието) си. Чрез **повторителност на всички философски и езикови равнища** (фонологично, лексикално, фразеологично, морфо-синтактично), Гомбрович в романа „Космос“ разбива вкаменялата културна докса и гради пред очите ни нова физическа и културна вселена, израстваща върху кърваво-диаболчните руини на самоубийствено ортодоксалните ни представи. Под савана на **декларативно-фасадната културност**, проядена от натрапчивите аномалии и невротични комплекси на героите, експонирани (излагани) с удивитено ритмична **повторителност**, писателят навлиза в дълбоките течения на една култура, осъзнала необходимостта да се откаже от утилитарната нагласа на създаването планиране, за да даде път на вътрешния растеж на личността. Макар да изглежда като разхищение на енергия и средства (в т. ч. езикови), повторението е всъщност **компенсаторика**, защото истината винаги е на страната на ценностите, които компенсират нещо. Следователно, **итеративната модалност** предшества и предопределя така бленуваната, но в повечето случаи неуловима, изплъзваща се и непостижима **веритативна модалност**. В този преоблечен (дегизиран) като криминогенен, **палимпсест** на сътворяването и функционирането на Универсума, Гомбрович търси „уликите“, за да открие постоянния непроменлив корен на **изконното значение** заедно с всичките му възможни импликации. Този корен е **лостът, осевият център на повторението**. По пътя си авторът ни изпраща херменевтични инструкции за разкриване на демиургичната тайна на Проявлението. Оголвайки корените на думите (субстанцията на езика), Гомбрович изтъква факта, че единствената незаличима константа, осигуряваща непрекъснатостта на корена през цялата му история е **единството на смисъла**, което се пази до безкрайност. Деривацията е възможна, благодарение на повторителността, а приемствеността е итеративна функция. Всяко **актуализиране** на нещо в съзнанието ни е **акт на повторителност**. С помощта на **репетитивните и екстензионално нарастващи парадигми от интерсимволични предмети** (космически ингредиенти), писателят разкрива архетипа като познаваема чрез интроспекция форма на априорна психична подреденост. Така

Гомбрович откроява **епистемичната функция на повторението**. Тези парадигми напомнят и таксономични „класьори“, чиито елементи са **генетично-родови повторения на таксемата**.

Графично оформените диаграми от **аскетични безглаголни** (моновербални) фрази, огледално символизиращи се една друга, сякаш нарастват в геометрична прогресия. Тяхната **асертивна модалност**, допълнена от **повелителната** най-вече в дълбинно-проспективен план, и подсилена от **настойчивия деиксис**, е производна на **итеративната модалност**:

Wróbel
Patyk.
Kot (K 135)

Wróbel.
Patyk.
Kot
Ludwig.
A teraz trzeba powiesić Lenę.
Usta Leny
Usta Katasi.
(Usta księdza i Jadeczki, wymiotujące).
Usta Ludwika (K 143)

Wróbel.
Patyk.
Kot.
Ludwig.
Książ (K 146)

Wróbel.
Patyk.
Kot.
Ludwik (K 147).

Предсказно-проспективната логика на **веригата от обесвания**, изтъква **антиципативно-профетичната функция на повторението**. Подземната логика с нейния подпрагов смисъл вече скицира перцептивната матрица: определени действия, определени състояния и определени космически „мизансцени“ **задължително трябва да бъдат повторени**, за да се синхронизират, симетризират и осъзвучат космическите нива: „*Dziwna rzecz. Z jednej strony to wszystko było blache, nikłe... A z drugiej strony nateżenie wieszania i nateżenie ust...Trudno. Trzeba.*“ (Гомбрович 2000: 143). Гомбрович е убеден, че припомнянето на **архетипа** (отново повторение)

ще регенерира и реактивира езика, ще го де-Формира и демаскира, за да стигне до сърцевината му, нажателна от утаечните наслоения на конвенциите, застинала в снобистична гримаса от прехласване по модата. Тук **повторението** се изправя в ролята на **демистификатор на езика**.

В автобиографичния роман-дневник „Фердидурке“, Гомбрович търси собственото си отражение във физиономииите и постъпките на протагонистите и едновременно с това сам отразява тяхната външност, техните помисли и дела. Тази реципрочна огледалност, **мултиплицирана до принадлежност повторителност (омнирепетитивност)**, сякаш пришпорена от вихрообразното темпо на повествованието, отхвърля възможността за изява на свободната индивидуалност – самата мисъл за нея има **гротескова подплата**. **Итеративната модалност** тук има **гносеологично-иронична и автотелична функция**.

Ритмично-агресивната повтаряемост на „нетърпимата“ грозота на Ивона е провокативен лакмус за душевната уродливост, патологичната, но „суеверно“ прикрита комплексираният и главозамайващото лицемерие на Кралския двор, взел единодушното решение да умъртви този мистериозно-метафизичен източник на физическа дефективност. **Повторението** тук има **демаскиращо-разобличителна функция**. Същата функция има то в героикомичната епопея на „гордия полски дух“ Транс-Атлантик, където репетитивните формулни реплики и действия на героите, представени в остро гротесков ракурс ломят култови стереотипи на самозабравилата се в инфантилно-сенилното си опиянение нация.

Хамлетовската пиеса „Ślub” е сякаш дигитален запис на **процеса на ставане**, т. е. на нестихващо влияние от вън: на хора, мисли, поведения. Тук се натрапва **монотонното повторение** на едно обичайно като отсъствие, но твърде необичайно като екзистенциално присъствие и ментално-психическа динамика, състояние, а именно **съня** като **инициационно пространство** на Хенрик. Той следва маршрутите на Провидението, което му подсказва неизбежната зависимост от Формата на комуникативните партньори, защото Формата го създава, а той е само нейният режисьор. Тук добива плътност **ревелативната роля** на повторението. Обезличаването на човека се осъществява в социума, в комуникативната интеракция. В тази дифузна, разлагаща среда, в това „замеряне“ с маски човек се стопява като личност и се превръща в криво огледало на другия:

Henryk: *To nie sen, a tylko rzeczywiście – ja zwariowałem i może wcale tu nie stoję i nie mówię, a tylko w rzeczywistości leżę w jakimś szpitalu i tam gestykulując, mając, że tu stoję... Któż wie co mogło mi się przytrafić?... Nasuwa się proste pytanie: czy, jeśli ktoś w ciągu parę lat pełni funkcję szaleńca, nie jest szaleńcem? (Ślub; Гомбрович 1986: 105)*

Театралните етюди с неизменната двойка Карол – Хеня в камерен стил, режисирани с виртуозна прецизност от екзистенциалния демиург Фридерик (в романа „Порнография“) върху импровизираната житейска сцена, **се повтарят със съвършения ритъм на биологичен часовник.** Музикално-пластичната естетика на тези сякаш скулпторни композиции подклажда **експресията на чистата Форма**, оголена в цялото ѝ величие и магнетизъм като ода на Младостта, Незрелостта, на подкосяващо неустойимата, (омаломощаваща, пленителна до изнемога) красота на Първичната сила с нейната **алюзивно предстояща еротичност.** Най-вероятно това е единственото произведение на Гомбрович, в което **итеративната модалност** идеализира артистичната Форма като ликуваща илюзия за живота и като антидотум срещу генетичната ни и историко-социална обремененост от Формалния синдром. Безспорна е тук **естетико-виталистичната, ювенилно-асерторичната функция на повторителността**, която най-вече тук, както и в „Космос“ активира (разбулва) **омнигенеративната си модална функция**, потенциално пораждаща всички останали модалности. В творбите на Гомбрович, по собствените му думи, непрекъснато се пресичат два жизнетворящи елемента – **чувствено-соматичния и божественния**, които съзиждат **литургичния мотив** в творчеството му. Това митологизиране на идейно-художествената материя чрез „въртенето“ на ритуала води до **сублимация на чувствеността**, до одухотворяване на еротизма, което прави твореца двойно по-еротичен в неговата „безтелесност“. Авторът признава, че митологичната сага за Формалните му пътешествия се композира от **повторението като общесивен принцип на митотворчеството въобще.** Тук изпъква **спиритуалната, трансцендираща и митотворческа функция на повторението.**

Универсално-генеративна модалност е емблематична за личността и творчеството на Витолд Гомбрович. В ироничен ракурс, **итеративната модалност** се актуализира с **тройно проявление** чрез: 1. **повторителността**, която води до осъзнаване и осмисляне на необходимостта от несъгласие, възражение, критика (от иронична реакция), поражда иронията; 2. **повторителността** като непосредствен генератор на комика, като сигнал за иронични интензии, следователно ясен ориентир за адекватно декодиране в рецептивен план; 3. **повторителността** като езиково средство (инструмент, оръдие) на ироника.

Преодоляването на културата в името на една по-чиста, по-откровена и по-добре адаптирана към човека култура, е неосъществимо без реанимиращата функция на повторението: „...*Moje przewycięzenie kultury nie jest niczym innym jak lepszym przystosowaniem jej do człowieka. Niczego nie burzę – tylko po prostu zastępuję jedną koncepcję sztuki lub ojczyzny inną.*“ (Гомбрович 1985: 123).

ЛИТЕРАТУРА:

- Барт 2005:** Барт Р. *Ролан Барт за Ролан Барт*. София: CREDO, 2005.
- Болецки 2001:** Bolecki W. Modalność – literaturoznawstwo i kognitywizm. // *Teksty drugie – 5*.
- Гомбрович 1956:** Gombrowicz W. *Ferdydurke*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956.
- Гомбрович 1984:** Gombrowicz W. *Gombrowicz i krytycy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984.
- Гомбрович 1985:** Gombrowicz W. *Aforyzmy, myśli, sentencje*. Kraków, 1985.
- Гомбрович 1986:** Gombrowicz W. *Dramaty*. Dzieła tom VI. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
- Гомбрович 1986а:** Gombrowicz W. *Trans-Atlantyk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
- Гомбрович 2000:** Gombrowicz W. *Kosmos*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Гомбрович 2001:** Gombrowicz W. *Pornografia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001.
- Декарт 1958:** Descartes R. *Медитации о первой философии*. Warszawa, 1958.
- Костадинова-Хамзе 1999:** Костадинова-Хамзе, Д. Някои аспекти на теорията за модалността // *Съпоставително езикознание*, XXIV, № 213.
- Растие 2003:** Растие Ф. *Изкуства и науки за текста*. София: Лик, 2003.
- Стейнер 2000:** Steiner G. *Po wieży Babel*. Kraków, 2000.
- Чоран 2006:** Чоран Е. *Наръчник по разложение*. София: Факел Експрес, 2006.
- Юнг 2002:** Юнг К.-Г. *Човекът и неговите символи*. Плевен: Леге Артис, 2002.

МУДРОСТ ЖИВОТА У ВРАЊСКИМ ПОСЛОВИЦАМА ХАЦИ ТОДОРА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Стана Смиљковић

Учительски факултет у Врању, Србија

This paper addresses the characteristic features of popular sayings in a proverb collection, compiled by the Vranje author Todor Dimitrijevič in the local dialect. Proverbs, as a literary genre, provide us with valuable material for discovering the beauty of the often neglected dialect of the Serbian furthest south. They portray the life, struggle, strength, keenness of observation and consideration of the person in crucial times. This work contributes to a new understanding of the melody of the dialect and the actual state of proverbs, of the poetics contained in them as well as of their unmatched qualities, kept under the form of prose or poem.

Key words: proverbs, dialect, melody, quality, life.

I

„Нико не зна одакле долазе његове реке. Нико или никад није наслутио изворе, нити ће им видети ушће“ – каже Иво Андрић. Тако је и са пословицама и њиховим сродним облицима. Непрекидно су текле из мудрости жилавога народа, из његове жеље да опширност мисли сажме у краткоћу језичког израза. Да слике које звуци и речи стварају приближе стварности у свим могућим варијантама и позама. Да отворе врата свету узносећи себе како песничким, тако и приповедно-бајковитим начином.

За схватање вишеслојности значења пословица неопходно је обратити пажњу на дефиницију, условно речено, овог жанра књижевне уметности. У Речнику књижевних термина стоји: „Пословица (рус. пословица) – сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији... Оне представљају индивидуално стваралаштво, инвентивно формулисан закључак из животног искуства...“ (Речник 1992: 626-627).

Проучаваоци, теоретичари и историчари културе и књижевности с много пажње и прецизности настоје да мисао у структури пословице прецизније објасне, с намером да естетској вредности дају примат. Послужимо се мислима Јурија Лотмана: „Пословице акумулирају знања репрезентативна за одређену заједницу упркос пропадљивости саме

заједнице. Као такве, оне су савладани, канонизован говор, језик којим се може именовати и потчинити аморфни, отворен, неименован свет. Њима се универзалније појединачно временско-просторно ограничено искуство, и придаје интернационалност свуда свеприсутне и свеважеће речи. Тиме се приближавају најархаичнијим митским слојевима приче којима се стварност и рекапитулира, и партиципира.“ (Лотман 1974: 439).

Уочава се да је текст пословице живо ткиво јер прати све манифестације људског духа: мудрости, лажи и мисли да се радом и умењем осмишљава живот и свет који кроз промене напредује. Њихова мелодија, ритам и звук указују на драгоцене вредности које је човек кроз историју стварао, а које премошћују географске, културне и временске границе што ће се на примеру *Врањских пословица* Хаџи-Годора Димитријевића потврдити.

II

Живот и дело Хаџи-Годора Димитријевића (1889-1977) једнак је пословицама које је с пажњом и посебним даром бележио на југу Србије. Иако је својом доста необичном појавом у подужем животном веку пријатељима, непријатељима и научницима загорчавао живот с намером да докаже да је истина увек гласна, мало је проучавалаца који су о овом фолклористи и језичком чистунцу писали. Поред његових савременика, међу којима треба издвојити Јована Хаџивасиљевића, значајан допринос открићу непролазних вредности у проучавању српског језика и фолклора које контрадикторној личности враћају заслужени статус посебан допринос даје проф. др Момчило Златановић, човек који је доста материјала проучио и сакупио за писање монографије о овом Врањанцу, као и за уређивање новог издања под називом *Врањске пословице* I део из збирке коју је откупила од аутора Српска краљевска академија наука у Београду 1935. године. Од коликог и каквог је значаја ова збирка пословица у предговору поменутог издања пише Јован Хаџи-Васиљевић истичући њихову посебну вредност што је од заборава отргнут врањски говор, уз тематско разврставање пословица. Његове пословице и пословичке изреке заузимају значајно место у културној баштини Срба.

Велики зналац језика, културе народа и држава које је посећивао, и у којима је своје најбоље године провео и учио живот, својом необичном духовношћу и духовитошћу успевао је да на себе скрене пажњу многих значајних личности. Иако је рођен у Врању, детињство и дечаштво у њему провео, ипак географска и друштвена средина југа Србије није представљала простор на којем би Хаџи-Годор Димитријевић могао најпотпуније да испољи себе и своје погледе на живот и науку. Далеко од

родног места, с поуздањем у себе, објављује више публицистичких дела, учи стране језике и сусреће се са људима од науке, уређује часопис *Србобран* у Америци.

Полазећи од мисли највећег грчког филозофа и научника старог века, оца науке и логике који је своју мудрост обогатио из народне, које гласе: „Пословице нису ништа друго него остаци старије филозофије“, писац Хаџи-Тодор Димитријевић је уочио велику мудрост у говору обичног народа при коришћењу пословица. О томе у Предговору издања из 1935. године каже: „Сматрали смо за своју патриотску дужност да их на овај начин сачувамо будућим нараштајима, који ће, ма колико била преоријентација у мишљењу, уживати у мудрости својих предака, као што су Јевреји диче својим Талмудом, који је пун пословица многих источних народа, као готово и све свете књиге свију народа, и свију времена.“ (Димитријевић 2006: 10). Изнети подаци о личности Хаџи-Тодора Димитријевића помоћи ће откривању чудесног језичког дијалекатског духа садржаног у пословицама.

III

Мисаоност као саставни део људске природе, као и животна снага из које је локално и мултикултурално језгро Врања и крајњег југа Србије упућивало материјал у виду пословица за размишљање може се започети речима Исидоре Секулић: „Читаоцу дође да некој пословици пружи руку, некој да дубоко скине капу, неку да појури, о неку да се ослони као и чврст зид.“ (Секулић 1966: 15).

Пословице као вишезначна синтеза којом се осветљава, не само говор, већ укупна духовност овог дела Србије, могу се разматрати прожимањем четири аспекта. То су: разноврсност тематике, књижевне вредности, језик и животна филозофија.

Широка је душа човекова, непресушни су извори са којих се точе народне мудрости, патње, радовања, стрепње. Човек осећа да је простор по коме се креће његова душа без граница, да су мисли широке које, ухваћене у мрежу слова, остају да живе као писани споменици, као знакови човековог преламања и његовог прегнућа да живот учини богатијим остављајући искуство и поруку за собом. Прочишћена душа човекова, излазећи из оквира, стварала је мисли, градила фантастичне сплетове речи, крила оно зрнце мудрости које се може у пословици као краткој форми открити, али у животу тешко.

Читањем и размишљањем о пословицама Хаџи-Тодора Димитријевића уочавамо тематску разноврсност. И поред свега, три основна мотива доминирају кроз ланац пословица: живот, љубав, трајање.

Између је сва она енергија која доприноси опстанку. Да бисмо уочили њихову књижевну лепоту и поруке које се нижу кроз алегоријско-симболично казивање, издвојићемо неколико пословица о пријатељству:

*Кој има вернога пријатеља, две главе има.
На сушу кладенац, а у невољи пријатељ.
К'д нађеш нови пријатељи, не заборави стари.*

Ове и друге пословице о пријатељству народ је исковао с циљем да пријатељима ума и духа помогне, да препозна човека у пријатељу и нађе искре наде и жеље да му помогне у невољи. Уочава се јасна порука која велича љубав и слободу живљења, размишљања и духовног стваралаштва. Згуснутим изразом, народ уписује у своје мисли, и своје памћење само оно што представља истинску вредност.

Нема ничег светијег у животу од поштеног рада, мудрих размишљања и истинског веровања. Све оно што настане као продукт дубоког размишљања, истинског доживљаја стварности и живота остаје као духовно богатство које стално треба да опомиње да је човек богатији уколико је паметнији, разумнији – једном речју, пун неке унутрашње енергије која га у потпуности открива. Хаџи-Тодор Димитријевић, и сам велики посленик за опште добро, наводи пословице у којима слави рад и разум, као што су следеће:

*Чисто злато и паметан човек куде идев свуда добро прођев.
Има глава над глава, и памет над памет.
За цара је памет златно стапче, а за војника бојна стрела.*

Својом унутрашњом организацијом, преносним и симболичним значењима, елитношћу пословице откривају и многе негативне особине људи. Иако у пословицама нема именована, ипак се односи на одређена лица, занимања или појаве и догађаје. Нема ни временске одређености, и омеђености те је њихова садржина актуелна у зависности од времена, простора, услова, средине, наслеђа. Пословице дијалекатског типа, као ове о којима говоримо, носе тешко бреме историје и традиције, страдања и опстајања. Силе и неправде калиле су снагу народну и бистриле ум, упућивале на бога, правду и правичност, поштовање и поверење. Независно од тога што их је писац класификовао и поређао азбучним редом, све оне чине један сплет и живе заједно, чине згуснуту загонетну целину.

*Према свеца и тропар.
Ако би све било право, ударило би у небо.*

*На мокру земљу малко киша ваља.
Свет у решето неје.
Време је мајсторско решето, оно све прочисти.*

У пословицама овога избора, понекад се подудара дословно и пренесено значење, често су недоречене те се оставља могућност доградње или допуне. С обзиром на то како су се друштвено-историјске прилике мењале, у пословице се традицијском културом уграђивани су елементи градске културе. Иако пословице садрже кондензовану мисао, облици исказа забележени у народу нису једнозначни. Напротив, вербални метакомуникацијски означитељи су ту да доврше мисао, поруку или закључак.

Језик пословица пун је симбола, слика, мелодије која се појачава римом. Уочава се да језик функционише преко разлика у читању и рецепцији. Иако одражавају језик у времену, као записане одвојене су и од живота, и од времена – од стварног контекста у коме су настале, али, срећом, стварају слику о њима. И тако записане, са много архаизама и варваризама у дијалекатском контексту живе јер су произашле из животних ситуација, уз наслеђе или потребе човека да на тај начин проговори.

*Колко је мед благ, толко је и горчив.
Пушти петла у кућу, на полицу сам ће се качи.
Ситни мозгови се брго уморив.
Време и на камен траг остави, а камоли на човека.
Железно срце са злато омекне, а од златно срце железно не бива.*

Симболично-метафоричне слике повезују елементе који имају нешто заједничко, а опет то заједничко функционише као опозиција, другим речима кроз контрастне слике.

Богатством народне маште, кроз пословице, насликана је животна снага безимених јунака, различита схватања осећања, жеља. Све то открива човека у одређеним тренуцима ухваћеним у тзв. ситуационом контексту који може бити у вези са богом, невољом, срећом, досетком, радом, кајањем, пијанством – и свим оном манифестацијама живота које су пратиле и прате човека.

Закључак

Пословице у избору Хаџи-Годора Димитријевића део су богатог фолклора народа југа Србије, забележен аутентични говор дијалекта са

свим оним елементима које описују знаменити дијалектолози. Са развијеним осећањем за језик, његову мелодију, ритам и синтаксу која одступа од стандардног језика, аутор је оставио потомцима пословице које имају своју унутрашњу језичку организацију из које произилазе значења пуна симболике, мудрости и дидактике. Посебна вредност пословица произилази из архаичне мелодије која подсећа на молитву, а речи његове на дрво живота које се и данас грана:

Покрај пут су два реда врбе. Под њи седив најбољи јунаци. Ама ја из далеко познавам који ми је од јунаци пријатељ. Према мене златну копчу закопчује. По тој знам да ми је добар пријатељ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Златановић 2001:** Златановић М. *Хаџи-Тодор Димитријевић, живот и дело*. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 2001.
- Лотман 1974:** Лотман Ј. *Огледи из типологије културе*. Београд: Трећи програм, 1974.
- Речник 1992:** *Речник књижевних термина*. Београд: Полит, 1992.
- Секулић 1966:** Секулић И. *Говор и језик*. Нови Сад: Матица српска, 1966.
- Димитријевић 2006:** Димитријевић Хаџи-Тодор. *Врањске пословице*. Фототипско издање, Врање: Царство осмеха СПЦ, Библиотека „За сва времена“, 2006.

СРПСКИ ПИСЦИ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ С КРАЈА ХХ И ПОЧЕТКОМ ХХІ ВЕКА

Сунчица Денић

Учитељски факултет у Врању, Vranje

From the beginning of the contemporary period (since the second half of the 19th century) until present days, Serbian literature from Kosovo and Metohija has been representing the great suffering, injustice, expatriation and most of all expressing the great sorrow caused equally by the hardships of life and by the loss of one's homeland and identity.

The topic of the fugitives and the lost homeland is the center of the economical, social, political, cultural and emotional drama. Even more so, it has been a documented reality at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, as well as the reason for the great suffering at the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

Even though it treats the national and the personal, there is no heroism in this literature. It is separated from the nationally romantic milieu and from epics. With few exceptions, this literature is deeply connected with the existence of the Serbian people in Kosovo and Metohija and everything belonging to the tradition and cultural heritage, as well as the poetic phenomenon and motif of the present days: banishment as fate and destiny. This is the natural result of the dramatic suffering of the Serbian people in Kosovo in Metohija, who, after losing job, home, land, homeland - return to the ontological in search for their soul.

Serbian Kosovo and Metohija literature treating the issues of expatriation and the homeland can be situated within the greater frame of Serbian literature while keeping its specific features as well as peculiarities of its aesthetic categories and values. It is a confirmation of the endured hardship which can create masterpieces not containing the risk of redundancy in enthusiasm and pathos.

Key words: Kosovo and Metohija, Serbian literature, expatriation, homeland, suffering.

Српски писци са Косова и Метохије, условљени новим друштвеним, историјским и политичким тренутком, стварају посебно естетско поимање јединственог певања и приповедања. Свеједно где су се нашли после 1999. године, и свеједно како су се снашли после ове граничне године, њихова је тема косовска стварност. Могло би се рећи да је ова књижевност већ створила посебан канон.

Велики број писаца, песника нарочито, пише о простору где се губи правац, о некомоцији, самоћи и тузи. Српска књижевност за неколико последњих година може да промовише томове књига са тематиком изгубљеног завичаја. Свакако, овде се тешко може избећи патетика и патос. То је, узгред речено, тамнија страна овог певања, њен усуд и њена кончина. Немогућност да се омалодуши, обезличи, отуђи и неутралише по сваку цену, јесте и немогућност да се декларише у шире матичне и светске токове. Можда би се као програмска, завичајно утемељена, могла промовисати као јединствена манифестна поетика савременог света. Или као контраст свевидећем и свемогућем чињењу.

Српска косовскометохијска књижевност, свеједно где је писана и објављена (Грачаници или Суботици, Београду или Кладову, Краљеви, Крушевцу, Блацу, Косовској Митровици, Штрпцу, Угљару или Преоцу), у мањим или већим насељима, камповима или домовима, настајала је на извору, као на почетку или крају, тј. на Косову.

Ова косовскометохијска стварност претворена у метафору, у симбол, можда хиперболу, у стих или причу, резултат је историјског лома који је утемељен на Косову и Метохији већ неколико деценија, ако не и неколико векова. Естетски, она јесте свеопште национално трагање за вредним књижевним изразом, али увек са извесним враћањем, како на регионалне теме, тако и на регионално вредновање.

Оно што њу обележава, а и краси, јесте велика количина туге, рефлексije и дубоке мисаоности, без коначног исхода.

Можда би се савремена српска косовскометохијска књижевност, поготово књижевност у последњој деценији 20. века до данас, могла сместити у један заједнички назив, потврђујући тиме заједничку поетику, попут оне *Књиге туге* из 10. века, у којој мото Григора Нарецког гласи: *И књига ова је уместо тела мога, и реч ова је уместо душе моје.*

Оно што чини особеност ове поетике, и оно што је, дакле, њена немоћ, могло би изнудити један изузетак.

То је као кад Ернст Блох каже да он јесте, али да нема себе.

Речено је: чим се крене са Косова, изгуби се правац.

Тако безоријентисани битишу у поезији песници Мошо Одаловић, Даринка Јеврић, Ацо Ракочевећ, Пера Стефановић, Милорад Ивић, Благоје Савић, Драгомир Костић, Радослав Златановић, Милоје Дончић, и још многи косовски ствараоци.

Николај Тимченко је у књизи *Песник и завичај* за Станислава Винавера рекао да је он, прогнан из завичаја, заправо прогнан из **постојбине смисла**.

Добро би било да се не изгуби тамо где нешто престаје, већ да се удоми тамо *где* и *због чега* нешто започиње своје постојање!

Српски нобеловац Иво Андрић записао је да се осећао, кад год би дошао у завичај, као да никуд није ни одлазио. За Андрића као да се ништа није збивало, као да ништа није постојало изван завичаја. „Свест о свом постојању се у Андрића повезује, ако не и поистовећује, не само са његовом поетском визијом завичаја, него, безмало, и са самим светом. Отуда, ваљда, Андрићев завичај пулсира и зрачи таквим интензитетом у његовим приповеткама и романима.“ (НИН, 2006: 45) Тако Андрић доживљава завичај, а могао је увек да оде и да живи тамо.

Ствараоци са Косова и Метохије, губећи завичај, губе идентитет, или су разапети између *одрицања* и *потврђивања*, прихватајући косовски простор за јединог господара простора среће. Николај Тимченко је писао да је тражење смисла и завичаја у *основи сваке аутентичне поезије...* „Сећања на завичај“, пише Тимченко, „на место у коме је човек одрастао и стекао прве утиске о животу и свету, буди осећања среће, блаженства, задовољства; то су најпријатнија, најлепша сећања која доносе мир и спокојство.“ (Тимченко 1969: 24)

Иво Андрић у својим *Стазама* пише да на „почетку свих стаза и путева, у основи саме мисли о њима, стоји оштро и неизбрисиво урезана стаза којом сам први пут слободно проходао. (...) И на свим друмовима и путевима којима сам доцније у животу прошао, живео сам само од те убоге среће, од своје вишегодишње мисли о богатству и лепоти створеног света.“ (Андрић 1963: 9)

Рекло би се да Андрић изнад свега говори о **праву на наду**, једном од најљудскијих права и осећања.

Писци са Косова и Метохије ових деценија, својом поезијом као својом рефлексијом, својом тугом и својом немоћи, тумарају изван овога права.

Емотивни лиризам и чистота у овим подухватима разобличава идеолошко. Мада, није увек тако! У делу косовскометохијског певања има примера где је то епско поразило ерос или, где **косовски мит** замењује ерос.

Са изузецима, та је књижевност везана за биће српског народа на Косову, за све што чини традицију и баштину, као и за оно што ће, могло би се рећи, бити поетски феномен и мотив садашњег времена: прогонство као усуд, као судбина. То је природни след после драматичног потреса српског народа на Косову и Метохији, који, изгубивши посао, кућу, земљу, завичај – сеже у онтолошко, враћа се у потрагу за душом. Даница Андрејевић сматра да су „најуспелије оне лирске творевине које нису сасвим демистификовале тему Косова, али ни биле апологетске у истицању безусловности мита, већ су у поетском процесу твориле колаж предметне и представљене уметничке стварности и естетичког времена“. (Андрејевић 2004: 93).

Ово би се пре могло односити на период пре 1999. године, дакле, на време пре рата, на време пре бомбардовања Србије, и на време пре потпуног разбијања Косова – дакле, пре прогона и погрома. Али, како *ниједна уметност није тако упорно национална као поезија*, како би рекао Томас Стерн Елиот, питање косовске поезије, на неки начин, питање је косовског програма, питање опстанка српског народа, и бол за *родитељком* и *сахранитељком* – косовском земљом, као суштинским архетипом.

Иако, дакле, код свих Косово избија као митопоетска тема, по јачини хронотопа (места и времена среће) и по естетском коду, као и по комуникацији са децом као примарним читаоцима, издвајају се Мошо Одаловић и Ацо Ракочевећ – писци за децу, један стихотворац, други романописац – обојица поетичари косовског јада.

Стварност је у овој књижевности потврда великог страдања за, на неки начин, небеску Србију, небеско царство, а она се пројављује или као тежња, или као последица. Стварност се у овим случајевима поистовећује и са жртвом, као архетипом косовског бића. Као да се ништа није померило од тешког **косовског боја**, или се поново **вратило на исти**. Све је познато, све је прошлост. Ствараоци Косова и Метохије, губећи завичај губе идентитет, или су разапети између *одрицања* и *потврђивања*, прихватајући косовски простор за јединог господара простора среће.

Речено је још на почетку: ова књижевност избеглиштва – књижевност је без хероике, без плана и распореда, без наде и освете. Једино уздање у Бога стоји као истински ослонац и једино разрешење из очаја у који су упали и аутори и њихово дело, па често нису спремни да чују другачије мишљење или нпр. Божју поруку. Или је, можда, више од других наслућују.

Чим се крене са Косова, изгуби се правац, каже Мошо Одаловић.

Оријентацију у Мошовој поезији без завичаја губе и старци, не само деца.

У песми *Завичај* сведочи о потпуној припадности Косову, о косовском бескрају, да не кажемо *косовском космосу*.

*Само у мом родном крају
умем да одредим стране света,
и нигде
нигде
нигде
више*

Завичај је место са јасним цртама истине. Одлазак, тј. губљење косовског завичаја, није класичан егзил. Зато се многи моле да не оду, да се не *поцепују* као Неродимка, култна косовска река, чији се један део одвојио и отишао у Егејско, а други у Црно море. Дељење воде је дељење душе.

Песма над песмама на ову тему јесте песма Моша Одаловића: *М. О. украо ласту*, која нам преноси дечје страхове и немоћ пред нужним послом: *продаје куће као продаје душе*.

*Нешто се озбиљно догађа,
Врапци се скрили у прућу.
Неко се с татом погађа –
Купује нашу кућу.*

*И све око куће, дабоме:
путељак, њиву, воду...
Доме, најлепши доме,
купују гнездо и воду!*

*Купују стране света.
Сад побркано све је.
Лето је, мраз пуцкета,
сунце пахуље веје.*

Кућа као завичај, као дом, за Косовце је слика урушене куле. Као да су одбегли Косовци бића уништене куле, тј. уништене душе. Гастон Башлар каже да је „кућа наш кут у свету. (...) Кад нам се у новој кући врате успомене на старе домове, ми одлазимо у земљу **непокретног детињства**.” (Башлар 1969: 30-33.) А старински косовски народ није навикао да живи без душе, као што не може да живи без слободе. *Сељак Божидар у кући Марковића / Имао свега – јела и пића*, имао, дакле, сунце, њиву, расло му жито, имао Божић и славу, пријатеље и мобе. *Када је пуно таме око Батуса било / сво косовско небо у њега се слило*. То је општа патња, јер је косовска земља заједничка и једина кућа.

Певање Стојиљка Станишића својеврсно је сведочење, а кад песник сведочи – то је најближе живом доказу, јер је *сведок пред Творцем*. Песник сведочи о историји, националној – српској – косовској и, како каже у песми *Страх: Ужасно стрепим / што ако се / мој плач, чује*. Трагови тог уклетог страха долазе, рекло би се, чак из времена Косовског боја, што за песника не чини велику временску дистанцу јер, збило се то, како каже, **ономадне**. **Ономадне** има другу семантичку вредност; исто је као *пре неки дан*, као

јуче, као данас ... као увек. Као да се није ни померило, није отишло, није престало зло. И то је примарна идеја која се већ насловом промовише. И кад би човек хтео да заборави, не да му птица, не да му Божји свети белег, каже у песми *Орлов пост*, мислећи на пост госпођински, на орлово пиштање од како је на Косову 1389. године, на Видовдан сркао пресну крв српских ратника кад изгинуше Лазар и његови честити јунаци за крст и слободу.

Страх од псећих суза нагнао је суграђане и комшије, да помисле како је Бог погрешно, заменио улоге пса и човека. Сцена о псећем плачу на напуштеном кућном прагу може се поредити са цветањем косовског божура на многим местима где није цветао до 1999. године. Као и у осталим савременим драмама, и овде се искључиво митска тематика замењује историјским темама, па то постаје тематика актуелних друштвених сукоба.

Ова књижевност у *расејању* или *књижевност прогона* може да носи последице патоса и субјективног нагона као последице наслеђа, али је, нема сумње, направила препознатљиво певање, чинећи књижевност стварнијом од сваког реалитета.

Говорење о поезији Даринке Јеврић, најзначајније песникиње са Косова, увек је враћање или упућивање на специфично. То *специфично* није најчешће у духу времена, што се и данас, овде, може тако тумачити. Живети на Косову и Метохији, а бити савремени српски песник са јединственим певањем, не мора да значи да ће се узрочности и последице по сваку цену јавити као традиционално, као патетично или анахроно.

Још у првој песничкој књизи Даринка Јеврић наговештава свој поетски свет, своју тајну, тон и претензију. Почев од песме *Фреска, Заточеници, Бијели храм, Ратникова љубав, Завичај, Одлазак из завичаја, Варка...*, све до песме *Сан о повратку*, Даринка Јеврић као да хода из стварног и постојећег у нестварно и туђе, из нечега што је видљиво као на слици – *фресци која ћути у немирима мирна, / у вртлогу сама, стољетну љепоту ми у свијетлост кујеш*, тако да столетну лепоту у светлост претвара и отвара путеве којима ће ходати. Традиционална слика и мотив, и савремени песнички израз сједињују се у овом чину, творећи тако јасну и естетску метафизичку драму људског живота смисленом.

Оно што је отворило широко пространство Даринкиног литерарног реалитета, као и оно што је на тематском и мотивском плану представило Косово – *завичај разуђен / као паучина око главе*, налази се у збиркама *Хвостанска земља* и *Јудин пољубац*. Тако се наговештај и песничка интуитивност осећа у овим стиховима који творе суров тестамент: *Над пољем црни се јато – згрушана душа – наталожена зебња*.

Трагедија косовског поднебља праћена је епским сликама, епском интонацијом, епским певањем, као најприкладнијим метафоријским смислом. Та епска нота и форма у појединим песмама са тематиком косовске

збиље даје општи карактер косовске драме. *Кроз зраку зорила мрак / кроз сумрачја дуге / над Грачаницом грака. / И цел' дан вранило / и цел' дан црнило!*, у песми *Сабор врана у Приштини*. Даринка је пропевала за све бездомнике и невољнике, замењујући мржњу добротом, кукњаву дужношћу, скептицизам вером. Тако се тишина и самоћа једначе са вечношћу, како би Даринка рекла “са метафизичком свешћу о прастарој стрепњи, чиме се појачава стрепња над судбином народа”.

Даринка Јеврић се издвојила и као песник и као ратник, и као сејач и као тумач звезда – издвојила се као једина или као најгласовитија тужаља, или најтиша жртва косовска.

Михаил Епштајн је, за разлику од многих који су говорили да је постмодернизам **крај времена**, тврдио да је **постмодернизам после краја**, или **време могуће будућности**. (Епштајн 1998)

Све нас то упућује да књижевност са Косова и Метохије с краја 20. и почетком 21. века сврстамо тамо: у књижевност после краја или у време могуће будућности. Холи каже да „Завршетак историјске приче не мора да буде и крај, будући да граница није оно код чега нешто престаје, већ је (...) оно од чега нешто започиње своје постојање” (Холи 2006: 18).

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрејевић 2004:** Панорама савремене српске поезије Косова и Метохије. // *Српска књижевност на Косову и Метохији 1945-2000*. Косовска Митровица – Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина, Филозофски факултет – Косовска Митровица, 2004.
- Андрић 1963:** *Стазе, лица, предели*. Београд: Просвета, 1969.
- Башлар 1969:** Башлар Г. *Поетика простора*. Београд: Култура, 1969.
- Епштајн 1998:** Епштајн М. *Постмодернизам*. Београд: Слово, 1998.
- НИН, 2006:** Ђилас М. *Црна Гора као завичај*, НИН, 24. 8. 2006.
- Тимченко 1969:** Тимченко Н. *Песник и завичај*. Крушевац: Багдала, 1969.
- Холи 2006:** Холи Б. Смештање културе. // *Сарајевске свеске*, 2006, бр. 13.

ЕКСПЛИЦИТНА ПОЕТИКА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

Сања Мацура

Филолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци

This paper deals with the distinction between immanent and theoretical poetics and comparison of implicit and explicit poetics of Slobodan Selenic. Research scholars of his novels have mostly written about his implicit poetics, while this work presents Selenic's explicit poetical opinion, given in many interviews and essays. Mostly, Selenic insists on the fact that writers should write about topics and issues they know a lot about, he also stands on a position that themes and motives used in one's novel cannot be entirely. He explains the way of combining characters, documents and historical facts in novel and expresses the opinion that no writer should be absent from his people's real life. This paper also compares such explicit poetical opinions with what Selenic did in his novels and finds affirmation of each presented opinion.

Key words: Slobodan Selenić, poetics, implicit, immanent, explicit

I

При сваком разматрању развоја појма „поетика“, уочава се потреба за раздвајањем иманентне поетике од теоријске, те за тим да се унутар иманентне поетике поставе оквири пишчеве експлицитне, а након тога и имплицитне поетике.

Терминолошко разграничавање је неопходно стога, што „је поетика, као и други термини са високо учесталом употребом, добила тако широко и у себи многоструко умножено значење да на крају више нисмо сигурни шта се заправо њоме означава“, те „налазимо примере употребе истог термина који су међусобно или тешко самерљиви или уопште несамерљиви“ (Петковић 1990: 43-44). У том смислу, појаву назива *поетологија* и *поетолошко* Новица Петковић (1990) тумачи сталном потребом за раздвајањем теоријске дисциплине од њеног предмета, односно равни проучавања од равни самог предмета проучавања. У овом случају, потреба је иницирана ситуацијом у којој термин поетика истовремено означава и научну дисциплину и њен предмет. Сљедећа разлика мора бити успостављена разграничавањем иманентне од теоријске поетике, те, што је од посебног значаја за овај рад, разликовањем и компарирањем пишчеве експлицитне и његове имплицитне поетике.

(Петковић 1990). Јован Деретић (1997: 15) иде истим путем у разграничавању видова поетике. Он наглашава разлику између експлицитне поетике, која се често „нуди као одскачна даска за анализу и тумачење“ (Деретић 1997: 15) дјела неког писца, и унутрашње поетике писца или дјела, за коју, за разлику од Новице Петковића, употребљава термин иманентна у значењу имплицитна поетика. Наиме, Н. Петковић сматра да је „придев иманентна уз поетику“ (1990: 45) већ бременит употребом у синтагми иманентни приступ књижевном дјелу, стога сугерише, „да би се оваква конотација избегла, свеједно да ли је оправдана или не, место иманентне поетике ... назив *имплицитна*“ (1990: 43-44). Дакле, неопходно је прво разлучити теоријску поетику од иманентне, а након тога приликом проучавања конкретних књижевних дјела, разликовати пишчеву експлицитну од његове имплицитне поетике.

При употреби термина поетика сусрећемо са проблемима у вези са његовом полисемичношћу, те смо навели разлоге за потребу раздвајања његове равни проучавања од равни њеног предмета. (Петковић 1990: 43-44) Стога, при раздвајању теоријске од иманентне поетике треба имати на уму да термин „иманентно“ истовремено означава и врсту приступа књижевном дјелу (за разлику од спољашњег приступа). Бавећи се феноменом иманентне поетике, Александар Јерков употребљава термин „програмска поетика“ (1997: 20-22) у значењу поетичких ставова неког писца, док под „иманентном поетиком“ првенствено сматра иманентну поетику романа, јер по њему она „обухвата експлицитне и имплицитне поетичке аспекте дела, поетичке исказе и поетичке фигуре...“ (1997: 20-22) Под теоријском поетиком сматрамо оно поетичко мишљење које је о књижевности изражено мимо књижевног дјела (дакле, у критикама, интервјуима и сл.), док „проучавање иманентне поетике мора бити емпиријски утемељено“ (Петковић 1990: 52). У сврху избјегавања конотације у којој се под термином „иманентна“ подразумејувају и поетика и начин приступа књижевном дјелу, Новица Петковић (1990) предлаже назив „имплицитна“ у значењу иманентне поетике. Тиме, „ако... теоријску поетику потиснемо из књижевности у науку о књижевности, ... онда иманентна остаје као целовит предмет наших поетичких изучавања. Иманентна је она ... просто зато што постоји унутар књижевности, у текстовима које сматрамо књижевним, а не научним.“ (Петковић 1990: 52) Таква, имплицитна поетика, даље се разликује од онога што се назива експлицитном поетиком и што означава појаву у којој један или више писаца у неком од својих књижевних или ванкњижевних текстова, описује своју сопствену поетику, своје погледе на умјетност, књижевност, умјетнике, процес стваралаштва и сл. Управо експлицитна поетика улази у комплексну интеракцију са имплицитном поетиком истог писца (или групе

писаца). Битно је разлучити једну од друге, те их напоследку компарирати при проучавању књижевних текстова. То је теже но што се у први мах чини, јер је неријетко случај такав да су експлицитна и имплицитна поетика неког писца у његовим исказима међусобно испреплетене до те мјере, да их је готово немогуће одијелити.

Дакле, имплицитна поетика је она о којој сазнајемо посредно, када је „ишчитавамо“ из умјетничког текста, његове структуре, композиције, коришћених поступака, стила, теме и идеје, начина организације и градње ликова и др. Кључна потешкоћа у тумачењу имплицитне поетике лежи, с једне стране у опасности од налажења непостојећег, до којег долази под утицајем истраживачевих увјерења или ставова, а с друге стране у сувише директном и крутом схватању пишчевих експлицитних исказа. За разлику од ње, експлицитна поетика подразумијева поетолошки дискурс који јасно показује пишчеве поетске ставове, односно начела стварања. У том смислу, тенденција писца да у таквим текстовима, односно експлицитним поетолошким исказима да увид у своју „радионицу“ или да освијетли стваралаштво неког другог писца, мора бити очигледна и не смије бити замагљена. Сваки такав исказ нужно је одређен дјелом чији је дио, па се јављају и случајеви у којима се експлицитни исказ разликује од дјела у којем се налази. У вези с тим, Виктор Жмегач (1988) сматра да експлицитне исказе који су интегрални дио дискурзивног текста треба посматрати управо као такве, јер у супротном могу бити погрешно интерпретирани, посматрани изван контекста у којем су написани. У сваком случају, „без употребе поетичких сазнања не могу се замислити добро постављени и целовито изведени портрети књижевних стваралаца“ (Деретић 1997: 15). Јован Деретић сматра да су при истраживању поетичких ставова писаца битне и имплицитна и експлицитна поетика, с тим да се „експлицитна поетика често ... нуди као одскочна даска за анализу и тумачење његовог дела“, те да „експлицитне поетичке ставове писаца треба узети у обзир онда када су исказани“, док је „иманентна поетика ... још битнија ... јер нема писца без унутрашње поетике, независно од тога колико је он сам био свестан те чињенице и колико је био у стању да адекватно формулише своја схватања“ (1997: 15). Дескриптивни поетичари су радили на начин да идентификују и уобличе норме по којима су писана књижевна дјела, а нормативни су те исте норме стварали. „И једни и други су своје ставове излагали на дискурзиван начин, свеједно да ли су то чинили у прози или стиху. За тај вид поетике устаљен је назив експлицитна поетика.“ (Милосављевић 2006: 312) Имплицитна или иманентна поетика тежи ка томе да законе или норме по којима је сачињен књижевни текст идентификује и објасни. Те иманентне или имплицитне законитости налазимо у дјелима свих писаца, било да су

их они док стварају свјесни (попут Дучића) или не (попут Дуса). „Уметничка отвореност једног писца сигурно зависи од његове медијаторске и стваралачке способности, али она зависи, свакако и од њихове уклопљености у неке опште процесе чији је он израз и резултат. Стварање није израз само субјективног; оно је и израз нечег интерсубјективног и општег, резултат је кореспонденције човека са светом.“ (Милосављевић 2006: 313)

II

О поетици Слободана Селенића написано је више текстова. Међу њима свакако треба издвојити радове Јована Делића (2004), Предрага Палавестре (1990), Петра Џацића (1995), Чедомира Мирковића (1995), те Владиславе Рибникар (2003а и 2003б). Основа радова наведених аутора јесте имплицитна ауторова поетика, до које су долазили на различите начине – ишчитавањем поетике изнутра, из самих романа (Делић 2004); трагањем за тематском основом која уланчава све романе и ликове овог писца (Палавестра 1990); анализом сваког појединачног романа у потрази за заједничком именитељима (Џацић 1995); истраживањем композиционих, дијалогских и функционалних аспеката романа (Мирковић 1995); те наратолошком анализом понуђене грађе (Рибникар 2003а). Наравно, било је и оних аутора који су сматрали да „будући писац великих тема у идеолошком друштву које такве теме ствара, али колико год може спречава спознају о њима ... Слободан Селенић није дубље заинтересован за питања језика или поетике“ (Божовић 2003). Са оваквим Божовићевим (2003) ставом се не слажемо, јер сматрамо да је Слободан Селенић био веома заинтересован за питања поетике, о чему је често писао и говорио, што је видљиво и из његових романа. Сви наведени проучаваоци Селенићеве поетике бавили су се истраживањем поетике изнутра, из самих романа, те за разлику од имплицитне, Селенићева експлицитна поетика није до сада била предмет детаљног истраживања.

Слободан Селенић је у својим романима, радовима и интервјуима¹ дао експлицитне поетолошке исказе, којима није покушавао да створи одређени програм, нити систем, али је, враћајући се увијек и изнова истим питањима, темама и мотивима, како у својој прози, тако и у својим експлицитним поетичким исказима, показао да у вези са његовим дјелом постоји могућност

¹ Библиографија Селенићевих радова објављена је у *Споменици Слободана Селенића*, САНУ Научни скупови, књ. CVII, Одељење Језика и књижевности, књ. 16, Београд, 2004, стр. 153-238 (библиографију сачинила Милена Марковић).

сагледавања и реконструисања одређеног унутрашњег система. Његова поетичка мисао дисперзирана је у многобројним интервјуима и есејима, али је истовремено и инкорпорирана у романе које је писао. Већ при првом ишчитавању тих текстова, могуће је идентификовати основне поетолошке проблеме који су интересовали овог писца, као и његове ставове о проблемима стварања. Поједина питања и теме којима се бавио у својим романима и о којима је понајвише говорио у интервјуима, могуће је посматрати и као Селенићеве опсесивне теме у свим областима његовог стваралаштва. Дакле, Селенићеву експлицитну поетику можемо посматрати кроз двије равни, једну која извире из његових књижевних текстова и другу, која је видљива у дискурзивним исказима уметнутим у интегрално романескно ткиво. Ова два типа експлицитног поетолошког исказа међусобно кореспондирају и надопуњују се, те сагледани као цјелина творе систем Селенићевог виђења умјетности, умјетника и стваралаштва, креативног чина, мјеста умјетности у савременом свијету, сврси писања, како властитог, тако и других писаца. Он реално посматра умјетност и њену улогу и назива себе „разочараним авангардистом“ (Селенић 1981в: 5). Посматрајући књижевност као умјетност, у више је наврата говорио и писао о свом схватању овог феномена. Из тих исказа видљиво је да сматра да је, поред тога што умјетност постоји зарад себе саме, она истовремено и коректив и критички поглед на све у пишчевом окружењу. Стога каже: „...Не вјерујем да књижевност има неке унапред прописане обавезе и дужности према било чему, осим према себи, тј. треба да буде добра.“, и додаје да, ако књижевност има неку дужност, онда је то „да критички гледа на могућности и домаћаје своје заједнице“, а не „да превиђа затамњене делове своје историје и свог понашања и да види само оне особине које годе сујети неосвешћене већине“ (Селенић 2003а: 32). При трагању за Селенићевом експлицитном поетиком не смијемо заборавити на то да се крећемо предјелима српског романа посљедњих деценија прошлог вијека, те морамо имати на уму да је једна од одлика модерног романескног поступка који тежи контракцији, промјени хронологије у дешавању и довођењу документарности у службу фикције, извјесна врста литерарне конструкције, те да се она готово по правилу налази у самом исходишту фабулативног, идејног, али и мотивационог у прозним дјелима. Даље, битно је нагласити да се „прелијевање“ романа из традиционалне у модерну форму није могло догодити без измјене улоге фабуле, у значењу основе текста. О овим темама Слободан Селенић се одредио у неколиким својим интервјуима, говорећи о систему свог рада, поимању улоге и задатка ствараоца, те виђењу модерног романа и онога што га као таквог одређује. Наиме, он сматра да је прије стварања било каквог „свијета“ неопходно сачинити његову матрицу (Селенић 1981в: 4). Стога „конструкцију, пишчеву конструкцију у роману“

види „као најартикулисанији део прозаистове рационалности, као ограничавајући, усмерилачки оквир наметнут свету у израстању, али и као основну формативну снагу дела.“ (Селенић 1981в: 4) Та уобличена матрица, по његовом мишљењу, није ваљана уколико није створена „по слици света“ (Селенић 1981в: 4). С обзиром на то да имитативни принцип сматра недопустивим, јер њиме објекат постаје априоран у односу на метод, Селенић каже да је „конструкција у роману, свеједно којим се поступком постиже, заправо инструмент за проблематизовање, не толико појавних облика стварности... колико саме стварности.“ (Селенић 1981в: 5) Сама прича, која бива дезинтегрисана у модерном роману, по њему је „као првородно средство романескног казивања... незаобилазна, али недовољна да обухвати ... интегрални живот“ (Селенић 1981в: 5). То се из романа овог писца јасно и види, јер управо је овај његов став према причи као конституенту поетолошког обрасца сасвим јасно оцртан у романима које је написао. У својим размишљањима, Селенић је видно под утицајем Елиотове *Традиције и индивидуалног талента*, о чему и сам у неколико наврата свједочи, као када каже: „Ја сам се интелектуално формирао баш оних година када су до нас Елиотова *Традиција и индивидуални талент* стигли као откровење и света реч, и још увек са њим верујем да „историјско осећање не садржи само перцепцију о прошлости прошлог, већ и о присутности (прошлог)“. (Селенић 1981в: 5) У исто вријеме, иако је „књижевно стасао“ у клими авангардизма који је здушно подржавао, касније се сматрао разочараним авангардистом, којег „постављање оригиналног за највиши уметнички принцип испуњава ... осећањем мучнине, помало и стида“ (Селенић 1981в: 5). С обзиром на то да у својим романима пише о „врућим“, актуелним темама, које су понекад бивале на граници онога на шта је читалачка публика навикла и онога што би се могло назвати „бизарним“, необично је интересантно видјети да је и у својим експлицитним поетолошким исказима Селенић на линији која казује да бизарности у животу не треба доказивати, јер су оне ту, већ самим својим постојањем. Насупрот њима, у литератури је потпуно другачије. „Што је случај описан у литератури бизарнији, то тражи снажнију унутрашњу мотивацију и убедљивија спољна правдања... Бизарно мења угао гледања на обично, онеобичава познато, изводи га из његове неупадљивости, дакле, чини читаоца активним у сусрету са појавама које га по навици остављају равнодушним... Бизарно је управо то – шок који треба произвести (што је лако) и после њиме овладати у књижевном смислу (што је тешко).“ (Селенић 1981в: 5-6) Када у Селенићевој прози трагамо за потврдом или негацијом оваквих његових ставова, сусрешћемо се са ситуацијом у којој видимо да се писац досљедно држао начела употребе „бизарности“, како је сам назива. Да би што боље маркирао теме о којима је писао, посезао је за

употребом ситуација у којима је сусретање или довођење у исту равн антиподних елемената (било да су у питању ликови, ситуације, друштвена уређења и др.) резултирало управо истицањем особина субјеката о којима пише, и то на начин да се читалац, као активни учесник збивања, налази пред двостраним огледалом, које једном својом страном одражава „званичну стварност“, каква је записана, а другом страном стварност коју сагледава кроз визуру лика доведеног у ситуацију у којој је другачији, Други (Албанац у Београду, Србин у Енглеској, Енглескиња у Београду, сељак у граду, грађанин међу приученим малограђанима, хетеросексуалац и хомосексуалац...).

Документарност и фантастика, двије особине иновативних поступака у српској прози, које су присутне у Селенићевим романима, крећу се напоредо са испитивањем могућности постојања једне истине и вјероватности постојања великог броја истина о сваком догађају, о сваком сјећању, о чему овај писац посебно размишља. За њега, мијешање фантастичног и стварног, у комбинацији са документарним методом у ткању дјела, веома је изазовно, али и опасно. Управо то је једна од оних особина које се оцртавају у ткиву готово свих његових романа, почев од *Мемоара Пере Богаља* (Селенић 2004а) у којима у интегрално ткиво романа „уткива“ своју рану прозу да би на основу ње дао беспошtedну критику миљеа у ком је настала и из ког је писана (нескривена полемика са соцреалистичким романескним и стварним наслеђем), преко коришћења вишедеценијског архивског материјала у вези са релацијом два народа, чиме се позабавио у роману *Timor mortis* (Селенић 2002б) (ма колико касније тврдио да то није била накана при писању дјела), до инкорпорирања читавих докумената у роман *Убиство с предумишљајем* (Селенић 2002а), и то на начин да они буду „стварни“, дати у фототипском издању или рукопису. У сваком случају, основу Селенићевих романа чине идеје, у складу са његовим властитим императивом у стварању, јер како каже: „ја роман увек почињем са њима (идејама, оп. С.М.), а сматрам да сам га завршио када ми се учини да сам их претворио у тело... Апсолутно не верујем у роман који није заснован на озбиљном и успешном промишљању света, али ако бих морао изабрати први и само један критеријум за процењивање вредности романа, ипак бих га тражио у непоновљивом, свом начину на који нам (писац) прича своју причу.“ (Селенић 1981в: 6-7) Управо је роман, као његова главна преокупација и инспирација, неодвојив дио система у којем посматра свој списатељски смисао. У својим интервјуима о роману је говорио радо и често, откривајући на тај начин и неке углове сопствене радионице. „Потребу да дозна шта је, роман је осетио тек када је почео да сумња у неприкосновеност свог постојања у култури и епохи... Роман не сме да

постане нарочита врста извештачености, игра стаклених перли – крајност према којој опасно тежи и крајност коју недаровити критичари често и лакомислено подржавају... Какав ће бити роман двадесет првог века? Можда ће писци за сто година поново пронаћи статусни еквилибријум поремећен радикалном и плодотворном сумњом у првородне функције романа. Можда ће међу људима опет наћи ликове достојне појединачног описа... Можда ће роман на крају двадесет првог века поново сматрати своју природу несумњивом.“ (Селенић 1981д: 6) Једна од основних особина Селенићеве прозе јесте да свако његово дјело почива на снажно исказаној идеји, која је и база и водилја у свему о чему пише. То је једно од оних експлицитних начела које је досљедно испоштовао у својој прози. „Ја, лично, верујем у роман идеја. Не верујем да роман може да буде само искључиво психолошко истраживање човека, на пример. Роман је, по мени, средство да се систем идеја уобличи у целину. Наравно, кроз конкретну акцију, конкретне људе.“ (Селенић 1981а) Свака идеја на којој почива његова прича, у вези је са појединачном, радије неголи колективном судбином. Из масе оних које је задесила одређена историјска „непогода“, Селенић издваја појединце чија прича повезује свако добро и зло у неразмрсиво клупко које се ковитла под налетима незадрживих историјских дешавања, оних која „прождиру“ појединца и стапају га у бројеве мртвих, избјеглих, заточених. Унутар сваког тог вишецифреног броја, Селенић у својим романима налази појединачне судбине око којих плете мрежу у коју постепено увлачи готово читав национ. С обзиром на то да у више наврата казује: „Роман је, наиме, по мом уверењу, пре свега – прича о појединачном случају“ (Селенић 1989а: 32), или „Ја наравно знам да је роман појединачна прича о човеку и његовој судбини“ (Селенић 1988)², намеће се закључак да је његов списатељски таленат надрастао хтијење говорења о појединачним судбинама, на чему је често и упорно инсистирао (нпр. за роман *Timor mortis* (Селенић 2002б), који је схваћен и прихваћен као сага о вишедеценијском трвењу два народа, српског и хрватског, Селенић једноставно каже: „Ја сам желео да напишем књигу о једном старцу, једном неспокојном студенту медицине, једној црној жени којој је побијена цела породица, и о једној безазленој девојчици-курви.“ (Селенић 2003б: 81)). За Селенића не постоји писање по инерцији, по осјећају или о било чему. Сваком списатељском подухвату нужно претходи неопходно животно искуство, процесирано кроз извјесну дозу умјетничке зрелости, јер „... роман ипак тражи дефинисано човеково искуство, одређен став према животу, један комплекс догађаја довољно велики да се према њему заузима становиште.“ (Селенић 1989б)

² Слободан Селенић, *Из епохе никуда*, Политика, 21.5.1988.

Књижевност је, по његовом дубоком убјеђењу, комуникација са прошлошћу и садашњошћу, мост који повезује два недодирљива свијета. „Роман је комуникација, нарочите врсте, али – комуникација. Комуникације нема без саговорника.“ (Селенић 1995а) Да би та комуникација била обезбијеђена, „... прозно штиво мора да се тиче људи којима је намењено, јер је сусрет читаоца са романом, приповетком, увек сусрет два искуства... Не постоји писац изван околности. Стил, сиже, став, није никад само резултат слободног избора. Књижевност се не може одбранити од света који је окружује, јер књижевник увек излази из тог света као његов свесни, и још више, као његов несвесни дужник...“ (Селенић 1988) Када писац у својим текстовима и интервјуима казује о томе како види писца, омогућава нам да „завиримо“ у оне просторе који су за сваког умјетника писане ријечи означени личним ставом и поимањем улоге, задатка, па и сврхе тог типа стваралаца. Могуће је, бар у Селенићевом случају, утврдити шта је то што од писца (дакле, и себе) очекује и тражи, на који начин доживљава пишчеву (па и своју) улогу у времену којем припада, те како се то рефлектује на дјело које ствара. Када даје исказе о својој списатељској радионици, Селенић често истиче да није бирао пут којим се развијао, те да су теме о којима пише некако „дошле“ саме, извирући из његовог искуства и окружења. „Нисам сасвим сигуран да писац свесно и сврховито бира своје теме, радњу, ликове, форму. Пре бих рекао да тема бира писца, да она, потом, усмерава радњу и предодређује карактере.“ (Селенић 2003в: 188) Наравно, није dostatно да се тема наметне писцу и да он, на основу свог урођеног талента створи дјело умјетничке вриједности. Још су реалисти говорили о томе да је писање рад, озбиљан и свакодневан, те су то и својим примјером потврђивали. Селенић не вјерује „у приглупог писца и романтичну представу о писцу који поседује искључиво таленат“, јер „добар писац који не уме да промишља свет око себе тешко да постоји.“ (Величковић 1981: 30) Романописац пише романе вјероватно не „само зато да би били читани, али не пише их свакако ни зато да не би били читани... Када писац, једнако као и књижевност једног тренутка или једне епохе, изгуби свог природног саговорника, читалачку публику, писац врло често, можда и несвестан онога што чини, започиње злоћудни разговор са самим собом.“ (Селенић 1995а: 23) Неодвојиви дио промишљања улоге писца и начина на који ствара, свакако је и онај сегмент који се тиче утицаја стварности, окружења на ствараоца. Да ли је писац стваралац смисла (Селенић 1988) или не и да ли својим писањем заузима и исказује свој став према свијету, за Селенића су питања која непобитно имају потврдан одговор. Стога каже: „Мислим, слично Сартру, да је писац, хтео он то или не, изложен стварности као голишави купач сунцу на пешчаној плажи без

иједног сеновитог места, да он, пишући књигу, самим чином обраћања другима заузима став према свету.“ (Селенић 2003б: 81).

Свјестан тога да су његови романи нераскидиво везани за један град, Београд, Селенић је у неколико наврата покушао да том феномену да једно шире значење, тим више што истиче како сваки писац, без обзира на то о коме или чему пише, мора својој умјетности дати дозу универзалности. Управо ту универзалност у својим романима тежи да постигне супротстављањем различитих менталитета једних дугима, тако што своје ликове смјешта у скучен (и просторно и духовно) град, који резултатима сукобљавања непомирљивости потврђује да “... говорећи о једном граду и једном човеку, говоримо о свим људима. О целом свету. Све људе и читав свет не можемо упознати, а да најпре не упознамо један град и једног човека... Покушавам да пронађем како су се два различита менталитета нашла овде у Београду.“ (Селенић 1981б: 10) С тим у вези, јавља се и питање зашто у својим романима пише углавном о припадницима грађанске класе. Селенић сматра да писац треба да пише о свом искуству, те да то чини чак и онда када покушава да себе и свој супстрат „измакне“ из дјела које ствара („Има писаца који увек пишу о свом животу, а има и оних који углавном пишу о туђима. Међутим, ни ови други никада не елиминишу потпуно своја властита искуства из дела, као што ни они први не могу а да не укључе у своје књиге искуства стечена посматрањем и учењем“ (Селенић 1981г: 23)). У складу са тим својим ставом, он се у романима бави савременом грађом, пише о људима и појавама за које у литератури нема директних извора, односно, пише о садржају не само свог живота, него и живота свих људи који су припадали његовој генерацији. „Није чудо да и литература која некако представља ту генерацију буде натопљена историјом и оним што се дешавало код нас“ (Селенић 1989б: 973). Запитан над појмом истине („Не бих се сложио да документи не помажу... Човеково памћење је крајње непоуздано. И ја мислим да бар писци, пре свих других, могу да оповргну ону често коришћену флоскулу да новине трају један дан. Није то сасвим тачно.“ (Селенић 1989б: 973), њеног постојања или непостојања, могућности сагледавања различитих „истина“ о истом догађају, од којих је свака тачна, али су све међусобно различите, јер потичу из различитих извора (свих до једног убијеђених да су у праву), Селенић сматра да се при писању о времену о којем немамо лично животно искуство, неопходно послужити ишчитавањем дневне штампе, из које „човек може јако много да научи, чак много више него из историјских студија“ (Селенић 1989б: 973), али је то тешко. Наводи свој неуспјели покушај писања драме о Бејруту, о коме није знао готово ништа изнутра. Селенић јасно истиче да није могао писати о људима за које не зна како „седе, шта једу, ..., како се

обраћају један другом“ (Селенић 1989б: 974), јер онај ко се држи његовог естетичког принципа, „ипак може да пише у крајњој линији само о ономе што зна“ (Селенић 1989б: 974). У вези са дужностима писца у нашој средини, Селенић сматра да писац мора „проширивати маргину за слободну размену мишљења свим могућим средствима која му стоје на располагању“ (Селенић 1989б: 981). О томе је говорио и писао и на нашем, и на енглеском језику — „And the writers, perhaps, more than any other profession, lay under obligation to find remedy and to carry out therapy for the millions of diseased.“ (Селенић 2003г: 116). Када се бавимо изучавањем имплицитне поетике неког писца, не можемо а да се не упустимо у компарирање онога што од себе тражи и очекује, даке онога што мисли и какав мисли да јесте, са налазима које непосредно добијамо из дјела које је настало као продукт пишчевих тежњи да одговори својим захтјевима. У томе нам понајвише помажу дијелови некњижевних ауторових текстова, у којима износи своје мишљење о томе шта пише и како ради, шта је покушао, а шта добио као резултат тих покушаја. За себе, Слободан Селенић каже да је „превасходно“ писац (Селенић 1981г: 23), који пише „о темама које, на изванредан начин, обележавају епоху у којој живим... У свим својим романима желео сам пре свега да опишем судбине појединачних јунака, али сам готово бивао присиљен да у њихове животе уведем историју и политику, јер ретко ко на овим просторима може да проживи живот, а да се о њега не очеше политика или да се он не очеше о њу. Политика је ушла у оне сфере приватног човековог живота које књижевност не може да заобиђе, ако пише о појединцу.“ (Селенић 1995б: 15) Управо сегмент потенцијалне аполитичности и неангажованости писца јесте нешто о чему је у вези са Селенићевим дјелом могуће расправљати. Наиме, иако казује да су му намјере при писању једноставне, да се свде на то да прикаже живот ограниченог броја јунака који су једноставно ухваћени у ковитлац историје у којем не знају да ли ће се, када и гдје поново наћи на чврстом тлу, он истиче да је један од основних покретача таквог, судбинског зла то што су животи свих појединаца о којима је писао „бивали ..., независно од њихове воље, у једној или другој прилици, сурово предати политици – судбини на милост и немилост...“ Свјестан немогућности властитог аполитизовања, те вођен тиме да пише о свом искуству и ономе што га окружује, за себе каже: „Не могу из епохе никуда, ни сам ни са другима. Моја конфинација је моја књижевна домовина.“ (Селенић 1988)

Оно што Селенића посебно привлачи у стварању ликова јесте да истовремено, на одређеном локалитету, у времену неповољном за један дио ликова, сукоби, супротстави, доведе у додир различите полове. Тиме постиже поливалентност ликова, којој тежи, како то и сам наводи у једном

од својих текстова “... намера ми је... да створим поливалентне ликове... Начин на који слабост привлачи снага, на који декаденцију привлачи здравље, на који младост привлачи уморне, истрошене... литература не треба да признаје табуе ни из грађанске стидљивости, ни из разлога политичке сврсисходности...” (Селенић 1981a) Једно од честих питања која се јављају и читаоцу и проучаваоцу књижевних дјела јесте да ли писац пише за одређену публику, има ли на уму неки образовни ниво читалаца, или пише једноставно из себе, не размишљајући о овом темама. У Селенићевом случају, одговор се сам намеће јер он пише о темама које су схватљиве и најширој читалачкој публици, а посебно су интересантне онима који у роману проналазе и „скривене“ дијелове, намијењене одабранима. „У току рада на роману, понекад замишљам реакције неколико својих пријатеља јасно профилираног и различитог књижевног укуса. Не могу рећи да пишем за њих, али доносећи одлуке понекад уважавам њихово претпостављено становиште.“ (Селенић 2003д: 60) Како би комуникација са читаоцима била лишена артифицијелних ограда, Селенић каже да се труди да не лаже, „ни у формалном ни у садржајном смислу“, и да говори о ономе што га заиста занима. (Селенић 2003д: 61) Пишући о својој епоси и из ње, понесен темама које се тичу одређеног историјског периода у српској прошлости (од времена пред Други свјетски рат до поратних деценија), Селенић се бавио и размишљањима о типу српског романа, његовој унутрашњој поетици и разлозима преовладавања одређеног (историјског) романа над осталим његовим типовима. „Српски роман (је) опседнут историјом“ и по дефиницији је „јеретичан. У њему морални човек одбацује обоготворену историју-судбину и поштено плаћа цену овога чина најдрагоценијом валутом: својом срећом и својим животом. Историја престаје да буде нешто што се дешава народима. У савременом српском роману историја се обрачунава са појединцима. Историја постаје лични крвник романескног јунака јер утиче на ток и квалитет његовог јединог живота.“ (Селенић 1987: 1) Управо је и његова списатељска ситуација таква – пише о појединцу који се нађе у историјском бездну, лишен сваке могућности утицања на властиту судбину. То је и опрека према српској прози из времена након 2. свјетског рата, у којој је појединчева судбина била субординирана вишим историјским циљевима. „Главни генератор развоја савременог српског романа јесте побуна против историје као појединчеве судбине... Роман постаје прича о једном човеку или више повезаних људи суочених са суровим и суманутим Фатумом коме, упркос његовој неразумности, не можемо умаћи. Како се побуна због тога показује колико неизбежна толико и узалудна, живот јунака се исказује као трагедија у којој ни

крвник-историја ни жртва-појединац немају ни значај ни величину.“ (Селенић 1987: 1)

Треба напоменути да се Селенићеви експлицитни поетички искази налазе и унутар његових романа. Већ у првом свом роману, *Мемоари Пере Богаља* (Селенић 2004а), овај писац користи свој рани рад, цртицу *Последњи дијалог* (Селенић 1955), за коју је добио другу награду на конкурс, како би „напао“ и искритиковао све оно што из позиције зрелог и оформљеног писца сматра наносима соцреалистичке прозе у свом раном дјелу. Супротстављајући у роману Горана, аутора приче која даје идеологијску и идеализовану слику једног тренутка у историји, и Перу Богаља, на чију се жалосну и трагичну судбину та прича односи, Селенић истиче да лажном не сматра само умјетничку концепцију периода коме прича припада него и званичну историју која је „сервирана“ најширој читалачкој публици путем мемоара и биографија, које су управо у овом роману приказане као лажне. Већ самим тим што сјећања свог јунака назива мемоарима, писац отворено истиче свој однос према овом жанру и његовој „употреби“ у књижевности.³ У наредним романима овог писца обзнањен је поступак настајања књижевног дјела које један од ликова ствара. Први пут се са тим сусрећемо у роману *Пријатељи* (Селенић 2004б). На почетку свог рукописа, Владан Хаџиславковић у директном обраћању читаоцу, већ на првој страници дјела обзнањује тему о којој пише, начин на који је дошао до података којима располаже, те приступ њиховој обради, те, што је можда и најинтересантније, разлог који га је навео на писање – *о Косанчића венцу број седам, о дому Хаџиславковића писати хоћу. Јер ко ће, ако ја не напишем?* (Селенић 2004б: 34). Дакле, потреба за отимањем знања од смрти, покретачки је принцип који нагони посљедњег у дугој породичној лози да своје претке, а самим тим и себе - отме од заборав. Касније, хроми студент медицине Драган (*Timor mortis*) почиње своје писаније директним обраћањем читаоцу, при чему, за разлику од Владана, није сигуран у било шта у вези са тим *шта желим да постигнем препричавањем догађаја ... али је сигуран само у једно – од пре један сат поуздано знам да књигу морам написати. Зато пишем.* (Селенић 2002б: 7) У почетку, чини се да књига настаје из Драганове потребе да Старчев живот, искуство и знање остану забиљежени за будућа покољења, али што више одмиче и приближава се свом крају, постаје јасно да је то истовремено, или чак и превасходно књига о свом аутору, о унутрашњој страни његове личности. Слично се дешава и у роману

³ Интересантном нам се учинила сличност са називом романа Милоша Црњанског, *Дневник о Чарнојевићу*, који је у своје вријеме исто тако био преломни моменат тадашње српске прозе и који је настао у времену које је услиједило послје једног другог рата.

Убиство с предумишљајем (Селенић 2002а), у којем Булика пише роман о љубавном животу своје баке Јелене. И овдје, као што је то био случај и код Владана, Булика на самом почетку књиге коју ствара наводи како ће је писати – *нећу да будем писмен писац. Ја сам вуковац. Пишем ко што говорим... Ову књигу – ако је истерам до краја – нећу ја написати. Ја ћу је скупити. И склопити. Ако ми успут не досади. Мораћу, мислим, понешто и да додам, јер, много је рупа, признајем... Из поднаслова (који сам ја измислила као и наслов) види се да је реч о задатој теми. А књига, како год да је зденем, биће састављена од пабирака. Разних... Нема теорије да то буде „Ана Карењина“.* (Селенић 2002а: 7), да би се на крају, као код Драгана, испоставило да књига није о неком другом (Старцу или баки Јелени), него о себи самом(ој) слопљена и написана. У томе налазимо и једну особеност Селенићевог начина писања, јер је у његовим романима много документарне грађе, унесених исповијести и новинских чланака, стварних или измаштаних. И он из многих парчића различитих судбина полако склапа „puzzle“ за који нема предлошка, не постоји шаблон нити олакшица и до самог краја је неизвјесно који ће облик попримити и гдје ће се у њему, у завршници романа, наћи који саставни дјелић. Најочигледнији у том смислу и јесте роман о Јелени и Булики, о којем аутор говори радо и много. Селенић је роман почео да пише 1991. и према ондашњој замисли, у њему је требало да буде само љубавно-цивилизацијска прича из Београда 1945. године... Успео сам да поново оживим у себи интересовање за започети рукопис тек када сам ... одлучио да причу из 1945. уоквирим данашњим збивањима. (Селенић 2003ђ: 179) Директно поређење два удаљена времена, врло различита, на ипак врло слична, учинило ми се занимљивим, а изазован је био и покушај да у фикцију претварам стварност коју гледам, такорећи, кроз мој прозор, свакодневно. (Селенић 2003ђ: 179) У роману „Убиство с предумишљајем“ намера ми је била да навестим многе, не увек сасвим јасне, споне, свакако дубље од оних идеолошке и политичке врсте, које везују и раздвајају два света истог језика и историје – свет Јелене Аранђеловић из прве, и свет Булике Панић из друге половине овог века у Београду. (Селенић 2003в: 189) Пажљиви читалац који зна и моје друге романе запазиће да је *Убиство с предумишљајем*, у извесном смислу, и наставак и врста реплике на „Очеве и оце“, односно на „*Timor mortis*“... Желео сам да успоставим непосредан дијалог између две епохе, и он се, наравно на посредан начин, обавља кроз две паралелне љубавне приче, различите по облику, али ипак фатално условљене сличним историјским ограничењима и трагично једнаким исходима. Можда, у крајњој инстанци, две љубавне приче творе јединствену причу о нашој колективној судбини. (Селенић 2003е: 198) Управо је ова посљедња

цитирана реченица о двјема недовршеним причама које се надопуњују и чине нашу колективну судбину најбољи увод у оно ново што је донио недовршени Селенићев роман, *Малајско лудило* (Селенић 2003ж). Иако је роман објављен у фрагментима, може се наслутити да је овакав приступ стваралаштву у њему додатно разгранат и развијен, те је основа романа садржана у сучељавању два дјела произашла из пера различитих ликова (Предрага Петровића из Београда и Мухарема Јусића из Сарајева), а написана о истом догађају, посматраном са различитих позиција и из другачије како националне, тако и историјске и менталитетске ситуације. У овом случају читалац се налази у директној комуникацији са приређивачем поновног издања дјела наведених аутора, од којих једно носи наслов „Случај Вилотијевић“, а друго „Амок – малајско лудило“. Приређивач закључује да су оне *две половине исте целине* и да се *чудесно надопуњују*. (Селенић 2003ж: 15) Стога се, умјесто да их објави у два сукцесивна тома или обје књиге у истом тому, приређивач *одбацивши и прву и другу могућност одлучује можда противно бољим обичајима, за трећу: да измешам делове „Случај Вилотијевић“ и „Амока“ на начин који ће два независна и самостална књижевна организма стопити у наку врсту симбиотичке целине*. Осим тога, у нову књигу убацивао је *одломке из јануарских и фебруарских бројева новина 1995. годишта, документе који накнадно и додатно осветљавају случај, чак и сећања још увек живих сведока, фусноте са објашњењима мање познатих и заборављених догађаја и назива, верујући да тај материјал доприноси успешном животу новог књижевног организма... Ето, тако је настала књига која се у свом новом животу, измењене унутрашње организације, сада више не зове ни „Амок – малајско лудило“, ни „Случај Вилотијевић“, већ мојом (само)вољом – СЛУЧАЈ ЛУДИЛА*. (Селенић 2003ж: 15-17) Видимо како Селенић у својим романима не само да даје личну слику односа писца према ономе што пише и како то пише, те релацију између истине, теме, мотива и њиховог преобликовања у уметничком дјелу *implicite*, већ и његов „наратор негира преовлађујуће обрасце приповедања експлицитно“ (Јоковић 1996: 349), те на тај начин добијамо јасне показатеље начина стварања у списатељској радионици овог поклоника и ствараоца умјетничке писане ријечи.

Из наведених Селенићевих експлицитних исказа, као и њихове рецепције, произилази да је његова експлицитна поетика била веома отворена и „дохватљива“. Једно од основних увјерења овог писца, за које би се могло рећи и да је фундаментални дио темеља његове поетике, јесте став да се роман мора тицати оних којима се обраћа, да не смије бити „игра стаклених перли“, нити извјештачено сажимање које нарушава

хронологију приповиједања нагомилавањем фантастике и елемената фантастичног, те облика документарности, већ да ти облици, које је и сам користио у свом раду, морају да буду употријебљени тако да не наруше хармонију дјела. С обзиром на то да писац не живи изван свог времена и историјског тренутка којем припада, нужно је да „материјал“ којим ради, а то је језик, прати природу кретања које се дешава. У том смислу, Селенић сматра и својим опусом показује да разарање друштва нужно доводи и до својеврсног разарања језика комуникације, а тиме и језика књижевности.

ЛИТЕРАТУРА:

Божовић 2003: Божовић Г. Грађански свет у роману „Очеви и оци“. // *Књижевни магазин*, III, № 25-26, 15-17. (исто у: *Споменица Слободана Селенића*, САНУ Научни скупови, књ. CVII, Одељење Језика и књижевности, књ. 16, Београд 2004, 7-12).

Величковић 1981: Величковић Д. *Белег цивилизације*, НИН, 25.1.1981.

Делић 2004: Делић Ј. Поетика и интерпретација. „Мемоари Пере Богаља“ као полазиште та истраживање приповједачке поетике Слободана Селенића // *Споменица Слободана Селенића*, САНУ Научни скупови, књ. CVII, Одељење Језика и књижевности, књ. 16, Београд, 107-118.

Деретић 1997: Деретић Ј. *Поетика српске књижевности*, Београд, 1997.

Жмегач 1988: Жмегач В. Проблематика „иманентне поетике“ // *Поетика српске књижевности*. Ред. Новица Петковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1988.

Јерков 1997: Јерков А. Иманентна поетика // *Годишњак за поетичка и херменеутичка истраживања XXI*. Београд, 1997.

Јоковић 1996: Јоковић М. На леденим сантама ироније // *Књижевност*, XLIX, 1996, књ. С, № 3-4.

Милосављевић 2006: Милосављевић П. *Теорија књижевности*. Ваљево: Исток, 2006.

Мирковић 1995: Мирковић Ч. Шест живих романа – Од „Мемоара Пере Богаља“ до „Убиства с предумишљајем“. // *Борба*, LXIII, № 306, 2.11.1995.

Палавестра 1990: Палавестра П. Поетика грађанског пораза // *Књижевне новине*, XLIII, № 794, 15. март 1990, с. 4-5 (исто и у: *Књижевност – критика идеологије: Књижевне теме IX*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991, с. 166–190).

Петковић 1990: Петковић Н. *Огледи из српске поетике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.

Рибникар 2003а: Рибникар В. Од интроспекције до књижевног текста. Поетика приповедања у романима Слободана Селенића [научни скуп] // *Књижевни магазин*, III, 2003, № 25-26, с. 6-9; Исто: *Споменица Слободана Селенића*,

САНУ Научни скупови, књ. CVII, Одељење Језика и књижевности, књ. 16, Београд, 2004, с. 91-97.

- Рибникар 2003б:** Рибникар В. Фиктивни свет реалног. // *Политика, Културни додатак*, XIV, № 13, 19.7.2003, с. В1 – В2.
- Селенић 1955:** Селенић С. Последњи дијалог. // *Народни фронт*, XI, № 817, 8.3.1955.
- Селенић 1981а:** Селенић С. О пријатељима и Београду — Роман је средство да се систем идеја уобличи у целину, разговарао Радован Поповић. // *Политика*, 23.1.1981.
- Селенић 1981б:** Селенић С. Судбине као симболи, разговарала Верица Петковић. // *Борба*, 26. 1. 1981.
- Селенић 1981в:** Селенић С. Засењени недокучивошћу стварности: поводом анкете „Књижевних новина“ о савременом југословенском роману, разговарала Љиљана Шоп. // *Књижевне новине*, XXXIII, № 621, 5.3.1981.
- Селенић 1981г:** Selenić S. Roman na dva kata, razgovarao Dušan Stanković. // *Rad [list Saveza sindikata Jugoslavije]*, XXXVII, 13. 3. 1981.
- Селенић 1981д:** Селенић С. Доба самодовољности романа. // *Књижевне новине*, 5.11.1981.
- Селенић 1987:** Селенић С. Роман и историја // *Књижевне новине*, XXXVIII, № 732, 15.5.1987.
- Селенић 1988:** Селенић С. Из епохе никуда. // *Политика*, 21.5.1988.
- Селенић 1989а:** Селенић С. Ни случајност ни привремена непријатност, разговарао Милорад Вучелић. // *НИН*, № 2029, 19. 11. 1989.
- Селенић 1989б:** Селенић С. Проширивати маргину за слободну размену мишљења, разговарала Лика Лукић. // *Књижевност*, № 6, 1989.
- Селенић 1995а:** Селенић С. Зашто романописац пише романи // *Борба*, 8–9.4.1995.
- Селенић 1995б:** Селенић С. Писац који успева — са предумишљајем, разговарао Јосип Бабел // *Политика*, 13. 5. 1995.
- Селенић 2002а:** Селенић С. *Убиство с предумишљајем*. Београд: Просвета, 2002.
- Селенић 2002б:** Селенић С. *Timor Mortis*. Београд: Prosveta, 2002.
- Селенић 2003а:** Selenić S. *Ruženje naroda (2)*. *Iskorak u stvarnost*, Београд, 2003.
- Селенић 2003б:** Selenić S. *Puritanci, ipak, jedu kolače*. *Iskorak u stvarnost*. Београд: Prosveta, 2003.
- Селенић 2003в:** Selenić S. *Vreme nasilja*. *Iskorak u stvarnost*. Београд: Prosveta, 2003.
- Селенић 2003г:** Selenić S. *Regional Pen Collaboration*. *Iskorak u stvarnost*. Београд.
- Селенић 2003д:** Selenić S. *Od grudve lavina*. *Iskorak u stvarnost*. Београд: Prosveta, 2003.
- Селенић 2003ђ:** Selenić S. *Srbija polomila kičmu*. *Iskorak u stvarnost*. Београд: Prosveta, 2003.

- Селенић 2003е:** Selenić S. *Ljubav u vreme smrti. Iskorak u stvarnost*. Beograd: Prosveta, 2003.
- Селенић 2003ж:** Селенић С. *Малајско лудило*. Београд: Просвета, 2003.
- Селенић 2004а:** Selenić S. *Мемоари Пере Богалја*. Beograd: Prosveta, 2004.
- Селенић 2004б:** Selenić S. *Prijatelji*. Beograd: Prosveta, 2004.
- Тутњевић 2006:** Тутњевић С. О појмовима поетика и поетологија. // *Књижевна историја*, XXXVIII, № 128-129, Београд, 2006.
- Цацић 1995:** Цацић П. Свет промене и враћања – романи Слободана Селенића. // *Ното Valcanicus, noto heroicus I. Сабрана дела*, VIII том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995, 271-329.

ПРОЯВИ НА КУЛТУРАТА НА СЪКРАЩАВАНЕТО В МЕДИЙНОТО ПРОСТРАНСТВО – КОМПОЗИТИ С КОМПОНЕНТИ ‘ЕКО-’ И ‘БИО-’ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Наталия Длугош
Институт по славянска филология,
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

The observation of the contemporary word formation system in Bulgarian shows that the number of compound words is continually increasing, a considerable part of them come into being on the basis of new productive models. The title composites constitute the subject of this article. I focus my attention on the description of their morphological structure and the way of joining the units. Structure analysis constitutes a starting point for semantic considerations (I formulate dictionary definitions of chosen derivatives) and stylistic ones (functioning of the discussed units in a text and lexical system). I direct attention to the fact that such forms, due to their brevity and large semantic capacity, are numerous adopted in press texts, in particular in article titles.

Key words: Word formation in Bulgarian language, compound words with ‘eko-’ and ‘био-’ particles, press and information texts

Ситуацията на екологична криза в съвременния свят и действията, насочени към осигуряване на екологичната безопасност, са чести теми на много текстове в пресата и електронните портали. Процесите, които възникват в обществено-политическия живот, въздействат върху езика. Най-лесно забележими са промените в лексикалния слой на езика. В тази област в много европейски езици, към това и в българския, се очертава силна тенденция на нарастване на броя и честотата на думите, отнасящи се към широко разбираната екологична проблематика. Затова предмет на настоящата статия са българските сложни думи с дезинтегрирана основа с компоненти *eko-* и *био-*. Анализът започва от описанието на словообразователната структура на подлежащия на изследване тип композити. По-нататък преминавам към техния семантичен (речникова дефиниция на компонентите *eko-* и *био-*) и стилистичен (функции на съответните лексикални единици в текста и лексикалната система) анализ. Езиковият материал е подбран главно от електронните издания на българската преса от

последните две години (2009-2010)¹ и от български информационни и екологични портали².

Словообразователна структура

Езиковедите единодушно отбелязват бързия растеж и все по-голямата популярност на посочения тип сложни думи, серийния им характер и високата продуктивност в българския език³. Описването на словообразователната структура на тези композити обаче все още причинява доста трудности, които се отнасят преди всичко към повтарящите се компоненти *еко-* и *био-*.

В българситичните студии възникват дискусии около първия компонент на сложната дума. Сред българските езиковеди той бива наричан:

а) **второстепенен компонент** (Георгиев 1999: 89),

б) подчинена, обикновено чужда по произход, **съкратена основа** (Мурдаров 2008),

в) **афиксоид/ префиксоид** (Аврамова 2003: 34, Бонджолова 2006, Зидарова 2009).

Тук като че ли правилни са възгледите на полския учен Д. Охман, която, изследвайки аналогичните композити в полския език, като източник на интерпретационни трудности посочва различното функциониране на компонентите в много композити (Ochmann 2004: 51).

В настоящата статия компонента:

еко- разбирам като съкратена, дезинтегрирана основа от прилагателното 'екологичен' или съществителното 'екология';

био- разбирам като съкратена, дезинтегрирана основа от прилагателното 'биологичен' или от съществителното 'биология'.

Проведеният върху български езиков материал анализ позволява да се формулират няколко очевидни извода. Сред българските композити с компонента *еко-* преобладават съществителни. В събрания материал присъстват 173 формации от този тип. Освен това отбелязах 7 сложни прила-

¹ Езикивият материал е ексцерпиран от следните е-вестници: Дневник – www.dnevnik.bg, Капитал – www.capital.bg, Монитор – www.monitor.bg, Труд – www.trud.bg, Сега – www.segabg.com, 24 часа – www.24chasa.bg; Стандарт – www.paper.standartnews.com/bg

² Една част от материала произхожда от следните уеб страници: www.europe.bg, www.bulgaria.actualno.com, www.vesti.bg, www.news.bg, www.e-vestnik.bg, www.journey.bg, www.dariknews.bg, www.politika.bg, www.econ.bg, www.bnt.bg, www.investor.bg, www.dir.bg, www.tvevropa.com/bg, www.greentech.bg, www.ekonews.mp, www.ecofound-bg.org, www.xn--elakm.com и др.

³ Много езиковеди обръщат внимание на проблема на високата продуктивност на този словообразователен модел: (Зидарова 2009), (Аврамова 2003), (Благоева 2007), (В. Цветанова Бонджолова 2006).

гателни. Що се отнася до композити с компонент *био-* – отбелязах 104 съществителни, 19 прилагателни и два примера на сложна форма на причастието.

Част от събраните композити са типични сложни думи със свързан гръцки член, напр.: екозона (еко- гр. *οἶκος* ‘дом, околна среда’ + зона); екосистема (еко- гр. *οἶκος* ‘дом, околна среда’ + система); биохимия (био- гр. *βίος* ‘живот’ + химия); биоритъм (био- гр. *βίος* ‘живот’ + ритъм) и др.

В изследваните текстове чести са формациите, които на пръв поглед изглеждат идентични. След като формулираме съответните словообразователни парафрази обаче се оказва, че повечето от тях все пак изискват друга интерпретация. Имам предвид такива структури като напр.:

екокатастрофа (еко/логична катастрофа): Снощи нефтеното петно, което се образува от теча, достигна площта от 1600 квадратни километра. Според специалисти това ще се превърне в най-голямата екокатастрофа, свързана с петрол за последните 20 години. (Дневник: *Мексиканският залив е на ръба на екокатастрофа*, 27.04.2010)

екоферма (еко/логична ферма): Екологичното земеделие и животновъдство в европейската екологична мрежа „Натура 2000“ може да помогне за запазването на малките и средните стопанства и да увеличи предлагането на уникални за страната продукти, без това да става за сметка на околната среда. (Дневник: „*Скритите*“ ползи от екофермите в Натура 2000, 21.07.2010)

екоактивист (еко/логичен активист, природозащитник): В Холандия е арестуван природозащитник, който според полицията е планирал убийството на кралица Беатрикс, съобщават световните агенции. (news.bg: *Екоактивист планирал убийството на холандската кралица*, 21.07.2009)

екотероризъм (1. тероризъм на еколозите, екологичните движения; 2. тероризъм срещу животните): 1. Ето защо ние, от Движение за защита на българската природа „Равноденствие“, решихме, че е време за АКТИВНИ действия, за да остане нещо от българската природа за децата ни. (...) Нашите действия ще бъдат нестандартни и асиметрични. (Дневник: *Декларация за екотероризъм*, 02.02.2007 г.);

2. Природозащитниците се обръщат към ДАНС, защото смятат, че в Русе се осъществява биотероризъм. (...) От средата на декември 2008-ма досега са отровени смъртоносно повече от 70 безстопанствени и домашни кучета. (dnes.dir.bg: *Сигнал в ДАНС за екотероризъм срещу кучета*, 29.05.2009)

екоминистър (министър на околната среда и водите): В името на сигурността този режим ще бъде затегнат, обяви екоминистърът — „ще предложим всяко едно заявление да минава и през още една инстанция“,

каза Нона Караджова на едно от обсъжданията в парламентарните комисиии. (Дневник: *Призракът ГМО*, 29.01.2010)

екоминистерство (Министерство на околната среда и водите): Европейските изисквания според екоминистерството, което е вносител на законопроекта, той трябва да изглади несъответствията между българския закон и съответните европейски директиви. (Дневник: *Призракът ГМО*, 29.01.2010)

екоинспекция (Регионална инспекция по околната среда и водите): Директорът на варненската екоинспекция (РИОСВ – Варна) Синан Мехмед издаде заповед за принудително спиране на строителните работи по ветроенергийния парк на смесеното дружество „ЕВН Енертраг“. (Дневник: *Варненската екоинспекция спря строителството на ветропарка на „ЕВН“ край Калиакра*, 20.10.2009)

екобъдеще (еко/логично бъдеще, бъдеще на околната среда): „Млади репортери за екобъдеще“ започна през февруари и ще продължи пет месеца в три общини — София, Павликени и Чипровци. Предвижда се обучение в столицата на обучители — студенти и завършили млади хора до 35 години, които на свой ред ще предадат знанията си на гимназисти в Чипровци и в Павликени. (Монитор: *Студенти стават екорепортери*, 06.02.2009)

екооценка (Оценка за въздействието върху околната среда): Ветроенергийният парк има одобрена екооценка (ОВОС — Оценка за въздействието върху околната среда) още от 2005 г. Тогава обаче все в българското законодателство (Закона за биологичното разнообразие) все още не бяха въведени регулациите за „Натура 2000“ и допълнителните оценки за съвместимост. (Дневник: *Варненската екоинспекция спря строителството на ветропарка на „ЕВН“ край Калиакра*, 20.10.2009)

екофест (фест за насърчаване на екологична активност)

екобижу (екологично бижу, бижу от отпадъци): На тазгодишния втори екофест на Поморийското солено езеро (едно от малкото запазени, в този случай въпреки човека, решил да застроява поголовно и в същото време да руши жестоко природата) едно от заниманията беше саморъчна изработка на въпросните така наречени екобижута. Интересни се оказаха самите подръчни материали, които не бяха обичайните, закупени от магазин, а всевъзможни отпадъци, стари части от компютър, капачки от бутилки, бобчета, бадеми, тел, стъкълца, най-различни мъниста. (FrogNews: *Екобижута от отпадъци подлудиха младите*, 25.08.2009)

биогориво (биологично гориво/ гориво от биологични суровини): „Открихме, че сокът от бракуваните плодове е неразработен източник на биогорива, тъй като съдържа захари, които ферментират лесно“, казва д-р Фиш. (aktualno.com: *Днята — новото биогориво*, 26.08.2009)

биосалам (биологичен/ здравословен салам): Затова и в магазина, и на интернет сайта му могат да се намерят продукти, някои от които звучат доста екзотично – био гурме пастет от зелен пипер или маслини, каринто (вид японски десерт), корейско уакаме (водорасли), био франкфуртер, вегетариански биосалам и др. (Дневник: *На биопазар – какво, къде, колко?*, 30.06.2010)

биокомпания (компания произвеждаща биологични продукти): Биокомпанията не е непозната на американското правителството. Бившият президент Буш посети Novozymes в централата ѝ в Северна Каролина през февруари 2007 г., където се запозна с ензимната технология, която е част от плана за въвеждане на стандарт за възобновяеми горива. (greentech.bg: *Биогориво от отпадъчна хартия задвижва автомобил*, 28.01.2010)

биосертификат (сертификат за биологично производство): Регистрационният номер от нашите биосертификати е гаранция за съществуваща, непрерывна, информационна връзка която проследява „живота“ на всеки един био продукт — от полето до крайния клиент. (ecomaat.com: *Сертификация за биологично производство*)

и т.н.

Посочените формации са сложни съществителни със съкратена основа. За да образуваме този тип композити, е необходимо дезинтегриране на първия компонент на сложната дума. Този тип сложни съществителни се състоят от два непосредствено (без участието на афикси) свързани компонента, от които първият е дезинтегриран. Струва си да обърнем внимание върху два факта. От една страна поради повторителността, фиксираното значение и постоянната си функция съкратеният компонент в много от разглежданите тук формации наподобява афикс. От друга страна – първият компонент на сложната дума запазва най-често пълното значение на думата, от която произхожда (за разлика от суфиксите, които внасят общо значение).

Видима е също така тенденцията към добиване на пълна самостоятелност на съкратения компонент във вид на съответно съществително или прилагателно. Да обърнем внимание на следните примери за самостоятелна употреба на компонентите ‘еко’ и ‘био’:

а) във вид на съществително:

Аз например чета зелените секции на Guardian и Economist и знам, че **биото** не е **еко**, **екото** не е **био** и не всичко енергоспестяващо спестява. (Капитал: *Why so еко?*, 19.03.2009)

Ако **био** е валута и има стойност, в САЩ тя е доста обезценена. Така ще стане и тук скоро. (Капитал: *Why so еко?*, 19.03.2009)

Екото е новото луксозно. **Екото** е скъпо. **Екото** е за богати хора, които имат остра нужда да вярват, че харчат парите си за нещо по-така, нещо

което другите простосмъртни не могат да си позволят. (Dir.bg: Клубове: *Часът на Земята и етикета „био-стока“*, 03.04.2010 г.)

Е, да, ама **био-екото** е ново и набира сила като модерно, като все още минава за неконформистко, а т'ва е куул, мен! (Dir.bg: Клубове: *Часът на Земята и етикета „био-стока“*, 03.04.2010)

Това е, вече всичко се прави нетрайно, за да се купува повече, а идеята за рециклирането е извратена — и това е така. Това не е проблем на **еко-биото** обаче, а системен бъг :) (Dir.bg: Клубове: *Часът на Земята и етикета „био-стока“*, 03.04.2010)

При положение, че това е моделът на пазарно функциониране към момента — не знам кое точно ви бърка в очите с **еко-биото**. (Dir.bg: Клубове: *Часът на Земята и етикета „био-стока“*, 03.04.2010)

И какво му е **еко-то** на този хотел? (коментар към наименованието на хотел „Еко хотел Здравец“ — <http://forum.rozali.com/viewtopic.php?t=16770&sid=0ff5e1fe86fe01bd86afc2fa90000699>, прочетено 02.08.2010, ч. 18.31)

В един от примерите се среща с доста интересно явление — вместо сложно съществително с компонента *еко-* в текста се употребява самостоятелно *еко*:

„Търсим защо се излива червена боя в реката — нямам нищо общо, сутринта, като идвах на работа, видях, че цялата река е червена, сутринта идвах от **екото** /**екоинспекция**/, но тоя водопровод не се знае откъде е, не знам, към **екото** се обърнете“, каза служител във фирмата. (btv.bg: *Владайската река тече червена*, 16.07.2010).

Естествено в такъв случай, за да актуализираме истинското значение на думата, е необходимо да познаваме контекста на изказването.

б) във вид на прилагателно:

(...) ама последните ботуши '**еко**' /**екологични**/ цъфнаха на втората зима. (Dir.bg: Клубове: *Часът на Земята и етикета „био-стока“*, 03.04.2010)

Производството от биоземеделие е поне 30% по-ниска, а ако погледнем нещата отгоре — през 2050 населението на планетата ще е 9 милиарда и ако всички тръгнат да ядат '**био**' /**биологично**/, ще се наложи да открием някой нов континент. (Капитал: *Why so еко?*, 19.03.2009)

СТАНИ **ЕКО** /**екологичен**/ — КУПИ КЛАС А С ОТСТЪПКА 10%! (рекламен лозунг на фирма — <http://www.proomo.info/2009/12/1712-2009-0301-2010.html>, прочетено 02.08.2010 г., ч. 08.31)

Доста многобройни са примерите, в които компонентите '*еко*' и '*био*' проявяват тенденция към постигане на пълна самостоятелност във вид на несклоняема форма на прилагателно, напр.: *еко детска градина*, *еко детс-*

ки дрехи, еко картофена опакова, еко океанска експедиция, био кисело мляко, био гурме пастет и т.н.

В сложните думи, като напр.: *еко-веге творчество, био-веге храна, евроеко интелект, еко офис център, био еко хотел* (Био еко хотел „Моравско село“), се среща с един особен тип словообразователно отношение, в което първите два компонента поемат определителна функция по отношение на третия компонент на сложната дума.

Струва си също така да обърнем внимание върху факта, че въпреки еднозначно определеното от правописните речници на българския език правило за слято писане на сложни съществителни и прилагателни с компонентите ‘еко-‘ и ‘био-‘, в текстовете на българската преса, както и в информационни и маркетингови текстове този тип думи доста често се пишат разделно или полуслято. Понякога оставаме с впечатлението, че тези композити целенасочено са записвани ‘неправилно’. Възможно е записът им да отразява начина, по който компонентите ‘еко’ и ‘био’ функционират в съзнанието на някои потребители на езика като напълно самостоятелни думи.

Сред подлежащите на анализ композити присъстват многобройни усвоени⁴ заемки (т. е. такива, които постигат мотивираност на българска почва), в които както първият, така и вторият компонент на сложната дума са от чужд произход, напр.: *екобизнес, екофонд, екомениджмънт, екофест, екодизайн, биоцанд, биоферма, биосертификат* и др. Все по-чести обаче се оказват хибридни структури, в които вторият компонент е родна дума, напр.: *екодомат, екокъща, екобира, екозаплаха, екобъдеще, биохляб, биохрана, биожито, биокрава, биозеленчук* и др. Без съмнение аналитичният характер на българския език благоприятства за възникване на голям брой структури от този тип.

Предложение за речникова дефиниция на компонентите *еко-* и *био-*

И в двата случая включените в *Речника на новите думи и значения в българския език*⁵ речникови дефиниции посочват много общо пространство на семантичните отношения:

еко-: който се отнася до екология, до околната среда и нейната защита;

био-: който е природосъобразен, свързан е с благотворно въздействие върху човешкия организъм или съдържа полезни, биологично активни вещества, компоненти.

⁴ Терминът ‘усвоени заемки’ разбирам като Д. Охман – виж. (Ochmann 2004: 141).

⁵ Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. Ред. Е. Пернишка. София: Наука и изкуство, 2003, с. 93.

Словообразователната структура на обсъжданите композити обаче, както и семантичният им анализ, позволяват да се формулират следните речникови дефиниции на компонентите: 1. *еко-*: ‘първи компонент на сложни думи, означаващ: 1. връзка на втория компонент с широко разбраното понятие за околната среда – нейната защита и заплахите за околната среда, напр.: *екоорганизация, екобомба, екопроект, екокатастрофа, екоминистър, еконарушение, екозаконодателство, екоданък, екодейност, екоинспекция, екоотговорност, екозагриженост, екопрестъпление*; 2. връзка на втория компонент с екологията като раздел на биологията, напр.: *екотехнология, екоикономика, екообразование, екобизнес, екоразвитие*; 3. екологичен – благоприятен за околната среда (придобиван по естествен начин) и/или изпълняващ нормите на ЕС/ десигнат с висок стандарт, към който ни препраща вторият компонент на сложната дума, напр.: *екобрикети, екопластмаса, екоенергия, екоавтомобил, екооценка, екограда, екостандарт, екосертификат*.

Проведеният контекстов анализ на компонента *-еко* в изследваните сложни думи показва, че в преобладаващото множество от въпросните формации тя ни препраща към значенията, отбелязани в точки 1 и 2, т.е. означава връзка с околната среда – опазването ѝ и заплахите за нейното съществуване – също и екологичния характер на десигната, който, както се подразбира, изпълнява стандартите на ЕС. Второто от посочените значения е рядко реализирано в най-новите български композити с компонент *еко-*.

2. *био-*: ‘първи компонент на сложни думи, означаващ: 1. благоприятен за околната среда, с благотворно въздействие върху околната среда и човешкия организъм, напр.: *биохрана, биохляб, биоархитектура, биолифтинг, биоклиматик, биопроизводство, биоферма, биобрашно, биосалам, бионапитка*; 2. връзка на втория компонент с биологията като научна област, напр.: *биотехнология, биохимия, биоенерготерапия, биоинформатика, биокибернетика*; 3. биологичен – придобит по естествен начин, от естествени суровини и/или съдържащ биологични, активни вещества, напр.: *биомаса, биогориво, биоенергия, биокрем, биотор*.

Анализът на събрания материал показва, че в сложните думи компонентът *био-* най-често внася 1 и 3 от посочените значения, а най-рядко 2 значение.

Интересното е, че понякога семантичните полета на компонентите *еко-* и *био-* се припокриват. В пресата и информационните текстове неведнъж се среща ситуация, в която с едно и също значение едновременно се употребяват и двата компонента, напр.:

екоенергия/ биоенергия: Увеличават се агросубсидиите за мляко и ***екоенергия***.

Субсидиите за производители на мляко или земеделски стопани, които инвестират в енергийна ефективност, суровини за **биоенергия**, водоспестяващи технологии и други, ще бъдат повишени с 10 на сто за одобрени проекти по програмата за развитие на селските райони. (Дневник: *Увеличават се агросубсидиите за мляко и екоенергия*, 19.01.2010)

екохляб/ биохляб: Екохляб без калории произвеждат за първи път у нас. Той се прави от пшеница, отгледана в екологично чисти райони в Германия. Новите самуни „Био-корн“ и „Био-круст“ няма да съдържат изкуствени торове, пестициди, химикали и генномодифицирани организми, обещаваат производителите. Това е първият сертифициран **биохляб** у нас. (Стандарт: *Екохляб без калории*, 29.06.2007)

екогориво/ биогориво: Биогориво (Биологично гориво, още Екологично гориво или **екогориво**) се наричат всички видове течни, твърди и газообразни горива, които се произвеждат от биологични суровини. (<http://www.eco-energy-bg.eu/SPEE/Files/Read1EnergyPBG.php?id=8&language=2&typeenergy=4>)

екотероризъм/ биотероризъм: Сигнал в ДАНС за екотероризъм срещу кучета

Природозащитниците се обръщат към ДАНС, защото смятат, че в Русе се осъществява **биотероризъм**. (dir.bg: *Сигнал в ДАНС за екотероризъм срещу кучета*, 29.05.2009)

и много други: *екоземеделие/ биоземеделие, екопродукт/ биопродукт, екомагазин „Екомаг“/ биомагазин „Биомаг“, екоферма/ биоферма, екофермер/ биофермер, екоплод/ биоплод, екозеленчук/ биозеленчук, екохрана/ биохрана, екододомат/ биододомат, екоенергиен/ биоенергиен, екощанд/ биощанд* и т.н.

Функции на композитите в текста

Сложните думи с компонентите *еко-* и *био-* са характерни за определени типове текстове. Към тях несъмнено принадлежат текстовете с широко разбираема екологична проблематика, статиите в ежедневния печат (тук особено заглавията на статиите), а също така маркетинговите текстове (рекламни брошури на различни фирми, фолдери, каталози и под.).

Високата честота на изследваните композити в текстовете с екологична тематика се дължи на факта, че някои от тези формации вече са приети в специализирания език. Това е групата от думи, които са еднозначно дефинирани. Дори може да се говори за техния терминологичен характер. Към тази лексикална група принадлежат такива изрази като напр.: *екозона, еко-развитие, екокатастрофа, биоклима, биомаса, биогориво* и др.

Сложните думи с компонентите *еко-* и *био-* изключително често присъстват във вестниците, а особено в заглавията на статиите, а също така в

заглавията на статии, публикувани на информационните уеб страници, напр.:

Екодебют у нас за миналото през фейслифт „Волво“ С30 (Дневник, 14.05.2010)

Българска **екокъща** ще кандидатства за рекордите на Гинес (Дневник, 13.07.2010)

Засилва се подкрепата за **екофермите** (Дневник, 20.07.2010)

Екоактивисти: ГМО нямат място в болниците (Дневник, 21.07.2010)

Десетгодишна традиция в изграждането на **екокултура** в Мездра (vestnika.com, 06.02.2009)

Екотакса надува цените на трошките (Монитор, 26.11.2009)

Изграждането на **екоградове** във Великобритания недостатъчно ефективно (investor.bg, 22.11.2007)

Екоотопление за Дом за възрастни хора (bg-news.org, 31.12.2008)

‘Нулевата точка’: **Екомания** или **Екосъзнание** (vesti.bg, 09.06.2010)

Магията на **екоселище** „Азарей“ (aktualno.com, 31.07.2009)

На **биопазар** – какво, къде, колко? (Дневник, 30.06.2010)

Европарламентът иска директива за рециклиране на **биоотпадъците** (Дневник, 07.07.2010)

Графични процесори ще подпомагат открития в **бионауките** (greentech.bg, 31.01.2010)

Празна **биошатра** посрещна Миро Найденов на земеделски сбор (news.bg, 26.07.2010)

Пазарът на **биохрана** расте въпреки кризата (Дневник, 30.06.2010)

Присъствието на този тип формации в пресата е свързано не само с актуалността на проекологичната тематика, но и със създалата се езикова мода, която диктува тяхната честа употреба. Атрактивността на изследваните композити в езика на пресата зависи и от няколко други фактора – а именно от:

– съкратената структура;

– лесното създаване на новите конструкции, произлизащо от високата продуктивност на словообразователния модел, серийния му характер, неограничените възможности за съчетаване на дезинтегрирания компонент особено със съществителни;

– комуникативната прозрачност на този тип композити, произлизаща от функционалността им (широка гама възможности за използване в текста);

– формалната прозрачност на структурата при широк семантичен обем на думата.

Много от ексцерпиранията от текстовете на пресата структури без съмнение имат ефимерен характер. Към многобройните оказационализми могат

да се причислят напр.: *екоталибанищина*, *екомозък*, *екодебют*, *екомутра*, *екокофте*, *екобушит*, *биомените* и много други. Високата честота на сложните думи в заглавията трябва да се обясни като израз на тенденцията към лексикална икономия в езика на българската преса⁶. Честото присъствие на композити с дезинтегриран компонент е проява на културата на съкращаването в най-късия вестникарски текст – заглавието на статиите. Спецификата на този тип конструкции – семантичният им обем, леснотата на създаването им, своеобразната невзискателност – ги прави много атрактивни. С тяхна помощ много лесно могат да се реализират основните функции на текста, като: наименованието на текста (номинационна функция), съкращаването на подадената информация (дескриптивна функция) и въздействието върху читателя (прагматична функция). В заглавията и маркетинговите текстове компонентите *еко-* и *био-* изпълняват успешно въздействаща функция. Композитите, употребявани в заглавията, често привличат читателя със своята загадъчност. А не бива да забравяме, че вестникарското заглавие „е едновременно реклама на самия текст и начин за спечелване на читателя (преведено от Н. Д.)“⁷. Дезинтегрираните основни *еко-* и *био-* също така са чест компонент на собствени названия, преди всичко на названията на различни видове български предприятия. Формираните по този начин собствени названия не са предмет на настоящата статия, тъй като това явление е много популярно и засвидетелствувано от богат езиков материал (който в момента може да се изчислява на хиляди единици) и по тези причини би трябвало да се разглежда като предмет на отделно изследване. Все пак струва си да обърнем внимание върху факта, че присъствието на компонентите *еко-* и *био-* в собствените названия е целенасочен маркетингов подход.

Изводи

Проведеният анализ доказва, че, съгласно прогнозите на езиковедите, през последните години може да наблюдаваме решително нарастване на сложните думи с компонентите *еко-* и *био-* в българския език. Причините за това явление могат да се търсят както в извънезиковия контекст, така и във вътрешноезиковите фактори. Към извънлингвистичните аспекти, които силно въздействат на растежа на този тип структури в езика, принадлежат европейската политика относно окончателната среда и свързаните с нея, осъществявани в държавите-членки на ЕС, действия.

⁶ За проявите на лексикална икономия в българския език пише В. Зидарова – виж В. Зидарова, *Прояви на лексикална икономия в съвременния български език*, електронно издание http://www.belb.net/personal/zidarova/Lex_economy.htm, прочетено 02.08.2010, 17.53 ч.

⁷ Ślawska 2008: 117.

Към вътрешноезиковите фактори трябва да причислим посочената вече атрактивност на изследвания словообразователен модел, която се дължи на няколко причини. Първо – новите единици се създават според много лесен образец, който не изисква прилагане на никакви сложни словообразователни средства; второ – дезинтегрираният компонент на сложната дума е с много широк семантичен обем (в зависимост от контекста една и съща сложна дума може да има различни значения). Качеството на привидна семантична изразителност (произлизаща от ясната формална структура на думата) при широк семантичен обем прави този тип композити много функционални, особено в езика на пресата.

ЛИТЕРАТУРА:

- Grochola-Szczepanek 1997:** Grochola-Szczepanek H. O sposobach definiowania i klasyfikacji compositów w polskich pracach językoznawczych XX wieku // *Poradnik Językowy*, z. 7, s. 40-52.
- Markowski 2000:** Markowski A. Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach // *Język w mediach masowych*. Red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa 2000, s. 96-111.
- Ochman 2004:** Ochman D. *Nowe wyrazy złożone o podstawie zdezintegrowanej w języku polskim*. Kraków 2004.
- Ślawska 2008:** Ślawska M. Tytuł – najmniejszy tekst prasowy // *Rocznik prasoznawczy*. Red. Tomasz Mielczarek. Tom II. Sosnowiec 2008, s. 117-126.
- Waszakowa 2001:** Waszakowa K. Różnorodność i intensywność procesów przejmowania elementów obcych w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny // *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 2-14.
- Waszakowa 2001a:** Waszakowa K. System słowotwórczy // *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Red. S. Gajda. Opole, s. 88-107.
- Аврамова 2003:** Аврамова Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*. София 2003.
- Благоева 2007:** Благоева Д. Неологизмите в българския език // *Електронно списание LiterNet*, № 2 (87) – http://litenet.bg/publish13/d_blagoeva/neologizmite.htm, прочетено на 02.08.2010, 17.53 ч.
- Георгиев 1999:** Георгиев С. Формантни отношения в словообразователната структура на сложните думи в съвременния български език. // *Актуални проблеми на българското словообразуване*. Red. Ю. Балтова. София 1999, с. 85-93.
- Георгиева 1967:** Георгиева Е. Сложни съществителни в съвременния български книжовен език (с оглед на по-нови образци) // *Известия на Института за български език*, № XIII. 1967.

- Зидарова 2009:** Зидарова В. *Прояви на лексикална икономия в съвременния български език*. Електронна версия http://www.belb.net/personal/zidarova/Lex_economy.htm, прочетено на 02.08.2010, 17.53 ч.
- Мурдаров 2008:** Мурдаров В. За правописа на новите сложни думи и съставни наименования // *Електронно списание LiterNet*, № 4 (101) – http://litenet.bg/publish22/vl_murdarov/za_pravopisa.htm, прочетено на 02.08.2010, 17.53 ч.
- Цветанова, Бонджолова 2006:** Цветанова, Бонджолова В. *Прояви на оказионалност в медийното пространство*. <http://www.uni-vt.bg/1/userinfo.asp?zid=135&userid=480>, прочетено на 02.08.2010, 17.53 ч.

WSPÓŁCZESNE TENDENCJE W NAZEWNICTWIE PRZEDSZKOLI NA PRZYKŁADZIE PŁOWDIWU I POZNANIA

Patryk Borowiak

Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

This research paper includes description of my studies about polish and bulgarian kindergarten names in Plovdiv and Poznan. Furthemore, I aim at showing differences beetwen Polish and Bulgarian kindergartens.

Key words: names of kindergartens, urbonims, Plovdiv, Poznań.

Przyglądając się nazwom płowdiwskich przedszkoli wyraźnie odznacza się fakt, że w Bułgarii występuje bardzo mało nazw odnoszących się do literatury dziecięcej oraz postaci bajkowych, w przeciwieństwie do polskiej tradycji nazewnictwa omawianych placówek oświatowych. Przedszkoli o takich nazwach jest w Płowdiwie tylko pięć: *Буратино (Buratino)*, *Пиноккио (Pinokio)*, *Червената шапчица (Czerwony Kapturek)*, *Снежанка (Królewna Śnieżka)* i *Малкият принц (Mały Książę)* – niezbyt chyba popularny wśród dzieci w wieku przedszkolnym. Ku mojemu zdziwieniu zdecydowana większość placówek przedszkolnych używa jako nazw po prostu imion, na przykład: *Боряна (Boriana)*, *Весела (Wesela)*, *Росица (Rosica)*, *Лилия (Lilija)*, *Светла (Swetła)*, *Елица (Elica)*, *Наталия (Natalia)*, *Биляна (Biliana)*, *Маргаритка (Margaritka)*, *Велимира (Welimira)*, *Мирослава (Miroslawa)*, *Валентина (Walentina)*, *Малина (Malina)*, *Ралица (Ralica)*, *Валентина (Walentyňa)* i innych. Drugą, pod względem ilości występowania, grupą nazw przedszkoli są te, reprezentujące florę i faunę, jak na przykład: *Славей (Słowik)*, *Бреза (Brzoza)*, *Чайка (Mewa)*, *Детелина (Konieczyna)*, *Еделвайс (Szarotka)*, *Люляк (Bez)*, *Незабравка (Niezarominajka)*, *Чучулига (Skowronek)* czy *Щурче (Świerszczyk)* – występujący w formie deminutywnej. Wśród omawianego typu nazewnictwa występują również takie nazwy jak: *Дружба (Przyjaźń)*, *Мир (Pokój)*, *Пролет (Wiosna)*, *Дъга (Tęcza)*, *Надежда (Nadzieja)*, czy wreszcie mający dwuznaczną konotację *Космонавт (Kosmonauta)*. Niektóre z nich wydają się być trochę nieadekwatne do nazywanych instytucji i mogą mieć charakter ideologiczny, kojarzący się z nazewnictwem charakterystycznym dla ustroju socjalistycznego. Na uwagę zasługują również wytwory nazewnicze typu: *Щастливо детство (Szczęśliwe*

Dzieciństwo) *Майчина грижа* (*Matczyna Groska*) czy *Захарно петле* (*Cukrowy kogucik*). Trzy z płowdiwskich placówek przedszkolnych nie mają konkretnej nazwy, a w zamian patronują im: *Фердинанд Урбих* (*Ferynand Urbich*) – niemiecki pedagog (1861-1945), pionier w propagowaniu nauczania dzieci głuchoniemych, założyciel pierwszych szkół dla dzieci z wadami słuchu i mowy w Bułgarii <<http://www.sgbbg.com/bg/> [odczyt: 29.05.2008, godz. 14.03]>, *Таня Савичева* (*Tania Sawiczewa*) – uczennica leningradzkiego gimnazjum, która wslawiła się dziennikiem, w którym zapisywała daty śmierci bliskich jej osób podczas II wojny światowej, zmarła w wieku 14 lat w 1944 roku w wyniku powikłań grypy, spowodowanych złymi warunkami podczas oblężenia Leningradu. Jej dziennik stał się głównym dowodem przeciw przestępcom faszystowskim podczas Procesu Norymberskiego <29.05.2008, 14.03 часа, <http://www.sgbbg.com/bg/>>; *Д-р Едгар Борроу* (*Dr Edgar Borrow*) – założyciel fundacji „Borrow dental milk” <29.05.2008, 14.25 часа, <http://www.ed-borrow.hit.bg/about.html>>. Wśród nazw przedszkoli w Płowdiwie występują również, charakterystyczne dla tamtejszego nazewnictwa miejskiego, nazwy odnoszące się do topografii rejonu, takie jak: *Маруца* (*Marica*) - odnosząca się do nazwy rzeki czy *Каменица* (*Kamenica*), upamiętniająca w nazwie jedno z historycznych wzniesień miasta <29.05.2008, 14.40 часа, <http://www.plovdiv.bg/>>. Zupełnie inaczej sprawa wygląda z polskim systemem nazewniczym, regulującym nazwy placówek instytucjonalnych, jakimi są przedszkola. Większość z tych, które znajdują się w Poznaniu nosi nazwy tzw. bajkowe. Zaliczam do nich wszystkie te, które wiążą się ze światem przedstawionym baśni, bajek czy kreskówek. Inne są tylko ładnie brzmiącymi wyrażeniami, złożonymi z rzeczownika lub rzeczownika i określającego go epitetu typu: bajkowy, zaczarowany, baśniowy, słoneczny i tym podobne. Wystarczy wymienić chociażby takie jak: *Przyjaciele Włóczykija*, *Pinokio*, *Akademia Pana Kleksa*, *Jacusia i Agatki*, *Krasnala Hałabały*, *Misia Uszatka*, *Koszalka Opałka*, *Misia Colargola*, *Pyza Wędrowniczka*, *Chatka Puchatka*, *Promyczek*, *Calineczka*, *Świat Krasnali*, *Dzieciolowe mieszkanie*, *Gumisie*, *Buratino*, *Bajka*, *Bolka i Lolka*, *Pan Kleks*, *Król Elfów*, *Słoneczny Świat*, *Słoneczna Chatka*, *Słoneczko*, *Tęczowy Świat*, *Dzieciolowe Mieszkanie*, *Wesoły Domek*, *Bajkowy Świat* czy *Baśniowy Dom*. Niektóre z nich mają za patronów postaci z literatury dziecięcej i kreskówek, jak np. *Przedszkole im. Pana Kleksa*, *Przedszkole im. Bolka Lolka i Toli*, *Przedszkole im. Kubusia Puchatka*, *Przedszkole im. Króla Maciusia I*, *Przedszkole im. Plastusia*. Niektóre z tego typu instytucjonimów, jak na przykład *Bajkowy Zamek*, mają charakter realnoznaczeniowy i przedszkola, które nazywają znakomicie współlistnieją z nazwą placówki. Kilka z poznańskich przedszkoli, podobnie jak w przypadku instytucji płowdiwskich, posiada patrona – postać historyczną związaną z literaturą dziecięcą bądź działającą na rzecz dzieci. Są następujące postaci: Jan

Brzechwa – poeta i pisarz, autor wciąż popularnych wierszy dla dzieci; Jan Paweł II – wielki Polak, papież; Ewa Szemberg-Zarebina – żyjąca w latach 1899-1986 powieściopisarka, poetka, dramaturg, eseistka, najbardziej znana z twórczości dla dzieci i młodzieży. Pierwszy Kanclerz Kapituły Orderu Uśmiechu; Julian Tuwim – wielki polski poeta XX-lecia międzywojennego, autor niezapomnianych wierszy dla dzieci, w tym ‘nieśmiertelnej’ *Lokomotywy*; Maria Kownacka - polska pisarka, tłumaczka z jęz. rosyjskiego, autorka "Dziennika Dziecięcego" redagowanego w czasie powstania warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopiśmem *Płomyk*, na łamach którego debiutowała w 1919 roku; Janusz Korczak - pedagog, publicysta, pisarz, lekarz, działacz społeczny, prekursor działań na rzecz praw dziecka i całkowitego równouprawnienia dziecka. Wprowadził samorządy wychowanków, które miały prawo stawiać przed dziecięcym sądem swoich wychowawców. Zainicjował pierwsze pismo publikowane przez dzieci. Pionier działań w dziedzinie resocjalizacji nieletnich, diagnozowania wychowawczego, opieki nad dzieckiem trudnym; Książę Przemysław – pochodził z rodu Piastów, rządził Poznaniem i Wielkopolską w różnych periodach wieku XIII; Hanna Zdzitowiecka - pisarka, popularyzatorka wiedzy przyrodniczej, autorka wielu książek dla dzieci i młodzieży, żyła w latach 1899-1973.

Inne placówki stawiają w nazwie na charakter prowadzonych zajęć dodatkowych, dlatego przedszkola, w którym przeważają warsztaty z rytmiki, tańca czy muzyki nazywają się: *Melodyjka*, *Wiolinek* czy *Kolorowe Nutki*; przedszkola sportowe – *Sportowa Drużyna*, *Mali Sportowcy*, *Olimpijczyk*, a przedszkole, w którym dzieci uczą się przyrody – *Mali Przyrodnicy*. Warto również zwrócić uwagę na neologizm nazewniczy, jakim jest wytwór *Plastonutki*, który ukazuje charakter placówki – zarówno nastawiony na plastykę, tak i na muzykę w wychowaniu dzieci.

Charakterystycznymi nazwami dla poznaniaków, znanych z przywiązania do swojego miasta będą takie swoiste nazwy jak: *Mali Poznaniacy* czy *Poznańskie Koziołki*.

Z kolei nazwa przedszkola *Małych Przyjaciół* od razu kojarzy się z nazwą osiedla, na którym się znajduje, a mianowicie Osiedla Przyjaźni (w dodatku polsko-radzieckiej, gdyż ten urbonim jest wytworem ustroju socjalistycznego). A czy nazwa przedszkola *Dębowe Ludki* nawiązuje do nazwy osiedla Dębina, na którym się znajduje, czy tylko do ludków z żołądzi, które tak chętnie są robione właśnie przez przedszkolaków? Takie hipotezy można by mnożyć, jednak wiadomym jest, że w Poznaniu nazewnictwo miejskie bardzo często nie jest przypadkowe, a celowo motywowane topografią, czy swoistym charakterem okolicy. Widać to przede wszystkim w nazewnictwie ulicznym i jego porządku w tematycznym układzie ulic w konkretnych dzielnicach miasta.

Tak więc w powyższych przykładach można zauważyć różne typy nazewnicze przedszkoli, pomysły z nimi związane oraz różnice i podobieństwa w nazewnictwie poznańskim i płowdiwskim. W Poznaniu przedszkoli i ich nazw jest znacznie więcej, co ma związek z wielkością miasta. Ponadto powstają też liczne placówki prywatne i tzw. kluby malucha, których z roku na rok przybywa, nie tylko na nowych miejskich osiedlach. Tym wszystkim nazwom warto przyjrzeć się w osobnym artykule oraz utworzyć dla nich specjalną klasyfikację semantyczną, która dokładnie wskaże motywy i tendencje w nadawaniu nazw instytucjom przedszkolnym.

ЛИТЕРАТУРА:

<http://www.poznan.pl>

<http://www.plovdiv.bg/>

<http://www.ed-borrow.hit.bg/about.html>

ГРАМАТИКА НА ЗАГЛАВИЕТО (наблюдения върху съвременната българска преса)

Ваня Зидарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The title is a very important part of the form and content of the newspaper. New Bulgarian press is characterized by new headline practice. With regard to morphology and syntax, the specific properties are: the use of non-actually present tense, the use of second information forms, different transpositions, domination of 3 p. pl. verb forms, absent verbal subject, simple sentences, absent predicate, specific modality.

Key words: newspapers, headline, morphology, syntax

Заглавието е изключително важен елемент от структурата на вестникарския текст. То представлява „езикова квалификация с относително завършена, достатъчно информативна и по определен начин организирана езикова структура с единна комуникативна задача“ (Ичева, 2003). Заглавието по принцип осигурява първия досег на читателя с текста. То се явява своеобразен посредник между читателя и същинския вестникарски текст. Много от читателите се ограничават само до бърз преглед на заглавията във вестника, без да навлизат в същинския текст. Поради това ролята и силата на заглавието придобива извънредно голяма значимост. То трябва да представя в кондензиран вид информацията, да подсказва за позицията на журналиста, да насочва мислите на читателя в посока на определен тип интерпретация на новината, да привлича вниманието и по възможност да го задържа.

В структурно отношение могат да се разграничат прости заглавия (от едно просто или сложно изречение, едно словосъчетание) и заглавни комплекси, включващи заглавие и подзаглавие, което има за цел да разгърне информацията в заглавието и да я конкретизира. *Ренесанс на кварталните бакалии и кафенета* *Търсенето на малки магазинчета расте с 12 на сто* *Загиналите при пожарите в Русия са вече 48* *Ситуацията около ядрения център в Саров „на места излиза от контрол“*.

В информативно отношение заглавието може да представя новина или коментар на новина. В помощ на заглавието се привличат освен езиковите средства и всички други средства, с които разполага печатният

текст – шрифт, размер, сенки, други начини за маркиране и акцентирание, графика, цвят, рубрични ленти, подложки. Така се оформя един цялостен езиково-технически дизайн, чиято основна функция е въздействието.

Във функционално отношение заглавието има за цел да въведе читателя в проблематиката, да маркира новината, да синтезира основния текст в относително кратка, но ясна форма, да формира определено отношение към изложената информация, да подсказва комуникативната интенция на журналиста. Проблемът при формулирането на заглавието е именно как да се съчетаят в оптимален вид тези разнородни функции, за да не бъде новината поднесена сухо и безлично, но и да не се удави информацията в самоцелна атрактивност и стилистични експерименти.

В т.нар „нова българска преса“ журналистите постепенно наложиха нов тип титрологична практика. В противовес на предишните еднообразни, клиширани и слабоинформативни заглавия се утвърдиха нов тип заглавия – атрактивни, понякога шокиращи, привличащи вниманието. За целта бяха впрегнати всички възможни езикови средства. По-фрапантен характер има лексикалното оформление на заглавието, в което станаха допустими изразни средства от ниския регистър на речта – турцизми, окказионализми, жаргонизми, експресивна и оценъчна лексика. Едновременно с това се утвърдиха и нови граматични рамки на заглавията. Именно морфологичните и синтактичните особености на съвременните заглавия са предмет на настоящето наблюдение. Анализът се основава на ежедневници с относително голям тираж и аудитория: „Марица“, „Труд“, „24 часа“, „Стандарт“, Телеграф“, „Шоу“, „Уикенд“, както и електронните издания <http://mediapool.bg>, <http://trud.bg>, <http://24chasa.bg>. Изборът е обусловен от фактори като: тираж, обществена позиция и значимост, брой читатели, заявена надпартийност и доминираща информативност. При анализа са взети предвид само онези заглавия, които съответстват на облика на вестника, като извън обсега на внимание са оставени страници и заглавия, отнасящи се до теми от бита, спорта, модата, здравето, прогнозите за времето, шоубизнеса. Те обикновено заемат последните няколко страници и имат по-различно информативно предназначение от т.нар. водещи заглавия. Обхванати са около 400 заглавия. В количествено отношение наблюдаваме относително постоянен количествен лексикален показател – средно 5,9 % на думите в заглавие. По отношение на представянето на различните части на речта се открояват на първо място имената (съществителни и прилагателни) – около 60 %, значително по-малко е количеството на глаголите – около 15 %. Сред имената съществителните имат значителен превес над прилагателните имена. Така че можем да обобщим, че заглавията са изградени основно от съществителни имена и глаголи – това са думите, определящи характера на информационния поток.

Морфологични особености. В морфологично отношение най-голям интерес предизвикват следните глаголни параметри: темпоралност, модалност, персоналност, преизказност, както и транспозициите в рамките на тези категории.

В темпорално отношение предпочитаните от журналистите форми са за сегашно време. Те съставляват над 80 % от глаголните форми в заглавията. Това е логично, като се има предвид, че заглавията трябва да са актуални и да осведомяват за протичащите в момента събития и процеси. Например: *Владко Живков продава семейния дом, Прокурори погват депутатски син, Фонд храни общинари вместо фирми, Пращат на безплатна почивка чиновници, Втори педофил броди из Трън*. Преобладават случаите на неактуално сегашно време, което е свързано с факта, че на референтно ниво сегашно време включва момента на говорене, но не изключва останалите отправни точки във времето – едно настоящо действие или състояние може да се разпростира както в миналото, така и в бъдещето. Прави впечатление, че се предпочитат глаголи от несвършен вид, които подсилват процесуалната семантика на изказването. На второ място по честота на употреба са формите за минало време, до които се прибегва за подчертаване на фактологичността, сигурността на събитието: *Блондинка от Уелс обра наградите Брит, Плъхове плъзнаха от боклука, „Нафтогаз“ пак закъса за пари, Разбиха международен канал за трафик на хора*. В минало време са обикновено заглавия, отразяващи реално отминали събития, необратими факти. Времето на събитието се конкретизира в основния текст. Форми за бъдеще време се срещат най-рядко. Заглавия в бъдеще време се избягват не само по стилистични причини. Вестникът трябва да осведомява най-вече какво се е случило и какво се случва в актуалния момент, докато предстоящите събития обикновено остават извън обсега на вниманието поради своята хипотетичност. Срещат се все пак и форми за бъдеще време: *Лихвите по кредитите ще тръгнат надолу, Братя Галеви няма да стават депутати, Кризата ще ни мъчи до 2012 година, Ще строим затвор*. Но обичайната практика е по отношение на бъдещи събития да се използват форми за сегашно време. Така се подсилва сигурността, а предстоящи факти се представят като осъществяващи се или вече осъществени. Например: *Найджъл Кенеди свири /ще свири/ на Античния „Йовано, Йованке“, Ники Кънчев се връща в Нова телевизия (по-нататък – „Шоуменът се връща в Нова телевизия след Нова година“), Сестрата на Лозанов става шефка на Нова тв (следва – „Олга Лозанова най-вероятно ще стане шефка на мястото на Павел Станчев“), Пускат (ще пуснат) билетите за Мадона утре*. Този тип темпорална транспозиция е много характерна и за разговорната реч. Чрез нея вероятното, предстоящото се представя за действително. Същинското време на действието се

подразбира от контекста. В някои случаи сегашното време се използва и за означаване на отминали факти: *Славчо Пеев гледа Бербатов в Лондон* (Пеев изглежда наживо вчерашното дерби...), *Митко Щерев пее „Осъдени души“ на депутат* (композиторът изпя хита си в парламента...). Част от миналите събития се означават с преизказни форми. При тях предходността на действието се съчетава с типичния за тези форми признак „вторична информираност“ – *Земята била много по-чувствителна* (*Земята е много по-чувствителна към глобалното затопляне, отколкото се предполага, предупреждава ново научно изследване, публикувано в журнала Nature Geoscience*), *Училищният убиец страдал от депресия* (Тел.), *Щатски banker прал пари на нарокбарони* (Тр.). Чрез преизказните форми авторът на материала експлицира семи като нелична информация, дистанция спрямо информацията, съмнение в информацията, отпратка към друг източник на информация. В повечето случаи при употреба на преизказни форми може да се долови и елемент на дубитативна модалност, подчертана понякога и пунктуационно. Присъствието на преизказни форми в езика на българската преса не е част от изразния арсенал на вестниците до 1989 г. и още през 90-години бе отбелязан като специфичен похват с нарастваща фреквентност. Но съвременните факти показват, че употребата на преизказни форми не е така значителна, както се отбелязваше в изследванията в началото на 90-те години. Този тип форми остават предпочитани главно в таблоидните издания, където се разчита именно на косвена информираност и в които препредаването на информацията е характерен комуникативен похват.

По отношение на персоналността като морфологична характеристика на глаголните форми прави впечатление честото прибъгване до транспозиции или пък „укриването“ на глаголното лице чрез употреба на третолични форми. Типична особеност на преобладаващата част от съвременните заглавия е „скритият субект“. Набляга се на предиката, а не на субекта. В информационните ежедневници това е по-честа практика, докато таблоидните издания по-често прибъгват до явната персонализация. В граматично отношение категорично преобладават глаголните форми за 3 л. мн. ч. Те представляват повече от 60 % от всички обхванати заглавия. Типична за съвременната преса е формулата: *Обмислят ограничения в облагането, Хакнаха сайта на Недялко Йорданов, Замразяват заплатите до юни, Канят ученици за гидове на Путин, Оправдаха Гергов, Свалят богаташките синчета от мощни возила, Забраняват реституция в училищата*. В някои от случаите субектът е колективен или не може да бъде конкретизиран, но не са малко и изказванията, в които авторът преднамерено се отказва от възможността да назове субекта, преценявайки, че неговото конкретизиране е ненужно. Той може да бъде назован по-късно в

основния текст: *Променят закона за туризма* (парламентът започна дебати по закона.....), *Забраняват боя между учители и ученици* (Министерството на образованието взе решение.....), *Искат държавните имоти* (една от исканите от ректорите промени.....), *Отчитат водомерите дистанционно* (проверители от ВиК ще отчитат

Често срещани в заглавията са и формите за 1 л. мн. ч.: *Ядем 45 000 хляба по-малко на ден*, *Чакаме от аверите половината от газа*, *Строим магистрали двойно по-бързо*, *Затъпяваме на плажа*, *Пращаме 95 пожарникари да помагат на Русия*, *Търсим терапия до откат*, *Летим до Лондон за 32 евро от ноември*, *Без доктор, ако не плащаш за здраве*. Употребата на 1 л. мн. ч. или на местоимение в 1 л. мн. ч. има за цел да приобщи читателя, да го накара да се почувства лично засегнат от събитието, да се усети като част от събитието. Чрез употребата на тези форми се преодолява естествената опозиция автор – читател и склонността на читателя да се отнася подозрително към интерпретациите и съобщенията в пресата. Този тип заглавия са начин да се покаже на читателската аудитория, че всички сме еднакво засегнати от събитието, дори читателят може да се почувства субект на действието.

Пряк диалог с читателя се постига чрез формите за 2 л. ед. и мн. ч. Те не са често срещани в заглавните рубрики, но за сметка на това се отличават с по-ярка експресивност. Те също имат за цел да приобщят читателя към дадено събитие, да го накарат да се почувства фактор в събитието, да го подтикнат към определена интелектуална или дори физическа активност. Например: *Следят дали караш с колан*, *Вземаш дом днес – доплащаш до две години*, *Надвий грипа с пържоли*, *Спечелете шефа с тоалет и ум*, *Стават Робин Худ за 200 лева*, *Без доктор, ако не плащаш за здраве*.

Синтактични особености. В синтактико-структурно отношение изреченските форми надвишават неколкостепенно словосъчетанията, макар че синтагмата също е обичана от журналистите форма. Категорично преобладават непредикативните и монопредикативните заглавия. Те съставляват над 90 % от общия брой на ексцерпираните заглавия. Това е лесно обясним факт – простата изреченска структура се възприема много по-лесно и бързо, докато полипредикативните структури изискват по-голямо интелектуално напрежение. Не е без значение и фактът, че сложните изречения представляват и по-голяма словесна маса, което затруднява техническото оформление на заглавието. Когато все пак авторът прибегва до сложни изреченски структури в заглавието, те са безсъюзно свързани и наподобяват всъщност две отделни заглавия в логическа връзка между тях. Елипсата на съюзите е много характерно явление в съвременните заглавия: *Кмет се изследва за СПИН, дава пример*; *Домашната ракия няма цена – по-велика е от „Джони Уокър“*; *Проверка констатира: Всяка*

втора автогара в страната е с нарушения; Черил Коул оздравя от маларията, търси къща в ЛА; Пускат жената на леяря, вземат парите; Късат плакати на Атака, спират СКАТ.

По-рядко двете прости изречения могат да са структурно самостоятелни: *Няма кофи? Дават чували за боклука.* При полипредикативните структури конюнктивните връзки преобладават, те се възприемат логически по-лесно. Подчинителна връзка между простите изречения се среща значително по-рядко.

Непредикативните синтагми са широко разпространено явление сред съвременните заглавия. *Пазарлъци, много огледи и изчакване при сделките с имоти, Ръст на ипотечните кредити, Край на ресторантите в партийни офиси, Ренесанс на кварталните бакалии и кафенета, Фидел Кастро – настояще и минало, Цени с часовников механизъм, На море без кафе, Заплаха за Прокопиев.* Тези заглавия се отличават със синтактична стегнатост, яснота, подчертан логически акцент върху именния компонент, преценен като информативно по-съществен. В някои случаи именната синтагма всъщност представлява предикативна синтагма с елипса на сказуемото. *Британец на съд за измами с български имоти, Предстартова треска в най-големия търговски център у нас, Села на тъмно заради курортите, 15 на сто по-евтин газ през октомври.*

Стегнатост на заглавието придава и един друг специфичен похват – елипса на спомагателния глагол „съм“ в аналитични глаголни форми. Така основен носител на предикативността става причастието: *Пазачът на столичната ботаническа градина нападнат на нощно дежурство, Владко Панайотов, Васил Сгурев и Валентин Михов предложени за орден „Стара планина“, Българин арестуван от турските власти за контрабанда на цигари, Гръцки журналист застрелян показно в Атина, Гърция парализирана от нова стачка, Проститутките ни – феномен в Бон и Кьолн.* Глаголът „съм“ бива пропускан и в екзистенциални изречения от типа: *500 лева минимум нужни за издръжката на член от домакинството, Морето в шок от режим на тока, Чалгата – опасен вирус.*

Интересен въпрос представлява предаването на пряка реч в заглавните комплекси. По принцип цитирането на нечии думи е начин да се придаде по-голяма достоверност на информацията, като се предадат дословно думите на първоизточника. Най-разпространено е предаването на чужда реч с двоеточие, но без кавички. Макар че кавичките ги няма, запазената форма на пряка реч създава впечатление за точно възпроизвеждане на изходния текст. Например: *"Сън": Български бандити обраха шотландска двойка и пребиха мъжа; Земеделският министър: Няма тенденции за поскъпване на хляба; Трайчо Трайков след година като министър: Свършихме това, за което ни избраха, помагаме на добрите; Плевнелиев:*

Да си подредим двора след кризата; Борисов: Копират програмата на ГЕРБ. Чрез цитата авторът елиминира собствената си присъствие, изключва елемента на интерпретация, дистанцира се от факта и подчертава достоверността на информацията. Във френската и английската преса такъв тип предаване на пряка реч подсказва, че цитираните думи не са буквално предадени. Но в българската преса липсата на кавички не се приема като сигнал и читателят остава с впечатлението, че му се предават пряко и дословно нечи думи.

Косвено предаване на чуждата реч става и чрез употреба на специализираните в такава семантика преизказни форми. Към вторичната информация почти винаги се привнася и дубитативен елемент, което дистанцира позицията на вестника от твърдението и същевременно внушава на читателя съмнение резервираност към поднесения факт. Например: *Стоянов дал над 1000 папки на прокурори, Човекът на Доган бил масон.* Така формулирано заглавието звучи почти като слух. Същото твърдение, но вече в минало неопределено време изглежда далеч по-достоверно и не пораждащо съмнение: *Стоянов е дал над 1000 папки на прокурори, Човекът на Доган е масон.* Така чрез избраната в заглавието форма на цитиране проличава и дали вестникът взема субективно отношение към изнесенния факт.

При предаването на пряка реч може и да не се споменава авторът, ако той се подразбира от контекста – снимков материал, подзаглавие. В тези случаи обаче кавичките са задължителни: *„Ще наводним България със смях“*, *„Не ме е страх от палки и белезници“*.

Част от синтактичното оформление на заглавията е пунктуацията. В писмената реч по принцип пунктуационните знаци имат голяма комуникативна натовареност, тъй като могат да модифицират смисъла на изказването, да предадат интонационни нюанси, да внушат отношение към уж неутралното съобщение. Вътрешноизреченската пунктуация е представена най-вече от тирета. Те се появяват на мястото на глаголната елипса: *ЕС на Балканите – много баби, хилаво дете, Ялова приватизация – добри заплати, Ромите – българските Бурбони.* По-интересна е крайната изреченска пунктуация. В комуникативно отношение заглавията са преди всичко повествователен тип изречения и в съгласие с българските правила те не завършват с пунктуационен знак точка. Но чрез поставяне на удивителен или въпросителен знак комуникативното съдържание на заглавието може да придобие съвършено различен характер – да се подсказе отношението на автора, да се провокира възприятието на читателя, да се породят съмнение, да се подсказе съмнителна достоверност и т.н. Поставянето на въпросителен знак в края на заглавието е присъщо в по-голяма степен на таблоидните издания, в които авторът може да си позволи субективна интерпретация и оценъчно отношение: *Идва голямо земетресение?, Кардам*

остава парализиран?, Нети бременна?. Но и в информационните издания доста често срещаме такива квазивъпросителни изречения. Например: *Достъпът на Вълев до тайни – фалшив?*, *Тировете по-силни ли са от държавата?*, *Доган получил инфаркт?*, *Край на плащането в брой?*, *Обвиняват Филчев за убийства?*, *Тотомилонерът умрял от инфаркт?* В повествователни изречения, завършващи с въпросителен знак, се усеща семантичното присъствие на модални наречия, внасящи съмнение – дали, уж, май, като че ли. Въпросителната модалност на изречението може да се маркира и лексикално – чрез въпросителни частици, въпросителни местоимения, модални наречия: *Ние ли сме виновни за промените в климата?*, *Кой да плаща за спасяване на климата?*, *Какво констатираха данъчните?*, *Имаме ли шанс за Шенген?* Рядко срещан знак е удивителната. Това се дължи на явната емоционалност, която експлицира и която е нежелателна в публицистичния текст. Поява на възклицателни изречения откриваме предимно в т.нар. жълта преса: *Преслава – невица на годината!*, *Кочето ще става баща!*

Словоредът на заглавията в новата българска преса беше обект на коментар още в началото на 90-те години, когато се появи пръв път т.нар. обратен словоред, извеждащ в инициална позиция допълнението или пък подчиненото изречение. Става въпрос за заглавия от типа: *Газ ще има, обеща кметът на Пловдив*; *Не се поддавайте на провокации, съветват от президентството*; *Лек оптимизъм сред потребителите отчита статистиката*, *Защитна цена от 66 ст. за краве мляко и 1.50 за биволско поискаха браниовици*. Съществуваше съмнение, че субективният словоред може да предизвика двусмислено тълкуване на заглавието и дори да породии комичен прочит. Във възможностите на журналиста е да избегне подобен стилистичен капан. Цитираните навремето комични двусмислици се срещат вече съвсем рядко, макар и да не са избегнати напълно. Например: *Енергонезависима къща строи фирма*, *Котка роди куче в гр. Левски*, *Обица от Лили пази Драго*.

Беглото сравнение със заглавията в полската преса (<http://wyborcza.pl>; <http://warszawa.gazeta.pl>; <http://www.polityka.pl>) показва, че част от отбелязаните по-горе граматични особености са общи за българската и полската публицистика. Такива общи белези са избягването на сложни изречения и преобладаване на прости предикативни структури, елипса на глагола, именни изречения, начини за предаване на пряка реч и цитиране, въпросителна модалност и пунктуационно оформление. За сравнение: *Krzyżowcy w sercu nowoczesności*, *Weekend bez tramwajów po raz trzeci*, *Ulice handlowe: Warszawa najtańsza w Europie*, *Klich: Święto wojska to okazja do refleksji*, *Tragiczny bilans osunięcia ziemi w Chinach*, *Rekonstrukcja Bitwy Warszawskiej rozpoczęta*, *Polskie granice światowej rewolucji*, *Afryka: krajo-*

braz po piłce, Kaczyński: Cnotę straciliśmy, a rubla nie zarobiliśmy, Macierewicz: to wyglądało jak próba usunięcia krzyża, Kalisz szefem Kancelarii prezydenta Komorowskiego?, Czarne chmury nad drugą linią metra. Wstrzymają budowę?, Co nowego w sprawie śmierci Barbary Blidy, Jak zakończyć wojnę polsko-polską?

Различието откриваме главно в една насока – в полската преса не доминира характерният за българската преса тип изречения със безподложно сказуемо в трето лице множествено число. Другите различия се дължат главно на граматичната специфика на двете езикови системи – наличие/отсъствие на падежи и възможност за експлоатация на този факт, липса на преизказни форми в полския език. Установената голяма близост между българската и полската титрологична практика подсказва, че по отношение на заглавията в пресата наблюдаваме единна практика, утвърдена вероятно в съгласие с практиката в световната преса.

ЛИТЕРАТУРА:

- Георгиев 1989:** Георгиев, Б. Чуждото слово – начин на употреба от българските вестници. // Доклад, представен на международната научна конференция „Състояние и развитие на медиите след промените от 1989 г. в страните от Централна и Източна Европа“, София, 5-7 декември 2008 г.
- Замбова 2000:** Замбова, А. Популярната таблоидна преса – жанрова, функционална и комуникативна характеристика. // *Език и литература*, 2000, № 2.
- Знеполски 1997:** Знеполски, Ив. *Новата преса и преходът*. София 1997.
- Ичева 2001:** Ичева, Н. *Заглавието във вестника*. София 2003.
- Парзулова 2001:** Парзулова, М. За типовете заглавия в езика на българските медии в периода на прехода след 1989 г. // *Български език*, 1999/2001, № 6.

JEZYKOWY SAVOIR-VIVRE W PODRĘCZNIKACH JĘZYKA POLSKIEGO DLA CUDZOZIEMCÓW

Wirginia Mirosławska

Unwersytet im. sv. Cyryla i Metodego w Weliko Tyrnowo

This paper takes a close look at a series of questions concerning the language etiquette and covered by Polish language textbooks for foreigners. The materials used are derived from textbooks on preparation for the Polish foreign language examination. The topics covered are the areas of communication and the literary and stylistic terms corresponding to the Polish language etiquette and notes about their application.

Key words: Polish language, foreign language studies, language etiquette.

Zagadnieniem savoir-vivre'u na płaszczyźnie językowej zajmują się polscy naukowcy od lat, a w praktyce wkracza ono do nauczania języka polskiego jako obcego. Znajomość choćby podstawowych zasad polskiego językowego savoir-vivre'u jest konieczna dla skutecznej komunikacji na każdym poziomie znajomości języka. Powtórzę tu za Romualdem Huszczą:

[...] *błąd językowy popełniony w rezultacie złamania reguł grzeczności odczuwany jest przez odbiorcę wypowiedzi daleko silniej niż jakiegokolwiek inne naruszenie reguł poprawności językowej i może nawet doprowadzić do otwartego konfliktu między mówiącym i słuchaczem.* (Huszcza 2006: 7-8)

Językowy savoir-vivre lub etykietę językową Małgorzata Marcjanik, badaczka tej problematyki, definiuje następująco: *Etykieta językowa, jako część etykiety ogólnej (nazywanej tradycyjnie również savoir-vivre, bon ton, kodeksem towarzyskim, zasadami dobrego wychowania), stanowi zbiór przyjętych w danej społeczności wzorów językowych zachowań grzecznościowych, zwyczajowo przyporządkowanych określonym sytuacjom pragmatycznym.* (Bartmiński 2001: 281)

W artykule omawiam miejsce zagadnień grzeczności językowej w kilku podręcznikach języka polskiego dla cudzoziemców. Wybrałam tzw. podręczniki kursowe, przeznaczone do nauczania języka polskiego na różnych poziomach – od podstawowego do zaawansowanego. Są to Janusza Kucharczyka *Zaczynam mówić po polsku* (poziom podstawowy) i *Już mówię po polsku* (poziom podstawowy), Ewy Lipińskiej *Z polskim na ty* (poziom średni)

oraz Ewy Lipińskiej i Elżbiety Grażyny Dąbskiej *Kiedyś wrócisz tu...* (część I – poziom średni i część II – poziom zaawansowany). Wszystkie są względnie nowe i z powodzeniem używane w nauczaniu języka polskiego w naszej katedrze. Postanowiłam prześledzić, jak zagadnienia grzeczności językowej przedstawiają podręczniki, z których najczęściej korzystam. Czy zawarte w nich wiadomości student może zrozumieć i przyswoić sobie sam? Czy też potrzebna jest pomoc nauczyciela? Interesuje mnie zarówno płaszczyzna leksykalna, jak i gramatyczne wykładniki grzeczności językowej. Koncentruję się na środkach leksykalnych stosowanych w następujących sytuacjach interakcyjnych (wybrane sytuacje z wydzielonych przez Małgorzatę Marcjanik (Marcjanik 1997): powitanie i pożegnanie, przedstawianie się i przedstawianie komuś kogoś, prośba, zaproszenie, podziękowania, przeproszenie, życzenia i gratulacje, pochwały – komplementy.

Podręcznik Janusza Kucharczyka *Zaczynam mówić po polsku* jest adresowany do cudzoziemców zaczynających kurs języka polskiego. We *Wstępie* autor pisze: *W każdej lekcji wyraźnie pokazano dwie odmiany polszczyzny – formalną i nieformalną. Konsekwentnie pojawiają się ćwiczenia skłaniające do posługiwania się obiema odmianami.* (Kucharczyk 1999a: 7)

Zasada ta jest realizowana w obydwu podręcznikach Kucharczyka. Prezentowany materiał leksykalny jest podzielony na frazy, które mogą być używane w oficjalnych sytuacjach komunikacyjnych i te, które są stosowane w komunikacji nieoficjalnej. Są one wyraźnie oznaczone. Egzemplifikacja nie jest bogata, ale wystarczająca na tym etapie nauczania języka. Wszystkie ćwiczenia wymagają stosowania form wypowiedzi typowych dla sytuacji komunikacyjnych oficjalnych i nieoficjalnych. Już od pierwszych lekcji student zaznajamia się ze sposobem, w jaki należy się przywitać i pożegnać oraz przedstawić siebie i znajomego. Prawie w każdej jednostce lekcyjnej znajdują się zwroty i wyrażenia dla wyrażenia prośby i podziękowania. W jednej z lekcji są zaprezentowane krótkie wzory życzeń imieninowych ewentualnie urodzinowych, a w jednej z ostatnich – wzór listu prywatnego oraz konwencjonalne zwroty i wyrażenia stosowane w korespondencji prywatnej. W interesujący sposób Kucharczyk wprowadza nowe czasowniki. Formy koniugacyjne przedstawione są następująco.

1. ja piszę	my piszemy
2. ty piszesz	wy piszecie
3. on, pan	oni, panowie
ona, pani pisze	one, panie piszą
ono	państwo

Analogicznie są prezentowane formy czasu przeszłego i przyszłego. Dalej następują przykłady użycia czasowników w zdaniach (sytuacje formalne i nieformalne). Taka prezentacja materiału gramatycznego ułatwia studentom

przyswojenie form czasownika używanych w komunikacji formalnej i nieformalnej. W ćwiczeniach studenci muszą używać czasowników w połączeniu z wyrazami *pan, pani, państwo* i dla kontrastu z zamikiem *wy*. Już w lekcji trzeciej przy okazji wprowadzenia zaimków dzierżawczych omawia się wyrażenia typu *pana dom, pani córka*, z zaznaczeniem, że są one używane w komunikacji na płaszczyźnie oficjalnej.

Kontynuacją wymienionego podręcznika Janusza Kucharczyka jest drugi, zatytuowany *Już mówię po polsku*. Prezentuje on więcej – w porównaniu z pierwszym – konwencjonalnych fraz stosowanych w komunikacji, brak jest natomiast nowych wiadomości o gramatycznych wykładnikach grzeczności językowej. Znajdziemy tu przykłady środków leksykalnych stosowanych najczęściej przy pożegnaniu na dłuższy czas, dla wyrażenia zaproszenia i prośby o pomoc, dla wyrażenia współczucia i życzeń z różnych okazji oraz konwencjonalne repliki na nie. Więcej miejsca poświęca się pisemnym formom wypowiedzi. Studenci uczą się pisać list prywatny na podstawie przedstawionego wzoru. Materiał leksykalny jest prezentowany i egzemplifikowany jak w pierwszym podręczniku. W ósmej lekcji Kucharczyk wprowadza tryb rozkazujący, ale – wbrew przyjętej zasadzie prezentowania czasowników – brak tu analitycznych form trybu rozkazującego dla 3. osoby lp. i mn., które są używane w komunikacji oficjalnej. Być może autor uznał je za zbyt skomplikowane dla studentów na tym poziomie znajomości języka.

Z polskim na ty Ewy Lipińskiej to podręcznik ogólny dla poziomu podstawowego. Składa się z dwóch części – gramatycznej i tzw. mozaikowej. Część druga ma służyć nauczaniu leksyki, ujętej w 15 kręgów tematycznych. Autorka w interesujący sposób wykorzystowała zagadnienie funkcji trybu warunkowego dla pokazania go jako gramatycznego wykładnika etykiety językowej. Znajdujemy tam taką informację:

Funkcje trybu przypuszczającego w zdaniu

1. Wyraża życzenia, np. *Chciałabym zarezerwować dwa bilety na jutrzejszy koncert [...]*.

2. Wyraża prośby, np. *Czy mógłby pan mi podać tę książkę?*

3. Wyraża wątpliwości, np. *Poczekalbyś na mnie?*

4. Służy do złagodzenia rozkazu, np. *Zacząłbyś się wreszcie uczyć! [...]*.

(Lipińska 2004: 140-141)

Stosowanie tych form czasownika dla wyrażenia hipotez, przypuszczeń i w zdaniach podrzędnych warunkowych jest wymienione na końcu. Autorka wprowadza pełen paradygmat form trybu rozkazującego. W jednym z ćwiczeń pojawiają się przykłady *Niech pan zacznie pracować! Niech państwo złączą pracować!*, ale bez komentarza odnośnie użycia takich form. Tworzenie form wołacza i jego funkcje w zdaniu zostały krótko omówione w *Aneksie* do części gramatycznej. Niestety, nie ma żadnych ćwiczeń z użyciem wołacza. Więcej

zagadnień związanych z grzecznością językową znajduje się w części mozaikowej. Autorka daje wskazówki, jak napisać pozdrowienia i życzenia z różnych okazji. Dzieli je na formalne, nieformalne i uniwersalne – bez konkretnego adresata, niejako bezosobowe. Dwie lekcje poświęca listom prywatnym, jedną listom urzędowym. Wszędzie podaje liczne wzory pism oraz komentarz dotyczący pozajęzykowych uwarunkowań wyboru odpowiednich środków leksykalnych.

Dla poziomu średniego są przeznaczone dwa podręczniki pod wspólnym tytułem *Kiedys wrócisz tu...* autorstwa Ewy Lipińskiej i Elżbiety Grażyny Dąbskiej. Obydwa mają podobny układ – kilka obszernych jednostek lekcyjnych podzielonych na część komunikacyjną, część poświęconą nauczaniu leksyki i część poświęconą zagadnieniom gramatycznym.

W podręczniku dla poziomu B 2 w pierwszej części każdej lekcji znajdujemy przykłady fraz stosowanych w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Sporo miejsca poświęca się wyrażaniu prośb i komplementów i replikom na nie. Wszędzie przytacza się formy stosowane w kontakcie oficjalnym i w kontakcie prywatnym, ale nie są one wyraźnie rozgraniczone. Często określane jest zabarwienie emocjonalne cytowanych zwrotów i wyrażań. W porównaniu z wcześniej przedstawionymi podręcznikami ten zawiera regularny kurs gramatyki. Omówiono tu m.in. zjawiska gramatyczne, których znajomość jest konieczna dla komunikacji zgodnej z zasadami etykiety językowej. I tak w lekcji drugiej zestawiono wzory odmiany rzeczownika *państwo* w dwóch znaczeniach. W tejże lekcji omówiono sposoby tworzenia hipokorystycznych postaci imion oraz podano wzory deklinacji nazwisk polskich i obcych. Moje wątpliwości budzi celowość podawania wzorów odmiany żeńskich formacji od nazwiska męża i ojca typu *Kuncewiczowa* i *Mniszkówna* przy braku komentarza dotyczącego ich używania. Owszem, studenci mogą spotkać takie formy nazwisk w literaturze czy publikacjach naukowych, ale powinni raczej wiedzieć, jakie jest ich pochodzenie i status we współczesnym polskim systemie nazewniczym, niż umieć je odmieniać. W tej samej lekcji omówiono tworzenie trybu rozkazującego. W komentarzu wyeksponowano analityczne formy dla 3. osoby lp. i mn. i podano zakres ich użycia:

*Formy opisowe z partykułą **niech** są używane nie tylko w odniesieniu do trzeciej osoby liczby pojedynczej i mnogiej [...], ale także w bezpośrednim zwracaniu się do osób, z którymi jesteśmy w kontaktach oficjalnych, tzn. używamy form z pan, pani, państwo [...].*

Formy te spotykamy również w kontaktach rodzinnych jako sposób zwracania się do osób starszych – w takich wypadkach zależy to od zwyczajów przyjętych w rodzinie.

Niech ciocia odpocznie.

Niech mamusia obejrzy ten program.

Zawsze i w każdej sytuacji pożądane jest użycie wyrazu proszę.

(Lipińska, Dąbska 2005: 63)

Przytoczony komentarz wykracza, jak widać, poza płaszczyznę językową, co jest w omawianych podręcznikach wyjątkowe. W lekcji czwartej omówiono budowę i użycie form trybu warunkowego. Wyeksponowano zastosowanie trybu warunkowego w sytuacjach komunikacyjnych dla wyrażenia prośby, życzenia, pytania; polecenia; pragnienia (podobnie jak w podręczniku *Z polskim na ty* Ewy Lipińskiej, która jest współautorką tej książki). Niestety, tylko jedno ćwiczenie utrwała tę funkcję trybu warunkowego, większość to ćwiczenia utrwalające wiadomości o strukturze zdań warunkowych. Przy okazji omawiania budowy rzeczowników żeńskich derywowanych od męskich nieco miejsca poświęcono żeńskim nazwom zawodów i funkcji. Poprawne ich stosowanie ma duże znaczenie w polskiej etykiecie językowej, ale tu brak egzemplifikacji ich używania w funkcji interakcyjnej. Pojawia się tylko krótka i niejednoznaczna uwaga:

Mówimy: pani psycholog, pani profesor, pani magister. (Lipińska, Dąbska 2005: 236)

Tego typu rzeczowniki pojawiają się w dwóch ćwiczeniach w różnych przypadkach, ale nie w wołacz.

Druga część podręcznika *Kiedys wrócisz tu...*, przeznaczona dla studentów zaawansowanych, ma układ analogiczny do pierwszej. Każda lekcja przynosi bogaty repertuar środków leksykalnych stosowanych w różnych sytuacjach komunikacyjnych: formuły powitania, nawiązania rozmowy, rozpoczęcia dyskusji i ewentualne repliki na nie. Więcej miejsca poświęcono telefonowaniu – podano frazy służące nawiązaniu rozmowy telefonicznej, przedstawieniu się, wyrażaniu prośby lub pytania. Wyraźnie rozgraniczono rozmowy służbowe i prywatne. W ćwiczeniach występują wyrażenia typu *pan Jerzy Konopka, pani doktor Jolanta Królak* w przypadkach zależnych. Znowu brak form interakcyjnych, a te sprawiają problemy nawet studentom władającym językiem polskim na poziomie średnio zaawansowanym. Przy okazji rozmów telefonicznych wprowadza się leksykę związaną z telefonią komórkową, brak jednak informacji dotyczących grzeczności językowej w SMSach. Wraca temat wyrażanie prośby, tym razem także z formami trybu warunkowego. Prezentowana leksyka jest typowa dla sytuacji oficjalnych, ale brak ścisłego rozgraniczenia sytuacja formalna – nieformalna.

Podsumowanie

Omówione podręczniki są względnie nowe i ukierunkowane zarówno na nauczanie polskiej leksyki i gramatyki, jak i komunikacji w tym języku. We wszystkich – nawet na poziomie dla początkujących – uczy się komunikacji na płaszczyźnie nieformalnej i formalnej. Wymaga to wprowadzenia środków

językowych zgodnych z polską normą grzeczności językowej. Normie tej podporządkowane są także polecenia do ćwiczeń. Na poziomie niezaawansowanym początkowo przeważają neutralne polecenia typu: *proszę napisać, uzupełnić* itp., ale stopniowo Kucharczyk zaczyna zwracać się do czytelników per *pan, pani, państwo*. Polecenia w tej formie są powszechne w podręcznikach *Z polskim na ty* i *Kiedyś wrócisz tu...* Kucharczyk konsekwentnie też kieruje polecenia do grupy studentów używając wyrazu *państwo*, w pozostałych podręcznikach takie sformułowania spotyka się rzadziej. We wszystkich tych publikacjach rozgranicza się komunikację na płaszczyźnie nieoficjalnej od oficjalnej. Najwyraźniej i najbardziej konsekwentnie czyni to Kucharczyk. Nowy materiał leksykalny wprowadzany w części komunikacyjnej każdej lekcji jest zawsze podzielony na dwie grupy: frazy używane w sytuacjach formalnych i w sytuacjach nieformalnych. W pozostałych podręcznikach ten podział nie jest tak wyraźny. Omawiane prace przytaczają bogaty repertuar środków leksykalnych, których przyswojenie umożliwia studentom komunikację zgodną z polską etykietą językową na różnych poziomach. W początkowej fazie nauczania są to konwencjonalne formuły przywitania, pożegnania, przedstawiania się i przedstawiania kogoś, zwracania się z prośbą o informację czy o radę oraz repliki na nie (Kucharczyk 1999a). Na następnych etapach nauczania są utrwalane zachowania językowe w wymienionych sytuacjach komunikacyjnych i wprowadzane nieszablonowe środki leksykalne, które mogą być zastosowane w tych sytuacjach. Poszerza się też zakres sytuacji komunikacyjnych wymagających posługiwania się zwrotami i wyrażeniami sformalizowanymi przez językowy *savoir-vivre*.

Być może więcej miejsca należałoby poświęcić formom zwracania się do odbiorcy. Z moich obserwacji wynika, że studenci szybciej opanowują zwroty grzecznościowe z wyrazami *pan, pani* i czasownikami w odpowiedniej formie gramatycznej niż wyrażenia typu *panie profesorze, pani dziekan, pani kierownik* (bardzo ważne dla nich w kontaktach na polskich uczelniach).

Pisemne formy wypowiedzi, silnie podporządkowane konwencji grzeczności językowej to pozdrowienia, życzenia i listy. Wzór listu prywatnego podaje w drugim podręczniku Janusz Kucharczyk, więcej miejsca poświęca mu Ewa Lipińska w *Z polskim na ty*. Omawia też listy służbowe, pozdrowienia i życzenia, przytacza wiele przykładów. W żadnym z omawianych podręczników nie znajdziemy natomiast informacji, jak napisać zgodnie z polskimi zasadami grzeczności językowej e-mail czy SMS. Jest to zrozumiałe, podręczniki nie są najnowsze (Kucharczyk – 1999, *Z polskim na ty* – 2004, *Kiedyś wrócisz tu...* – 2003 i 2005, ale jest to nowe dwuczęściowe wydanie starszej wersji podręcznika). A jest to zagadnienie bardzo ważne, studenci coraz częściej korzystają z tej formy komunikacji z wykładowcami, popełniając gafy i poważne błędy.

Z środków gramatycznych, które są nośnikami grzeczności językowej, odnotowano w tych podręcznikach (ale nie u Kucharczyka) tryb rozkazujący i warunkowy, o czym wspomniałam powyżej. We wszystkich publikacjach nieco miejsca poświęca się użyciu wołacza, ale to chyba za mało, jeśli weźmie się pod uwagę trudności studentów z nawiązaniem oficjalnej rozmowy. Nigdzie nie wspomina się, jak ogromne znaczenie dla językowego savoir-vivre ma właściwe utworzenie M lmn. rzeczowników męskoosobowych czy prawidłowe posługiwanie się formami męskoosobowymi innych części mowy. Obszerniejszy komentarz dotyczący gramatycznych wykładników etykiety językowej pozostaje w gestii wykładowcy.

LITERATURA:

- Bartmiński, red. 2001:** Bartmiński, J. *Współczesny język polski*. Pod red. Jerzego Bartmińskiego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001.
- Huszcza 2006:** Huszcza R. *Honoratywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Kucharczyk 1999:** Kucharczyk J. *Już mówię po polsku*. Łódź: Wing, 1999.
- Kucharczyk 1999a:** Kucharczyk J. *Zaczynam mówić po polsku*. Łódź: Wing 1999.
- Lipińska 2004:** Lipińska E. *Z polskim na ty*. Kraków: Universitas, 2004.
- Lipińska, Dąbska 2003:** Lipińska E., E.G. Dąbska. *Kiedyś wrócisz tu...* Cz. I. Kraków: Universitas, 2003.
- Lipińska, Dąbska 2005:** Lipińska E., E.G. Dąbska. *Kiedyś wrócisz tu...* Cz. II. Kraków: Universitas, 2005.
- Marcjanik 1997:** Marcjanik M. *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego, 1997.
- Marcjanik 2007:** Marcjanik M. *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

**НЕВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЯ –
КУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА ЕЗИКА НА ЖЕСТОВЕТЕ.
СРАВНИТЕЛНИ НАБЛЮДЕНИЯ БЪРХУ ПОВЕДЕНИЕТО
НА ПОЛЯЦИ, БЪЛГАРИ И ТУРЦИ**

*Йорданка Георгиева-Окон
Ягелонски университет, Краков*

The art of communicating can only be mastered through experience. Non-verbal actions and body language are crucial to the communication process. However, research into cross-cultural non-verbal communication shows that the language of gestures is by no means universal. An individual's behaviour constitutes an overall model comprising of complementary linguistic and paralinguistic elements which encompass groups of interconnected nonverbal codes.

Key words: non-verbal communication, body language, communication process, verbal and extra-verbal messages, paralinguistic factors

Езикът на тялото е явление, свързано с еволюцията на общуването. Представлява жизнена култура, необходима за взаимното разбиране на хората в процеса на комуникация. Твърде сложен и разнороден, езикът на тялото може да бъде труден за усвояване и разбиране дори когато е роден. Затова несравнимо по-сложно е разбирането му при контакти и срещи между носители на различни култури и ценностни системи, които, макар и сходни, могат да се различават по изразните средства, по използваните символи и т.н. Използването на паралингвистичните средства не се обуславя от недостатъчната изразителност на езика, а от субективни обстоятелства, които са налице в момента на комуникация (Виденев 1982: 28).

Според дефиницията на Morreale (Morreale 2002: 86) невербалната комуникация обхваща всички нелингвистични елементи и обекти на човешкото поведение, които предават информация и имат общо социално значение. Най-важните от тях са външният вид, движенията на човешкото тяло жестовете, изражението на лицето, движението на очите, докосването, интонацията, а също така спецификата на начина на определяне на времето и мястото на комуникация. Не могат да бъдат възприети като елементи от невербалната комуникация жестовете от езика на глухонемите.

Приема се, че невербалната информация, разменяна между сънародници, съставлява около 60–70% от цялостната информация, предавана по

време на комуникационния междуличностен процес. Когато общуването става между чужденци, сведенията, разменяни по невербален път, могат да достигнат и до 90 процента. Значителна част от информацията се предава и приема спонтанно и подсъзнателно, като този двигателен автоматизъм обикновено не се поддава на контрол, манипулация или точна интерпретация, тъй като езикът на жестовете не е универсален. Конкретното поведение на човек представлява цялостен модел на взаимосвързани лингвистични елементи с езика на тялото, а всичко се определя от народностната култура.

Предмет на изследванията ни е невербалната информация, предавана в ситуация на межкултурната извънезикова комуникация между поляци и българи и поляци и турци от гледна точка на работата на преводача в чужда и, може да се каже, враждебна за наблюдаваните среда. Наблюденията са извършени в периода от 2007 до 2011 г. върху група от 32 българи и 19 турци, задържани във връзка с подозрение за извършено престъпление.

През 70-те години на ХХ-и век е формулирана класификацията на екстралингвистичните форми на общуване, приемана за най-изчерпателна и днес. Тя обхваща взаимосвързани групи от невербални кодове и не определя по-важните и по-маловажни елементи, тъй като важноста им зависи от конкретната ситуация (Стоицова 2005: 24):

1. Пространствени кодове (или проксеми) – особен вид комуникация чрез манипулация с лично поле, дистанции, територии и определяне на мястото на участниците във взаимодействието.
2. Двигателни кодове (или кинетика) – мимика и пантомима.
3. Параезикови кодове – интонация, паузи в речта, междуметия, смях, плач, въздишки и др.
4. Тактилни кодове – комуникация чрез докосвания.
5. Обонятелни кодове – феромони (обонятелните кодове са силно обвързани с принадлежността към различните раси и етноси).
6. Цивилизационни кодове (наричани още изкуствени кодове) – комуникация чрез дрехи и накити, имущество, лични принадлежности и др.

От гледна точка на нашето изследване ще ни интересуват главно пространствените, двигателните и тактилните кодове.

Пространствени кодове. Счита се, че всяко човешко същество притежава определено лично пространство около себе си, „въздушен балон“, което подсъзнателно отбранява, и остро реагира срещу неговото нарушаване. Размерите на този „балон“ се определят от три основни фактора: 1) големината на територията и гъстотата на населението; 2) големината на селището; 3) конкретните материални условия – в какво пространство и територия е отгледан даден индивид.

Отношението към физическия контакт е едно от най-силно открояващите се различия между отделните културни и ценностни системи, а разстоянието между двама участници в процеса на комуникация е един от най-важните фактори, влияещи върху взаимното разбиране. Оптимално е разстоянието, при което и двамата се чувстват достатъчно безопасно и комфортно. Оптималната дистанция е детерминирана от взаимоотношенията между двамата и определяна както от цивилизационни и индивидуални характеристики, така и от особености на конкретната ситуация.

Според общоприети наблюдения размерът на „въздушния балон“ за българи, поляци и турци най-общо казано е един и същ. Той може да бъде разделен на четири отличими зони на отстояние, всяка от която се дели на две подзони – близка и далечна (Пийз 2000:17).

1. Интимна зона (между 15 и 46 сантиметра). Тази зона е най-важна за човека, затова е ревностно защитавана. Близката интимна подзона обхваща пространството в радиус от около 15 сантиметра от тялото и навлизането в нея е допустимо само при физически контакт. Безконфликтното навлизане в нечия интимна зона е възможно само за ограничен кръг от хора, свързани емоционално с даден човек – близки роднини, брачни партньори, деца, близки приятели и др.

2. Лична зона (между 46 и 122 см). Това е дистанцията, спазвана от участниците в различни служебни тържества или социални забави, коктейли и др. В близката подзона (от 46 до 75 см) осъществяването на контактите е възможно, но е по-трудно, докато в далечната подзона (от 75 до 122 см) отстоянието е комфортно за водене на разговори.

3. Социална зона (между 122 и 360 см). Тук също наблюдаваме разделяне на две подзони. В близката подзона (от 122 до 210 см) се осъществяват делови и служебни разговори между равнопоставени. Далечната подзона (от 210 до 360 см) е по-подходяща за бизнес контакти, формални срещи. Това е и обичайното разстояние между двама неравнопоставени представители на йерархична структура.

4. Публична зона (над 360 см). Близката подзона (360-750 см) е подходяща за събрания, инструктажи. В далечната подзона (над 750 см) са осъществявани сценични изпълнения и други публични изяви.

Принципите за спазване на зоните на отстояние са едни от най-важните в процеса на комуникация. Доминацията например се сигнализира чрез символично използване на пространството (напр. мястото на професора в учебната зала) или манипулиране с интериора (напр. избиране на място за бюрото на по-висшестоящия в дадена йерархия). Архитектурата и подреждането на мебелите могат да детерминират дистанцията или взаимните отношения между двама души.

Друг вид пространство е т.нар. „лично пространство“ – спалня, личен кабинет и др. Нарушаването на това пространство обикновено е твърде дискомфортно.

Три принципа, формулирани от Гералд Голдхабер (Голдхабер 1983: 186), описващи взаимоотношенията в организациите, всъщност могат да бъдат използвани във всяка ситуация, в която от решаващо значение е мястото в йерархията. Според първия принцип личностното място в организацията зависи от позицията на даден човек – колкото по-висок е статусът, толкова повече и по-добро място му се полага. Вторият принцип определя степента на неприкосновеност на територията – колкото по-висок е статусът, толкова по-добре е защитена територията му. Третият принцип определя възможностите за инвазия в територията на другите – колкото по-висока е позицията в йерархията, толкова по-лесно завладяваме територията на низшестоящите.

Връзката между разположението в пространството на човек и неговия статус е твърде важна за представителите на комуникативни професии (напр. преводача). Интересни могат да бъдат наблюденията на авторката, направени във връзка със съвместна работа с полската полиция по време на разговори със заподозрени лица от български и турски произход. В статията ще бъдат представени само примери от наблюдения върху заподозрени при първи разпит.

Правоохранителните органи използват техниките на невербалната комуникация в работата си със задържани. По отношение на лица от полски произход използването на третия принцип на Голдхабер въздейства според очакванията (съгласно устни сведения на представители на следствените органи). Определянето на йерархията и на мястото на всеки един от участниците в процеса на комуникация дава възможност за създаване на отношения, улесняващи събирането на информация. При задържани лица от български и турски произход обаче обикновено реакцията е напълно безразлична. Завладяването на територията на „низшестоящия“ не дава очакваните резултати в определянето на йерархичните отношения. Това би могло да бъде обяснявано по няколко начина: 1. Произход на задържаните – напр. поляците идват от по-малки населени места, българите и турците идват от по-гъсто населени места, което съответно означава, че личната им зона е с определено по-тесен радиус и навлизането, нарушаването на границите на зоната не е възприемано толкова силно. Статистиката обаче (анкети, статистически данни) не показва подобни зависимости. 2. Върху представители на култури с гъста информационна мрежа подобни фактори не въздействат по начина, по който биха въздействали на представители на култури с нисък контекст. 3. Присъствието на преводач

по време на разпита „разрежда“ комуникационния процес и голяма част импулсите на невербалните комуникати се „разсейват“.

Двигателни кодове. Когато говорим, непрекъснато движим ръцете, тялото, главата си. Тези движения са координирани с лингвистичния комуникат и са част от цялостния процес на комуникация. Най-изразителни в това отношение са очите и лицето, след това – движенията на главата, раменете и ръцете, ориентацията на тялото. Благодарение на жестовете може да бъде определена структурата на изказването, напр. чрез изброяване на елементите или показване на начина на групирането им, посочване на хора и предмети, подчертаване на нещо, илюстриране на размери и движения, особено на такива, които трудно могат да бъдат описани с думи. Друг вид жестове са използваните независимо от вербалния комуникат знаци, (арбитрални, условни жестове) – кимане с глава, пляскане с ръце, махане, различни обидни жестове, религиозни знаци и др.

Жестовете отразяват емоционалното състояние на човека. Наблюдава се градация във важността на жестовете и движенията на тялото при неконтролируемо комуникиране на емоционално ниво. Най-важни от гледна точка на работа със заподозрени лица са 4 типа емоционални състояния и свързаната с тях жестикуляция: агресия (напр. стиснати юмруци, предизвикателно приведени напред рамене), страх (напр. докосване на лицето), срам (напр. почесване), умора (напр. потъркване на челото). Интересни са реакциите на уличаване в лъжа (независимо от фактите). Заподозрените от полски произход обикновено реагират с отворена позиция, изразяваща пълно подчинение и готовост за сътрудничество в името на доказването на своята невинност. Българите обикновено реагират агресивно. Вероятно агресивната, „наперена“ позиция според тях е доказателство за невиността им. Често обаче, комплексно разглеждани, екстралингвистичните им сигнали взаимно се изключват. Турците обикновено приемат закрити позиции, свързани с чувството за заплахата.

Тактилни кодове или комуникация чрез допир. Съществуват различни начини на докосване на събеседника, но в различните култури са използвани само някои от тях. Към тактилните кодове отнасяме не само ръкуването, но всякакъв друг допир и докосвания. Докосването често има доста силно позитивно влияние върху събеседника. Доказана е по-високата ефективност на действията на участници в комуникационен процес, които използват активно тактилните кодове в сравнение с тези, които не го правят. Тактилните кодове са стриктно регулирани от правила, определящи кой може да бъде докосван, по какъв начин, кои части на тялото и в какви ситуации. Използването на тези кодове е един от начините за подчертаване на собствената позиция, обикновено свързана с власт, доминация (лице с по-висока позиция докосва по-често, лицата с по-ниска пози-

ция са по-често докосвани). Според наблюденията в редица ситуации телесният контакт е възприеман по-свободно в спорта, по време на танц, при лекарски преглед или друг професионален контакт и др.

В межкултурните взаимоотношения се наблюдават различия в отношението към допира, докосването. Обикновено говорим за два типа култури в зависимост от подхода им към телесния контакт. В т.нар „култури с висок контекст“ или „с гъста информационна мрежа“ наблюдаваме по-малка дистанция и тенденция към по-чест допир като израз на добронамереност. В културите с „нисък (слаб) контекст“ е предпочитана по-голямата дистанция и рядкото и лаконично докосване. Полската, българската и турската култура са причислявани към културите с висок контекст. Естествено, в рамките на различни култури, причислени към едната или другата група, наблюдаваме разлики в „гъстотата на информационната мрежа“. Възможно е различията в поведението на заподозрените лица да са свързани именно с тази нееднаква „гъстота“.

Поляците са склонни към използването на тактилни комуникати, което вероятно има връзка с желанието им да покажат готовността си за сътрудничество. Турците обикновено са напълно пасивни, не се стремят към допир и не реагират, когато са докосвани. Българите като че ли най-активно използват тактилните кодове в процеса на комуникация, стремят се към допир и не реагират негативно на докосване.

Извършените наблюдения показват интересни различия в поведението на лица, участващи в процес на междуезикова и межкултурна комуникация при извънредни условия, които вероятно са причина за не докрай съвместимите реакции на участниците с общоприетите показатели на невербалната комуникация. Подобни анализи на екстралингвистични комуникати могат да бъдат полезни не само в работата на следствени и съдебни органи, но и на всяка институция, чиято дейност предполага контакти с представители на различни култури в различни, включително и екстремални условия.

В заключение трябва да се подчертае, че представените съвсем накратко (поради ограниченията, свързани с размера на текста) наблюдения не са достатъчни за извличането на изводи по отношение създаването на „правила за поведение“ в релациите поляци-българи и поляци-турци. Невербалните кодове, върху които съсредоточихме нашето внимание, са част от сложна и взаимосвързана система от лингвистични и екстралингвистични комуникати, за правилната интерпретация на които е необходимо да бъдат разглеждани комплексно и цялостно. Настоящата статия е опит да се обърне внимание върху нетипични невербални комуникати, появяващи се в определен контекст и при определени условия.

В процеса на глобализация, който наблюдаваме днес, културните разлики, определящи кодирането на езика на жестовете започват да се заличават. Наличието на учебници, справочници за невербална комуникация в бизнеса, политиката, а дори и в ежедневието, с всякакви съвети как да се държим, за да бъдем разбирани така или иначе, за да бъдем възприемани по един или друг начин, унифицират в известен смисъл този вид комуникация, правят я универсална, но само донякъде. Независимо от глобализацията, от изключително лесния достъп до информация и “скъсяването на разстоянието” (от всяко място можем да стигнем до всяка точка на света), все пак остава доста място за типично локалното, културно обусловеното.

ЛИТЕРАТУРА:

- Виденов 1982:** Виденов, М. *Увод в социолингвистиката*. София, 1982.
- Голдхабер, Zannes 1983:** Goldhaber G., E. Zannes. *Stand up, speak out : an introduction to public speaking*, Reading, Mass. : Addison-Wesley Pub. Co. 1983.
- Morreale, Osborn, Pearson 2000:** Morreale, S.P., M.M. Osborn, J.C. Pearson. *Why communication is important: A rationale for the centrality of the study of communication*. // *Journal of the Association for Communication Administration*, 29, 2000, 1-25.
- Morreale, Spitzberg, Barge 2002:** Morreale, S.P., B.H. Spitzberg, J.K. Barge. *Human communication: Motivation, knowledge, & skills*. Belmont, California: Wadsworth Thomson Learning, 2002.
- Morreale, Sherwyn, Pearson 2008:** Morreale, S.P., P. Sherwyn, J. Pearson. *Why Communication Education is Important: The Centrality of the Discipline in the 21st Century*. // *Communication Education* , 57:2, 2008. 224 — 240.
- Пийз, Гарнър 2000:** Пийз, А., А Гарнър *Езикът на тялото – скритият смисъл на думите*, Сиела 2000.
- Стоицова 2005:** Стоицова Т. *Лице в лице с медиите: Въведение в медийната психология*, 2005.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ЕДНА ГРУПА NOMINA COMMUNIA В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И ПОЛСКИ ЕЗИК

Красимира Чакърова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

This paper focuses on a group of nomina communia in Modern Bulgarian and Polish: the nouns of the so-called *common masculine-feminine gender* (Bulgarian *piyanitsa, budala, simpatyaga*; Polish *gadula, ciapa, niezdar*, etc.). Their formal, semantic and stylistic characteristics have been presented with an emphasis on the similarities and differences between the common gender nouns in the two compared languages.

Key words: nomina communia, common gender, emphasis

„Нерядко е желателно и дори необходимо при обозначаване на живите същества да има думи, които не указват нищо за техния пол и биха били в еднаква степен приложими към съществата от мъжки и женски пол“ – отбелязва в книгата си „Философия на граматиката“ датският езиковед Ото Йесперсен¹ (вж. Йесперсен 1958: 269). Забележителна в този цитат е логическата презумпция за необходимостта от съществуването на подобни думи, която в голяма степен провокира нашия интерес към една специфична група съществителни нарицателни имена за лица в два сродни езика – българския и полския.

Става въпрос за лексемите, най-често наричани в славистиката *общородови* (nomina communia), които завършват на *-a* (*‘a*) и се употребяват за означаване на лица от двата пола². Както отбелязват изследователите, подобни съществителни се откриват във всички съвременни славянски езици – срв.: бълг. *балама, будала, симпатия, пияница, хаймана* и др.; рус. *болтушка, за-*

¹ Такива думи според автора са нем. *Mensch* (човек), дат. и норв. *Menneske* и др.

² Съотнесеността на nomina communia към двата пола съвсем не изключва идеята за корелацията им и със средния род. Както знаем, личните съществителни от ср.р. не индикират формално принадлежност към определен пол, но винаги назовават лица с конкретна полова (м./ж.) принадлежност (срв.: *Това хлапе е голям симпатия* и *Това хлапе е голяма симпатия*). В този смисъл привидно непрецизният термин „съществителни от мъжко-женски род“ (вж. напр. у Русинов 1978, Стоянов 1984), с който нерядко се назовават съществителните от общ род, се оказва логически обоснован.

бияка, зазнайка, самоучка, тихоня, торопыга и др.; пол. *gadula, ciapa, łajza, maruda, niezdarą* и др.; ср. *тијаница, пропалица, варалица, улицица*; чеш. *neposeda, nenasyta, ranocha* и др.; бел. *нязгрэба, мурза, жмінда* и пр. За съжаление, и в българската, и в полската езикова наука няма единство както по отношение на термина, с който да се назовават тези специфични лексикални групи³, така и при прецизиране на формалния им инвентар. Това налага да направим някои важни предварителни бележки.

Най-напред ще уточним, че анализираниите от нас „хибридни“ имена съвсем не са единствените *nomina communia* в славянските езици. Към същата група основателно биват отнасяни: 1) лични собствени имена от типа на рус. *Саша, Валя, Женя* (вкл. и умал. *Валька, Женечка*) и др., бълг. *Тони, Краси, Боби, Марти, Теди, Дани* и др.⁴; 2) фамилни имена като рус. *Живаго, Дурново, Черных*; пол. *Nowak, Gmerek, Orzeszko, Skorupko* и др., с които се назовават и мъже, и жени, и деца от двата пола; 3) лични нарицателни съществителни с общ м./ср. род като бълг. *аташе, гуру, денди, парвеню, крупие*; пол. *chłopisko, panisko* и др.; 4) лични собствени съществителни с общ ж./ср. род като бълг. *Нинчето, Мичето, Герганчето*⁵ и др.; 5) несклоняеми съществителни като рус. *протеже, визави* и пр. На този етап от проучването ни обаче те ще останат извън фокуса на научната дескрипция.

³ Най-често в българската лингвистика подобни съществителни се отнасяни към т.нар. *общ граматичен род* (вж. напр. у Русинов 1978, Стоянов 1984, Георгиев 1991, Велева 1998, Куцаров 2007, Ницолова 2008 и др.) – термин, използван за първи път от Стефан Младенов в „Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език“ (1941). Други автори (Н. Костов, Л. Андрейчин, а в по-ново време и Ст. Буров) не ги обособяват като самостоятелна група, а ги отнасят към женския род – срв.: „за нас съществителните от т. нар. общ („мъжко-женски“) род са всъщност съществителни от женски род (Буров 1996: 111). У П. Костадинова същата група имена е наречена „личен род“ (вж. Костадинова 1993-1994: 473). Не по-различна е ситуацията в полската наука, където няма установен термин за назоваване на аналогичните лексеми. Най-често се използват понятията *dwurodzajowe rzeczowniki* (вж. у Бернщайн 1985) и *wspólnorodzajowe rzeczowniki* (вж. Граматика 1999), които обаче според някои автори не се препокриват (напр. в базирания онлайн популярен очерк за полския език като *dwurodzajowe* се определят вариращи по род съществителни от типа *rodzynek – rodzynka, skwarek – skwarka*, докато интересуващите ни лексеми са наречени *wspólnorodzajowe* – срв.: „те се отнасят еднакво към мъжкия и към женския род, срв.: *ta sierota – ten sierota, ta gapa – ten gapa*“ (вж. <http://www.bryk.pl>).

⁴ Любопитно е, че подобни съкратени лични собствени имена с двойка родова отнесеност не са характерни за полския език.

⁵ Примерите са на Р. Ницолова (Ницолова 2008: 57).

От съображения за терминологична прецизност ще изключим от обсега на наблюденията си и следните групи съществителни, неправилно определяни като общородови:

1) Неличните съществителни с вариращ род от типа на бълг. *проблем* — *проблема*; *бисквит* — *бисквита*; *отпуск* — *отпуска*, *гад* (м.р.) — *гад* (ж.р.); *газ* (м.р.) — *газ* (ж.р.); пол. *klusek* — *kluska*, *rodzynek* — *rodzynka*, *skwarek* — *skwarka*, *łazanek* — *łazanka*, *zapisek* — *zapiska*, *cytat* — *cytata* и др. под. Както се вижда от примерите, в повечето случаи варирането се проявява на словообразователно равнище, както и при формоизменение (*проблем* — *проблемът*, но *проблема* — *проблемата*, *газът* — *газта*, *гадът* — *гадта*). При някои от двойките (напр. *гадът* — *гад/та*; *прахът* — *прах/та*; *smug* — *smuga*, *zatrask* — *zatraska*, *szmat* — *szmata* и др.) се наблюдават и семантични отлики между родовите варианти⁶.

2) Маскулинизирани съществителни имена от типа на бълг. *директор*, *професор*, *министър*, *хирург* и др.; пол. *dyrektor*, *profesor*, *doctor* и др., които запазват граматичния си род (респ. свързват се с определения в м.р.) независимо от пола на назоваваното лице — срв. *Той е строг директор* и *Тя е строг директор*; *On to srogi dyrektor* и *Ona to srogi dyrektor*.⁷

3) Колективните съществителни имена от типа на бълг. *кумове* (кум и кума), *сватове* (сват и сватя), *кръстници* (кръстник и кръстница), *родители* (баща и майка); пол. *wujostwo* (*wuj s żoną*), *braterstwo* (*brat s żoną*), *dziadkowie* (*dziadek z babcią*) и др., с които се назовава двойка от мъж и жена.

4) Съществителни от ж.р., употребени с преносно значение, които могат да се свързват и с трите граматически рода — срв. бълг. *свиня*, *змия*, *муха*, *лисица*, *скица* и др.; пол. *świnia*, *żaba*, *tucha*, *lisica* и др. (напр. *Той (тя/то) е мръсна свиня*; *On (ona/ono) to brudna świnia*).

Като имаме предвид направените по-горе уточнения, можем да пристъпим към анализа на таксономичния материал.

Както отбелязва С. Бернщайн, *nomina communia* в славянските езици са се обособили по-късно по модела на старото *a-* и *ja-*склонение, към което са се причислявали предимно съществителни от ж.р. (срв. стб. *гора*, *жена*, *нога*, *ръка*, *кожа* и др.), както и малък брой деятелни имена от м.р. (срв.

⁶ По-подробно за вариращите по род съществителни в българския език вж. у Ст. Буров 1996, с. 58-76.

⁷ Аргументи против определянето на подобни съществителни като общородови вж. у Т. Н. Волинец (2005, ел. източник).

слуга, воевода, владѣка, юноша, прѣдѣтеча, оубица и др.)⁸. Това му дава основание да ги определи като „неологизми, заемки и пр.“ в морфологичната система (вж. Бернщайн 1985: 364). Вероятно именно фактът, че моделът на женското склонение не е бил необичаен и за някои мъжкородови имена, е провокирал колебанията при употребата на думи, завършващи на *-a* или *-‘a*, които в по-късен етап от развитието на отделните славянски езици са започнали да функционират като „мъжко-женски“ форми (срв. напр. бълг. *подъл убийца* и *подла убийца*; *млад войвода* и *млада войвода* (арх.), както и пол. *jeden sluga* и *jedna sluga* и пр.). Постепенно групата се е разширявала на принципа на аналогията, включвайки нови лични имена на *-a* или *‘a* (домашни или заети от други езици), с които са могли да се назовават универсални (независещи от пола) човешки характеристики. Някои от тези имена се използват много активно и днес, други са преминали към пасивния речников пласт; което създава впечатление за неустойчивост, варибилност на самата група. Причините за това са различни⁹, но за нас е по-важен резултатът: неточно и непоследователно представяне на „мъжко-женските“ съществителни в съвременните тълковни речници на българския и полския език¹⁰, факт, който мотивира в голяма степен нашите изследователски усилия.

⁸ По-подробно за склоненията на имената в старобългарския език вж. Граматика 1991.

⁹ Би могло да се предположи например, че генерирането на производни форми с фиксиран род, като *мижитурко* (м.р.) в.м. *мижитурка*, *слугиня* (ж.р.) в.м. *слуга*, *подлизурко* в.м. *подлизурка*, *нехранимайко* в.м. *нехранимайка*, *вариклечко* в.м. *вариклечка*, *бабанко* в.м. *бабанка*, *бърборко* (и *бърборана* за ж.р.) в.м. *бъбрица* и др. под., е съществена причина за изтласкването на по-старите „синкретични“ форми или за преосмислянето им като принадлежащи към определен род (срв. бълг. *слуга*, което днес се употребява предимно в м.р.). Склонни сме да смятаме, че примери като цитираните не само потвърждават тезата на Р. Русинов, че „групата на имената от общ („мъжко-женски“) граматичен род не е абсолютно затворена“ (Русинов 1978: 96), но и могат да се разглеждат като пряко следствие от тенденцията към преодоляване на дефективностите в езиковата система. Друг фактор за постепенното отпадане на някои общородови съществителни (предимно от чужд произход) е непрозрачността на лексикалното им значение (напр. думи като *задорица*, *затра*, *клинка*, *лънгъза*, *фарфара*, *салма*, *халетина* и др. са напълно непознати за голяма част от носителите на езика, поради което съвсем логично те се избягват в говорната практика).

¹⁰ Любопитно е, че в речника на Н. Геров са включени 106 думи от общ род, докато в речника на В. Радева от 2004 г. броят им е едва 12 думи, сред които откриваме и неличните съществителни *гной*, *дреб*, *тел*, *тор*, които, както споменахме по-горе, са вариращи по род. От словниците на българския език липсват популярни *nomina communia* като *симпаяга*, *работяга*, *урсузлия*, *юначага* и др. (вж. лексикографския преглед у Костова 2010, ръкопис). Непоследователно е отразяването на „мъжко-женските“ съществителни и в полските речници (в някои от тях напр. лексемите *gapa (gapia)*, *gadula*, *ciamajda*, *niedolega* и др. се определят като общородови, докато в други им се

По-нататък в изложението ще се опитаме да представим накратко най-важните характеристики на лексемите от общ род в съвременния етап от развитието на двата проучвани езика. Основната ни цел е не просто да опишем формалния инвентар на българските и полските *nomina communia*, но и да акцентуваме върху сходствата и отликите между тях.

1. Формално-семантична и стилистична характеристика на съществителните от общ род в съвременния български език

Внимателният анализ на научния и лексикографския материал, както и на големия брой ексцерпирани примери (предимно от електронни източници) показва, че в групата на общородовите имена, характерни за съвременния български език, се включват следните лични съществителни: *антипатяга, арабия, бабанка, бабаджанка, балама, бараба, будала, бутниколиба, бърбрия, вариклечка, гадюха, каналая, лапнимуха, лудетина, маскара, мижитурка, невежа, нехранимайка, отвратяга, панта, пинтия, писарушка, пияница, подлизурка, пройдоха, работяга, разваликъща, роднина, симпатяга, скръндза, смелчага, флегма, фога, фукара, хаймана, хайта, хърба, шушумига, юда, юначага*¹¹. С висока фреквентност сред тях се отличават *арабия, балама, бараба, будала, лудетина, маскара, мижитурка, невежа, панта, пинтия, пияница, пройдоха, работяга, роднина, симпатяга, скръндза, флегма, фога, хаймана, хайта, хърба, шушумига* и *юначага*, докато *бандюга, каналая, нехранимайка, разваликъща, вариклечка, подлизурка, сакатия, урсузлия, фукара* и др. се употребяват много по-рядко¹².

По наше мнение не трябва да бъдат включвани в изследваната група непопулярни (поради архаичния или диалектния си характер) лексеми като *убийца, винопийца, сирота, неупойгоста, нерода, неведа, даскалушка, фарфара, фукара, керата, кератия, бродяга, детеубийца, гърбушка* (арх.) и *салма, самица, лънгъза, халосия, бекрия, подлизица, манга, задорица, добричина, пала, пинтия, джангаза, кека, мющерия* (диал.) и др. Те са били активни в предходни периоди от развитието на езика, но днес са премина-

приписва конкретен граматичен род – мъжки (*gadula, fajtlapa, ciemajda, niedolega*) или женски (*gara, garia*) (срв. Речник 1958-1969, Речник 1988, Речник 1996).

¹¹ Списъкът на българските общородови съществителни е в голяма степен успешно селектиран от Р. Русинов в специализираното му изследване по темата (вж. Русинов 1978) и е допълнен от Ст. Буров (той добавя лексемите *джангаза, кека, керата, кератия, контра, панта, пинтия, пройдоха, симпатяга, фукара* – вж. Буров 1996). Смятаме, че този списък трябва да бъде допълнен с думи като *антипатяга, гадюха, колега, отвратяга, работяга, юда* (някои от които са новообразувания в младежкия сленг), но и редуциран чрез отпадане на някои лексеми с диалектен характер като *джангаза, кека, керата, кератия, салма, самица, фарфара*, чието значение е непрозрачно за носителите на езика.

¹² Нашият извод се базира на разликата в резултатите при отчитането на броя употреби в глобалната мрежа.

ли към пасивния речников пласт. Впрочем този факт убедително доказва тенденцията към редуциране на асиметричните във формално отношение езикови единици, характерна за българската морфологична система.

Извън обсега на *genus communiā* трябва да поставим и съществителните *въртогъзица, грозотия, загоритенджерера, контра, марда, терца*, които на този етап функционират единствено като женскородови.

Прави впечатление, че по произход изследваните съществителни са твърде разнородни. Срещат се както домашни, така и чужди (заети) думи. Домашни са *бъбрица, грозотия, лапнимуха, лудетина, мижитурка, писарушка, пияница, подлизурка, отвратяга, работяга, разваликъща, роднина, сирота, скръндза, смелчага, хърба, юначага, юначина*. Те са образувани както с продуктивни, така и непродуктивни наставки като *-ушка, -урка, -ина, -ица, -ага (-'ага)*. Срещат се и композити от типа *глагол* (в императив) + *съществително име*, напр. *разваликъща, нехранимайка* и др.

От турския език са навлезли лексемите *арабия, бабанка, бабаджанка, балама, будала, маскара, пинтия, хаймана, хайта, урсузлия, фукара*¹³, от руския – *бандюга* (ит.-рус.), *бродяга, гадюха, невежа, пройдоха, симпатия* (гр.-рус.). Останалите съществителни са заети от други езици: *каналия* (от итал.), *колега* (от лат.), *стипца* (от гр.), *флегма* (от гр.), *юда* (от евр.).

В словообразователно отношение системата на „мъжко-женските“ *potina communiā* е напълно унифицирана: в нея се включват имена, „завършващи на *-а (-я)*, с които се означават лица от мъжки и женски пол“ (Русинов 1978: 95). С помощта на наставките *-ичка, -че, -инка, -ка* и др. от тях могат да се образуват и умалително-гальовни производни: *балама – баламичка, бъбрица – бъбричка, роднина – роднинка, будала – будалче, подлизурка – подлизурчица, скръндза – скръндзичка, пияница – пияничка, лудетина – лудетинка* и т.н. Деминутивните варианти се употребяват предимно в битово-комуникативната сфера за изразяване на симпатия и привързаност, но и на неодобрение, пренебрежение. Срв.: *Ванко ѝ вика малко будалче, че ядяла ориз и плюела кюфтето; Досадна съм и доста доверчива. Скръндзичка си падам малко*; *Ама такава мижитурчица е този... нямам думи, нямам просто*¹⁴.

Специфично за тези съществителни е, че на равнището на езиковата система „те не маркират пола на своите денотати. „Пияница“ е всеки, който пиянства, независимо от неговия пол, както „роднина“ е всеки човек, с когото някой има кръвно или сватовско родство“ (Велева 1998: 13).

¹³ Както показва ексцерпираният материал, някои от тях са (*арабия, балама, будала, маскара, хаймана*) имат подчертано висока активност във функционално отношение.

¹⁴ Примерите са на Костова 2010, ръкопис.

В морфологично отношение общородовите съществителни са изменяеми – променят се по число чрез плуралната флексия **-и** (срв: *балама* – *балами*, *маскара* – *маскари*, *хаймана* – *хаймани* и др.); могат да се членуват, при което приемат определителния член за ж.р. (срв: *маскара* – *маскара-та*, *панта* – *пантата*, *роднина* – *роднината* и пр.); малка част от тях образуват звателни форми (срв.: *лудетино*, *панто*, *пияницо* и *пиянице*, *мижитурко* и *мижитурке*, *работяго*, *симпаяго*, *шушумиго* и др), докато други се използват като обръщения без вокативно окончание (срв.: **баламо*, **будало*, **невежо*, **пройдохо*, **флегмо*, **фого*, **юдо* и др., но: *Ей, флегма, кажи нещо!*; *Ти бе, будала, какво си направил?*).

Една от най-важните специфики на разглежданите имена има синтактичен характер. Става дума за двойкостта при съгласуването им с определения или предикати в ед.ч., изменящи се по род (напр. сказуеми, образувани от преизказни форми на глагола или от аналитични форми, в които участва причастие) – срв.: *Той е голям хаймана* и *Тя е голяма хаймана*; *Пияницата влязъл (беше влязъл) в кръчмата* и *Пияницата влязла (беше влязла) в кръчмата*.

По мнението на Р. Русинов изборът на конкретен родов вариант на определението обикновено е в съответствие с пола на назованото лице, но в редица случаи „формалният родов показател надделява над семантичното значение и определението се поставя във форма за женски род, например: „Тоя консул е *голяма будала* – каза той строго“ (Ив. Вазов) (Русинов, цит. съч., с. 97). При синтактична корелация с предикати обаче те се употребяват в родов облик, който съответства на пола на денотата – срв.: **Онзи пияница влязла в кръчмата*.

Важна съгласувателна рестрикция наблюдаваме в случаите, когато общородовото съществително участва в именен предикат и пояснява субект от женски или среден род – тогава определението към това съществително задължително се поставя в ж.р. (срв. *Тя е голяма хаймана*, а не **Тя е голям хаймана*; *То е голяма хаймана*, а не **То е голям хаймана*¹⁵). По мнението на Ст. Буров това е важен аргумент в полза на схващането, че т.нар. имена от общ род са всъщност женскородови (Буров, цит. съч.с. 111). Нашето становище обаче е по-различно.

Склонни сме да смятаме, че когато субектът в изречението е от м.р., а общородовото съществително в именния предикат е съчетано с определение, носителите на езика разпознават като еднакво граматични и двата модела (*Иван е голяма/голям пияница*) – първия (в ж.р.), защото е коректен във формално отношение (съществително, завършващо на **-а**, се съгласува с определение на **-а** по модела на старото женско **а**-склонение), а втория (в

¹⁵ Примерите са на Ст. Буров (Буров 1996).

м.р.), защото е коректен семантически (полът на субекта е мъжки, т.е. реализира се моделът на мъжкото *a*-склонение: *добър баща, справедлив съдия* и др.). Ако изреченският подлог обаче е от ж.р., вторият вариант (*Тя е голям пияница*) се схваща като неграматичен, тъй като в езика липсва аналогична съгласувателна матрица, липсва и семантична опора (субектът в изречението не е от мъжки, а от женски пол)¹⁶. Примери като този потвърждават тезата на М. Велева, че при общородовите имена „по своеобразен начин се преплитат синхрония и диахрония, форма и съдържание и единството на тези характеристики“ (Велева, цит. съч., с. 13). Това ни дава основание да се придържаме към „традиционното им тълкуване като една лексема, функционираща в два облика, които определяме като два въз основа на съгласуването“ (Велева, пак там).

Важно е да допълним, че изследваните съществителните имена функционират преди всичко в битовата сфера и в художествения стил на българския език, но могат да се открият и в съвременната публицистика. Отличават се със силна емоционална натовареност. По-голяма част от тях притежават отрицателен оценъчен елемент в значението си (изразяват пренебрежение или презрение към определен недостатък в поведението на назоваваните лица, а в някои случаи дори отвращение): *антипатяга, балама, гадюха, лапнимуха, маскара, мижитурка, невежа, отвратяга, пинтия, пияница, подлизурка, пройдоха, скръндза, урсузлия, флегма, хаймана, хайта, хърба, шушумига, юда*¹⁷.

С положителен оценъчен елемент (симпатия, възхищение) се отличават думи като *арабия, бабанка, бабаджанка, работяга, симпатяга, смелчага, фога, юначага, юначина*. Що се отнася до съществителните *будала, бутниколиба, писарушка, бърбрица, лудетина* и *панта*, те също са експресивно натоварени (изразяват пренебрежение, добродушна ирония или снизхождение), но нямат толкова изразен пейоративен характер. С неутрално значение се употребява думата *роднина*; докато *колега* има официално-книжен оттенък¹⁸.

¹⁶ Срв. напр. популярни и напълно граматични примери като *Тя е талантлив директор/министър* и пр., в които поради немаркирания характер на мъжкия род съществителното в именния предикат се неутрализира по родов признак. Важно е и друго, ако Ст. Буров е прав и съществителните от типа *пияница, хаймана* и др. действително са от ж.р., то свързването им с определение в м.р. би звучало или неграматично, или силно експресивно (поради родовата транспозиция). Примерите обаче отхвърлят подобно тълкуване – срв. напълно приемливото изречение *Той е голям хаймана*.

¹⁷ Неслучайно почти всички споменати лексеми са включени в Речника на обидните думи в българския език (РОДБЕ 1994).

¹⁸ При номинация на лица от женски пол формата се възприема от повечето езикови носители като маниерна и се предпочита съществителното *колежка*.

2. Формално-семантична и стилистична характеристика на съществителните от общ род в съвременния полски език

В количествено отношение групата на „мъжко-женските“ съществителни в полския език е аналогична с българската – срв.: *beksa, ciamajda, ciamcia, ciapa, gaduła, gapa, gęda, grzebala, gezebuła, guzdrała, fajtlapa, łajza, kaleka, maruda, mazepa, niedijda, niedolega, nedorajda, niezguła, oferma, papla, pijaczyna, pleciuga, powsinoga, rozrabiaka, sierota, ślamazara, sluga*¹⁹. Както споменахме обаче, поради колебанията при речниковото описание на общородовите думи, техният брой не е прецизиран, а самата подсистема може да се определи като отворена. Нашите наблюдения показаха, че в полската лингвистика²⁰ и в частност – в лексикографската практика, е все още неустановен статутът на лексеми като *gamajda, dupa, dziennikarzyna, glina, fujara, ciućma, ciota, kolega, korba, liebega, niemota, ofiara, oliwa, pierdoła, safandula, samochwała, ślepota, szmata, szuja, zadziora, zgaga, zrzęda* и др. Част от тях (*gamajda, fujara, ciućma, ciota, korba, ofiara, zadziora* и др.) се определят като лексеми от ж.р., „макар и с двойка отнесеност“ (М. Банко, цит. по <http://poradnia.pwn.pl>), докато други се разглеждат като мъжкородови (срв. напр. *safandula, pierdoła, kolega, dziennikarzyna* и др.)²¹.

От примерите се вижда ясно, че подобно на българските общородови имена, и полските завършват на **-a**. Те също „не дават информация за половата принадлежност на своите денотати, а функционират като общи названия на клас от хора, които се характеризират с определени признаци“ (Велева 1998: 13). Почти пълно формално сходство се открива само при думите *нияница* и *pijaczyna, sluga* и *sluga, cupoma* (ост.) и *sierota*.

Прави впечатление, че по-голямата част от полските *nomina communia* имат домашен произход – образувани са най-често от глаголи или прилагателни имена с помощта на различни деривационни форманти (суфикси и префикси) като **-yna, nie-, -ota, -uga** и др. Твърде малко на брой са компо-

¹⁹ Представените съществителни са ексципирани от няколко полски речника (Речник 1958-1969, Речник 1988, Речник 1996), като поне в два от тях се указва принадлежността им към *genus communia*.

²⁰ Споменават се спорадично в граматиките, като се посочват незначителен брой примери (вж. напр. у Бонк 2004, Шобер 1957, Михалик 1984, Граматика 1991а).

²¹ За колебанията при определянето на някои от споменатите лексеми свидетелства следният коментар на М. Банко в рубриката „Езикови съвети“ на PWN: „В *Inny słownik języka polskiego* думата *ślepota* е описана като съществително от мъжки род, независимо че е посочен примерът: „*Gdzie leziesz, ślepoto jedna?*“, следователно описанието е или грешно, или непълно“ (Банко, цит. по <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?kat=4&szukaj=dwurodzajowe>).

зитите (напр. *samochwała*). Някои от съществителните имат регионален характер, напр. *liebega* (варш.), *pierdota* (позн.) и др., докато други (но значително по-малък брой от българските) са с чужд произход, напр. *fujara* (от рум.-чеш.-слов.), *kolega* (лат.) и др.

Подобно на българските имена от общ род, и полските са изменяеми думи – променят се както по число (срв: *ten mały sierota, ta mała sierota* и *te małe sieroty*), така и по падеж – срв. напр. *ta gaduła*, но: *tej gadule, temu gadule, tym gadulóm* (дат.п.). При образуването на формите за мн.ч. се наблюдават някои особености: в именителен падеж се използва формата за ж.р., независимо дали става дума за мъже или жени (напр. *te gaduły*), в родителен и винителен падеж обаче има разлики – при отнесеност към денотат от женски пол акузативът е равен на именителната форма, докато генетивът се образува по модела на женското склонение – *tych gaduł*. Ако общородовата дума назовава денотат от мъжки пол, винителният падеж се изравнява с именителния – срв. *tych gadułów* вм. *te gaduły*. Невъзможна е мъжколичната форма **ci gadułowie* (вж. у Михалик 1984: 23) В останалите падежи множествените форми съвпадат (независимо от пола на денотата).

Много по-регулярно, отколкото в българския език, се образуват и звателни форми на полските *nomina communia* – срв.: *Przestań, ty stara **marudo!** Nie tak, **ciamajdo, nie tak!**] Szybko, **guzdrało**, wyrzuć to wiadro na śmietnik!*²². Има обаче и случаи, когато се използва именителна вм. вокативна форма – срв.: *E, **oferma**, jakże ty idziesz?*

Пълно сходство наблюдаваме при съгласуването на изследваните съществителни с определения или с предикати, изменящи се по род – когато денотатът е от м.р, определението може да се постави и в двата рода, докато предикатът трябва да е съгласуван по род с подлога – срв.: *Koledzy bardzo szybko zorientowali się, że ta **gapa** jest znakomitym wskaźnikiem; Każdy astronauta jest strasznym **gadułą**; Ten **niezguła** mówił...* (но: *Ta **niezguła** mówiła*). Ако субектът е от ж.р., е невъзможен моделът **Maria / dziecko to okropny gaduła*.

В стилистично отношение полските общородови имена изразяват предимно отрицателна характеристика²³, много от тях образуват синонимни редове – срв. напр. *gaduła, papla, plieciuga, zrzęga* (бърборко/бърборана, до-

²² Примерите са ексцерпирани от Полския езиков корпус (<http://korpus.pwn.pl>) и от Речник 1958-1969.

²³ Изключения правят *sierota, kolega, sługa*.

садник/ца); *niezgula, niedorajda, niezdana, niedolega, lajza, oferma* (некадърник/ца, левак/чка); *beksa, mazera* (ревльо/ревла) и др. Възприемат се от носителите на езика като силно експресивни²⁴, поради което се предпочитат основно в разговорния и художествения стил. Това е и поредното сходство между изследваните съществителни в двата славянски езика.

Обобщавайки резултатите от научния анализ, бихме се изкушили да потърсим отговор на въпроса: по силата на каква логическа необходимост – обективна (вътрешноезикова) или субективна (на говорещите хора) – се обособяват (и съхраняват) *nomina communia*? Прав е Йесперсен – за езиците е естествена по-скоро тенденцията „да се установи съответствие между род и пол“ (Йесперсен, цит. съч, с. 268), т.е. да се преодолеят случаите на формална „дефективност“. От друга страна обаче, и в български, и в полски групата на имената от общ род, въпреки действието на тенденцията към редуциране, се използва активно в разговорната реч, като спорадично се допълва с нови лексеми (срв. бълг. *работяга, отвратяга, антипатяга*; пол. *siemega, mazera, oliwa* и др.). Би могло да се допусне, че съществуването ѝ в системата е езикова проекция на един важен извънезиков императив: необходимост от оценъчно номиниране на различни човешки характеристики (нравствени, социални, поведенчески и пр.), присъщи и на двата пола. Това безспорно подлага на ревизия популярния възглед за дефективност на *genus communia* и ни доближава до идеята за влиянието на човешкия фактор върху развитието на езиците.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бернщайн 1985:** Bernstein, S. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Бонк 2004:** Bań, P. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 2004.
- Буров 1996:** Буров, Ст. *Форми и значение на съществителното име*. Велико Търново: Пик, 1996.

²⁴ За експресивните възможности на тези съществителни вж. у А. Кернер (Кернер 1999: 222). В стилистиката на Курковска и Скорупка като по-експресивни се разглеждат случаите на родова транспозиция от типа на *Chwat s naszej starej! Morowy chłop z niej* (М. Домбровска) или *Co ta idiota narobiła* (вм. *ten idiota*) (вж. Курковска, Скорупка 2001: 33).

- Велева 1998:** Велева, М. Съотношението *род-пол* при съществителните нарицателни имена за лица в българския език. В: *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен, 1998, с. 3-14.
- Волинец 2005:** Волинец, Т. Н. *Категория рода имени существительного*. // <http://russia-sng.iphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=31
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар, 1991.
- Грамматика 1991:** *Грамматика на старобългарския език*. София: Издат. на БАН, 1991.
- Грамматика 1991а:** *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Pod redakcją Renaty Grzegorzyczkowej, Romana Laskowskiego, Henryka Wróbla. Wydanie trzecie, poprawione. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999.
- Йесперсен 1958:** Есперсен, О. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958.
- Кернер 1993:** Kerner, A. Problemy opisu kategorii rodzaju w języku polskim i bułgarskim. В: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*. Tom V-VI. Pod redakcją V. Koseskiej-Toszewej i M. Korytkowskiej. Warszawa: SOW przy PAN, 1993.
- Костадинова 1993-1994:** Костадинова, П. Субкатегоризация на рода – формални, семантични или формално-семантични критерии. // *Български език*, 5-6, 1993-1994.
- Костова 2010, ръкопис:** Костова, Л. *Структурно-семантични и функционални особености на съществителните от общ род в съвременния български език*. Дипломна работа. Пловдив, 2010 (ръкопис).
- Курковска, Скорупка 2001:** Kurkowska, H., St. Skorupka. *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Михалик 1984:** Михалик, Р. *Кратка полска граматика*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Речник 1988:** Радева, С. *Podręczny słownik polsko-bułgarski*. Tom I, II. Под ред. Фр. Славски. София: Наука и изкуство, 1988.
- Речник 1958-1969:** *Słownik języka polskiego*. Tom I-X. Pod redakcją Witolda Doroszewskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958-1969.
- Речник 1996:** Anusiewicz, J., J. Skawiński. *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- РОДБЕ 1994:** Ганчев, Г., А. Георгиева *Речник на обидните думи в българския език*. София: Наука и живот, 1994.

- Русинов 1978:** Русинов, Р. Съществителни имена от общ граматичен род в съвременния български език. В: *Помагало по българска морфология. Имена*. София: Наука и изкуство, 1978, с. 94-100.
- Стоянов 1984:** Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Стоянов, ред. 1994:** *Славянски езици. Граматични очерци*. Под ред. Ст. Стоянов. София: Изд. на БАН, 1994.
- Шобер 1957:** Szober, St. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ ЗА ЕКСЦЕРПЦИЯ:

Българска виртуална библиотека // <<http://slovo.bg>>

Моята библиотека // <<http://chitanka.info>>

Полски езиков корпус в сайта на *Wydawnictwa Naukowego PWN* //

<<http://korpus.pwn.pl>>

Рубриката „Езикови съвети“ в сайта на *Wydawnictwa Naukowego PWN* //

<<http://poradnia.pwn.pl>>

Използвани са и електронни вестници, информационни сайтове, форуми и др.

БИБЛЕЙСКИТЕ СЮЖЕТИ ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ ФОНД НА ЗАПАДНОСЛАВЯНСКИЯ ЕЗИКОВ АРЕАЛ

Мария Добрикова

*Философски факултет, Университет „Ян Амос Коменски“,
Братислава*

Many phraseological units of biblical origin have retained their original form and the same or similar lexical structure until now. In some cases the meaning has changed genetically in similar languages, either slightly or completely. In the paper we suggest that some phraseological units have lost the biblical origin, the biblical character in Czech, Upper Sorbian, Polish and Slovak languages. The meaning originally connected to the concrete biblical story and the concrete biblical character has become general and it is perhaps that which now forms the basis of the new, more expressive units which suggest a more humorous and ironic character.

Key words: Bible, Old Testament, biblical story, biblical phrasology, phraseological unit, Bulgarian language, West-Slavonic languages

Библията като културноисторически и литературен документ от изключително значение съществува в историята на човечеството много столетия. Като текст, внушен пряко от Бог, християнските църкви и отчасти юдейската религия (Старият Завет) я смятат за най-важната опора на своята вяра.

Макар християнството да има дълбоки корени¹ на територията, където по време на своето историческо развитие са се формирали западнославянските езици, във връзка с темата на нашата работа смятаме за важно да посочим, че четири десетилетия през втората половина на XX век не са били благоприятни за проучването на библейските теми. Така например новите издания на досега най-компактната сбирка на словашката фразеология *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*² от А. П. Затурецки през споменатия период са излизали без оригиналната първа глава със заглавие *Бог*, както и без част от следващата глава, озаглавена *Вяра и нра-*

¹ Например през 880 година с грамотата *Industriae tuae* папа Йоан VII утвърждава възникването на Нитранската епископия (Нитра – град в Западна Словакия) – най-старата епископия на територията на Централна Европа.

² Първото издание на сбирката излиза през 1887 година в пражката Чешка академия.

ви. Тези глави биват включени едва в най-новото издание от 2005 година. Аналогична е ситуацията в Полша. С. Кожара констатира: „В края на краищата оценките на досегашните регистри на тази част от полската фразеология не е възможно да бъдат отделени от факторите от извънфилологическо естество, чието участие, особено в периода 1945-1989 година, не остава без влияние върху количествената и качествената страна на лексикографската кодификация на полската библейска фразеология.“ (Кожара 2006: 76). Така също и тогавашната българска културна политика се намесва до такава степен в създаването на тълковни и двуезични фразеологични речници, че в труда на В. Вътов *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход* при повечето от 2148-те фразеологизма се посочва квалификаторът „нерегистриран“.

Каноничните книги на Светото писание са въздействали на отделните етнически общности, повлияли са тяхното мислене, вдъхновявали са изкуството и, естествено, езика им, в който проникват стилистично неутрални лексикални единици, като например *равин* и *рави*, словашки *rabín*, в преводите на Библията като обръщение към Исус и *Rabbi*; полски *rabin*; чешки *rabín* и *rabi*; *менора*³, словашки, полски, чешки *menora*; *синагога*, словашки *synagóga*, полски и чешки *synagoga*; но и голям брой думи и устойчиви словосъчетания с метафорично, преносно значение – *голгота*⁴, словашки, полски, чешки *Golgota* и *golgota*; *фарисей*⁵, словашки *farizej*, полски *faryzeusz*, чешки *farizej* и *farizeus*; *донотопен*, словашки *predpotopný*, полски *przedpotopowy*, чешки *předpotopný*⁶; *манна небесна*; словашки и чешки *manna nebeská*, полски *manna z nieba*, *manna niebieska*; *изния горчивата чаша <до дъното>*, словашки <vypít> *kalich horkosti <až do dna>*, полски <wypić> *kielich goryczy* или *gorzki kielich <až do dna>*, чешки *vypít kalich hořkosti do dna* и др.

За фразеологията Библията представлява богат изследователски източник. Фразеологичните единици с библейски произход са неотделима част от речниковия фонд на всички славянски езици. В повечето случаи те съвпадат по форма и смисъл, но между тях се откриват и разлики, които свидетелстват за самостоятелното развитие на отделните езици, както и за спецификата на техните изразни средства. Такова съвпадение с евентуал-

³ *Менора* – седемстволният свещник.

⁴ *Голгота* – 1. само ед. Лобно място, място на мъки и гибел. 2. прен. Мъка, страдание, терзание.

⁵ *Фарисей* – лицемерен човек.

⁶ Прилагателното име в цитираните езици се използва в следните значения: 1. Отнасящ се до времето преди библейския потоп на света, например словашки *predpotopné zviera*; 2. пейор. Застарял, немодерен, например български *донотопни възгледи*.

ните деривационни изменения съществува при фразеологичните единици с по-стара датировка със значение 'много стар човек'.

Според Стария Завет преклонна възраст доживяват мнозина еврейски патриарси, например Адам⁷, Сит⁸, Енос⁹, Кенан¹⁰, Яред¹¹, но нито един от тях не надхвърля легендарната продължителност на живота на праотеца Матусал. Поради тази причина във фразеологията на изследваните езици дълголетие се асоциира преди всичко с този старозаветен персонаж, който се споменава в първата от петте Мойсееви книги – Битие:

„Матусал живя сто осемдесет и седем години и роди Ламеха. А откак роди Ламеха, Матусал живя седемстотин осемдесет и две години и роди синове и дъщери. И всичките дни на Матусала станаха деветстотин шестдесет и девет години; и умря“ (Битие, 5: 25–27)¹².

В словашки този библейски текст става мотивация за възникването на фразеологизмите *starý ako Matuzalem, matuzalemský vek*; в чешки *starý jako Metuzalém (metuzalém)*; в полски <być> *stary jak Matuzalem, osiagnąć matuzalowy wiek, <mieć> matuzalowe lata*, а в горнолужишки *stary kaž Metusala, być metusalemskich (dźědowskich) lět*. В чешки (*metuzalém*) и в полски език (*matuzal, metuzalem*) собственото име Матусал преминава в категорията на съществителните нарицателни имена и също както цитираните фразеологични единици има апелативно значение 'много стар човек'.

Името Аврам на еврейски означава „велик баща“ или „моят баща е възвишен“, но впоследствие Бог променил името му на Авраам (баща на множество), като знак, че ще стане прародител на евреите. Според Библията Авраам е първият от патриарсите на еврейския народ и родоначалник на различни народи, описани в Стария Завет. Във фразеологията на западнославянските езици дълголетие се свързва с името му в словашки *starý ako Abrahám, pamätať Abraháma* и в чешки език *starý jako Abrahám, pama-*

⁷ Вж. И всичките дни на Адама колкото живя станаха деветстотин и тридесет години; и умря (Битие, 5: 5).

⁸ Вж. И всичките дни на Сита станаха деветстотин и дванадесет години; и умря (Битие, 5: 8).

⁹ Вж. И всичките дни на Еноса станаха деветстотин и пет години; и умря (Битие, 5: 11).

¹⁰ Вж. И всичките дни на Кенана станаха деветстотин и десет години; и умря (Битие, 5: 14).

¹¹ Вж. И всичките дни на Яреда станаха деветстотин шестдесет и две години; и умря (Битие, 5: 20).

¹² За изключителното дълголетие на патриарсите може да се каже само толкова, че то е посочено в най-старата част на *Петокнижието* (в еврейската традиция познато под името *Tora*), където обикновено се използва символика на числата, чието пълно значение днес е неизвестно.

tovat Abraháma (Abraháмова léta). С фигурата на старозаветния Авраам (освен в словашкия) впрочем са свързани фразеологизми със семантика 'на петдесет години съм' – полският *widzieć Abrahama*, чешкият *spatřit (vidět, uvidět) <už> Abraháma*, горнолужишкият *Abrahama widzieć (wohladać, wuhladać)*¹³, както и съществителните имена във формата *pluralia tantum* – словашкото *abrahámoviny*, полското *abrahamowiny*, чешкото *Abrahámoviny / abrahámoviny*, горнолужишкото *abrahaminy / abrahamowiny*¹⁴ със значение 'петдесети рожден ден'. Тяхното възникване е мотивирано с новозаветната притча от Евангелие от Йоан:

„Зная, че сте Авраамово потомство; но пак искате да Ме убиеете, защото за Моето учение няма място във вас... Те в отговор Му казаха: Наш баща е Авраам. Исус им каза: Ако бяхте Авраамови чада, Авраамовите дела щяхте да вършите... Нима Ти си по-голям от баща ни Авраама, който умря?... Ти на какъв се правиш? Исус отговори: Ако славя Аз Себе Си, славата Ми е нищо; Отец Ми е, Който Ме слави, за Когото вие казвате, че е ваш Бог; ... Баща ви Авраам се възхищаваше, че щеше да види Моя ден; и видя го и се зарадва. Юдеите Му рекоха: *Петдесет години още нямаш, и Авраам ли си видял?* Исус им рече: Истина, истина ви казвам, преди да се е родил Авраам, Аз съм“ (Йоан, 8: 37–58).

Името на Авраам се свързва с многобройната му челяд, пълна къща и изключително гостоприемство. С гостоприемството в дома на библейския Авраам е свързано горнолужишкото фразеологично сравнение *rohoscíwy kaž Abraham*. С факта, че е имал многобройна фамилия и в неговата къща е имало винаги много хора, е свързан и българският фразеологизъм *Аврамов дом*, който в съвременния български има две значения: 1. *шег.* Много гостоприемен, пълен с посетители дом; 2. *прен., шег.* Място (семејство, учреждение), където вечно е пълно с хора, близки и непознати, които постоянно влизат-излизат без ред. В чешки език съществува по-старата фразеологична единица *na Abraháma volat* със значение 'моля за милост'.

Известно е, че тежките, неприятни ситуации в човешкия живот обикновено се назовават евфемистично, респ. по шеговит или ироничен начин. Към тази категория се отнасят фразеологизми със значение 'умра, умирам', чийто постоянен структурен елемент е собственото име Авраам. Напри-

¹³ Фразеологичните единици *srečati (videti) Abrahama* със значение 'доживея до петдесет години' и *Abrahamova leta* 'възрастта около петдесет години' се срещат и в словенския фразеологичен фонд.

¹⁴ Цитираните лексикални единици активно се използват и днес, в текстовете на интернет търсачката *Google* обаче се отнасят само за лица от мъжки пол.

мер словашките *byť na Abrahámovej lúke, odísť k Abrahámovi morky*¹⁵ (*morčence*¹⁶, *ovce*) *pásť, už je v lone Abrahámovom*, тоест 'умрял'; чешкият *k Abrahámu (Abrahámovi) jíti*, полският *przenieść się na łono Abrahama* и горнолужишкият *być w Abrahamowym klinje*¹⁷. Словосъчетанието *лоно аврамово* е известно и в българския език. Авторът на *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет* го тълкува като остаряло със значения: 1. Отвъдното; 2. Оня свят (Влахов 1996). Това словосъчетание се отбелязва в Евангелие от Лука в сюжета за богаташа и Лазар¹⁸, като по този начин метафорично се назовава 'мястото за почивка на справедливия човек след смъртта':

„Имаше някой си богаташ, който се обличаше в мораво и висон, и всеки ден се веселеше бляскаво. Имаше и един сиромаш, на име Лазар, покрит със струпеи, когото туряха да лежи пред портата му, като желаше да се нахрани от падналото от трапезата на богаташа; и кучетата дохождаха и лижеха раните му. Умря сиромашът; и ангелите го занесоха в Авраамовото лоно. Умря и богаташът и бе погребан. И в пъкъла, като беше на мъки и повдигна очи, видя отдалеч Авраама и Лазара в неговите обятия. И той извика, казвайки: Отче Аврааме, смили се за мене, и изпрати Лазара да натопи края на пръста си във вода и да разхлади езика ми; защото съм на мъки в тоя пламък. Но Авраам рече: Синко, спомни си, че ти си получил своите блага приживе, така и Лазар злините; но сега той тук се утешава, а ти се мъчиш“ (Лука, 16: 19–25).

С цитираната новозаветна притча е свързан и горнолужишкия фразеологизъм *ležec (spać) kaž w Abrahamowym klinje*, тоест 'спя много спокойно'.

При възникването на повечето фразеологични единици библейските сюжети са били шеговито или иронично нюансирани. Към тях се отнася например по-старото словашко *s Adamom loj kopat'* и по-новото полско фразеологично словосъчетание *iść (pójść, pojechać, przejechać się) do Abrahama na piwo* със значение 'умра', чешкото *dostat se do řehole svatého Adama* със значение 'оженя се', горнолужишкото *čertowa biblija* (карти за

¹⁵ *Morka* (множествено число *morky*), пуйка.

¹⁶ *Morča* (множествено число *morčatá* и *morčence*), малкото на пуйка, тоест пуйче.

¹⁷ Еквивалент на тези единици в български е фразеологизмът *отивам (отида) при свети Петър*. Той е мотивиран с образа на апостол Петър, който според християнските (народните) източници държи символичните ключове от небесното царство.

¹⁸ В Библията се споменава за още един *Лазар*, по-точно Лазар от Витания, брат на Мария и Марта, приятел на Исус, който вследствие на тежка болест умира. Сюжета за неговото чудесно ставане от мъртвите намираме в Евангелието от Йоан (11: 39–44). Библейската история за този Лазар е била мотивация за възникването на българската фразеологична единица *извиквам Лазаря от (из) гроба* със значение 'съживявам някого'.

игра), *Nadam (Adam) je kmótr byl někomu* (за много стар човек) или полското *jak w Kanie Galilejskiej*, което обикновено се използва в ситуация, когато на масата се появят нови напитки. Най-голям брой иронично нюансирани фразеологични единици с библейски произход във фразеологията на изследваните езици е свързан с фигурата на израелския цар Соломон, респ. с неговата изключителна мъдрост, която му се приписва в Библията.

Възникването на сравнението <мъдър> като Соломон е мотивирано от много библейски текстове. В един от тях се говори следното:

„И Бог даде на Соломона твърде много мъдрост и разум, и душевен простор, като крайморския пясък. Така *Соломоновата мъдрост* надмина мъдростта на всичките източни жители и цялата египетска мъдрост; защото беше по-мъдър от всичките човеци, – от езраеца Етан, и от Емана, Халкола и Дарда, синовете на Маола; и името му се прочу между всичките околни народи. Той изрече три хиляди поговорки; а песните му бяха хиляда и пет на брой. Той говори за дърветата, от ливанския кедр дори до исоба, който никне из стената; говори още за животните, за птиците, за пълзящите и за рибите. И от всичките народи, и от всичките царе на света, които бяха чули за *мъдростта на Соломона*, дохождаха да слушат неговата мъдрост (Първа книга на царете, 4: 29–34).

Освен устойчивото сравнение <мъдър> като Соломон българската фразеология познава книжната фразеологична единица *соломоново*<то> *число* с притежателно прилагателно от собственото име Соломон, чието преносно значение изразява нумерологичната стойност на числото седем. Същата числова стойност изразява и нейният фразеологичен синоним с етнонимичен компонент *еврейско*<то> *число*. Докато българската фразеологична единица <мъдър> като Соломон запазва семантиката си 'много мъдър човек', нейният словашки еквивалент *múdru ako Šalamún* има шеговит и дори подигравателен характер и изразява неблагоприятна, иронизираща оценка за личността, за която се отнася. За различния семантичен нюанс на словашкия фразеологизъм свидетелстват не само квалификаторите (*žart., iron.*) в най-новите лексикографски трудове, но и фактът, че освен единицата *hovorit' ako Šalamún* съществуват и фразеологичните антоними *múdru ako Šalamúnove nohavice (gate, pudlo*¹⁹, *l'avé oko)* с негативна конотация в значенията 'много глупав' или 'правя се на мъдър'. Освен сравнението *mądry jak Salomon* еквиваленти с негативна конотация на собственото име Соломон (*Salomon*) са познати и във фразеологичния фонд на полския език – *mądry jak salomonowe spodnie (gacie, kozy, pantofle, pa-*

¹⁹ *Pudlo* – 1. Задник. 2. Задната част на панталоните, на която се сядат.

pusie, portki), също и *mądry jak salomonowa czapka* (вж. Спагинска-Прушак 1998: 85). В горнолужишки съществува аналогичното иронично сравнение *mudry kaž Salomonowy móť*²⁰. Негативен оценъчен оттенък имат и чешките фразеологизми *šalamounský poklůpek* и *napil se ze Šalamounovy flašky* със значение 'мисли си, че е хитър'. Чешкият фразеологизъм *sežrat (spolknout) Šalamouna*, чийто словашки етвивалент е единицата *zjest' (zožrat') všetku múdrost' sveta*, а също и словашката синтактична конструкция *myslí si, že všetku múdrost' <sveta> pojedol*, се използват за характеризиране на високомерен човек.

Повечето фразеологични единици с библейски произход и днес са запазили своята форма и същия или подобен лексикален състав. В някои случаи тяхното значение се е претърпяло частични или пълни промени дори в генетично сродни езици. Като пример можем да посочим двата словашки фразеологични варианта с библейски произход *jerichovská trúba* и *trúba Jerichova*²¹, които се използват в разговорния стил като шеговито обръщение към ограничен, респ. празно (глупаво) говорещ човек, докато българското словосъчетание *йерихонска тръба* има книжен характер и метафорично назовава 'извънредно силен, гръмък глас'. В работата си посочваме, че някои фразеологични единици с библейски произход са изгубили своя религиозен характер, тяхното значение, което първоначално е било свързано с конкретен библейски сюжет, респ. конкретна библейска фигура, е придобило по-обобщен характер, а в някои случаи те са залегнали в основата на нови, по-експресивни единици с шеговит или ироничен характер.

ЛИТЕРАТУРА:

- Библия.** София: Издателство на Св. Синод на Българската църква 1991.
- Влахов 1996:** Влахов, С. *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет. Български изказни средства от чужди собствени имена.* София: Издателство „Петър Берон“ 1996.
- Вътов 2002:** Вътов, В. *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход.* Велико Търново: Слово 2002.
- Добрикова 2008:** Dobříková, M. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií).* Bratislava: Astor Slovakia 2008.

²⁰ *Móť* – дете, донесено за кръщаване.

²¹ Йерихон е град в древна Палестина, който според Библията е завладян от евреите по чудодееен начин – чрез тръбене.

- Заоралек 2000:** Zaorálek, J. *Lidová rčení*. Praha: Academia 2000.
- Затурецки 2005:** Záturský, A. P. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran 2005.
- Ивченко, Вьолке 2004:** Ivčenko, A., Wölke, S. *Hornjoserbski frazeologiski słownik / Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch / Верхнелужицкий фразеологический словарь*. Budyšin – Bautzen: Ludowe nakładnistwo Domowina 2004.
- Кебер 1996:** Keber, J. *Lexikon imen. Izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba 1996.
- Кожара 2006:** Koziara, S. Polska frazeologia biblijna – stan i perspektywy opisu. // *LingVaria*, 2006, № 1, с. 73-80.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, К. *Фразеологичен речник на българския език. I, II*. София: Издателство на БАН 1974, 1975.
- Скорупка 1977:** Skorupka, S. *Słownik frazeologiczny języka polskiego. I, II*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1977.
- Чермак, Хронек, Махач, ред. 1983-1994:** *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Red. F. Čermák, J. Hronek, J. Machač. I. *Přirovnání*. Praha: Academia 1983; II. *Výrazy neslovesné*. Praha: Academia 1988; III. *Výrazy slovesné*. Praha: Academia 1994.
- Пециар, ред. 1959-1968:** *Slovník slovenského jazyka. I.-VI*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959-1968.
- Спагинска-Прушак 1998:** Spagińska-Pruszk, A. Frazeologizmy onomastyczne związane z Biblią i tradycją antyczną oznaczające sferę intelektu w języku polskim, rosyjskim i chorwackim. // *Riječ*, 1998, 6, № 1, с. 78-91.
- Хлебда 1996:** Хлебда, В. Библия в языке – язык в Библии. // *Frazeologia a religia*. Opole: Uniwersytet Opolski 1996, с. 142-143.

ПРЕДИЗБОРНИЯТ ЕЗИК В БЪЛГАРИЯ И ПОЛША – МЕЖДУ АГИТАЦИЯТА И МАНИПУЛАЦИЯТА

Надежда Сталянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The paper deals with the language of election posters in Bulgaria and Poland. A few types of messages for electors are defined. Key words with positive and negative connotation typical for every election campaign are listed.

Key words: political language, language manipulation

Политическата власт не се завоюва самостоятелно, разчитайки само на лични качества и професионализъм, който би пробил недвусмислено път на най-способните, отговорни и благонадеждни хора към управлението на дадена държава. Политическата демократична система изисква лидерите да спечелят ясно заявено доверие от редовите избиратели. Предизборните кампании преследват именно тази цел – печелене на гласове. В настоящото изследване насочихме вниманието си към един от най-синтезираните и концентрирани като форма, но и най-въздействащи похвати по време на предизборна агитация – предизборните плакати и билбордове. Отчитаме спецификата на подобен род послания, това, че те съчетават в себе си информация на различни равнища – образно, символно и езиково. Тук ще се съсредоточим само върху езика на тези послания, ще разгледаме начините на влияние, тоест как чрез думи се агитира, убеждава и / или манипулира.

Предизборните кампании включват изработване на агитационни материали – билбордове, плакати, флайъри, аудио и видео клипове, тоест в кампанията са впрегнати усилията на политическата реклама, политическия пиар и политическия маркетинг – термини, които в повечето изследвания или се доближават, или отчасти се припокриват.

„Политическият маркетинг по много характеристики прилича на маркетинга на стоки и услуги. Основната негова цел е дадена идея, личност или политическа платформа да бъдат подходящо позиционирани и „продадени“, а някои от задачите му са да мотивира избирателите да дадат своя глас и да съдейства за изграждането на доверие между управляващи и граждани. Провеждането на политическа кампания също изисква внима-

телно планиране, определяне на целите, реализация и анализ на резултатите. Изключително внимание се отделя на определянето на основните комуникационни канали, по които ще се разпространяват посланията, подбора на подходящите за целевата група апели и лозунгите на кампанията“ (Христов, Кутевски 2005).

„Пропагандата и политическата реклама практически не се различават по методите си на въздействие върху масовото съзнание. Въпреки това те имат различни обекти на въздействие и различна рекламирана „стока“. Пропагандата поляризира и изкривява в масовото съзнание определени политически идеи и идеали, като се старее да разшири кръга на последователите им. ... Политическата реклама подтиква последователите на определени политически идеи и идеали да гласуват на изборите за политически лидери или партии, които се явяват носители на дадените идеи и идеали.“ (М. В. Кисельов).

Приведените примери в изследването ни са от предизборните кампании в България и Полша през последните няколко години.

На първо място трябва да отбележим, че подобен род езикови послания трябва да синтезират максимална убедителна сила във възможно най-кратка форма. Най-често това е поредица от еднотипни думи (няколко съществителни или няколко глагола), като най-дългата форма е едно изречение. Изследователите смятат „дължината от 4-6 думи за оптимална от гледна точка на функциите на лозунга. Този обем дава възможност едновременно да се утвърди и отрече нещо, без при това да се губи експресивност“ (Митев 1999: 91).

Наред с кратките в количествено потношение езикови внушения, в „политическата комуникация, ... , можем да говорим за нарастващ дял на посланията с иконичен и символичен характер“ (Залеска 2008:257).

Внушенията от всякакъв характер поотделно, а още по-силно в съзнателно търсена комбинация, имат за цел привличане на гласоподаватели, печелене на избори, узаконяване на власт. „Езикът в политиката сужи за реализиране на целите и стремежите на властта, като си служи с широко разбирана агитация (*perswazja* – в българския език няма точен превод). Агитацията е оказване на реално влияние върху начина на мислене или действие на адресата, но не по пътя на пряката заповед, а по заобиколен път, чрез подчиняване на всички останали комуникативни действия на заложената цел, които адресатът би могъл да разбере и да интерпретира подходящо“.

Залеска посочва 4 главни механизма на езиковата агитация в политическото говорене:

1. Емоционализация на възприемането, тоест приписване на съставните части на изказването негативни (отнасящи с до противника) или позитивни (автопрезентация) емоции, съотнасяне към сантименти;

2. Установяване на общност в света и комуникация между адресат и адресант, което скъсява дистанцията, улеснява разбирането и приемането на изпращаното съдържание. Този ефект между другото се постига и чрез използването на разговорен език и извикване на стереотипи.

3. Използване на опростено, категорично оценностяване въз основата на несложна опозиция (напр. ние – те, добър – лош).

4. Своеволни дефиниции и оценки и представяне на проблемите по такъв начин, че адресантът остава с усещане на липса на алтернатива при избора си. (Залеска 2008:259)

Цел на настоящото изследване е да характеризираме езика на предизборните внушения, да открием тематичните групи на посланията и да обобщим механизмите на езиковата предизборна агитация. Приемаме, че в предизборните плакати и билбордове езиковите послания са предизборни лозунги.

„Лозунгът няма рационално приложение — неговата цел е да приобещава емоционално определени групи от хора и същевременно да настройва създадената група срещу политическия противник. Чрез оригиналността на лозунгите и доминиращия емоционален заряд се активизират привърженици, чието поведение подтиква към действие колебаещите се и хората с по-слаб политически ангажимент. В зависимост от целите и идеологията на конкретната партия емоционалният заряд на лозунга може да бъде различен — той може да подтиква както към конформизъм, така и към нетърпимост“ (Първанов, Джоева 2005).

Предизборните билбордове и плакати рекламират даден кандидат за политическа позиция или определена партия, много често представена чрез лицата на своите лидери. Образът на кандидата, изграден в предизборното послание, следва точно определени и предвидими модели. Те експлицират личните и професионалните му качества, безспорно функциониращи в сферата на положителната конотация, такива, като отговорност, неподкупност, професионализъм, компетентност. Основното внушение на всеки предизборен текст е, че кандидатът, който иска и се бори за нашето доверие, е добър човек, тоест честен, с чувство за отговорност, с желание да работи. В допълнение към личните му качества идват и професионалните: той / тя е доказан професионалист, експерт в своята област, който ще работи всеотдайно, за да защитава нашите интереси. „В предизборните текстове кандидатът бива хвален по много начини. Основният метод за хвалене е приписване на позитивни качества на X-а. В предизборните текстове основно се експонират прагматични черти, свързани с практическа

дейност: отговорност, лоялност, резултатност, професионализъм, компетентност, опит“ (Мадей 2009:87).

Редица кандидати във всяка предизборна кампания са „познати лица“, хора, участвали активно в политическия живот, и са разпознаваеми дори като лица от обществеността. „Кандидатите, които са били избрани от обществото на предишни избори, по време на изминалия си мандат са имали възможност да докажат, че работят честно и че са почтени. И тъй като са работили много, то имат право в авторепрезентацията си да посочват личните си заслуги. ... Срещат се обобщени изрази от типа *бях активен и ще продължа да бъда такъв*. Посланията, конструирани по такъв начин, имат за цел да убедят, че ако X бъде избран, той ще продължи да работи активно в полза на обществото“ (Мадей 2009:89). По този начин изграждането на предизборна кампания се гради на положителните впечатления, създадени и утвърдени в обществото, и добрите асоциации, кои-

то съпътстват кандидата. Посланието е следното: „вие познавате мен, работата ми и постигнатите дотук резултати. Ако искате работа в същата посока, гласувайте отново за мен“.

Този тип послание е постигнато в най-чист вид на чисто образно равнище – на предизборния плакат на Меглена Кунева. Тя е до такава степен разпознаваема, резултатите от нейната предишна дейност са толкова безспорни и не е нужно да бъдат припомняни, че избирателят не се нуждае от лозунг. Тази роля играе само нейното име.

От друга страна, в предизборното състезание се включват новите лица в политиката – тези, които за пръв път излизат на политическата (предизборната сцена) и нямат опита и фактологичния списък като отправна точка за доказване на така търсените качества като стабилност, компететност, доказани заслуги в конкретна сфера. Предизборната стратегия за изграждане на техния образ логично залага на други качества и се фокусира върху тяхната новост, „девственост“, чистота и неопетненост. Те трябва да

бъдат отграничени от негласното, но споделяно от всички мнение, че политиката е „мръсна работа, нечист бизнес“. Положителните качества, които биха привлекли избирателя на тяхна страна, са свързани с тяхната непорочност, неомърсеност от политическите игри, а същевременно с това се подчертава тяхната младост, ентузиазъм, енергия и връзка с най-младите и най-ентузиасираните от гласоподавателите. Тук трябва да подчертаем, че младостта в никакъв случай не се асоциира с лекомисленост, некомпетентност, незрялост или липса на квалификация. Напротив – новите, младите (като политически лица, не само физическа възраст) кандидати са доказани професионалисти в своята област. „Новият, младият политик е добрият, най-добрият кандидат. Той има свеж поглед върху полските проблеми и със сигурност ще работи за тяхното разрешаване. Той е изпълнен с оптимизъм, почтен, добре образован, компетентен. Той е нов, тоест, от една страна е чист, неангажиран е в политически схеми, а от друга е съвременен и модерен“ (Мадей 2009: 90).

Основната идея е, че младите кадри са високо специализиран отбор, който презарежда политиката на страната.

Друга стратегия в предизборното обръщение е показването на кандидата сред хората и сред тяхното ежедневие. Подчертава се, че кандидатът е един от тях, че живее сред хората и за хората, че техните проблеми са и негови проблеми, към които той от една страна е съпричастен, от друга страна се ангажира с обещание не само да работи за тяхното разрешаване, а и работата му да доведе до ефективен, задоволителен за обществото резултат. Анализаторите наричат този подход „близо до народа“. „При използването на тази техника комуникаторите се опитват да убедят аудиторията, че те и техните идеи са „близко до масите“. Това е характерен подход в комуникацията на рекламистите и политиците. В българската политическа практика обикновено се прилага в случаите, когато партиите, представляващи определени интереси, издигат лозунги, които касаят проблеми от ежедневието“ (Александър Христов, Боян Кутевски 2005).

Популярен начин за водене на предизборна война е избирането на враг. Разчита се на заклеяване на опонентите, на внушение, че евенту-

алното им избиране ще доведе до пагубни последици за всеки поотделно и за държавата като цяло.

Много типични за политическото говорене като цяло и в частност за предизборния език е функциониращият в езика набор от т.нар. лозунгови или ключови думи – думи, които се срещат в изказвания на всички политици, независимо от това на кой политически спектър принадлежат, чуваме ги от устата на крайно десни до крайно леви, по повод на природни бедствия, социални катаклизми или национални празници. Особено концентрирани са те в предизборните лозунги. Според терминологията на Писарек „това са лозунгови думи или фрази, които благодарение на своята денотативна и конотативна натовареност, а най-вече емотивна натовареност, много пасват за транспаренти и слогани ... Тези думи изразяват или позитивни неща (*миранда*), или негативни (*кондемнанда*) (Писарек 2002:7).

Често в предизборните лозунги намират място отрицателни явления от живота, които най-често виждаме реализирани в лексемите *корупция*, *престъпност*, *бедност*. Тези явления се осъзнават като основни пречки към постигане на социално и лично благоденствие, като основни проблеми на обществото, с които досегашното управление или не е било в състояние, или не е проявило воля да се справи. Като единствен изход пред държавата се налага незабавната пълна промяна, изкореняването на проблема и достигане до социална справедливост. С тези обещания се ангажира предлаганият кандидат, като неговата личност или партия гарантира успешния резултат.

В предизборните обръщения по-често се срещат обаче ключови лексеми с изцяло положителни асоциации – *родина, България, дом, семейство*.

Както българските, така и в полските предизборни лозунги името на родината – България / Полша, се среща почти навсякъде. „Полша не е само име на държавата. Освен това тя означава и най-голямата народна общност, към която принадлежи всеки поляк, която представлява ценност сама по себе си.“ (Мадей 2009) Даденият кандидат ясно експлицира своя патриотизъм и поставянето на интересите на родината и на общността на първо място. Родината (България или Полша) е представена като най-висша ценност, която е най-важна, тя трябва да се защитава, но и тя има огромен потенциал, за разкриването на който ще помогне само конкретният кандидат или партия:

Приведените примери илюстрират само част от тенденциите, използвани от политическата реклама в предизборна обстановка. Те показват, че на езиково равнище политическите лозунги разчитат на едни и същи асоциации и механизмите за влияние са припокриват.

ЛИТЕРАТУРА:

Димитров 2009: Димитров Ст. Политическата рекламна визия – илюстрация на агитационните стратегии на партиите. Лаборатория за медиен мониторинг, Микро-анализи, 2009 г, <http://www.fmd.bg/?p=3802>

Залеска 2008: Zaleska Z. Perswazja w języku polityki. // *Dialogi polityczne* № 9, 2008, s. 255-265.

Кисельов М. Киселёв М. В. Психологические аспекты пропаганды. Реферат. // <http://psyfactor.org/propaganda6.htm>

- Митев 1999:** Митев П.-Е. Лозунги и пропагандни фрази. // *Избори '94. Идеологически, социално-психологически и социолингвистични аспекти*. Ред. Петър-Емил Митев. София, 1999, с. 87-117.
- Мадей 2009:** Madej J. Sposoby wartościowania w języku polityki (na przykładzie tekstów parlamentarnej kampanii wyborczej 2005 roku) // *Język – styl – gatunek*. Katowice 2009, s. 86-99
- Мошолек-Клошинска 2002:** Mosiołek-Kłosińska K. Z Polską na sztandarze. O posługiwaniu się słowem Polska w autoprezentacjach partii politycznych (na podstawie deklaracji ideowych polskich partii politycznych). // *Język narzędziem myślenia i działania*. Warszawa 2002.
- Писарек 2002:** Pisarek W. *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*. Kraków 2002.
- Първанов, Джоева 2005:** Първанов К., Т. Джоева. Фабрика за лозунги. // *Тема*, 2005.
- Христов, Кутевски 2005:** Христов А., Б. Кутевски. Кръщение в демокрация: политическите лозунги на българския преход. // http://liternet.bg/publish13/b_kutevski/kryshtenie.htm

ЗА КОМБИНАЦИЯТА ОТ ГЛАГОЛНА ФОРМА И JUŻ В ПОЛСКИЯ ЕЗИК И ПРЕВОДНИТЕ ѝ ЕКВИВАЛЕНТИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Лилия Кънчева-Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

In this paper, we have made an attempt at analyzing the way of interaction between the grammatical means expressing plusquamperfect/ past tense in the Polish language and the adverbial specification „już“. Special attention has been paid to the functional semantic equivalents of the combining of these forms in the Polish language. The conclusions are based on materials from Bulgarian fiction and their Polish translations and contrariwise, done by different translators.

Key words: plusquamperfect, adverbial specification „już“, functional semantic equivalents

В тази статия се обръща внимание на комбинацията от глаголна форма в минало време/плюсквамперфект и *już* („вече“ на български език) в полския език. Тъй като, както се оказва в процеса на работа, тази комбинация предполага по-особено внимание с оглед на преводните ѝ еквиваленти в българския език и като цяло на единното значение, което носи в полския език в определени случаи, тук ще се съсредоточим само върху един от възможните аспекти на появата ѝ. Особено внимание ще отделим първо на случаите, в които *już* се съчетава с плюсквамперфектни форми (нататък Пл), и после на преводните еквиваленти на комбинацията от *już* и минало време в полския език.

Най-общо значението на лексемата *już* в полските речници се определя като: „1. Частица, показваща, че нещо е започнало, настъпило е по-рано, отколкото е било очаквано (и продължава до този момент); 2. Частица, показваща, че нещо е близо до реализацията си, до това да се изпълни; 3. Частица с експресивно-усилващ характер, използвана като знак за нетърпение“ (НРПЕ 2002: 296 – 297). Подобно е тълкуването и в друг речник: „1. Израз, който подчертава, че нещо е резултат от изминалото време, че нещо се случва по-рано от очакваното, изпълнява очакваното или е близко до изпълнението му; 2. Израз с експресивен характер, изразяващ граница във времето, момента, от който настъпва промяна в ситуацията, като се

започва от този момент, от това място; 3. Израз с експресивно-усилващ характер, изразяващ нетърпение, избързване“ (РПЕ 2004)¹. Като цяло и двете тълкувания могат да се определят като недостатъчно задоволителни, тъй като обхващат ограничена част от семантичните възможности на тази лексема, но това не е обект на изследването ни. Това, което ни интересува тук в интерпретацията на *już*, е думата „резултат“. За целите на работата ще въведем понятието *модификатор* като „наименование на структурните елементи на функционално-семантичното поле“ (вж. Куцаров 1978). Така според принадлежността си към ядрото или периферията на функционално-семантичното поле модификаторите биват ядрени (най-често морфемни) и периферийни (другите, най-често, неморфологични езикови средства). По този начин едно значение може да бъде изразено само от ядрени модификатори, само от периферийни модификатори или чрез комбинация от ядрени и периферийни модификатори (за функционално-семантичните полета вж. Бондарко 1983). Приемаме *już* като модификатор, който функционира в периферията на категорията *результативност* (за повече подробности вж. Кънчева 2006, Кънчева 2008). В този контекст уместно би било към тълкуването на *już* да се добави и значението, определено от М. Коритковска (базирано на изследвания на авторката) като сигнализиране на *предходност*, която се съпътства допълнително от *результативност* (вж. Коритковска 1998: 223). На резултативния „оттеньк“ на *już* обръща внимание и Бл. Лингорска (Лингорска 1977: 159). Като цяло в полското езикознание не е обръщано достатъчно внимание на резултативната функция на *już*. Дори А. Банковски, който посвещава не една студия на значението и употребите на тази лексема, не споменава за тази възможност; той характеризира основната функция на *już* (в комбинация със *skazujemy*) като ускорение („*przyspieszenie*“) на процеса, а следователно и на промяната (вж. напр. Банковски 1971).

Форми на плусквамперфект (Пл) в съчетание с *już*. Плусквамперфектът има факултативна употреба в съвременния полски език, като служи предимно за архаизация на текста. Още през 19. век граматиките обръщат внимание на факта, че това време се употребява само в ограничени случаи, а някои дори не го споменават в работите си. Основното значение, което му се приписва, е да означава действие, минало преди друго минало действие, а секундарното му значение се определя като ‘отдавна минало действие’ (вж. Ковалска 1976). Много често формите на Пл се съпътстват от лексикални модификатори, като напр.: *już, jeszcze, nigdy, niedawno,*

¹ Що се отнася до мястото на лексемата *już* сред частите на речта в полския език, тук няма да вземаме отношение по въпроса – някои полски изследователи я определят като *наречие* (вж. напр. Ковалска 1976 и др.), други – като *частица* (вж. напр. Гроховски 1986; НРПЕ 2002 и др.).

właśnie, od dawna, swego czasu и други, от които най-типичният е *już*. Има автори, които смятат, че когато главното изречение започва с *już* и става въпрос за минало действие, то трябва да се употреби форма на Пл, а не минало време (напр. Мучковски 1836/1825: 225). И други изследователи споменават за обвързаността на Пл с *już* (Лазовски 1848, Маурер 1960), характерна за 19. век. Честата съчетаемост на лексикалния модификатор *już* и Пл се забелязва дори и в по-късен етап при автори, за чийто стил е характерна употребата на Пл. В повечето случаи при превода на български език този модификатор се предава. Напр.:

Oto teatr zawalił się nagle, ale wówczas, gdy ludzie już byli wyszli // Театърът се срути изведнъж, но тогава, когато хората вече бяха излезли (HS – QV; XC – KB); *Słońce, że się już było przetoczyło nad lasy // А слънцето бе вече преминало над горите (...)* (WR – CH; BP – C); *Awaczewicz powiesił na powrót płaszcz Elżbiety, który już zdjął był z wieszadła, uśmiechnął się z porozumiewawczym grymasem i mówiąc (...)* // *Авачевич окачи отново палтото на Елжбета, което бе вече свалил от закачалката, усмихна се заговорнически, каза (...)* (ZN – G; ЗН – Г).

Понякога с такъв тип превод в българския език е възможно да се получи хиперхарактеризация на явлението, тъй като в семантиката на българския плусквамперфект е заложено значението ‘резултативност’, докато за полския плусквамперфект не може да бъде доказана с категоричност тази характеристика. В някои случаи обаче преводачите разчитат излишеството на средства (*już* – *вече*), влизащи в единен семантичен комплекс с полската глаголна форма (Пл), и не ги предават в българския превод. Напр.:

Teraz dopiero spostrzegła, że miał przed sobą rozłożoną gazetę, otwartą jednak na tej samej stronie, którą czytał już był pilnie z samego rana, gdy tu zaszła ostatnim razem // Едва сега тя забеляза, че той беше разтворил пред себе си вестник, но на същата оная страница, която бе чел внимателно още сутринта, когато влезе тук последния път (JA – PD; ЯА – ПД).

Форми на минало време в съчетание с *już*. В началото на 20. век *вече* се забелязва все по-голямо освобождаване от зависимостта на *już* от Пл и граматичите започват да обръщат внимание на факта, че Пл напълно се замества от минало време при глаголи от свършен вид в комбинация с някои наречия, означаващи предходност на действието, напр.: *już, nagle, wtem, ledwie, właśnie, tylko co* (вж. Щайн, Завилински 1920). Все по-честата употреба на такива наречия редом с Пл показва, че самата форма на Пл *вече* не е била достатъчна за изразяването на относителната хронология на събитията и, евентуално, на резултата от едното действие спрямо другото, а щом тази функция се е поела от лексикални елементи, то формата е изгубила основание за съществуването си, станала е излишна и езикът естествено я е редуцирал и премахнал. Езикът е премахнал по естествен път излишната

форма, но значението, което е заложено в нея, продължава да се изразява. Така при ексцерпирането на материал от българската художествена литература, сравнен с преводите на полски език, се оказа, че съществува една голяма група примери, в които формите на Пл в българския език се предават на полски с форми за минало време в съчетание с резултативния модификатор *już*. Това може да се обясни с обстоятелството, че относителността, заложена в значението на българския Пл, може да се отрази по различни начини – чрез вида на глагола (свършен или несвършен), съюзи и други средства, докато резултативността се изразява предимно с помощта на лексикални модификатори, и то най-вече на модификатора *już* (който, от своя страна, може да си взаимодейства с относителните модификатори):

Когато слязоха в града, вечерният здрач се беше съгъстил // Gdy wrócili do miasta, zmierzcz już zapadł (ДД – Т; DD – Т); *Момичето стоеше нерешително. И все пак след десетина минути те бяха поели по булеварда // Dziewczyna milczała niezdecydowanie. A jednak w dziesięć minut później wszyscy czworo podązali już bulwarem* (ПВ – НБК; PW – NBK); *Слънцето бе слязло още по-ниско и Пенко едвам усещаше топлата му милувка по голото си мокро тяло // Gdy wyszedł, słońce chyliło się już za horyzont, ale czuł jeszcze jego ciepło na swych nagich ramionach* (ДТ – ХМ; DT – MCh); *Дъждът бе престанал и всички слязоха от колата // Przestało już padać, więc wysiedli z wozu* (ДД – ОД; DD – S); *Слънцето се беше скрilo, но денят в планината не си отиваше // Słońce już się skryło, ale dzień jeszcze się w górach nie kończył* (АД – ВР; AD – CzW); *Нощта беше паднала хубаво, когато Соколов и Огнянов се упътиха към поп Ставревата къща // Noc już zapadła, gdy Sokolow i Ognianow udali się do popa Stawriego* (ИБ – ПИ; IW – PJ) и много други.

В тези случаи имаме основание да смятаме, че лексикалният модификатор *już* влиза в единен семантичен комплекс с глагола и не може да бъде разглеждан отделно от него. Подобни наблюдения прави и Бл. Лингорска (вж. Лингорска 1977: 159).

Прави впечатление, че *już* не извява категорична обвързаност с определен вид на глагола – има предпочитания към свършения вид, но както се вижда и в примерите, възможно е съчетаването му и с несвършени глаголи.

Нерядко обаче се забелязва склонността на модификатора *już*, комбинирайки се с формите за минало време, да се съчетава и с друго наречие, допълващо семантиката на единния комплекс, за предаване на значението на българския Пл. В нашия ексцерпиран материал открихме като най-фреквентни два типа комбинации – в първия случай в българския оригинал имаме *отдавна*, а в полския превод – *już od dawna*, *już dawno*, *już dawno temu*, т.е. с добавен резултативен модификатор *już*, отсъстващ в българския текст, а във втория случай комбинацията *przedtem już*. Напр.:

Нима не би продал душата си, за да изплува над тая сган?... Той отдавна беше решил да я продаде, но липсваше добър купувач и това го оттечаваше // *Sprzedać postanowił ją już dawno, ale przygnębiało go to, że nie było dobrego kupca* (ДД – Т; DD – Т); Сашо отдавна бе забелязал, че само тук, под косматия хълбок на Витоша, небето има такъв хубав порцеланов отблясък // *Saszo dawno już zauważył, że tylko tutaj, u podnóżu kędzierzawego grzbietu Witoszy niebo miewa taki ładny porcelanowy odbłask* (ПВ – НБК; PW – NBK); Беше доста късно, стъмнило се бе отдавна, усецаше се и по тишината, която бе обгърнала целия манастир // *Musiało już być późno, zmrok zapadł przeciw już dość dawno temu, mówiła o tym zresztą i cisza zaległa nad całym monasterem* (ДТ – ХМ; DT – MCh); Бях работила с нея, но за пръв път я видях в такова състояние // *Pracowałam z nią już przedtem, ale po raz pierwszy widziałam ją w takim stanie* (АК – О; АК – М); Беше убил и мечката, която идваше в пещерата да лекува ревматизма си // *Już przedtem ubił niedźwiedzia, który przychodził do pieczary leczyć ból w kościach* (ЕС – ЛС; ES – LK).

Ако трябва да се очертаят семантично случаите, в които българският Пл се предава на полски с форми на минало време и *już*, то прави впечатление, че това се случва особено често, когато трябва да се изразят природни картини или атмосферния явления, наблюдавани като готов резултат, в статичност. На тези въпроси вече сме обръщали внимание (вж. Кънчева 2005).

Възможностите на семантичния комплекс от форми на минало време и модификатор *już* не могат да бъдат изчерпани в рамките на една статия, затова тук обърнахме внимание на един от възможните аспекти на комбинацията. Интересно е да се направи съпоставка като функционално-семантично съответствие и на кои други български глаголни форми може да се явява това съчетание. При такава съпоставка би могло да се стигне и до по-задълбочени изводи относно цялостното значение на този единен (според нас) семантичен комплекс.

ЛИТЕРАТУРА:

- Банковски 1971:** А. Wańkowski. Jeszcze i już. // *Język polski*, LI 1, 1971, s. 21 – 30.
- Бондарко 1983:** А. В. Бондарко. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград, 1983.
- Гроховски 1986:** М. Grochowski. *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksyko-grafia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986
- Ковалска 1976:** А. Kowalska. Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na – ł w języku polskim // *Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 123. Katowice, 1976.

- Коритковска 1998:** M. Korytkowska. Uprzedniość, rezultatywność a zdania czasowe w języku bułgarskim i polskim. // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 34. SOW, Warszawa, 1998, 205 – 224.
- Куцаров 1978:** Ив. Куцаров. Функционално-семантични полета на категорията преизказност в славянските езици. // *Славянска филология*, т. 15. София, 1978, 391- 341.
- Кънчева 2005:** Л. Кънчева. За ролята на периферните средства при предаването на българския плусквамперфект на полски език. // *Z małą ojczyzną w sercu*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Zdancewiczowi (25 – 26 maja, 2004, Obrzycko). Poznań, 2005, 269 – 276.
- Кънчева 2006:** Л. Кънчева. За българския плусквамперфект и функционалните му съответствия на полски език. // *Scientific Researches of the Union of Scientists – Plovdiv*. Series B. Natural Sciences and the Humanities, Vol. VI. Balkan Conference of Young Scientists (16 – 18 June 2005, Plovdiv). Plovdiv, 2006, 25-31.
- Кънчева 2008:** Л. Кънчева. За ролята на лексикалните модификатори като периферийни средства при предаването на българския плусквамперфект на полски и руски език. // *Славистика III*. В чест на XIV Международен славистичен конгрес – Охрид 2008. Пловдив, 2008, 113 – 125.
- Лазовски 1848:** D. Łazowski. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków, 1848.
- Лингорска 1977:** Бл. Лингорска. Функционално-семантични съответствия на българския плусквамперфект в полски език. // *Закономерности на развитието на славянските езици*. София, 1977, 149 – 167.
- Маурер 1960:** J. Maurer. Das Plusquamperfrctum im Polnischen // *Slavische Beitrage*, Bd.1. München, 1960.
- Мучковски 1836/1825:** Józef Muczkowski. *Gramatyka języka polskiego*. Poznań, 1825; Kraków, 1836 (второ издание).
- НРПЕ 2002** (Нов речник на полския език): *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa, 2002.
- РПЕ 2004** (Речник на полския език): *Słownik języka polskiego*. Warszawa, PWN, 2004 (електронно издание).
- Щайн, Завилински 1920:** I. Stein, R. Zawiliński. *Gramatyka języka polskiego*. Wilno, 1920 (второ издание).

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- HS – QV; XC – KB** – H. Sienkiewicz. Quo vadis. Warszawa, 1949 // X. Сенкевич. Quo vadis. София, 1980 (Превели от полски А. Ганчева-Зографова, К. Куев и Л. Андрейчин).
- JA – PD; YA – PD** – J. Andrzejewski. Popiół i diament. Kraków, 2004 // Й. Анджейевски. Пепел и диамант. София, 1975 (Превел от полски Димитър Икономов)
- WR – CH; VP – C** – W. Reymont. Chłopi. Kraków, 2002 // В. Реймонт. Селяни. София, 1979 (Превел от полски Христо Вакарелски)

- ZN – G; ЗН – Г** – Z. Nałkowska. Granica. Warszawa, 1994 // З. Налковска. Граница. София, 1981 (Превел от полски Методи Методиев)
- АД – ВР; АД – CzW** – Антон Дончев. Време разделно. София, 1997 // A. Donczew. Czas wyboru. Warszawa, 1967 (przeł. Halina Kalita)
- АК – О; АК – М** – Ал. Карасимеонов. Избрани произведения. Главният свидетел. Толкова очаквани приятелства. Обич. София, 1980 // A. Karasimeonow. Miłość. Warszawa, 1972 (przeł. Hanna Karpińska)
- ДД – ОД; DD – S** – Д. Димов. Осъдени души. София, 1977 // D. Dimow. Skazańcy. Warszawa, 1974 (przeł. Teresa Dąbek-Wirgowa)
- ДД – Т; DD – T** – Д. Димов. Тютюн. София, 1988 // D. Dimow. Tytoń. Warszawa, 1975 (przeł. Helena Burchowska)
- ДТ – ХМ; DT – MCh** – Д. Талев. Хилендарският монах. София, 1985 // D. Talew. Mnich z Chilendaru. Katowice, 1975 (przeł. Krystyna Migdalska)
- ЕС – ЛС; ES – LK** – Е. Станев. Събрани съчинения в седем тома. Том шести. (Легенда за Сибин, преславския княз). София, 1982 // E. Stanew. Legenda o księciu presławskim Sybinie. Tichik i Nazariusz. Łazarz i Jezus. Warszawa, 1983 (przełożyła Teresa Dąbek-Wirgowa)
- ИВ – ПИ; IW – PJ** – Ив. Вазов. Съчинения в четири тома. Т. 3. Под игото. София, 1970 // I. Wazow. Pod jarzmem. Warszawa, 1973 (przeł. Zofia Wolnik)
- ПВ – НБК; PW – NBK** – П. Вежинов. Нощем с белите коне. Пловдив, 1981 // P. Weżinow. Nocą z białymi końmi. Warszawa, 1977 (przeł. T. Dąbek-Wirgowa i Ignacy Krzemień)

УМАЛИТЕЛНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ НАРИЦАТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК (ФОРМАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ПАРАЛЕЛИ)

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The main problem, discussed in the following paper, is the place and role of nominal diminutives in Bulgarian and Polish language. There is a short formal and functional description of this lexical phenomenon in the above-mentioned languages. The main conclusions are based on the results occurring in the bilingual dictionary, on the Internet, and in the common language.

Key words: word formation, diminutives, lexical nomination, noun phrase, literal and figurative meaning.

Настоящият доклад представлява опит за съпоставително изследване, целящо да анализира богатите на личностна оценка деминутивни съществителни нарицателни имена. Обект на наблюдение е формалната и семантичната им роля в българския и полския език. Направената съпоставка е продиктувана от желанието за разчитане на етнопсихологическите кодове, мотивирали употребата на тези езикови елементи.

Ако потърсим мястото на деминутивите в българския и полския език, става ясно, че те са модификационни деривати, чието допълнително значение може да бъде малък размер, количество, степен, сингулативност или субективна оценка. Освен това в езикознанието се твърди, че те се характеризират с вторичност както в семантично, така и в словообразователно отношение (Зидарова 2005: 602).

Деминутивни съществителни нарицателни имена и в българския, и в полския се образуват от статичен набор прости и сложни словообразователни форманти (суфикси), които се прибавят към субстантивни основи. Най-продуктивните суфикси, използвани в българския език, са: **-ец, -ка, -ица, -ичка, -чица, -це, -енце, -е, -че**. Някои от тях променят рода на произвеждащата основа, като включват деривата в парадигмата на средния род, други – не. За полския език подобен преход не е характерен. По-често използваните суфикси там са: **-ек, -ик, -ка, -uszka, -iczka, -ко, -uszko, -е**.

При някои от суфиксите могат да се прокарат функционални и формални паралели. При деривация на деминутиви от основи от мъжки род се забелязва междуезикова симетрия при суфиксите *-ец* (БЕ) и *-ek//-yk* (ПЕ). При женски род симетрично функционират суфиксите *-ка* (БЕ) и *-ka* (ПЕ), *-ичка* (БЕ) и *-i(y)czka* (ПЕ), както и *-инка* (БЕ) и *-i(y)nka* (ПЕ). Сходни деминутивни суфикси за среден род са *-е* (БЕ) и *-e* (ПЕ).

Формално и функционално общ умалителен суфикс -ка// -ka

- Прибавя се към основата на дума от женски род след отделяне на родовата морфема. Срв.: *буза*→*бузка*, *чаша*→*чашка*; *skorupa*→*skorupka*, *gwiazda*→*gwiazdka*
- Настъпват редовните алтернации [*k:č*] *аптека*→*аптечка*; *reka*→*raczka*; [*g:ž*] *книга*→*книжка*; *noga*→*nóżka*; [*ch:š*] *дреха*→*дрешка*; *tucha*→*muszka*.
- Към този суфикс се прибавят други умалителни суфикси, с помощта на които се образуват деминутиви от II-ра степен. Срв.: *кутия*→*кутийка*→*кутийчица*; *łampa*→*łampka*→*łampczka*

Формално и функционално общ умалителен суфикс -ичка // -yczka

- Добавя се към основата на съществителни имена от женски род след отделяне на родовата морфема. Срв.: *кърпа*→*кърпичка*; *siostra*→*siostrzyczka*
- Винаги образува деминутиви от първа степен от съществителни имена от женски род, завършващи на *-ица// -ica*, както и от някои отделни думи. Срв.: *захарница*→*захарничка*, *бръснарница*→*бръснарничка*; *sukiernica*→*sukierniczka*, *kamienica*→*kamieniczka*.

Формално и функционално общ умалителен суфикс -инка// -i(y)nka

- Като самостоятелен суфикс може да участва в деривацията на съществителни имена, назоваващи единичен елемент от дадена маса. В този случай налице е сингулативно значение, напр.: *снежинка* (*сняг*); *śnieżynka* (*śnieg*).
- Когато *-ка// -ka* се прибави към основа, завършваща на *-ина// -ina*, след отделяне на родовата морфема се получава деминутивната формация *-инка// -inka*. Срв.: *машина*→*машинка*; *перушина*→*перушинка*; *baranina*→*baraninka*; *choina*→*choinka*.

Функционално общи умалителни суфикси -е // -e

- Наследник е на праславянското **-e* – характерно окончание за съществителни имена, назоваващи малки и млади същества.
- Прибавя се към основи от всички родове, дериватите винаги са от среден род. Ако има родова морфема, тя отпада. Срв.: *мома*→*моме*, *ключ*→*ключе*; *kaczka*→*kacze*, *kot*→*kocię*.

- В основата настъпват редовните палатализации на веларите, както и характерни вокални и консонантни алтернации, напр.: *чepгa*→*чepдъже*, *птица*→*птиче*, *вълк*→*вълче*; *indyk*→*indycze*, *wilk*→*wilcze*, *tygrys*→*tygrysie*, *chart*→*charcie*.

Функционално общи умалителни суфикси -ец и -ек// -ик(-ук)

- Това са основните суфикси, с които се образуват деминутиви от основи от мъжки род.
- Суфиксът участва във формирането на деминутиви от втора степен, както е напр. за българския език суфиксът -чец, а за полския суфиксите -eczek, -uszek, -alek.

Всички останали суфикси в двата езика имат различен формален състав и се използват при специфични условия, описани подробно от Гжегорчикова, Крея, Радева, Кръстев (вж. Библиография).

Проблематичен за езикознанието остава семантичният заряд на деминутивите. Ако вземем за опорна точка отношението между формалната им репрезентация и спецификите в значението, можем да обособим четири групи. В първата група можем да поставим същинските деминутиви, във втората – деминутивите за експресивна оценка. Към трета и четвърта група ще отнесем съответно историческите и лексикализираните деминутиви.

За реализирането на същинска деминутивност е необходимо денотатът да има реална форма и възможност за обемна вариативност, в производната дума да има суфикс, чрез който да е изразена умалеността, в езика да има друга дума, с която деминутивът да образува опозиционна двойка на принципа $X \rightarrow Xa$, където a е константата „малък размер“ (чашка, масичка). Деминутиви за експресивна оценка могат да се образуват от всички семантични класове на съществителни имена (човече, млекце). Умалителни форми с експресивно значение се образуват и от всички останали изменяеми части на речта, а от неизменяемите – от наречията (бързичко). Историческите деминутиви са думи, които в хода на езиковия развой са изгубили умалителното си значение, но са запазили умалителния си суфикс. Те не се мотивират чрез неумалителни думи, защото самите се приемат за такива (капка). Лексикализираните деминутиви се проявяват в езика чрез вторична номинация. Те могат да бъдат еднозначни и многозначни. Многозначните деминутиви пазят прякото си умалително значение, но имат и ново – преносно. Однозначните са загубили умалителността си и имат само ново значение. Новите значения се свързват с произвеждащата дума най-често чрез метафоричен пренос (чукче, крушка). В изследваните езици са налице деминутиви от четирите групи.

Интересно е да проследим начина, по който деминутивите фигурират в рамките на синтагми, състоящи се от съществително име и поясняващо прилагателно. В рамките на синтагмата съществителното име много често

изисква формите на прилагателното име да се семантично сходни. Явлението е характерно както за българския, така и за полския език. Бихме могли да го наречем деминутивна редувантност – срв.: *мъничко носленце, миличко детенце, мъничко моливче; malutki nosek, mileńkie dzieciątko, malutki ołówczek*.

По-често обаче се срещат синтагми с неумалително прилагателно име, напр.: *мила душица, удобна масичка, судена лимонадка, судена водича; sympatyczny hotelik, zimna kawka, małe podwóreczko* и др. под.

За двата езика са характерни и синтагми с умалителни прилагателни имена и неумалителни съществителни. Срв. напр.: *остричък нож, нисичък човек, дебеличък слой; malutki nos, bielutka koszula* и др.

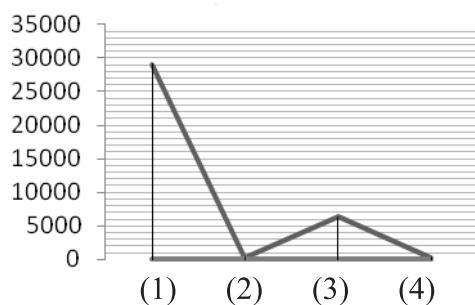
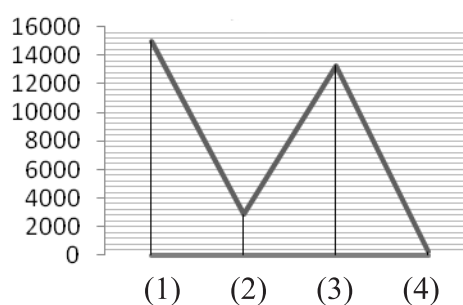
За изразяване на чиста физическа умаленост без никаква експресия се използват и синтагми с неумалителни и съществители, и прилагателни имена – срв.: *тънък лед, малка кърна, дребен боб, ситен дъжд; mała chusta, czysta koszula, słaby deszcz* и др.

Според Н. Енчева в ежедневната реч последният тип словосъчетания са по-редки, защото семата „малък размер“ се свързва винаги със субективна оценка, която е налице в разговорно-битовата сфера на езика (Енчева 1988: 12-17).

За да проверим честотата на употреба на различните типове синтагми, направихме стандартно търсене в *Google*¹. В следната таблица сме поместили приблизителни резултати за разглежданите от нас езици.

NP→A, N (1)	NP→A(dem), N(dem) (2)	NP→A, N(dem) (3)	NP→A(dem), N (4)
<i>мило дете</i> 29 100 резултата 80 %	<i>миличко детенце</i> 318 резултата 0.88 %	<i>мило детенце</i> 6300 резултата 17.48 %	<i>миличко дете</i> 311 резултата 0.86 %
<i>миле dziecko</i> 3 280 резултата 85 %	<i>milutkie dzieciątko</i> 9 резултата 0.8 %	<i>миле dzieciątko</i> 245 резултата 7 %	<i>milutkie dziecko</i> 326 резултата 8 %
<i>малък нос</i> 2 670 резултата 64 %	<i>мъничко носле</i> 220 резултата 4.5 %	<i>малко носле</i> 1 310 резултата 31%	<i>мъничък нос</i> 5 резултата 0.5 %
<i>mały nos</i> 15 000 резултата 47.77 %	<i>malutki nosek</i> 2860 резултата 9.10 %	<i>mały nosek</i> 13 300 резултата 42.36 %	<i>malutki nos</i> 235 резултата 0.74 %

¹ Търсенето е извършено по синтагми в глобалната мрежа, за фиксиране на фразите са използвани кавички. Удобството при този вид търсене е, че чрез него се регистрират елементи, намиращи се и в сферата на разговорна реч, реализирана в мрежата във форумите и блоговете.

Графична репрезентация на синтагмите, съставени от лексемите *мил* и *дете*Графична репрезентация на синтагмите, съставени от лексемите *mały* и *nos*

От таблиците и диаграмите става ясно, че и в двата езика с най-голяма честота са неутралните синтагми, в които не се съдържа умалителен маркер. Следващи по употреба и в двата езика са синтагмите, съставени от неутрално прилагателно име и деминутивно съществително нарицателно. И в българския, и в полския език най-рядко се регистрират синтагми, състоящи се от деминутивно прилагателно име и неутрално съществително. Асиметрия се проявява при синтагми, съставени от умалително съществително и съгласувано по сема „размер“ прилагателно име. Оказва се, че носителите на полския език много често използват двойната маркираност, което е белег за важното място на деминутивността в полския език.

Според Б. Крея в съвременния етап от развитието на полския език обаче се прави опит за ограничаване употребата на деминутиви. За да докаже твърдението си, той дава за пример деривационни двойки от типа *szpila*←*szpilka*, *flacha*←*flaszka*, *ogór*←*ogórek*, в които стилистично неутрален е вторият елемент. Въпреки че за първия е характерно аугментативно значение, Крея твърди, че то не се осъзнава от носителите на езика. За да се ограничи употребата на умалителни имена в полски, нередко се премахват и суфикси, които съвпадат формално с умалителните наставки. Това се забелязва при названия на професии за жени, образувани със суфикс *-ka* от основи на съществителни имена от мъжки род (Крея 1986) – срв.: *biologiczka*→*biologica*, *pedagogiczka*→*pedagogica*². Тази специфика на полския език обаче трябва да се разглежда като жаргонна. В общонационалния език, обслужващ всички социални сфери, е налице широка употреба на деминутиви.

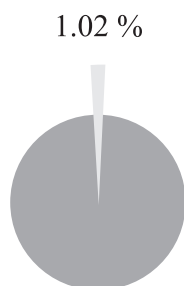
За изследователските цели на настоящия доклад е направен преглед на представянето на деминутивните съществителни имена в двутомните българо-полски и съответно полско-български речници (Речник 1987, Речник 1988). Те са подходящи за подобен тип проучване, защото включват приблизително еднакъв брой думи и са издадени в две поредни години (1987 и 1988), което означава, че са фиксирани състоянието на българския

² Примерите са на Крея (вж. Крея 1986).

и полския език в един и същи отрязък от време. За да се изведат статистическите данни, са ексцерпирани всички съществителни нарицателни имена, определени от авторите на речниците като деминутиви.

От средно 40 000 думи в полско-българския речник открихме около 410 деминутивни съществителни нарицателни имена, което представлява 1.02 %. Българо-полският речник се състои от около 50 000 думи, сред които откриваме едва 212 деминутива³. В процентно съотношение това представлява по-малко от 0.42 % (вж. следващите диаграми).

Графична репрезентация
на съотношението на деминутивните
съществителни имена към всички лексеми
в полско-българския речник

Графична репрезентация
на съотношението на деминутивните
съществителни имена към всички лексеми
в българо-полския речник

Въпреки ограниченото съдържание на деминутиви в двата речника, налице е сериозна асиметрия. В полско-българския речник са поместени 2.48 пъти повече деминутиви.

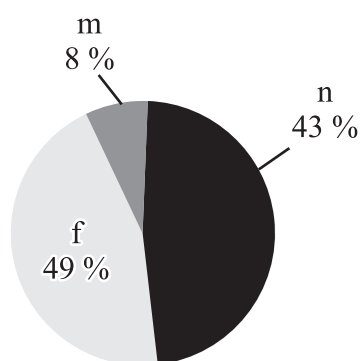
Ексцерпираните деминутиви представихме статистически и от гледна точка на разпределението на трите рода на съществителните имена. От факта, че полските суфикси не променят рода на основата, може да се заключи, че в езика липсва изострена чувствителност към качествата на естествения, а оттам и на граматическия род. Това означава, че за носителите на полския език умиление и позитивно оценъчно отношение може да предизвика не само представата за женски или среден род (както е в българския език). От ексцерпираните умалителни съществителни от двата речника групирахме по родов признак имената, с които се назовават лица, защото при тях е налице съвпадение между естествения и граматичния род. За определящ приехме рода на деминутива. Оказва се, че в полския език деминутивите от мъжки род, назоваващи лица, представляват почти половината от броя на всички деминутиви (42%). В българския език на деминутиви от мъжки род, назоваващи лица, се падат едва 8 %. Докато в полския водещи в процентно съотношение са деминутивите от мъжки род,

³ Извадката е приложена в края на доклада.

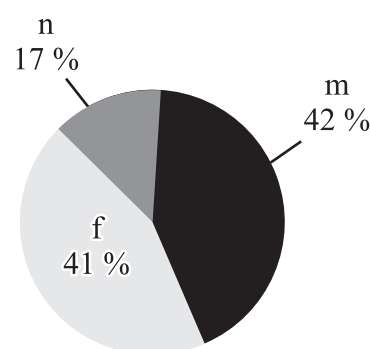
в българския това място е отредено на деминутивите от женски род (49 %). В българския се откриват и около 43 % умалителни съществителни от среден род, в полския деминутивите от среден род са едва 17 %.

На границата между формалния и семантичния анализ на умалителните съществителни имена ще представим и наблюденията си върху начините на превод на различни деминутиви в двата речника. Най-голямата част от деминутивите са представени с точен превод. (бълг. деминутив → пол. деминутив; пол. деминутив → бълг. деминутив). Срв. напр.: *дъщеричка* – *córeczka*; *клонче* – *gałązka* (БЕ→ПЕ); *baryłeczka* – *буренце*; *deszczulka* – *дъсчица* (ПЕ→БЕ).

Графична репрезентация на съотношението между деминутивите от трите рода в българския език

Графична репрезентация на съотношението между деминутивите от трите рода в полския език

Част от деминутивите са обяснени чрез синтагма, съдържаща произвеждащото съществително име и прилагателното *малък*. Срв.: *жабка* – *mała żaba* (БЕ→ПЕ); *jabluszek* – *малка ябълка*; *kawiarenka* – *малко кафене* (ПЕ→БЕ).

Друг вариант за превод на изходен деминутив е отпратка към съответната неумалителна дума в конкретния език, напр.: *ежско* – *dem. v. еж*; *кафениче* – *dem. v. кафеник* (БЕ→ПЕ); *klaczek* – *dem. v. klak*; *listewka* – *dem. v. listwa* (ПЕ→БЕ).

Колебливото отношение на авторите на речниците към деминутивите показва, че статутът на умалителността като явление (деривационно или релационно?) не е осъзнат напълно. В някои случаи въпросните лексеми се превеждат буквално (напр. *ангелче* – *aniołek*, *kukuleczka* – *кукувичка* и др.), в други обаче (предимно в полско-българския речник) се предпочита неумалителен съответник, независимо че в целевия език (т.е. в българския) съществува аналогичен деминутив. Не можем да се съгласим например с това, че думи като *dziewuszka* или *dzwonek* трябва да се превеждат единствено като *момиче* и *звънец*, тъй като в българския език не само съществуват, но и се използват активно лексемите *момиченце* и *звънче*. Раз-

бира се, въпросното транслационно несъответствие (наред с редица подобни примери) може да се разглежда като прагматично мотивирано предвид по-ниската фреквентност на деминутивността в българския език. Предпочитайки като преводен еквивалент на полска умалителна дума немалителен български аналог (въпреки наличието на паралелен деминутив), авторите на речника като че ли са се опитали да „предпазят“ преводачите от „капаните“ на буквалния превод, при който българският текстов вариант не би звучал добре поради преекспониране на умалителността. За жалост тази идея е прокарана непоследователно, без да се отчитат каквито и да е статистически показатели, свързани с употребите на деминутивите в речта, което нерядко създава впечатление за случаен преводачески избор.

Както стана ясно от наблюденията и коментарите към речниците, носителите на полския език много по-често прибегват до употреба на деминутиви по време на общуването. След лични авторови наблюдения на актуалната говорна среда в Полша беше забелязано, че дори темата на разговор да не изисква употреба на деминутиви, говорещите лица активно ги впитат в изказванията си. Тук би могъл да се постави въпросът дали по време на разговор в прекомерно употребените умалителни форми се влага личностна оценка, или те са започнали да се превръщат в една изчистена от същинската си семантика синонимна разновидност на основните думи. Дали носителите на полския език ги схващат като емоционално маркирани средства, или ги използват по навик? Базирайки се на ексцерпираниите деминутиви от българо-полския и полско-българския речник (вж. Речник 1987, Речник 1988), стигнахме до извода, че във втория словник са представени около два пъти повече деминутиви в сравнение с първия. Смятаме, че активното им включване в един двуезичен речник не е единствено за да улесни дейността на преводачите. Това е сигурен белег, че носителите на полския език по-често предпочитат да включват в речта си думи, маркирани като умалителни.

Чрез извършената ексцерпция от двата речника доказахме и още нещо. Стана ясно, че докато в българския език представата за мъжки род е почти несъвместима с деминутивността, а субективното отношение се изразява най-често към думи от женски и среден род, в полския език личните имена от мъжки род подлежат на удряване, при това в по-голяма степен от останалите два рода. Ако поставим знак за еквивалентност между граматичния и естествения род, в този факт бихме могли да разчетем отношението на народа към половете. Дали това не означава, че носителите на българския език са по-чувствителни и по-сентиментално настроени към жената и детето? В дълбоко патриархалния български бит би било нормално точно тези членове на семейството да се считат за по-слаби и беззащитни, за нуждаещи се от най-много любов и грижи. И обратно – мъж-

кото да се свързва с представата за сила и за мощ, които са несъвместими с умалителността.

В хода на анализа върху ексцерпирани примери бяха регистрирани и любопитни паралели между двата езика при образуването на лексикализирани деминутиви. Носителите и на българския, и на полския език са склонни да метафоризират по сходен начин действителността. Ето и примери: глава→главичка чесън // *głowa*→*główka czosnku*; жила→жилка в листо // *żyła*→*żyłka liścia*; чехъл→чехълче (zool.) // *pantofel*→*pantofelek* (zool.).

Интересен паралел може да се прокара и между множеството наименования на растения и животни в българския и полския език. В повечето случаи те могат да се разглеждат като исторически или като лексикализирани деминутиви. Общото трябва да се търси в отношението към назовавания обект с умалително име. Метафоричната връзка много често не е ясна, но деминутивността се схваща като присъща – срв.: *groszek* – *секирче* (bot.), *biedronka* – *калинка* (zool), *kukułka* – *кукувица* (zool).

Това показва изразената чувствителност на славяните (в частност на българите и поляците) към заобикалящия ги свят, финото им отношение към малкото, красивото, беззащитното.

Ако за Ото Йесперсен английският език е езикът на порасналите хора, защото в него няма почти нищо детинско или женско и с това си качество стои най-високо между останалите езици (Йесперсен 1905), за нас българският и полският са езиците на чувствителните хора, защото те са способни само чрез една дума да споделят със света емоционалното си отношение – умиление, гальовност, ирония. образуването и употребата на деминутиви за славяните биха могли да се разглеждат като средство за езикова икономия, тъй като сложната семантична и формална структура на умалителните деривати предоставя възможността значението да се представи компресирано и контрахирано чрез еднословен езиков знак (Балтова 2001: 16).

Не можем да приемем тезата на Йесперсен за съвършенството на английския език, защото сме свидетели на емоциите на духа, отразени в славянските езици. Словообразователното богатство трябва да се разглежда най-вече като една уникална черта на всеки език, чрез която се разкрива езиковата картина на света. А присъствието на големия брой деминутиви в славянските езици трябва да се мисли само като отражение на психичната концепция за света, валидна за носителите на тези езици, на тяхната способност да виждат и да „чувстват“ обектите от действителността и да умеят гласно да материализират емоциите си.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1944:** Андрейчин Л. *Основна българска граматика*. София 1944.
- Балтова 2001:** Балтова Ю. Словообразуване и текст. // *Списание на БАН*, 2, 2001, 13–16.
- Вархол 1982:** Warchoł S. Charakterystyka ekspresywów z -ik w języku polskim w porównaniu ze słowackim. // *Język Polski*, № 1–5, 1982, s. 12-21.
- Васева 2006:** Васева Ив. *Умалителност, експресивност, емоционалност*. София 2006.
- Вашакова 1993:** Waszakowa K. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatacznymi*. Warszawa 1993, ISBN: 83-230-0734-9.
- Гжегорчикова 1974:** Grzegorzczkova R. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1974.
- Гжегорчикова 1979:** R. Grzegorzczkova J. Puzynina. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*. Warszawa, 1979.
- Гжегорчикова 1998:** Grzegorzczkova R. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa 1998.
- Грабиас 1975:** Grabias S. Derywacja a ekspresja. // *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Księga referatów konferencji poświęconej składni i metodologii badań języka mówionego (Lublin, X. 1975), Wrocław 1978, s. 89–102.
- Енциклопедия 1978:** *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław 1978.
- Енчева 1988:** Енчева, Н. Към морфологичната характеристика на българските умалителни съществителни // *Език и литература*, № 6, 1988, с. 12–17.
- Зидарова 1998:** Зидарова В. *Очерк по българска лексикология*. Пловдив 1998.
- Зидарова 2004:** Зидарова В. Деминутиви и лексикална номинация // *Международна българистика*. Т. 2. София 2004, с. 114–122.
- Зидарова 2005:** Зидарова В. Лексикализация на деминутиви в съвременния български книжовен език // *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн. В. Радева. София 2005, с. 601–609.
- Йесперсен 1905:** Jespersen O. *Growth and structure of the English Language*. Leipzig 1905 // <http://www.archive.org/stream/growthstructure00jесприч/page/n3/mode/10.08.2010>
- Крея 1986:** Kreja B. Zagadnienia struktury funkcyjnej i formalnej niektórych derywatów na -ka. // *Prace Komisji Językoznawstwa*, 53, 1986, ISBN: 83-04-01920-5.
- Крея 1996:** Kreja B. *Studia z Polskiego słowotwórstwa*. Gdańsk 1996. ISBN: 83-7017-669-2.
- Крея 1999:** Kreja B. *Słowotwórstwo Polskie na tle słowiańskim*. Gdańsk 1999.
- Кръстев 1976:** Кръстев Б. *Умалителността в българския език*. София 1976.
- Радева 1987:** Радева В. *Българското словообразуване*. София 1987.
- Радева 1991:** Радева В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София 1991.
- Рилски 1835:** Рилски Н. *Болгарска граматика*. Фототипно издание. София 1984.

Русева 2007: Русев И. Наблюдения върху употребата на диминутиви в българския и английския език. // *Сборник с доклади от Международната конференция на младите учени*, проведена на 14 – 16 юни 2007 г. Пловдив, 2007.

Речници

Интернет базиран речник: *Słownik języka polskiego* // <http://www.sjp.pl/sownik/lp.phtml> (25.09.2010).

Речник 1987: *Podręczny słownik bułgarsko-polski*. Т. I, II. Warszawa//София, 1987.

Речник 1988: *Podręczny słownik polsko-bułgarski*. Т. I, II. Warszawa//София, 1987.

Речник 2004: *Wielki słownik PWN-Oxford* (Komputerowy). 2004.

Речник 2006: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Т. I, II, III, IV. Warszawa, 2006.

ГЛОСИ И ИНТЕРПОЛАЦИИ В СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ЮРИДИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

Ани Кемалова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

This article treats additions (glosses and interpolations) to the texts of three written juridical monuments. The analysis is concentrated over their semantic and structural characterization. With regard to the semantic realization, four separate groups can be identified. From the point of view of formality, repeating structural models are analysed. In conclusion, we ascertain the significant role of text additions for the examination of the actuality of words and phrases which take place in juridical texts on the ground of the literary tradition.

Key words: Textology, diachronic linguistics, gloss, interpolation, corporate legal monuments

Често в средновековните писмени паметници се откриват кратки бележки, които са неорганични спрямо първообраза на текста, към който са прикрепени – това са т.н. глоси и интерполации.

По смисъла на диахронната текстология между *глоса* и *интерполация* има разлика, макар понякога да се използват като синоними. Според руския текстолог Лихачов интерполацията е вметка (допълнение) в текста на произведението, която се е сраснала с него графически и по същество. Интерполацията може да е направена от самия преписвач, но и да представлява преписана и преосмислена като част от основния текст глоса от автора (преписвача) на антиграфа (Лихачов 1983: 88). И глосите, и интерполациите имат за цел да пояснят някаква част от текста или да го осъвременят. Основната разлика в този случай е в графическата отделеност на глосите (написани са в полето) и интегрираност на интерполациите. Случва се обаче маргинални бележки, които нямат отношение към текста и не носят информация за създаването му (Иванова 1998), или просто изразяват емоционални реакции на читател или преписвач, предизвикани от същия този текст, да се внесат механично и несъзнателно от следващи преписвачи. Същинските интерполации (осмислени и съзнателно вмъкнати) имат една доста често срещана отлика – обикновено се въвеждат от специални повтарящи се думи или фрази.

Тематичната и жанрова специфика се оказва от голямо значение за честотата, с която се откриват същинските интерполации в един текст. Например в преписите на Светото писание, Псалтира и други рядко ще се открият нарочни намеси на книжовниците, поради съзнанието за неприкосновеност на сакралния текст. Има обаче такива текстове, чието съдържание „търпи“, дори понякога „изисква“ (според средновековните книжовници) определени пояснения. В най-голяма степен това се отнася за практически приложимите юридически средновековни сборници, съдържащи светски и църковни правила.

В случая вниманието е насочено върху три правни паметника – Първият писан славянски закон – *Законъ съдныи людѣмъ* – обширна редакция по Пушкински препис от XIV век (по изданието на Тихомиров; нататък ЗСЛ); *Мѣрило праведное* – сборник с юридическо съдържание – руска редакция, препис също от XIV век (фототипно издание под редакцията на Тихомиров; нататък Мерило) и сборникът *Сѣдаць* – по Софийски препис (нататък Судац), ръкопис XVII век, който се съхранява в ръкописната сбирка на НБ „Кирил и Методи“ под номер 293 (63).¹

Според характера на разяснението, което се внася чрез интерполацията, ясно се отличават няколко групи:

1. Иновационни замени на архаизми (най-често лексикални) или въвеждане на общонародни популярни думи, вместо такива, които преписвачът е възприемал като елитарно-книжовни.

Ѓи: *Сѣдь и законъ потавлени, колико заль дѣтнини можетъ дете лишити имениа ѿчина, захотешее рещи съгрешеніа, (Судац, 38^r/12-13) заль / съгрешеніа*
Таковы вбичаи иматъ стаа вѣсточнаа мати църквамъ църковъ наша
каѳоличаскаа Красити и зидати вчилища | рекше школе високе же и лепе – (Судац пг:)

пд:¹ *Егда има брань быти сїи речь войска (Судац)*

:ѣд: *В соужнихъ Кои сѣжань сїи речь ровь избегнетъ изъ ровьства (Судац)*

От правилата на Григорий Нулски (Мерило 109 v) – *Стотатъство рекше црквѣнаа красти.*

¹ При работата си с текста на ЗСЛ и Судац съм използвала и други достъпни преписи за различията (САН 1975, САН 1997, Тихомиров – ЗСЛ). Мерило праведно не ми е известно в други преписи.

2. Преводи на чужди думи, които не са влезли в широка употреба в приемащия език:

Наслова на Закона на император Юстиниан – *Отъ различнѣхъ титель рѣкше* граниі (Мерило 130 v). Освен в заглавието, думата **титул** никъде повече не е използвана и навсякъде в текста на Мерило праведно се заменя със славянската граниі.

3. Пояснения на неясни юридически термини или постановки от правната стилистика на номоканона:

на^т ри чести то именіе да разделит' се, е́дина чѣсть сїи речь трѣтїа да памень творит' се (Судац, 37^т/6-7) е́дина чѣсть / трѣтїа

Ѡ иже нарѣнаго, рѣкше цѣриника (Судац, 36^v/11-12)

:ла̃: Аще събор'ны вѣчїа за дългъ събор'ни продѣть вещь дължника, сїи рѣь | за комвнь, тогда нитко не можетъ Ѡкзпити ни искати (Судац)

:ѡв: Таемьнищни, сїирѣ копиличщни Ѡрокъ сїирѣ копиличщни (Судац)

О̃ Иже неприлично взето сїи речь квлено | или что отъ вкраденаго и поле се изънахеть, то да се възметь, а цена кзпивьшомъ да не възвратит' се (Судац)

:кд: Аще съ поса̀ници да се съде прѣ своимъ съдїомъ, сїиречь прѣ своими гоподари (Судац)

:ла̃: Митрополити ї епкпи да се по митѣ не по̀тавлѣю, ако ли се нахеть кой люво по митѣ ставлѣ да изъвьгѣт' се ѡба Ѡ сана сїиречь Ѡ престола. и кой е по̀тавлень, и т'ко га е по̀тавїю: (Судац)

Правило 11 от Картагенския събор — Прозвнтеръ аще бѣдетъ кѣпомъ своимъ Ѡлчченъ. [...]. нъ расколѣ творѣи гордасѣ. стѣна бгѣви принесеть. рѣкше начнеть слѣжити. да бѣдетъ проклатъ. (Мерило 101 v)

Тълкования на правило 76 от Картагенския събор – *Спсѣнзи бѣ повелѣ. бїа̃ домѣ не творити домѣ купленагѣ. рѣкше* ни купити ни продати. сегѣрѣ̃ не по̀бають. внѣтръ сѣенагѣ притѣвѣра црѣкѣнагѣ. корчемница съставляти. рѣкше

вина продавати ни брашна прѣлагати на проданье. ни иногѡ никѡегѡ же купленьа творити. (Мерило 107 v)

Части от Прохирона – не обрътають ина движима вещь. рекше ино нѣкою имѣниѣ. (Мерило 133 v)

Както се вижда, а и съвсем очаквано от тематиката на разглежданите паметници, това е най-многобройната група.

4. Адаптиране (конвертиране) на парични единици, с цел актуализация на глоби:

На 165^v/4 от Судац е написано **А** се (вер. сега) ѡ црѣе. Започва летопис на сръбските владетели като се начева с крал Неман и се стига до окончателното падане на Сърбия под турска власт. След това са изброени турските султани до 1649 г. Поставена е орнаментирана права линия по цялата ширина на страницата, с която е отделен следният текст: **Въ** то време перперъ дръжаль ѣсть, **ѡ** аспри:. В лявото поле на същата страница (204^v) има приписка със същото съдържание, но от друга ръка: това времи **А** [веше] – (САН 1997: 408) перперъ **12** аспри. Тези две бележки в Судац са от типа глоси – имат маргинално позициониране (макар едната да е в празна част на основната страница) и не са вмъкнати в основен текст – нито директно, нито чрез въвеждащи средства. Същият тип пояснение – адаптиране на парични единици, откриваме в Мерило праведно като интерполация:

Закон за съдене на людете– дасть двѣци за срамъ литрѣ злата. сирѣчь .ѡв. (72) пѣназъ. (Мерило 128)

По ЗСЛ, Пушкински препис, същото правило – тази интерполация липсва: **О** двѣци – дасть двѣци за соромъ златиц .ѡв.

Трябва да се отбележи, че във всяка една от изброените групи примерите показват субективното отношение на книжовника към текста, който създава. По негова преценка са внесени пояснения за трудно разбираема (или съвсем неразбираема) – пак според него – за читателя информация. Понякога личи едно излишно повторение на синоними, което би могло да се изтълкува и като известна високомерност и желание за демонстрация на познания. Съвсем не стоят така нещата, когато преписвачът не е разбирал значението на някоя дума, но е смятал, че трябва да се промени, защото и другите не биха я разбрали. Такъв пример има в Судац, където на ръкописа ясно се вижда, че първоначално изписана думата **Меропхомъ**, после е била съзнателно преправяна от същата ръка – около първото **о** са изтеглени

две удължения, за да се получи буквата **я**. После успоредните части на **п** са продължени над нивото на хоризонталната свързваща, за да се получи **н**, а **х** е зацапана с мастило. След тези корекции думата се чете като *мерьяномь*. В Судац повече не се срещат нито думата *меропси*, нито думата *мирянни*, така че трудно може да се направи по-точен извод върху тази графична реализация и нейния семантичен пълнеж. Най-вероятно става дума за първоначално точно пренасяне на думата от антиграфа (във всички други преписи на сборника стои думата **меропси**), но поради нейното неразбиране преписвачът на Соф я е „поправил“ на нещо познато.²

От **формално гледище** разгледаните примери за интерполации в правните текстове показват следното:

1. Въвеждащите думи или фрази имат устойчив модел — *рекше, захотеще рещи, сїи речь*. Във всеки един от илюстрираните случаи средството за въвеждане на интерполация (дума или словосъчетание) притежава елемент с корен **рек-**. Третият пример се е настанил трайно в съвременния български език, като илюстрира един словообразователен процес с диахронна обоснованост – срастване на показателно местоимение + съществително име / наречие: „**сиреч** нареч. „Казано по друг начин, с други думи; тоест.“ (СТРБЕ). От графичното представяне в разглежданите паметници трудно може да се направи извод за степента на срасналост на двете.

2. Поясняващата част не винаги следва непосредствено поясняваната – макар и рядко, тя може да се появи чак след завършване на цялостно изречение или дори абзац: *Ѣи: Съдь и законъ потавлени, колико заль дѣтїни можеть дете лишити имениа ѿчина, захотеще рещи съгрешенїа, (Судац, 38^r/12-13) заль / съгрешенїа; :л̃а: Аще съборны вїчїа за дългъ съборни продатъ вещь дължника, сїи речь | за комзнь, тогда нитко не можеть ѿкъспити ни искати (Судац)*

3. Не е задължително поясняващата и поясняваната част да съвпадат по брой на елементите, нито пък по синтактични или лексико-граматични параметри — *вїа домѹ не творити домѹ купленгѹ. рекше ни купити ни продати;*

4. Единственият случай на графична отлика на интерполираната част се наблюдава при Наслова на Закона на император Юстиниан – *Отъ различных титель рекше грани (Мерило 130 v)* – пояснението е разположено на основния ред, но е изписано с видимо по-малък размер на буквите.

² По-подробно за лексикално-семантичната реализация на тези думи в **Кемалова 2010: 145**

Като цяло може да се заключи, че чрез изследване на интерполативните текстове в писмените паметници може да се добие ценна информация за жизнеността на думи или синтактични конструкции, които по силата на книжовната преписваческа традиция присъстват в преписи от различно време. Освен това проследяването на интерполациите и глосите в старите юридическите паметници от текстологическо, формално и съдържателно гледище би осветлило допълнително и техния (на тези паметници) правно-исторически анализ. В подкрепа на това разбиране идват най-вече бележки като глосата от Судац за адаптация на паричната единица, защото дават възможност да се предположи, че правилата, включени в този паметник на южнославянското право, са имали своето поне частично практическо приложение в едно време, в което славяните на Балканския полуостров са били лишени от държавна самостоятелност.

ЛИТЕРАТУРА:

- Иванова 1998:** Иванова, Д. Бележката като маргинален текст в средновековната българска книжнина. // *Преславска книжовна школа*, Т. 3, 1998, 218-232.
- Кемалова 2010:** Кемалова, А. *Сборникът Судац (Софийски препис, XVII век) в светлината на лексикално-текстологическите проблеми на южнославянските правни паметници*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2010.
- Лихачов 1983:** Лихачев, Д. *Текстология*. Москва, 1983.
- САН 1975:** *Законик Цара Стефана Душана*. Къ 1. Београд: Српска академија наука и уметности, 1975
- САН 1997:** *Законик Цара Стефана Душана*. Къ III. Београд: Српска академија наука и уметности, 1997
- СТРБЕ:** *Съвременен тълковен речник на българския език*. Велико Търново, 1995

Източници за ексерпция:

- Закон судный людем**, пространной и сводной редакции. Ред. М. Н. Тихомиров, Москва, 1961
- Законик Цара Стефана Душана**. Къ I. Београд: Српска академија наука и уметности, 1975
- Законик Цара Стефана Душана**. Къ III. Београд: Српска академија наука и уметности, 1997
- Мерило праведное** по рукописи XIV века. Фототипно издание. Под редакцията и с встъпителна статия на М. Н. Тихомиров, М., 1961
- Сздаць, Софийски препис**, ръкопис XVII век; от ръкописната сбирка на НБ „Кирил и Методи“ под номер 293 (63)

ЗА ХЪРВАТСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ДЕРИВАТИ ОТ СЪКРАТЕНИ КОМПОЗИТИ

Иван Чобанов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

A wide-spread manner used for reducing complex personal names, is dropping off one of the nuclear morpheme and retaining the other with the observance of the morpheme limit. Roots obtained with the help of that model define as hypocoristical. They are used in the process of the formation of new names and a greatpart of these new names serve as official ones. Formants -А, -О, -Е, -КО are characterized as highly prolific.

Key words: hypocoristics, reduction

Композицията е особено разпространен начин на образуване на лични имена в славянските езици. От гледна точка на строежа сложните имена се състоят от два корена, най-често именни или глаголни, всеки от които представлява самостоятелна дума. Повечето езиковеди, работили върху проблемите на славянската антропонимия, са единодушни, че нейна основа представляват „сложните имена, които най-вероятно са и най-старата категория“ (Милевски 1969: 198; срв. също: Ташицки 1926; Свобода 1964). Тенденцията да се съкращават звуковите комплекси на личните имена е много стара, разпространена и позната във всички индоевропейски езици, като в най-голяма степен се отнася за сложните имена. Неслучайно процесът на съкращаване на дългите имена се отнася към категорията на ономастичните универсалии (Суперанская 1969: 121).

В хърватските сложни имена се срещат голям брой лексикални елементи, повтарящи се в различни комбинации. В сравнение с останалите славянски езици в българската, сръбската и хърватската антропонимична система има най-много сложни лични имена, част от които се срещат и до ден-днешен.

В настоящето изследване своите наблюдения осъществяваме върху съкратените хипокористични форми от хърватските мъжки сложни лични имена, чиито корени представляват затворена сричка и са ексцерпирани от „Rječnik osobnih imena“ на Мате Шимундич (Шимундич 1988).

Хипокористичният корен, равен на затворена сричка, се получава по пътя на съкращаване на една от ядрените морфемни на двусъставните имена със спазване на морфемната граница.

Корените, получени посредством съкращаването на единия компонент на сложното мъжки лично име и послужили за образуването на нови лични имена, са следните:

А) От композити, морфемната структура на които е съставена от славянски корен + славянски корен: **BAJ** – (< Bajislav); **BEL** – (< Belimir, Belomir, Belislav, Beloslav); **BJEL** – (< Bjelimir, Bjelomir, Bjelislav, Bjeloslav); **BER** – (< Berigoj, Berimir, Berisav, Berislav, Berivoj); **BIL** – (< Bilimir, Bilomir, Bilislav, Biloslav); **BLAG** – (< Blagodar, Blagoljub, Blagomir, Blagoslav, Blagotvor); **BLAŽ** – (< Blažimir); **BOG** – (< Bogdan, Bogimir, Bogomir, Bogislav, Bogoboj, Bogodar, Bogoljub, Bogomil, Bogorad, Bogosav, Bogoslav, Bogovid, Bogovoj, Bogumil, Bogumir); **BOJ** – (< Bogoboj, Bojimir, Bojomir, Bojisav, Bojosav, Bojislav, Bojoslav); **BOL** – (< Boleslav); **BOLJ** – (< Boljemir, Boljeslav); **BOR** – (< Boribor, Borimir, Borisav, Borislav, Borivoj, Borivoje, Branibor, Bratibor, Dalibor, Gradibor, Milibor, Milobor, Miobor, Ratibor, Ratobor, Stribor, Svebor, Svetibor, Velibor, Zlatibor); **BOŽ** – (< Božidar, Božimir, Božislav, Boživoj); **BRAJ** – (< Brajislav; Brajo < Bratislav, Bratimir); **BRAN** – (< Branibor, Branimir, Branislav, Branivoj, Dragobran, Ljubobran, Srbobran); **BRAT** – (< Bratibor, Bratimil, Bratimir, Bratisav, Bratislav, Brativoj, Brativoje, Bratoljub, Bratomil, Bratomir, Bratosav, Bratoslav, Dragobrat, Vukobrat); **BRZ** – (< Brzimir); **BUB** – (< Bubimir); **BUD** – (< Budimil, Budimir, Budislav, Budislav, Budivoj, Budmil, Budmir); **BUL** – (< Bulimir; Bula < Budimil, Budimir, Budislav, Budivoj); **BUN** – (< Bunislav); **CRN** – (< Crnislav, Crnoslav); **CVET** – (< Cvetimir, Cvetislav, Cvetomir, Cvetoslav, Cvetozar); **CVIT** – (< Cvitimir, Cvitislav, Cvitomir, Cvitoslav); **CVJET** – (< Cvjetimir, Cvjetislav, Cvjetomir, Cvjetoslav); **ČAS** – (< Dobročas); **ČAST** – (< Častimir, Častislav); **ČED** – (< Čedodrag, Čedomil, Čedomilj, Čedomir, Čedoslav); **ČEST** – (< Čestimir); **DAB** – (< Dabiživ); **DAJ** – (< Dajmir); **DAL** – (< Dalibor, Dalimil); **DAN** – (< Bogdan, Danislav); **DAR** – (< Blagodar, Bogodar, Božidar, Darislav, Darivoj, Darivoje, Darosav, Daroslav, Krasnodar, Milidar, Milodar, Miodar, Mirodar, Nebodar, Slavodar, Svedar, Živodar); **DES** – (< Desimir, Desislav, Desivoj); **DIK** – (< Dikomir, Dikosav, Dikoslav); **DJED** – (< Djedoslav); **DOBR** – (< Dobrimir, Dobromir, Dobrisav, Dobrislav, Dobrivoj, Dobrivoje, Dobročas, Dobrorad, Dobrosav, Dobroslav, Dobrovit, Dobrovoy, Dobrovoje); **DOM** – (< Domagoj, Domamir, Domaslav, Domogoj, Domoljub, Domoslav); **DRAG** – (< Čedodrag, Dragimir, Dragislav, Dragivoj, Dragivoje, Dragmil, Dragobran, Dragobrat, Dragoljub, Dragomil, Dragomir, Dragorad, Dragosav, Dragoslav, Dragovit, Milidrag, Milodrag, Miodrag,

Svedrag, Vojdrag, Vojdrag, Vukdrag, Vukodrag, Živodrag); **DRAŽ** – (< *Dražislav*); **DREN** – (< *Drenislav*); **DRŽ** – (< *Držimir, Držislav*); **DUŠ-** (< *Duševlad, Dušovlad, Dušimir*); **GLED** – (< *Milogled*); **GOD** – (< *Godimir, Godislav, Godomir, Gododslav*); **GOJ** – (< *Berigoj, Domagoj, Domogoj, Gojimir, Gojmir, Gojisav, Gojislav, Mirogaj*); **GON** – (< *Gonimir*); **GOR** – (< *Goremil, Gorimir, Gorislav, Goroljub, Svetogor*); **GORAN** – (< *Listogoran*); **GORD** – (< *Gordislav*); **GOST** – (< *Gostimir, Gostislav, Radgost, Radigost, Radogost*); **GRAD** – (< *Gradibor, Gradimir, Gradomir, Gradisav, Gradislav, Gradoslav, Gradivoj, Gradivoje*); **GRAN** – (< *Granislav*); **GROZD** – (< *Grozdimir, Grozdomir, Grozdislav, Grozdoljub, Grozdoslav*); **HOD** – (< *Hodimir, Hodislav, Hodivoj*); **HOT** – (< *Hotimir, Hotislav*); **HRABR** – (< *Hrabrimir, Hrabrislav, Hrabromir, Hrabroslav*); **HRAN** – (< *Hranimir, Hranisav, Hranislav, Hranivoj, Hranivoje*); **HRAST** – (< *Hrastimir, Hrastomir*); **HRV** – (< *Hrvoslav*); **HVAL** – (< *Hvalimir, Hvalislav*); **IN** – (< *Inosav, Inoslav* < *Ninosav, Ninoslav*); **IST** – (< *Istislav*); **JAR** – (< *Jarmilo, Jaromir, Jarosav, Jaroslav*); **JEK-** (< *Jekoslav*); **JER** – (< *Jerimir, Jerislav, Jerivoj, Jeromir, Jeroslav, Jerovoj*); **JEZD** – (< *Ježdimir*); **JUG** – (< *Jugomir, Jugoslav*); **KAZ** – (< *Kazimir*); **KAŽ** – (< *Kažimir*); **KLON** – (< *Klonimir*); **KRAJ** – (< *Krajimir, Krajislav*); **KRAN** – (< *Kranisav, Kranislav*); **KRAS** – (< *Krasimir*); **KRASN** – (< *Krasnodar, Krasnomir*); **KREN** – (< *Krenislav*); **KREŠ** – (< *Krešimir*); **KRS** – (< *Krsivoj*); **LAD** – (< *Ladimir* < *V-ladimir, Ladislav* < *V-ladislav*); **LAST** – (< *Lastimir* < *V-lastimir*); **LAV** – (< *Lavomil, Lavoslav*); **LEP** – (< *Lepomir, Leposav*); **LIK** – (< *Svetolik*); **LIST** – (< *Listogoran*); **LJEP** – (< *Ljepomir, Ljeposav, Ljeposlav*); **LJUB** – (< *Blagoljub, Bogoljub, Bratoljub, Domoljub, Dragoljub, Goroljub, Grozdoljub, Ljubimir, Ljubomir, Ljubisav, Ljubosav, Ljubislav, Ljuboslav, Ljubivoj, Ljubovoje, Ljubobran, Ljubomil, Ljuborad, Miloljub, Mioljub, Miroljub, Mladoljub, Pravdoljub, Pravoľjub, Prvoljub, Radoljub, Ratoljub, Rodoljub, Sladoljub, Slavoljub, Srboljub, Srebroljub, Svetoljub, Veroljub, Vjeroljub, Zdravoljub, Zlatoljub, Živoljub*); **LJUD** – (< *Ljudevit*); **LJUT** – (< *Ljutimir, Ljutomir, Ljutoslav, Ljutovid*); **MAL** – (< *Malimir, Malomir*); **MAN** – (< *Manislav*); **MAR** – (< *Marislav*); **MIL** – (< *Bogomil, Bogumil, Budimil, Budmil, Čedomil, Dalimil, Dragmil, Dragomil, Goremil, Jarmilo, Lavomil, Ljubomil, Milibor, Milobor, Milodan, Milidar, Milodar, Milidrag, Milodrag, Milogled, Milimir, Milomir, Miloljub, Miomil, Milorad, Milotjeh, Milovid, Milovuk, Pačemil, Pravomil, Radimil, Radmile, Radmilo, Ratimil, Ratomil, Rodomil, Slavomil, Srbomil, Sretomil, Stojimil, Stremil, Svemil, Svetomil, Tihomil, Tijomil, Tikomil, Vekomil, Vitomil, Vjekomil, Vlastimil, Vojmil, Vojmil, Vojnomil, Vukomil, Zlatimil, Zlatomil*); **MILJ** – (< *Čedomilj, Miomilj, Tomilj*); **MILOST** – (< *Milostislav*); **MIR** – (< *Belimir, Belomir, Berimir, Bjelimir, Bjelomir, Bilimir, Bilomir, Blagomir, Blažimir, Bogimir, Bogomir, Bogumir, Bojimir, Bojomir,*

Boljemir, Borimir, Božimir, Branimir, Brzimir, Bubimir, Budimir, Budmir, Cvetimir, Cvetomir, Cvitimir, Cvitomir, Cvjetimir, Cvjetomir, Častimir, Čedomir, Čestimir, Dajmir, Damir, Desimir, Dikomir, Dobrimir, Dobromir, Domamir, Dragimir, Dragomir, Držimir, Dušimir, Godimir, Godomir, Gojimir, Gojmir, Gonimir, Gorimir, Gostimir, Gradimir, Gradomir, Grozdimir, Grozdomir, Hodimir, Hotimir, Hrabrimir, Hrabromir, Hranimir, Hrastimir, Hrastomir, Jaromir, Jerimir, Jeromir, Jezdimir, Jugomir, Kazimir, Kažimir, Klonimir, Krajimir, Krasimir, Krasnomir, Krešimir, Ladimir, Lastimir, Lepomir, Ljubimir, Ljubomir, Ljutimir, Ljutomir, Malimir, Malomir, Milimir, Milomir, Mirodar, Mirogoj, Miroljub, Mladimir, Mladomir, Moimir, Mojimir, Mojmir, Mutimir, Nadimir, Nadomir, Nebomir, Nedimir, Negimir, Negomir, Nosimir, Novimir, Novomir, Njegomir, Ognjemir, Pravdimir, Pravdomir, Pravomir, Predimir, Prvimir, Prvomir, Radimir, Radomor, Rajmir, Rastimir, Ratimir, Ratomir, Resimir, Rodimir, Rudimir, Rusimir, Rusomir, Rusmir, Selimir, Skorimir, Skoromir, Slavimir, Slavomir, Srbimir, Srbomir, Sretimir, Sretomir, Stadomir, Stanimir, Stanomir, Stojimir, Stojmir, Stradimir, Stradomir, Strahimir, Strahomir, Strajimir, Strašimir, Stratimir, Stratomir, Stražimir, Strezimir, Strojimir, Suncomir, Svanimir, Svemir, Svetimir, Svetomir, Tatimir, Tatomir, Tešimir, Tihomir, Tijomir, Tikomir, Tiomir, Tješimir, Tolimir, Tomir, Toplomir, Trajomir, Trpimir, Tugomir, Tvorimir, Vatromir, Vekomir, Velemir, Velimir, Veljimir, Vidomir, Vitomir, Vladimir, Vladomir, Vlastimir, Vojimir, Vojmir, Vojnomir, Vratimir, Vukmir, Vukomir, Zdravomir, Zlatimir, Zlatomir, Zorimir, Zoromir, Zvonimir, Želimir, Želmir, Žitomir, Živomir); **MIS** – (< Mislav); **MLAD** – (< Mladimir, Mladomir; Mladoljub); **MOJ** – (< Mojimir, Mojislav, Mojmir, Mojslav); **MUDR** – (< Mudroslav); **MUT** – (< Mutimir); **NAD** – (< Nadimir, Nadomir, Nadislav, Nadoslav); **NAN** – (< Nanislav; Nane, Nano < Najdan, Najden); **NEB** – (< Nebodar, Nebomir, Neboslav); **NED** – (< Nedimir, Nedislav; Neda, Nede, Nedo < Nedeljko, Nediljko, Nedjeljko); **NEG** – (< Negimir, Negomir, Negislav, Negoslav, Negosav); **NIN** – (< Ninosav, Ninoslav); **NOS** – (< Nosimir); **NOV** – (< Novimir, Novomir); **NJEG** – (< Njegomir, Njegosav, Njegoslav); **OGNJ** – (< Ognjemir, Ognjesav, Ognjeslav); **OR** – (< Orislav, Oroslav); **OSTR** – (< Ostrivoj, Ostrivoje); **OZR** – (< Ozrislav); **PAČ** – (< Pačemil); **PRAV** – (< Pravislav, Pravoslav, Pravoljub, Pravomil, Pravomir); **PRAVD** – (< Pravdimir, Pravdomir, Pravdoljub); **PRED** – (< Predimir, Predisav, Predislav, Predivoj); **PRIB-** (< Pribisav, Pribislav); **PRIM** – (< Primislav); **PRV** – (< Prvimir, Prvomir, Prvislav, Prvoslav, Prvoljub, Prvosav); **RAD** – (< Bogorad, Dobrorad, Dragorad, Ljuborad, Milorad, Radgost, Radimil, Radimir, Radomir, Radisav, Radosav, Radislav, Radoslav, Radivoj, Radivoje, Radmile, Radmilo, Radoljub, Slavorad, Sverad, Tihorad, Živorad); **RAJ** – (< Rajmir, Tihoraj); **RAN** – (< Ranisav, Ranislav; Hranislav); **RAST** – (< Rastimir, Rastisav, Rastislav, Rastivoj, Rastivoje); **RAT** –

(< Ratibor, Ratobor, Ratimil, Ratomil, Ratimir, Ratomir, Ratislav, Ratoslav, Rativoj, Rativoje); **RES** – (< Resimir); **REST** – (< Restislav); **ROD** – (< Rodimir, Rodoljub, Rodomil); **RUD** – (< Rudimir); **RUS** – (< Rusimir, Rusomir, Rusmir); **SAV** – (< Bogosav, Borisav, Branisav, Budisav, Darosav, Daslav, Dikosav, Dobrisav, Dobrosav, Dragosav, Gojisav, Gojsav, Gradisav, Hranisav, Inosav, Jarosav, Kranisav, Leposav, Ljubisav, Ljubosav, Miosav, Mirisav, Mirosav, Negosav, Ninosav, Njegosav, Ognjesav, Predisav, Pribisav, Prvosav, Radisav, Radosav, Rastisav, Srbosav, Stanisav, Stojisav, Svetisav, Tankosav, Tihosav, Tijosav, Tiosav, Velisav, Vidosav, Vlavisav, Voisav, Vojisav, Vukosav, Zorisav, Želisav, Živosav); **SEB** – (< Sebislav); **SED** – (< Sedeslav); **SEL** – (< Selimir); **SIN** – (< Sinislav); **SKOR** – (< Skorimir, Skoromir); **SLAD** – (< Sladoljub); **SLAV** – (< Bajislav, Belislav, Beloslav, Berislav, Bilislav, Biloslav, Blagoslav, Bogislav, Bogoslav, Bojislav, Bojoslav, Boleslav, Boljeslav, Borislav, Božislav, Brajislav, Branislav, Braslav, Budislav, Bunislav, Cioslav, Crnislav, Crnoslav, Cvetislav, Cvetoslav, Cvitislav, Cvitoslav, Cvjetislav, Cvjetoslav, Časlav, Častislav, Čedoslav, Česlav, Danislav, Darislav, Daroslav, Desislav, Deslav, Dikoslav, Djedoslav, Dobrislav, Dobroslav, Domaslav, Domoslav, Dragislav, Dragoslav, Dražislav, Drenislav, Držislav, Godislav, Godoslav, Gojislav, Gojslav, Gordislav, Gorislav, Gostislav, Gradislav, Gradoslav, Granislav, Grozdislav, Grozdoslav, Hodislav, Hotislav, Hrabrislav, Hrabroslav, Hranislav, Hrvoslav, Inoslav, Istislav, Jaroslav, Jekoslav, Jerislav, Jeroslav, Jugoslav, Krajislav, Kranislav, Krenislav, Ladislav, Lavoslav, Ljubislav, Ljuboslav, Ljutoslav, Manislav, Marislav, Milostislav, Mioslav, Mirislav, Miroslav, Mislav, Mojislav, Mojslav, Mudroslav, Nadislav, Nadoslav, Nanislav, Neboslav, Nedislav, Negislav, Negoslav, Ninoslav, Njegoslav, Ognjeslav, Orislav, Oroslav, Ozrislav, Pravislav, Pravoslav, Predislav, Pribislav, Primislav, Prvislav, Prvoslav, Radislav, Radoslav, Rastislav, Ratislav, Ratoslav, Restislav, Sebislav, Sedeslav, Sinislav, Slavimir, Slavomir, Slavislav, Slavoslav, Slavodar, Slavoljub, Slavomil, Slavorad, Srbislav, Srboslav, Sretislav, Sretoslav, Stanislav, Stojislav, Srtislav, Stratoslav, Strojislav, Suncoslav, Svanislav, Sveslav, Svetislav, Svetoslav, Svjetislav, Svjetoslav, Tihoslav, Tijoslav, Tioslav, Tolislav, Tomislav, Tugoslav, Tvorislav, Tvrdislav, Vatroslav, Vazmoslav, Večeslav, Vekoslav, Velislav, Venceslav, Vencislav, Venčeslav, Venčeslav, Verislav, Veroslav, Vidoslav, Vijaslav, Viteslav, Vitoslav, Vječeslav, Vjekoslav, Vjenceslav, Vjencislav, Vjenčeslav, Vencčeslav, Vjerislav, Vjeroslav, Vladislav, Vlajislav, Voislav, Vojislav, Vojnoslav, Volislav, Vratislav, Vukoslav, Vulislav, Zdeslav, Zlatislav, Zlatoslav, Zorislav, Zoroslav, Zrinislav, Zrinoslav, Zvonimir, Želislav, Živislav, Živoslav); **SRB** – (< Srbimir, Srbomir, Srbislav, Srboslav, Srbobran, Srboljub, Srbomil, Srbosav); **SREBR** – (< Srebroljub); **SRET** – (< Sretimir, Sretomir, Sretislav, Sretoslav, Sretomil); **STAD** – (< Stadomir; Stado

< *Stanimir, Stanislav*); **STAN** – (< *Stanimir, Stanomir, , Stanisav, Stanislav*); **STOJ** – (< *Stojimil, Stojimir, Stojisav, Stojislav, Stojmir*); **STRAD** – (< *Stradimir, Stradomir*); **STRAH** – (< *Strahimir, Strahomir*); **STRAJ** – (< *Strajmir*); **STRAŠ** – (< *Strašimir*); **STRAT** – (< *Stratimir, Stratomir, Stratislav, Stratoslav*); **STRAŽ** – (< *Stražimir*); **STREZ** – (< *Strezimir, Strezivoj*); **STROJ** – (< *Strojimir, Strojislav*); **SUNC** – (< *Suncomir, Suncoslav*); **SVAN** – (< *Svanimir, Svanislav*); **SVET** – (< *Svetibor, Svetimir, Svetomir, Svetisav, Svetislav, Svetoslav, Svetogor, Svetolik, Svetolub, Svetomil, Svetovid, Svetozar*); **SVJET** – (< *Svjetislav, Svjetoslav*); **TANK** – (< *Tankosav*); **TAT** – (< *Tatitir, Tatomir*); **TEH** – (< *Vojteh*); **TEŠ** – (< *Tešimir*); **TIH** – (< *Tihomil, Tihomir, Tihorad, Tihoraj, Tihosav, Tihoslav*); **TIJ** – (< *Tijomil, Tijomir, Tijosav, Tijoslav*); **TIJ** – (< **TIH**-); **TIK** – (< *Tikomir < Tihomir*); **TJEH** – (< *Milotjeh, Vojtjeh*); **TJEŠ** – (< *Tješimir, Tješivoj*); **TOL** – (< *Tolimir, Tolislav*); **TOM** – (< *Tomislav*); **TOPL** – (< *Toplomir*); **TRAJ** – (< *Trajomir*); **TRP** – (< *Trpimir*); **TUG** – (< *Tugomir, Tugoslav*); **TVOR** – (< *Blagotvor, Tvorimir, Tvorislav*); **TVRD** – (< *Tvrdislav*); **VATR** – (< *Vatromir, Vatroslav*); **VAZM** – (< *Vazmoslav*); **VEK** – (< *Vekomil, Vekomir, Vekoslav*); **VEL** – (< *Velemir, Velibor, Velimir, Velisav, Velislav*); **VELJ** – (< *Veljimir*); **VENC** – (< *Venceslav, Vencislav*); **VENČ** – (< *Venčeslav*); **VENĆ** – (< *Venćeslav*); **VER** – (< *Verislav, Veroslav, Veroljub*); **VID** – (< *Bogovid, Ljutovid, Milovid, Svetovid, Vidomir, Vidosav, Vidoslav*); **VIJ** – (< *Vijaslav*); **VIŠ** – (< *Višeslav*); **VIT** – (< *Dobrovit, Dragovit, Ljudevit, Viteslav, Vitoslav, Vitomil, Vitomir*); **VJEĆ** – (< *Vječeslav*); **VJEK** – (< *Vjekomil, Vjekoslav*); **VJENC** – (< *Vjenceslav, Vjencislav*); **VJER** – (< *Vjerislav, Vjeroslav, Vjeroljub*); **VLAD** – (< *Duševlad, Dušovlad, Svevlad, Vladimil, Vladimir, Vladomir, Vladislav, Vladivoj, Vladivoje*); **VLAJ** – (< *Vlajislav*); **VLAST** – (< *Vlastimil, Vlastimir*); **VOJ** – (< *Berivoj, Bogovoj, Boživoj, Borivoj, Borivoje, Branivoj, Brativoj, Brativoje, Budivoj, Darivoj, Darivoje, Desivoj, Dobrivoj, Dobrivoje, Dobrovoj, Dobrovoje, Dragivoj, Dragivoje, Gradivoj, Gradivoje, Hodivoj, Hranivoj, Hranivoje, Jerivoj, Jerovoj, Krsivoj, Ljubivoj, Ljubovoje, Ostrivoj, Ostrivoje, Predivoj, Radivoj, Radivoje, Rastivoj, Rastivoje, Rativoj, Rativoje, Strezivoj, Tješivoj, Vladivoj, Vladivoje, Vojdrag, Vojdrag, Vojmil, Vojmir, Vojisav, Vojislav, Vojmil, Vojmir, Vojteh, Vojtjeh, Zlativoj, Zlativoje, Zorivoj*); **VOJN** – (< *Vojnomil, Vojnomir, Vojnoslav*); **VOL** – (< *Volislav*); **VRAT** – (< *Vratimir, Vratislav*); **VUK** – (< *Milovuk, Vukdrag, Vukmir, Vukobrat, Vukodrag, Vukomil, Vukomir, Vukosav, Vukoslav*); **VUL** – (< *Vulislav; Vula, Vule, Vulo < Vuk*); **ZAR** – (< *Svetozar*); **ZDRAV** – (< *Zdravoljub, Zdravomir*); **ZLAT** – (< *Zlatibor, Zlatimil, Zlatomil, Zlatimir, Zlatomir, Zlatislav, Zlatoslav, Zlativoj, Zlativoje, Zlatoljub*); **ZOR** – (< *Zorimir, Zoromir, Zorisav, Zorislav, Zoroslav, Zorivoj*); **ZRIN** – (< *Zrinislav, Zrinoslav*); **ZVON** – (< *Zvonimir*); **ŽEL** – (< *Želimir, Želisav, Želislav, Želmir*); **ŽELJ** – (< *Željimir, Željomir*); **ŽIT** – (<

Žitomir); **ŽIV** – (< Dabiživ, Živodar, Živodrag, Živoljub, Živomir, Živorad, Živosav, Živislav, Živoslav);

Б) От композити, морфемната структура на които е съставена от чужд корен + славянски корен: **AL** – (< Alismir), **ANĐ** – (< Anđeslav; Anđe < Anđel, Anđeo); **BEN** – (< Benislav; Beno < Benedikt); **BON** – (< Bonislav; Bono < Bonifacij); **BOR** – (< Delbor, Krstibor); **BOS** – (< Bosimir); **DEL** – (< Delibor, Delimir, Delivoj, Delivoje); **DRIN** – (< Drinoslav); **ĐER** – (< Đeroslav; Đera, Đero < Đenadij, Đerasim); **ĐUR** – (< Đurisav, Đurislav; Đuro < Đurad, Đurđije); **ED** – (< Edimir; Edo < Edgar, Edmond, Eduard); **FIL** – (< Filimir; Fila, File, Filo < Filip); **GAJ** – (< Gajimir, Gajislav); **HRIST** – (< Hristivoj, Hristivoje, Hristoljub); **IR** – (< Irislav, Iroslav); **IV** – (< Ivoslav; Iva, Ive, Ivo < Ivan); **JAG** – (< Jagomir); **JAK** – (< Jakomir, Jakoslav; Jaka, Jako < Jakob, Jakov); **JAN** – (< Janislav); **JEL** – (< Jelislav, Jelislav; Jele < Jelen, Jelisej, Jelisij); **JEVT** – (< Jevtimir; Jevta < Jevtimij); **JOKS** – (< Joksimir; Joksa < Joksim); **JOV** – (< Jovimir, Jovomir, Jovislav, Jovoslav; Jova, Jove, Jovo < Jovan); **JUR** – (< Jurimir, Jurislav); **KRALJ** – (< Kraljmir); **KRIST** – (< Kristivoj, Kristoljub, Kristovoj); **KRST** – (< Krtsibor, Krstimir, Krstiljub, Krstoljub, Krstomir, Krstislav, Krstivoj, Krstivoje, Krstoslav); **KRUN** – (< Krunimir, Krunomir, Krunisav, Krunislav, Krunosav, Krunoslav), **LAL** – (< Lalislav; Lali < Lazar); **LJUB** – (< Hristoljub, Kristoljub, Krstiljub, Krstoljub, Marioljub); **LUK** – (< Lukomir); **MAR** – (< Marioljub); **MAT** – (< Matislav; < Matej); **MIH** – (< Mihoslav; < Mihael, Mihail, Mihajlo); **MIK** – (< Mikosav, Mikoslav; Mik < Mihael, Mihail, Mihajlo); **MIL** – (< Petromil); **MIR** – (< Alismir, Bosimir, Delimir, Edimir, Filimir, Gajimir, Jagomir, Jakomir, Jevtimir, Joksimir, Jovimir, Jovomir, Jurimir, Kraljmir, Krstimir, Krstomir, Krunimir, Krunomir, Lukomir, Nikodimir, Pavlimir, Rikimir, Rozmir, Rozomir, Savomir, Stevomir, Srtacimir, Tadimir, Tadamir, Tašimir, Titomir); **MIT** – (< Mitoslav; < Mito < Dimitrij); **NAT** – (< Natislav; Nata, Nate, Nato < Nastas, Nastasij); **NIK** – (< Nikosav, Nikoslav, Nikovoj; Nika, Nike, Niki, Niko < Nikodem, Nikodim, Nikola); **NIKOD** – (< Nikodimir; Nikod < Nikodim, Nikidem); **PAVL** – (< Pavlimir); **PER** – (< Perislav, Peroslav, Perivoj, Perivoje); **PETR** – (< Petrislav, Petroslav, Petromil, Petruslav); **RIK** – (< Rikimir; Riki < Rikard); **ROZ** – (< Rozmir, Rozomir); **SAV** – (< Đurisav, Jelislav, Krunisav, Krunosav, Mikosav, Nikosav, Savomir); **SLAV** – (< Anđeslav, Benislav, Bonislav, Drinoslav, Đeroslav, Đurislav, Gajislav, Irislav, Iroslav, Ivoslav, Jakoslav, Janislav, Jelislav, Jovoslav, Jurislav, Krstislav, Krstoslav, Krunislav, Krunosav, Lalislav, Matislav, Mihoslav, Mikoslav, Mitoslav, Natislav, Nikoslav, Perislav, Peroslav, Petrislav, Petroslav, Petruslav, Tašislav, Titoslav); **STEV** – (< Stevimir; Steva, Steve, Stevo < Stevan); **STRAC** – (< Stracimir; Strac < Stracin); **TAD** – (< Tadimir, Tadamir; Tada, Tade, Tado < Tadej, Tadija); **TAŠ** – (< Tašimir,

Tašislav; Taša, Taše, Tašo < Tadej, Tanasije); TIT – (< Titomir, Titoslav; Tit); VEN – (< Venislav; Vena, Vene, Venó < Venedikt); VJENČ – (< Vjenčeslav); VJENĆ – (< Vjenćeslav); VOJ– (< Delivoj, Delivoje, Hristivoj, Hristivoje, Kristovoj, Krstivoj, Krstivoje, Nikovoj, Perivoj, Perovoj);

При съкращаването на хърватските мъжки сложни лични имена най-често единият компонент се изпуска, а другият се запазва, към който се прибавя и съответният афикс, също хипокористичен.

I. Хипокористични корени, образувани посредством съкращаването на втория корен и запазване на първия от сложното име. а) Корени от славянски произход: BAJ -, BEL-, BJEL-, BER -, BIL -, BLAG -, BLAŽ -, BOG -, BOL -, BOŽ -, BRAJ -, BRZ -, BUB -, BUD -, BUL -, BUN -, CRN -, CVET -, CVIT -, CVJET -, ČAS -, ČAST -, ČED -, DAB -, DAJ -, DAL -, DES -, DIK -, DJED -, DOBR -, DOM -, DRAŽ -, DREN -, DRŽ -, DUŠ -, GOD -, GON -, GORD -, GRAD -, GRAN -, GROZD -, HOD -, HOT -, HRABR -, HRAN -, HRAST -, HRV -, HVAL -, IN -, IST -, JAR -, JEK -, JER -, JEZD -, JUG -, KAZ -, KAŽ -, KLON -, KRAJ -, KRAN -, KRAS -, KRASN -, KREN -, KREŠ -, KRS -, LAD -, LAST -, LAV -, LEP -, LIST -, LJEP -, LJUD -, LJUT -, MAL -, MAN -, MAR -, MILOST -, MLAD -, MUDR -, MUT -, NAD -, NAN -, NEB -, NED -, NEG -, NIN -, NOS -, NOV -, NJEG -, OGNJ -, OR -, OSTR -, OZR -, PAČ -, PRAV -, PRAVD -, PRED -, PRIB -, PRIM -, PRV -, RAN -, RAST -, RAT -, RES -, REST -, ROD -, RUD -, RUS -, SAV -, SEB -, SED -, SEL -, SIN -, SKOR -, SLAD -, SRB -, SREBR -, SRET -, STAD -, STAN -, STOJ -, STAD -, STRAH -, STRAJ -, STRAŠ -, STRAT -, STRAŽ -, STREZ -, STROJ -, SUNC -, SVAN -, SVET -, TANK -, TAT -, TEŠ -, TIH -, TIJ -, TIK -, TOL -, TOM -, TPOL -, TRAJ -, TRP -, TUG -, TVRD -, VATR -, VAZM -, VEĆ -, VEK -, VEL -, VELJ -, VENC -, VENCĀ -, VENCĆ -, VER -, VIJ -, VIŠ -, VJEĆ -, VJEK -, VJENC -, VJER -, VLAJ -, VLAST -, VOJN -, VOL -, VRAT -, VUL -, ZDRAV -, ZLAT -, ZOR -, ZRIN -, ZVON -, ŽEL -, ŽELJ -, ŽIT -. б) корени от чужд произход: AL -, ANĐ -, BEN -, BON -, BOS -, DEL -, DRIN -, ĐER -, ĐUR -, ED -, FIL -, GAJ -, HRIST -, IR -, IV -, JAN -, JEL -, JEVT -, JOKS -, JOV -, JUR -, KRALJ -, KRIST -, KRST -, KRUN -, LAL -, LUK -, MAR -, MAT -, MIH ., MIK -, MIT -, NAT -, NIK -, NIKOD -, PAVL -, PER -, PETR -, RIK -, ROZ -, STEV -, STRAC -, TAD -, TAŠ -, TIT -, VEN -.

II. Хипокористични корени, образувани чрез запазването както на първия, така и на втория корен от сложното име. а) Корени от славянски произход: BOJ -, BOR -, BRAN -, BRAT -, DAN -, DAR -, DRAG -, GOJ -, GOR -, GOST -, LJUB -, MIL -, MIR -, RAD -, RAJ -, SLAV -, TVOR -, VID -, VIT -, VLAD -, VOJ -, VUK -, ŽIV -.

III. Хипокористичните корени, получени по пътя на съкращаването на първия компонент от сложното лично хърватско име и запазване на вто-

рия, са следните: а) Корени от славянски произход: *GLED -*, *LIK -*, *MILJ -*, *TEH -*, *TJEH -*, *ZAR -*.

От получените хипокористични корени по пътя на допълнителна хипокористична деривация се появяват десетки нови лични имена, някои от които също се съкращават.

I. Нулева флексия:

Dren - #, *Goran - #*, *Jug - #*, *Lav - #*; *Ben - #*; *Jan - #*, *Petar - #*;

II. Вокални хипокористични форманти:

Формант – А: *Bel-a*, *Belja*, *Bera*, *Blaga*, *Blaža*, *Boga*, *Boja*, *Bola*, *Bolja*, *Bora*, *Boža*, *Braj-a*, *Brana*, *Brata*, *Brza*, *Buba*, *Buda*, *Bula*, *Buna*, *Cveta*, *Časa*, *Časta*, *Čeda*, *Daba*, *Daja*, *Dala*, *Dana*, *Dara*, *Desa*, *Dika*, *Djeda*, *Dobra*, *Doma*, *Draga*, *Dražā*, *Drana*, *Drža*, *Duša*, *Goda*, *Goja*, *Gona*, *Gora*, *Gosta*, *Grada*, *Grana*, *Grozda*, *Hoda*, *Hota*, *Hrabra*, *Hrana*, *Hrasta*, *Hrva*, *Hvala*, *Ina*, *Ista*, *Jara*, *Jegda*, *Jera*, *Juga*, *Kaza*, *Kaža*, *Klona*, *Kraja*, *Krana*, *Krasa*, *Krena*, *Kreša*, *Krsa*, *Lada*, *Lasta*, *Lava*, *Lepa*, *Lika*, *Ljepa*, *Ljuba*, *Ljuda*, *Ljuta*, *Mala*, *Mana*, *Mara*, *Mila*, *Milja*, *Mira*, *Mlada*, *Moja*, *Midra*, *Muta*, *Nada*, *Neba*, *Neda*, *Nega*, *Nina*, *Nova*, *Njega*, *Ognja*, *Ora*, *Ostra*, *Ozra*, *Prava*, *Pranda*, *Preda*, *Priba*, *Prima*, *Prva*, *Rada*, *Raja*, *Rana*, *Rasta*, *Rata*, *Resa*, *Resta*, *Roda*, *Ruda*, *Rusa*, *Seba*, *Seda*, *Sela*, *Sina*, *Skora*, *Slada*, *Slava*, *Srba*, *Srebra*, *Sreta*, *Stada*, *Stana*, *Stoja*, *Strada*, *Straha*, *Straja*, *Straša*, *Strata*, *Straža*, *Streza*, *Stroja*, *Sunca*, *Svana*, *Sveta*, *Tata*, *Teša*, *Tiha*, *Tija*, *Tješa*, *Tola*, *Tolja*, *Toma*, *Traja*, *Trpa*, *Tuga*, *Tvora*, *Tvrda*, *Vatra*, *Vazma*, *Veća*, *Veka*, *Vela*, *Velja*, *Venca*, *Venča*, *Venća*, *Vera*, *Vida*, *Vija*, *Viša*, *Vita*, *Vjeća*, *Vjeka*, *Vjenca*, *Vjera*, *Vlada*, *Vlaja*, *Vlasta*, *Voja*, *Vola*, *Vrata*, *Vuka*, *Vula*, *Zara*, *Zdrava*, *Zlata*, *Zora*, *Zrina*, *Zvona*, *Žela*, *Želja*, *Žita*, *Živa*; *Al-a*, *Bena*, *Benja*, *Bona*, *Bora*, *Bosa*, *Dela*, *Delja*, *Drina*, *Đera*, *Đura*, *Eda*, *Fila*, *Hrista*, *Ira*, *Iva*, *Jaka*, *Jana*, *Jela*, *Jevta*, *Joksa*, *Jova*, *Jura*, *Kralja*, *Krista*, *Krsta*, *Kruna*, *Lala*, *Ljuba*, *Mata*, *Miha*, *Mika*, *Mila*, *Mira*, *Mita*, *Nata*, *Nika*, *Pera*, *Rika*, *Roza*, *Steva*, *Straca*, *Tada*, *Taša*, *Tita*, *Vena*;

Формант – Е: *Bel-e*, *Bere*, *Bile*, *Blaže*, *Boge*, *Boje*, *Bole*, *Bolje*, *Bore*, *Bože*, *Brane*, *Brate*, *Brze*, *Bube*, *Bude*, *Bule*, *Bune*, *Cvete*, *Cvite*, *Časte*, *Čede*, *Dabe*, *Dale*, *Dane*, *Dare*, *Dese*, *Dike*, *Drage*, *Dobre*, *Dome*, *Dražē*, *Drene*, *Drže*, *Duše*, *Gode*, *Gone*, *Gore*, *Gorde*, *Goste*, *Grade*, *Grane*, *Grozde*, *Hode*, *Hote*, *Hrabre*, *Hrane*, *Hraste*, *Hrve*, *Hvale*, *Ine*, *Iste*, *Jare*, *Jere*, *Juge*, *Klone*, *Kraje*, *Krase*, *Krene*, *Kreše*, *Lade*, *Laste*, *Lave*, *Lepe*, *Ljepe*, *Ljube*, *Ljude*, *Ljute*, *Male*, *Mane*, *Mare*, *Mile*, *Mire*, *Mlade*, *Mudre*, *Mute*, *Nade*, *Nane*, *Nebe*, *Nede*, *Nege*, *Nine*, *Nove*, *Njege*, *Ognje*, *Ore*, *Ostre*, *Ozre*, *Prave*, *Pravde*, *Pribe*, *Prime*, *Prve*, *Rade*, *Raje*, *Rane*, *Raste*, *Rate*, *Rese*, *Reste*, *Rode*, *Rude*, *Ruse*, *Sebe*, *Sede*, *Sele*, *Sine*, *Skore*, *Slade*, *Slave*, *Srbe*, *Srebre*, *Srete*, *Stade*, *Stane*, *Stoje*, *Strade*, *Strate*, *Straže*, *Streze*, *Sunce*, *Svane*, *Svete*, *Tate*, *Tješe*, *Tole*, *Tome*, *Tople*, *Trpe*, *Tuge*, *Tvore*, *Tvrde*, *Vatre*, *Vazme*, *Veće*, *Vele*, *Velje*, *Vence*, *Venče*, *Vere*, *Vide*, *Više*, *Vite*, *Vjence*, *Vjere*, *Vlade*, *Vlaste*, *Vole*, *Vrate*, *Vuke*,

Vule, Zare, Zdrave, Zlate, Zore, Zrine, Zvone, Žele, Želje, Žite, Žive; Al-e, Bene, Benje, Bone, Bose, Dele, Drine, Đere, Ede, File, Hriste, Ire, Ive, Jane, Jele, Jove, Jure, Kralje, Kriste, Krste, Krune, Lale, Ljube, Mare, Mate, Mihe, Mike, Mite, Nate, Nike, Pere, Petre, Rike, Roze, Steve, Strace, Tade, Taše, Vene;

ФОРМАНТ -I: *Bel-i, Bjeli, Beri, Bili, Blagi, Bogi, Bubi, Crni, Dani, Dari, Dobri, Domi, Dragi, Gordi, Hrabri, Jari, Ladi, Lepi, Ljuti, Mali, Mili, Mudri, Negi, Ognji, Ostri, Rati, Resti, Rodi, Rudi, Tihi, Tomi, Topli, Tvrđi, Veli, Venci, Venči, Venći, Vjenci, Zori, Zrini; Bon-i, Deli, Đeri, Edi, Fili, Jani, Miki, Niki, Riki, Rozi, Tadi;*

ФОРМАНТ – O: *Baj-o, Belo, Bero, Bilo, Blago, Blažo, Bogo, Bojo, Bolo, Boljo, Boro, Božo, Brajo, Brano, Brato, Brzo, Bubo, Budo, Bulo, Buno, Cveto, Cvito, Cvjeto, Časo, Často, Čedo, Dabo, Dajo, Dalo, Dano, Daro, Diko, Djedo, Dobro, Domo, Drago, Dražo, Dreno, Držo, Dušo, Godo, Gojo, Gono, Goro, Gordo, Gosto, Grado, Grano, Hodo, Hoto, Hrabro, Hrano, Hrasto, Hrvo, Hvalo, Ino, Isto, Jaro, Jero, Jezdo, Jugo, Kazo, Kažo, Klono, Krajo, Krano, Kraso, Kreno, Lado, Lasto, Lavo, Lepo, Liko, Ljepo, Ljubo, Ljudo, Ljuto, Malo, Mano, Maro, Milo, Miro, Mlado, Mojo, Mudro, Muto, Nado, Nano, Nabo, Nedo, Nego, Nino, Novo, Njego, Ognjo, Oro, Ostro, Ozro, Pravo, Pravdo, Predo, Pribo, Primo, Prvo, Rado, Rajo, Rano, Rasto, Rato, Reso, Resto, Rodo, Rudo, Ruso, Sebo, Sedo, Selo, Sino, Skoro, Slado, Slavo, Srbo, Srebro, Sreto, Stado, Stano, Stajo, Strado, Straho, Strajo, Strašo, Strato, Stražo, Strezo, Strojo, Sunco, Svano, Sveto, Tanko, Tato, Tešo, Tih, Tješo, Tomo, Toplo, Trajo, Trpo, Tugo, Tvor, Tvrdo, Vatro, Vazmo, Večo, Veko, Velo, Veljo, Venco, Venčo, Venćo, Vero, Vido, Vijo, Višo, Vito, Vjećo, Vjeko, Vjenco, Vjero, Vlado, Vlajo, Vlasto, Vojo, Vojno, Vrato, Vuko, Vulo, Zaro, Zdravo, Zlato, Zrino, Zvono, Želo, Željo, Žito; Al-o, Beno, Benjo, Bono, Boso, Delo, Deljo, Drino, Đero, Đuro, Edo, Filo, Hristo, Iro, Ivo, Jago, Jako, Jano, Jelo, Jevto, Jokso, Jovo, Juro, Kraljo, Krsto, Kruno, Lalo, Maro, Mato, Miho, Miko, Mito, Nato, Niko, Pero, Petro, Riko, Rozo, Stevo, Straco, Tado, Tašo, Tito, Ven;*

III. **КОНСОНАНТНИ ХИПОКОРИСТИЧНИ ФОРМАНТИ:**

ФОРМАНТИ с – С: – **СА:** *Mir-ca; Ven-ca;* – **СЕ:** *Ven-ce;* – **СИ:** *Ven-ci;* – **СО:** *Mil-co; Ven-co;* – **АС:** *Ljub-ac, Mirac, Ninac, Pribac, Tomac, Vukac, Vulac, Živac; Mih-ac, Nikac;* – **АСА:** *Tom-aca;* – **ЕС:** *Drag-ec, Rudec, Videc, Vjekec; Jag-ec, Mihec, Nikec;* – **ИКА:** *Ber-ica, Blažica, Bogica, Bojica, Borica, Božica, Bratica, Budica, Čedica, Dabica, Dajica, Dikica, Dobrica, Dragica, Dražica, Dušica, Gojica, Gorica, Gordica, Gradica, Grozdica, Hrabrica, Jezdica, Jugica, Krajica, Krešica, Ljutica, Mirica, Mojica, Mudrica, Ninica, Novica, Njegica, Ognjica, Pribica, Radica, Rajica, Rudica, Slavica, Srebrica, Stanica, Stojica, Svetica, Tatica, Tešica, Tihica, Tomica, Toplica, Trpica, Tugica, Tvorica, Vatica, Vazmica, Vekica, Vjekica, Vladica, Vojica, Vukica, Zdravica, Zorica, Zvonica, Živica; Ben-ica, Đurica, Edica, Ivica, Jakica,*

Jevtica, Jovica, Jurica, Lukica, Matica, Mikica, Mitica, Nikica, Perica, Rikica, Stevica, Tadica;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **С** в състава си, например: – **OJA** (– **OJE**) + – **ICA**: *Mil-oje: Mil-oj-ica, Neg-oje: Neg-oj-ica, Njeg-oje: Njeg-oj-ica, Rad-oja (Rad-oje): Rad-oj-ica, Stan-oja (Stan-oje): Stan-oj-ica*; – **UR** + – **ICA**: *Neg-ur: Neg-ur-ica*; – **KA** (– **KO**) + – **ICA**: *Boš-ka (Boš-ko): Boš-k-ica; Bran-ka (Branko): Brankica, Mirka (Mirko): Mirkica, Natko: Natkica, Stanka (Stanko): Stankica, Trpka (Trpko): Trpkica, Tvrtka (Tvrtko): Tvrtkica, Zrinka (Zrinko): Zrinkica, Zvonka (Zvonko): Zvonkica; Janko: Jankica, Natka (Natko): Natkica*; – **EN** + – **CA**: **Vlad-en-ca*; – **ČA** (– **ČE**): **EC**: *Mir-ča (Mir-če): Mir-č-ec*; – **KA** (– **KO**) + – **EC**: *Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-ec, Darka (Darko): Darkec, Hranko: Hrankec, Milka (Milko): Milkec, Mirka (Mirko): Mirkec, Slavka (Slavko): Slavkec, Stanka (Stanko): Stankec, Vlatka (Vlatko): Vlatkec, Zrinka (Zrinko) Zrinkec, Zvonka (Zvonko): Zvonkec, Živka (Živko): Živkec, Željka (Željko): Željkec; Jan-ko: Jan-k-ec*;

Форманти с – DŽ: – **IDŽA**: *Mil-idža*;

Форманти с – Č: – **ČA**: *Bel-ča, Bojča, Borča, Brajča, Branča, Danča, Gojča, Gorča, Hranča, Krajča, Manča, Milča, Mirča, Ninča, Rajča, Ranča, Slavča, Stanča, Tomča, Velča, Vlačča, Vojča, Živča; Del-ča*; – **ČE**: *Boj-če, Borče, Brajče, Branče, Danče, Darče, Drakče, Gojče, Gorče, Granče, Hranče, Krajče, Ljupče, Manče, Milče, Mirče, Ninče, Rajče, Ranče, Slavče, Stanče, Srpče, Stojče, Trajče, Vlačče, Vojče, Živče; Del-če, Ir-če*; – **ČI**: *Dan-či, Mil-či, Nin-či, Ven-či*; – **ČO**: *Boj-čo, Brajčo, Dančo, Milčo, Ninčo, Rajčo, Stojčo, Tomčo, Trajčo, Velčo, Vlaččo*; – **AČA**: *Mil-ača*; – **IČ**: *Dobr-ič, Radič*;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **Č** в състава си, например: – **AN** + – **ČE**: *Dik-an: Dik-an-če; Drag-an: Drag-an-če; Mit-an: Mit-an-če*;

Форманти с – Č: – **ČA**: *Mil-ča*; – **ČE**: *Mil-če*; – **ČO**: *Mil-čo*; – **OČA**: *Mil-oča*; – **IČ**: *Baj-ič, Blažić, Bogić, Božić, Branić, Danić, Dobrić, Dragić, Dražić, Ljubić, Marić, Milić, Mirić, Slavić, Srebrić, Stanić, Vidić, Vladić, Vukić, Zvonić; Bon-ič, Mitić, Tadić*;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **Č** в състава си, например: – **ČA** (– **ČE**, – **ČO**): + **IČ**: *Mil-ča (Mil-če, Mil-čo): Mil-č-ič; * Zvon-č-ič; -KA (– **KO**) + – **IČ**: *Boš-ka**

(Boš-ko): Boš-k-ić; Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-ić; Ran-ko: Ran-k-ić; Stan-ka (Stan-ko): Stan-k-ić; Velj-ka (Velj-ko): Velj-k-ić; Zvon-ko: Zvon-k-ić;

Форманти с – J: – IJA: Bož-ija, Dragija, Milija, Tomija, Vidoja; Del-ija; – OJE: Ber-oje, Blagoje, Bogoje, Boroje, Božoje, Cvjetoje, Dragoje, Krasoje, Miloje, Miroje, Negoje, Njegoje, Predoje, Radoje, Slavojе, Srboje, Stadoje, Stanoje, Strezoje, Vidoje, Vitoje, Vlastoje; Krsto-je, Krunoje; – OJ: Kras-oj; – OJA: Drag-oja, Radoja, Stadoja, Stanoja, Vitoja;

Форманти с – K: – KA: Ber-ka, Blaška, Bojka, Borka, Boška, Brajka, Branka, Bratka, Brska, Četka, Dajka, Danka, Darka, Domka, Draška, Drenka, Duška, Gojka, Imka, Milka, Natka, Mirka, Ninka, Novka, Rajka, Ruska, Sinka, Slavka, Stanka, Stojka, Straška, Svetka, Tatka, Tješka, Trajka, Trpka, Tvrтка, Veljka, Verka, Vitka, Viška, Vjerka, Vlatka, Vlajka, Vojka, Vratka, Zarka, Zdravka, Zlatka, Zorka, Zrinka, Zvonka, Želka, Željka, Žitka, Živka; Al-ka, Bonka, Đurka, Filka, Irka, Jelka, Jurka, Natka, Perka, Roska, Stevka, Tatka, Vetka; – KE: Bor-ke, Sinke; Mit-ke; – KI: Gor-ki, Jarki; – KO: Baj-ko, Belko, Bjelko, Berko, Bilko, Blaško, Bojko, Bolko, Boljko, Borko, Boško, Brajko, Branko, Bratko, Brsko, Butko, Bulko, Bunko, Crnko, Cvetko, Cvitko, Cvjetko, Časko, Častko, Četko, Dajko, Dalko, Danko, Darko, Desko, Draško, Drenko, Dreško, Duško, Gojko, Gorko, Granko, Hotko, Hranko, Inko, Jarko, Jerko, Krasko, Lavko, Lepko, Ljepko, Ljupko, Ljutko, Malko, Manko, Milko, Miljko, Mirko, Mojko, Mutko, Nanko, Natko, Ninko, Novko, Orko, Pravko, Primko, Prvko, Ratko, Rajko, Ranko, Rastko, Resko, Rotko, Rutko, Rusko, Selko, Sinko, Slatko, Slavko, Srpko, Svetko, Stanko, Stojko, Strajko, Straško, Stresko, Strojko, Svanko, Svetko, Tanko, Tatko, Teško, Tješko, Tolko, Tomko, Trajko, Trpko, Tvorko, Tvrтко, Velko, Veljko, Verko, Vitko, Viško, Vjerko, Vlatko, Vlajko, Vojko, Volko, Vratko, Zarko, Zdravko, Zlatko, Zrinko, Zvonko, Želko, Željko, Žitko, Živko; Al-ko, Benko, Bonko, Bosko, Delko, Deljko, Drinko, Đerko, Đurko, Etko, Filko, Irko, Ivko, Janko, Jelko, Jovko, Krunko, Lalko, Matko, Mitko, Natko, Perko, Rosko, Stevko, Tatko, Taško, Venko; – AK: Bor-ak, Budak, Ljubak, Milak, Miljak, Novak, Radak, Selak, Stojak, Tomak, Selak, Stojak, Tomak, Vidak, Vojak; – EK: Blaž-ek, Borek, Božek, Ladek, Radek, Rudek, Slavek, Tatek, Tomek, Videk, Vitek, Vladek, Zorek, Zrinek; Iv-ek, Jurek, Matek; – EKA: Mil-eka; – IKA: Bor-ika, Božika, Budika, Dobrika, Ladika, Milika, Ninika, Rudika, Stanika, Stanika, Tatika, Tomika, Vladika, Zorika; Ed-ika; – OK: Vid-ok; – UKA: Bož-uka, Raduka;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **K** в състава си, например: – **IČ** + – **KO**: *Mil-ič-ko, *Vel-ič-ko; – **IČ** + – **KO**: Bož-ić: Bož-ić-ko; Mil-ić: Mil-ić-ko; – **OJ** + – **KO**: Blag-oja (Blag-oje): Blag-oj-ko; Krasoj (Krasoje): Krasojko; Radoja (Radoje):

*Radojko; Slavojе: Slavojko; Stanoja (Stanoje): Stanojko; Vidoje: Vidojko; – UJ + – KO: *Rad-uj-ko; – AN + – KO: Bož-an: Bož-an-ko; Budan: Budanko; Dražan: Dražanko; Radan: Radanko; Živan: Živanko; Mit-an: Mit-an-ko; – EN + – KO: Blaž-en: Blaž-en-ko; Božen: Boženko; Dobren: Dobrenko; Dražen: Draženko; *Inenko; Milen: Milenko; Ozren: Ozrenko; Prven: Prvenko; *Radenko; Velen: Velenko; – IN + – KO: Bož-in: Bož-in-ko; Darin: Darinko; Dobrin: Dobrinko; Ljubin: Ljubinko; Milin: Milinko; Slavin: Slavinko; Svetin: Svetinko; Velin: Velinko; – UN + – KO: Dobr-un: Dobr-un-ko; Radun: Radunko; – AŠ + KO: Mil-aš: Mil-aš-ko; Tomaš: Tomaško; – EŠ + – KO: Dobr-eš: Dobr-eš-ko; Mileš: Mileško; Radeš: Radeško; Videš: Videško; – IŠ + – KO: Mal-iš: Mal-iš-ko; Miliš: Miliško; Radiš: Radiško; Siniš: Siniško; Tomiš: Tomiško; Veliš: Veliško; – UŠ + – KO: Dobr-uš: Dobr-uš-ko; Raduš: Raduško; *Mil-uš-ko; *Bratuško; *Zlatuško; – IN + – KA: Slav-in: Slav-in-ka; – UŠ – KA: *Brat-uš-ka; – ČA – (- ČE, – ČO) + – EK: Boj-ča (Boj-če, Boj-čo): Boj-č-ek, Borča (Borče, Borčo): Borček, Danča (Danče, Dančo): Danček, Darče: Darček, Milča (Milče, Milčo): Milček; Mirča (Mirče, Mirčo): Mirček, Slavča (Slavče): Slavček; Tomča (Tomče): Tomček, Vojča (Vojče): Vojček, *Zvonček; – AŠ – + EK: Tom-aš: Tom-aš-ek;*

За примерите, придружени със знака * , липсват мотивиращите ги деривати от II степен.

Форманти с – L: – LA: *Svet-la*; – LE: *Goj-le, Stojle, Trajle*; – LO: *Trajlo*; – EL: *Tom-el*; – IL: *Dobr-il*; – ILO: *Bož-ilo, Dobrilo, Ognjilo, Stanilo, Trajilo, Vojilo*; – UL: *Bož-ul, Prvul, Radul, Stanul*; – ULA: *Bož-ula, Radula, Tomula, Vidula*; – ULE: *Rad-ule*; – ULO: *Bož-ulo*; – ALJ: *Rad-alj, Živalj*; – ELJA: *Drag-elja, Radelja*; – ULJA: *Drag-ulja*;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с L в състава си, например: – OJA (- OJE) + – LE: *Rad-oja (Rad-oje): Rad-oj-le, Stan-oja (Stan-oje): Stan-oj-le*, – OJA (- OJE) + – LO: *Stan-oja (Stan-oje): Stan-oj-lo*; – KA (- KO) + – ELA: *Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-ela, Stan-ka (Stan-ko): Stan-k-ela*; – KA (- KO) + – ILA: *Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-ila, Stan-ka (Stan-ko): Stan-k-ila*; – ČA (– ČE) + – ILO: *Bran-ča (Bran-če): Bran-č-ilo, Goj-ča (Goj-če): Goj-č-ilo, Gor-ča (Gor-če): Gor-č-ilo, Stan-ča (Stan-če): Stan-č-ilo*; – KA (- KO) + – ILO: *Stan-ka (Stan-ko): Stan-k-ilo*; – KA (- KO) + – UL: *Stan-ka (Stan-ko): Stan-k-ul*; – KA (- KO) + – ULA : *Boš-ka (Boš-ko): Boš-k-ula*; – KA (- KO) + – ULO: *Boš-ka (Boš-ko): Boš-k-ula*;

Форманти с – N: – AN: *Bel-an, Beljan, Bjelan, Bilan, Blaćan, Bojan, Boljan, Boran, Boćan, Bratan, Buban, Budan, Cvetan, Cvitan, Cvjetan, Čedan, Dajan, Desan, Dikan, Dobran, Dragan, Dražan, Dušan, Goran, Gorjan,*

Gradan, Grozdan, Hrabran, Istan, Jezdan, Jugan, Krajan, Ladan, Lapan, Likan, Ljepan, Ljuban, Ljudan, Litan, Milan, Miljan, Miran, Mladan, Mojan, Mutan, Nadan, Njegan, Ognjan, Prvan, Radan, Ratan, Rodan, Rudan, Rusan, Slavan, Srban, Srebran, Svetan, Stojan, Tešan, Tihan, Tijan, Tješan, Toman, Trpan, Tugan, Tvrđan, Većan, Velan, Veljan, Veran, Vidan, Višan, Vjeran, Vladan, Vojan, Vratan, Vukan, Vulcan, Zdravan, Zlatan, Zoran, Željan, Živan; Đur-an, Hristan, Iran, Jevtan, Kristan, Krstan, Lukan, Mihan, Mikan, Mitan, Nikan, Tašan, Titan; – ANA: Brat-ana; – EN: Blaž-en, Boren, Božen, Dobren, Dražen, Hrabren, Milen, Miren, Mladen, Ognjen, Ozren, Prven, Srebren, Sveten, Vatren, Velen, Veren, Vjeren, Vladen; – IN: Boj-in, Božin, Budin, Cvetin, Darin, Dobrin, Gojin, Krajin, Krasin, Ljubin, Milin, Ozrin, Radin, Rusin, Slavin, Stajin, Stetin, Zorin; – INA: – Bor-ina, Božina, Budina, Dragina, Pribina, Tomina, Vladina; – ONJA: Bog-onja, Dikonja, Dobronja, Milonja, Vidonja; – UN: Blag-un, Bogun, Dobrun, Dragun, Gorun, Mirun, Radun, Veljun; – NA: Bor-na; – NI: Kras-ni; – NO: Voj-no;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **N** в състава си, например: – **AC** (- **ACA**) + – **AN**: Tom-ac (Tom-aca): Tom-ac-an; – **KA** (- **KO**) + – **AN**: Boj-ka (Boj-ko): Boj-k-an, Bor-ka (Bor-ko): Bor-k-an, Boš-ka (Boš-ko): Boš-k-an, Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-an; Mil-ka (Mil-ko): Mil-k-an, Stoj-ka (Stoj-ko): Stoj-k-an, Zor-ka (Zor-k-o): Zor-k-an, Voj-ka (Voj-ko): Voj-k-an; – **ČA** (-**ČE**, – **ČO**) + – **IN**: Goj-ča (Goj-če, Goj-čo): Goj-č-in; Gor-ča (Gor-če, Gor-čo): Gor-č-in; Mil-ča (Mil-če, Mil-čo): Mil-č-in; – **AD** + – **IN**: *Mil-ad-in, *Rus-ad-in; – **AŠ** + – **IN**: Bog-aš: Bog-aš-in; Cvjetaš: Cvjetašin; Dobraš: Dobrašin; Milaš: Milašin; – **ČE** + – **INA**: Stan-če: Stan-č-ina, *Zvon-č-ina; – **KA** (- **KE**, -**KO**) + – **INA**: Stan-ka (Stan-ke, Stan-ko): Stan-k-ina; – **UR** + – **INA**: Bož-ur: Bož-ur-ina; *Tomurina; – **UŠA** + – **INA**: Tom-uša: Tom-uš-ina;

Форманти с – R: – **OR**: Drag-or; – **UR**: Bož-ur, Milur, Negur, Vladur; – **URA**: Tom-ura;

Форманти с – S: – **AS**: Bor-as, Tijas, Vidas, Vitas, Vukas; – **IS**: Ber-is, Vladis;

Форманти с – T: – **ETA**: Bož-eta, Braneta, Dabeta, Dobreta, Dražeta, Goreta, Maleta, Mileta, Nineta, Radeta, Staneta, Tometa, Videta; Bon-eta; – **OTA**: Blag-ota, Bogota, Borota, Brzota, Dobrota, Dragota, Gorota, Milota, Vidota, Vjekota, Vukota, Života;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **T** в състава си, например: – **KA** (- **KO**) + – **ETA**:

*Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-eta; Zrin-o (Zrin-ko): Zrin-k-eta; Zvonka (Zvonko): Zvonketa; – Č + – ETA: Mir-ča (Mir-če, Mir-čo): Mir-č-eta; *Zvon-č-eta; – K (-KO) + – OTA: Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-ota; Zdravka (Zdravko): Zdravkota; Zvonka (Zvonko): Zvonkota;*

Форманти с – Š: – AŠ: Bog-aš, Budaš, Cvetaš, Cvitaš, Cvjetaš, Dobraš, Dragaš, Milaš, Mojaš, Tomaš, Velaš, Veljaš, Vitaš, Vojaš; Jel-aš; -EŠ: Dobr-eš, Mileš, Miraš, Videš; -EŠA: Mil-eša; – IŠ: Bran-iš; -IŠA: Ber-iša, Blagiša, Bogiša, Boriša, Budiša, Braniša, Buliša, Dabiša, Daniša, Dobriša, Dragiša, Goriša, Gostiša, Ljubiša, Ljutiša, Mališa, Maniša, Miliša, Praviša, Rodiša, Siniša, Slaviša, Srbiša, Tomiša, Staniša, Stojiša, Veliša, Vlajiša, Vojiša, Zdraviša, Zvoniša; Tad-iša; – OŠ: Bel-oš, Bogoš, Dragoš, Inoš, Jaroš, Miroš, Njegoš, Radoš, Tomoš, Tugoš, Veloš, Vidoš, Vitoš, Vjekoš; Jag-oš, Jakoš, Rikoš; – OŠA: Vel-oša; – UŠ: Bel-uš, Boguš, Dobruš, Draguš, Miluš, Njeguš, Raduš, Vojuš; – UŠA: Tom-uša; – ŠA: Drak-ša, Slavša, Stojša, Tomša, Vukša; – ŠO: – Stoj-šo;

Корените, получени посредством съкращаването на сложни мъжки хърватски лични имена, служат за образуването на нови хипокористични варианти, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с Š в състава си, например: – KA –(KE, -KO) + – OŠ: *Bran-ka (Bran-ko): Bran-k-oš; Danka (Danko): Dankoš; Darka (Darko) Darkoš; Slavka (Slavko): Slavkoš; Stanka (Stanko): Stankoš; Zdravka (Zdravko): Zdravkoš; Zrinka (Zrinko): Zrinkoš; Zvonka (Zvonko): Zvonkaš; Zeljka (Željko): Željkoš; Zivka (Živko): Živkoš;*

Фреквентността на хърватските антропонимични хипокористични форманти при образуването на нови мъжки лични имена от съкратените композити може да бъде представена по следния начин: – A: 233, –O: 227, –E: 199, –KO: 142, –AN: 97, –ICA: 79, –KA: 69, –I: 51, –IŠA: 32, –ČE: 29, –ČA: 24, –OJE: 24, –EN: 19, –IN: 18, –AŠ: 15, –ETA: 14, –OTA: 12 (срв.: Чобанов 2008, Чобанов 2009, Чобанов 2010).

ЛИТЕРАТУРА:

- Милевски 1969:** T. Milewski. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław: Ossolineum, 1969.
- Реформатский 1967:** А. Реформатский. *Введение в языковедение*. Москва: Высшая школа, 1967.
- Роспанд 1965:** Ст. Роспанд. Структура и классификация древневосточных антропонимов (имена) // *Вопросы языкознания*, 1965, № 3, стр. 3 – 21.
- Свобода 1964:** J. Svoboda. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Akademia, 1969.
- Станойчич, Попович 1997:** Ж. Станойчич, Љ. Поповић. *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за учебнике, 1977.

- Стеванович 1970:** М. Стевановић. *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Матица Српска, 1970.
- Суперанская 1969:** А.В. Суперанская. *Структура имени собственного. (Фонология и морфология)*. Москва: Наука, 1969.
- Taszycki 1926:** W. Taszycki. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Krakow: Ossolineum, 1926.
- Чобанов 2008:** И. Чобанов. *За кратките форми от сръбските сложни мъжки лични имена, представляващи затворена сричка*. В сб.: Славистика III, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, стр. 126 – 138.
- Чобанов 2009:** И. Чобанов. *За кратките форми от сръбските сложни женски лични имена, представляващи затворена сричка*. В сб.: Српски језик у употреби. Крагујевац, 2009, стр. 81 – 89.
- Чобанов 2010:** И. Чобанов. *За сръбските и българските вокални хипокористични форманти, учествуващи в производни от мъжки лични имена*. В сб.: Језички систем и употреба језика. Књига I, Крагујевац, 2010, с. 197 – 210.
- Чорич 1982:** Б. Торич. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.
- Шимундич 1988:** М. Šimundić. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1988.

**НАЗВАНИЯ НА ПРОФЕСИИ, ЗВАНИЯ И ЗАНАЯТИ
НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА СРЪБСКАТА КУЛТУРНА ОБЩНОСТ
В СЕНТАНДРЕ (УНГАРИЯ) ВЪРХУ МАТЕРИАЛ
ОТ СЕНТАНДРЕЙСКИ ЕПИТАФИИ**

Наташа Вулович, Мария Джинджич, Даниела Радонич
Институт за сръбски език,
Сръбска академия на науките и изкуствата, Белград

The aim of this paper is the analysis of the terms for professions, titles and crafts characteristic for the Serbian national minority in Szent Andrea, beginning with the The Big Movement of the Serbs in the 17th century till the present moment. The review of the usage of certain names in the period of three centuries has been accomplished by comparing the lexemes written on epitaphs, their meanings and cultural-historical elements. The names that lost their actuality and usage value in the contemporary standard language have been specially emphasized (for example *abadžija, kapamadžija, slovoslov*).

Key words: Szent Andrea, epitaph, lexemes, meaning, profession, craft, title, function, status.

Годината (1690) на Великото преселение на сърбите от опустелите и разорени от войната краища (Косово и Метохия, Егейска Македония, Пожаревац, Чипровац и др.), когато бежанците с мощите на Свети княз Лазар спират на почти пустия бряг край Сентандре, представлява началото на новата история на сръбския Сентандре. Така той и символично е обозначен като най-важното място за заселване на сърбите, с което и остава да съществува като важно свързващо звено между настоящето и миналото на сръбския народ. Останалите сръбски поселища (селата Помаз, Калаз и Чобанац) представляват своеобразна етническа периферия на това градче с преобладаващо сръбско население. Сентандре много бързо преуспява и още в средата на 18. век става градче с икономически и културно укрепнало население и силно европейско влияние. Процъфтяват предимно занаятчийството и търговията, за което свидетелства и фактът, че само осем години след преселването си търговците в Сентандре получават императорска привилегия, така че оттогава датира и официалното название на тяхната организация *Сръбско привилегировано сентандрейско търговско дру-*

жество (Давидов 2005: 14–15). И други унгарски градчета и градове, в които сърбите живеят заедно с унгарци, а някъде и с немци, също се включват в тогавашния общ икономически разцвет (Давидов 2005: 50).

В рамките на проекта *Културна идентичност на сръбското национално малцинство в Унгария* на Сръбската и Унгарската академия на науките се провеждат филологически изследвания, които включват описване, разчитане и дешифриране на надписите на паметниците в сръбското градско гробище в Сентандре. Сръбското гробище в Сентандре представлява своеобразен документ за вековния живот на сръбското гражданско съсловие, за неговата култура, както и за съдбата на неговите наследници. Името си е получило по съборната църква (Стефанович 1987: 311). Сърбите са имали отделни православни гробища, където са погребвали своите мъртви. Впрочем, паметниците на градското гробище в Сентандре свидетелстват за погребването на представители и на други православни народи – цинцари, българи, украинци и други.

Според събраните окончателни данни то съдържа 425 надгробни паметника, най-голям брой от които спада към периода от първата половина на 18. век до средата на 20. век. През 18. и 19. век няма следи от етническа, културна или езикова асимилация, те се забелязват едва на паметниците от 20. век. Надгробните надписи на сентандрейските паметници съдържат изобилни данни и материали, изключително ценни за етнографски, исторически, културологични, но и други изследвания в сферата на обществените науки.

В тази работа ще се опитаме да представим някои названия на професии, занаяти, светски звания и свещенически чинове, които са регистрирани в епитафиите в сръбското гробище в Сентандре.

Според преброяването на населението на Сентандре от 1696. година в него са живели около 6000 сърби, така че, пресмятайки по две възрастни поколения в едно семейство, преброени са 1453 домакинства. С това преброяване са регистрирани 144 занаятчии, докато още през 1728. година този брой спада на 49, предимно поради разселване през тези три десетилетия¹. Сред занаятчиите най-многобройни са тези, които са изработвали произведения от кожа и текстил. С оглед на това, че най-старите епитафии не са запазени – нито в цялост, нито с датирани данни и надписи – на запазените паметници от 18. век са регистрирани две названия на занаяти: *абаджия* (ср. *абаџија*) и *юрганджия* (ср. *капамаџија*) (1722. и 1749. година). Впрочем, на тези два паметника са най-старите епитафии на гробището в Сентандре. На тези надписи до личното име стои и *юрганджия*, съот-

¹ По-подробно по този въпрос вж. Бикар 2003, 112. Разселванията продължават и през следващите векове, особено по времето на Първата и Втората световна война (Давидов 1996: 87).

ветно *абаджия*, което може да сочи началото на формиране на фамилни имена при заселилите се сърби: „до 1720–1730 г. съвсем малък брой семейства сред сръбския народ имали фамилно име. Синът съставял фамилното си име по бащиното си, а неговият син – по неговото и т.н. Следователно, почти невъзможно било да се установи приемственост. Заради полесно вписване в регистрите австрийската администрация активизирала употребата на фамилни имена и при сърбите и те трябвало да си изберат фамилни имена. Фамилно име можело да се образува от бащиното име, от занаятието или от прякора“ (Поповић Д. по Ракић 2006: 128). В Речника на САНУ² като остаряла е означена само лексемата *юрганджия* (ср. *капамација*) (*занаятчия, който прави завивки, одеала, юргани и под.*), докато лексемата *абаджия* (*занаятчия, който изработва облекло от грубо сукно*) няма квалификатор *ост*. Еднотомният речник на сръбския език³, публикуван през 2007 година, очаквано не отбелязва тези лексеми, защото от гледна точка на съвременния сръбски език и двете са остарели. Във връзка с графиката на надгробните надписи на сръбски език трябва да се отбележи, че тя е последователно кирилска, но графичните решения и лексиката са разнообразни, обусловени преди всичко от принадлежността им към определен период от време, от книжовните и езиковите условия, от обществения статус и други подобни фактори. На най-старите паметници е потвърдено съществуването на надписи и на сръбскославянски език (1727 год.). Надписите на паметниците от 18. век очаквано са писани с църковнославянска графика с рускославянски езикови елементи, които са се запазили и на паметниците от първата половина на 19. век, а в по-малка степен и на онези, писани с реформирана, гражданска кирилица. Белези на приемане на Вуковата реформа заедно със следи от предвуковската азбука намираме в надписите от средата на 19. век, въпреки че и в онези от края на този век са засвидетелствани някои елементи от неререформираната кирилица. От филологическо-културологичен аспект на изследванията би било интересно да се проучи взаимовръзката между типа писменост и графиката, от една страна, и периода на възникването на надписите, от друга, както и между църковнославянския или граждански тип писменост и произхода и статуса на покойника.

В надписите от Сентандре са засвидетелствани следните названия на професии: *адвокат, писар* (ср. *бележник*), *председател* (ср. *бирова*), *доктор, юрист* (ср. *јурат*), *купец, медицинар, правник, гимназиален учител* (ср. *професор*), *гимназиална учителка* (ср. *професорица*), *рибар, свещеник*

² Речник српскохрватског књижевног и народног језика, по-нататък в текста РСАНУ.

³ По-нататък в текста РСЈ.

(ср. *свештеник*) (отец (ср. *оцац*⁴)), *словослов*, *търговец* (ср. *трговац*), *учител* (ср. *учитель*), *учителка* (ср. *учителка*), *физикус*, *хирург*⁵. По-голямата част от посочените названия са актуални и днес. В рамките на тази група лексеми се откроява като интересна лексемата *купец*, по произход от руски език, която представлява синоним на думата *търговец* (ср. *трговац*). В РСАНУ тази лексема е отбелязана с квалификатора *неодом.* (неодомашнен), но тя би трябвало да има и квалификатор *ост.* (остаряло). Също така лексемата *писар* (ср. *бележник*) е регистрирана няколко пъти в епитафии от средата на 19. до началото на 20. век. РСЈ квалифицира тази лексема като историзъм със значение „чиновник, който е извършвал административна работа (обикновено в общината)“. Нашият материал съдържа и следните синтагми с лексемата *писар*, които сочат различните функции на *писаря* в тогавашната държавна, но и клерикална администрация: *главен писар на Сентандре* (ср. *сентандрејски велики бележник*) и *писар на консисторията* (ср. *конзисторијални бележник*). Лексемата *председател* (ср. *бирова*) е отбелязана на паметник от началото на 19. век. Тази лексема е регистрирана в РСАНУ и значението ѝ *председател на градската община или на общинския съд* е отбелязано като остаряло. Ще се спрем и на лексемата *юрист* (ср. *јурат*), отбелязана на един паметник от първата половина на 19. век. Включена е в РСАНУ със значение *правник, юрист; съдебен чиновник (пристав или писар,)* което е означено като остаряло. Особено интересна е лексемата *словослов*, която не е регистрирана в съществуващите речници. В нашия материал тя се появява в синтагмата *словослов на градската община* (ср. *варошке општине словослов*) на паметник от първата половина на 19. век. Не е лесно да се установи точното значение на тази лексема без консултация с речник и съответна историческа литература, но контекстът ни дава възможност да заключим, че става дума за административен чиновник с висок ранг, който е имал задължение да съставя укази, договори⁶. От гледна точка на съвременния сръбски език лексемата *словослов* положително може да се квалифицира като остаряла. Лексемата *физикус* е регистрирана на паметник от втората половина на 19. век в синтагмата *главен физикус на град Будапеща* (ср.

⁴ Тази лексема се появява като обозначение на свещенослужител, духовно лице заедно с названието на чина.

⁵ В този списък условно би могла да се включи и лексемата *земевладелец* (ср. *поседник*) със значение собственик на големи (обикновено селскостопански) имоти, които носят приход.

⁶ Става дума за чиновник в тогавашната администрация, който е познавал бюрократичната езикова форма и по нареждане на председателя на градската община е съставял укази и договори. За тълкуването на вида дейност, която е извършвал този чиновник, ни помогнаха препоръките на академик Динко Давидов.

главни физикус града Будимпеште). Физикус е обозначавал лекаря на определена територия, градския държавен лекар. Ясно е, че и тази лексема може да се смята за остаряла от гледище на съвременния сръбски език, което се потвърждава и от квалификатора на тази заглавка в РСЈ. От медицинската терминология трябва да споменем също така и лексемата *хирург*, която е регистрирана на границата между 18. и 19. век в синтагмата *местен хирург* (ср. *месни хирург*). Да припомним, че още в годините след Великото преселение при преброяването на жителите на Сентандре сред сръбското население е отбелязан и един хирург (Бикар 2003: 112).

Следващата група лексеми се отнася до различни звания или функции: *градоначалник* (ср. *градоначелник*), *наместник* (ср. *намесник*), *началник* (ср. *начелник*), *подпредседател* (ср. *потпредседник*), *председател* (ср. *председник*), *съветник* (ср. *саветник*), *сенатор*, *началник* (ср. *старешина*), *съдия* (ср. *судија*), *управител* (ср. *управителъ*). В тази група лексеми особено интересна е лексемата *конзилиарица* (ср. *конзилијарица*), идентифицирана на паметник от първата половина на 19. век. Според дефиницията, дадена в РСАНУ, *конзилиарица* (ср. *конзилијарица*) може да означава съпруга на *конзилиар* (*съветник, който съветва изобщо; член на съвет*) или жена, която е изпълнявала длъжност на конзилиар, на съветник, т.е. съветничка. Въпреки че на паметника не е посочено името или фамилията на съпруга, с оглед на времето, когато е създадена тази епитафия, можем да направим извода, че става дума за съпруга на съветник или на член на някакъв съвет. Названието *началник* (ср. *старешина*) е отбелязано в синтагмата *сентандрейски началник* (ср. *старешина сентандрейски*) на един от по-старите паметници от нашия корпус. В РЈАЗУ⁷ под заглавната дума *старешина* намираме нейните синоними: *началник*, *настояник*, *управител*. Към тази група също така бихме могли да прибавим и две названия (отбелязани в епитафии, писани с църковнославянска графика и с елементи от рускославянски език), които означават определени функции в тогавашната управа на Сентандре: *сочлен* и *член* в синтагмите „избраного общества сентандрейскога сочлен“ и „бивши избраного сентандрейскога общества член“.

В следващата група са включени названия на чиновове, които могат да бъдат църковни – *викарий* (ср. *викар*), *игумен* (ср. *игуман*), *йерей* (ср. *јереј*), *парох*, *протойерей-ставрофор* (ср. *протојереј-ставрофор*), *епископски протосингел* (ср. *епископски протосинђел*), или военни – *адютант* (ср. *ађутант*), *генерал*, *капитан* (ср. *капетан*), *подкапитан* (ср. *поткапетан*), *капитан* (ср. *сатник*).

⁷ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, по-надолу в текста РЈАЗУ.

Бихме открили и лексемите, които означават статуса на определени личности: *гимназист* (ср. *гимназиста*), *господар*, *гражданин* (ср. *граѓанин*), *земевладелец* (ср. *поседник*), *ученик*. *Господар* и *гражданин* (ср. *граѓанин*) посочват нечий статус в тогавашната обществена йерархия. Лексемата *господар* е засвидетелствана и на най-старите паметници, писани с църковнославянска графика, датиращи от края на 18. и първите десетилетия на 19. век.

В нашия материал са отбелязани и две лексеми, които идентифицират отделните граждани според тяхното призвание за творчество: *книжовник* (ср. *књижевник*), *поетеса* (ср. *песникиња*).

Регистрираните в гробището на Сентандре лексеми, които се анализират в този текст, показват тематичното разнообразие на професиите, които са упражнявали сърбите в Сентандре след Великото преселение. В работата се посочват многобройни лексеми, които назовават различни занятия, звания и функции, занаяти, чинове, по-голямата част от които лексеми могат да се квалифицират като остарели от гледна точка на съвременния сръбски език. Значителният брой названия на професии, които се отнасят до образовани личности, както и включените в държавната, военната и църковната администрация, потвърждават формирането на привилегировано гражданско съсловие през 18. и 19. век. Анализираният материал поставя много въпроси и представлява основа за различни мултидисциплинарни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бикар 2003:** Бикар Ф. *Сентандреја у огледалу прошлости*, Федора Бикар – *Српска самоуправа у Будимпешти*. Нови Сад 2003.
- Вулович, Ђинђич, Јованович, Радоњич 2009:** Вуловић Н., М. Ђинђић, В. Јовановић, Д. Радоњић. Филолошка истраживања на српском градском сентандрејском гробљу. // *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXIV, № 1-4, 309–314.
- Давидов 1996:** Верски и културни живот Срба у Мађарској. // *Српске народне новине*. Алманах. Будимпешта, 84–88.
- Давидов 2005:** Давидов Д. *Сентандрејске српске православне цркве*. Сентандреја: Музеј Српске православне епархије будимске, 2005.
- Јованович 2009:** Јовановић В. О неким културолошким аспектима лингвистичких истраживања старих сентандрејских надгробних натписа // *Језик, књижевност, идентитет*. Зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, 2009, 153–158.

- Ракич 2006:** Ракић Р.Д. Срби и српске породице у Будиму, некад... // *Етнографија Срба у Мађарској 5*. Зборник радова. Будимпешта: Мађарско етнографско друштво, 2006.
- Речник ЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb, 1881–1975.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, САНУ – Београд: Институт за српски језик, 1959–2010.
- РСЈ:** *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Сентандрејски епитафи** (интервју дали Н. Вуловић, М. Ђинђић и В. Јовановић). // *Епархија будимска*. Сентандреја–Будимпешта, № 16, 2008.
- Софрич 2005:** Софрић Павле. *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сентандреје; Моје ђачке успомене; Празновање Бадњег вечера и Божића у Сентандреји*. Панчево: Историјски архив.
- Стевович 2008:** Стевовић И. *Траг векова; Срби у Сентандреји*. Петроварадин, 2008.
- Стефанович 1987:** Стефановић Д.Е. Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји // *Сентандрејски зборник*. 1987, № 1, 309-328.

О ПОГРДНИМ НАЗИВИМА ЗА ЧОВЕКА У ОПШТЕМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

*Наташа Миланов, Милица Стојановић
Институт за српски језик САНУ, Београд*

The paper deals with the derogatory names which are based on human characteristics such as appearance, behavior, manner of speech etc. We could observe that the physical deformities are most attractive to the attention of the viewer.

Key words: derogatory name, men, women, physical characteristics.

1.1. У раду ће се са лингвокултуролошког аспекта анализирати погрдни називи који су изведени на основу карактеристика човека, као што су изглед, понашање, начин говора и сл. Од свих погрдних речи овде ћемо издвојити и размотрити неке именице које се односе на мушкарца и жену, односно оне именице помоћу којих се у народу означавају особе као носиоци неке доминантне наглашене особине као репрезента поимања међуљудских односа у друштвеној заједници. Ове речи су одраз језичке слике света носилаца српског језика, па се тако у лексци ових назива очитују обележја која ову лексику издвајају на стилском, социјалном, културолошком плану. У досадашњим истраживањима у српској науци утврђено је да говорници српског језика често користе негативне експресиве и склони су изражавању негативне оцене о некоме, док су у изражавању позитивне оцене уздржанији¹.

1.2. Наш корпус чине лексеме са погрдним значењем којима се изражава негативна оцена али која није субјективна или лична, већ је шире прихваћена и условљена културним и социјалним приликама окружења. За потребе ове анализе издвојили смо лексеме које су у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и *Речнику српскохрватског књижевног језика МС* најчешће обележене квалификатором *погрд.* (погрдно), *пеј.* (пејоратив) или се у дефиницији

¹ С. Ристић (2004: 73) запажа да је српски језик у сфери лексике „склон не само бројнијој и чешћој употреби негативних експресива, него и њиховом појачавању и преувеличавању, док је знатно умеренији у исказивању позитивне оцене и употреби позитивних експресива“.

назначује да се ради о погрдном називу. Лексеме из нашег корпуса класификовали смо на основу одређених критеријума, прецизирали њихово значење и употребу. Издвојили смо називе мотивисане само манифестативним особинама, које се односе на општи телесни изглед, изглед појединих делова тела или на одређено понашање. Овакви називи носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејоративности. Ове лексеме углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици.

2.1. Негативни лексички експресиви, у које спада и погрдна лексика, карактеристика су пре свега разговорног стила и обухватају лексеме са „негативним набојем према референту“ (Шипка 1998: 75). Лексеме из наше грађе припадају слоју експресивне лексике која је „показатељ нарочитих социјалних и индивидуално-психолошких процеса у језику“ (Ристић 1996: 120). Оне чине посебан корпус стилски маркираних лексема чија су главна обележја: емоционалност, оцена и сликовитост.

2.2. Друштвена заједница има велика очекивања од појединца, што се огледа и у језику. Од појединца се очекује да нема физичких ни духовних мана, да се потпуно уклапа у задати модел прихваћен у одређеној култури. Погрдним називима не именује се нешто опште и многим заједничко него оно што се из те групе издваја и што је нетипично за одређену групу. Уколико се не уклапа, појединац ће бити обележен одговарајућим погрдним надимком. Приликом давања погрдног назива бира се језички знак којим се испољава негативан став и оцена, при чему се не оцењују све особине одређене личности, већ одређено својство, важно са становишта оцене заједнице. Избором погрдног назива исказује се емоционални однос према нечијој физичкој особини или понашању са циљем да се постигне одговарајући ефекат на примаоца поруке, а прималац поруке није само појединац који се оцењује, већ можда и више шира друштвена заједница која мора бити сагласна са оценом појединца.

3.0. За означавање негативних моралних особина и ословљавање или именовање људи према тим особинама користе се именице погрдних конотација којима је основно и једино значење погрдно значење (јединице примарне номинације), као и именице којима је погрдно секундарно значење (јединице секундарне номинације).

3.1.1. Најпре ћемо представити погрдне називе примарне номинације које су мотивисане следећим човековим особинама: димензијама, обликом и величином неких делова тела — мршав, дебео, крупан, незграпан (*курлеп, килоња, дремпеш, мрлина, мришуљак* итд.), начином на који хода (*набадало, нагузивало* итд.), начином на који говори (*њуњкало, арлакача, алапача* итд.), начином облачења (*мушкардин, назарена, модринар* итд.),

аљкавошћу (*мрљало, каљашчура, ђубретара* итд.) или недостатком неког чула: *слух (глувак, глувара, глувопрђа* итд.).

3.1.2. Неки погрдни називи асимилују више негативних особина: ружна и стара жена (*квочка, кебра*), незграпан и крупан мушкарац (*курлеп, грмаљ, беслемаћ*), висок и мршав мушкарац (*ждригла, ждрла*), лења и трома особа (*мртваца, мртваило, лелекур*), дебела и трома особа (*мељов, кекна*).

3.1.3. Параметар пола је веома битан за функционисање експресива. У нашем корпусу број погрдних назива за мушкарце је већи него број таквих назива за жене. Такав однос условљен је социјалним, културним, психичким и прагматичким факторима.² Носиоци неких особина које су негативно вредноване могу бити и мушкарци и жене, док се неке везују само за један пол. Наша грађа показује да се на мушкарцу уочава више мана које се односе на поједине делове тела, док се код жена већи број назива односи на целокупан изглед. На пример, за мушкараца клемпавих ушију има више назива: *клапша, клопош, клопан, клемпо, клемпаш* за жену само *клопача*. Само за мушкарце срећу се погрдни називи мотивисани бојом косе (*кељов* „онај који је риђе косе“), недостатком зуба (*кељо*), обликом и величином усана (*кељота, ђапеш*), величином главе (*лубетина*), разрокошћу (*ерлавша, зверота, зира, зрикоња, зрико*).

3.1.4. За жену која се доживљава као ружна постоји много погрдних назива (*кљештара, кебра, кевра, калтачина, нагрдуља* итд.). Од појединачних мана жени се замера маљавост (*маљавура, маљавурда, маљавуша*), док је та особина пожељна код мушкараца, јер се погрдним називом обележава мушкарац без длака на лицу (*женкура*). Иако су велике груди код жене пожељне као симбол женствености и сексепилности, постоје и погрдни називи за жену великих груди (*музара, вимењача*).

3.1.5. Што се целокупног изгледа тиче, подједнако се и мушкарцима и женама замера и ако су претерано дебели и ако су претерано мршави (дебео мушкарац: *мелак, калварина, емсина, мељов, шкембо, шкембоња*; дебела жена: *наћвеша, надевеничина, дробара*), (мршав мушкарац: *мршуљак, камичак, кожота, жгеба, жамба, жгољо, жгољавац*; мршава жена: *модроза, кезибана, ждригла, ждрла*).

3.1.6. Од негативних особина и код мушкараца и код жена издвајају се: лењост (лењ мушкарац: *дипле, вуле, јасло, јаслоња, дериклупа, возиплања, мртваило, мртвоња, мртвопувало, мртвуљац, ленгуз, лутор*; лења жена: *диликача, јаслара, јаслача, кустра, љоска, љископрда, Дудукоша, ленгуза, дудукача*), тромост (тром мушкарац: *лантара, лелекур*,

² М. Стакић (1987: 157), анализирајући пејоративе у Вуковом Рјечнику из 1852, констатује да у њему има више пејоративних назива за мушкараца у односу на жену, што тумачи пре жениним неравноправним положајем у друштву него жељом да се она поштеди.

бубекања, *древенда*; трома жена: *врећача, мртвуља, кентавица*), аљкавост (аљкав мушкарац: *кликур*; аљкава жена: *лугова, мркуша, ђубретара, аљавица, луторка*).

3.1.7. Код мушкарца се посебно запажа како се облачи (*кићанлија, модринар*), и погрдно се називају мушкарци који се претерано дотерују (*мушкадрин, назарена*). Мушкарцу се замера ако је претерано фин, отмен (*лизун*), али и ако му је понашање неуглађено, просто, грубо (*геак, дривац, зврцан, морлако*), затим ако се бави женским пословима (*луткар, мајар*) или ако је потчињен жени (*кецељаши*).

3.1.8. Пажљиво се мотри и на женино понашање и погрдним називима се обележава жена која је невешта у женским пословима, нпр. која замрси пређу (*вршљача*), сиромашна а разметљива жена (*голићуша*), жена надменог држања (*милагера*), а нарочито има много назива за жену која облеће око мушкараца и за коју се сматра да је лаког морала (*ваћкалица, бикаруша, женкулица, дроца, дроља, врајла*) и која је зла, рђава (*гадура, ђида, ђизла, ђизлија*).

3.2. Јединице секундарне номинације су називи за животиње који су фигуративно (метафорично) употребљени као погрдни називи за људе, тј. као карактеризатори негативних људских особина: *коњ, жабац, крмача, крава* итд. Ови називи су метафорични и изведени на основу сема колективне експресије (*мајмун, овца*) или на основу физичке сличности са животињом (*јарац, кикило*³). Преношење имена с једног садржаја на други остварује се на основу аналогije метафором (*крава* „глупа, ограничена женска особа“), поређењем (*јарац* „човек који брадом личи на јарца“ и сл.). Полазна лексема је зооним, а циљна човек, чиме се остварује погрдни ефекат. Ови називи своје значење заснивају на фону општих знања и усвојених стереотипа. Улога стереотипа у другостепеној експресивној номинацији заснива се на асоцијацијама. Емотивна оцена је садржана већ у самом називу, па називи *мајмун, кобила, крмак* и сл. не могу изазвати позитиван вредносни и емотивни став код компетентног говорника српског језика. У склопу ових разматрања употреба зоонима у погрдној функцији има посебно место, али се ми овом приликом тиме нећемо бавити⁴.

³ *Кикило* „јарац са дугачком брадом и са киком, чуперком на челу и име таквом јарцу; јарац уопште“ (РСАНУ).

⁴ Пижурица (1984: 131) наводи да је „опозиција *човек-животиња* врло (...) сложена јер се заснива и на мноштву, избледелих или сасвим затртих, митских и култних елемената, често сасвим различитих код појединих народа (...) Значајног удела имају естетски критеријуми, народна емпирија дугих векова и разних народа који су долазили у непосредни контакт, аспект корисности односно штетности и слично. Тако, на пример, сви *гмизавци* имају негативну конотацију (*змија, зелембаћ, жаба* и сл.), бројни штетни инсекти (*уш, мува, гњида* и др. — наравно изузимајући од бога

4. Једна друштвена заједница има концепт идеалног човека који се огледа у језику и све што одступа од тог идеала биће обележено посебном језичком јединицом. Висока очекивања нису карактеристика само савременог друштва, већ су постојала одувек. Такође, не очекује само урбано друштво превише од појединца, већ и у руралним заједницама постоји тип идеалног појединца што нам потврђује и велики број покрајинских погрдних назива из наше грађе.

5.1. Погрдни називи настају различитим типовима творбе. Јединице другостепене номинације (типа *коњ*, *крава*, *јарац*) добијене су семантичком деривацијом која се одликује преношењем сличних појмовних елемената са једног садржаја на други, што се остварује на основу аналогije уз помоћ одређених лексичких механизма.

5.2. Јединице првостепене номинације одликују се формалним показатељима своје необичности за разлику од јединица другостепене номинације које ту необичност показују само на семантичком плану. Код погрдних назива негативан став може бити садржан у основној речи или у суфиксу. Погрдност и пејоративност проистиче из форме, тј. из основне речи, а неки испољавају своје погрдно значење тек у контексту јер њихова форма указује на неутралну оцену (*морлако*, *лутеран*, *дошљак* и сл.).

5.3.1. Код погрдних назива насталих првостепеном номинацијом налазимо афиксалну и комбиновану творбу и творбено немотивисане називе необичног гласовног склопа.

5.3.2. Најпродуктивнији суфикси за погрдне називе мушког рода су: *-ар* (*јајар*, *луткар*, *глобар*), *-ац* (*кљокавац*, *килавац*, *драпавац*, *крмељивац*), *-оња* (*вратоња*, *жироња*, *јаслоња*, *млитоња*, *килоња*), *-ло* (*кланцало*, *набадало*, *нагузивало*, *кикотало*), *-ина* (*кутлачина*, *дртина*, *млитина*), *-а* (*ждера*, *дроња*, *гљоча*), *-ан* (*љиган*, *млитан*, *клопан*, *зврцан*)

5.3.3. За називе женског рода најпродуктивнији су суфикси: *-ка* (*наочарка*, *крмељивка*), *-ача* (*гумача*, *арлакача*, *вршљача*), *-ица* (*драпица*, *мигавица*, *куретица*), *-уља* (*гладнуља*, *мртвуља*, *нагрдуља*), *-уша* (*голићуша*, *маљавуша*, *мркуша*, *простракуша*), *-ара* (*варјачара*, *јаслара*, *музара*, *ћубретара*) итд.

5.4. Наведени суфикси могу се додавати на именичку основу (*јајар*, *луткар*, *наочарка* итд.), придевску (*гладнуља*, *млитоња*, *килоња* итд.) и глаголску (*мигавица*, *драпавац*, *набадало* итд.). Именице као мотивне речи обично имају неутрално значење тако да се погрдност постиже у споју са суфиксом који, осим тога што се њиме означава моција, указује да ту

створену пчелу). Од птица негативну конотацију имају *кукавица*, *јејина* („чупава, буљива особа“), *сврака* и *врана* (две последње за обележавање особе „лаке“ памети, што В. Михајловић објашњава померањем емпиријске заснованости — заменом са једном врстом сенице која у лету другим птицама *истија мозак*)“.

особу карактерише оно што је означено мотивном именицом, било да је то део тела човека (*вратоња, главаш*), било нешто што има на себи (*наочарка, кићанлија*), односно неком непожељном сличношћу с појмом означеним мотивном речју (*вимењача*). Придеви као мотивне речи углавном означавају непожељне физичке особине, физичке деформитете, опскрбљеност нечим непожељним и сл. (*маљавуша, глувак, мршуљак, килавац* итд.). Глаголи као мотивне речи означавају неке карактеристичне конкретне радње које су често у вези са физичким изгледом или различитим видовима непожељног понашања (*мигало, њуњкало, ждера, дрекавац* итд.).

5.5. Погрдни називи за мушкарца и за жену који имају исту основу чине суплетивно-моционе парове са погрдном конотацијом (*клопан–клопача, криворепцац–криворепица, врећоња–врећача, мигавац–мигавица* итд.). Овакви примери чине приметну мањину у нашем корпусу.

5.6. Велики број погрдних назива настао је комбинованом творбом (*криворепица, грдомајчић, модрогуза, мртвопувало*). Значење погрдних назива насталих комбинованом творбом најчешће је провидно, мотивисано значењем основинских речи, док називи настали суфиксалном творбом немају увек прозирну семантику и често су необичног гласовног склопа *дилиндака* (‘чупава, неочешљана жена’), *кегања* (‘здепаста, неокретна особа’), *кликур* (‘алјкав човек, алјкавац’).

5.7. Дакле, најчешћи су двореферентни погрдни експресиви, код којих погрдни карактер може имати деривациона основа (нарочито ако она припада класи придева или глагола) или суфикс (*килавац, крмељивко, гладнуља, њуњкало, мигало* итд.), ређе и основа и суфикс (*крмељуша*), а код сложеница пејоративност било лексичка или фигуративна проистиче из једног или обају њихових конституената (*модрогуза, мртвопувало* итд.).

6. На формирање лексике неког језика велики утицај има култура у којој живе говорници тог језика, њихов начин живота и традиција. У језику постоји посебан назив за особе које се одликују нечим што се разликује од обичног, док особе са карактеристикама које су већини заједничке нису маркиране надимком. Разлог за велики број погрдних речи не треба тражити у језику, већ у ванјезичкој стварности. Та особеност, да је све што је непожељно упадљивије од онога што је пожељно, универзална је појава.

7.1. Наша анализа показала је да физички деформитети највише привлаче пажњу посматрача. Идеална особа не сме бити сувише мршава, али ни сувише дебела, мора бити вредна и уредна, здрава, не сме говорити превише итд., што значи да не сме имати било каквих физичких ни духовних мана. Уколико појединац има неку ману, у језику постоји лексема којом ће се означити особа са том маном. Овакви називи спадају у лексику

разговорног стила, носе снажну негативну конотацију, погрдни су, а често и пејоративни и углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици. За означавање непожељних физичких особина и ословљавање или именовање људи са тим особинама користе се именице погрдних конотација којима је основно и једино значење погрдно (јединице примарне номинације), које су мотивисане димензијама, обликом и величином неких делова тела, понашањем и сл. За погрдно ословљавање користе се и именице којима је погрдно секундарно значење (јединице секундарне номинације) у којима је најчешће полазна лексема зооним, а циљна човек.

7.2. Од творбених начина у творби погрдних назива заступљени су суфиксација и комбинована творба. Мотивна реч најчешће може бити именица, придев или глагол.

7.3. Једно од обележја ове лексике су и називи који чине суплетивно-моционе парове. Ипак, у нашем корпусу број погрдних назива за мушкарце је већи него број таквих назива за жене. Такав однос условљен је социјалним, културним, психичким и прагматичким факторима.

У раду се са лингвокултуролошког аспекта анализирају погрдни називи који су изведени на основу карактеристика човека, као што су изглед, понашање, начин говора и сл. Наш закључак је да физички деформитети највише привлаче пажњу посматрача. За ословљавање појединаца са непожељном особином користе се јединице и примарне и секундарне номинације и оне носе снажну негативну конотацију, погрдне су, а често и пејоративне и углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици.

ЛИТЕРАТУРА:

- Пижурица 1984:** Пижурица, М. Из дијалекатске творбе пејоратива. // *Лексикографија и лексикологија*, 1984, 129–134.
- Ристић 1996:** Ристић, С. Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена, *Српски језик*, 1996, №1–2, 118–131.
- Ристић 2004:** Ристић, С. *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспект)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, IV–VI, Нови Сад, 1967 – 1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд, 1959–.
- Стакић 1987:** Стакић, М. О пејоративима у Вуковом Рјечнику. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1987, № 17/1, 153–159.
- Шипка 1988:** Шипка, Д. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска, 1998.

О ПРИДЕВИМА ЖУТ И ЗЛАТАН У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Ивана Маринковић

Институт за српски језик САНУ, Београд

In this paper we will analyze the polysemantic structure of adjectives *yellow* and *golden* in Serbian language. The method that we will use to show mechanism of semantic transformations is componential analyses. We will try to observe and analyze the usage of the two lexemes according to their stylistic markedness. Along the unmarked usage of these words, our research will show a negative connotation of the adjective *yellow*, and on the other hand, a very positive connotation of the adjective *golden*.

Key words: yellow, golden, componential analyses, mechanism of semantic transformations

0. Предмет нашег истраживања јесу придеви и њихови деривати у чијој се полисемантичкој структури развијају значења која се односе на боју из истог спектра у српском језику (*жут* и *златан*, са кратким освртом на придев *зелен*). Метода којом ћемо се приликом анализе грађе служити, компонентијална анализа, биће употпуњена откривањем механизма семантичких трансформација лексема¹. Као корпус за наше истраживање послужили су примери у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речнику хрватскога или српскога језика* (РЈАЗУ), *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС), затим у *Речнику српског језика* (РСЈ), *Асоцијативном речнику српског језика* (СрАР), као и примери из разговорног функционалног стила. Упоредни корпус чине речници: бугарског *Речник на българския език* (у даљем тексту РБЕ), руског *Толковый словарь русского языка* (у даљем тексту ТСРЯ) и пољског језика *Słownik języka polskiego* (СЛП у даљем тексту). Циљ нашег рада јесте да укажемо на конотативне семе различитог поларитета у значењима придева и њихових деривата којима се номинализују боје у српском језику на примеру придева *жут*, *златан* и *зелен*.

1.0. Лексика боја се са посебном пажњом истражује у иностраној литератури, те су веома занимљива истраживања која се баве питањима

¹ Овом врстом успостављања механизма семантичких трансформација бавила се Људмила Поповић у свом, за нас веома подстицајном, раду на корпусу назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору (в. Поповић 1991).

универзалности боја у различитим језицима (Берлин, *Kej* 1969), као и концептуализацијом боја и њиховим могућим статусом семантичких примитива (Вјежбицка 1996). У српској лингвистици проблему боја веома је темељно приступила Милка Ивић у својој књизи *О зеленом коњу* (Ивић 1995), као и у радовима који се баве појединачном проблематиком, као нпр. бојама људских раса (Ивић 1993), семантиком придева *бео* (Ивић 1999), утврђивањем сличности и разлика у значењској структури придева *плав* и *модар* (Ивић 1996) итд. Можемо издвојити и етнологска проучавања Љубинка Раденковића о симболици боја у митологији Словена (Раденковић 2008), затим проучавање топонимије мотивисане називом за боје (Шуберт 2001), анализирање лексике боја на дијалекатској грађи (Станић, *Јанковић* 2011) као и многе друге занимљиве радове.

1.1. Наше истраживање је засновано на проучавању семантичке структуре придева *жут* и *златан* у српском језику, које, осим заједничког етимолошког корена, повезује чврста асоцијативна веза, што значи да је честа асоцијација на стимулус „златан“ реакција „жут, сјајан“ (в. СрАР: 214; исп. Станић 2010). Наиме, полазна претпоставка нашег истраживања темељи се на хипотези да упркос подударности хроматских опсега које наведени називи за боје покривају, придев *жут* у великом броју примера има негативну конотацију, а придев *златан*, изразито позитивну. Тумачења семантике боја потврђују да су старе цивилизације имале веома интензиван психолошки однос према бојама – неке су боје у људима изазивале позитивна осећања, док неке друге нису, па је и номинација боја била одређена самом њиховом природом. Тако је у давнашњим цивилизацијама „тама“ увек била окарактерисана као „негативна“ јер су се људи ње прибојавали, а светлости се радовали и карактерисали је као „добро“. Отуда су расположења људи била позитивнија према светлијим него према тамнијим колористичким нијансама. Ниједна религија света не повезује са тамном бојом силе добра, већ силе зла (Ивић 1995: 62–63). Позитиван или пак негативан однос према одређеној боји јавља се као директна последица позитивног или негативног расположења према појави коју сигнализира лексема за одређену боју.

Берлин, *Kej* 1969 у својој великој студији о бојама износе теорију да сви језици углавном имају посебне лексеме за „црно“ и „бело“, уколико језик има само две посебне лексеме за боје, трећа лексема увек садржи семантику „црвеног“, затим се стварају називи за боје које се перципирају као „жуто“ и „зелено“. Дакле, лексеме за боје које ћемо посматрати налазе се прилично високо на хијерархијској лествици формирања речи за перципиране хроматске датости.

1.2. Етимологија лексема *жут* и *златан* је иста (Скок 1971–1974: 656 и 689). Ови придеви потичу од индоевропског корена (*ghel-: *ghol-). У

језицима који су се развили из индоевропског прајезика можемо уочити истоветност корена придева *жум* и *златан*; нпр. псл. за придев *златан* бележи облик **zolto*, у словачком се јавља облик *zlat*, у руском *золтой*, у бугарском *златен*, у пољском *złoty*, у енглеском *gold*, у немачком *gold*; а за придев *жум* налазимо облике у псл. **žьltь*, руском *жёлтый*, пољском *żółty*, словачком *žolt*; бугарском *жълт*; италијанском *giallo*, немачком *gelb*, албанском *gjelbër*, данском *gul*, енглеском *yellow* итд.

Прегледајући одреднице поменутих речника у чијој се творбеној структури налази корен *-жум-* и *-злат-* уочили смо да се придеви *жум* и *златан* преклапају у неким значењима, као и то да имају различите конотативне семе у својој полисемној структури.

2.1. Примарно, номинационо значење придева *златан* у српском језику РСАНУ бележи – „нешто од материје, руде злата“ (нпр. *златан прстен*, *златан сат*, *златна медаља*). Секундарна значења придева *златан* су индукована различитим семама. Једно од метафоричних значења је индукованом семом боје 'оно што је боје злата' (метафорички пренос према сличности боје) нпр.: *златно сунце*, *златна зора*, *златан кукуруз*. У даљој полисемној структури уочавамо метафоричку семантичку трансформацију формирану према семама: 'вредан', 'драгоцен' нпр. *златан савет*, *златно начело*, *златно искуство*; 'мио', 'драг', 'добар' нпр. *златно дете*, *златна душа*, *златна девојка*; 'срећан', 'диван', 'оптимистичан' нпр. *златно доба*, *златно време*², *златни дани*; 'користан' нпр. *Занат је златан*; 'мудар' *златна реч*, *златна пословица*; или пак према семи 'основан', 'битан' *златно правило* и сл.

Анализирајући прикупљену грађу, уочили смо да придев *златан* има скоро увек позитивну конотацију (механизам семантичких трансформација према позитивном емотивном доживљају) нпр. *Он је златно дете* у значењу „добро, послушно, драго дете“; *златно време* означава срећно доба, пуно благостања; *златан савет* је драгоцен, вредан савет; затим, *златно правило* – основно, битно правило (нпр. *Златно правило учења је – понављање градива*); израз *златна средина*³, према речницима, означава умерен став, став којим се избегавају крајности; *златно доба* је време процвата, напретка.

Уколико посматрамо фразеологизме које бележе речници српског језика, уочавамо значења у којима су доминантне искључиво позитивне

² Ове семе су доминантне у формирању значења и у руском јез.: *золотая пора*, *золотое время* (в. ТСРЈ).

³ Само у речнику руског језика ТСРЈ бележимо иронични призвук овог израза са знаком да је то превод Хорацијевих речи са латинског језика: *aurea mediocritas*. Као превод још једне латинске конструкције на словенске језике (*aurea aetas*) наводи се израз *златни век*; пољ. *złoty wiek* (СЈП), буг. *златен век* (РБЕ).

конотативне семе: *обећавати златна брда и долине* „обећавати много, више него што је могуће остварити“. Можемо запазити да у овом примеру глагол утиче на негативну конотацију целог израза док *златна брда и долине*⁴ имају за човека значење веома високе вредности. Фразеологизми у чијој се структури јавља придев *златан* који у својој семантици развијају сему позитивне конотације у посматраним речницима јесу и следећи: *уписати златним словима* „трајно запамтити нешто значајно, вредно“, *имати златне руке* у значењу „бити вешт, спретан у обављању послова“, *имати златна уста* „бити лепоречив, речит“ итд.

Можемо уочити да се и у руском, бугарском и пољском језику јављају примери сличног значења који имају позитивну конотацију: ТСРЈ: *золотые слова, золотое дело, золотые руки, золотой работник*; РБЕ: *златни рџе, златно правило, златна (та) среда (средина)*, СЈП: *złote jabłko, złota zyla, złote czasy, złoty okres (czego), złote myśli, mieć złote ręce, złote serce, złoty środek* и сл.

2.2. Ретки су примери који у својој формалној структури садрже основу *-злат-*, а да притом имају негативну конотацију (механизам семантичког доживљаја према негативном емотивном доживљају). Једини пример у нашој грађи је секундарно фигуративно значење деривата *позлата* у РСЈ „лажни, спољни сјај“, тј. привид вредности. Други пример има стилски маркирану употребу, односно његово значење има квалификатор иронично у РСЈ: *златна младеж*⁵ „омладина, младеж која живи лаким, лагодним животом“. Сматрамо да је у другом примеру једна од сема вишег ранга у семантичком идентификатору 'безбрижан', а да иронична употреба колокације формира негативни призвук. Осим ова два примера, у српском језику⁶ нисмо нашли друге примере у којима придев *златан* или било који други деривати од основе *-злат-* имају негативну конотацију.

2.3. Објашњење зашто придев *златан* претежно конотира само позитивна својства можемо потражити у изванјезичкој стварности, тј. у

⁴ У пољском и бугарском језику постоји истозначни фразеологизам: *Obiecywać złote góry* (СЈП) и *Обещавам златни планини, златни гори* (РБЕ).

⁵ Ова колокацијска синтагма јавља се и у руском, бугарском и пољском јез., са тиме што руски речници бележе само негативну конотацију са квалификатором „презриво“ *золотая младеж* (в. ТСРЈ), док у бугарском *златна младеж* може имати сему позитивне конотације у примарном значењу, а у иронично интонираном изразу има негативну конотативну сему у секундарном значењу (в. РБЕ). У пољском језику *złota młodzież* најчешће означава „синове богатих родитеља“ без квалификатора који би указао на стилску вредност израза (према СЈП).

⁶ СЈП бележи још један могући израз са негативном конотацијом у значењу *złota nędza, bieda* „беда скривена под маском богатства“. Међутим, негативно значење овог израза може бити условљено семантиком именице.

самој вредности коју има руда злата због њених физичких и хемијских својстава. Тако РСАНУ бележи да се *злато* дефинише као „хемијски елеменат, скупочени метал жуте боје, сјајан, мекан (који се употребљава као мерило вредности)“. Боја коју злато поседује била је довољан разлог да придев *златан* оствари своје секундарне семантичке реализације индуковане семом боје која се преклапа са колоритом жуте (механизам семантичке трансформације метафоричког преноса према сличности боје). Осим материјалне вредности руде злата познато је да су још древне цивилизације идентификовале злато са божанским, боговима, сунцем, тј. са свим оним што је за човека имало највећу вредност (Бидерман 2004: 451–452), зато су нека секундарна значења придева *златан* индукована семом 'вредно', 'сјајно'. Отуда овај придев има изразито позитивне конотације.

3.1. Придев *жут* се у свом примарном значењу односи на боју, и он је у речницима дефинисан „који је боје лимуна, жуманцета, сламе“, дакле, односи се на све што је у природи такве боје⁷. Зато можемо рећи да се придев *жут* у савременом српском језику употребљава за обележавање одређене врсте боје, тј. у значењу које је настало путем метафоричког преноса према сличности доживљаја од примарног значења „светао, сјајан“. Полисемна структура придева *жут* развија значења која се преклапају са примарним значењем придева *златан*⁸. У сл. примерима придев *жут* у српском језику може значити „украшен златом, позлаћен“: *Све жути џекини да буду* (НПр Вук, 121⁹); *Не бих ти смео у то доба ноћи изићи на поље, па да ми жут дукат поклоним* (Јакш. Ђ. 5, 78). Придев *жут* се може наћи у именичкој служби, али само у одређеном придевском виду те тада може означавати дукате, новац од злата: *Е не рекао ја то, па да ми ко натовари пуна кола све жутих* (Вукић. И. 1, 26).

3.2. Дакле, номинационо значење придева *жут* нема конотативну сему (нпр. *жута кошуља*, *жути зид*, *жути тамјан* итд). Међутим, велики број примера указује на метафорични пренос значења који је реализован

⁷ Вјежбицка 1996: 315–316 истиче да се жута боја концептуализује као топла због везе са сунцем. Међутим, људи не морају нужно сматрати да је сунце жуте боје, истраживања показују да испитаници о жутој боји размишљају на неком свесном или несвесном нивоу као о „сунчаној боји“. Ауторка наводи и пример из кинеске културе, где је сунце обично представљено црвеном, а не жутом бојом. Семантичким примитивима Вјежбицка показује да се жута концептуализује као светла боја.

⁸ Према Шубертовим истраживањима, жута боја је у древној кинеској цивилизацији била симбол средишта земље, средишња тачка кинеског царства и царске престонице. Жута боја била је света у овој источњачкој цивилизацији и симболисала је царско величанство (в. Шуберт 1997: 101).

⁹ Скраћенице извора које смо у овом раду користили преузете су из РСАНУ, в. 17. том РСАНУ.

негативном конотативном семом (механизам семантичке трансформације негативним емоционалним доживљајем). У грађи смо наишли на следеће колокације: *жута клевета – Клевету ћеш жути и завист ћеш бл'једу / гледати гдје страже пред вратима твојим* (Назор 26, 31)); *жути бриге – Жута је и сива свака кокинска јесен, жути бриге и сиве мисли ... Жут и сив и црн је живот свију Кокина на земљи* (Кикић 1, 311). Вук Ст. Караџић у свом Рјечнику бележи колокацију *жут посао* са ознаком језичке вредности народно и шаљиво, те такав жут посао у народу значи „рђав, лош посао“ (в. Стефановић-Караџић 1935).

У разговорном стилу често се може чути пример *Наишла ми жута минута* у коме колокација *жута минута* означава лош период, неповољан тренутак у којем је човек нерасположен. Синтагмом *жута штампа* означене су новине склоне сензационализму и непровереним вестима. Иста значења бележе и речници бугарског и руског језика: *жълта преса, желтая пресса* док у пољском речнику овакву колокацију за квалификацију штампе не налазимо. Највероватније да је ова синтагма у наведеним језицима добијена калкирањем енглеског израза *yellow press, yellow journalism*. О постојању овог израза у хрватском и италијанском језику сведоче Опашић и Спицијарић, док се такве публикације у немачком називају штампом дугиних боја (Опашић, Спицијарић 2010: 132). Израз *жута кућа* у РСМ стилски је маркиран, има квалификатор застарело и означава лудницу, болницу у којој бораве душевно оболели болесници¹⁰. Овај израз у истом значењу нашли смо још у речнику руског језика (ТСР) у којем је стилски маркиран јер се везује само за разговорни стил: *Схватили в желтый дом и на цепь посадили*. Изразом *жути синдикати* у српском језику означени су лоши синдикати који раде у корист послодавца, синдикати које сам послодавац оснива, они синдикати који не бране интересе радника. Слично значење придева *жут* „који ради са капиталистима“ (из језика револуције) налазимо и у ТСР са језичком ознаком презриво: *Желтый союз горняков в Англии*.

Фразеологизми у којима придев *жут* има негативну конотацију у српском језику нису редак случај. Тако *настрадати, награбусити као жути мрави* значи „проћи, провести се врло лоше, рђаво, много, потпуно настрадати“. Такође структурно поредбени фразеологизам *(по)клати се ((за)крвити се и сл.) као жути мрави* има сличну семантику „жестоко се

¹⁰ Данас *жута кућа* у српском језику асоцира страх и страдање након злочина који се одиграо у кући жуте боје. Наиме, овај назив се употребљава у јавности да значи истрагу о трговини људским органима у Албанији и на Косову 1999. (в. нпр. текстове на сајтовима сл. публикација: <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Unmik-i-Haski-tribunal-znali-za-zutu-kucu.lt.html>, <http://standard.rs/vesti/36-politika/6296-ta-kau-svedoci-uasa-ute-kueq-lekar-je-bio-taijev-ovek-.html>, <http://www.blic.rs/tag/11017/Zuta-kuca>).

обрачуна(ва)ти, (по)тући, (по)свађати и сл.“. Хрватски аутори сматрају да „симболика жуте боје није уопће пресудна за значење фразема *клати се као жути мрави* ’немилосрдно се уништавати’ јер су жути мрави врста ратоборних мрва“ (Опашић, Спицијарић 2010: 132). Уколико прихватимо ово тумачење као исправно, негативна конотација значења наведених фразеолошких јединица била би условљена семантиком глагола у фразеологизмима.

Значење израза *бити жут око кљуна, уста* или његове варијанте *имати жуто око носа* можемо упоредити са секундарном семантичком реализацијом сложенице *жутокљунац*; што опет можемо довести у везу са изразом *бити млад и зелен*, чије значење указује на то да се придеви *жут* и *зелен* преклапају у неким секундарним значењима у којима доминира сема 'незрео', 'млад', 'неискусан', 'наиван'. У бугарском језику уочавамо и сему 'прост' у сличним изразима из разговорног стила нпр. *Имам (оце) жълто около (на, край, по) устата*, али и из дијалекта нпр. *Имам жълто под мустак* (в. РБЕ).

Придев *жут* се у српском језику може наћи, као и придев *златан*, у именичкој функцији уколико је одређеног вида. У тим случајевима секундарна значења су метонимијски заснована (механизам семантичке трансформације метонимијског преноса) нпр.: *Док жути жутију, црвени путују* у значењу „људи који су нежног здравља често дуже живе од оних који изгледају здрави“ (РМС). Наша грађа не бележи примере који су засведочени у хрватском, немачком и италијанском језику у којима се такође запажа метонимијски пренос: „Фраземима *жута опасност; pericolo giallo; die gelbe Gefahr* означава се потенцијална опасност с почетка 20. ст. од Кине и Јапана па жута у овоме примјеру означава боју коже припадника тих народа“ (Опашић, Спицијарић 2010: 132). ТСРЈ такође бележи истозначни израз у руском језику, са напоменом да је коришћен у новинском функционалном стилу до револуције: *желтая опасность*. Наиме, у српском разговорном стилу често се може чути пример: *Има их ко жутих* са придевом *жут* у именичкој служби да означи припадника жуте расе¹¹.

Жута боја у неким случајевима и изван језичке стварности може имати негативну симболику када се назив за боју везује за референте (предмете и појаве) чију хроматску датост и у природи означава. Тако можемо уочити механизам семантичке трансформације према симболици боје: *жута трака* је насилно давана ознака Јеврејима под фашизмом, *жуте руже* представљају симбол љубоморе, док се *жути картон* (буг. *жълт картон*) додељује као јавна опомена за прекршај у фудбалу и неким

¹¹ Више о колористичком разврставању људске расе в. у Ивић 1993.

другим спортским играма¹². ТСРЈ бележи за руску културу специфичан израз *желтый билет* „пасош који су проститутке добијале до револуције“, тако назван јер је штампан на папиру жуте боје.

3.3. Наша претпоставка да је *жуто* маркирано као „лоше“ може се образложити анализирањем секундарних значења која се односе на природне процесе труљења, пропадања у природи. Пример из песме Бранка Радичевића „Кад млидија умрети“ *Лисје жути веће по дрвећу / Лисје жуто доле веће пада* описује процесе у природи, биљке које вену сигнифирају природни ток смрти. Отуда се жуто везује за смрт, умирање¹³. Раденковић (2008: 342) указује да жуто у народним представама Словена има негативну симболику. У Бугарској се покојник може назвати *жълт*, а жуто жито које се јавља у сну у Бугарској сматрају најавом смрти што бележи и пословица: *Жълто жито – жълта пръст*.

Метафоризацијом може доћи до преноса сема негативне конотације на остале колокације у којима се придев *жут* јавља. Тако жуто лице може указивати на болест¹⁴ у пр.: *Лице му је као восак жуто* (Игњ. Ј. 8, 10), *Она ... постајала све мања, румено лице ... све жутије* (Цес. 2, 244), *Испијени, жути другови, подледали су негавицу* (Дед. Д. 2, 169). Жути зуби, жути прсти индикују нечистоћу, прљавштину, па се ова сема 'покварености' метафором преноси на случајеве који по природи немају својство жуте боје нпр. *жути синдикати*. Дакле, човека плаши жута боја због веза које уочава између самог колорита и негативних процеса који се са човеком или природом догађају.

3.4. Приметили смо да су нека значења придева *жут* веома блиска значењу етимологијски блиског придева *зелен*. Придев *зелен* може, поред неутралног значења, имати и позитивну конотацију (нпр. *доћи на зелену грану* „опоравити се материјално“), али наша грађа указује на то да *зелен* у својој полисемији чешће развија сему негативне конотације. Тако примере

¹² „Тако је жута боја постала и боја зависти, издаје, пријеваре и срамоте, али и лудости. [...] Жута је врло уочљива па се користи и као упозорење (жути картон у ногомету, жуто семафорско свјетло), путоказ, а знакови упозорења на опасност попут оних за експлозивна средства такођер су жуте боје“ (Опашић, *Спицијарић* 2010: 132). Негативна симболика жуте боје не мора увек бити обавезна у ванлингвистичкој стварности, а пример *жута мајца* „победничка мајца у бициклическим тркама“ (РЈА) то и показује.

¹³ Анализирајући руски и енглески песнички фолклор Хроленко 1997: 7 закључује да „*желтый* и *yellow* в рамках европeйской традиционалной культуры обладают созначениями 'беда, печаль, смерть' и в силу этого семантически весьма близки“.

¹⁴ И сам назив за болест због које болесник бива жут у лицу назива се у српском јез. *жутица*, у руском такође: *желтавица, желтеница, желтетка* (Раденковић 2008: 242).

као што су *зелени смех*¹⁵, *зелена завист*, *зелена пожуда*¹⁶ повезују семе негативне конотације – 'једак', 'огорчен', 'заједљив', 'пакостан'; а слични примери се јављају и у полисемији придева *жут*: *жута клевета*, *жута завист*.

Придеви *жут* и *зелен*, који означавају боје из истог спектра, преклапају своја значења када имају заједничке семе 'младост' и 'незрелост', нпр. у фразеологизмима *бити млад и зелен* или *бити жут око кљуна*, као и у речима које припадају истом творбеном гнезду када се једно од секундарних значења односи на младост и неискуство, нпр.: *зелењак* „недозрео младић, жутокљунац“, *зелениш* „недозрео, неискусан младић, жутокљунац“, *зелено* „незрело, наивно, глупо“ и сл. Станић 2010 сматра да је механизам семантичке трансформације у овим значењима метафорички пренос према сличности доживљаја, напомињући да је веза између сема 'младост' и 'неискуство' у корелацији са зеленом бојом због самих процеса буђења вегетације у пролеће. Међутим, у нашој грађи се издваја фразеологизам *проћи лоше као зелена трава* „претрпети неуспех, настрадати“ у којем се и поред везе са бујном природом, оформила сема негативне конотације, коју, додуше, може уносити и глаголска синтагма у овом изразу.

Уколико посматрамо изведенице од корена *-зелен-* (нпр. *зеленаш*, *зеленашица*, *зеленашити*) чија се значења односе на позајмљивање новца уз претерано велику камату, приметимо да и у овим примерима доминирају семе негативног емотивног доживљаја 'неправедан', 'безобзиран' и сл. Међутим, у овим лексемама вероватно је дошло до семантичког трансфера према сличности боје зеленог новца која је пренета на особину човека који тим новцем барата.

Придев *зелен* у српском језику развија значења паралелна значењима придева којима се означавају боје из другог спектра. У секундарним семантичким реализацијама се може преклапати и са значењима придева *сив* нпр. *Што си позеленео од беса!* сигнифира нечију сиву боју коже (в. више о односу придева *сив* и *зелен* у: Ивић 1995: 87–101).

Након приказане анализе, можемо потврдити да ни „жута“ ни „зелено“ нису за човека добре ни здраве боје. Када је човек болестан, он *пожути* у лицу (што у српском указује на лоше здравствено стање). За човека који је *позеленео* у лицу, сматра се да га изнутра муче нека

¹⁵ Овакав пример је забележен и у италијанском језику: „Каже ли се на талијанском да се тко зелено смије (*ridere verde*), то може значити да се тко смије, али скривајући при томе љутњу или завист“ (Опашић, *Спицијарић* 2010: 130).

¹⁶ Станић 2010 у овим синтагмама из поетског језика, као и у фраземима *зелен од љутине*, *зелен у лицу*, *зелен од једа* уочава појаву енантосемије. О овој појави види више у: Драгићевић 2007: 270–271.

интензивна, зла осећања, дакле перспектива се са спољашњег узрока преноси на унутрашњи – *Сав је позеленео од зависти, од срџбе* и сл. каже се за особу која је обузета неком негативном, непожељном емоцијом. Дакле, и глаголска образовања од придева *жут* и *зелен*, уколико се односе на човека, бивају оптерећена негативном конотацијом у истој мери као и придеви који се налазе у творбеној основи (Ивић 1995: 51–52).

4. Анализирана прикупљена грађа показала је да придев *златан* у српском језику има скоро увек позитивну конотацију, што се поклапа са ситуацијом и у другим посматраним словенским језицима (руском, бугарском и пољском). Механизмом семантичког трансформисања према позитивном емотивном доживљају настају изрази које бележе речници српског језика: *златно дете, златан савет; уписати златним словима, имати златне руке* итд.; али и руског јез.: *золотые слова, золотое дело, золотые руки, золотой работник*; као и бугарског *златни рџце, златно правило, златна(та) среда (средина)* и пољског језика *złote jabłko, złota zyła, złote czasy, złoty okres (czego), złote myśli, mieć złote ręce, złote serce, złoty środek* и сл.

Ретки су примери у српском језику који у својој формалној структури садрже основу *-злат-*, а да притом имају негативну конотацију (механизам семантичког доживљаја према негативном емотивном доживљају): *позлата, златна младеж*.

У полисемној структури придева *жут* запажамо секундарне семантичке реализације која се преклапају са примарним значењем придева *златан* „украшен златом, позлаћен“ нпр.: *Све жути џекини да буду* (НПр Вук, 121).

Међутим, у српском језику много су чешће семе негативне конотације у полисемној структури придева *жут*, и то:

а) у колокацијама: *жута минута, жута кућа, жути синдикати* итд.;

б) у фразеологизмима: *бити жут око кљуна (уста), имати жуто око носа* и сл.

Тако жута боја може указивати на болест (*бити жут у лицу*), на нечистоћу (*жути зуби*), на смрт, умирање природе (*жуто лишће*). Метафоризацијом долази до преноса сема негативне конотације на остале анализирани примере у којима се придев *жут* јавља.

Придеви *жут* и *зелен* могу се подударати у значењима у којима се јављају семе вишег ранга 'једак', 'огорчен', 'заједљив', 'пакостан' уп. *зелени смех, зелена завист, зелена пожуца* и *жута клевета, жута завист*.

Придеви који означавају боје из истог спектра (*жут* и *зелен*) преклапају своја значења и уколико се у полисемији јављају заједничке семе 'младост' и 'незрелост', уп. нпр. фразеологизме *бити млад и зелен* : *бити жут око кљуна* или лексеме *зелењак, зелениш* : *жутокљунац*.

Анализирани речнички материјал показао је сличну ситуацију развијања негативне конотације у секундарним значењима придева *жут* и у другим словенским језицима (руском и бугарском), док се у полисемији придева *жут* у пољском језику, негативна конотативна сема ређе јавља.

ЛИТЕРАТУРА:

- Берлин, Кеј 1969:** Berlin, B., P. Kay. *Basic colour terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press, 1969.
- Бидерман 2004:** Бидерман, Х. *Речник симбола*. Београд: Плато, 2004.
- Вјежбицка 1996:** Wierzbicka A. The meaning of Colour Terms and the Universals of Seeing. // *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford university press, 1996, 287–335.
- Стефановић-Карацић 1935:** Карацић-Стефановић, В. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Четврто државно издање. Београд, 1935.
- Драгићевић 2005:** Драгићевић, Д. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2005.
- Ивић 1999:** Ивић, М. Бело као лингвистички и културолошки проблем. // *Јужнословенски филолог*, 1999, LV, № 1/2, 1–19.
- Ивић 1996:** Ивић, М. О изразима „плав“ и „модар“: нова сазнања. // *Јужнословенски филолог*, 1996, LII, 11–17.
- Ивић 1993:** Ивић, М. О разликовању људи по боји. // *Јужнословенски филолог*, 1993, XLIX, 1–21.
- Опашић, Спицијарић 2010:** Орашић М., Спицијарић Н. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji. // *FLUMINENSIA*, 2010, XXII, № 1, 121–136.
- Раденковић 2008:** Раденковић Љ. Боја као обележје митолошких бића – словенске паралеле. // *Јужнословенски филолог*, 2008, LXIV, 337–346.
- РБЕ:** *Речник на българския език*, I –XIII. Ред. К. Чолакова. Софија: Българска академия на науките, 1968–.
- РЈАЗУ:** *Речник хрватскога или српскога језика*, I–XXIII. Загреб: ЈАЗУ, 1880–1976.
- СЈП:** *Słownik języka polskiego*, I–XI. Ред. W. Doroszewski. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1958–1969.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Ред. М. Стевановић и др. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I –XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*. Ред. М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СрАР 2005:** Пипер, П., Драгићевић Р., Стефановић М. *Асоцијативни речник српског језика (I. део; од стимулуса ка реакцији)*. Београд: Београдска књига, 2005.

- Скок 1971–1974:** Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–4*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. 1971–1974.
- Станић 2010:** Станић, Д. Боје и човекова телесност и емоционални свет. // *Савремена проучавања језика и књижевности*. Зборник са научног скупа младих филолога Србије одржаног 6. марта 2010. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Крагујевац: ФИЛУМ, 2010, 141–153.
- Станић, Јанковић 2011:** Називи за боје у Речнику српских говора Војводине. *Дијалекат – дијалекатска књижевност*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, у штампи.
- ТСРЯ:** *Толковый словарь русского языка*. Ред. Д. Н. Ушаков. Москва: Астрель – АСТ, 2000.
- Хроленко 1997:** Хроленко, А. Т. Желтый в русских былинных текстах (статья). // *Живая старина*, 1997, № 4, 6–7.
- Шуберт 1998:** Schubert, G. О семантици неких властитих имена у српском језику и другим словенским језицима. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1998, XXVII, № 2, 97-111.

УПОТРЕБА КВАЛИФИКАТОРА *ВУЛГ.* У ДЕСКРИПТИВНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић
Институт за српски језик САНУ, Београд

This paper presents and analyzes the lexemes or the semantic realizations of some lexemes that are marked using the qualifier *vulg.* in the *Dictionary of the Serbian Language* and the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language* of Matica Srpska. The aim of this study is to determine the thematic and semantic groups of words which are marked with this qualifier (lexemes representing sexual acts and genitalias, physiology of digestion and secretion, a person of low moral values, etc.). Authors question the justification and validity of using the qualifier *vulg.* in these dictionaries and give recommendations for its use in lexicography. They comment on the meaning of the term *vulgarism* in Serbian linguistics, especially in comparison to the term *obscene word*.

Key words: vulgarism, obscene word, dictionary, qualifier, Serbian.

0.0. Стилска и употребна вредност лексике у дескриптивним речницима обележава се, између осталог, и различитим квалификаторима. Они су носиоци информација различитог типа: језичких, стилских, културолошких, социјалних, контекстуално-прагматичких итд. (в. Бабић 1981, Ристић 2006: 79–109). Међутим, квалификатори се, с једне стране, неуједначено користе не само међу различитим речницима, што је донекле и оправдано, него и унутар једног речника, а са друге, и домен маркирања лексема појединим квалификаторима се поклапа, што отежава њихов избор и примену приликом лексикографске обраде. Сам квалификатор као маркер стилско-употребне вредности омогућава нам да лексеме њиме обележене посматрамо као јединствену скупину са одређеним заједничким обележјем.

0.1. Предмет нашег истраживања представља употреба квалификатора *вулг.* у дескриптивним речницима српског књижевног језика – у шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РМС) и једнотомном *Речнику српскога језика* Матице

српске (у даљем тексту РСЈ)¹. Наиме, ексцерпирана грађа показује да се употреба овог квалификатора не подудара код свих лексема у ова два речника. Код приличног броја лексема које су у шестотомнику обележене квалификатором *вулг.* јављају се неки други квалификатори у једнотомнику. То нас подстиче да боље сагледамо који све лексички слојеви могу и треба да понесу овај квалификатор, а самим тим да преиспитамо употребу појма вулгаризам, вулгарна реч у српској лингвистици, на чију је непрецизност и широкозначност скренуо пажњу Д. Шипка у својој монографској студији *Опсцене речи у српском језику* (Шипка 1999: 17).

1.0. У техничким скраћеницама за РМС и РСЈ даје се разрешење скраћенице *вулг.* = вулгарна реч, али нема подробнијег објашњења која се лексичко-семантичка поља и које стилско-употребне вредности покривају овим квалификатором². Према општим дефиницијама у РСАНУ и РМС, вулгаризам је груба простачка реч или израз, као и према дефиницији у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона. У овом терминолошком речнику, осим тога, стоји да је вулгаризам „вулгарна или простачка ријеч, вулгарно повезивање (свеза), вулгарни изрицај или конструкција; ријеч или облик израза који вријеђа чистоћу дикције; нижи облик колоквијализма; искривљени облик ријечи; пучко или простонародно изобљичење ријечи, облика, свршетка ријечи итд. које се у обичном говорном језику не може допустити ... Каткад се тако зове и пучка простонародна свакидашња ријеч“ (Симеон 1969: 737, под вулгаризам). Што се њене употребе тиче, „Вулгарном ријечју се изражава негативан, пријезиран, бахат став према бићима, предметима и појавама. Рјеђе се употребљавају у књижевном језику (чешће у језику умјетничке књижевности, особито у дијалозима, служећи за карактеризацију појединих особа) а најчешће у говорном, свакидашњем језику“ (Симеон 1969: 737, под вулгарна ријеч).

¹ Одлучили смо се за овај корпус, прво, зато што су то речници књижевног језика и зато што су завршени и, друго, зато што је једнотомни речник настао на основу шестотомног, па се тако могу пратити промене и у језику и у лексикографској пракси.

² Стјепан Бабић овај квалификатор сврстава у групу стилских експресивних квалификатора, поред квалификатора: *барб.(аризам)*, *еуф.(емизам)*, *хип.(окористик)*, *ир.(онично)*, *пеј.(оративно)*, *свеч.(ано)*, *шаљ.(иво)* и др. (Бабић 1981: 80). Такође и Стана Ристић (2006: 84) истиче да се јединице обележене овим квалификатором издвајају на основу параметара који се тичу „говорне норме, а због експресивности имају ограничену употребу у неофицијелним идиомима разговорног језика“ (Ристић 2006: 84), што важи и за квалификаторе: *презр.(иво)*, *подр.(угљиво)*, *пеј.(оративно)*, *погрд.(но)*, *разг.(оворно)*, *фам.(илијарно)*, *експр.(есивно)*, *шаљ.(иво)*, *ир.(онично)*, *еуф.(емистично)*, *хип.(окористично)* итд.

1.1. Према томе, термин вулгаризам може да обухвати веома широк спектар лексичких слојева као што су опцене речи, жаргонске, шатровачке и др., дакле, велики део супстандардне лексике, затим може обухватити пејоративну и експресивну лексику, али се може односити и на неприхватљиву форму лексеме. Међутим, у РМС постоји квалификатор *шатр(овачки)*, као и квалификатори *пеј(оративно)*, *подр(угљиво)*, а у РСЈ још и *експр(есивно)* и *жарг(онски)*, којима се указује на семантичко-стилску вредност лексема, али и квалификатори *нар(одски)*, *варв(аризам)*, *погр(ешно)*, *неправ(илно)* и сл. Ови квалификатори, с обзиром на изнето објашњење термина вулгаризам, представљају конкуренцију квалификатору *вулг.* Једино лексичко-семантичко поље за које се недвосмислено може употребити овај квалификатор јесу опцене речи.

2.0. У даљем делу рада даћемо преглед лексема према квалификатору којим су обележене у овим речницима.

2.1. Квалификатор *вулг.* у оба посматрана речника имају следеће лексеме или семантичке реализације лексема: *балегати* „говорити бесмислице, лупетати, баљезгати“ (и *фиг.*), *брабоњати* „говорити глупости“ (и *фиг.*), *говно* „измет(ина)“ (у РСЈ и *фиг.*), *говнарија* „недоличан, ружан поступак, глупост“, *гузица* „стражњица, задњица“ (у РСЈ и *фиг.*), *гузити се* „прегибати или извијати тело да се истури стражњица“ (у РМС и *фиг.*), *дебелогуз* „који има дебелу стражњицу“ (у РМС и *пеј.*), *дебелогуза* „жена с дебелом стражњицом, уопште дебела жена“ (у РМС и *пеј.*), *досмрдети* „постати неподношљив, несносан“, *драмосер* „тврдица, циција“ (у РСЈ и *жарг.*), *драмосерски* „који се односи на драмосере“, *драмосерство* „особина онога који је драмосер“, *дрпати* „необузвано, слободно пипати, штипати“, *загуљен* „задрт, наopak, незгодан“, *запишавати*, *запишати* „помокрити“, *запрдивати* „грубо се шалити с неким, ругати се“ (и *шаљ.*), *испишати се* „помокрити се“, *одапети* „умрети, издахнути“ (и *разг.*), *пиша* „мокраћа“, *пишати* „мокрити“, *пишаћа* „мокраћа“, *пишкор* „округла ситна и слатка црвена шљива“, *пишмољ* „морска риба сродна бакалару“, *посрати се* „извршити велику нужду“, *правити* „стварати децу“, *прдети* „не марити“ (*вулг.* у овом значењу, а у основном значењу нема квалификатор), *прдоња* „попрдљив човек“ (*вулг.* само у овом значењу), *распрдети* „разбити, растурити (1)³“, „покварити, прекинути: ~ игру (2)“, *свињити* „прљати (као свиња)“, *спрцати* „похлепно, халапљиво појести (2)“, „улудо потрошити, провести (3)“, *срати* „избацивати из себе садржај дебелог црева, измет“ (и *фиг.*), *фаћкалица*, *фукса* „жена лаког морала“, *фуцати се*

³ Бројем или словом у загради означили смо значења дата у РСЈ и РМС на која се овај квалификатор односи.

„лињати се, хапати се“, *цуцати* „извргавати подсмеху“, *цуца* „човек малог раста; слабић; простак“, *шипак* „палац између кажипрста и средњака“, *шорати* „мокрити“, *шупак* „отвор на крају дебелог црева; задњица“.

2.2. У РМС стоји квалификатор *вулг.*, док РСЈ не региструје ту лексему или ту семантичку реализацију: *бандара* „новчаница од десет динара“, *биковати* „живети, понашати се као бик“, *бирцуз* „кафана, биртија“, *бракташ* „новчаник“, *бургијада* „лакрдџа“, *дрвендуна* „дрвендекаста женска особа“, *излитати се* „испразнити се, прочистити се (а)“, „избрбљати се (б)“ (и *пеј.* и *фиг.*), *измандрљати* „изговорити брзо, неразговорно“, *испрдети се* „пустити ветрове из себе“, *кибити* „посматрати што с интересовањем“, *лапрдати* „причати којешта“, *луцпрда* „луцкаста особа“, *наљушити се* „најести се и напрати се“, *напраскати се* „најести се“, *ождерати се* „најести се и напрати се“, *ољољати се* „јако се опити“, *погумати* „појести“, *сероња* „неспособан човек, плашљивац“ (и *погрд.*), *тетка* „задњица, стражњица“, *укакати се* „обавити велику нужду“, *упрдети* „опалити пушку и убити“ (и *покр.*), *усра, усранац* „онај који изврши велику нужду у доњи веш“ (и *фиг.*), *усрати се* „избацити из себе измет у доње рубље“ (и *фиг.*), *уфаћкати* „ухватити“, *фанфуља* „неморална женска особа“.

2.3. О томе да се схватање појма вулгаризам у лингвистици и лексикографији изменило и сузило, сведочи ажурирано представљање лексике у једнотомном *Речнику српскога језика* из 2007. г. Уместо квалификатора *вулг.*, како је у РМС, поред појединих лексема у РСЈ налазе се други стилски квалификатори: *пеј.*, *погрд.*, *експр.*, *жарг.* или *разг.*

2.3.1. У РМС стоји *вулг.*, а у РСЈ *разг.* поред следећих лексема или њихових семантичких реализација: *акати се* „мучити се, бактати се“ (и *пеј.* у РСЈ), *баљезгати* „говорити којешта“, *дрпити* „украсти, отети“ (и *шатр.* у РСЈ), *зафржавати* „збијати шалу на рачун некога“, *зафркнути* „подвалити (некоме)“, *зафрканција* „збијање шале, задиркивање“, *зезати* „збијати грубе шале са неким“, *измотанција* „измотавање, шегачење“, *накркати се* „добро се најести“, *наљољати се, наљоскати се* „јако се опити“.

2.3.2. У РМС налазимо квалификатор *вулг.*, а у РСЈ *жарг.* у следећим случајевима: *бајбок* „притвор, затвор“, *бомба* „нешто изванредно, одлично“, *клопа* „храна, јело“, *клопати* „јести (обично обилато)“, *клопација* „онај што добро једе, прождрљивац“.

2.3.3. У РМС стоји *вулг.*, а у РСЈ само *фиг.* код: *бљувотина* „бесмислица“, *пљувати* „говорити о некоме ружно, погрдно, оговарати“, *полизати* „порепћи, опорепћи“.

2.3.4. У РМС су обележене са *вулг.*, а у РСЈ са *пеј.* следеће лексеме: *дрипац* „човек неуглађеног понашања, неотесанац“, *дроља* „неморална

жена, блудница“, *засвињити* „запрљати“, *излајати* „рећи оно што не треба, одати“, *истандрљати* „изговорити брзо, неразговетно“, *швалерација* „упуштање у љубавне авантуре“⁴.

2.3.5. У РМС стоји *вулг.*, а у РСЈ *експр.* код: *испрдак* „(обично дете) које се ситно родило“, *кокнути* „веома јако ударити, убити“, *набокати се* „најести се преко мере“, *нарољати се*, *нашљокати се* „напити се“.

2.3.6. У РМС је употребљен квалификатор *вулг.*, а у РСЈ нема никакав квалификатор код лексеме *бувосерина* „траг од бувљег измета“.

2.4. Увидом у грађу издвојило се још неколико група које нису обележене квалификатором *вулг.*, а односе се на исте појмове или активности.

2.4.1. У РМС нема лексеме *говнав* „замазан, упрљан говнима“, а у РСЈ је дата без квалификатора.

2.4.2. У оба речника без квалификатора стоје лексеме: *гуз* „једна половина стражњице“, *гуза* „хип. од гузица“, *стражњица* „део тела на коме се седи, дебело месо, задњица“.

2.4.3. У РМС стоји квалификатор *погрд.*, а у РСЈ *пеј.* код лексема: *говнар* „онај који чисти нужнике, заходе (1)“, „фиг. онај који поступа ружно, недолично, који чини недолична, ружна дела (2)“, односно обрнуто код *посранац* „човек мале вредности“.

2.4.4. У РМС је без икаквог квалификатора обрађена *серница* „нужник“, *серњак* „нужник (1)“, „неуредна, прљава кућа (2)“, *упишати* „поквасити мокраћом“, *упишотина* „упишане ствари (1)“, „трагови од мокраће на рубљу (2)“, „задах на мокраћу (3)“. Ове лексеме нису нашле место у РСЈ. У РМС су са *пеј.* оквалификоване лексеме: *упишаница* „женско дете упишано, које се често упиша (1)“, „сасвим мала девојчица (2)“, *упишанко* „мушко дете упишано, које се често упиша (1)“, „сасвим мало мушко дете (2)“, док их у РСЈ нема. С друге стране, у РМС нема неких лексема, док су у РСЈ наведене и маркиране са *пеј.*: *говнара* „она која чисти нужнике, заходе“. Такође, РСЈ наводи лексему *дупе* „стражњица, задњица“ маркирану квалификатором *нар.*, а РМС је не наводи.

2.5. У РМС је без стилских квалификатора дата основна, антрополошка семантичка реализација лексеме *мудо* „део мушког полног органа у коме се ствара семе, јаје (1)“, а термилошки је маркирана реализација „бот. мн. као део назива неких биљака: мачја муда, пасја муда, попова муда (2)“. Термини су и *мудаја* агр. „белошљива (1)“, „два одрасла

⁴ Лексеме *швалер* „мушкарац који са неком женом одржава ванбрачне љубавне односе“, *швалерати* „одржавати љубавне односе са неком женом“, *швалерски* „на швалерски начин“, *швалерка* „жена која одржава ванбрачне интимне односе с неким мушкарцем“, *швалерчина* „аугм. и пеј. од швалер“, *швалерче* „дем. и хип. од швалер“ немају никакав квалификатор у РСЈ.

плода воћке (2)“; *мудача* (бот. и агр.) „мудаја“. Лексема *мудат* „који има крупна муда“ у РМС нема квалификатор, а у РСЈ је квалификована као вулгарна, као и лексема *гузат* „који је великих, дебелих гузова“. Лексема *мудоња* „онај који има крупна муда (а)“, „пеј. погрдан назив за човека (б)“, *дупелизац* (и вулг.) „улизица, удворица, полтрон“, *курва* вулг. „проститутка, блудница (а)“, „погрд. мушкарац кукавица, без карактера (б)“, у РСЈ такође имају квалификатор *вулг.*, а у РМС су изостале.

2.6. У РМС није забележена лексема, а у РСЈ је обележена са *вулг.*: *говнарити* „говорити глупости“, *говнарски* „који се односи на говнаре“, *дркати* „мастурбирати“ (и *фиг.*), *дркација* „онај који мастурбира“ (и *фиг.*), *напумпати* „учинити жену трудном“ (и *разг.*), *срање* „нешто ружно, гадно, непријатно; безначајна ствар или особа“.

3.0. Овакво маркирање лексема квалификатором вулг. упућује на то да се под вулгаризмима сматрају следеће групе речи⁵:

- лексема из сфере секса:

– табуисани органи људског тела (полни органи или органи који изазивају полни нагон): *гузица* „стражњица, задњица“, *тетка* „задњица, стражњица“, *шипак* „палац између кажипрста и средњака“, *шупак* „отвор на крају дебелог црева; задњица“;

– полне радње и радње везане за изазивање полног нагона: *гузити се* „прегибати или извијати тело да се истури стражњица“, *дркати* „мастурбирати“, *дрпати* „необузвано, слободно пипати, штипати“, *напумпати* „учинити жену трудном“, *правити* „стварати децу“, *швалерација* „упуштање у љубавне авантуре“;

– понашање, однос према сексуалним радњама и особине везане за секс: *дркација* „онај који мастурбира“, *дроља* „неморална жена, блудница“, *курва* „проститутка, блудница (а)“, *мудоња* „онај који има крупна муда (а)“, *фанфуља* „неморална женска особа“, *фаћкалица*, *фукса* „жена лаког морала“;

- лексема којима се означавају појмови из сфере физиологије пробаве и секреције:

– процесе или продукте тих процеса: *бувосерина* „траг од бувљег измета“, *говно* „измет(ина)“, *запишавати*, *запишати* „помокрити“, *излитати се* „испразнити се, прочистити се (а)“, *испишати се* „помокрити се“, *испрдети се* „пустити ветрове из себе“, *пиша* „мокраћа“, *пишати* „мокрити“, *пишаћа* „мокраћа“, *посрати се* „извршити велику нужду“, *срати* „избацивати из себе садржај дебелог црева, измет“, *укавати се*

⁵ По тематским групама нису разврставане лексема које немају овај квалификатор (в. т. 2.4, 2.5).

„обавити велику нужду“, *усрати се* „избацити из себе измет у доње рубље“, *шорати* „мокрити“;

– особе које обављају екскреционе активности или активности у вези с тим: *говнар* „онај који чисти нужнике, заходе“, *прдоња* „попрдљив човек“, *усранац* „онај који изврши велику нужду у доњи веш“;

- лексеме којима се означава особа негативних физичких или моралних вредности: *драмосер* „тврдица, циција“, *дрвендуна* „дрвендекаста женска особа“, *дрипац* „човек неуглађеног понашања, неотесанац“, *дупелизац* „улизица, удворица, полтрон“, *испрдак* „(обично дете) које се ситно родило“, *клопација* „онај што добро једе, прождрљивац“, *курва* „погрд. мушкарац кукавица, без карактера (б)“, *луцпрда* „луцкаста особа“, *мудоња* „пеј. погрдан назив за човека (б)“, *сероња* „неспособан човек, плашљивац“, *срање* „безначајна особа“, *усра, џуца* „човек малог раста; слабић; простак“;

- лексеме којима се детерминише особа или неки ентитет: *говнарски* „који се односи на говнаре“, *гузат* „који је великих, дебелих гузова“, *дебелогуз* „који има дебелу стражњицу“, *драмосерски* „који се односи на драмосере“, *загуљен* „задрт, наopak, незгодан“;

- лексеме којима се означава прекомерно конзумирање хране и пића: *клопати* „јести (обично обилато)“, *набокати се* „најести се преко мере“, *накркати се* „добро се најести“, *наљољати се, наљоскати се* „јачко се опити“, *наљуштити се* „најести се и напити се“, *напраскати се* „најести се“, *нарољати се, нашљокати се* „напити се“, *ождерати се* „најести се и напити се“, *ољољати се* „јачко се опити“, *погумати* „појести“, *спрцати* „похлепно, халапљиво појести (2)“;

- глаголи са компонентама значења „говорити неозбиљно, неконтролисано, бесмислено“: *балегати* „говорити бесмислице, лупетати, баљезгати“, *баљезгати* „говорити којешта“, *брабоњати* „говорити глупости“, *говнарити* „говорити глупости“, *излајати* „рећи оно што не треба, одати“, *излитати се* „избрбљати се (б)“, *измандрљати* „изговорити брзо, неразговетно“, *истандрљати* „изговорити брзо, неразговетно“, *лапрдати* „причати којешта“, *пљувати* „говорити о некоме ружно, погрдно, оговарати“;

- лексеме са компонентама значења „збијати шалу, шалити се, шегачити се“, „шала, измотавање“: *запрдивати* „грубо се шалити с неким, ругати се“, *зафржавати* „збијати шалу на рачун некога“, *зафркнути* „подвалити (некоме)“, *зафрканција* „збијање шале, задиркивање“, *зезати* „збијати грубе шале са неким“, *измотанција* „измотавање, шегачење“, *џуцати* „извргавати подсмеху“;

- лексеме којима се означава негативна особина, својство: *бљувотина* „бесмислица“, *говнарија* „недоличан, ружан поступак, глупост“,

драмосерство „особина онога који је драмосер“, *срање* „нешто ружно, гадно, непријатно; безначајна ствар или особа“;

- лексеме којима се означава тешка радња, активност и сл.: *акати се* „мучити се, бактати се“, *биковати* „живети, понашати се као бик“, *досмрдети* „постати неподношљив, несносан“, *засвињити* „запрљати“, *прдети* „не марити“, *свињити* „прљати (као свиња)“, *уфаћкати* „ухватити“, *фуцати се* „лињати се, хабати се“;

- лексеме којима се означава ударање: *кокнути* „веома јако ударити, убити“, *распрдети* „разбити, растурити (1)“, „покварити, прекинути: ~ игру (2)“, *упрдети* „опалити пушку и убити“.

3.1. Као вулгарне обележене су и друге речи чији денотати нису табуирани, нити су деривирани од неке лексеме која има опсцени садржај. Такве су *бирџуз*, *бракташ* и сл., које би могле да се означе као варваризми, или *бајбок* „притвор, затвор“, *бандара* „новчаница од десет динара“, *бомба* „нешто изванредно, одлично“, *дрпити* „украсти, отети“, *кибити* „посматрати што с интересовањем“, *клопа* „храна, јело“, *клопати* „јести (обично обилато)“, *клопаџија* „онај што добро једе, прождрљивац“, *одапети* „умрети, издахнути“ и сл., које би могле понети квалификатор. *жарг.* Такође, квалификатор *вулг.* имају лексеме које спадају у биљну и зоолошку терминологију: *пишкор* „округла ситна и слатка црвена шљива“ и *пишмољ* „морска риба сродна бакалару“. На овај начин су маркиране због формалне везе са речима од којих су деривирани, а које имају опсцени садржај.

3.2. Када погледамо лексеме које су у оба речника обележене квалификатором *вулг.* (в. т. 2.1.), запажамо да су то углавном опсцене речи, тј. лексеме повезане по садржинској и/или по формалној (деривационој) основи са полним и/или екскреционим органима и активностима (уп. Шипка 1999: 15). Често се код ових лексема, осим квалификатора *вулг.*, којим се указује на табуираност лексеме, користи још неки квалификатор (*неј.*, *разг.*, *жарг.*, *шаш.* и сл.), чиме се маркира њихова стилска припадност и експресивни набој. Лексеме које су у РСЈ понеле неки други квалификатор уместо *вулг.* (в.т. 2.3.) углавном припадају групама којима се означава прекомерно конзумирање хране и пића, збијање шале, говорење бесмислица, којештарија и сл. То упућује на чињеницу да се у новијој лексикографији сузила и специјализовала употреба квалификатора *вулг.*

4.0. Интересантно је прокоментарисати однос вулгарне и опсцене лексике. Према овом начину маркирања, што увелико зависи од концепције ових речника, опсцена лексика је део вулгарне лексике, а парадоксално је што није сва опсцена лексика маркирана као вулгарна. Наиме, у речницима видимо да *мудо*, *сиса*, *задњица*, *срати* нису

обележене као табуиране лексеме, као и *швалер*, *швалерати* итд., што би значило да су ове лексеме део општег лексичког фонда. Једино је изворним говорницима јасно да оне то нису, али не и странцима. Зато би ваљало информацију о њиховој семантичкој и стилској припадности уносити у речник. Такође је занимљиво да су у РМС речи као *сиса* и *мудо* искључиво посматране као анатомски термини без икаквог сигнализирања њихове конотације, док су нпр. дериват *сисара* „жена са великим грудима“, *мудат* и *мудоња* у РСЈ обележени квалификаторима *пеј.* односно *вулг.* Лексема које у примарном значењу означавају физиологију пробаве и секреције код животиња типа *балегати* и *брабоњати*, а у секундарним значењима означавају неумерено и бесмислено говорење имају квалификатор *вулг.* само у овом значењу, јер је највећи степен опсцености у сфери људског⁶ (уп. Сикимић 1998: 49, Шипка 1999: 19, Ристић 1998: 27).

5.0. У складу са лексикографским поступцима и језичким осећањем говорника српског језика 60-их година XX века, примећујемо да се појам вулгаризма широко схватао и да је то заиста била свака ружна реч, било по својој денотацији, било по конотацији или по форми. У првој деценији XX века према употреби квалификатора примећујемо сужавање овог појма и свођење на ону лексику која је пре свега везана за поље секса и полних органа и пробаве и секреције, док су лексеме које би у себи садржале било какву сему прекомерности и неумерености у јелу, пићу, говорењу, понашању и сл. спадале у пејоративну, погрдну, експресивну или жаргонску лексику.

5.1. Према томе, видимо да се квалификатор *вулг.* специјализовао за обележавање, у ствари, опсцене лексике с једне стране, а с друге стране, као што је показано и у ранијим радовима (Дешић 1998, Ристић 1998), код ње је недоследно коришћен. С обзиром на изнету грађу и запажања, у даљим лексикографским подухватима требало би са више опреза прићи маркирању овакве лексике. Квалификатор *вулг.* може се задржати за обележавање табуираних лексема из области секса и физиологије пробаве и секреције или се уместо њега може увести квалификатор *опсц.*, али се свакако све лексеме које спадају у те групе морају обележити једним од тих квалификатора. Како је у РСЈ и урађено, лексеме које означавају различите врсте неумерености у нечему или неумерених активности, као и оне које карактеришу језик одређених маргиналних група или се пак користе у неформалној комуникацији, могу се маркирати бројним другим

⁶ Тако је лексема *бувосерина* „бувљи измет“ у РМС маркирана са *вулг.*, а у РСЈ нема квалификатора.

стилским квалификаторима који су се усталили у домаћој лексикографској традицији типа: *пеј.*, *погрд.*, *експр.*, *разг.*, *жарг.* итд.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бабић 1981:** Бабић С. Стилске одреднице у нашим рјечницима. // *Језик*, Загреб, 1981, № 28/3, 79–91.
- Дешић 1998:** Дешић М. Неки аспекти проучавања опscene лексике. // *Опцена лексика*. У ред. Н. Богдановића. Ниш: Просвета, 1998, 29–39.
- Ристић 1998:** Ристић С. Опscene речи у речнику САНУ. // *Опцена лексика*. Ред. Н. Богдановић. Ниш: Просвета, 1998, 18–28.
- Ристић 2006:** Ристић С. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Монографије 3, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Сикимић 1998:** Сикимић Б. *Analía serbica*. // *Опцена лексика*. У ред. Н. Богдановића. Ниш: Просвета, 1998, 48–69.
- Симеон 1969:** Симеон Р. *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива II*. Загреб: Матица хрватска, 1969.
- Шипка 1999:** Шипка Д. *Опscene речи у српском језику*. Београд – Нови Сад: ЦПЛ – Прометеј, 1999.

О ТЕРМИНОЛОШКОЈ ЛЕКСИЦИ ИЗ ОБЛАСТИ УМЕТНОСТИ У РЕЧНИКУ СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Марија Милосављевић-Тодоровић, Бојана Мојсиловић
Институт за српски језик САНУ, Београд

The subject of this paper is to analyze the lexical material that refers to concepts related to art. Our intention is to determine whether in the arts dualism is generally accepted – belonging to general vocabulary, which implies polisemy, and belonging to a terminology system, which implies monosemy. Accordingly, we deal with polisemantic structure of art terms and point out the mechanisms of terminological and non-terminological meanings and the origin and status of terms.

Key words: term, terminological lexicon, qualifier, art, lexical meaning

Предмет овог рада јесте анализа лексичког материјала који се односи на појмове везане за уметничко стваралаштво¹. Уметност и култура представљају две уско повезане области. Према РСАНУ, култура подразумева свеукупност материјалних и духовних вредности које је човечанство створило и развило у току своје историје, док једнотомни речник српског језика (РСЈ) дефинише уметност као људску стваралачку радиност која помоћу говорне или писане речи, линија, боја, тонова, покрета, пластичног облика, конструкције и др. изражава мисли и осећања на начин који причињава естетско уживање. Будући да обе ове области утичу на језик, циљ рада је опис лексике везане за уметност из перспективе општег лексичког фонда, али и из перспективе терминологије.

У термине² везане за уметност сврстали смо оне лексеме које су у дескриптивном једнојезичком речнику означене квалификаторима који упућују на неку од уметности. Грађа за ово истраживање ексцерпирана је из

¹ Увидом у поједине енциклопедије, попут *Мале Просветине енциклопедије* и *Енциклопедије Лексикографског завода*, запажамо да се уметност углавном дели на архитектуру, сликарство, вајарство и графичку уметност, што одговара сферама примењене уметности, док у ширем смислу термин уметност обухвата и тзв. лепе уметности (књижевност, музика, позориште и сл.). За потребе овог истраживања користили смо наведене традиционалне поделе, које смо допунили новим формама уметности – филмом и фотографијом.

² Под појмом термин подразумевамо научни или стручни назив за одређени појам.

Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске.³ Из њега су издвојене све лексеме са квалификаторима *архит.*, *вај.*, *граф.*, *књиж.*, *муз.*, *поет.*, *поз.*, *слик.*, *филм.* и *фот.*,⁴ односно лексеме или поједина њихова значења која се односе на архитектуру, вајарство, графичку уметност, књижевност, музику, позориште, сликарство, филм и фотографију. Поменуте квалификаторе С. Бабић сврстава међу подручне (терминолошке, стручне)⁵, које „дају податке о подручјима људске дјелатности, о струци, грани знаности у којој се поједина ријеч или израз употребљава” (Бабић 1981: 80), док их С. Ристић назива функционално-стилским квалификаторима, који „чине лексему језичког стандарда, али специјалне употребе у појединим функционалним стиловима” (Ристић 2006: 84).

Намера нам је да утврдимо да ли у области уметности постоји општеприхваћени дуализам везан за термине – припадност општем лексичком фонду, који имплицира полисемантичност, и припадност терминолошком систему, који имплицира моносемантичност. У складу са тим, осврнућемо се на полисемантичку структуру термина и указаћемо на механизме настанка терминолошких и нетерминолошких значења, као и на порекло и статус терминолошке лексике. Такође, скренућемо пажњу на извесне недоследности у систему коришћења квалификатора из области уметности.

Корпус за наше истраживање чини око 640 лексема везаних за уметност, пронађених у поменутом речнику, при чему је заступљеност појединих области уметности у њему прилично неуједначена. Највише је термина из области музике (око 40% од укупног броја лексема), затим књижевности (са поетиком – око 30%), док су са мање од 10%, односно мање од 5% заступљене лексеме из области архитектуре, позоришта, сликарства, фотографије и филма. Са свега две, односно једном лексемом потврђени су термини из области вајарства и графичке уметности.

Уочили смо, такође, да је квалификатором ум. маркирано 12 лексема, углавном уметничких праваца, њихових представника и појмова карактеристичних за различите уметности (нпр. модернизам,

³ Овај речник, као речник средњег обима, сматрамо довољно репрезентативним с обзиром на то да презентује општи лексички фонд говорника српског језика, укључујући и фреквентну терминолошку лексему.

⁴ Анализиране су и лексеме са квалификатором *поет.*, јер се оне пре свега односе на термине из области теорије књижевности, док су лексеме са квалификатором *песн.* изузете из анализе, будући да је углавном реч о неологизмима, околицизмама и сл.

⁵ С. Бабић притом истиче недостатке предложених назива, па тако *подручни*, по његовом мишљењу, асоцира на територијални, регионални, *терминолошки* би био одговарајући уколико би се показало да су све означене лексеме термини, док је назив *стручни* преузак.

импресиониста, карактер...)⁶. Сматрамо да се доминација термина из области музике пре свега може тумачити периодом који је обухваћен речничким корпусом (од половине XIX до половине XX века), будући да то време карактерише повећано интересовање за музичку уметност међу грађанством. Уколико се томе придода и грађа преузета из два речника страних речи (М. Вујаклије и Б. Клаића), добија се корпус сачињен од великог броја музичких термина, чини нам се, недовољно познатих просечном говорнику српског језика, попут *арпеђо*, *берде*, *квартола* и сл.

Анализирајући грађу, запазили смо и изостанак квалификатора у појединим семантичким реализацијама које су у вези са посматраним лексичким слојем, иако је његово присуство очекивано на основу њихове употребе уз сличне одреднице или семантичке реализације одговарајућих одредница. Овакво небележење квалификатора често се компензује тиме што се у самој дефиницији наводи област на коју се односи дато значење (нпр. **фигура** лат. **1. лик човека или животиње у сликарству или скулптури, кипарству; слика, цртеж**), што сматрамо недоследношћу у лексикографској обради термилошке лексике.

Будући да је основно обележје термилошке лексике једнозначност, у анализи полазимо од оних термина који реализују тежњу ка моносемантичности, ка директном, симетричном односу знака и појма који му је у семантичком садржају (Гортан-Премк 1997: 119). Овај тип термилошке лексике С. Ристић условно назива чистим терминима.⁷ У нашем корпусу налазимо много оваквих лексема, нпр. **биста** (фр. вај. *горњи део човечјег тела; кип који представља горњи део човечјег тела, попрсје*), **негатив** (лат. фот. *лик нечега на коме светла места одговарају тамним деловима предмета у природи и обрнуто; материјал (плоча или филм) на којему се изазива такав лик*), **повисилица** (муз. *знак којим се нота за њим изводи више, јаче за полустепен*) итд.

За истраживање су знатно инспиративније лексеме које фигурирају и као елементи општег лексикона и као чланови различитих термилошких система. Термини овог типа настају терминологизацијом јединица опште лексике или детерминологизацијом термина (Ристић 2006: 95).

Највећи број термина посведочених нашим корпусом има развијену полисемантичку структуру. Процес детерминологизације, који подразумева постојање општих, нетермилошких значења термина, а који се у речницима наводе после термилошких, уочавамо код лексема попут

⁶ Нисмо успели да уочимо доследност у навођењу општих термина везаних за уметност. Наиме, шестотомни Речник Матице српске презентује мали број лексема које именују правце у уметности, њихове представнике и појмове карактеристичне за две или више уметничких области.

⁷ В. Ристић 2006: 95.

басна (1. књиж. кратка моралнопоучна прича у којој животиње имају особине људи. 2. невероватна прича, измишљотина; исп. бајка. 3. предмет радње у књижевном делу, фабула), **секундирати** (1. муз. пратити у свирању или певању, певати други глас. 2. фиг. повлађивати коме у говору или у деловању, помагати, поткрепљивати, подупирати кога у чему. 3. бити сведок при двобоју) или **терцет** (тал. 1. муз. а. композиција за три гласа или за три инструмента. б. три извођача такве композиције. 2. фиг. три нераздвојне особе, тројка (3)). Општа значења углавном настају фигуративном и експресивном употребом терминолошке лексике, најчешће метафоризацијом или метонимијским преносом значења.

Терминологизација се јавља кад полисемичне речи опште употребе реализују специјално значење и ограничену употребу. У дескриптивном речнику ова стилски маркирана значења представљају се углавном после неутралних значења (Ристић 2006: 95). Такве су, на пример, лексеме **венац** (1. украс од цвећа или лишћа (природног или умјетног, вештачког) сплетен у облику круга. 2. оно што овичава какав простор; раст биљака у кругу. 3. сплет плодова и јестива у кругу. 4. назив кружним и полукружним улицама у градовима. 5. дуга коса сплетена око главе уокруг. 6. мн. покр. круна која се ставља младенцима на главу приликом обреда венчања у православној цркви; фиг. венчање, брак. 7. светао колут око Сунца, Месеца и звезда. 8. планински ланац; заравњени гребен планине; исп. било (6). 9. архит. делови зграде који стрче изнад површине зида између крова и зидова или између катова, спратова. 10. горњи руб посуде. 11. руб, обод, ивица уопште) или **експонирати** (1. изложити, излагати; показ(ив)ати. 2. развити, развијати (нпр. књижевно дело, драму). 3. фот. изложити, излагати фотографску плочу или филм упицају светлости). Неке од лексема овог типа испољавају својство терминологизације у две области уметности, попут **романса** (фр. 1. муз. мала вокална или инструментална композиција лирског карактера, осећајне, распеване мелодике; нежна љубавна песма. 2. књиж. нежна лирско-епска песма, слична балади (у средњовековној Шпанији). 3. фиг. нежна, романтична љубав, пријатан љубавни доживљај) или **тоналитет** (фр. 1. муз. систем, међусобни однос тонова; хармонијска основа композиције. 2. слик. основна, преовлађујућа боја, колорит).

Као посебан случај издвојићемо термине код којих су и примарно и секундарно значење у вези са истом области уметности. Такве су, на пример, лексеме **ракурс** (фр. филм. а. извод, кратак, сажет садржај, а нарочито слика у филму која осветљава неки кратак тренутак. б. угао филмског снимања), **мим** (грч. ист. поз. 1. глумац, лакрдијаш. 2. позоришна, казалишна представа са игром и песмом код старих Грка и Римљана) и сл.

Није редак случај да једна иста лексема функционише као јединица различитих термиолошких система. У нашем корпусу такви су примери **колона** (фр. **1.** архит. *стуб (обично висок) који служи као подупирач предњих или унутрашњих делова зграде или као споменик, украс.* **2.** војн. *поредак војске при коме се поједине јединице налазе једна иза друге на одређеном размаку; низ војника (кола, оруђа и сл.) постројених тако да иду један иза другог...*), **пројекција** (лат. **1.** мат. *слика неког предмета пренесена на равну површину.* **2.** филм. *бачена или пренесена повећана слика фотографског снимка помоћу нарочитог оптичког апарата на платно*) итд.

У грађи наилазимо и на примере код којих је једно од значења маркирано квалификаторима везаним за две области уметности или пак двама квалификаторима, од којих се један односи на уметност, а други на неку другу, неуметничку област: **хероика** (**1.** муз. и поет. *химна, апотеоза херојству*), **карактер** (грч. **5.** књиж. и ум. *лик, слика која садржи опште, заједничке, типичне црте, тип*); **етиологија** (грч. **а.** фил. и књиж. *познавање узрока; истраживање узрока; фиг. узрок*), **тон**¹ (грч. **1. а.** физ. и муз. *звук, који настаје при правилном треперењу каквог еластичног тела и код кога разликујемо висину, јачину, боју и трајање*).

Иако проучаваоци термиолошке проблематике као једну од карактеристика термина наводе њихово неучествовање у творби фразеологизама, наш корпус показује да постоје изузеци од овог правила. Тако, на пример, у семантичкој структури термина **виолина** проналазимо синтагму **прва виолина** у значењу (фиг.) *онај који има главну реч у чему*.

Када је реч о пореклу термиолошке лексике из области уметности, запажамо присуство великог броја позајмљеница, нарочито из латинског (*алтернација, доминанта, капител...*), италијанског (*арија, марина, торзо...*) и грчког језика (*еп, каријатида, тимпан...*), при чему се већина грецизама односи на поетски термиолошки слој. Велики број термина преузет је и из француског (*биста, реприза, тераса...*), док тек понеки термин потиче из немачког (*лајтмотив, шлагер...*), турског (*даулбас, лакрдија...*), енглеског (*бенџо, скеч*), руског (*гордељив*) и арапског језика (*газела*). У готово свим областима уметности знатно су заступљенији позајмљени термини него термини домаћег порекла, што се може тумачити интернационалним карактером овог лексичког слоја. Изузетак срећемо у областима фотографије и књижевности (укључујући и поетику): у првој је број домаће и позајмљене термиолошке лексике изједначен, док је апсолутна доминација лексема домаћег порекла уочена у области књижевности. Ово друго одступање можемо тумачити проширеном употребом квалификатора *књиж.* (и *поет.*) и на стилски обојена значења у књижевним текстовима. Неки од термина страног порекла додатно су

маркирани квалификаторима *варв.*, *заст.* и *ист.*, који указују на статус тих позајмленица у савременом српском језику (**ксимс** нем. варв. архит. *хоризонтални горњи обруб зида на фасади испод стрехе, изнад врата итд.*, *атула*, **акт** лат. **З.** поз. *заст. чин*, **репрезентација** лат. **З.** поз. *ист. црквено приказивање, црквена драма у средњем веку, мистерија*).

Да закључимо. Око две трећине термина из области уметности има полисемантичку структуру, односно развија секундарна значења. Процес детерминологизације непосредно утиче на уврштавање ове лексике у општи лексички фонд, док сам опстанак термилошке лексике у општем лексикону зависи од тога да ли секундарна значења по фреквенцији употребе чине централне или периферне елементе њихове полисемантичке структуре (Ристић 2006: 174). Знатан број термина настао је процесом терминологизације, што представља други вид интеракције термилошке лексике и лексике општег лексичког фонда. Моносемантичност и велики број позајмленица могу се тумачити интернационалним карактером овог термилошког лексичког слоја.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бабић 1981:** Babić, S. *Stilske odrednice u našim rječnicima*. // *Jezik*, Zagreb, 1981, №28/3, 79–91.
- Гортан-Премк 1997:** Гортан-Премк, Д. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Драгићевић 2007:** Драгићевић, Р. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- Енц. Лекс.:** *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, VII, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1964.
- Енц. Просв.:** *Мала енциклопедија Просвета*, II, Београд: Просвета, 1968–1969.
- Радић-Дугоњић 1990:** Радић-Дугоњић, М. О неким видовима полисемије и хомонимије у оквиру термилошке лексике. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 1990, №18/1, 105–110.
- Ристић 2006:** Ристић, С. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–2010.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Шипка 1998:** Šipka, D. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 48, кн. 1, сб. А, 2010

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2011
ISSN 0861-0029